

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Prof. Dr. Erman ARTUN

Türk Halkbilimi

Prof. Dr. Erman ARTUN

Türk Halkbilimi

KARAHAN
KİTAP BEVİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Prof. Dr. Erman ARTUN

Türk Halkbilimi

**Gözden Geçirilmiş/ Genişletilmiş
Yedinci Baskı**

Karahan yayınları : 135
Yedinci baskı : Temmuz 2011

Eser : Türk Halkbilimi
Yazar : Erman Artun
Yayın editor : Seyfi Karahan
Pazarlama : İsmet Karahan
Kapak tasarım : Erdinç Yağmur
Mizanpaj : Karahan

ISBN: 978-605-4454-25-9

Baskı: Öz Baran Ofset
Tel: 312.394 45 60

email:karahankitap@mynet.com
www.karahankitabevi.com

Merkez: Çakmak cad. Çakmak Plaza no:40/45
Seyhan / ADANA
Tel: (0 322) 363 05 84 fax: (0 322) 363 57 79
Şube: Mahfesiğmaz mah.79019 sok.sargut apt.no:39
Tel:(0322)234 16 11 fax:(0322)234 16 33
Çukurova / ADANA

Prof. Dr. Erman ARTUN

1948 yılında Tekirdağ'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini 1966 yılında Tekirdağ Namık Kemal Lisesi'nde tamamladı. Aynı yıl Edirne Erkek Öğretmen Okulu'ndan da mezun oldu.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 1971 yılında mezun oldu. Tekirdağ'da edebiyat öğretmeni ve Tekirdağ Eğitim Enstitüsü'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1984-1987 yılları arasında Yugoslavya Belgrad Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türkoloji Bölümü'nde okutman olarak görevlendirildi.

1988 yılında Yugoslavya Priştine Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. Trakya Üniversitesi'nde okutman olarak çalıştı. 1991'de Yardımcı Doçent, 1997'de Doçent, 2003'te Profesör oldu.

1991 yılından beri Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Edebiyatı Ana Bilim dalında öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Yurt dışı ve içinde uluslar arası, ulusal kongre ve sempozyumlara katılıp on beşi yurtdışı olmak üzere seksenin üzerinde bildiri sundu. On altısı yurtdışı olmak üzere yüz onun üzerinde yayımlanmış bilimsel makalesi vardır. Yayımlanmış 21 kitabı vardır.

Kitaplar: Tekirdağ Folklor Araştırması, İstanbul 1978, Tekirdağ Folklorundan Örnekler, Tekirdağ, 1983, Vezbanja Iz Savremenog Turskog Jezika Sa Tekstovima, Beograd, 1988, Tekirdağ Çocuk Oyunları, Tekirdağ, 1993; Tekirdağ Halk Oyunları Araştırması, Tekirdağ, 1993, Tekirdağ; Cemal Ritüeli ve Balkanlardaki Varyantları, Ankara 1993, Günümüzde Adana Âşıklık Geleneği (1966-1996) ve Âşık Feymani, Adana 1996, Tekirdağ Halk Kültürü Araştırmaları, Tekirdağ 1998, Adana Mutfak Kültürü ve Adana Yemekleri, Adana 1998, Adana Halk Kültürü Araştırmaları I, Adana 2000, Türk Halk Edebiyatına Giriş İstanbul, (Genişletilmiş 6.Baskı 2004, 2004, 2006, 2008, 2009, Adana, 2011), Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri, İstanbul, (Genişletilmiş 4. Baskı 2004 2006, 2008, 2009), Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı İstanbul, (Genişletilmiş 4. Baskı 2001, 2005, 2008, 2009), Türk Halkbilimi İstanbul (Genişletilmiş 6.Baskı, 2005, 2007, 2008, 2008, 2009, 2010), Adana Halk Kültürü (Genişletilmiş 2.Baskı), Adana 2006, Dini-Tasavvufi Halk Edebiyatı İstanbul (Genişletilmiş 4.Baskı, 2002, 2006, 2008, 2010), Seyirlik Köy Oyunları ve Anonim Halk Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul 2008, Halk Kültürü Araştırmaları, İstanbul 2008, Âşık Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul 2008, Âşık Edebiyatı Metin Tahlilleri, İstanbul, 2010, Adana, 2011, Dini-Tasavvufi Halk Edebiyatı Metin Tahlilleri, İstanbul, 2010, Adana 2011

Ödüller:

1. Folklor Araştırmaları Kurumu tarafından “Türk Folkloruna Hizmet Ödülü”, 1996
2. İçel Folkloru Dergisi tarafından “İçel Folkloruna Hizmet Ödülü”, 1996
3. Motif Dergisi tarafından “2000 Yılı Halk Bilim Hizmet Ödülü”, 2000
4. Osmaniye OFAD tarafından "Dadaloğlu Ödülü", 2007
5. Troya Folklor Araştırmaları Derneği tarafından "2009 Pertev Naili Boratav Yılın Halkbilimcisi Ödülü", 2010

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ..... xiii

KISALTMALAR xv

BİRİNCİ BÖLÜM

HALKBİLİME GENEL BAKIŞ.....	1
A. Halkbiliminin Tanımı	1
B. Halk Kimdir?	2
C. Halkbiliminin Konusu.....	3
D. Halkbiliminin Önemi.....	5
E. Halkbiliminin Diğer Bilim Dallarıyla İlişkisi	8
1) Tarih ve Halkbilimi.....	8
2) Etnografya ve Halkbilimi	8
3) Etnoloji ve Halkbilimi	9
4) Sosyoloji ve Halkbilimi	9
5) Psikoloji ve Halkbilimi	9
6) Diğer Bazı Bilimler ve Halkbilimi.....	9
F. Halkbiliminin Dünyadaki Gelişimi	10
F. Halkbilimin Türkiye'deki Gelişimi	17

İKİNCİ BÖLÜM

HALK EDEBİYATI VE HALKBİLİMİNİN KAYNAKLARI.....	23
A. Sözlü Kaynaklar	23
B. Yazılı Kaynaklar.....	24
C. Görsel Kaynaklar.....	27
D. Maddi Kaynaklar	29
1. Taşınabilir Kaynaklar.....	29
2. Taşınmaz Kaynaklar	29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HALKBİLİMİNDE BAZI TERİM VE KAVRAMLAR	31

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HALKBİLİMİ ALAN ARAŞTIRMA TEKNİKLERİ.....	53
A. Halkbiliminde Alan Araştırması Kavramı.....	53
B. Derleme Öncesi Çalışmaları	54
C. Halk Bilgisi ve Halk Edebiyatı Ürünlerinin Derlenmesiyle İlgili Genel Kavramlar.....	55
D. Derleme Çalışmalarında Dikkat Edilecek Noktalar	56
E. Derleme Yöntemleri ve Sahada Derleme Çalışmaları	57
F. Halk Bilgisi ve Halk Edebiyatı Ürünlerinin Derlenmesinde Kaydedilecek Bilgiler	66
G. Alan Araştırmasında Kullanılan Araçlar	66
H. Alan Araştırması Sonrasında Yapılacak İşler.....	67
I. Araştırmanın Değerlendirilmesinde Dikkat Edilecek Yönler ..	68

BEŞİNCİ BÖLÜM

HALKBİLİMİ KURAM VE YÖNTEMLERİ.....	71
A. Metin Merkezli Halkbilimi Kuram ve Yöntemleri	71
1. Gelişme Kuramı.....	71
2. Yayılma Kuramı	72
3. Tarihî-Coğrafi Fin Kuramı ve Yöntemi	72
4. Psikoanalitik Kuram ve Yöntem	78
5. Yapısalcı Kuram ve Yöntem.....	79
B. Bağlam Merkezli Halkbilimi Yöntemleri	82
1. İşlevsel Halk Bilimi Yöntemi	82
2. Sözlü Kompozisyon Kuram ve Yöntemi.....	83
3. Performans (İcra) Yöntemi	84

ALTINCI BÖLÜM

ANADOLU HALKBİLİMİNİ BESLEYEN İSLAMİYET ÖNCESİ İNANÇ SİSTEMLERİ - ÖĞRETİLER-DİNLER.....	89
A. İSLAMİYET ÖNCESİ İNANÇ SİSTEMLERİ.....	90
1. Totemcilik (Totemizm)	92
2. Canlıcılık, Ruhçuluk (Animizm)	94
3.Şamanizm	95
4. Budizm	99
5. Zerdüştilik	101
6. Manihizm	102
Türkler ve Semavi Dinler	103

1. Musevilik.....	103
2. Hristiyanlık.....	104
B.İSLAMİYET ÖNCESİ İNANÇ SİSTEMLERİNE BAĞLI	
KÜLTÜLER, ÂDET, İNANÇ VE PRATİKLER.....	106
1. Put-Fetişler (Totem - Töz - Ongun).....	106
2. Kült.....	108
a. Atalar Kültü.....	108
b. Gök Tanrı Kültü.....	111
c. Tabiat Kültleri.....	112
1. Dağ Kültü.....	113
2. Ağaç Kültü.....	115
3. Ateş ve Su Kültü.....	119
4. Hayvan Kültü.....	121
5. Ölüm ve Ölüler Kültü.....	122
3. Sihir ve Büyü.....	124
4. Falcılık ve Kehanet.....	125
5. Şekil -Don Değiştirme (Metamorphose).....	126
6. Tanrının İnsan Şeklinde Görünmesi.....	127
7. Bayram- Tören ve Ayinler.....	128
8. Tenasüh (Reincarnation, Metempsychose) İnancı.....	129
9. Yada Taşı ve Yağmur Tılsımları.....	129
10. Havada Uçma (Levitation).....	130

YEDİNCİ BÖLÜM

HALK KÜLTÜRÜNDE SOSYAL NORMLAR, YAPTIRIMLAR VE DAVRANIŞ TÜRLERİ.....	131

A. YAPTIRIMLAR VE TÜRLERİ.....	131

B. BAŞLICA NORMLAR.....	132

1. Örf.....	132
2. Âdet.....	133
3. Teamül.....	136
4. Gelenek.....	137
5. Görenek.....	140
6. Moda.....	140
7. Töre.....	141

SEKİZİNCİ BÖLÜM

HALK KÜLTÜRÜNDE GEÇİŞ DÖNEMLERİ(DOĞUM-EVLENME-ÖLÜM)..... 143

A.DOĞUM..... 144

1. Doğum Öncesi:..... 145
2. Doğum Sırası..... 156
3. Doğum Sonrası 158

B.EVLENME..... 171

1. Evlenme Biçimleri..... 172
2. Evlilik Çağı- Evlilik Yaşı- Evlenme İsteğini Belli Etme 175
3. Evlilik Öncesi..... 176
4. Düğün 181
5. Düğün Sonrası: 194
6. Düğün Âdetleri ve Evlenmeyle İlgili Ritüel ve Büyüsel İçerikli İşlemler:..... 195

C. ÖLÜM 200

1. Ölüm Öncesi..... 201
2. Ölüm Sırasında Yapılan İşlemler 203
3. Ölüm Sonrası 207
4. Ölüm Âdetleri, İnanışları ve Bunlara Bağlı Pratikler 209

DOKUZUNCU BÖLÜM

HALK BİLGİSİ..... 215

- A. Halk Hekimliği..... 215
- B. Halk Veterinerliği (Baytarlık) 221
- C. Halk Meteorolojisi..... 222
- D.Halk Takvimi 228
- E. Halk Hukuku..... 234
- F. Halk Matematigi 240
- G. Halk Ekonomisi..... 241
- H. Halk Botaniği 242
- I. Dernekler, Kuruluşlar, Dayanışma Ve Yardımlaşma 243

ONUNCU BÖLÜM

BAYRAMLAR, TÖRENLER, KUTLAMALAR..... 249**A.BAYRAMLAR 249**

1.Eski Türk Bayramları..... 251

2. Dini Bayramlar..... 252

3. Milli Bayramlar..... 257

B. TÖRENLER..... 257**1. DİNİ - MİLLİ KÖKENLİ TÖRENLER..... 257**

a. Sünnet Törenleri 257

b. Askere Uğurlama, Asker Karşılama Törenleri 260

c. Hacı Uğurlama ve Karşılama..... 263

2.MEVSİMLİK TÖRENLER 263

a.Nevruz Törenleri..... 264

b . Hıdrellez Törenleri 275

c. Çiğdem Bayramı Törenleri: 287

d. Koç Katımı Törenleri : 287

e. Saya Gezme (Davar Yüzü) Törenleri: 288

f. Döl Müjdesi Törenleri:..... 289

g. İlk Saban İzi Törenleri : 290

h. Göç (Yazlak- Kışlak) Törenleri : 290

3. YEREL TÖRENLER - TOPLANTILAR..... 293

a. Helva Sohbetleri 293

b. Âmin Alayları..... 294

ON BİRİNCİ BÖLÜM

İNANIŞLAR..... 297

1.Tabiat Olaylarıyla İlgili İnanışlar 298

2.Canlı Varlıklarla İlgili İnanışlar 299

3.Cansız Varlıklarla İlgili İnanışlar 301

4. Hayvanlarla İlgili İnanışlar..... 303

5. Uğur, Bereket 308

6. Büyü 310

7.Nazar, Nazarlık..... 312

8. İnanç Merkezleriyle (Yatırlar-Ziyaret) İlgili İnanışlar:..... 317

9. Rüya..... 323

10. Fal..... 323

11. Adak 326

12. Kurban 327

13. Yağmur Duası.....	329
14. Formülistik Sayılar	333
15. Diğer İnanışlar, İnanmalar ve Bunlara Bağlı Pratikler	334

ON İKİNCİ BÖLÜM

OYUN - ÇOCUK OYUNLARI – HALK OYUNLARI	339
A. OYUN	339
1. Oyun Nedir?.....	339
2. Oyunların Sınıflandırılması	343
B. ÇOCUK OYUNLARI	345
1. Çocuk Kişidir?	345
2. Çocuk Oyunları	347
C.HALK OYUNLARI	350
1. Halk Oyunlarının Günümüze Gelişi	352
2. Halk Oyunlarının Konusu.....	353
3.Halk Oyunlarının Bölünmesi.....	355
4. Halk Oyunlarının Özellikleri.....	356
5. Halk Oyunlarının İşlevleri	356
6. Halk Oyunlarındaki Değişim.....	361
7. Köçeklik	364

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUTFAK KÜLTÜRÜ	367
1. Mutfak Araç ve Gereçleri, Kullanılışları	372
2. Sofra Gelenek ve Görenekleri	373
3. Yiyecek Türleri ve Yapılışları	375
4. İçecek Türleri ve Yapılışları	378
5. Belirli Gün ve Törenlerde Yenilip İçilenler ve Yapılışları.....	378

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GIYİM - KUŞAM KÜLTÜRÜ	383
1. Giyim - Kuşam Kültürü	383
2. Kadın Giysileri.....	387
3. Erkek Kiyafetleri.....	391

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

GÜNÜMÜZDE KÜLTÜREL DEĞİŞİM – GELİŞİMİLE YENİDEN YAPILANAN HALKBİLİMİNE GENEL BAKIŞ..... 393

- 1.Kırsal Halkbiliminden Kent Halkbilimine Geçiş..... 393
- 2.Halk Kültürü Ve Küreselleşme Olgusu..... 394
- 3.Küreselleşme Ve Ulusal Miras..... 397
4. Küreselleşme Olgusuyla Mitlerin Yok Olması 400
5. Halk Kültürü, Bilişim Ve Küreselleşme Olgusu..... 402
6. Somut Olmayan Kültürel Miras 403
7. Halk Kültürü Ürünlerinin Gelecek Kuşaklara Taşınması Ve Müzelenmesi 405
8. Halkbilimi Ve Çağdaş Müzecilik..... 406
9. Halk Kültürü Ve Kültürlerarası İletişim 410
10. Halk Kültürü - Medya İlişkisi 411
11. Kültür Varlıklarının Uluslararası Ortamda Tanıtılmasında Medyadan Yararlanma 415
12. Halk Kültürünün Ülke Tanıtımına Katkısı..... 416
13. Halk Kültürü Ve Turizm 420
14. Popüler Türk Kültürünün Dünya Kültürlerine Etkisi Ve Katkısı ... 423
15. Halk Kültürü Ve Alternatif Tip..... 428
16. Sözlü Yazılı Elektronik Kültür Ortamları..... 433

ON ALTINCI BÖLÜM

- ### HALK KÜLTÜRÜNÜ KÜMELEME KILAVUZU VE ALAN ARAŞTIRMASI DERLEME SORU ÖRNEKLERİ..... 435
- KAYNAKÇA 473**
- KİŞİ ADLARI DİZİNİ 511**

ÖN SÖZ

(Genişletilmiş Gözden Geçirilmiş Yedinci Baskı)

Halkbilimi, doğumdan ölüme kadar insanların yaşamında yer alan maddi ve manevi bütün kültür öğelerini bilimsel olarak derleyen, araştıran, değerlendiren ve bunların sistematik bir açıklamasını yaparak insanlığın kültür tarihini ve özellikle halk kültürünün genel gelişme kurallarını inceleyen, kültürler arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirleyip ortaya koyan, gerektiğinde de bu bilimsel sonuçları halkın yararına olacak biçimde düzenleyip halka aktaran bir bilim dalıdır.

Halkbilimi insanların yaşadığı kesimi ve çevreyi daha iyi tanımasını, yorumlamasını ve değerlendirmesini sağlayarak halkın düşünce, duygu ve sezgisinin temeldeki karakteristiklerini yakalamasını sağlar. Halkbilimi, halk yaşamının temel dinamiklerini, töre ve geleneklerini, tutum ve davranışlarını, yaratı ve becerilerini, sevgi ve beğenilerini inceleyip araştırarak ulusal kültürün doğru bir biçimde işlenmesine, değerlendirilmesine ve yorumlanmasına önemli katkılarda bulunur.

Halkbilimi ürünlerinde Anadolu insanının dünya görüşünü, yaşama biçimini, bireysel ve toplumsal sorunlarını görürüz. Türk halkbiliminin temel sorunlarını bütün boyutlarıyla ele alan ve çağdaş bir yaklaşımın yardımıyla kavrayıp çözüme vardırarak, köklü ve bilimsel bir politikanın ana çizgileri de henüz belirlenmemiştir.

Halkbilimi, kültürel yaşamın bütününe inceleyen bir disiplindir. Kültürün sürekliliği kadar değişmesini ve bu değişmeye neden olan çeşitli etmenleri de çözümlemek temel amacıdır. Halkbilimi bir toplumun kültürünün temelini oluşturur. Halkbilimi kültürün gelişimine uyum sağlayarak zaman içerisinde değişikliğe uğrar.

Halk yaşamını enine boyuna araştırmada, bir ülke halkını oluşturan çoğunluğun ortak ve yaygın davranış kalıplarını, yaşama biçimini, belirli olaylar ve durumlar karşısındaki tavrını; çevresini ve dünyayı algılayışını açıklamada; geleneksel ve törensel yaşamını düzenleyen, zenginleştiren, renklendiren beceri, beğeni, yaratı, töre, kurum ve kurumlaşmayı göz önüne sermede; bir ucuyla geçmişe, bir ucuyla da zamanımıza uzanan gelenekler, görenekler, âdetler zincirini saptamada; bu zincirin köstekleyici ya da destekleyici halkalarını tek tek belirlemede; bunlardan özgün ve çağdaş yaratmalar çıkarmada halkbilimin rolü ve önemi birinci derecededir.

Bu kitapta Türk halkbiliminin kültürel değişim ve gelişim bakış açısıyla genel çerçevesi çizildikten sonra ürünlerinin tanıtılması amaçlandı. Birinci bölümde; halkbilimine genel bakış, ikinci bölümde; halk edebiyatı ve halkbiliminin kaynakları, üçüncü bölümde; halkbiliminde bazı terim ve kavramlar, dördüncü bölümde; halkbilimi alan araştırma teknikleri, beşinci bölümde; halkbilimi kuram ve yöntemleri, altıncı bölümde; Anadolu halkbilimini besleyen İslâmiyet öncesi inanç sistemleri – öğretiler- dinler, yedinci bölümde; halk kültüründe sosyal normlar, yaptırımlar ve davranış türleri, sekizinci bölümde; halk kültüründe geçiş dönemleri (doğum- evlenme-ölüm), dokuzuncu bölümde; halkbilgisi, onuncu bölümde; bayramlar, törenler, kutlamalar, on birinci bölümde; inanışlar, on ikinci bölümde; oyun, çocuk oyunları, halk oyunları, on üçüncü bölümde; mutfak kültürü, on dördüncü bölümde; günümüzde kültürel değişim ve gelişimle yeniden yapılanan halkbilimine genel bakış, on beşinci bölümde; halk kültürünü kümeleme kılavuzu ve alan araştırması derleme soru örneklerine yer verildi.

Halkbilimiyle ilgili olarak araştırmacılar, bugüne kadar birçok önemli araştırma yaptılar. Onlara şükran borçluyuz. Bu tür çalışmalarda eksiklerin bulunması kaçınılmazdır. Alanla ilgili çalışanların katkıları bize daha sonraki çalışmalarımızda rehber olacaktır.

Türk halkbilimini genel çizgileriyle belirleyip bir kültür varlığı olarak tanıtıp gelecek kuşaklara aktarmayı bir görev bildik.

Kitap, yeni baskılarında gözden geçirilerek genişletildi. Bu çalışmanın kitap haline gelmesi sırasında basım, düzeltme aşamalarında yardımlarını aldığım öğrencilerime ve çalışmanın basılmasını sağlayan sayın Karahan Kitabevi çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

Prof. Dr. Eрман ARTUN

Adana, Haziran, 2011

KISALTMALAR

a.g.b.	: adı geçen bildiri
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.y.	: adı geçen yazı
Ank.	: Ankara
Ans.	: Ansiklopedi, Ansiklopedisi
a.y.	: aynı yer
b.	: baskı
bkz.	: bakınız
C	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ç.Ü.	: Çukurova Üniversitesi
DTCF	: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Edebiyat
Fak.	: Fakülte
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
HAGEM	: Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü
İst.	: İstanbul
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
KB	: Kültür Bakanlığı
KTB	: Kültür ve Turizm Bakanlığı
Mat.	: Matbaa
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayı

s.	: sayfa
TD	: Türk Dili
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDEA	: Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
Ter.	: Tercüme
TF	: Türk Folkloru
THKA	: Türk Halk Kültürü Araştırmaları
TK	: Türk Kültürü
TFA	: Türk Folklor Araştırmaları
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Ünv.	: Üniversite, Üniversitesi
Yay.	: Yayınlar
yy.	: Yüzyıl
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri

BİRİNCİ BÖLÜM

HALKBİLİME GENEL BAKIŞ

A. Halkbiliminin Tanımı

“Bir ülke ya da belirli bir bölge halkına ilişkin maddi ve manevi alandaki kültürel ürünleri konu edinen, bunları kendine özgü yöntemleriyle derleyen, sınıflandıran, çözümleyen, yorumlayan ve son aşamada da bir bireşime vardırma amaçlayan bir bilimdir.”(Örnek,2000:15). “Halkbilimi veya folkloristik bilimi insan davranışlarını ve geleneklerini, objesi olan insanı daha iyi anlamaya ve onunla ilgili daha derin bir bilgiye kavuşmak amacıyla on dokuzuncu yüzyılın başlarında ortaya çıkan bağımsız bir bilim dalıdır (Çobanoğlu, 1999:5).

Halk edebiyatı araştırmalarının tarihi, halk edebiyatı ürünlerinin yaratılış, üretiliş veya yazıya geçiriliş tarihine göre son derece yenidir. Halk edebiyatının bilimsel bir araştırma alanı olarak bilim dünyasının dikkatini çekmesi, onun insanlık tarihinde ve zihniyetinde "edebiyat"ın bir parçası olarak değerli görülmesiyle ve edebiyat tarihine eklenmesiyle ortaya çıkmış değildir (Oğuz, 2004: 31-67).

Halkbiliminin birbirini tamamlayan çeşitli tanımları yapılmıştır. Bir kaçını sıralayalım: 19. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan ve İngilizce folklore (folk “halk, avam”; lore “bilim”) terimleriyle adlandırılan bu bilim dalının Türkçe’de kullanılan ilk karşılığı halkiyattır (Oy,1997:367). Halkbilimi halkın geleneğe bağlı maddî ve manevî kültürünü kendine özgü yöntemlerle derleyen, araştıran, sınıflandıran, çözümleyen ve halk kültürü üzerinde değerlendirmeler yapan bir bilimdir. Folklor denildiği zaman, bilimin yanında halk kültürü malzemesi de anlaşılmaktadır. Ülkemizde folklor teriminin halk oyunları, halk müziği karşılığında kullanılması alışkanlığı folklorun tanınmasıyla yavaş yavaş ortadan kalkmıştır (Tan, 1997:5).

Folklor, "halkı öğrenmek" demektir; ağızdan çıkan kelimelerle ve becerilerle aktarılan bütün bilgileri örneğin, taklit veya örnekleme ile öğrenilen diğer teknikler ile bu becerilerin ürünlerini kapsar. Folklor, halk edebiyatı olarak adlandırılan ama sözlü sanat olarak tanımlanması daha uygun olan bu sözlü ifade biçimlerinden başka, halk sanatı, halk işleri, halk gereçleri, halk kıyafetleri, halk gelenekleri, halk inanışları, halk tıbbı, halk yemekleri, halk müziği, halk oyunu, halk eğlenceleri, halk jestleri ve halk konuşmalarını kapsamaktadır (Bascom, 2004, S.63: 86-91).

Bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi halka ait olan her şey halkbiliminin konusu içine giriyor ve bu bilim dalının araştırma alanını oluşturuyor.

Folklor terimi ve disiplini, Avrupa sosyal ve kültürel hayatının değişim ve dönüşüm süreçlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve dünyaya yayılmıştır. Bu nedenle, gerek dünya folklor çalışmalarının gerekse herhangi bir ulus veya bölgenin folklor çalışmalarının eğilimlerini kavrayabilmek için, Avrupa'da folklor disiplininin doğuşunu hazırlayan şartların iyi anlaşılması son derece önemlidir (Oğuz, 2004: 31-67).

B. Halk Kimdir?

Gerek "batı"da, gerekse "doğu"da on dokuzuncu yüzyıldaki "halk" anlayışı ve halk teriminin ifade ettiği topluluk, sınıf farklılığını esas alan bir toplum anlayışına göre yapılmıştır. Gerek sahip oldukları sosyal hayat ve statü, gerekse teknolojik bakımdan dünyanın en ileri toplumları olduklarını iddia eden Avrupalı bazı toplumlar, kendi toplum yapılarına bakarak ve sahip oldukları hayat şartlarıyla diğer toplumları mukayese ederek "halk" terimini "Bağımsız bir yapıdan daha çok, bağımlı bir yapı olarak" düşünmüşlerdir. Bu anlayışla halk terimine; "Halk daha başka kümelerden oluşan gruplara tezattır." şeklinde yaklaşan Avrupalı bu toplumlar, subjektif olarak yaptıkları karşılaştırma suretiyle, "halkı" bir taraftan "medeni" ve "seçkin" gruplara tezat halinde kabul ederken, diğer taraftan da "primitif" "ilkel" veya "vahşi" olarak adlandırdıkları toplulukları da tezat olarak değerlendirmişlerdir. On dokuzuncu yüzyıl Avrupa anlayışının tarifine göre halk; "okur-yazar bir toplumda cahil kısım" olup, eğitim görmüş, seçkin veya aydın zümre ile aynı millet içinde veya ona yakın bir yerde yaşamaktadır. Fakat bu "halk" topluluğu; okuma-yazma ve teknolojiyen habersiz "ilkel" veya "vahşi" olarak adlandırılan toplumlardan da oldukça uzak bir yerde durmaktadır. Bu tariftaki temel ise, "medeni ve edebi olan bir toplumda" ifadesinde yer almaktadır. Buna göre halk; medeni veya seçkin olarak kendisini "yüksek tabaka"ya yerleştiren grubun hemen altında ve yakınında düşünülmüştür (Ekici, 2000:2-5).

Halkı, okur-yazar olmayan, taşralı, köylüler olarak ele alan 19.yy. tarifi, modern halkbilimciler tarafından da kabul edilmiş olsaydı, buna bağlı bir halkbilimini yapmak, çok sınırlı ve gelişigüzel bir işlem olurdu.

Günümüzde halk terimi, en azından ortak bir faktörü paylaşan herhangi bir insan grubunu ifade eder. Bu grubu birbirine bağlayan faktörün – ortak bir meslek, dil veya din olabilir- ne olduğu önemli değildir. Söz konusu grubun kendisine ait olduğunu kabul ettiği bazı geleneklere sahip olması gerekir.

Teorik olarak bir grup en az iki kişiden oluşmak zorundadır. Fakat genellikle gruplar daha çok kişiden oluşur. Grubun bir üyesi, diğer bütün üyeleri bilmeyebilir. Fakat o kişi, gruba ait olan geleneklerin özünü muhte-

melen bilecektir. Halkın bu esnek tarifine göre, grup bir millet kadar geniş veya bir aile kadar küçük olabilir.

Halkın millet ve aileye ek olarak daha pek çok şekilleri vardır. Bölge, eyalet, şehir veya köy gibi coğrafyaya ait kültürel kümeler halk gruplarını oluşturulabilir. Bunun yanı sıra etnik, ırk, din ve bir meslek karakterinde olan halk grupları da vardır. Yeni gruplar ortaya çıktıkça yeni halk bilgileri de oluşmaya devam edecektir. Böyle bir yaklaşımda sınırsız sayıda halk gruplarının olduğu görülür. Bu grupların her birinin kendisinden daha küçük çaptaki halk gruplarından oluştuğu da ortaya çıkabilir. Örneğin; müzisyenlere ait halk bilgisinin geneli içinde caz müzisyenlerinin özel halk bilgisi ele alınabilir.

Buna göre halkın üyeleri bir aile, bölge, din, meslek ya da etnik grupla sınırlı değildir. Çağdaş bir halkbilimci için şehirli bir halktan bahsetmede herhangi bir ikilem yoktur. Taşralı halk olduğu gibi şehirli halk da vardır.

C. Halkbiliminin Konusu

Halkbilimi, doğumdan ölüme kadar insanların yaşamında yer alan maddi ve manevi bütün kültür öğelerini bilimsel olarak derleyen, araştıran, değerlendiren ve bunların sistematik bir açıklamasını yaparak insanlığın kültür tarihini ve özellikle halk kültürünün genel gelişme kurallarını inceleyen, kültürler arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirleyip ortaya koyan, gerektiğinde de bu bilimsel sonuçları halkın yararına olacak biçimde düzenleyip halka aktaran bir bilim dalıdır.

Halkbilimin konusu halka ait olan her şeydir. Halk bilimi halkın anonim görgü, bilgi, gelenek ve her türlü sosyal kuruluşlarını inceler. Kişisel çalışmalar halk bilimin konusu dışında kalır. Hangi tür kültür ve sanat yapıtları kişiler tarafından meydana getirilmişse, ya da meydana getirilen yapıtların sahipleri, yaratıcıları belli ise onlar halk bilimin konularından çıkıp ilgili bilim dallarının konuları arasına girmiş olur (Baykurt, 1976: 24-30).

Halkbilimi, halka ait olan her şeyi ele alıp incelerken, inceleme alanının genişliğinden dolayı uzmanlık alanlarına ayrılır. Halkbilimsel çalışmalar, araştırmacı bireyden, genel halkbilimle ilgili bilgiler dışında belli bir alanda uzmanlaşma ister. Bu uzmanlık alanları birbirinden kopuk ve bağımsız değildirler. Bunun için halkbilimsel çalışmalar bütünlük içindedir (Gürbüz, 1987: 97).

Halkbiliminin konuları ile ilgili birçok tasnif çalışması yapılmıştır. Bu tasnif çalışmalarından yola çıkılarak halkbiliminin konuları daha iyi kavranabilir. Ünlü folklorcılardan Paul Schillot'un 1904-1907 yıllarında yayımlanan

ladığı 4 ciltlik “Fransa Folkloru” (Folklore de France) adlı eserinde ciltlerin ana konuları şöyledir:

1. Cilt: Gök ve Yer
2. Cilt: Deniz ve Tatlı Sular
3. Cilt: Hayvanlar ve Bitkiler
4. Cilt: Halk ve Tarih (Tan, 1997: 6)

1914 yılında ikinci baskısı Charlotte Burne tarafından yapılan Londra Folklor Derneği'nin el kitabında ve 1917-1919 yıllarında İsviçre Halk Gelenekleri Derneği'nin yayımladığı Folklor Bibliyografyası'nda Hoffmann Krayer oldukça geniş tasnif çalışmaları yapmıştır (Tan, 1997:6-7).

Türkiye’de halkbiliminin konuları ile ilgili tasnif çalışmalarını 1927-1928 yıllarında Türk Halk Bilgisi Derneği'nin geliştirdiği ve 1928 yılında “Halk Bilgisi Toplayıcılarına Rehber” adıyla yayımlanan yapıtta ve 1969 yılında Naki Tezel tarafından düzenlenen “Türkiye Folklor ve Etnografya Kılavuzu” adlı eserde görebiliriz (Tan, 1997: 7-8).

Sedat Veyis Örnek, halkbiliminin konularının eksiksiz, yeterli ve herkesin üzerinde anlaşabileceği bir çerçevesinin çizilmesinin oldukça zor olduğunu belirtir. Örnek, halkbiliminin konuları için 25 maddelik bir tasnif çalışmasında bulunurken daha ayrıntılı çalışmalar için her maddenin alt başlıklarının da değerlendirilmesi gerektiğini belirtir.

- I. Köy, kasaba ve kent yaşamı (monografiler)
- II. Yerleşim-yerleşim türleri
- III. Barınak-konut (Halk mimarisi)
- IV. Aydınlanma-ısınma
- V. Taşıma, taşıma teknikleri
- VI. Ekonomi türleri
- VII.Halk ekonomisi
- VIII. Beslenme, mutfak, kiler
- IX.Ölçme, tartma, hesaplama birimleri, zaman ve mesafe kavramları
- X. Halk sanatları ve zanaatları
- XI.Giyim-kuşam-süs
- XII. Halk bilgisi
- XIII. Halk inançları, töreler, âdetler, gelenekler, görenekler
- XIV. Geçiş dönemleri

- XV. Bayramlar, karşılamlar, uğurlamalar
- XVI. Kalıp hareketler (tavırlar, jestler, mimikler)
- XVII. Dernekler, kuruluşlar; dayanışma ve yardımlaşma
- XVIII. Dinsel-büyüsel içerikli inançlar, işlemler
- XIX. Halk edebiyatı
- XX. Halk tiyatrosu (geleneksel tiyatro)
- XXI. Halk oyunları (danslar)
- XXII. Halk müziği ve müzik araçları
- XXIII. Çocuk oyunları ve oyuncaklar
- XXIV. Halk eğlenceleri, sporlar
- XXV. Adlar (Örnek, 2000: 17-20)

Türk folklorunun konularını belirleyerek, derlenen malzemenin arşivlenmesinde kullanılmak üzere en geniş ve bütün konuları içeren çalışmayı Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi daha sonraki adıyla Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yapmıştır (Tan, 1997: 9).

D. Halkbiliminin Önemi

Halkbilimi, toplumsal ve politik yapıdan ekonomik örgütlenmeye, sözlü gelenek, değerler sistemi ve inançlardan yiyecek-giyecek üretimi, mimari, süsleme sanatları vb. maddi kültür ürünlerine kadar kültürel yaşamın bütününü inceleyen bir disiplindir. Kültürün sürekliliği kadar değişmesini ve bu değişmeye neden olan politik, ekonomik, teknolojik ve psikolojik etmenleri de çözümlmek bu disiplinin temel amacıdır. Bu nedenle halkbilimi yalnızca geleneksel olanı ele almakla kalmaz, modern ve güncel pek çok dinamik üzerinde de ilgisini odaklaştırır.

Geri kalmış toplumlar, atılımlar ve devrimler yapmak suretiyle hızlı ilerlemeler yapmak isteyen uluslar önce kültürlerini geliştirmek ya da kültür değişimi yapmak zorundadırlar. Reform veya devrim yapan toplumlar kültürlerini geliştirir veya değiştirirken mutlaka kendi halk kültürlerini ele almak zorundadırlar. Bunun için kendi öz kültürlerini inceleyip değerlendirmeleri gerekir. Bu durumda halkbilimi ürünlerinden gerektiği biçimde yararlanılırsa yaratılmak istenen ulusal kültürün temelleri boşlukta kalmaz. Zaten kendi halkından ve halkının geleneklerinden kopmuş bir kültüre ulusal kültür denemez (Baykurt, 1976: 26-27).

Rus kökenli halkbilimi tanımlarında halkbiliminin önemi görülür. Bu tanımların birinde halkbiliminin, dinsel kültürün eski dönemlerin

kalıntılarının yeniliklerle bir arada yer aldığı dinamik bir yapı olarak düşünülmesi gerektiği belirtilmiştir. Halkın geçmişten getirdiği kalıntılar çağdaş yaşama uyum sağlayarak yeni anlamlar kazanır. Bu yönüyle halkbilimi, toplumun kültürel yapısının ilerici gelişimine uyum sağlayan ve bu sürece katkıda bulunan bir alandır (Smidchens, 2000: 83). Halkbilimi bir toplumun kültürünün temelini oluşturur. Halkbilimi kültürün gelişimine uyum sağlayarak zaman içerisinde değişikliğe uğrar.

Halk yaşamını enine boyuna araştırmada, bir ülke halkını oluşturan çoğunluğun ortak ve yaygın davranış kalıplarını, yaşama biçimini, belirli olaylar ve durumlar karşısındaki tavrını; çevresini ve dünyayı algılayışını açıklamada; geleneksel ve törensel yaşamını düzenleyen, zenginleştiren, renklendiren beceri, beğeni, yaratı, töre, kurum ve kurumlaşmayı göz önüne sermede; bir ucuyla geçmişe, bir ucuyla da zamanımıza uzanan gelenekler, görenekler, âdetler zincirini saptamada; bu zincirin köstekleyici ya da destekleyici halkalarını tek tek belirlemede; halk kültürünün atar damarlarını yakalayarak bunlardan özgün ve çağdaş yaratımlar çıkarmada halkbilimin rolü ve önemi birinci derecededir (Örnek, 1998: 9-11).

Halkbilimi ait olduğu toplumun özünü yansıtır. Araştırma, inceleme, derleme ve değerlendirme yoluyla ilgili bulunduğu toplumun gelişip kuvvetlenmesine yardım eder, aynı zamanda o toplumun gelecekte izleyeceği yolu aydınlatır.

Halkbilimini yalnızca bugünkü halk yaşamının ve geçmiş zamanların halka ilişkin değerleriyle uğraşan bir alan olarak kabul etmek, bizi yanılgıya götürür. Bu bilimsel disiplin yaygın halk katmanlarının yanı sıra sanayileşmiş kesimlerle gelişmiş kentlerdeki olup bitenleri de araştırma konusu yaparak ekonomik, toplumsal ve kültürel değişiklikleri kavramaya çalışmaktadır. Öte yandan halkbilim kurumları, olguları, davranış bütünlüklerini tarihsel boyutları içinde izlemeye, böylece geçmişte bugünkü oluşumu, bugünde ise geleceğe geçişin belirgin özelliklerini yakalamaya yönelir. Halk yaşamına yönelik uğraşlar öğretmenin hizmet götürdüğü kesimi ve çevreyi daha iyi tanımasına, yorumlamasına ve değerlendirmesine kapı açar, zamanla halkın düşünce, duygu ve sezgisinin temeldeki karakteristiklerini yakalamasını sağlar. Öğretmen görev yaptığı yöredeki öğrencilerin o yöreye özgü halkbilimsel değerlerini yakından bilirse, okul dışı etkinliklerinde, yöre halkıyla kaynaşmasında daha başarılı olur. Hizmet götürülen halk kesimlerinin toplumsal ve kültürel yapıları iyice belirlenmedikçe; bu yapıyı oluşturan tutum ve davranışlar doğru olarak saptanmadıkça; hizmet götürülenle hizmeti kabul edecekler arasındaki duyarlı dengeler ve odaklar nesnel olarak belirlenmedikçe atılan adımlar çoğu zaman boşa gidecektir (Örnek, 1998: 9-11).

Uzun bir süreden beri ülkemizde çoğu zaman sadece yerel halk oyunlarını, türkülerini, gösterilerini kapsayan dar ve yanlış bir "folklorculuk" modasının gelişip yayılmasına yol açılarak "folklor" terimi bilimsel

anlamından saptırılmıştır. Bu durumun ortaya çıkışında ve yaygınlaşmasında birtakım sözde "folklorcu"ların, kurumların, derneklerin, sanayi kuruluşlarının, turistik büroların, basın, radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarının da bağışlanmayacak kusurları olmuştur. Bu ters gelişmenin ortaya çıkışında üniversite ve orta öğretim kurumlarımızın da büyük payı vardır. Batı üniversiteleri, eğitim kurumları ve araştırma enstitüleri bu bilimsel disipline yarım yüzyılı aşkın bir süreden beri ders programlarında yer verirken, bizim üniversitelerimiz bu konuda nedense ilgisiz kalmışlardır (Örnek, 1998: 9-11).

Üniversiteler, halk yaşamını derinliğine araştırma ve inceleme işini bilimsel yöntem ve tekniklerle üstlenmelidir. Üniversitelerin halk edebiyatı ve halkbilimi bölümleri araştırma ve inceleme programları ile Türk halkbiliminin verilerini sistemli bir biçimde derleyerek, arşivleyerek Türk kültürünün halk yaşamındaki oluşum ve gelişimlerini nesnel bir biçimde ele almalıdır. Üniversiteler, Türk halk yaşamının temel dinamiklerini, töre ve geleneklerini, tutum ve davranışlarını, yaratı ve becerilerini, sevgi ve beğenilerini inceleyip araştırarak ulusal kültürümüzün doğru bir biçimde işlenmesine, değerlendirilmesine ve yorumlanmasına önemli katkılarda bulunacaklardır (Örnek, 1998: 9-11).

Halkbilimi üzerindeki çalışmalar uluslara ve dolaylı olarak insanlığa ne verecek, ne kazandıracaktır? Bu sorunun yanıtı verildiği zaman onun amacının ne olduğu konusunda bir aydınlığa, bir açıklığa kavuşulmuş olacaktır. Halkbilimin amacı; insanların binlerce yıldan beri biriktirip getirdiği ve onların yaşantılarını sürdüren ve bugün de halk tabakaları arasında yaşayan bilgileri araştırmak, inceleyip değerlendirdikten sonra bölgesel kültürlerden ulusal kültürlere öğeler aktarmak suretiyle onları kuvvetlendirmek ve dolayısıyla insanlık kültürüne katkıda bulunmaktır (Baykurt, 1976: 24-30).

Halkbilimi, kültürel içerik, kültürün yapısı bağlamında insan ve insan davranışları konularının tahlilinde başvurulacak en önemli bir sosyal bilim hüviyetindedir. Bu hüviyetiyle halkbilimi sosyal ve beşeri bilimlerin öğretilerinin, alanlarının ve yöntemlerinin bazen birleşip örtüştüğü çoğunlukla da, kesiştiği bir kavşak konumundadır. Bu bağlamda, halkbilimi, bir topluluğun geleneksel ve anonim dünya görüşünü ve bunun dışavurumları olarak kabul edilen, söze, harekete ve nesneye dayalı olarak ifade edilen her türlü anlamlı formu ve bunların oluşumları, geliştirilip ve pekiştirilmelerine yönelik iletişim olaylarının içinde konu edildiği bir bilim alanıdır (Yılar, 2006: 19-20).

E. Halkbiliminin Diğer Bilim Dallarıyla İlişkisi

1) Tarih ve Halkbilimi

Halkbilimi ürünlerinin araştırılması, tarihin birçok karanlık noktasını aydınlatır. Yaklaşık da olsa, yazılı olarak bize kadar gelmiş birtakım masalların zamanını tespit ettiğimizde, o zamanın halk hayatına ait en mükemmel belgelerin kaynağını elde etmiş oluruz. Eski tarih anlayışı, halkın hayatına çok defa kayıtsızdı. Olayların halk üzerindeki izlerini o devrin halk edebiyatı ürünlerinden öğrenebiliriz. Tarih de halkbilimine malzeme verir. Birçok tarihî kaynakta, bugün yaşayan ürünleri zaman içinde açıklayabilmemiz için gerekli ipuçlarını buluruz. Ya da birtakım ürünlerin zamanını yaklaşık olarak tespit ettiğimiz zaman, onlar üzerindeki açıklamalarımızı tam yapabilmemiz için tarihi bilgilere başvururuz. Yalnız tarihle halkbiliminin bu sıkı ilişkilerini daima göz önünde tutmakla beraber, halkbilimi ürünlerini tam tarihi belge olarak kabul etmek ya da tarih kaynaklarının verdikleri açıklamaları, halkbilimi eserleri için yeterli görmek hatasına düşmekten sakınmak gerekir. Unutulmamalıdır ki, tarihî olgu ayrı kişilere ve olaylara aittir; halkbilimsel olgu ise, sosyolojik olgu gibi, tamamen kişisel olmayan ve genel anlamda topluma ya da toplumun çeşitli kurumlarına ait canlı, değişen, oluşan ve ortak özelliğe sahip bir olgudur (Boratav, 2000:28).

Tarihi olaylar cereyan ettikleri toplum içerisinde birtakım etkiler bırakmaktadırlar. Bu etkilerin yansımaları olarak da sözlü kültür üretimi meydana gelir. Örneğin; tarihte uzun süre devam etmiş, büyük acılara sebep olmuş, savaşlar ve göçler sonucunda oluşturulan destanlar ve acıklı iz bırakan ölüm olayları karşısında yakılan ağıtlarda veya sosyal ve politik olayların sonucunda olayları veya olayların kahramanlarını konu edinen türkülerde tarih ile halkbiliminin birbirleriyle olan ilişkisini görebilmekteyiz. Ayrıca yazılı ortam kaynaklarının yetersiz olduğu tarihsel dönemlerle ilgili olarak elimizde yalnızca sözlü kültür ortamında oluşmuş halk kültürü ürünleri bulunmaktadır. Belgelerin yetersiz olduğunu düşündüğümüz dönemler için toplumun sözlü geleneğinden yararlanarak dönemle ilgili bir ölçüde fikir sahibi olabiliriz (Ersoy, 2004:103).

Tarihsel dönemler içerisinde yönetimler tarihsel olayları ve buna ilişkin belgeleri kendi yargılarını destekleyecek biçimde düzenleyebilir. Bu tür bir tarih kaydında söz konusu olayların birinci derecedeki kahramanlarının olayları kayıt altına alınmayabilir. Böyle durumlarda tarih belgeleri sözlü kültür ürünleri bilgileriyle desteklenebilir (Ersoy, 2004: 106).

2) Etnografya ve Halkbilimi

Etnografya, dünya üstünde çeşitli kavimlerin ve medenî milletler içinde geri kalmış; fakat büyük topluluklar halinde ve az çok soyutlanmış olarak yaşayan zümrelerin hayat belirtilerinin ve kültürlerinin tasvirlerini

yapan bir bilim dalıdır. Etnografya ile halkbiliminin ilişkileri birbirine yardımcı olmak şeklindedir. Etnograf, halkbilimcinin çalışmasının sonuçlarını toplayarak bir kavmin tasvirinde eksik kalan yerleri doldurabilir; halkbilimci de, kendisine araştırdığı konuları haber veren etnograftan, araştırmalarına rehber olacak bilgileri alır. Bugün tasviri kalmak zorunda bulunan konuları, genellikle kavimlerin maddî kültür ürünlerinin araştırmasını da halkbilimi birçok yerde etnografyaya bırakmıştır (Boratav, 2000:30).

3) Etnoloji ve Halkbilimi

Etnoloji, hem etnografyanın hem de halkbiliminin araştırma sonuçlarını birleştirmek durumunda olan bir bilim dalıdır. Etnografyanın yalnız tasvirle yetindiği konuları, etnoloji sınıflandırır ve çeşitli kavimler arasında karşılaştırma yapmak suretiyle genelleştirerek birleştirir. Fakat bunu, halkbilimi gibi ayrı olguların derinliğine ve genişliğine araştırılması şeklinde değil, genellikle kavimlerin kültürlerinin karşılaştırılması şeklinde yapar (Boratav, 2000:31).

4) Sosyoloji ve Halkbilimi

Sosyoloji ile halkbiliminin ilişkisi, yine tarihle halkbiliminin ilişkisi gibi açıklanabilir. Halkbilimci, elde ettiği malzemeleri bir dereceye kadar götürüp sosyolojiye teslim eder ve işin devamını ona bırakır; halkbilimcinin malzemeleri nihayet ayrı ayrı olguların doğuş ve oluş süreçlerinin açıklanması mahiyetindedir. Sosyolog, bütün bu ayrı olguları ya da bunlara ait açıklamaları örnek olarak alıp bunları herhangi bir kurumun olgunlaşma seyrine dair açıklama yapmak için yeterli bulunca, onlara dayanarak açıklamalarını yapar.

Sosyolojiye halkbilimcinin başvurusu ise, toplum kurallarını tanımak suretiyle kişisel olgu ile toplumsal olguyu birbirinden ayırmak, belirli kurumların ve kültür ürünlerinin açıklamalarını hedef edinmeyi öğrenmek içindir (Boratav, 2000:31).

5) Psikoloji ve Halkbilimi

Halkbilimi özellikle sosyal psikoloji için de zengin malzeme verir; yani toplum kurallarına bağlı olan bireyin psikolojik faaliyetlerinin açıklanması için halkbiliminin topladığı malzemeden psikologlar yararlanabilirler. Özellikle halkbilimi ürünlerinin doğuş ve şekil alışı aşamalarının açıklanması konu olunca halkbilimci, psikoloji yöntemlerine ve düşüncelerine başvurur. Burada da, tıpkı sosyolojide olduğu gibi genellikle soyutluk ve somutluk karakterleri halkbilimi ile psikolojinin sınırlarını belirler (Boratav, 2000:32).

6) Diğer Bazı Bilimler ve Halkbilimi

Arkeoloji, filoloji ve diyalektoloji gibi disiplinler, halkbilimi malzemelerinden sık sık yararlanır. Bunların her birinin konu ve sınırları bilindik-

ten sonra, halkbilimi de, çalışmaları sırasında açıklamalar yapabilmek için bunların her birine başvurur (Boratav, 2000:32).

Halkbiliminin diğer bilimlerle olan ilişkisini birkaç örnekle açıklamak gerekirse; halkbilimci masalları, türküleri ve diğer halk edebiyatı ürünlerini halk dilindeki biçimiyle derler, dilbilimci bu malzemeden ağız, lehçe özelliklerini tespit için ve ana dilin kelime hazinesini değerlendirmek için yararlanır. Halkbilimci, halk ilaçlarını, sağaltma yollarını vd. derler ve modern tıp bu halk ilaçlarından yararlanarak yeni ilaçlar yapar. Halkın inşa ettiği konut tiplerini derleyen halkbilimci, bölgelere ve iklim özelliklerine göre inşa edilecek yapıların planlarının çizimi sırasında mimarlara yardımcı olur (Tan, 1997: 13).

F. Halkbiliminin Dünyadaki Gelişimi

a. Amerika'nın Keşfi ve Soylu Vahşi Kavramı

Halkbilimi, Batı düşünce geleneğinde uzun bir evrimin sonucu bağımsız bir disiplin niteliğinde ortaya çıkar. Ancak bu bilim dalının entelektüel bir güç halinde ortaya çıkmasından çok öncelerde de pek çok folklorik ögenin derlendiği kaynaklara rastlamak mümkündür.

Folklor malzemelerinin toplanması tarihçesi, dünya milletlerinin tarihi kadar eskidir. Eski tarih anlayışı ne kadar dar olursa olsun, eski tarihçiler her ne kadar yalnız siyasi büyük kişilerden bahsetmekle yetinmiş olsalar da, gerek kitap halindeki bilgiler gerek arkeolojik belgeler, heykeller, kitabeler, resimler folklor malzemesi olarak da yararlanılabilecek birtakım bilgiler verirler. Eski Yunan'da Pausanias (M.Ö 2. yüzyıl) kendi memleketinin alt tabakalarının hayatlarından, inançlarından bahsetmek suretiyle bize ilk folklor incelemesini yapmış yazar olarak görünür (Boratav, 2000:7). Arap seyyahı İbni Fazlan'ın 10. yüzyılda Türkistan'a yaptığı seyahatle ilgili seyahatnâmesinde, Arap seyyah ve şairi Ebû Dülefin 10. yüzyılda Türk, Çin, Hint ülkelerine yaptığı seyahatle ilgili risalesinde, Venedikli Marco Polo'nun 13. yüzyılda Uzakdoğu seyahatiyle ilgili olarak yazdığı seyahatnâmesinde ve Arap seyyâhi İbni Batuta'nın XIV. yüzyıla ait seyahatnamesinde birçok folklorik bilgi yer almaktadır.

Avrupa düşünce tarihinde halk, halkın kültürü, inançları, gelenekleri, töreleri, törenleri ve edebiyatının bir ilgi konusu ve bilgi sahası oluş sürecindeki en önemli etkenlerden birisi Amerika'nın Avrupahılarcaya bulunuşu ve kısa sürede ona hakim olarak Amerika'yı sömürgeleştirmeleridir. Avrupa'da halk kültürüne, Amerika'nın bulunuşuyla başlayan bu ilginin altında çeşitli nedenlerle Amerika'ya giden din adamları, gezginler, sanatçılar ve maceraperestlerin Yeni Dünya'da gördüklerini yazdıkları kitaplar vardır. Bir anlamda, Avrupa kendi halkının kültürüne ilgi duymadan önce bu yayınlardan

Amerika yerlilerinin törenlerini, inançlarını ve geleneklerini öğrenmiş, onlarla ilgilenmeye başlamıştır denilebilir (Çobanoğlu, 1999:72).

XVI. yüzyılda güçlenen hümanizm akımı, yeni keşif ve icatların da etkisiyle, Avrupa insanında seyahat etme ve araştırma duygularını kamçılar. Böylece Avrupa'da öteki kültürlerle ve insanlara daha nesnel bakabilen bir aydın kitle yetişir. Aynı aydın kitle "ümme"ye dayalı siyasal ve kültürel tercihlerin yerine "ulus"a dayalı terminolojileri geliştirmeye başlar. Bu dönem aydınının tamamı ilkelere ve folklorla olumlu bakmaz ise de, ilkelere ve doğu ulusları üzerine yapılan çalışmalar, Avrupa'nın geçmişine duyulan merakın günden güne artmasını sağlar (Oğuz, 2004: 31-67). Dönemin Avrupalı entelektüelleri arasında kısa sürede yaygınlaşan bu Yeni Dünya'daki "soylu vahşi" tutkusu, bir müddet sonra Eski Dünya'yı ve Doğulu insanları da içine alır. Gezginciler, din adamları, bilginler, yazarlar, bu sefer de Doğu'nun sihirli ve mistik kültürünü araştırmaya başlarlar. İlkelerin ve vahşilerin kültürünü tanıma, Avrupalıları kendi ilkel ve vahşilerini tanımaya yöneltir. Böylece Avrupa'nın halk kültürünü, öteki ilkel vahşilerin kültürü ile karşılaştırma çabaları başlar (Çobanoğlu, 1999:72-73).

Bu dönem çalışmalarının kuramsal çerçevesi şöyle kurulur: Amerikalı ilkelere ve Doğulular gibi Avrupa'nın da bir ilkel dönemi vardır. Bu dönemi araştırmak, Avrupa'nın "soylu vahşi" ruhunu ortaya çıkarmak için gereklidir. Avrupa'nın soylu vahşi ruhu, Avrupalıların ilkelere en fazla benzeyen köylülerinin ve halk olarak nitelenen alt gelir ve kültür gruplarının arasında aranmalıdır. İşte bu yaklaşım, Avrupa aydınının başlangıçta ilkelere yönelen merakının kendi içine dönmesini sağlar. Böylece Avrupa halk kültürü ile ilkeleri karşılaştıran ilk öncü çalışmalar ortaya çıkar. Bu durum ulusçu folklor paradigmasının kurucularından Johann Gottfried von Herder'den (1744-1803) başlayarak, F. Bacon, Max Müller gibi önemli simalar başta olmak üzere tarihi yeniden kurmacı, karşılaştırmacı ve difizyonist (yayılmacı) çalışmalar yürüten bir çok folklor görüşünün doğmasını ve gelişmesini sağlayacaktır (Oğuz, 2004: 31-67).

Halk kültürü ürünlerine değer verilerek bunların derlenmesi konusundaki ilk çalışmalar, bilinçsiz olarak 17. yüzyılda başlamıştır. İngiliz Thomas Browne'nun 1846'da yazdığı "Halk Arasındaki Boş İnançlar Üzerine Araştırmalar" kitabı, Fransız Jean Babbiste Thiers'in 1677 yılında yazdığı "Boş İnançlar Elkitabı" adlı kitap, Fransız Charles Perrault'un halk masalları kitapları öncü derleme kitaplarıdır (Tan, 1997:17).

Gerek sömürgelerdeki yerlilerin gerekse Avrupa köylüsünün kültürü üzerine yapılan çalışmalar, her zaman olumlu bir düzlemde yürümemiştir. Kendi din anlayışlarına uymayan dini inanç, ritüel ve uygulamaları şiddetle eleştiren ve cezalandırılmasını isteyen akımlar da folklorla eğilmiştir. Örneğin; "Katolik Karşıt Reformcular, 16. yüzyılda büyücülere, sihir yapanlara ve puta tapanlara sardırlırken, onların inanış ve geleneklerini öğrenmiş, kitap-

larına onları almak zorunda kalmışlardır. Tıpkı daha önceleri, sihir yapanlarla ve büyücülerle savaşırken, Engizisyon mahkemelerinin el kitabı haline gelen ve binlerce "zındık, dinsizi" ölüme yollamaya temel olan Malleus Maleficarum (Jacob Sprenger'in 1480 de yayınlanan kitabı) adlı eserin, aynı zamanda batıl inançlar ve töreler için büyük bir ansiklopedi olması gibi (Başgöz, 2002:3-4). Aynı konuya eğilen Peter Burke, geleneksel halk kültürüne yönelen olumsuz yaklaşımları iki ana başlık altında toplamakta, birincisinde yukarıda belirtilen büyü ve büyücülerle ilgili "din" kaynaklı eleştirileri ele alırken, ikincisinde halkın geleneksel karnaval ve şöenlerine karşı duyulan "ahlak" kaynaklı eleştirileri değerlendirmektedir. Geleneksel halk kültürünü olumsuz etkileyen kadın erkek karışık olarak yapılan bu tür karnaval ve toplantıların ahlaksızlığı körüklediğini savunurken bu toplantılar hakkında bilgi vermektedirler (Burke, 1996:235-242).

b. Aydınlanmacılar ve Halkbilimine Bakışları

İlkelerin ve Avrupa köylülerinin kültürü üzerine yönelen olumlu ve olumsuz yaklaşımlar, aydınlanma döneminde de sürer. Fransa'da bu dönemde dikkati çeken isimlerden Jean Jacques Rousseau (1712-1778), ilkel insanı ve doğayı neredeyse bir din haline getiren yorumlar yapar. Aydınlanmacıların tamamı, ilkel insana hayranlık duymaz (Başgöz, 2002:4). Onların büyük bir kısmı popüler gelenekleri insan ruhunun yanlışlıkları olarak görür. Geleceği reddederek akla önem verir (Çobanoğlu, 1999:75-79).

François M. A. Voltaire (1694-1788), "Törenler Üzerine Denemeler/ Essais sur les moeurs" adlı eserinde Asya ve Amerika yerlilerinin törenlerini karşılaştırır, bu törenleri Asya'da biraz tuhaf ve gülünç bulmakla beraber onların "eşitlikçi" olduğunu vurgular (Başgöz, 2002:4).

Charles-Louis de Secondat, Baron de Montesquieu (1689-1755), "İran'dan Mektuplar/ Letters des Persanne" adlı eserinde güya Paris'te oturan bir İranlıya yazdığı mektuplarda doğu kültürüne imrenen ve dolaylı olarak kendi kültürünü eleştiren ifadeler kullanırken kendi kültür ve geleneklerini değiştirme isteğini ortaya koymuştur (Başgöz, 2002:5).

Bernard de Fontenelle'in (1657-1757), 1724 yılında yayımladığı "Hayvan Masallarının Kökeni/ L'origine des fables" adlı eserinde bir hukukçu olmasına rağmen masalların kökeni üzerine ortaya koyduğu fikirler dönemi için önemlidir (Oğuz, 2004: 31-67).

Aydınlanma döneminin yazarları, bu şekilde Doğu halklarının toplum kuramlarını açıklarken, kendi toplumlarını dolaylı olarak eleştirmişler, insan ve kültürü üzerine son derece yeni düşünceler de geliştirmişlerdir (Çobanoğlu, 1999:75).

c. Romantik Milliyetçilik Akımı ve Halkbilimine Verilen Önem

Avrupa, akılcılık çağının sancılarını yaşarken, İngiltere’de klasik edebiyatın akılcı, kuralcı ve insan duygularını rahatlıkla anlatmayı önleyen sıkıcı bağlarına karşın bir başkaldırı olarak romantikler öncesi diye adlandırılan bir akım ortaya çıkar. Ossiancılık denen bu akıma, İngiltere’de yeni yazarlar, araştırmacılar ve şairler katılır. Böylece Avrupa’da başlayan “soylu vahşi” tutkusu, İngiltere’de ulusun öz geçmişine dönme, yeni bir edebiyat için geçmişten yararlanma haline dönüşür. Bu yeni edebiyat akımı İngiltere’den İsviçre’ye ve Alınanya’ya gelerek yayılır (Çobanoğlu, 1999:76-77).

İsviçre, dört yanını saran kültürlerin, özellikle de Fransız kültürünün etkisi altında, öz benliğini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Ossiancılık bu nedenle İsviçre’de uygun bir zemin buldu ve gelişti. İngiltere’nin açtığı yol, İsviçreli aydınları, sanatçıları, düşünürleri, dağ köylerinin geleneklerine, edebiyatına ve sanatına yöneltti. Arşivler tarandı, yazmalar üzerine çalışıldı, köylülerden halk edebiyatı örnekleri toplandı. Bu faaliyetler zinciri, İsviçre’yi Fransız kültürü içinde kaybolmaktan koruyan en önemli etken olmuştur (Çobanoğlu, 1999:78).

d. Almanya’da Filozof Herder ve Grimm Kardeşler

Romantizm akımı, Almanya’da aydınlanmanın antitezine dönüşür. Bu farklılık özellikle tarih konusunda belirginleşir. Romantikler için geçmiş, geleceği kurabilmek için öğrenilmesi gereken bir derstir. Bu nedenle de ulusun “soylu geçmişine” ve “halk edebiyatına” ilgi, asıl olarak Almanya’da gelişti ve tam bir romantik akıma dönüştü. Alınanya’da bu akımın öncüsü F.G.Klopstock (1724-1803) olmuştur. Bu Alman şairi Fransız kültür ve edebiyatının hegemonyasına karşı Almanya’da ortaya çıkan direnmeye yeni bir yol çizmiştir. Ancak Alman romantik edebiyatının ve halkbiliminin tarihi bakımından bizi asıl ilgilendirecek olan ismi, filozof Johann Gottfried von Herder (1744-1803)’dir (Çobanoğlu, 1999:78).

Filozof Herder’in iki temel uğraşı, Alman edebiyatını yabancı etkilerden arındırmak, onu Eski Yunan, Latin ve özellikle de Fransız taklitçiliğinden kurtarmak; aynı zamanda da Aydınlanmacıların, halk kültürünü, batıl inanışlarla dolu, bozulmuş bir kültür sayan anlayışlarıyla savaşmaktadır. Herder’in başlattığı hareket, aynı zamanda Voltaire’in öncülüğünü yaptığı Aydınlanmaya bir tepki niteliğindedir. Seçkinciliğe, onun geleneği reddine, akla verdiği öneme karşı çıkıştı. Aydınlanmaya karşı çıkış, sadece Almanya ile sınırlı değildir. Aydınlanma İspanya dahil, “Fransızlıkla” özleştirilmesi nedeniyle geniş bir çevrede tepki toplamış durumdaydı. Bu, bir anlamda Almanya’da Latinizm’e karşı Aryanizm’in yükselişi, Hristiyanlığa karşı Hristiyanlık öncesinin yüceltilişiydi (Çobanoğlu, 1999:79).

19. yüzyılın başlarında romantizm yaygın felsefi akımdır. Ondan etkilenmiş politik bir akım olarak yükselen romantik milliyetçilik, halkbilimi-

nin bağımsız bir bilimsel disiplin olarak ortaya çıkmasında etkili olmuştur. O dönemde “halk zihni” ve “ulusal ruh”, romantizmin en sık kullandığı kavramlardı ve “ulusal birliğin” varlığını çağrıştırıp ulusa ait değerlerin derlenmesi gerektiğini vurgulamaktaydı. O dönem Avrupa’da “ulusal ruhun çalışılıp ortaya konulması” amacıyla dönemin felsefecileri, hukuk tarihçileri, filologları, edebiyatçıları gibi hemen hemen bütün sosyal ve beşerî disiplinlerin araştırmacıları çalışmışlardır. Halkbilimi de bu dönemde ve tamamen bu amaçlarla ortaya çıkmıştır ve günümüzde de “ulusal folklor kuramları”nda o dönemin anlayışı kendisini hissettirmektedir (Çobanoğlu, 1999: 14).

Herder’e göre bir edebiyatın orijinal olabilmesi için yabancı etkilerden kurtulması gerekir. Bu nedenle de Almanlar, Yunan, Latin veya bir başka milleti taklit etmek yerine kendi ilkel kökenlerine dönmelidirler. Herder’e göre bunun gerçekleşmesinin yolu, Almanların kendi sade ve zengin dilini kullanmak ve Alman ulusal ruhunu yakalamaktır (Çobanoğlu, 1999:79). Herder için ortak bir dile sahip olmak bir topluluğun kendini diğerlerinden ayırarak bağımsız, kendine özgü ve sosyal bir kimlik olarak uluslaşmaları sürecinde son derece önemliydi. Dil, bir halk, bir ulus oluşun iç yapısını yahut ruhunu ve karakterini sağlamaktaydı. Dahası dil, bir ulusun kendine özgü geleneklerinin kuşaklar arasında aktarılmasını temsil etmekteydi. Bu temsil edişle de dil, Herder’in kültür olarak tanımladığı değerlerin oluşmasını ve gelişmesini sağlayan unsurlarıyla en önemli araçtı (Bauman, 2000:43-51).

Herder’in tezi, bir ulusun ortak ruhunun en iyi, en temiz ve bozulmamış olarak halk edebiyatında olduğu şeklindedir. Bu nedenle de “aydınlara halka doğru gitmeli”, Almanların türkülerini, masallarını, efsane ve epik şiirlerini toplayıp yayımlamalıydılar (Çobanoğlu, 1999:80).

Herder’in, ulusal halkbilimi kuramlarının çoğuna, teorik zemin oluşturan milliyetçilik anlayışının ana fikirleri şu şekilde özetlenebilir: Uluslar arasındaki farklar ayrı coğrafya koşulları içinde yaşamaktan kaynaklanmış, yüzyıllar süren tarih olaylarının etkisiyle bu farklar büyümüş, böylece uluslar oluşmuştur. Her ulusun kendine özgü bir ulusal karakteri ve ortak ulusal ruhu vardır. Her ulusun bu yüzden değişik bir kültürü olacaktır. Uluslar, özgür birimler olarak yaşamak ve insanlığa katkıda bulunabilmek için öz kültürlerini geliştirmeli, geçmişin deneyimlerinden süzülüp gelen kendi ortak kültür özüne bağlı kalmalıdır.

Ulusların bağımsız yaşaması ve gelişmesi, şu veya bu nedenle kesinlikle uğrar ya da tehlikeye düşerse, ulusu ve ulus kültürünü kurtarmak için tutulacak en doğru yol halk kültürlerini toplamak, onları ulusal ruhu canlandırmak ve korumak için kullanmaktır (Başgöz, 1992:7-8). Nitekim halkbilimini bağımsız bir disipline dönüştüren süreç içinde bu programın Almanya’da ve daha sonraları Finlandiya başta olmak üzere pek çok ülkede uygulandığı görülür. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

On sekizinci yüzyılın sonlarına doğru Herder, "Halk Türküsü" (Volkslied), "Halk Ruhı" (Volkseel) ve "Halk İnanması" (Volkglaupe) gibi terimler kullanmıştır. Herder'in Halk Türküleri Antolojisi (Stimmen der Völker in Liedern) ilk defa 1778-1779'da yayımlanmıştır (Dundes, 1998: 139-153). Bu çalışma, Herder'in fikirleriyle yönelen dönemin romantik milliyetçileri üzerinde büyük bir etki ve motivasyon yaratır ve birbiri ardı sıra folklor derlemeleri ile koleksiyonlar yayımlamaya başlar.

Grimm Kardeşler'in 1812 yılında yayınladıkları "Çocuk ve Aile Masalları" (Deutsche Kinder und Hausmarchen) adlı çalışma, bu yayınlar arasında en önde gelenidir. Çünkü bazı çevrelere göre Grimm Kardeşler'in bu eseriyle birlikte halkbilimi çalışmaları, bağımsız bir bilim dalı kimliği kazanmıştır (Çobanoğlu, 1999:81).

Halkbilimi tarihinde kısaca "Grimm Kardeşler" olarak bahsedilen bu iki kardeş, Wilhelm (1787-1859) ve özellikle de Jacob (1785-1863), Alman sözlü şiir geleneği, edebiyatı, hukuku ve dili üzerinde çok önemli eserler vermişler ve halkbiliminin bilimsel bir araştırma dalı kimliğine sahip olmasına hizmet etmişlerdir (Çobanoğlu, 1999:81).

Bu arada Grimm Kardeşler, kendilerinden sonra romantik milliyetçilik akımının etkisiyle derlediği malzemesine duygusal olarak yaklaşan birçok halkbilimcinin yaptığı, derlenen malzemenin üslubuyla oynayarak düzeltip yayınlama yanlışının da başlatıcısı durumundadırlar. Grimm'ler, derledikleri masallarda dil, anlatım ve biçim bakımından düzeltmeler yapmışlar, gerçek masalla bozulmuş masalı birbirinden ayırt etmeyi denemişlerdir. Böylece bu masalların özü bozulmamakla beraber onlar artık bir anlamda Grimm'lerin yazdığı masallar olmuştur. Günümüz halkbilimi anlayışına göre kabul edilmesi mümkün olmayan bu durum, çok daha sonraları fark edilmiştir (Çobanoğlu, 1999:82).

1787 yılında oluşturulan Volksunde adlı Almanca terimin İngilizce'ye tercümesi olan Folklore terimi 1846 yılında William John Thoms tarafından kullanılmaya başlandı. W.John Thoms, Atheneum adlı dergiye Ambrose Metron takma adıyla gönderdiği yazıda ilk defa folklor terimini kullandı. Bu terim daha sonra dünya dilleri arasında yaygın bir kullanıma erişti. Thoms, folkloru "davranışlar, gelenekler, gözlemler, batıl inançlar, balladlar, atasözleri ve benzerleri gibi" şekillerini sıralamak suretiyle tanımladı.

Nevzat Gözaydın 1978 ve 1992 yılında yazdığı iki yazıyla folklor teriminin ilk kullanımının Thoms öncesinde olduğunu ileri sürmektedir. Alman Friedrich Ludwig Jahn (1778-1852) 1810 yılında yayımladığı "Deutsches Volkstum" adlı kitabında "volkstum" yani "halk varlığı" ve "volkstumskunde" yani "halk varlığı bilimi" terimlerini kullanır (Gözaydın, 1978:5449-5450). Son yıllarda akademik folklor çalışmalarının karşılığı olarak kullanılan folkloristik teriminin kullanımı gittikçe yay-

gınlık kazanmaya başlamasına rağmen, folklor hem geleneksel kültürel şekillerin, hem de onların çalışılmasını sağlayan bilimsel disiplinin adıdır (Bauman, 2000:43-51).

Folklorun nasıl tarif edilmesi gerektiği konusundaki tartışmalar, bu sözcüğün 1846'da William Thoms tarafından ortaya atılmasından beri sürüp gitmektedir. Yapılan tanımların pek çoğunda, "lore" (bilim, bilgi) üzerinde durulurken, bu tanımların bir kısmında da "folk" (halk) kavramı esas alınmıştır. "Lore" (bilim, bilgi)- onu kullanan insanlara ait olmaktan çok, folklorun materyalleri-orijin, biçim, aktarım ve işlev bakımından tanımlanmıştır. Bununla birlikte, folklorun ne olduğu konusunda folkloristler arasında bir görüş birliği sağlanamamıştır (Dundes, 1997:74-76).

Bağımsız bir bilim dalı olarak halkbilimi, ünlü Amerikalı halkbilimi tarihçisi Richard M. Dorson'un "İnsanlığın bilgilenme ve öğrenme tarihinde folklor veya halkbilimi kadar yeni bir araştırma alanı olarak ortaya çıkıp kendinden ve geleceğinden emin bir şekilde yayılan, gelişen bir disiplin pek nadirdir." şeklindeki ifadesiyle vurguladığı gibi şaşırtıcı bir hızla gelişmiştir (Çobanoğlu, 1999:5). 19. yüzyıldan itibaren Avrupa'da aydınlar, imparatorlukların ve köleliğin baskısı altındaki insanlara özgüvenlerini, ulusal onurlarını kazandırmak amacıyla o zamana kadar yazılmamış yerel tarihlerin ve kayda geçirilmemiş kültürlerin peşine düştüler. Çalışmalarındaki ilham kaynağını halkbilimi oluşturdu. Alman, İngiliz, Fransız ve İsveçli bilim adamları bu çalışmalarda önemli rol oynadılar. 1872'de Stockholm'de Nordiska Arkiv adıyla bir folklor arşivi kuruldu. 1886 yılında Oslo Üniversitesi'nde ilk folklor kürsüsü kuruldu. Yüzlerce yıllık kronikleri ve sözlü gelenekleri tarayan bu ilk halkbilimciler ulaştıkları bilgilerdeki boşlukları hayal güçlerini kullanarak doldurmaktan çekinmemişlerdir. Ulus inşacıları, vatanseverler, şairler, çığırtkanlar, aktörler veya düşüncelerin yaratıcıları ve taşıyıcıları bir ulusun varlığının kabul edilmesi için uluslar arası nitelikli bir listeyi takip ediyorlardı. Bu listede bir dil, bir tarih ve bir yazgı, mitler ve kahramanlar (ve hainler), bir bayrak, bir ulusal marş, kutsal metinler (örneğin destanlar) ve imgeler (kır manzaraları, ulusal semboller vb.) ve ortak bir halk kültürü bulunuyordu. Ulusal karakter, değerler ve zevklerin belirlenmesi gerekliydi. Bu şekilde ulusun üyelerine, diğer uluslarla ilişkileri açısından kim oldukları ve o ulusa ait olmak isteyen kişilerin kabul etmeleri gereken kültür tarif ediliyordu (Smidchens, 2000: 93).

20. yüzyılın başlarında Avrupa devletlerinde folklor dergileri, arşivler çoğaldı. Her devlet, kendi halkının folklorunu derleyip arşivlemeye çalıştı. Üniversiteler folklor öğretimine başladılar. Çok sayıda folklor enstitüsü kuruldu. Gelişmiş Avrupa ülkeleri kendi folklor ürünlerinin derlenmesini bitirdikten sonra, az gelişmiş ülkelerin folklor ürünlerini derleyip, incelemeye başladılar. Bu çalışmaları örnek alan az gelişmiş ülkelerde de folklor çalışmaları 20. yüzyılın ortalarına doğru hızlandı. Bu arada gelişmiş ülkeler folklor ürünlerini işleyerek çağdaş sanat eserlerini ortaya koydular. Halk

oyunlarının müziğinden büyük senfonik eserler, bale müzikleri bestelendi. Tiyatroda, operada, sinemada, çocuk edebiyatında folklor ürünlerinden bol bol yararlanıldı. Folklor ürünleri, turistik tanıtımda önemli rol oynadı. Oyun ve müzik festivalleri, milletleri birbirine yaklaştırdı (Tan, 1997:18).

G. Halkbilimin Türkiye'deki Gelişimi

Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de folklorun yeni bir bilim olarak sunulmasından önce Türk halk kültürü malzemesini derleyici, gelecek nesillere aktarıcı birtakım eserler yazılmıştır. Orhun Âbideleri (8. yüzyıl), Yusuf Has Hacıb'in Kutadgu Bilig'i (11. yüzyıl), Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lügat'it Türk'ü (11.yüzyıl), Dede Korkut Kitabı (14-15. yüzyıl), Zahirüddin Muhammed Babur'un Baburnâme'si (16. yüzyıl), Katip Çelebi'nin Cihannüma, Keşfü'z-Zünûn, Mizanü'l-Hakk fî İhtiyari'l-Ahakk'ı (17.yüzyıl) ve Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi (17. yüzyıl) gibi eserlerde Türk folkloruyla ilgili birçok bilgi yazıya geçirilmiştir. Ayrıca vak'anivüs tarihleri, fetihnâmeler, mahkeme-i şer'îye sicilleri, tahrir defterleri, menakıpnâmeler, vilâyetnâmeler, şehrengizler, fetva dergileri, letâif kitapları, sümâmeler, cönkler, mecmualar, kıya fetnâmeler, divânlar, mesneviler, minyatürlü kitaplar da Türk folkloruyla ilgili değerli bilgilerle doludur. Başta İbni Batuta (14.yüzyıl) olmak üzere yabancı seyyahların, diplomatların, sanatçıların yazdığı ve Türkiye'de gördüklerini anlattıkları seyahatnâmeler, mektuplar, günlükler de Türk folklorunun tarihî kaynakları arasındadır. Julia Pardoe, Ogier Ghiselin de Busbecq, Lady Montagu, General Moltke, Raphaela Lewis, Thomas Allome, Lamartine'in eserleri bu konuda ilk başvurulacak kaynaklardır. Bu eserlerden birçoğu bilgi ve gözlem yanında gravürler de ihtiva ettiğinden görsel bakımdan da folklorumuza katkıda bulunabilirler (Tan, 1997:21).

Türkiye, folklor teriminin ilk kullanımı serüveninde Avrupa'nın yaklaşık olarak 150 yıl gerisindedir. Türkiye'de "folklor" teriminin bir disiplinin adı olarak kullanıldığı ilk yazılar, 1913-1914 yıllarında yayımlanabilmektedir.

Türkiye'deki halkbilimi çalışmalarına zemin oluşturacak önemli iki akım görmekteyiz. Bunlardan ilki, Tanzimat Dönemi'ndeki (1839-1876) çalışmalardır. Bu dönemde edebiyat, sosyal değişimin aracı kabul edilmiştir. İkinci dalga ise, daha sonraki yıllarda Türkiye'de milliyetçilik akımıyla gelişen uyanış olarak adlandırılabilir. Bu akım, Osmanlı kozmopolitizmine karşı bir fikirler topluluğu şeklinde gelişmiş; romantik-milliyetçi bir tavır alan aydınlar "halk"a yönelmeye başlamış; bunun doğal sonucu olarak da, farklı formlarda karşımıza çıkan halk kültürü ürünlerini kapsamlı bir şekilde toplamaya girişmişlerdir (Birkalan, 2000:7-8).

On dokuzuncu yüzyıl Türk toplumunda da bu anlayışlara paralel görülen anlayışlar mevcuttur. Osmanlı toplum düzeninde "havas" ve "avam" ayrımında görülen ve "halk" teriminin on dokuzuncu yüzyıl Avrupası'ndaki

anlamına karşılık gelen "avam", yirminci yüzyıldan itibaren "köylü" kavramıyla eş değerde bir anlam kazanmıştır.

Halkbilimi çalışmaları hız kazanıp, gelişmeye başladığında ülkemizdeki ilk halkbilimi araştırmaları tamamen "halk" (folk) olduğu kabul edilen köy ve köylü hayatı çevresinde gerçekleştirilmiştir. On dokuzuncu yüzyıl Avrupası'ndaki "halk" (folk) ve "halkbilimi" (Folklore) kavramlarının ülkemizdeki bir başka yansıması ise, ilk halkbilimi araştırmalarının halk bilgisinin bir bölümünü oluşturan "halk oyunları" hakkında yapılmasından dolayı, "folklore" kelimesinin bu oyunları ifade ettiğinin düşünülmesiyle ilgilidir.

Tanzimat döneminin Batı edebiyatını ve kültür hayatını yakından takip eden sanatçılar; İbrahim Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa'dır. Bu üç edebiyatçı içinde Batıda gelişen folklor yaklaşımlarını en iyi kavrayan ve formüle eden Ziya Paşa'dan önce, dönemin kültür atmosferini daha iyi kavrayabilmek açısından Şinasi ve Namık Kemal üzerinde durmak gerekecektir (Oğuz, 2004: 31-67).

Tanzimat yazarlarının halk dili ve edebiyatından yararlanarak Batı Edebiyatı türlerinde eserler yazmaya eğilmeleri sonucunda 1839'dan sonra bir bölüm folklor ürünü yazıya geçirilmiş oldu. İbrahim Şinasi (1826-1871) halk kaynağından aldığı hayvan hikâyelerini "*Tenasüh*", "*Eşek ile Tilki*", "*Karakuş Yavrusu ile Karga*", "*Arı ile Sivrisinek*" adıyla sadeleştirmiş (1862), "*Şair Evlenmesi*" adlı tiyatro eserinde (1860) halk dili ve deyimlerini kullanmış, 1863 yılında da "*Durûb-ı Emsal-i Osmaniyye*" adlı atasözleri kitabını yayımlamıştır. Ahmet Mithad Efendi (1844-1912) halk kültürünü, eski İstanbul hayatını eserlerinde başarıyla yansıtmıştır. Ahmet Vefik Paşa (1823-1891) Türk geleneklerine uyarladığı Molière piyeslerinde folklorik bilgileri bol bol kullanmış, memurlarına anket uygulayarak derlemeler yapmış, derlediği malzemeyi "*Lehçe-i Osmani*" (1876) adlı sözlüğünde yayımlamıştır. Mehmet Kâmil Bey, 1844'te ilk basılı yemek kitabımız olan "*Melceü't-Tabbahin*"'i yayımlamıştır. Ebüzziya Tevfik Bey (1849-1913) halk tiyatrosu konusunda ilk önemli araştırmaları yapmış, meddahlık ve kukla üzerine iki makale yazmıştır (Tan, 1997:22).

1913 yılından önce Türk araştırmacılar, yazarlar kadar yabancı araştırmacıların da Türk folkloruna önem verip derlemeler yaparak yayımladıklarını görmekteyiz. Macar İgnacz Kûnos (1860-1945), 1885 yılından itibaren Rumeli ve Anadolu'yu dolaşarak masal, türkü, ninni, Karagöz oyunu, meddah hikayesi vb. derleyerek yayımlamaya başladı. Kûnos'un "*Osmanlı Türk Halk Şiiri*" adlı eseri 1887-1889'da, "*Karagöz*"'ü 1886'da, "*Ortaoyunu*" 1899'da basıldı. Kûnos'u diğer yabancı araştırmacılar izledi. George Jacob, Gyula Nemeth, Friederich Giese, F.Wilhelm Radloff, Theodor Menzel, Ethé vd. Türk folkloru konusunda 1913'ten önce önemli eserler vermiş olan yabancı bilim adamlarından bazılarıdır (Tan, 1997:22).

Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemlerinde bu çalışmalar yapılırken bir yandan da taşbaskısı halk hikayeleri, masallar, fıkra kitapları, halk şairlerinin şiirleri yayımlanıyor, bol bol okuyucu buluyordu. II. Meşrutiyetten sonra (1908) bu tür yayınlar daha da çoğaldı (Tan, 1997:23). Fuat Köprülü, halkbiliminin Avrupa'da uzun zamandan beri kurumsallaşmış olmasına dikkati çekerek bizde bu bilim dalının henüz adından bile bahsedilmemiş olmasından yakınır. Dahası, Folklor ile milliyetçilik arasındaki yakın ilişkiye dikkati çekerken özellikle de 19. yüzyıl boyunca en çok etkilendiğimiz Balkan milletlerinin milliyetçilik mücadelelerindeki örneği, "Balkan milletleri Rumeli'yi kendi aralarında taksim için mücadele ederlerken yalnız silahla değil, bir takım bilgilerle donanmışlardı. "Folklor" araştırmaları onlara bir çok noktalardan delil ve rehber oluyordu." şeklinde ifade ederek vermektedir. Köprülü'ye göre "Milliyet yüzyılı" olan bu yüzyılda bir "milletin varlığı bütün insanlığa kanıtlaması, ancak milli hudutlar içindeki folklor materyalinin araştırılıp derlenmesiyle gerçekleştirilmektedir. Özellikle de, halk edebiyatı "halkın doğrudan doğruya ruhundan çıktığı için onun en sadık ve belîğ ifadesi'dir. Ona göre, milliyetçiliğin ilk aşaması öncelikle kendi tarihini, coğrafyasını, sosyal yapısını, dilini ve edebiyatını bilmektir. Köprülü makalesinde ayrıca son derece fonksiyonel bir bilgi olarak folklor araştırmalarını sömürgeci devletler tarafından kullanılmasına da dikkati çeker. Türk folkloru konusunda mevcut araştırmaları yabancıların yapmakta olduğunu ifade ederek bu konuda ne kadar geri kaldığımıza işaret eder. Bu bağlamda, "Batılılara Türk folklorunu tanıtmak görevi doğal olarak Türk araştırmacılarına düşüyor." demiştir (Çobanoğlu, 2009, C.3: ?)

Türkiye'de folklordan ilk defa Ziya Gökalp söz etmiş ve folklor karşılığı olarak halkiyat terimini kullanmıştır (*Halka Doğru*, S.14:107-108). Ziya Gökalp'in yaptığı pek çok çalışma yanında halkbilimi açısından asıl önemi, 1912 yılında Türk Ocağı'na bağlı bir süreli yayın olarak kurduğu ve 65 sayı yayımlanan *Halka Doğru* dergisi çevresindeki fikirlerinden ve bu derginin 23 Temmuz 1913 tarihli 14. sayısında yazdığı "Halk Medeniyeti -I Başlangıç" adlı yazısından gelmektedir. Ziya Gökalp "folklor" terimini "halkiyat" biçiminde bir disiplinin tanınması ve terimleşmesi bağlamında Türkçe'de ilk kez kullanmıştır. Rıza Tevfik Bölükbaşı ise "*Folklor: Folklore*" (Peyam: Edebi İlave, S.20) adını taşıyan yazısında, "*Lafzan tercüme edilirse hikmet-i avâm tamamıyla folklor mukabili olmuş olur.*" dedikten sonra hikmet-i avâm tabirinin bizde "durûb-ı emsâl" karşılığı kullanıldığını, oysa Avrupa'da folklor deyince durûb-ı emsâl de dahil olmak üzere halk şarkıları, destanlar, bilmece, hatta hikayelerin hep birden hatıra geldiğini belirtmiştir. Rıza Tevfik, folklor teriminin avam edebiyatının bütün eserlerini anlatmak üzere kullanıldığını işaret ettiği için folklorun sadece edebiyat yönü üzerinde durmuştur. Yazısında, bugün halk edebiyatı ve anonim halk edebiyatı diye anılan alandaki ürünlerden özellikle atasözleriyle türkülerin nasıl ortaya çıktığı ve anonimleştiği noktasına değinilen Rıza Tevfik,

görüşlerini bunlarla ilgili örneklerle dayandırarak sunmaya çalışmıştır (Oy, 1997:367).

Fuad Köprülü, 1913 yılında Ziya Gökalp'ın "folklor" teriminin yerine "halkiyat"ı kullanarak folklor üstüne yazdığı ilk yazıdan yaklaşık altı ay sonra folklor üstüne bir yazı kaleme alır. Bu yazıda terimin batıdaki kullanımını Ziya Gökalp'ın önerisi olan "halkiyat" terimiyle birlikte kullanır. Ziya Gökalp'ten söz edilmeyen ve İkdam Gazetesi'nin 6 Şubat 1914 tarihli 6091 sayılı nüshasında yayımlanan bu yazının adı "Yeni Bir İlim: Halkiyat:Folklore"dur (Oğuz, 2004: 31-67). Daha sonra bu alanda gerçekleştirilen ilk resmi faaliyet, 1920 yılında Ankara'da Maarif Vekâleti'ne bağlı "Hars Dairesi"nin kurulmasıdır. 1922'de aynı bakanlığın bir genelgesiyle öğretmenlerden ve konuyla ilgilenenlerden derlemeler yapmaları istenmiştir. Bu sırada Diyarbakır'da bulunan Gökalp, etrafına topladığı gençlerle bir ekip çalışması başlatmış, çıkardığı Küçük Mecmua'da derlediği bazı masalları yayımladığı gibi "Usullere Dair" genel başlığı altında çıkan "Halkiyat I-Masallar" yazısında halk masallarının tespit usulü konusunu ele almıştır (Oy, 1997:368).

1924'te Ankara'da Etnografya Müzesi'nin kurulması görevi Macar Meszaroş'a verilmiştir. Müze, 1927 yılında Etnografya Müzesi müdürlüğüne Hamit Zübeyir (Koşay) getirilerek 18 Temmuz 1930'da ziyarete açılmıştır. Devletçe atılan bu ilk adımların yanında halkiyat alanındaki bir başka önemli faaliyet, merkezi Ankara'da bulunan Anadolu Halk Bilgisi Derneği'nin kurulmasıdır (1 Kasım 1927). Daha sonra adı Türk Halk Bilgisi Derneği olan bu kuruluş "*Halk Bilgisi Toplayıcılarına Rehber*" (Ankara 1928) adlı bir kitapla "*Halk Bilgisi Mecmuası ve Halk Bilgisi Haberleri*" dergilerini yayımladı. Halk Bilgisi Haberleri, önceleri dağınık ve sistemli bir şekilde yürütülen çalışmaları bazı esaslara bağlayarak toplamaya çalıştı. Daha çok derleme ve değerlendirmeye dayalı yazılarla halkiyat ve halk edebiyatı alanında önemli gelişmeler sağlayan bir yayın organı olarak Türk folklor tarihinde özel bir yer edindi (Oy, 1997:368).

1930 yılından sonra Türk halkbilimi araştırmalarına hizmet veren iki kuruluş daha ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi "Türk Dilini Tetkik Cemiyeti" (Türk Dil Kurumu) ve diğeri "Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti" (Türk Tarih Kurumu) dir. Bu iki kurumun asıl amaçları halkbilimi çalışması yapmak olmamakla beraber, ele aldıkları konular gereği, dolaylı da olsa folklor çalışmalarına katkıda bulunmuşlardır. Atatürk'ün emri üzerine 1932 yılında "Türk Ocakları"nın yerine kurulan "Halk Evleri" derneği, Türk kültürünü geliştirme ve yayma için yaptığı çalışma programına, folkloru da dahil etmiştir (Çobanoğlu, 1999: 30). Halkevlerinin faaliyetleri arasında yer alan kitap ve dergi yayımcılığı halkiyat ürünlerinin derlenmesinde de büyük katkılar sağlamıştır. Halkevleri merkez yayın organı durumunda bulunan "*Ülkü*" dergisinin yanı sıra Gaziantep, Çorum, Malatya, Kayseri, Erzurum, Trabzon gibi çeşitli illerde çıkarılan dergilerde genel ve mahalli nitelikte yazıların önemli bir bölümü de halkiyatla ilgilidir (Oy, 1997:368).

Pertev Naili Boratav (1907-1998), 1939 yılında DTCF'de halk edebiyatı kürsüsünü kurar ve bilimsel halkbilimi çalışmalarına hız verir. Alan araştırmalarını ve derleme çalışmalarını uluslar arası terminolojiyi kullanarak yapar. Öğrencilerinden oluşturduğu ekiplerle Anadolu'da derleme gezilerine çıkar. Böylece, bugün artık elde edilmesi mümkün olmayan birçok halk edebiyatı materyalini derler, arşivler veya yayımlar. Çoğu, kendisinin ve öğrencilerinin bu tarihten başlayarak 1948 yılında kürsüsünün kapatılmasına kadar olan dönemde derlediği malzemeye dayanan 18 kitabı, Türkçe veya başka bir dilde yayımlanmış 200'den fazla makalesi bulunmaktadır. Boratav'ın Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde çalıştığı 1940'lı yıllar, onun Türkiye'nin birçok bölgesinde çok zor şartlar altında yaptığı derleme gezilerine, bilimsel yayınlarına ve siyasal çatışmalarına tanıklık eder (Birkalan, 2000: 18).

Halkevlerinin yanında "Türkiyat Enstitüsü", "Türk Dil Kurumu", "Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü", İstanbul Yüksek Tahsil Gençliği'nce kurulan "Yüksek Tahsil Gençliği Türk Folklor Enstitüsünü Kurma Derneği," "Boğaziçi Üniversitesi Folklor Kulübü", "Konya Kültür ve Turizm Derneği", "Türk Halk Sanatları ve Ananelerini Tetkik Cemiyeti" de çeşitli kitap yayımlarıyla halkiyat çalışmalarına zenginlik kazandıran kuruluşlardır (Oy, 1997:368). 1966 yılında *Milli Folklor* Araştırma Enstitüsü kurulur. Bu kurum, halkbilimcilerin, halkbilimci kimliğiyle bir devlet kurumunda istihdam edilmelerini sağlaması bakımından önemli bir kurumdur. Daha sonra sık sık ad ve biraz da kimlik değiştirmiş, günümüze kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Kültür Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet gösteren kurum, önce *Milli Folklor* Araştırma Dairesi olarak isim değiştirmiş, sonra Halk Kültürünü Araştırma Dairesi, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü adını almıştır. Bu kurum, folklor, kongre ve sempozyumları düzenlemekte, derleme, arşivleme ve yayın faaliyetleri yürütmektedir. İstanbul Belediye Konservatuvarı ile Ankara Devlet Konservatuvarı tarafından yürütülen halk müziği derlemelerine üniversitelere bağlı olarak sonradan kurulan konservatuvarlar da katılarak pek çok türkü ve oyun havası derlenmiş, bunların önemli bir bölümü notaya alınarak arşivlerde toplanmıştır (Oy,1997:368).

Türkiye'de Türk halkbilimi çalışmaları için 1980 sonrası yeni bir aşama başlar. Dursun Yıldırım'ın Yüksek Öğretim Kurulu'na sunduğu "Folklor Hakkında Genel Bilgiler ve Folklor Bölümünün Üniversitemizde Kurulmasına İlişkin Düşünceler" başlığını taşıyan raporun ve Devlet Planlama Teşkilatı ile I. Milli Kültür Şurası'nda başlattığı tartışmaların son değerlendirmesinde, Yüksek Öğretim Kurulu üniversitelerimizin bünyesinde lisans diplomasına yönelik müstakil programları bulunan Halkbilimi ana bilim dalı açılmasına karar vermiştir. Böylece yıllar boyunca programlarda ders hüviyetinde yer alan "halkbilimi" Türk akademisyeninin bağımsız bir disiplini olarak akademik bir zemine kavuşmuştur (Çobanoğlu, 1999:31).

1980'li yılların başından günümüze uzanan dönem, halkbiliminin inceleme alanlarından birini oluşturan halk edebiyatının üniversite içinde kurumlaşması bakımından önemlidir. Üniversite bünyesinde çeşitli kadrolara atanan genç araştırmacıların ve bu alanda lisansüstü çalışma yapanların sayılarının artmasıyla birlikte, halkbilimi alanındaki kitap yayınlarında gözle görülür bir artış ortaya çıkmıştır. Bu artışta en önemli alanlardan birini uluslararası şöhrete sahip halkbilimci, etnolog ve antropologların eserlerinden yapılan çeviriler oluşturmaktadır. Bu yöndeki çevirilerde 1989 yılından bu yana yayımlanan *Milli Folklor* dergisinin Umay Günay danışmanlığında yürüttüğü "çeviri projesi"nin önemli bir rolünün olduğunu söyleyebiliriz. Uzun süre hacminin yüzde 30-35 kadarını çevirilere ayıran dergi, halkbiliminin daha bilimsel yöntemlerle yürütülmesi yönünde çalışmalar yapmıştır. *Milli Folklor*'un bu konudaki çalışmalarını destekleyen *Folklor/Edebiyat Dergisi*'nde de çevirilerin yer alması, kısa sürede dünya halkbilimi birikiminin önemli bir bölümünün Türkçe'ye aktarılmasına öncülük etmiştir. Boratav'ın 1939 yılında Arnold Van Gennep'in "Le Folklore"unu çevirmesiyle başlayan ve zaman zaman ara verilen çeviri çalışmaları, son dönemde onlarca yayınevinin devreye girmesiyle yeni ve önemli bir döneme girmiştir (Oğuz, 2004: 31-67).

Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen ne yazık ki hâlâ Türk halkbiliminin gereği henüz tam anlamıyla derlenip toplanamamış, şimdiye kadar derlenen gereçler de sistemli bir biçimde düzenlenip arşivlenerek incelemeye ve çözümlenmeye hazır bir duruma getirilmemiştir. Halkbilimimizin bütün konularını kapsayan bir sözlükten henüz yoksunuz. Halkbilimsel çalışmalarda el altında bulundurulması gereken "halkbilim atlasları"nın hazırlanmasıyla ilgili bir girişime şimdiye değin geçilememiştir. Halk kültürü ürünlerini derleme yöntem ve tekniklerini içeren kapsamlı, güvenilir ve bu konudaki çağdaş yenilikleri içerir kılavuz kitaplar yayımlanmamıştır. Halkbilim alanında çalışan bilim adamlarının, uzmanların, örgütlerin ve derneklerin bilimsel bir dayanışma ve yardımlaşmadan uzak olarak bir başlarına sürdürdükleri çalışmalar kişisel ve yetersiz bir noktada düğümlenip kalmıştır. Daha önemlisi Türk kültürünün, dolayısıyla Türk halkbiliminin temel sorunlarını bütün boyutlarıyla ele alan ve çağdaş bir yaklaşımın yardımıyla kavrayıp çözüme vardır, köklü ve bilimsel bir politikanın ana çizgileri de henüz belirlenmemiştir (Örnek, 2000:27).

İKİNCİ BÖLÜM

HALK EDEBİYATI VE HALKBİLİMİNİN KAYNAKLARI

A. Sözlü Kaynaklar

Halkbilimi ve halk edebiyatı ürünleri sözlü kültür ortamında oluşur ve aktarımı da sözlü iletişim ortamında yapılmaktadır. Bundan dolayı bu ürünlerin en temel kaynağı sözlü kaynaklardır. Derleme çalışması yapan bir araştırmacının, araştırma konusu olan malzeme ya da metinleri derlerken, vazgeçemeyeceği işlerin başında sözlü kültür ortamına (saha, alan) inmek gelir. Sözlü metinleri ortaya koyanlar, icra edenler, nakledenler, araştırmacılar tarafından “sözlü kaynaklar” ya da “kaynak kişiler” olarak nitelendirilmiştir. Burada dikkat edilecek en önemli nokta halk edebiyatı ürünlerinin ya da metinlerinin kendisi sözlü kaynakları teşkil etmemektedir, bu tür ürünleri yaratan (sanatkâr), aktaran kişiler, sözlü kaynaklardır (Aça, 2004: 2-3).

Pertev Naili Boratav, 1940’lı yıllarda sözlü kaynaklar ile ilgili görüşlerini ortaya koymuştur ve bu görüşler hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Boratav sözlü kaynakları iki gruba ayırarak değerlendirir:

1. Metinler ve Hammadde Kaynakları:

a. Merasimler, ayinler, oyunlar, eğlenceler, düğünler gibi konulara ait malzeme toplamak için başvurulmuş toplu halde halk.

b. Meşhur masal anlatıcıları, türkü söyleyicileri, eski hikâyeleri nakledenler, böyle az ya da çok profesyonel olmuş halk sanatçıları.

2. Yardımcı Kaynaklar: Derleme çalışması sırasında derleme yapılan yerleşim biriminin sosyal yapısı, hayat şartları, ekonomik durumu, kültür durumu hakkında bilgi veren halk ya da halktan kişiler, yardımcı kaynaklar içerisinde yer almaktadır (Boratav, 1942: 37-39).

Sözlü kaynak terimi halk edebiyatı araştırmacısının sözlü kültür ürünlerini derlerken başvurabileceği çocuğundan gencine, orta yaşlısından ihtiyarına, köylüsünden şehirlisine, sanatkârından heveslisine kişi ve topluluklar için kullanılabilen bir terimdir. Sözlü kaynaklar için sınıflandırmalar getirmek yerine, sözlü ürünleri en iyi aktaranları, geleneğe en çok bağlı kalan kişileri, sözlü kaynak olarak değerlendirmek doğru olacaktır.

B. Yazılı Kaynaklar

1. Orhun Yazıtları

Moğolistan'ın kuzeyinde bulunan eski Türkçe yazıtlardır. Göktürk alfabesi ile yazılmıştır. Orhun ırmağı kıyısında bulunan altı yazıttan oluşur. Bunlardan üçü çok önemlidir: Kültigin (732), Bilge Kağan (735), Tonyukuk (725).

2. Çin Kaynakları (Tarihler)

Çin kaynaklarından (Toba çağı kaynakları, Hou sülalesi resmi tarihi, Sui sülalesi tarihi vd.) Hunlar, Köktürkler ve Uygurlar hakkında bilgi edinebiliyoruz. Nitekim Çin kaynakları vasıtasıyla Köktürklerin kuttan türeyişi ile Uygurların türeyişi ve göçü ile ilgili efsane metinlerine ulaşabilmekteyiz (Aça, 2004:6).

3. Eski Uygur Metinleri

Uygur döneminde Çince, Orta Farsça, Soğdça gibi çeşitli dillerden eserler (genellikle dini metinler) Eski Uygur Türkçesi'ne tercüme edilmiştir. Bu tercüme kitaplardan masal özelliği taşıyan bazı önemli yazmalar ve metinlere ulaşabiliyoruz (Aça, 2004:6).

4. Divanü Lügati't Türk

Kaşgarlı Mahmud'un Araplara Türkçe öğretmek ve Türkçe'nin Arapça kadar zengin bir dil olduğunu göstermek amacıyla 1072-1074 arasında hazırladığı ansiklopedik sözlüktür. İslâmiyet öncesi dönem edebiyat geleneğinde sözlü olarak yaşayan sav, sagu, gibi türlerin yazıya geçirilmiş şekillerini bu eserden öğrenebiliyoruz.

5. Kutadgu Bilig

Yusuf Has Hacib'in 1069-1070'te tamamlayarak Kaşgar'da Karahanlı Hakanı Ebu Ali Hasan bin Süleyman Arslan'a sunduğu manzum didaktik eserdir.

6. Atabetü'l-Hakâyık

Edib Ahmet bin Mahmut Yükneci tarafından 12. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınan ve sonraki dönemde yazılan nüshaları ile günümüze kadar gelen manzum ahlâk kitabından eski Türk sözlü ve yazılı şiir geleneği hakkında bilgi ediniriz.

7. Codex Cumanicus

Kumanların dili hakkında bilgi veren bu eserden Latince, Farsça, Türkçe kelime listelerini, Türkçe-Almanca lügatçeleri ve Türkçe metinleri, ayrıca Türk bilmecelerinin bilinen en eski örneklerini öğreniriz (Aça, 2004:9).

8. Tarih Kitapları

Geçmiş dönemde yazılan tarih kitaplarında, Türk topluluklarının soy kütükleri, kültürleri, gelenek ve görenekleri vb. hakkında bilgiler öğrenebiliriz. Pek çok tarih kitabının içinde efsane ve menkıbe metinleri yer alır ki bu metinler halk edebiyatı araştırmalarına kaynaklık eder.

9. Atasözü Kitapları

Orhun Yazıtları, Divanü Lügati't-Türk ve Uygur dönemi yazılı metinlerinde yer alan atasözü örneklerinin dışında 15. yüzyıldan itibaren sadece atasözlerinin bir araya getirildiği müstakil kitaplar ya da mecmua bölümleri yazılmıştır.

10. Cönkler

Çoğunlukla âşık edebiyatı ürünlerini içeren; uzunlamasına açılan, ensiz, uzun defterlerdir. Günümüzde âşık edebiyatı, dinî - tasavvufî edebiyat ve halkbilimi açısından önem taşıyan çeşitli örneklerin bulunduğu yazılı kaynakların başında gelen cönkler, yöntem yönünden modern olmasa bile ilk derlemelerin bulunduğu yerler olarak önemlidir. İnce uzun oluşları sebebiyle halk arasında sığır dili olarak da adlandırılan cönklerin boyutları değişiklik göstermekle birlikte cönkler 5, 10, 15, 23 cm. boyutunda, 30 ilâ 700 yaprak arasında değişirler. Cönklerde âşıklara ait şiirler cönk sahibinin yazmış olduğu çeşitli dualar, duyduğu sihir-büyü ile ilgili notlar, ilaç tarifleri, anonim halk edebiyatı ürünlerinden türkü, mani, halk hikâyeleri örnekleri yer alır. Sadece halk hikâyelerinden ya da Karagöz metinlerinden oluşmuş cönkler de vardır (Koz, 1977, C.2:84).

11. Destan ve Efsane Metinleri

Destan ve efsanelerin yer aldığı eserlerdir.

12. Seyahatnâmeler

Yazarların gezip gördükleri yerlerden edindikleri izlenimleri ve bilgileri aktardıkları eserlerin genel adıdır.

13. Baytarnâme

Baytarnameler; hayvanlar, özellikle atlar hakkında genel bilgilerle at hastalıkları ve tedavilerinin anlatıldığı eserlerdir. Genellikle baytarnâmeler atla ilgili âyet, hadis ve rivayetler, iyi bir atta bulunması gereken özellikler, at satın alınırken dikkat edilecek noktalar ile muhtemel kusurlar, at bakımı ve eğitimi, atların yavrulanması, sağlıklarının korunması vb. bilgiler verdikten sonra hastalıkların sebep, belirti ve tedavilerinden bahseder (Kırbiyık, 1992, C.5:278).

14. Falnâme

Fal kitaplarına verilen addır. Fal ile yakından ilgili olan ilimler (reml, ilm-i ahkâm-ı nücûm) nedeniyle yazı hayatımızda falnâme türü büyük gelişme göstermiştir. Konularına göre yıldıznâme, tefe'ülnâme gibi adlarla da anılan falnâmeler, şiir ve düz yazı olarak yazılabilirdi (Pala, 1995:179).

15. Fetvalar

Fetva, şeyhülislam veya müftü tarafından verilen şer'i hüküm veya karardır. Fetvalar genellikle yazılı olarak sorulan sorulara verilen yazılı cevaplardır. Sorunun sonu "olur mu, olmaz mı" gibi kısa bir şekilde bitirilir ve fetvâ başlangıcında "el-cevâb" ibaresi konurdu (Pala, 1995:190).

16. Fütüvvetnâmeler

Fütüvvet ülküsü, teşkilatı, usulü, ilkelerini belirten ve mensuplarına nizamnâme, yönetmelik görevi gören eserlerdir (TDEA, 1979, C.3:262).

17. Kıyafetnâmeler

Kişilerin dış görünüşlerinden ahlak ve karakter yapıları hakkında çıkarılan yargıları konu alan eserlerin genel adı. Dış yapıdan iç yapıyı anlamaya çalışan bu ilme "kıyafet ilmi"; bunu yapan kişiye de "kâyif" veya "kıyafetşinas" denir (Pala, 1995:331).

18. Mesneviler

Her beytin dizeleri kendi aralarında kafiyevidir. Aruz vezninin kısa kalıplarıyla yazılan uzun bir nazım biçimidir. Bu yolla yazılmış yapıtlara da mesnevi adı verilir. Özel olarak, Mevlâna Celalettin Rumi'nin 25.700 beyit olan ve 6 cilt tutan ünlü tasavvufi yapıtı da bu adla anılır. Divan şiirinde anlam ve kavramlar bir beyitte tamamlandığı için, şair her beyte iki uyak bulmak zorunda olduğundan, mesnevi en kolay nazım biçimi sayılır. Bu nedenle, kısa konularda nazım biçimi olarak fazla ilgi gösterilmemiştir (Dilçin, 1983:167).

19. Sûrnâmeler

Düğünlerden, şenliklerden, eğlencelerden, halk sporlarından bahsedilen yazma eserlerdir. Genellikle minyatürlüdürler. Halk eğlenceleri, halk tiyatrosu, halk sporları, esnaf törenleri, halk oyunları, çalgılar, kıyafetler, yiyecek ve içecekler yönünden zengin bilgi kaynaklarıdır (Tan, 1997:56).

20. Nevsâller

19. yüzyılın sonlarından itibaren yayımlanmaya başlanan yıllıklardır. El sanatları, meslekler, il dahilindeki yatırımlar, ziyaret yerleri ve adlar bakımından önemlidir (Tan, 1997:57).

21. Narh Defterleri

Satılacak malların fiyatlarını belirleyen belgelerdir. Ticaret folkloru açısından önemlidirler. Yiyecek ve içeceklerin adları, meslekler, el sanatları konusunda da bilgiler taşımaktadır (Tan, 1997:57).

22. Vefeyâtnâmeler

Bir ilde vefat eden önemli kişilerin vefat tarihlerini ve biyografilerini veren yazma eserlerdir. Şuârâ tezkirelerinden farkı, vefeyâtnâmelerin genel olmayıp bir yerleşme yeriyle sınırlı bulunmasıdır. Vefeyâtnâmelerde el sanatları, meslekler, mesire yerleri ve geleneklerle ilgili bilgilere de yer verilir (Tan, 1997:58).

23. Dîvanlar

Divan edebiyatının yanı sıra halk edebiyatı ve genel folklor bakımından da önemli eserlerdir. Âşıklardan bazıları da divan düzenlemişlerdir (Tan, 1997:58).

24. Zenannâmeler

Kadınlarla ilgili öğütleri, ahlâk kurallarını işleyen destan ya da mesnevi türünden şiirlerdir. Genellikle âşıklar tarafından yazılmıştır. Kadınlarla ilgili inanışları, değer hükümlerini, ahlâk kurallarını, gelenekleri içermesi bakımından önemlidir (Tan, 1997:58).

C. Görsel Kaynaklar

1. Sinema

Türk sinemasında Anadolu gerçeklerini, halkın yaşamının özgün yanlarını, geleneksel değerlerimizi, daha çok kırsal alanda etkinliğini sürdüren töre ve âdetlerimizi konu edinen, ayrıca folklorik özlü bir olayı, bir gösteriyi, bir zanaat dalını, bir yöreyi işleyen belgesel nitelikli kısa metrajlı filmler genellikle bir ön hazırlığı gerektirir ve uzmanlarına danışılarak çekilirler. Belirtilen özellikleriyle bu filmler geleceğin araştırmacıları için değerli bir arşiv gerci olurlar. Filmlerde, sinema sanatının sağladığı olanaklardan yararlanılarak yerel özellikler kullanılır. Örneğin; kan gütmeyi güldürü türünde ele alan ve kan gütmeye geleneğiyle bilinen bir bölgemizin törelerini ince bir alayla taşıyan Atıf Yılmaz'ın "Güllü Geliyor Güllü", kumalık kurumu ile töresel davranışları ele alan yine Atıf Yılmaz'ın yönettiği "Kuma", cinsel namus kavramını ele alan, bu konuda törelerin baskısını işleyen Feyzi Tuna'nın filmleri "Kızgın Toprak", "Ezo Gelin" halkbilimini ya doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendirmektedir (Örnek, 2000: 41-42).

2. Televizyon

Televizyon, halkımızın en çok etkilendiği ve yaşamında önemli bir rol oynayan bir kitle iletişim aracıdır. Televizyon yayınları ile geleneksel kültürümüzü, giderek yozlaşan değerlerimizi, kurumlarımızı, yaşama biçimlerimizi korumanın yolları halkımıza hazırlanacak programlar ile anlatılabilir. Burada önemli olan bu türden programların konunun yabancıları olan kim-selere hazırlanmamasıdır. Alanlarının uzmanı olan halkbilimcilere danışılarak, yardımları alınarak çekilecek belgesel filmler gelecek için değerli bir arşiv olacaktır (Örnek, 2000: 44).

3. Resim

Halkbilimcilerin ve halkbilimi alanına ilgi duyanların yararlanabilecekleri görsel kaynaklar içerisinde minyatürlerimiz, halk resimlerimiz geleneksel yaşamı ve kırsal alanı konu edinen kimi sanatçılarımızın ürünleri de yer almaktadır. Minyatürlerimizde birçok kültür ögesinin geçmişteki yerini, işlevini görebilirken; halk resimlerimizde halkın düş gücünü, özlemini, beğenisini görebiliyoruz. Çağdaş sanatçılarımızın bazıları ise halkbilimiyle ilgili konuları işlemiş, halk sanatlarının motiflerinden yararlanmış ve eserlerinde geleneksel kesimdeki insanımızın günlük, töresel ve törensel yaşamından kesitler vermişlerdir (Örnek, 2000: 44-45).

4. Şenlikler, Bayramlar, Yerel Günler

Ülkemizde, ulusal belirli günlerin dışında bir yöreye, bir ile, bir ilçeye ya da bir köye özgü olan; o yerin yerel bir özelliğiyle, bir ürünüyle, bir geleneğiyle ilgili olarak kutlanan günler, haftalar vardır. Bu özel günlerde ve haftalarda kutlamalar sırasında şenlikler düzenlenmekte, yerel oyunlar oynanmakta, gelenekler canlandırılmaktadır. Yerel özelliklerin canlandırıldığı, kutlandığı bu türden şenlik, bayram ve yerel günler görsel kaynaklar içerisinde yer almaktadır. Bu şenlik, bayram ve günlerin kutlandığı yörelerin kültürel özelliklerinin, folklorik gösterilerin izlenip gözlenerek fotoğraf makinesi, kamera, teyp aracılığıyla saptanıp ulusal halkbilimi arşivine kazandırılması gerekir (Örnek, 2000: 47).

5. Tiyatro

Tiyatro yapıtlarında da sanatın sağladığı olanaklardan yararlanılarak yerel özelliklere yer verildiği görülür ki halkbilimini bu yönleriyle doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendirirler.

D. Maddi Kaynaklar

1. Taşınabilir Kaynaklar
2. Taşınmaz Kaynaklar

Müzelere konan veya evlerde kullanılan 1923'ten önce yapılmış olan halı, kilim, işlemeler, mobilyalar, bakır yemek takımları, çini eşyalar, kıyafetler, takılar vb. maddi kültür ürünleri renkleriyle, motifleriyle, malzemesiyle önemli belgelerdir. Cumhuriyet'ten önce yapılmış sivil mimari eserler, mezarlıklarımız ve halk mutfağımız da halkbilimi araştırmacıları için önemli kaynaklardır (Tan, 1997: 59).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HALKBİLİMİNDE BAZI TERİM VE KAVRAMLAR

Halk - Halkbilimi - Halk Bilgisi:

Halkbilimi "halk" (folk), "halk bilimi" (folklore) ve "halk bilgisi" (Folklore) terimleri ve bu terimlerin üzerine kurulmuş olan bilim dalıdır. İlk defa 1846'da William Thoms tarafından ortaya atılan ve "popüler antikler" kavramını karşılamak için kullanılan "Folklore" terimi, Türkçe'de "halkiyyat", "halk bilgisi", "halk bilimi" ve "halk kültürü" gibi terimlerle karşılanmaktadır."Folklore" terimi Almanca'da "volkskunde" ve Fransızca'da "traditions populaires" şeklinde ifade edilmiştir. Hatta Almanca "volkskunde" terimi "folklore" teriminden daha eski olmasına rağmen, hiç bir zaman "folklore" terimi kadar yaygınlık kazanamamıştır. İngilizce bir terim olan "folklore" 1891'de yapılan milletler arası folklor kongresinden sonra bütün dünyada İngilizce şekli olan "folklore", her dilde tercümesi yapılmak suretiyle kullanılmaya başlamıştır (Ekici,2000:2-5).

Halk :

İlk halkbilimi çalışmalarında halk; okuma yazma bilmeyen, kırsal kesimde ve büyük ölçüde tarım toplumu hayatı yaşayan ve toplumsal tabakalaşmada alt belki de en alt sıralarda yer alan insanlar topluluğu şeklinde tanımlanmıştır. Halk kavramının daha sonra aralarında ortak öğeler bulunan topluluk olarak tanımlanmasıyla halkbiliminin çalışma alanı köy ve kırsal alanlardan her türlü topluluğa yayılarak genişlemiştir.

Halkbilimi :

Halkbilimi, bir topluluğun geleneksel dünya görüşünü, söze, harekete ve nesneye dayalı olarak ifade eden, bunların oluşumlarını, geliştirilip pekiştirmesine yönelik iletişim olaylarını konu eden bir bilim dalıdır.

Halkbilimci:

Halkbilimci, halkbilimi disiplininin prensiplerine göre, bir topluluğun geleneksel dünya görüşünü, söze, harekete, nesneye dayalı olarak ifade edilen oluşum formlarını derler, kayıtlara geçirir; tür, tip ve motif esasına dayalı olarak tasnif eder. Malzemeyi kendi kültüründe ve kültürler arası karşılaştırma esasına göre modeller doğrultusunda karşılaştıran ve kuramsal bakış açılarına göre yorumlayarak tahlil edip bir senteze ulaşan kişidir.

Uygulamalı Halkbilimi :

Halkbilimi çalışmalarında kuramsal kavramların, geliştirilen araştırma yöntem ve teknikleriyle elde edilen bilgilerin, karşılaşılan sosyal, ekonomik ve teknolojik problemlerin çözülmesinde kullanılmasıdır.

Halkbilimi Malzemesi :

Önceleri halkbilimi ürünleri, bitmiş tamamlanmış bir ürün olarak düşünülerek derlenip toplanmaktaydı. Günümüz araştırmalarında halkbilimi, anlatan ve dinleyen arasında geleneksel anlatı yoluyla kurulan sanatsal bir iletişim biçimi içinde gerçekleştirilen yaratıcı bir süreç olarak kabul edilmektedir.

Metin merkezli kuramlara dayalı incelemelerde eski ve geleneksel kültür malzemeleri kullanılır. Bağlam veya icra merkezli kuramlara dayalı incelemelerde halkbilimi ürünü olarak olayın gerçekleştiği yaratıcı süreç inceleme konusu yapılır.

Halkbilimi Atlası

Halk edebiyatı ürünlerinin coğrafyadan faydalanarak harita üzerinde gösterilmesiyle oluşan atlas. Folklor atlası olarak da adlandırılan halkbilimi atlasları, bir ülke veya bölgenin halkbilimi ürünlerine bakış yöntemidir. İyi tasnif edilmiş bir halkbilimi atlası, iyi bir koleksiyonun bütün işlevlerine sahiptir. Halkiyatın maddi-manevi her konusunda harita yapmak mümkündür. Halkbilimi çalışmalarında genel olarak iki aşama vardır. Bu aşamalar: 1. Araştırma, derleme. 2. Değerlendirme. Halkbilimi atlasları değerlendirme yapmayı sağlayan en önemli araçlardır ve karşılaştırmalı halkbilimi çalışmalarının vazgeçilmez yöntemlerinden biridir

Halkbilimi atlasları üç şekilde yapılabilir:

1. Araştırma bölgesinde muhabirler kullanarak anket uygulamak.
2. Merkezden gönderilen araştırmacılarla bilgi toplamak.
3. Her iki sistemi bir arada kullanmak.

Bu yöntemlerden biri ile toplanan bilgiler geometrik şekiller, semboller ve çeşitli renkler kullanılarak harita oluşturulur. Noktalama ve saha sistemi ile ilgili halkbilimi haritaları yapılabileceği gibi, iki sistemi karma kullanarak da halkbilimi haritaları yapılabilir. Ancak halkbilimi haritaları sadece bir konu ile ilgili olabilir: Türk halk oyunları haritası gibi. Şeffaf kâğıtlara bastırılan tek konulu haritalar üst üste getirildiğinde, bir bölgenin çeşitli özelliklerini bir arada görme olanağı sağlayan atlaslar elde edilmiş olur (Albayrak, 2004: 242-243).

Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde halkbilimi atlaslarının yapılmasına XX. yüzyılın II. çeyreğinde başlanmıştır. Almanya, İsviçre, Avusturya, İsveç, Hollanda, Polonya, Yugoslavya aynı yüzyılın ilk yarısında çeşitli halkbilimi atlasları hazırlayan ülkelerdir.

Ülkemizde henüz halkbilimi atlası denebilecek tam bir çalışma yapılmamıştır. Halil Oğultürk'ün *Türk Halk Oyunları Haritası* 1974 yılında; bunu takiben Nejat Birdoğan'ın kuzeydoğu Anadolu bölgesindeki halkbilimi unsurlarını gösteren haritası 1976 yılında yayımlanmış birer denemeden ibarettir. Halkbilimi atlaslarının yapılabilmesi için derleme çalışmalarının bitirilmesi gerekir. Yurdumuzda ise derleme çalışmaları hâlen devam etmektedir. Derleme çalışmaları sonucu Türk halkbiliminin her konusunda yeterli malzeme derlendikten sonra ancak halkbilimi atlasının yapımına başlanabilir (Albayrak, 2004: 242-243).

Günümüzde uluslararası halkiyat atlasları yapımı aşamasına gelinmiştir. UNESCO'ya bağlı bir kuruluş olan CIAP (Uluslararası Halk Sanatları ve Gelenekleri Komisyonu) 1953 yılında Avrupa ve ona komşu olan ülkelerin halk kültürlerini tanıtan halkiyat atlaslarının yapılmasını kararlaştırmıştır. Bu amaçla İsveçli Prof. Sigurd Erixon'u hazırlık çalışmaları için görevlendirmiştir. 1966 yılında Zagreb'de düzenlenen bir konferansta tarla sürmede kullanılan aletler ve harman şenliklerini gösterir haritaların hazırlanması hususunda ilk adım atılmıştır. 1964'te Moskova'da toplanan VII. Uluslararası Antropoloji ve Etnoloji Bilimleri Kongresi de Avrupa, Önyasya ve Kuzey Afrika ülkelerinin etnoloji atlaslarının yapılmasını kabul etmiştir (Albayrak, 2004: 242-243).

Kültür:

Kültür kavramının pek çok tanımının olması, kavramın soyutlaşmasına neden olmaktadır; ancak bu durum çok doğaldır. Bir kavrama bu denli çok ve çeşitli anlam yüklenince onun tanınmaz ya da tanımlanamaz duruma gelmesi kaçınılmazdır.

Türkçe Sözlük'te "kültür";

1. Tarihi, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmeye kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin.

2. Bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü.

3. Muhakeme, zevk ve eleştirme yeteneklerinin öğrenim ve yaşantılar yoluyla geliştirilmiş olan biçimi.

4. Bireyin kazandığı bilgi olarak tanımlanmıştır (TS, 1998, C.2: 1436).

Günlük konuşmalarımızda, sanat ve bilim çalışmalarında kullandığımız kültür sözcüğü, Latince kökenli olup Fransızcadan Türkçeye geçmiştir. Latince “cultura”, toprağa bir şeyler ekip ürün almak, üretmek anlamlarında kullanılıyordu. Voltaire, Fransız Devrimi öncesinde bu sözcüğü, insan zekasının oluşumunu ve gelişimini belirleyen bir terim olarak kullanınca sözcük değişik bir anlam kazanmıştır. Fransızca’dan Almanca’ya önceleri “cultur”, daha sonra “kültür” biçiminde geçen sözcük zamanla Avrupa dillerine yayılmış ve 1871’de İngiliz antropoloğu Taylor kelimeye bilimsel bir içerik kazandırınca kavramın önemi gittikçe artmıştır. Almanlar “culture” sözcüğünü uygarlık ve kültürel evrim karşılığında kullanmışlardır. 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Fransızlar ve İngilizler uygarlık sözcüğünü kültür ifadesine tercih etmişlerdir.

Sözlü Kültür:

Sözlü kültür, bir milletin hayatında, bireylerin sözlü ve yazılı geleneklerinde yer alan kabulleriyle, ortaklık gücüne erişen ve millî kimliği oluşturan maddî ve manevî faaliyetlerin bütünüdür (Yıldırım, 1998:38). Sözlü kültür, toplumun ortak malı olan hazır kalıpların deneyimleri pekiştirecek şekilde biçimlendirilmesiyle oluşur ve metinden yoksun olduğu için de toplum belleğinde yüzyıllarca gelişerek varlığını halkın bilincine yerleşerek sürdürür. Sözle biçimlenen düşünce zaman içinde geliştikçe hazır deyişlerin kullanımı da daha ince bir ustalık kazanır (Ong, 1995:50-52).

Bütün kültürler önce sözellik aşamasından geçer, daha sonra okuryazarlık aşamasına girerler. Sözellik tam olarak yaşanmadan okuryazarlık tam olarak benimsenemez.

Sözlü Kültürün Kapsamı

Sözlü geleneklerde yer alıp tamamen sözlü, kısmen sözlü yaratılan fakat sözlü geçiş veya iletişimle bireyler arasında dolaşan kuşaktan kuşağa aktarılan, bir geleneği olan ürünlerin tamamı yapı içerik biçim ve işlevleri ne olursa olsun sözlü kültürün kapsamına girer” (Yıldırım, 1998:38).

Hafızada meydana gelen birikimin yeni kuşaklara aktarımında kullanılan anlatım biçimleri zamanla daha da gelişir. İnsanların günlük hayatlarındaki en sıradan olaylardan en olağanüstü olaylara kadar tarihe kayıt düşürülmesi söz konusu olan veya kayıt düşürülmeden belleklerde kalan her türlü sosyal, siyasi, ekonomik ve insani olaylar, sözlü kültür ortamında yaşanır (Ersoy, 2004:102-110).

Sözlü -Yazılı Kültür İlişkisi

Sözlü kültür-yazılı kültür ilişkilerinin popüler söylemdeki karşılığı olan sanat-gelenek ilişkisi üzerinde, Tanzimat’tan, itibaren, özellikle de

Cumhuriyet döneminde sık sık durulmuştur. Bu türden değerlendirmelerde "gelenek" derken kastedilen ya da anlaşılması gereken sözlü anlatım geleneği, sözlü kültürdür. Sözlü kültür, ritüelin bir parçasıdır ve ondan kaynaklanır. Önce sözlü kültür doğmuştur. Bu nedenle doğaldır, yazarı yoktur (anonimdir), metinsizdir, ağızdan ağıza aktarılır, (sözlü) ezbere dayalıdır (Alpaslan, 2006: 393-409).

Sözden yazıya geçişte olduğu gibi, yazının benimsenmesinde ve kullanım şekillerinde de aşamalar vardır. Bir teknoloji olan yazı, toplumların hayatına girerken önce el yazması, zamanla taş basması ve en son matbaa ile karşılaşılır. Teknoloji olarak el üretiminden makine üretimine doğru gelişen yazılı devre, içerik olarak da anonim ürünlerin yazıya geçirilmesinden bireysel ürünlere doğru bir gelişim gösterir. Sözlü yapısını sürdüren toplumun hayatında ilkin toplum belleğinde yaşayan ürünler yazıya geçirilir, sonra bireysel yaratılar gelir.

Folklorun sözellik, geleneğe bağlılık, çeşitlenme, anonimlik, kalıplaşma (Yıldırım 1998: 68-69) olarak belirlenen özellikleri yazılı metin üzerindeki etkisini giderek azaltır. Söz yazıya, gelenek bireyselliğe, çeşitlenme değişmez biçime, anonimlik bireysel yaratıcılığa, kalıplaşma özgürleşmeye doğru birdenbire değil, yavaş yavaş dönüşür. Böylece sözlü toplumdaki yazılı topluma doğru geri dönülmez bir süreç yaşanır.

Sözlü Kültür: İcracı ve Dinleyici

Sözlü kültür, değişebilir, çeşitlenebilir; çünkü sürekli akış / dolaşım halindedir ve toplumsal belleğe dayalıdır. İki eyleyeni vardır: İcracı ve dinleyici. Bu kişiler arasında canlı iletişim vardır: dinleyicinin duygusal olarak olayla ve kahramanla özdeşleşmesi (mimesis) esastır ve hazzı yaratan da budur. Dinleyicilerin (alıcıların) eleştirme, yeniden okuma gibi amaçlarla anlatının / ürünün başına geri dönmesi mümkün değildir. Sözlü kültür sese dayalıdır; icra sırasında beden dili de devreye girer; kalıplıdır, tekrar ve ritm esastır. Sözlü kültürün üreticisi yalnız değildir; bu nedenle toplumsaldır, kişileri daha az içine kapalı, dış dünyaya ve topluma açık kılar. Sözlü kültür somut duruma bağlıdır; çözümleme, irdeleme yoktur (Alpaslan, 2006: 393-409).

Yazılı Kültür: Yazar ve Okur

Yazılı kültür, sözlü kültürden sonra doğmuştur, yapaydır, çünkü yazı bir teknolojidir. Belirli bir yazarı vardır, metne bağlıdır, yazı yoluyla aktarılır, okuru değişebilirse de metin değişmez, bireysel belleğe dayalıdır. Yazılı kültürün iki eyleyeni vardır: yazar ve okur (Alpaslan, 2006: 393-409).

Aynı ölçütlerle bakıldığında yazılı kültürün özellikleri de şöyle belirlenebilir: Yazar ve okur arasında varsayılmış (kurgulanmış) bir iletişim vardır ama bu iletişimde ikisi arasında özdeşleşme kısırlıdır. Üreten yalnızdır. Anlatının / ürünün istenen bölümüne istenilen sıklıkta ve yoğunlukta geri

dönülebilir. Göze dayalıdır. Kişileri bireyleştiricidir, içseldir; kişiyi kendi iç dünyasına döndürür. Kalıpları yoktur; daha çeşitli ve daha esnektir. Soyuttur, çözümleme ve irdelemeye dayalıdır (Ong 1995; Burke 1996; Yernant 1996: 194-198; Propp 1998:13-19; Sanders 1999:13-54).

Kültür kavramını daha iyi anlayabilmek için bu kavrama bağlı bazı kavramların açıklanmasında fayda vardır. Bu kavramlar kültürlenme, kültürlenme, kültürleşme süreçleri, kültür aktarımı, kültür yitimi, kültür şoku ve hakim kültür kavramlarıdır.

Kültür Mirası

Kültür, insanlığın ortak mirasıdır. Her millet; dil, kültür, tarih mirasıyla dünyada yerini alır. Bireylerin kökleşmesini ve toplumsallaşmasını sağlayan kültür mirasları geçmişin tanıklarıdır. Bu yönleriyle geleceğin şekillenmesinde etkindirler. Sosyal yapı, ait olduğu toplumun kültür öğeleriyle şekillenir. Sosyal yapı, bir değerler ve kurumlar bütünüdür meydana getirdiği, gelişme özelliği gösteren, kişileri ortak noktalarda birleştiren bir sosyal yaşam biçimidir (Tural, 1994: 14).

Kültürel Devamlılık

Sözlü bellek yerini yazılı belleğe bırakırken, yazı aracılığıyla kültürel devamlılığın yeni bir boyutuna geçilir. Kültürel devamlılık, sözlü kültürün kalıplarını yazılı kültürde hemen unutmamak, bilerek ya da bilmeyerek korumak, başlangıçta aynen daha sonraki ürünlerde ise biçim değiştirerek sürdürmek şeklinde kendini gösterir. Metin içi özelliklerin yanı sıra metin dışı özellikler de, ilk yazılı metinlerde farkına bile varılmadan sözlü kültürün yapısal özellikleriyle biçimlenir. Sözlü kültür ürünlerinin toplum tarafından yüzyıllardır sürdürülegelen kalıplı yapısı, toplumun edebiyattan istek ve beklentilerinin bir sonucudur; ortak ürünlerde toplumun açık ve örtülü varlığı daima hissedilir. Bu devrede sözlü kültürden gelme alışkanlıkları bilinçli olarak devam ettirenler ve farkına varmadan sürdürenler birbirinden pek ayrılamazlar, ayırım sonraları belirginleşir; çünkü dinleyici kitlesinin anlatıcıdan beklentileri henüz okurun yazar-dan/şairden beklentilerine dönüşmüş değildir (Alpaslan, 2006: 393-409).

Kültür ve Eğitim

Kültür kavramının değişik alanlardaki kullanımlarına baktığımızda, eğitimcilere göre kültür; eğitim yoluyla kazanılan içeriktir. Eğitim ise bu içeriği kazandıran süreçtir. Günlük dilde kültür; eğitim-öğretim süreci, bu sürecin kazandırdığı genel ve mesleki kültür, İslam kültürü, spor kültürü vb. anlamındadır. Bilim ve felsefede ise kültür; insanların ve toplumların yapıp öğrenerek kazandığı her şey (tutum, davranış ve değerler) kısaca uygarlık anlamındadır.

Kültür ve Gelenek

Kültür, insanın hayatı boyunca ürettiği bütün her şey olarak tanımlanmaktadır. Bundan dolayı kültür ile gelenek arasındaki ilişki kuvvetlidir. Çünkü gelenekler genellikle kültürel yapılar tarafından şekillenir. Ancak modern dönemlerin başlamasından sonra bu durum değişir. Bu dönem boyunca kültür, modern düşünceye göre şekillenmeye başlar. Modern düşünce kendisine yeni kültür modelleri yaratmak zorundadır çünkü o, geleneğin dünyasından kopuktur (Uğurlu, 2009: 8-46).

Kültürleme:

Kültürleme; toplumların bireylerine belli bir kültürü aktarma, kazandırma, toplumun istediği insanı eğitip yaratma ve onu denetim altında tutarak kültürel birlik ve beraberliği sağlama, bu yolla toplumsal barış ve huzuru sağlama sürecidir.

İnsanın bir toplum üyesi olarak varlık kazanması, ancak bir kültürü benimsemesi, özümsemesi ile mümkündür. Kültür de bireyin doğuştan getirdiği bir öge değil, sonradan öğrenerek kazandığı davranış biçimlerinin bütünüdür. Eğer kültürel öğeler bir kuşaktan diğerine geçiyorsa, diğer bir deyişle sürekli ise, onun her kültürde ortak nedenleri ve sonuçları vardır. Toplumlar birikmiş bilgi, davranış biçimi, beceri ve deneyimlerini kuşaktan kuşağa aktardığı için belli bir tarihe sahip devingen yapılanmalardır. Böylelikle kültür de geçmişin mirası olarak, günümüzden geleceğe aktarılan devingen ve sürekli bir miras olarak toplumla birlikte varlığını korumaktadır.

Kültürlenme:

Okul öncesinde, ailede başlayıp okul dönemi sonunda etkinleşen kültürlenme değişik aile, eğitim, okul, meslek, bölge (alt kültür) çevrelerinden kalkıp belli yer ve zamanlarda bir araya gelen, birbirini etkileyen akran grupları arasındaki kültür etkileşimidir. Kültürleme var olanı iletirken; kültürlenme yepyeni kültür kalıpları oluşturur, kültürel değişim sürecinin ana kaynağıdır.

Kültürleşme:

Kültürleşme adı verilen evrensel süreçte kültür varlıkları yeniyi alarak değişir, gelişir (Güvenç, 1993: 38). Kültürleşme, iki ya da daha çok kültürün karşılıklı etkileşme sonucu benzeşme yönünde değişmeye uğramaları olarak tanımlanır. Bir başka ifadeyle; bireyler, gruplar, alt kültürler arasında yaratı, yenilik en önemlisi de göç sonucu oluşan etkileşme şeklindeki kültürel iç devinimdir.

Kültürleşmede dengeli bir durum genelde kurgusal bir beklentidir. Etkiler çoğu zaman çift yönlü olmaktan çok, tek yönlüdür. Bu anlamda

kültürleşme, kültürel özümlenme sürecinin belli bir evresi ya da zorla kültürleme sürecinin yanlış gösterilen, algılanan bir biçimidir. Örneğin; Türk kültürünün daha önceden Arap-Fars kültürleriyle, son dönemlerde ise Batı kültürüyle etkileşmesi kültürleşmeden çok gönüllü-gönülsüz, bilinçli-bilinçsiz özümlenme örnekleri olarak değerlendirilebilir.

Kültür Sürekliliktir

Tarihsel süreçte, her kültürde olduğu gibi Türk kültürünü belirleyen değer, norm, sosyal kontrol öğeleri ve formlar değişikliğe uğramıştır. Kültür, statik değildir. Zemindeki değerler aynı kalmak şartıyla değişen ve gelişen ilişkiler ağıdır. Kültür her toplumsal olgu ve değer gibi dinamik karakterle değişerek yenilenir.

Kültür; yaşanan, yaşatan ve yaşayan varlık olarak geçmişten geleceğe sürekliliktir (Güvenç,1993: 231). Her kültür olgusu kültürün bütünü gibi doğar, gelişir, kaybolur veya yeni fonksiyonlarla genişler ve gençleşir (Yılmaz, 1994: 2). Kültür toplumsaldır. Kişi içinde yaşadığı toplumun kültüründen soyutlanamaz. Kültür tarihseldir, uzun bir yaşam dilimi içinde olgunlaşır. Kültür bir yaşam biçimi, bir toplumsal davranıştır. Bu olgu da bir süreç içinde bir tarih çanağında oluşur. Türk kültürü, belirli bir coğrafyayla sınırlandırılmayacağı için göçüp yerleştikleri, devlet kurup egemen oldukları ülkelerin tümünü kapsamaktadır (Artun, 1996: 12).

Kültürün Boyutları

Kültürün, "insan, aile, sosyal çevre, eğitim, sosyal değerler vb." gibi insanı; "bayrak, millet, vatan, dil, din, tarih, örf, âdet gelenek vb", gibi evrensel boyutları vardır. Kültür milletleri birbirinden ayıran özelliklerdir. Uygarlık ortak bir değerdir. Aynı uygarlığa bağlı kültürler aynı dünya görüşünde birleşirler. Topluluklardaki kişi ve grupların yenilikleri ve milletlerarası etkileşim kültür değişikliğine neden olur.

Kültür halkın dil, kültür, duygu, düşünce ve beğenisiyle oluşup yaşatılan, geçmişten günümüze gelmiş, toplum, insan ve doğa gerçeğiyle şekillenmiştir. Bir toplumun bireylerinin hakim inançları, değerleri, hareket biçimleri, o toplumun kültürünü oluşturan parçalarıdır.

Kültür Modelleri: Modernleşme, Aydınlanma-

Modern düşünce yeni kültür modellerini oluştururken en çok akıl ve bilim kuvvetine dayanır. Bundan dolayı modernleşme, aynı zamanda aydınlanma olarak da kabul edilir. Modern döneme hâkim yaşam şekilleri şehir ve kent yaşam şekilleridir. Kent hayatı modernin ihtiyacı olan ortak kültürü ve kimliği oluşturmaktadır. Bu kültür ve kimlik türleri bütün özellikleriyle geleneğin dünyasından farklıdır. İnsanlık, tarihsel süreçte hâlâ yeni üretim alanları ve yeni üretim türleri ile kendi sosyal yaşamını, kültürel hayatını ve geleneksel ilerlemesini sürdürmeyi bırakmayacaktır. Kültür,

üretilecek, kuşaktan kuşağa aktararak yaşamaya ve egemen olmaya devam edecektir (Uğurlu, 2009: 8-46).

Kültür Mirası

Kültür, insanlığın ortak mirasıdır. Her millet; dil, kültür, tarih mirasıyla dünyada yerini alır. Bireylerin kökleşmesini ve toplumsallaşmasını sağlayan kültür mirasları geçmişin tanıklarıdır. Bu yönleriyle geleceğin şekillenmesinde etkindirler. Sosyal yapı, ait olduğu toplumun kültür öğeleriyle şekillenir. Sosyal yapı, bir değerler ve kurumlar bütünüdür meydana getirdiği, gelişme özelliği gösteren, kişileri ortak noktalarda birleştiren bir sosyal yaşam biçimidir (Tural, 1994: 14).

Kültür ve Kimlik

Modern dünyada bireyler kendilerine geleneğin dünyasında yeni yaşam alanları oluştururken, bu yönelişte onları kültür ve kimlik öğeleri etkilemiştir. Kültür unsurunun modernleşme ile yaşadığı serüvenin eş değerini kimlik unsuru da yaşamak zorunda kalmıştır. Modern dönemde insan geleneğin sihirli dünyasından koparak kültür ve kültüre paralel kimliği değişir. Küreselleşmeyle geri dönüşte modern kültür ve modern kimlik, geleneğin kültürü ve kimliği ile yüzleşme fırsatı bulmuştur. Gelenegin tarihi süreçte geçirdiği evrimlerin ve aşamaların, dikkatle tetkik edildiği takdirde dönemin kimlikleri ve kültürleri üzerinde olabildiğince etkili olduğu görülecektir. Ulus-devletler yeni kimlik ve kültür türlerini oluştururken en çok geçmişini kullanırlar. Ancak bu kullanım ile geleneğin kullanımı farklıdır. Çalışmalarda gelenek ve modern arasındaki farklılıklar çözülmeye çalışılmaktadır. Kimliğin konumu, geleneğe ve moderne göre ayrı ayrı ele alınır. Kimliğin tarihi oluşum seyrine göre geleneksel dönemde kimliği etkileyen olaylar ve inançlar ile modern dönemde kimliği etkileyen olaylar ve inançlar farklıdır (Uğurlu, 2009: 8-46).

Kimlik ve Din

Din, inanç ve inanışlar insanlığın ilk dönemlerinden beri varlığını sürdüren, sahip oldukları emir ve buyruklarla inananlarını etkileyen kurumlardır. Dinin birey hayatında etkili ve dönüştürücü rolünün olması onun kutsal bir otoriteye dayanıyor olmasından gelmektedir. Bireyin kimliğinin oluşmasında dinin büyük etkisi olabildiği gibi bazı durumlarda din, tek başına da kimlik inşasında yeterli olabilmektedir. Bazı dini etnik yapılar, mesela Sihler buna örnek olarak verilebilir. Din beraberinde getirdiği kültür ve gelenek ile bireyin bütün sosyal hayatına da sirayet etmekte ve şekillendiriciliğini arttırmaktadır (Uğurlu, 2009: 8-46).

Dinin bütün sosyal hayatı etkisi altına alarak bireylerin ahlaki tutum ve davranışlarını şekillendirmesi sonucunda kültür de bu değişime ayak uydurur. Kültürün gerek sözlü ve gerekse de maddi yapılarının dine göre şekillenmesi ile bireyler kendi kimlik sembollerini bu dini kültürün

öğelerinden hareketle üretmeye başlarlar. Türkler, İslam dinini kabullendikten sonra sosyal ve siyasal kimlikleri, İslam dini çerçevesinde şekillenmiştir. Kültürel hayat da bu çerçevede hikâyeler, masallar ve destanlar üretmiştir (Uğurlu, 2009: 8-46).

Din – Geleneksel Kültür İlişkisi

Dinler yerel kültürü şekillendirerek gelenek haline gelir. Arapların İslam geleneği ile Türklerin İslam geleneğinin farklı farklı olmasında bu geleneksel kültür farklılığının rolü büyüktür.

Eski dönemin paganist inanış şekilleri ile ilahi dinlerin durumu farklıdır. Paganist sistemler tamamen sihre, büyüye, doğa tanrılarına ve metafizik olgulara dayalı olduğu için bir ilahi din kadar sistemli olamamaktadır. Pagan dinler ilkel dinler, bu dinleri yaşatan topluluklara da ilkel topluluklar şeklinde ifade edilir. Ancak her ne kadar ilkel ya da paganist de olsa eski dönemde bu inanış sistemleri de insanların ve gurupların hayatlarında, kültürlerinde ve kimliklerinde yer edebilmişlerdir. Eliot din ile ilgili olarak şöyle bir tespit yapar: "Din, kültüre muhtaç olduğu çerçeveyi temin eder ve bütün insanlığı bunalım ve ümitsizlikten kurtarır" (Eliot, 1981:27).

Din her ne kadar kimliği oluşturmada ya da şekillendirmede çok kuvvetli bir etkiye sahip olsa da geleneksel kültürün de bu oluşumda payı yüksektir. "Din ve ahlak sistemi, insanın dünyaya anlam verme ihtiyacını karşılar. İnanca bağlı olarak gelişen ahlak nizamı ise insan ilişkilerini düzenleyen kurallardır. Bu inanç ve ahlak nizamı kültürü şekillendirir. Ayrıca her ahlak ve inanç nizamı ise bir değer sistemini içerir. Belirli amaçlar, fikirler, ürünler değerlidir, toplum üyeleri o değerlere yönelir" (Özakupınar, 2003:20).

Geleneksel dönemde dinin egemenliği ve şekillendiriciliği yüksektir. Geleneksel bilimlerde dinin dini bilimlerin kendisidir. Geleneksel bilimlerde mimariden sanata, dilden edebiyata her alana hâkim olabilme kudretini gösterebilmişlerdir. Batı'da kilise kurumunun kurmuş olduğu egemenliğin benzerine, Doğu'da mezhepler ve tarikatlar sahip olmuştur. Bütün ortaçağa bu egemenlik şekilleri hâkim olmuştur (Uğurlu, 2009: 8-46).

Sözlü Kültür İlkel Kültür – Yerel Kültür - Ulusal Kültür

19. yüzyılda, Batı Avrupa'da başlayan halkbilimi araştırmalarının dinamik yüzünü, "ilkel", "yerel" veya "ulusal" olarak nitelendirilen sözlü kültür konuları oluşturdu. Devletlerin ulusallaşma ve sınıfsallaşma veya ulusal ve sınıfsal devletlerin oluşum süreçlerinde de halkbiliminin bu yönüne son derece abartılı vurgular yapıldı. Bu abartılı vurguların sonunda, kimi halkbilimciler tarafından "kent", "duru pınarlardan akıp gelen ulusal kültürleri yok eden bir yozlaşma sürecinin ürünü ve sonucu", buna karşılık "kır" ve "köy" ise, bu olumsuz sürece direnmenin simgesi gibi yorumlandı.

Türkiye halkbilimi araştırmalarının "kırsal" yüzünü desteklemiş,

böylece kentte yapılan halkbilimi araştırmalarında bile köyün izleri sürülmüştür. Bu anlayışın günümüzde de korunduğu Türk üniversitelerinde halkbilimi veya halk edebiyatı kürsülerinde yapılmakta olan tez ve diğer çalışmalarda kolaylıkla görülmektedir (Oğuz, 2002: 17).

Kent Kültürü

İnsanlığın gelişimini hızlandıran uygarlıklar ve daha büyük kitlelere ulaşabilen kültürel kazanımlar, geçmişin ve günümüzün kentlerinde oluşmuş veya gelişmiştir. Halk bilimciler kent kültürünü, tarihsel ve güncel oluşum ve gelişim süreçlerini izlemelidir. Tarihçilerin eski kentlere yönelen "toplumsal tarih" dikkatini, halkbilimcilerin günümüz kentlerine yönelik "kent folkloru" eğilimiyle birleştiren bir yöntemin denenebilirliğinden söz açılabilir (Oğuz, 2002: 18).

Türk kentlerinin kuruluş ve gelişmeleri, toplumsal dokuyu belirleyen ve halkbilimi alanına giren bütün unsurları dikkate alınarak ve geçirilen tarihsel ve kültürel süreçler izlenerek incelenmelidir. Tarihsel kentin yazılı kültür ortamlarının geleneklerini inceleme alanına eklemek, halkbiliminin inceleme alanına giren ürünlerin tarihsel sürekliliğini, yerleşim mekânlarının ve gelenekleşme biçimlerinin sınırlarına hapsedmeden inceleme kolaylığı sağlayacağı gibi, gelenek oluşturan kültür değerlerinin bütünlük içinde görülüp yorumlanmasının önündeki engelleri kaldıracaktır. Bu yaklaşım, "çağdaş kentin folkloru" bağlamında önem kazanan halkbilimcileri, kültür araştırmalarının odağına taşıyacaktır (Oğuz,2002: 18).

Kültürel Değerler

Kültür, bir toplumda meydana gelen değerler bütünüdür. İnsan yaşamının her yönünde beliren değerler zamanla farklı yönlerde bütünleşerek bir sistem olarak kültürü yansıtmaktadırlar. Kültürsüz bir toplum düşünülemez. En ilkel ve geri toplumların bile kültürel değerleri vardır. Kültürel yapılar genel olarak gelişmişliğin göstergesidir ve ilerlemenin ölçütü olan kültür ciddi olarak ele alınırsa aynı zamanda gelişme olanağı da sağlanmış olur. Bilinçsiz ve kendi kültürünü tanımayan toplumlarda kültür düşmanlığı, kavgalar, savaşlar, kargaşalar, bunalımlar yaşanmaktadır. Kültür, uygarlık ve çağdaşlaşmanın en önemli aracı olduğu için böylesine önemli bir araç yöresel değerlerden ulusal değerlere, ulusal değerlerden evrensel değerlere çıkılarak yorumlanmalı ve tüm ulusun yararı için kullanılmalıdır (Balıkcı, 1998: 106).

Kültürleşme Süreçleri:

Kültürleşme sürecinde, iki ya da daha fazla kültür karşılıklı etkileşimle değişime uğrar, yeni sentezler, dinamik bileşkeler yaratırlar. Çağımızdaki küreselleşme kavramı budur.

Kültür Aktarımı:

Kültür aktarımı, bir toplumsal gruba ait olan bilginin, yerleşik söylemlerle semboller düzeninin diğer kuşaklara iletilmesi sürecidir.

Kültür Kaybı:

Kültür kaybı, bir kültürel grubun üyelerinin başka bir kültürle temas içine girdiklerinde kendi kültürlerini ya da geleneksel kültür değerlerini tümünden ya da bir bölümüyle kaybetmeleridir.

Kültür Şoku:

Kültür şoku, bir insanın kendi kültürüne yabancı bir kültür, tümünden farklı bir değerler ve normlar sistemi içine girdiği zaman, yaşadığı şaşkınlık veya yönsüzlük duygusuna denir.

Hakim Kültür:

Hakim kültür, kendi kültür değerlerini davranış veya yaşam tarzını ve dilini, sahip olduğu politik ve ekonomik güç sayesinde diğer kültürlerle hakim kılan kültürdür.

Halk Kültürü:

Toplumların genel özellikleri kültürleri ile belirlenir. Söz konusu genel özellikleri paylaşan toplumu oluşturan bireylerin tümüne de halk denir. Halk, genel anlamda da bir ülkenin bütün nüfusunu dile getirir. Üretim sürecinde tarihi yapan ve toplumu geliştiren koşulları hazırlayan halktır. Halkın üretim etkinlikleri, toplumun yaşama ve gelişmesinin kesin koşuludur. Üretici halk olmadıkça toplumda kültür var olamaz. Sözü edilen halk kavramının oluşturduğu kültüre de halk kültürü denir.

Halk kültürü halk arasında mayalanmış, halkın kültür yapısını belirleyen yaşadığı toplumun dokusudur. Halk kültürü, toplumsal yaşamda uyum sağlayıcı birlikteliği pekiştirici, dayanışmayı artırıcı özelliklerini sürdürerek bir işlev üstlenir. Halkın, kendi kültürü ile yabancılaşmasını önler. Halk kültürü ürünlerinin halkın ortak duygu ve düşüncelerini dile getirmeleri bakımından Türk kültürünün korunmasında, yaşatılmasında önemli işlevleri vardır. Halk kültürü, her uygarlığın yaratıcısı olan insanların kimlik ve kişiliğinin temel belirleyicisidir (Günay, 1999: 24).

Türk halk kültürü çok zengin bir yapıya sahiptir. Bu zenginlik köklerini tarihin derinliklerinden almaktadır. Türkler, Sibirya'dan Balkanlara, Yemen'den Hindistan'a, Çin'e kadar çok geniş coğrafyaya yayılmıştır. Bu coğrafyalarda devletler kurmuş, birçok uygarlığa etki etmiş, çeşitli uygarlıklardan aldığı kültür öğelerini de Türk kültürüyle yoğurmuştur. Bu hareketlilik Türk kültürünü sürekli ve dinamik kılmıştır (Fığlalı, 1996: 3).

Folklor ve Geleneksellik:

Folklor kavramının temelinde gelenek merkezi konumdadır. Gelenek, genelde kültürün tanımlamalarında ağırlıklı olarak kullanıldı. Gelenek terimi çift anlamlı olarak kullanılmıştır. Bunlardan birincisi herhangi bir kültürel unsurun zaman içinde aktarılış sürecinin adıdır. İkincisi ise söz konusu süreç içinde aktarılan kültürel unsurların kendisidir. Herhangi bir folklor unsurunu geleneksel olarak görmek demek, onu geçmişte yaratılıp köklenmiş olmakla beraber hâlihazırda da tabii bir unsur olarak yaşamakta oluşunu ifade eden mevcut devamlılığı görmek demektir (Bauman, 2000:43-51).

Gelenek, günümüzde geçmişte köklenmiş kültürel bir miras olmaktan çok, hâlihazırda yapılanmış sembolik yapı veya bünye olarak anlaşılma-ya başlanmıştır. Bu yeni kavramlaştırmaya göre gelenek; seçilmiş ve yorumlanabilen bir yapı, geçmişin bir yorumu ve halihazırın muhtelif görünüşlerini birleştiren sosyal ve sembolik yaratım olarak görülmektedir (Bauman, 2000:43-51).

Geleneksellik, özellikle geleneğin kuşaklar arasında aktarımı, süreklilik ve bir sosyal grup içinde geleneksel otorite oluşu bakımından ferdin üstündedir. Folklor tıpkı dil gibi anonimleştirilmiş, sosyalleştirilmiş, devam edegelen geleneksel şekil ve toplumun tamamı tarafından sahiplenilen ve yaratılan bir unsur olarak görülmüştür (Bauman, 2000:43-51).

Folk Kültür:

Folk kültür endüstri dönemi öncesindeki, toplumsal tabakalar arasında önemli farklılıkların olmadığı ve bu yüzden üreticilerle tüketiciler arasında yakın ilişkilerin söz konusu olduğu toplumlara aittir. Endüstriyel kapitalizmin gelişmesiyle folk kültürüne dayalı yaşam yapılarının yıkılmasıyla, toplumsal farklılıklar ortaya çıkmıştır. Folk kültür, kültürel yapıda günlük yaşamda ve dinsel-büyüsel inançlarda çok etkilidir. Üretimin üreticilerin öz kaynaklarıyla yapılmasıyla birlikte, daha çok anonim üretilmeye rastlanılmaktadır. Türkiye’de dışa kapalı yerleşim merkezleri bulunduğu için, folk kültürü kısmen de olsa devam etmektedir. Ancak dışa yarı açık ya da açık yerleşim birimlerinde, gelişim çabalarının etkileri görülmektedir (Kara, 1997: 87- 90).

Gelişmiş ülkelerdeki köyler, her türlü gelişimin olanaklarından daha rahat faydalanabildikleri için, buralarda anonim bir yapıdan bahsetmek neredeyse imkansızdır. Bu olgu beraberinde halkbiliminin çalışma alanının genişlediğini gösteriyor. Halkbilimi halkın bilgisini ve yaşamını inceleyen bir bilimdir. Gelişimlerden etkilenen yerleşim yörelerinde halk bilgisinin inceleme alanı olan halk yaşamı ve bilgisi, gelenek, etkileşimle değişmektedir. Günümüzde halkbilimi, inceleme alanlarında daha esnek olmayı gerektirmektedir. Otantik yapıların bozulduğu, köylerin kentleştiği günümüzde ge-

leneksel yapılardan derlenildiğine inanılan ve buna göre yorumlanan kültürel unsurlar popüler, arabesk kültür, kitle kültürü ve hatta seçkin kültürden etkilmiştir (Kara, 1997: 87- 90).

Popüler Kitle Kültürü:

Kültürel değerlerin aktarımındaki popüler kültür, genelde varoşların ya da folk kültüründen kopmuş halkın kültürü olarak görülmektedir. Popüler kültür yalnızca varoşlarla sınırlanan bir kültürel yapı değil, aynı zamanda belli davranış kalıplarına da addır. Popüler kültür aslında onu hazırlayıp sunanları da etkiler. Rolü günden güne artan kitle iletişim araçları, yüksek ve aşağı tabakalar arasındaki kültürel ilişkileri, etkili bir şekilde değiştirerek popüler grupların oluşmasına neden olmaktadır. Bu kültür yüksek kültürden izler taşımakla birlikte; folk inançlarını, yöresel geleneklerdeki pratikleri ve nesneleri, politik ve ticari merkezlerde ortaya çıkmış pratikleri ve nesneleri de içermektedir. Kitle kültürüyle de etkileşimde olduğu için, aktarımında dolaylı olarak teknolojiyen de faydalanılmaktadır. Hatta, folk ve yüksek kültürleri yıpratıldığına inanılan endüstri, popüler kültürün ön koşulu olarak kabul edilmektedir (Kara, 1997: 87- 90).

Köylülüğün yavaş yavaş ortadan kalkmasıyla bir bilim dalı olarak folklorun da sonunun geldiği düşünülürken, önce köyden kente taşınan ve varoşlarda yaşayan geleneksel kültür, sonra da doğrudan kent kültürü folklorcuların dikkatini çekmiştir. Böylece halkbilimciler için kentlerde, fabrika folkloru, medya-halk kültürü ilişkisi, kitle kültürü gibi birçok yeni çalışma alanının doğduğu fark edilerek yepyeni ufuklar keşfedilmiştir (Cengiz, 1996:158). Bu ufuklar, folk kültürü yanında, popüler kültür, arabesk kültür ve kitle kültürlerini de halk bilimcilerin çalışma alanları içine sokmuştur.

Folk kültürünün kaynaklık ettiği, zaman içersinde ise kent yaşamının etkisiyle popüler kültürle biçimlenmeye başlayan arabesk kültür, geleneklerin değişiminde kent yaşamının, ekonominin, toplumsal ilişkilerin etkilerini incelemeye olanak tanıyacak bir yapısının olmasından dolayı, ayrıca halkın yaratıcı, kültürü biçimleyici, yönlendirici gücünün bir göstergesi olması açısından, halkbilimi araştırmalarında önemlidir. Kitle ve popüler kültürlerine rağmen arabesk kültür, Türkiye'ye özgü olup, popüler kültürün aslında, ait olduğu toplum bireylerince biçimlenebileceğini göstermektedir. Popüler kültür kimi zaman bir başkaldırı, kimi zaman da yazgıya boyun eğmeye dönüşebiliyor. Popüler kültür hayatın içinde sınırları marjinal bir alan olmaktan çıkarak yaygınlaşarak merkezileşti. Popüler kültürün öne çıkışı hayatın değişmesiyle ilgilidir. Popüler kültür şehirden endüstrileşmeden, ileri teknolojiyen, elektronikten beslenmektedir. Popüler kültür ve onu var eden bu dinamiklerden bağımsız olamayan hayatımız da ona kayıtsız kalamıyor. Popüler kültür değişen hayat değerleriyle kimi zaman bayağılaşıyor. Artık popüler kültür aşağılanmıyor. Burada insanların bastırılmış duygularını, örtük özlemlerini, arzularını, öfkelerini görüyoruz. Popüler kültürde bayağılık,

sıradanlıkla, yaşanan kültür arasındaki ince çizgiye dikkat etmek gerekir (Kara, 1997: 87- 90).

"Folklor" terimi gibi "popüler kültür" terimi de bilimsel bir çalışma alanının adı olarak kullanılmaktadır. Popüler kültür çalışmaları toplumda çok geniş bir yayılıma sahip anlamlı biçimlerin bilimsel açıdan araştırılmasıdır. Söz konusu materyal televizyon, film, basın ve kayıt gibi kitle iletişim araçlarının ürünlerini içerir; ama bunlarla sınırlanabilir (Santino, 1997: S.12:21-26). Popüler materyal; materyalin yaratıldığı, yayımlandığı ve kullanıldığı toplumsal ve kültürel bağlam içinde estetik açıdan da bütüncül bir yaklaşımla araştırılmalıdır. Popüler kültür, dinamik toplumsal ilişkilerin parçası olarak da yorumlanmalıdır. Bu çaba sırasında da insan ve toplum bilimlerinin yöntemleri kullanılmaktadır (Santino, 1997: S.12: 21-26).

Popüler Kültür ve Arabesk Kültür:

Hızla yaygınlaşıp benimsenen popüler ve arabesk kültür bir taban hareketidir. Arabesk kültür, seçkin olmayan, aşağıdan yukarıya bir kültür hareketlenmesidir. 1950'lerden sonraki kentsel gelişmelerin bir ürünü olan arabesk kültürün temsilcisi olan müziğin kitlelerce dinlenip kasetlerinin alınmasıyla kitlesel kültürel biçimlenme oluşmuştur (Özbek, 1994:25). Popüler ve arabesk kültürler, kaynaklarından biri olan folk kültürüne ait bireyleri olduğu kadar, biçimlenmelerine neden olan kentte yaşayan bireyleri de etkilemektedir (Kara, 1997:41-45).

Popüler kültürü en iyi vurgulayan arabesk kültür, kente taşınmış köy kültürü değildir. Kent kültürünün bireylerinin sosyo-psikolojik özelliklerinin bir göstergesi olarak oluşmuş bir kültürel yapıdır. Popüler kültür ortamının bireyleri, benzer yaşam biçimini paylaşımlarıyla bir kitle oluşturmaktadırlar.

Arabesk farklı bir çevrede kimlik ve statü edinme isteğidir. Arabesk hayatın her alanına sokulmaya başlamıştır. Arabesk, büyük şehirlerin kenar mahallelerinde tutunma savaşı veren insanların yaşama biçimlerinden kesitler sunar. Arabesk, çağa ayak uyduramamış eski şehir yaşama biçimiyle, günümüz geleneklerini temsil eder. Arabesk yalnızca bir kültüre değil, aynı zamanda toplumun her tabakasında görülebilen bazı davranış kalıplarına da ad olmuştur. Arabesk, yaşamımızın her noktasına yerleşmiştir.

Arabesk, önceleri daha çok bir müzik ögesi /türü/ kültürü, sonraları ise toplumsal yaşamın farklı düzlemlerini nitelediği düşünülen bir olgu olarak Türkiye'de kökeni ve doğuş koşulları açısından 1970'li yıllara kadar uzanan hatta 1960'lı yıllara ve daha da gerilere götürülebilecek bir kavram. 1950'li sonrası dönemde ve bu dönem içerisinde ayrımlaştırılabilecek daha alt dönemlerde Türkiye hızlı bir sosyal, kültürel ve ekonomik değişme süreci yaşamıştır (Genç, 2006: 105-125). Arabesk, Türkiye'de 1960'ların sonunda gecekonduarda yaşayan kırsal göçmenlerin özlemlerini yakalayan popüler bir müzik türü olarak ortaya çıkmış; daha sonraları kentlerin çevresinde

oluşan bütün bir göçmen kültürünü betimleyen bir anlam kazanmıştır. Yaşanılan hızlı toplumsal değişme süreci içinde, adeta isim bulunamayan her şeyin adı arabesk olmuştur: “Modernizm, zevksizlik, ucuzluk, slogancılık, başkaldırı, sathilik, saygısızlık, duygu sömürüsü ve bütün gelenek dışı farklı davranış ve yaklaşımlar” arabesk kavramına yüklenen anlamlar arasındadır (Genç, 2006: 105-125).

Arabesk popüler kültürü tamamıyla modernleşmenin önünde ona direnen bir engel olarak görülemez; aksine kendisi de modernleşme ve kentleşme sürecinin bir ürünü olarak birçok durumda modernleşmenin özgül biçimlerinin yaratılmasına olanak tanıyan araçsal bir nitelik taşımakta; yine aynı zamanda bu yaratımın bir ürünü/sonucu ve görünümü olarak değerlendirilmektedir (Genç, 2006: 105-125). Türkler için arabesk tartışması, birey olarak kendilerini, mekân olarak kenti, devleti ve hükümeti anlamlandırmayı içerir. Bir boyutuyla arabesk, bütünsel bir alt kültürü ve kentsel yaşamın her alanını kaplayan kaos ve düzensizlik havasında kendini gösteren bir yaşam tarzıdır. Arabesk bir anomali değil, Türkiye’nin modernleşmesindeki mekânsal ve simgesel göç ile inşa edilen ve yaşayan popüler kültürün tarihsel biçimlenmesidir. Arabeske özgül düzeyde melez ve özgül, güçlü enerjisini veren şey de modernleşmeye hem karşı koyan hem de onay veren spontan halk tepkisidir (Genç, 2006: 105-125).

Ekonomik ve siyasal alanlarda olduğu gibi toplumsal-kültürel alandaki modernleşme süreci de gelenekselden moderne geçişin belirlediği ikilik (dualite) ve marjinalite kavramlarıyla tanımlanmaktadır. Yine bu çerçevede geleneksellik ve modernlik arasında sıkışıp kalan kırdan göçle oluşmuş ve genel olarak gecekondulu nüfus, geleneksel değerlerine sıkı sıkıya sarılarak bütünleşemedikleri kente uyum sağlamaya çalışan geçici bir tarihsel kategoriyi oluşturur. Arabesk ise gecekonduluğun karakteristiği ile doğrudan ilişkili kültürel bir ürün olarak kendine alan yaratmış ve toplumsal geçişin bunalımını yansıtan kültürel bunalımın ifadesi olarak görülmüştür. Pozitivistik modernleşme paradigmasının bakış açısına göre kente göçen kır kökenli nüfusun kültürü olan arabesk, geleneksel olandan kurtulup kentsel ve modern yaşam yaşam dünyasına uyamamanın sonucu ve bir yozlaşmışlık/kirlilik olarak varlık alanı bulmuştur (Genç, 2006: 105-125).

Kentsel yaşam koşulları ve modernleşen yapı içerisinde sancılı bir biçimde yaşanmakta olan bireyselleşme ya da bireyselleşememe sorunu arabesk gibi ürünlerde somutlaşmaktadır. Köylerinden, kasabalarından kopup büyük kentlere akın eden insanlar, karşılaştıkları açmazları, yalnızlıkları, sevgi ve dostluk gereksinimlerine, değersizliklerine, eski yaşama biçimlerinin çözülmesine, yoksulluk ve işsizlik gibi sorunlarını ifade eden bir dil yaratmışlar; işte bu dilin adı da arabesk olmuştur. Bu çerçevede lümpenlik, geleneksel ile modernin uyumsuz, kaynaşmamış, sırtan ve estetikten yoksun birlikteliği, arabesk life-style’in en önemli nitelikleri olarak görülmüş ve mahkum edilmiştir (Genç, 2006: 105-125).

Seçkin Kültür:

Yaratıcılığın, beğenin, özgünlüğün her türlü sanat ürününde sunumu seçkin kültüre aittir. Seçkin kültür halktan ayrılmış üst sınıflara, güç bloklarına ait olduğu için, kültürel sistemlerin organizasyonları da bu gerçekliğe göre oluşturulmaktadır (Kara, 1997: 87- 90). Toplumdaki hâkim sınıfların fraksiyonlarını ve ideolojisini seçkinler belirlediğinden, önce kendi çıkarları, sonra da ideolojinin ikinci kaynağı olan toplumun gereksinimleri doğrultusunda, biçimlendirmeleri normaldir (Oran, 1993:68).

Endüstrinin gelişmesiyle değişen toplumsal yapılara rağmen, bilgiyi aktaran seçkin kültürdür. Seçkin kültür üyeleri iyi eğitim görmüşlerdir. Halkbiliminin çalışma alanı günümüzde yalnızca otantik yapılarla sınırlanamaz. Halkbiliminin ilk çalışma alanı olan folk kültürü ile popüler, kitle ve seçkin kültürleri, aslında birbirlerinden bağımsız olarak gelişmemiştir. Bunlar ortak birtakım özelliklere, benzer değer kalıplarına sahip olup, iç içe yaşamaktadır. Seçkin kültür halkbiliminin çalışma alanlarından biri olmuştur (Kara, 1997: 87- 90).

Halk oldukça, halk bilgisi yeni boyutuyla sürecektir. Bu kültürlerin, net sınırları çizilemez. Birbirlerinden belirgin ayrılmış özellikleri yoktur. Kent yaşamının, endüstriyel gelişimin, hızla toplumun her kesiminde etkili olmaya başlaması, insanlar arasında benzer kültürel özelliklerin görülmesine neden olmaktadır. Bu nedenle geleneksel, otantik yapıları aramaya çalışmak halkbilimine aykırıdır. Halkbiliminin araştırma evrenini ve ele aldığı konuların dönemlerini sınırlamak yerine, çalışılacak konuyla ilgili evrenin, dönemin, çalışma tarihinin sınırlanması daha doğru olacaktır (Kara, 1997: 87-90).

Sözlü Tarih - Sosyal Tarih:

Bireyin kendisi dışındaki dünyayı algılaması ile yeni şekiller kazanmaya başlayan kültür, yerküre üzerinde insanların dağılım bölgelerine göre farklılaşmaya başlamış ve her topluluğa göre o topluluğun yaşadığı coğrafyanın da katkıları ile çeşitlenmiştir. Her topluluk, değişik öğelerden oluştuğundan maddî, manevî bütün kültür ürünleri, ait olduğu topluluğun kimliğini temsil eder. Kültür sahasında her ne varsa, onların hepsinin yansımalarını sözlü kültür ortamında bulmak mümkündür (Ersoy, 2004:102-110) .

İlk yazılı edebi verimler, tarihçilikte olduğu gibi, uzun süre sözlü gelenegin taşınması suretiyle oluşturulmuştur. Tarih kelimesi, hem geçmişte kalan insan ve toplumsal olaylar topluluğunu, yani yaşanmış geçmiş adlandırmak için; hem de yaşanmış olanı, geçmiş konu edinen tarih bilimini belirtmek için kullanılan bir kavramdır. Tarih en basit şekliyle, en yaygın anlamda geride kalanın bilimi olarak tarif edilmiştir. Tarih, geçmişte insanlar arasında meydana gelen olaylarla ilgilenir.

Sözlü tarih insanlar tarafından kurulmuş bir tarih türüdür. Hayatı tarihin içine sokar. Kahramanlarını yalnız liderler arasından değil, çoğunluğu oluşturan ve o ana kadar bilinmeyen insanlar arasından seçer. Toplumsal sınıflar ve nesiller arasındaki bağlantıyı dolayısıyla anlayışı sağlar. Ortak anlamları ortaya çıkararak tarihçiye ve sıradan insanlara bir zamana ve mekana aidiyet duygusu kazandırabilir. Sözlü tarih, tarihin kabul edilmiş mitlerini ve baskın yargılarını yeniden değerlendirmek, tarihin toplumsal anlamını kökten dönüştürme aracıdır. İnsanlara tarihlerini kendi sözleriyle geri verir. Onlara geçmişi verirken geleceği kurmak için de yol gösterir (Thompson, 1999:18).

Edebî ve tarihî eserler incelenerek, ait olduğu dönemin ve toplumun estetik tutumu ve değer yargıları, karşı duruşları, farklı statüleri, norm ve davranışları hakkında bilgi sahibi olunabilir. Sözlü kültür ürünleri özellikle destanlar, mitler, kahramanlar, kutsallık atfedilen mekânlar modern zamanlarda ulusal kimliklerin oluşturulmasında tanımlayıcı ve belirleyici bir rol üstlenmişlerdir. "Bütün bu semboller ve anılar ulus olmayı şekillendirmedeki yollardır. Bunlar güçlü işaretler ve açıklamalardır, sonraki kuşaklarda duygu yaratabilme kapasitesine sahiptirler." (Smith, 2002:256).

Metin:

Metin sözlü kültür ortamında yaratılan, yaşayan ve dramatize edilerek icra edilen ürünlerin araştırılıp derlenerek edebi bir metin haline getirilip yazıya veya kayda geçirilmesidir. Sözlü kültür ortamında canlı yaşayan, değişen, gelişen, dönüşen ürünler, yazıya geçirildiklerinde dinamik özelliğini kaybederek statikleşir. Metin birçok araştırma yönteminde araştırmaya esastır.

Metin Aktarımı:

Halkbilimi araştırmalarının büyük bir bölümü metin ağırlıklı çalışmalardan oluşmaktadır. Derlenip tasnif edilen metinler hemen her tür için oldukça zengin bir külliyat oluşturacak durumdadır. Halkbiliminin sahip olduğu çoğu problemin de sahanın kendinden ve yapılan araştırmaların teorik ve metodik yaklaşımlarının eksikliğinden kaynaklandığını görürüz. Halkbilimi uzmanı metne ek olarak bu anlatmanın derlenme tarihi, derlenme yeri, anlatıcının kim olduğu, bu kaynak kişinin yaşı, eğitim durumu ve adresi gibi bilgileri de metne ilave olarak kaydeder. Bu tür bilgiler sadece bir metnin belli bir bölge veya yöreyle ilgisini kurmaya yarayacağı gibi, aynı bölgede daha sonra yapılacak araştırmalar için de yararlı olacaktır. Anlatmaları derlerken anlatıcının bu anlatmaları nerede, ne zaman kime anlattığı ve nerede, ne zaman ve kim tarafından kaydedildiği belirtilmelidir. Anlatmaları değerlendirirken anlatıcıyı, anlatılan ortam ve dinleyicilerle ilgili bilgiye sahip olursak derleyicinin dil, motif, epizot değişiklikleri yapıp yapmadığını anlatıya müdahale edip etmediği hakkında bilgi sahibi oluruz (Ekiçi, 1998:25-34) .

Halk anlatmaları sadece metin aktarımıyla sınırlı değildir. Halk anlatımı gerçekleştiği çevre ve şartlarla bütünleşerek sosyal bir durum, kültürel bir olayı gerçekleştirir. Bu kültürel olay yalnızca metin olarak algılanamaz. Halkbilimi estetik ve sanat kaygıları içeren iletişime dayalı bir işlem sırasında oluşturulan bir yaratmadır (Ekici,1998:25-34) .

Tür:

Tür tasnifi donmuş, statik bir yapısal özellik gösterir ve belirleyicidir. Metin merkezli halkbilimi çalışmalarında donmuş bir tür anlayışı kabullenilmiştir. Ölçütlere uymayan metinler bozulmuş kabul edilerek tasnif ve tahlil dışı bırakılmıştır. Metin, değerli bulunmuşsa sözlü kültür ürünleri için kabul edilemeyecek bir uygulama olan "metin tamiri" veya "metni yeniden kurma" gibi edebiyat biliminin yöntemlerine başvurulmuştur. Bağlam merkezli halkbilimi çalışmalarında türler arasındaki etkileşimler, geçişler ve dönüşümler icra edildikleri bağlama bağlı olarak tespit edilebilmiştir. Tür tespitlerinde metnin yanı sıra, metnin iç yapısını ortaya koyan sözel, dokuşal ve bağlamsal ölçütler de kabul edilmiştir (Çobanoğlu, 2000:27-42).

Olay:

Bağlamından koparılmış metin, halkbilimi çalışmasının esasını oluşturunca doğal olarak onları yaratan ve icra eden halk ile herhangi bir ilişkisi ikinci planda düşünülmüş ve böylece "toplanmış ürün"ler üretici ve tüketicilerinden yani halktan izole edilmiştir. Bu yönüyle de söz konusu malzeme veya materyalin sahipleri için ne anlama geldiği ve ne iş yahut işlev gördüğü dikkate alınmamıştır. Halkbilimi olayları halkla birlikte ele alınmalıdır (Çobanoğlu, 2000, S.24:27-42).

Motif:

Motif, seyirci halindeki dinleyiciye çarpıcı gelen, onları etkileyen bir oluşumdur. Bir motif özü itibariyle kısa ve basit bir anlatma da olabilir. Motif bir masaldaki en küçük unsur olup bu unsur gelenekte sürekli bir var oluş gücüne sahiptir. S.Thompson, bir masaldaki her şeyin motif terimi ile ifade edilemeyeceğini, bir unsurun motif olabilmesi için farklı bazı özelliklere sahip olması gerektiğini ise şöyle açıklar; "Motif terimi çok esnek bir şekilde bir masaldaki herhangi bir unsur için kullanıldığında kesinlikle unutulmamalıdır ki, geleneğin bir parçası olabilmek için bir unsur, insanların onu hatırlayacağı ve tekrar edeceği geleneğe has bir özelliğe sahip olmak zorundadır. Sahip olunan bu özellik sıradan ve bayağı bir özellik değil, farklılık gösteren bir özelliktir." (Ekici,1998:25-34).

Tip:

Tip, gelenekte bağımsız bir var olma kabiliyeti gösteren anlatmaları ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Ne kadar karmaşık olursa olsun,

herhangi bir masal bağımsız bir anlatma olarak anlatıldığında bir tip olarak değerlendirilir (Ekici,1998:25-34).

Metin Analizi:

Metin merkezli çalışmalarda ağırlıklı olarak kullanılan metnin analizinde tema, üslup, stil, motif, epizot ve yapı temel araştırma birimleridir. Yapısalcılığın yaygınlaşmasıyla birlikte bunlara kahramanın biyografisi, masalın değişmez yapısı ve mitlerin derin yapısında ifade edilenleri ortaya koymaya yönelik yapı unsurları da eklenmiştir (Çobanoğlu, 2000:27-42).

Bağlam ve icra merkezli halkbilimi çalışmalarında metnin analizi yerine, icra olunan olayın analizi esastır. Analizde tema, üslup, stil, yapı, motif ve epizot gibi doğrudan metne yönelik ölçütlerin yanı sıra sözel doku, yapı, işlev, yoruma dayalı çerçeve, bağlam veya icraya yönelik ölçütler esas alınır. Günümüzde halkbilimciler, performans kuramıyla, halkbilimini bir olay olarak canlı bir icra veya yapılan ve gerçekleşen bir süreç olarak düşünmektedir. Bu anlayışla sözlü anlatım bir sosyal olay olup, anlatan, dinleyen ve anlatılan olmak üzere üç ögesi bulunan bir geleneksel anlatıdır (Çobanoğlu, 2000, S.24:27-42).

Eş Metin (Benzer Metin):

Eş metin (benzer metin); anlatılarda aynı metnin anlatıcılar tarafından biraz farklı anlatılmasıyla oluşan metindir. Bir metnin herhangi bir tekrarı bir versiyondur. "Eş metin" birbiriyle yan yana geldiğinde uyumsuzluk göstermeyen uygun bir beraberlik ve "eşitlik" sergileyen metinler için kullanılmış bir terimdir. Varyant olarak adlandırdığımız metinler esas itibarıyla birer versiyondur (Ekici,1998:25-34; Oğuz,1999.S.42:2-5).

Çeşitleme (Varyant):

Halkbilimciler bilimsel araştırmaların büyük bir bölümünü halk geleneği ürünlerinin çeşitlenmesi üzerine karşılaştırmalı çalışmalara yöneltmişlerdir (Bauman, 2000:43-51).

Eş metinden daha ileri düzeyde farklılık gösteren metinleri karşılamak için kullanılan "varyant" terimi karşılığı olarak da "çeşitleme" terimi kullanılabilir. Daha tipik formlardan az veya çok uzaklaşan versiyonlar, varyantlar olarak değerlendirilebilir. Yapılacak saha çalışmalarında sadece metin elde etme çabasıyla sınırlı kalınmamalı, aynı zamanda metni tamamlayan doku, metnin içinde oluşup geliştiği sosyal çevre ve şartlar da metinle birlikte kaydedilmeli, metin tahlili yanında metnin türünü, fonksiyonunu belirleyen tahlillere de bu çevre ve şartlara ait bilgiden hareketle gidilmelidir. Halkbilimi dalının konusu olan bütün unsurlar kültürümüzün dinamikleri olarak devamlı gelişmekte, değişmekte ve bu şekilde zenginleşmektedir (Ekici,1998:25-34; Oğuz,1999.S.42:2-5).

Bağlam:

Halk anlatılarının bağlamı, kültürel geleneğin sözlü olarak aktarılan belli başlı şekilleri ve bir sosyal olay olarak denetlenmesiyle ilgili konular, halkbilimcilerinin esas uğraş alanı olmuştur. Halkbilimciler tarafından ele alınan sorunlar; halkbilimi ürünlerinin anlamı, fonksiyonu, kullanılışı, icrası, stili, içeriği, çeşidi, gelişmesi, değişmesi, orijini, yayılması ve tarihle münasebeti ile ilgilidir (Honko, 2000:70-87).

Araştırmaya esas oluşturan, dramatik özelliklere sahip sözlü metnin icra edilişi ve icranın gerçekleştiği bağlamdır. Bağlam merkezli halkbilimi kuramına göre bir halkbilimi ürününün farklı sosyo-kültürel bağlamlarda kullanılırken yüklendiği toplumsal veya sosyal semantik anlam ve işlevler son derece önemlidir. Hiç şüphesiz bu durum her türlü halkbilimi olayı veya ürünü için geçerlidir (Çobanoğlu, 2000:27-42).

Bağlam, halk tanımı ve buna dayalı yeni folklor tanımı beraberinde folklorun içinde canlı bir gösterimin icrasının gerçekleştiği sosyo-kültürel ve fiziki koşullar bütünüdür. Bağlam, metinle birlikte var olanların veya metnin içinde birlikte var olduklarının da anlam, işlev ve yapı bakımından önemini ortaya çıkarmış ve bunların da halkbilimi çalışmalarında en az metin kadar hatta bazen daha fazla bir öneme sahip olmaları nedeniyle alan araştırması ve değerlendirme çalışması bakımlarından halkbilimsel araştırmanın olmazsa olmazı durumuna dönüşmesi gerçekleşmiştir (Çobanoğlu, 2000:27-42).

Bağlam – Gösterim:

Son yıllarda halkbilimi dilinde "bağlam", "gösterim"; tanımlanabilen ve gözlemlenebilen sosyal ve dramatik yönlerin ifadesi, anlamına gelecek biçimde daraltılmıştır (Dundes, 1964; Fine, 1984). Araştırmacı, halk ürünlerini toplum ve birey için taşıdıkları anlamlar açısından motifler, bölümler, tipler ve türler, formüller anlamındaki dokular, mecazlar, anlamlı gruplar ve semantik alanlar halinde düzenleyebilir. Bir kültürün bütün edebi repertuarı, geçmişi, bugünü, tüm sözlü ve yazılı geleneği, edebiyatı vs. tarihin belli bir anında, belli bir toplumun sözlü ve halk edebiyatı için en önemli bağlamı oluşturur. İnançlar, her türden bilgi, görsel sanatlar, müzik ve dans ve maddi kültür, edebiyatın bağlamlarını biçimlendiren kültür öğeleridir. Bağlama ait bilgiler olmaksızın anlam problemleri çözülmemez. Bağlam, toplanılan metnin yeri hakkında veriyi, kaynak kişinin hayatı, sosyo-geçmişi, kendisinden derlenen ürünün orijini, kendisinin ortaya koyduğu icralar ürünün anlamı üzerinde kaynak kişinin yorumlarını seyirci ve icracıların davranışının görsel dokümanlarını, bütün bir tanımını ve otantik icralar hakkında uzman kişinin gözlemlerini içerir (Jason, 1998:107-110).

Doku:

Doku, ürünün kelimelerinin dizeler, aliterasyon ve kafiyeler şeklindeki metrik düzenlemesi; formüller ve kullanılan şiirsel imajların figüratif dilidir (Jason, 1998:107-110).

Sosyal Çevre ve Şartlar:

Halkbilimi metinlerinin içinde olduğu, geliştiği ve tespit edildiği sosyal çevre ve şartlar halkbilimi çalışmalarında göz ardı edilmemelidir. Alan Dundes üç aşamalı bir incelemeyi esas almaktadır: Herhangi bir halk bilgisi ürünü bir kişi dokusu (texture), metni (text) ve metnin içinde olduğu çevre ve şartları (context) itibariyle tahlil edilebilir.

Halk bilgisi belli bir sanat özelliği olan ve estetik kaygı taşıyan iletişime ait sosyal bir olay sonunda ortaya konulan yaratmadır. Yaratmayı oluşturan şartlar ve çevre kaydedilmelidir. Halk bilgisi ürünleri tarih içinde bir yerlerde donmuş yaratmalar olmayıp, kendi çevreleri içinde bir hayata, bir renkliliğe ve canlılığa sahiptir. Bu ürünler yalnızca geçmiş zamanların yaratmaları değil, aynı zamanda günümüzde de yaşayan, belli sosyal çevre ve şartlarda yaşatılan ve yaratılan değerlerdir (Ekici,1998: 25-34).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HALKBİLİMİ ALAN ARAŞTIRMA TEKNİKLERİ

A. Halkbiliminde Alan Araştırması Kavramı

Üzerinde çalışılacak araştırma konusuyla ilgili halk kültürü öğeleriyle ilgili bilgi edinmek için bu bilgilerin yaşadığı topluluğa gidilerek çalışmalarda bulunulmasına “alan araştırması” denir (Çobanoğlu, 1999: 45).

Bir halkbilimi araştırması yapılacağı zaman çalışma alanının sınırlandırılması gerekmektedir. Halkbilimcinin araştırma alanı, insanların düşünce dünyalarıyla birlikte tümüyle teknik bir görüş açısını değil, yerel kavramlardan ve halk edebiyatından ortaya çıkmış olan belgeleri de kapsar. Folklor araştırması; edebiyat, din tarihi, filoloji ve psikoloji ile yakın bir ilişki içindeyken etnografya, arkeoloji, sanat tarihi ve teknik bilimlerle de akrabadır (Krohn-Krohn, 1996:1). Halkbilimini ilkel dönemlerin bir kalıntısı kabul eden görüş artık tamamen terkedilmiştir. Halk bilgisi, halkın geleneksel kültürü hayal gücüyle yeniden işlediği için halkbilimcinin araştırma alanının kapsamına girer. Gelişmiş halklar batıl geleneklerin güçlerine olan inançları yaşatıp uygulurlar. Halk başlangıçtaki yerli halkların geleneklerini, hayal gücüyle günümüzdeki gelenekleri yeniden işlendikleri için bunlar halkbilimin inceleme alanına girer (Krohn-Krohn, 1996: 7).

Araştırmacı, alan araştırmasında, araştırılan konuyla ilgili bilgi edinmek için uygun kaynak kişileri bulur. Kaynak kişi, halkbilimi alanı araştırması sırasında bilgisine başvurduğumuz kişilerdir. Alan araştırmasında kaynak kişi kadar derleme yapan kişinin kişisel özellikleri de etkili olmaktadır. Araştırmacı, kaynak kişilerin aralarına katılarak davranışlarını da gözlemleyerek, araştırma konusunun malzemelerini derler.

Derlemeci olan kişide bulunması gereken kişisel özellikleri sıralamak gerekirse:

1. Derlemeci önyargılarıyla hareket etmemelidir.
2. Derlemeci, duygularını işinden ayrı tutmalıdır ve tarafsız olarak gözlem yapabilmelidir.
3. Derlemeci, her türlü sosyal kesimden insanların psikolojisini kavrayabilmeli ve onları konuşturabilme yeteneğine sahip olmalıdır.

4. Derlemeci, halkı seven ve halkın içine karışmaktan zevk alan bir kişiliğe sahip olmalıdır (Çobanoğlu, 1999: 45-47).

B. Derleme Öncesi Çalışmaları

1. Araştırma Konusunun Belirlenmesi

Bir araştırma çalışmasına başlamadan önce gereken en önemli şey, araştırılacak olan konunun veya çözülecek olan bir problemin belirlenmesidir. Çalışma her ne kadar alan araştırması olsa da konu seçimi için çalışmanın başlayacağı başvurulacak ilk yer kütüphane veya arşivlerdir (Çobanoğlu, 1999: 48).

Alan araştırması yapan amatör halkbilimciler, çözülecek konunun tespiti üzerinde yeterince durmazlarsa derledikleri malzemeler çoğu zaman gerekli bilgileri ve yöntemi içermediği için eksik kalır. Çalışmanın verimli olması için alan araştırması yapacak kişilerin derleme, araştırma ve yöntem konusunda gerekli donanımı almalıdır. Araştırmacı araştırma yapacağı konuyu belirledikten sonra bir ön çalışma yaparak araştırma konusunu rapor haline getirmelidir. Raporda çözülecek problem ve araştırmanın sınırları saptanmalı, araştırmanın amacı ortaya konulmalıdır (Çobanoğlu, 1999: 48).

2. Araştırma Konusuyla İlgili Ön Hazırlıklar

Araştırmacı alana çıkmadan önce araştırma konusuyla ilgili gerekli bilgileri edinmelidir. Bir araştırmacı üzerinde çalışacağı konuya hakim olabilirse çalışmasında daha başarılı olacaktır. Araştırmacı öncelikle üzerinde çalışacağı konunun daha önce çalışılıp çalışılmadığını belirlemelidir. Konusuyla ilgili çalışmalar varsa o çalışmalar hakkında da bilgi sahibi olup çalışmaları yakından görmeli, gereken incelemeyi yapmalı, araştırma konusu ile ilgili eserleri okumalı ve konuyla ilgili bir bibliyografya oluşturmalıdır. Araştırma alanının kişileri, sosyal tarihi, meslek alışkanlıkları, eğitim durumları, dinleri, politik görüşleriyle ilgili bilgi sahibi olmalıdır (Çobanoğlu, 1999: 53-55).

Halkbilimcinin araştırma alanında yapması beklenen ilk şey konunun seçimi ve etkinlik alanıdır. Bu alanı sınırlamadan önce çok geniş bir çevre içinde incelemesi yapılmalıdır. Konu hakkında yeterli bilgi sahibi olmadan bir temanın unsurlarını çözümlemek çoğu zaman imkansızdır. Halkbilimci için yapacağı çalışmanın konusunun sınırlandırılması önem taşır. Gerekli malzemeyi ararken yapılan aşırı kısıtlama güçlüğüle yapılan incelemelerin tümüyle bir daha yapılması riskini getirir (Krohn-Krohn, 1996: 9).

3. Araştırma Konusunun Planlanması

Yöntemsiz ve sistemsiz çalışmalar bir bakıma boşa harcanmış emekler ve verimsiz çabalardır. Bu yüzden her çalışmada olduğu gibi halkbilimi

çalışmalarında da bir plana göre çalışmanın yapılması gerekir. Araştırma konusuna bağlı olarak yapılacak derlemenin niçin yapıldığı bilinmeli, üzerinde çalışma yapılacak konu veya alan daha önce araştırılmışsa öncelikle bu araştırmaların sonuçları incelenmelidir. Araştırma konusuna ayrılacak olan zaman belirlenmelidir. Derleme yapılacak konu sınırlandırılmalıdır. Zamana bağlı olarak konu sınırlandırılabilir veya genişletilebilir. Bu plana uygun olarak yapılacak bir çalışmadan daha fazla verim alınır (Çobanoğlu, 1999: 52).

C. Halk Bilgisi ve Halk Edebiyatı Ürünlerinin Derlenmesiyle İlgili Genel Kavramlar

Halk bilgisi ve halk edebiyatı ürünlerini derleme çalışmasına başlamadan önce bilinmesi gereken bazı temel kavramlar vardır.

1) Derleme

Derleme; halk bilgisi ve halk edebiyatı ürünlerinin belli bir zamanda, belli bir yerde, belli bazı yöntemlerle, uzman bir halkbilimci veya amatör olarak halkbilimine ilgi duyan bir kişi tarafından, kaynak kişilerden sözlü veya yazılı olarak alınıp kaydedilmesidir.

2) Derleme Yeri (Alanı)

Halk bilgisi ve halk edebiyatı ürünlerinin yaratıldığı, yaşatıldığı ve ürünlerin kaynak kişi veya kişilerden sözlü veya yazılı olarak kaydedildiği yere “derleme yeri” denir. Halkbilimciler, halk bilgisi ve halk edebiyatı ürünlerinin yaşatıldığı yer için “alan” veya “saha”, bu ürünlerin sözlü veya yazılı olarak kaydedildiği yer için “derleme yeri” ifadesini kullanırlar.

3) Derlemeci

Halkbilgisi ve halk edebiyatı ürünlerini derleyen kişiye “derlemeci” denir. Halk bilgisinin belli bir alanında uzmanlaşmış ve halkbilimi eğitimi almış derlemeciye “uzman (profesyonel) derlemeci”, halkbilimi eğitimi almadığı halde yaşadığı bölgedeki halk bilgisi ürünlerine ilgi duyarak bu ürünleri derleyen derlemeciye “amatör derlemeci” denir.

Derleyicinin, halk bilimi konularını derleyip araştıracağı geniş kapsamlı çalışmalarda o toplumun içerisinde belli bir süre birlikte yaşayarak güvenini kazanması gerekir. Derleyici toplumdaki kişilerle dostluk ve arkadaşlıklar kurarak karşılıklı güven ve sevgi bağı oluşturmalıdır. Bu güven, derleyiciyi daha sağlam ürün ve bilgiye götürür. Çünkü kimi toplumların, geleneksel yaratmaları konusunda oldukça tutucu davrandıkları bilinmektedir (Aslan, 2008: 340-344).

Bir derleme yönteminin uygulanması için, derlemecinin, derleme yapmak için bulunduğu alana uyum sağlaması gerekir. Bu uyum, her şeyden önce fiziksel, psikolojik ve sosyal anlamda düşünülmelidir. Derlemecinin

fiziksel olarak alan çalışması yapabilecek durumda bulunması, alanın fiziksel özelliklerine hazırlıklı olması ve mümkün olan en kısa zamanda bölgenin özelliklerine fiziksel olarak uyum sağlaması ve kendini rahat hissetmesi iyi bir derleme çalışması yapabilmesi için gereklidir. Derlemecinin sosyal olarak da alana uyum sağlaması gerekir. Kendisine ikram edilenleri, yemek veya içmek istemese bile, kaynak kişilerin ikramlarını reddetmek doğru değildir (Ekici, 2004: 64-86).

4) Kaynak Kişi

Halk bilgisi ve halk edebiyatı ürünlerini ortaya koyan, yaşatan ve nakleden, ürünleri derlemecilerin kaydetmesi için yazılı, sözlü veya görsel olarak sunabilen kişi veya kişilere “kaynak kişi” denir. Kaynak kişiler genellikle bağlı bulundukları halk grubunun sahip olduğu halk bilgisi ve halk edebiyatı ürünlerine ilgi duyan, bunların aktarımını sağlayan kişiler olmaktadır. Bununla birlikte halk hikâyesi anlatan, halk şiiri ortaya koyan, destan anlatan âşıklar da yaratım ve aktarımda uzmanlaşmış kaynak kişilerdir.

Alanda çalışmaya başlayan bir derlemecinin karşılaşacağı en önemli sorun, kaynak kişilerle iletişim kurmak, neden orada bulunduğunu kaynak kişilere ifade etmek ve onlardan istediğini alabilmek için kaynak kişileri ikna etmektir. Derlemeci, kaynak kişilere derlemenin amacını belirtmeli, halk bilgisi yaratmalarının önemini, bu ürünlerin derleme yapılan yöredeki şekillerinin incelenmesinin gerekliliğini, kaybolmadan önce arşivlenmelerinin yararlarını ve bu ürünleri sürdürülebilir kılmak için alınacak önlemlerden bazılarını örneklerle açıklamalıdır. Kaynak kişi, tanımadığı bir tür adını duyduğunda, bu türe ait bilgiye sahip olmasına rağmen, böyle bir şey bilmediğini söyleyebilmektedir. Bütün bu sorunları aşmada, derlemecinin yönlendirici olması, istediği veya sorduğu türe ait birkaç örnekle ne istediğini açıklaması gerekir (Ekici, 2004: 64-86).

5) Derleme Zamanı

Halk bilgisi ve halk edebiyatı ürünlerinin derlendiği zamana “derleme zamanı” denir.

D. Derleme Çalışmalarında Dikkat Edilecek Noktalar

Derleme çalışmasından en verimli sonucu alabilmek için, uzman bir derlemecinin, neyi, neden, ne zaman, nerede ve nasıl derleyeceğim sorularını sorarak kendine bir çalışma planı hazırlaması gereklidir.

Araştırma konusunu oluşturduktan sonra aynı geleneksel unsurun olabildiğince çok varyantını toplamak gerekir. Coğrafi sınıflandırma, çeşitli bölgeler arasındaki farklılık ve benzerlikleri ortaya koyar. Gelenekler coğrafik yayılma özelliği gösterirler. Folklor, bütün bir topluluğun ya da tek tek kişilerin göç etmesiyle oluştuğu bölgenin dışına sözlü olarak yayılır. Gele-

nekler, köyden köye, bir bölgeden ötekine, sözlü olarak yayılır. Birbirleriyle hiç bağlantıları olmayan ve birbirinden oldukça uzakta yaşayan halkların varyantları arasında da bir benzerlik görülmektedir. İnsanın hayal gücünün benzer çalışmasının, belki de delili olan, yeni yerlerdeki bağımsız varyantlar ve ürünler olabilir (Krohn-Krohn, 1996: 34). Seçilmiş temaların sözlü, gerçek ve asıl varyantlarının toplanması gerekir. Elde edilen tüm malzeme toplandıktan sonra ciddi bir biçimde ayıklanmalıdır. Toplanmış malzemeler gözden geçirildikten sonra kullanılmak üzere düzenlenmelidir. Edebi belgeler genellikle kronolojik olarak düzenlenirler.

İnsanlara edebiyat yoluyla ulaşan halk geleneğinin bir kısmı sözel olarak ortaya çıkar ve değişikliğe uğrar. Derleyici kendi bildiklerini yanlış düzenlenmiş sorularla bilgi veren kişiye yükleyebilir. Sorular kaynak kişiyi yönlendirmemelidir (Krohn-Krohn, 1996: 25).

Derlemeci öncelikle araştırma konusunun kapsamının ne olacağını belirlemek zorundadır. Derleyici bir konuyu veya çok konulu genel bir tarama şeklini seçebilir. Örneğin; bir bölgedeki masal ve fıkralar derlenebileceği gibi, bir alandaki bütün halk bilgisi ürünlerinden örnekler de derlenebilir. Araştırma konusunun tespitinden sonra derleme çalışmasının nerede yapılacağına karar verilmelidir. Halk edebiyatı ürünleri sözlü olduklarından rahatlıkla taşınabilir ve farklı ortamlarda icra edilebilirler. Bu yüzden ürünlerin yoğun olarak bulunduğu yerler vardır. Örneğin; derlemeci halk hikâyesi derlemesi yapacaksa Karadeniz veya Trakya bölgelerini tercih etmemelidir; çünkü bu bölgelerde halk hikâyesi anlatma geleneği, geleneksel bağlamını kaybetmiştir ve ürünleri nakleden icracılar bulunmamaktadır. Bu yüzden halk hikâyesi derlemesi yapacak bir derlemeci Doğu Anadolu ve Akdeniz bölgelerinin belirli yörelerini tespit etmelidir. Bu bölgelerde halk hikâyesi anlatma geleneği, geleneksel bağlamda canlı bir şekilde yaşamaktadır.

Derlemeci, derleme çalışmasını doğal ortamda yaparsa elde ettiği ürünler hakkında daha sağlıklı sonuçlara ulaşır. Böylece doğal ortamda yapılan derleme çalışması sayesinde metin, dinleyici, anlatıcı ve anlatma ortamı gibi dış özellikleri bakımından da değerlendirilmiş olacaktır.

E. Derleme Yöntemleri ve Sahada Derleme Çalışmaları

1. Alan Araştırma Teknikleri

Halkbilim araştırma ve çalışmalarında seçilen konuya ilişkin özgün ve güvenilir bilgi elde etmek, derlemek için araştırmacının, araştırma yapacağı grubun ya da topluluğun yaşadığı yere giderek çalışmasına "alan araştırması" denir (Ömek, 2000:55). Bu alan araştırmasında araştırmacının derleme çalışması sırasında başvurduğu alan araştırma teknikleri vardır. Bu teknikler aracılığıyla derlenecek bilgiler sistemli bir şekilde saptanır.

a. Gözlem

Katılarak veya katılmayarak, doğrudan veya dolaylı, sistemli veya gelişigüzel, açık veya gizli, doğal veya yapma türlerinden halkbilimi (folklor) alan araştırma yöntemleri arasında en güvenilir olanı katılmalı gözlemdir (Tan, 1997:80). Araştırılan grubun ya da topluluğun günlük ve törensel yaşamına katılma yoluyla yapılacak gözlemden araştırmacının, araştırdığı grupla birlikte bir süre yaşaması, onların yaşamlarında yer alması gereklidir. Böylece, araştırmacı, araştırdığı grubun davranış biçimlerini, değer sistemini, birbirleriyle olan ilişkilerini, toplumsal, ekonomik ve kültürel özlü olaylar, törenler, işlemler çevresindeki kümelenişlerini, rollerini, tutum ve tavır alışlarını yakından gözlemlene olanağı bulur. Gözlem yoluyla elde edilen bilgilerin, gözlemlenen olayın bünyesel oluşumuna uygun sıraya dikkat edilerek hemen bir yere kaydedilmesi gereklidir. Bu iş için özel surette hazırlanmış fişler, defterler kullanıldığı gibi, bilgileri küçük ve kullanışlı ses alma aygıtları yardımıyla bantlara geçirmek de mümkündür (Örnek, 2000:55).

Bu yöntemle araştırmacı, halk bilimi ürünlerini derleyeceği kaynak kişilerin ve icra edilen ürünlerin yaşadığı ortamda bulunur, olayları gözler. Gözlem yöntemiyle yapılan derlemeler, araştırmacının sağlam ürün ve sağlam bilgi ile sağlıklı sonuçlar elde etmesi bakımından önemlidir. Örneğin; bir düğün meclisinde âşığın anlattığı halk hikâyesini veya yaşlı bir masal anasının çocuklara masal anlatmasını dinler. Genç kız ve oğlanın karşılıklı mani atışmalarına tanık olur. Düğünlerde veya köy odalarında köylülerin oynadığı Deve Oyunu, Arap Oyunu veya Saya Gezme gibi geleneksel köy seyirlik oyunlarını izler. Araştırmacının, bu şekilde üretici-anlatıcı ve dinleyici ile aynı doğal ortamda bulunması, bizzat dinleyip gözlemesi, halk bilimi konularında daha reel sonuçlara varmasını sağlar. Bu ortamlarda herhangi bir izleyici konumunda, yani pasif durumda bulunan araştırmacı, olayları gözleyip dinleyerek, çalışmasının ana çizgilerini ve kaynaklarını belirler (Aslan, 2008: 340-344).

Gözlem yönteminde, derlemecinin durumu iki şekildedir. Bunlardan biri "aktif katılımcı gözlem durumu", ikincisi de "pasif katılımcı gözlem durumu"dur. Her iki durumun da kullanılması derlenecek türe ve derlemecinin derleme yaptığı yöreye göre değişiklik arz eder. Aktif katılımcı gözlem durumunda, derlemeci halk bilgisi ürününün yaratılması işinde bizzat rol alan bir kişi konumundadır. Aktif katılımcı gözlem yapmak, genellikle kendi yöremize ait halk bilgisi ürünlerinin denenmesi sırasında mümkün olmakla birlikte, derlemecinin yabancı olduğu bir yörede aktif katılımcı yöntemiyle gözlem yapabilmesi çok kolay bir iş değildir. Derlemeci yabancı olduğu yörelerde, pasif katılımcı gözlem yöntemini denemelidir. Pasif katılımcı yöntemde, derlemeci halk bilgisi ürünlerinin yaratılma işinin içinde değil, bir seyirci konumundadır. Bu yöntemin sağladığı kolaylık ise, halk bilgisi ürünlerinin nasıl meydana getirildiğini, anlatıcı ve dinleyicilerin, icracı ve seyircilerin yaratılan ürün karşısındaki tavırlarının ne

olduğunu daha iyi görebilme ve kaydetme şansını derlemeciye vermesidir. Gerek gözlem yönteminin ve gerekse karşılıklı görüşme yönteminin kullanılması iki ayrı yaratma ortamında söz konusu olabilir (Ekici, 2004: 64-86).

Kısa süreli topluluk ziyaretlerinde, bütün olayları gözlemlemek, bütün kaynak kişilerle görüşmek mümkün değildir. Yalnızca bir olayın gözlemini yapmak da araştırmacıyı tatmin etmemelidir. Aynı türden birkaç olayın daha gözleminin yapılması halinde yeterli kanı uyanabilir. Sözgelimi; araştırma sırasında gözlem yapılan bir düğün, oranın düğün geleneklerinin yazılmasına yetmez. Ancak üç, dört düğün görüldükten sonra kalıplaşmış davranışlar belirlenebilir. Araştırmacıların gözlem yoluyla elde ettikleri bilgileri olduğu gibi kaydetmeleri, tahminde bulunmamaları, kendi yorumlarını katmamaları araştırma ahlâkının birinci kuralıdır. Gözlemle elde edilen bilgilerin görüşme tekniğiyle kontrolüne ihtiyaç vardır. Bu yapıldığı takdirde gözlemi yapılacak olay sayısı azaltılabilir (Tan, 1997:80). Ayrıca yalnız ve bekâr bir erkek araştırmacının tek başına, geleneksel bir toplulukta, “kaç-göç”ün bulunduğu bir ortamda her türlü sosyal ve kültürel olayın içine girmesi ve gözlemlerde bulunup derleme çalışması yapması oldukça güçtür. Bu yüzden araştırmacının araştırma yapacağı alana ailesiyle birlikte gitmesi, ortaya çıkacak sakıncaları engelleyecektir (Örnek, 2000: 57).

Gözlem yönteminin kullanılması iki ayrı yaratma ortamında söz konusudur ki bu ortamlar, doğal ortam ve yapay ortamdır.

1. Doğal Ortam

Bir halk edebiyatı yaratmasının kendi geleneksel bağlamında ve kendisine sahip halk grubu tarafından yaratılmasının sağlandığı ortama “doğal ortam” denir. Örneğin; Kars veya Erzurum’da bir âşık kahvehanesinde yılın belli ay ve günlerinde veya gecelerinde âşıkların anlattıkları halk hikâyeleri veya âşık tarzı şiirlerin icra edildiği kahvehane ortamı doğal ortamdır (Ekici, 2004: 78).

2. Yapay Ortam

Halk edebiyatı yaratmasının kendi geleneksel ortamının dışında icra edildiği ortamdır. Örneğin; kahvehanede hikâye anlatan bir âşığı üniversiteye davet edip hikâye anlatırmak veya âşık tarzı şiir söylettirmek amacıyla derleyici tarafından hazırlanan bu yeni ortam yapay ortamdır. Sadece anlatıcı ve derleyicinin bulunduğu bir ortam olarak hazırlanmışsa stüdyo tipi “yapay ortam” olarak da adlandırılmaktadır (Ekici, 2004: 78-79).

Halkbilimi ve halk edebiyatı ürünlerinin derlenmesinde gözlem yapılırken ister doğal ortamda olsun, ister yapay ortamda olsun gözlem sırasında fiziksel durum, sosyal durum, katılanların icra sırasındaki birbirleriyle ilişkileri, yaratma zamanı ve süresi, icra sırasında ortamda bulunan kişilerin ifade ettikleri duyguları, hatta icra sırasındaki yiyip-içmeler kaydedilmelidir.

Halkbilimi malzemelerinin kaydedilmesi için en uygun ortam doğal ortamdır. Derleyici, doğal bir ortamda gözlem yapabilirse, folklor olayının meydana gelişi hakkında pek çok şey öğrenmiş olur. Böylece hem davranış özelliklerini hem anında hem de doğal halleri içinde kaydedecektir. Bu şekilde yapılacak bir gözlem sayesinde insanların yaptığı hareketleri yalnız tarif etmekle yetinmeyecek, onların yaptığı hareketleri bizzat görmüş olacaktır. Doğal ortamda yapılan gözlem sayesinde ayrıca araştırmacı, kaynak kişilerin mülakatlarda yorumladıkları noktaları belirler (Çobanoğlu, 1999: 62).

b. Görüşme

Alan araştırmasının gerektirdiği önemli tekniklerden birisi de görüşmedir. Görüşme, araştırma yapılan yerde, araştırmacının bu iş için seçilen kaynak kişilerle, daha önce hazırladığı konularda, başka bir anlatımla konuyu açığa kavuşturacak noktalarda düzenlenmiş olan soruları ya formel bir biçimde ya da bir sohbet havasında sorması ve cevap almasıdır, yani görüşmeyle yüz yüze gelmesidir (Örnek, 2000:57).

Karşılıklı görüşme yöntemi, halk bilgisi ürünlerinin ve icra ortamının derlenmesinde yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntemle, hem kaynak kişi hakkında ve onun anlatı veya icrâsı hakkında çeşitli bilgiler elde edilebilir ve hem de halk bilgisi ürünlerinin bizzat kendileri, yani metinleri derlenebilir. Karşılıklı görüşme yönteminin gözlem yapmaya belli ölçüde izin verdiği de unutulmamalıdır (Ekici, 2004: 64-86).

Sorulacak sorular açık ve kaynak kişinin kolay algılayabileceği dil ve üslupta olmalıdır. Derlemede amaç sadece masal, hikâye, efsane, türkü vb. metin derleme ise, kaynak kişinin anlatımının arasına girerek, anlatımına karışmak, konuşmaya kesmek ve onu yönlendirmek doğru değildir. Bu durumda anlatıcının konuya odaklanması bozulur ve konuşma hevesi kınılır. Eğer anlatım sırasında derleyiciye ilginç gelen veya anlayamadığı konu, yöresel söz ve kavramlar bulunursa, not alınarak, konuşma bittikten sonra anlatıcıdan açıklama istenebilir. Araştırmacı, görüşmelerde, halk edebiyatı ve halk bilimi ürünlerinin oluşumu, kaynağı, içeriği, kahramanlar, dinleyici çevresi, anlatma zamanı, yayılma alanı veya kaynak kişinin biyografisi, bildiği ürünler, kimlerden öğrendiği gibi yönlendirici sorular sorarak aldığı cevapları kaydeder (Aslan, 2008: 340-344).

Konu gereğince, daha önceden bu iş için seçilmiş kişiye, kişilere, cins ya da yaş gruplarına göre sorular sorulmalı ve alınan cevaplar elden geldiğince aynen yazıya geçirilmelidir. Bir araştırmacı ya da görüşmeci araştırma yaptığı yerde kısa bir süre kalacaksa, o zaman daha önceden hazırlanan soruları, kaynak kişilere ya da deneklere biraz resmî bir biçimde sorması gerekecektir. Böyle bir durumun, veri toplama ve derleme, ayrıca cevapların doğruluğu bakımından doğuracağı sakıncalar vardır. Araştırmacı ya da görüşmeci, araştırma yaptığı yerde uzunca bir süre kalacaksa, soru sorma işi resmî

bir biçim ve havadan çıkıp daha yumuşak, daha dostça bir havaya bürünecek, böyle elde edilen sonuç da daha olumlu geçecektir (Örnek, 2000:58).

Sosyal bilimler alanında araştırma yapanlar, görüşme tekniklerini çok geliştirmişlerdir. Bugün aralarında çok ince bir fark bulunan iki önemli yöntem vardır. Alan araştırmacısı bu iki yöntemi de kullanabilir. Bu görüşme yöntemleri şunlardır:

1. Yönlendirilmemiş Görüşme Yöntemi

Derleyici tarafından ortaya atılan bir konu üzerinde kaynak kişi ne-redeyse tamamen serbest bir şekilde konuşur. Derleyici, kaynak kişinin düşüncelerini, davranışlarını, sözlerini etkilemeden konuşmasına izin verir.

Karşılıklı görüşme yönteminde daha az tercih edilen bir yöntem olan yönlendirilmemiş karşılıklı görüşmede, kaynak kişinin kendisi, icrâsı, anlatımı ve anlattığı veya icra ettiği halk bilgisi ürünü hakkında, önceden soru hazırlamadan bilgi elde etme ve kaydetme yöntemidir. Bu yöntemin kullanılmasına, derleme yapacağı konuda yeterli bilgi ve deneyime sahip halk bilimciler başvurabilir (Ekici, 2004: 64-86).

Bu yöntemin kullanılmasında kaynak kişi serbest bir konuşma ve anlatma havası içinde bırakılır ve anlatılan bir taraftan kaydedilirken, diğer taraftan da, daha az sayıda olmak şartıyla, konuyla ilgili açıklanmamış veya açıklanması istenilen sorular kaynak kişiye yöneltilir. Daha çok bir sohbet ortamı içinde yürütülen bu yöntem sayesinde, kaynak kişilerin hazırlıksız olarak ve de ayrıntılı şekilde verecekleri cevaplar oldukça çok ürün ve bu ürünler hakkında bilgi derlenmesine izin verecektir. Ayrıca, kaynak kişinin gerek anlatımı, gerekse anlattığı veya icra ettiği halk bilgisi ürünü hakkındaki düşüncelerini kaydetme şansı da söz konusudur (Ekici, 2004: 64-86).

2. Yönlendirilmiş Görüşme Yöntemi

Derleyici, kaynak kişiyle bir dereceye kadar yakınlık kurunca bu yöntemi kullanmaya başlar. Bir seri soruyla belirli konular, düşünceler veya malzemeler hakkında çok özel bilgiler elde edebilir. Derleyici sorularını önceden hazırlamalı ve kaynak kişiye soruları konuşma sırasında notlarına bakmadan sormalıdır. Uygulamada görüşmelerin çoğu, bu iki yöntemin birleşimidir. Öncelikle bir konu ortaya atılır ve kaynak kişinin o konu hakkında gelişigüzel konuşmaya başlaması sağlanır. Derleyici, kendisinin ilgisini çeken noktaya gelindiğinde yönlendirici yaklaşım ile konuşmayı ve cevapları belirli sınırlar içinde tutar (Çobanoğlu, 1999: 63-64).

Derlemeci tarafından önceden hazırlanmış ve mümkünse bir kısmı ezberlenmiş soruların, belli bir sıra içerisinde kaynak kişiye yöneltilmesi yoluyla yapılan deneme çalışmasıdır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, kaynak kişiyi sürekli olarak, derlemecinin bilgi edinmek istediği noktaya yö-

neltmesi ve bunu da sorduğu sorularla yapmasıdır. Bu soruların bir kısmı tamamen bir halk bilgisi ürününün anlatım veya icrası sırasında yapılanları ve bağlamı açıklamaya yönelik olabileceği gibi, bir kısmı da kaynak kişinin dünya görüşü, metni algılayış ve anlayışı, ürünü kullanışı, dinleyici veya seyirci kitlesi hakkındaki düşünceleri, aktardığı ürünün anlamı ve kendi psikolojisi üzerinde etkisine yönelik olabilir (Ekici, 2004: 64-86).

Diğer soru ve yönlendirmeler ise, tamamen halk bilgisi ürünün kendisini elde etmeye ve ürünün elde edilmesinden sonra söz konusu ürünü açıklamakda kullanılacak bilgilere yönelik olarak kullanılmalıdır. Örneğin, masalcı bir kaynak kişinin bildiği masal metinlerini anlatmasını sağlayacak sorularla masal elde edilebilecektir. Daha sonra, bu masal metninin anlamı, masal kahramanları hakkında düşünceleri, bunları nasıl ve kimden öğrendiği, başka masal veya diğer halk bilgisi ürünlerinden, özellikle masala yakın olanlardan neleri bildiği gibi sorularla, kaynak kişinin bu gelenek ve tür hakkındaki düşünceleri de kaydedilebilir (Ekici, 2004: 64-86).

Görüşmelerde Dikkat Edilmesi Gereken Noktalar:

- a) Sorular daha önceden hazırlanmış olmalıdır.
- b) Soruların dili sade, anlaşılır, açık olmalıdır.
- c) Derleme yapılan yerde uzunca bir süre kalınmalı, kısa süreli resmi görüşmelerden kaçınılmalıdır.
- d) Kaynak kişilerin iş durumları düşünülmeli, tarla, bahçe, işlerinden alıkonarak görüşme yapılmamalıdır.
- e) Araştırmacı ile kaynak kişi arasında kıyafet, konuşma, davranış farkları en aza indirilmeli, kaynak kişide güven uyandırılmalıdır. Halkbilimi araştırmacısı bir psikolog gibi hareket etmek zorundadır.
- f) Görüşme sakın bir yerde yapılmalıdır. Hikaye, masal gibi anlatımlar derlenip, sorular sorulacaksa doğal ortamı içinde, dinleyici karşısında olmalıdır.
- g) Sözlü olmayan, hareket halindeki cevaplar da kaydedilmelidir.
- h) Kaynak kişinin genel ifadeleri, araştırma konusuna, alanına göre özel hale getirilmelidir.
- i) Sorular açıklanmamalı, sadece anlaşılmasına yardımcı olunmalıdır.
- j) Sorularla kaynak kişi bıktırılmamalı, zaman zaman ara verilmelidir.
- k) Söylenmeyenlerle de ilgilenilmelidir. “Bilmiyorum”, bazen önemli bir cevaptır.

1) Görüşme yapılacak kaynak kişinin yaşının 60'tan yukarı ve hafızasının yerinde olması, öğrenim durumunun düşük bulunması, tercihen yerli halktan olması gerekir.

m) Aynı konuda bir kişiyle görüşülmekle yetinilmemeli, kaynak kişi sayısı mümkün olduğu kadar artırılmalıdır.

n) Bazı konularda cevapların gizli kalacağı hakkında kaynak kişi inandırılmalı, araştırmacı da gizliliğe uymalıdır.

o) Görüşme yapılan kişinin yaşı, öğrenim durumu, memleketi, mesleği, verdiği bilgileri nasıl ve kimden öğrendiği, görüşme tarihi, görüşmeyi yapan mutlaka kaydedilmelidir (Tan, 1997:81).

Görüşme tekniğinin yararlarından ilki, bu işin yüz yüze gelerek yapılması, dolayısıyla karşılıklı konuşma, açıklama olanaklarının bulunmasıdır. İkinci olarak birtakım yanlışlıkları hemen düzeltebilme olanağına sahip olmaktır. Ayrıca, görüşülen kimsenin, görüşme ve konuşma sırasında yapacağı mimiklerden, jestlerden, taklitlerden anlamlar çıkarmanın, bunlarla sorulanı bütünlemenin, denetlemenin olanak içinde bulunmasıdır (Örnek, 2000:59).

Görüşme sırasında kaynak kişiler, bazen kendilerini derleyiciye sevdirmek veya içinde bulunduğu topluluğun itibarını kazanmak amacıyla derleyicinin sorduğu sorulara her zaman doğru cevap vermeyebilir ki bu yüzden derleyici sorduğu soruların hepsine cevap almış olsa da her soruya doğru cevap aldığını sanmamalıdır. Derleyici, kaynak kişiden elde ettiği bilgileri kontrol etmelidir. Bunun için kaynak kişinin verdiği bilgiler gözlemi yapabilecek bir olaya bağlı ise görüşme tekniğiyle elde edilen bilgiler gözlem tekniğiyle kontrol edilmelidir. Yine kaynak kişinin verdiği bilgiler, başka kaynak kişiler ile aynı konuda yapılacak görüşmelerle doğrulanabilir. Son bir kontrol şekli ise, aynı konu üzerinde kaynak kişi ile birkaç görüşme yapmaktır. Yapılacak görüşmelerde tutarsız bilgiler ortaya çıkarılabilir; çünkü çok az kimse yanlış olarak aktardığı bilgilerini birkaç görüşme devam ettirebilir (Çobanoğlu, 1999: 65).

c. Soru Kâğıdı (Anket)

Alan araştırması sırasında bilgi toplama derleme tekniklerinden birisi de soru kâğıdı uygulamasıdır. Soru kâğıdı yoluyla bilgi toplamanın 100-150 yıllık bir geçmişi vardır. Günümüzde soru kâğıdı düzenleme, geliştirme ve uygulamanın incelikleri oldukça ileri bir düzeye ulaştırılmıştır (Örnek, 2000:59).

Geniş alan çalışmaları için kullanılan bir yöntemdir. Bir bölgenin hatta bütün bir ülkenin halk edebiyatı ve halk bilimi konuları ile ilgili hazırlanan sorular, posta ile veya başka yollarla bölgede yaşayan hane reislerine veya muhtarlıklara gönderilerek cevap istenir. Daha çok, yörelerinde hangi halk edebiyatı türlerinin bulunduğu veya örneğin; Bektaşî fıkrası

anlatılır mı? Ne zaman anlatılır? gibi sorular sorulur (Aslan, 2008: 340-344).

Bu yöntemle yapılacak derlemelerde sorulacak anket soruları çok açık, net ve kısa olmalıdır. Batılı ülkelerde yapılan halk bilimi derleme ve araştırmalarında çok yaygın olarak kullanılan bu yöntem bizde pek kullanılmaz. Çünkü anketin hazırlanması ve uygulanması çok zordur. Ayrıca yazılı anketlerin ve soruların cevaplaması, halkın okur yazarlık ve kültür düzeyi ile ilgilidir. Kırsal kesimlerde yaşayan halkımızın yüzde kaçının bu tür yazılı sorulara sağlıklı cevap vereceğini tahmin etmek pek zor değildir (Aslan, 2008: 340-344).

Soru kâğıdı uygulanacak kişilerin okuryazar olması, uygulayıcıların da bu konuda yetişmiş olması gerekmektedir. Soru kâğıdı uygulayıcının, hazırlık için uzun bir süre araştırma yapması, konusundaki kitap ve makaleleri incelemesi, olayları sıraya koyması, sorularının tiplerini seçmesi gerekir. Soru kâğıtları hazırlandıktan sonra sıra bunları uygulayacakların yetiştirilmesine gelecektir. Soru kâğıtları postayla gönderilip cevap alınabileceği gibi yetiştirilecek anketçiler tarafından da yüz yüze uygulanabilir. Soru kâğıtları, asıl topluluğa uygulanmadan önce küçük bir toplulukta denenirse, hem eksiklikler giderilmiş olur hem de uygulayıcılar yetişir. Soruların kısa, açık, anlaşılır olması çok önemlidir. Bölgenin diline yabancı kelimelerle sorular hazırlanırsa doğru cevap almak mümkün olmaz (Tan, 1997:114).

2. Kılavuz ve Kaynak Kişiden Yararlanma

Araştırma yapılan yerde bir töreyi, âdeti, ürün elde etmekle ilgili bir tekniği, uygulamayı ya da bir beceriyi, bir masalı, efsaneyi, türküyü, kısaca halk yaşamına ilişkin geleneksel kültür varlığını ve zenginliğini iyi bilen ya da bu türden kişilerin seçimine yardımcı olacak birkaç kişi her zaman bulunur. Bunlara kılavuz ve kaynak kişiler diyoruz. Kılavuz kişiler kendilerinden bilgi elde etmenin yanı sıra, araştırmacının toplumun öteki üyeleriyle iletişim kurmasında da yardımcı olarak işini kolaylaştırırlar. Kaynak kişilerse geleneklerin diri kaldığı, eski biçimiyle uygulandığı yerlerde yaşayan “görmüş ve geçirmiş”, bilgi derlenecek kimselerdir (Örnek, 2000:60).

Halk bilgisi yaratmaları, bu yaratmaları üreten ve yaşatan topluma aittir. Toplum içinde bu yaratmaların bazen bütün özellikleri, bazen de sadece adları veya belli özellikleri herkes tarafından bilinir. Toplumun üyesi olan herkes bu yaratmaları bütün yönleriyle bilmese de, en azından onları kendine ait kabul eder. Örneğin, bir zeybek oyununu Ege Bölgesi'nde yaşayan herkes aynı derecede oynayamaz ve oyunun bütün hareketlerini tam olarak bilemez. Aynı şekilde, Nasreddin Hoca fıkralarını da herkes aynı derecede bilmez ve anlatamaz. Ancak, bu oyun veya fıkraları bilmemek, onları icra edememek onların sahibi ve onları oluşturup, sürdüren geleneğin ve o geleneğin sahibi olan toplumun bir üyesi olmaya engel değildir. Burada önemli olan benimsemedir. Herkesin icra edebildiği veya en azından din-

leyici veya seyircisi olmaktan zevk aldığı belli halk bilgisi yaratmaları vardır. Halk bilgisi ürünlerini ilk defa yaratan, yeniden yaratıp nakleden, gerekli durumlarda bunların bütünü veya ana özelliklerini aktarabilen veya icra edebilen ve de bunların derlemeciler tarafından yazılı, sözlü ve görsel olarak kaydedilmesi için sunumunu yapabilen kişilere "kaynak kişi" adı verilir (Ekici, 2004: 28-32).

Kaynak kişi seçimi çalışmanın ya da derlenecek bilginin niteliğine göre değişir. Örneğin; doğumla ilgili derleme yapılacak, bilgi elde edilecekse evli, çocuk sahibi, olgun yaşta kadınların, yerel ebelerin kaynak kişiler olarak seçilmeleri doğru olur. Durumuna göre ya belirli bir yörenin belirli kimselerinden ya da eğer araştırma coğrafi bakımdan geniş bir bölgeyi kapsıyorsa çok sayıda kaynak kişiden yararlanmak gerekebilir. Kaynak kişilerin anlattıkları ve verdikleri bilgileri anlatıldığı ve açıklandığı gibi korumanın yolu ya aynen kâğıda ya da ses bandına geçirmektir (Örnek, 2000:61).

Genel olarak bir halk bilgisi ürününün içinde yer aldığı bir tür ve bu türün herhangi bir derleme alanı içinde icra edici pek çok kaynak kişisi olabilir. Bazı türlerde ise sınırlı sayıda kaynak kişi söz konusudur. Derlemecinin, kaynak kişi tercihi daha çok derlemenin amacına uygun olarak belirlenmesi gereken bir konudur. Çoğu derleme çalışması asıl amaç olarak en iyi "metni" hedef aldığı için, doğal olarak tercih de en iyi kaynak kişiye yönelik olmakta, en iyi kaynak kişi belirlemesi ise derlenecek türün o yörede bulunan ve bilinen en usta kaynak kişisine derlemeciye yöneltmektedir. Eğer birden fazla usta kaynak kişi varsa bunlar içinde en iyi olarak tanımlanan kişi tercih edilmektedir. Burada birkaç noktayı aydınlatmak yerinde olacaktır (Ekici, 2004: 28-32).

Her derleme mutlaka en iyi metni elde etme çalışmasına yönelik olmamalıdır. Metni esas alan bir çalışma yapılsa bile, aynı metnin farklı kişiler için ne anlam ifade ettiği, metnin nasıl değiştiği, nasıl yorumlandığı gibi sorulara da cevap verebilmek için usta kaynak kişiler yanında, amatör kaynak kişilere de başvurulmalı, derlemede onlara da yer verilmelidir. Böylece "eş metin" (varyant) ve "benzer metin" (versiyon) sorunu da önemli ölçüde çözümlenebilecektir. Kaynak kişi seçiminde genellikle yaşlı kişilere başvurulduğu halk bilimciler tarafından bilinmektedir. Yaşlı kişilerin halk bilgisi yaratmalarının muhafaza edilmesi ve aktarımındaki önem ve yerleri doğru olmakla birlikte, kaynak kişilerin mutlaka yaşlılardan oluşması gibi bir şart söz konusu değildir. Tabii ki, yaşlılar daha deneyimlidir ve ayrıntıları çok daha iyi bilebilirler, ancak olgunluk çağındaki pek çok kişi de belli halk bilgisi yaratmalarının icrası hakkında bilgi sahibidir. Üstelik yaşlı kaynak kişilerde unutkanlık ve karıştırma olgusu çok sık rastlanan bir durumdur. Buna karşılık genç kaynak kişiler daha sağlıklı ve anlaşılır bir aktarım ve sunum yapabilirler. Bu noktada derlemeci "eski" kavramıyla hareket edip, etmediğini ve sadece bu kavramdan dolayı yaşlı kaynak

kişilere başvurup, vurmadığını tartışmalı ve buna göre karar vermelidir (Ekici, 2004: 28-32).

Köy ortamında derleme yapan bir erkek derlemecinin, kadın ve kız kaynak kişilerden derleme yapabilmesi, oldukça zordur. Erkek derlemecilerin, karşı cinsten derleme yapma şanslarının çok az olduğunu bilmeleri ve kendilerine yardımcı olmak üzere karşı cinsten bir derlemeciyle birlikte çalışmaları gerekmektedir. Kadın derlemecilerin kaynak kişilerle görüşme veya derleme ortamlarına girme konusunda erkeklere göre daha rahat olabildiklerini söyleyebiliriz (Ekici, 2004: 28-32).

F. Halk Bilgisi ve Halk Edebiyatı Ürünlerinin

Derlenmesinde Kaydedilecek Bilgiler

Halk bilgisi ve halk edebiyatı ürünlerinin derlenmesi sırasında anlatıcı, icracı ve kaynak kişi hakkında kısa yaşam öyküsü de kaydedilmelidir. Buna olanak yoksa şu bilgiler kaydedilmelidir:

1. Kaynak kişinin adı-soyadı,
2. Doğum yeri ve tarihi,
3. Öğrenim durumu,
4. Adresi,
5. Anlattığı halk bilgisi veya halk edebiyatı ürününü kimden veya kimlerden öğrendiği,
6. Derlemenin yapıldığı yer,
7. Derlemenin yapıldığı tarih,
8. Derlemeyi yapanın adı-soyadı.

G. Alan Araştırmasında Kullanılan Araçlar

Bugün halk kültürüne ilişkin derleme ve görüntüleme yapan araştırmacı ve uzmanlar aygıt, araç ve gereç bakımından eski kuşaklara bakarak çok daha olanaklıdır. Çağımızda teknik olanakların alabildiğine gelişmiş bulunması halkbilimciye özellikle gereç derleme aşamasında büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Eskiden kaynak kişinin söyledikleri, açıkladıkları, tanımladıkları ya da gösterdikleri şeyler yazı, resim ve çizim aracılığıyla kâğıda geçirilirken, bugün bunlar anında asıllarına tıpa tıp uygun olarak ses bandına, fotoğrafa ya da filme alınabilmektedirler (Örnek, 2000:63).

Alan araştırmasında kullanılan başlıca araçlar şunlardır:

Ses Alma Aygıtı (Teyp): Ses alma aygıtıyla derleme yapmanın iki yolu vardır. Birincisi, kaynak kişiye aygıtı hiç göstermeden, uygun bir biçimde saklayarak gizlice söylediklerini saptamak, ikincisi ise kaynak kişinin korku ve çekingenliğini giderdikten sonra açıkça çalışmaktır (Örnek, 2000:64).

Fotoğraf Makinesi: Halkbilimi derlemelerinde ve araştırmalarında görüntüleme yoluyla belge elde etmede fotoğraf makinesi büyük önem taşır. Kimi zaman yazıyla anlatılmakta güçlük çekilen öyle durumlar, öyle olaylar ve anlar vardır ki, bunları ancak fotoğrafla saptamak mümkündür. Ama fotoğrafın asıl amacı yazıyla belgelemenin bir tamamlayıcısı olmaktır. Bu bakımdan konuyu iyi çerçevelemiş olan başarılı bir fotoğraf ya da fotoğraflar dizisi, yazı yoluyla belgelemenin tamamlayıcısı ve bütünleyicisi olarak derlenen konuya çok şey katar (Örnek, 2000:65).

Araştırmacı konuya ilişkin birden çok fotoğraf çekmeyi yeğlemelidir. Bu tutum gerçi fazla film harcamayı gerektirir; ama şu ya da bu nedenle tek bir fotoğrafın iyi çıkmama, yanma, üst üste gelme olasılığı da her zaman söz konusudur (Örnek, 2000:66).

Kamera: Halkbilimine belge kazandırmada kullanılan üçüncü önemli araç film makinesidir. Film makinesiyle fotoğraf makinesi arasındaki en önemli ayrım, ikincinin tek resim, birincinin ise resimler dizisi vermesidir. Bu ayrım, fotoğraf makinesinin bir olayın bir anını ya da duruk bir durumu, kameranın ise bir oluşu ya da hareketli bir durumu saptama olanağı sağlamasındadır (Örnek, 2000:67).

H. Alan Araştırması Sonrasında Yapılacak İşler

Önce alandan getirilen malzemenin dökümü yapılarak, bir araştırma raporu hazırlanır. Bu raporda; araştırmanın amacına ulaşip ulaşmadığı, tekrar alana gitmeye gerek kalıp kalmadığı, kullanılan araştırma teknikleri, kaynak kişiler, araştırmanın sonuçları belirtilir. Daha sonra, fotoğraf çekilmişse filmlerin banyosu yaptırılır. Tab işlemleri tamamlanır. Slaytların banyosu yaptırılarak çerçevenin içlerine yerleştirilir. Ses bantlarındaki malzeme yazıya geçirilir. Yazılı bilgi, fotoğraf, slayt, bant halindeki malzemenin fişleri çıkarılır. Fişler aranan malzemeyi kısa sürede bulacak şekilde konu, yer adı, kaynak kişi, tarih, araştırmacı yaklaşım açılarından düzenlenir (Tan, 1997:114).

Arşivlenen malzemenin iyi korunması gerekmektedir. Her malzemenin koruma şartı ayrıdır. Filmlerin 10-16 derece bir sıcakta %50-60 nem oranında, renkli filmlerin -4 derecede iyi korundukları ileri sürülmektedir. Ses bantlarının manyetik alanla temas etmemesi gerekir. Ses bantlarının içindekilerin 5-10 yıl içinde yeni bir banda aktarılmalrı, her yıl sarılarak

havalandırılmalarının yapılması uzun süre kullanılmalarını sağlar (Tan, 1997:115).

Derleme aşamasından sonra gelen yazı aşamasında gerek metinlerin gerekse metinleri tamamlayan bilgilerin yazıya geçirilmesinde dil ve anlatım sorunları ortaya çıkacaktır. Bu aşamada düşük cümle ifadeleri, konuşma dili özellikleri sorun yaratacaktır. Bu durumda halk edebiyatı araştırmalarında ağız özelliklerine göre değil, standart yazı diline göre metinler yazıya geçirilebilir. Bu şekildeki düzenlemeyi devrik cümlelerin, yetersiz ifadelerin düzenlenmesi için de yapabiliriz. Bu aşamada önemli olan kaynak kişinin sözlü ifadesiyle yazıya geçirilen ifadenin aynı anlamı vermesidir (Ekici, 2004: 84).

Bilgi yönetimi konusunda son yıllarda yaşanan gelişmeler sayesinde bilginin derlenmesi ve saklanması çeşitli araçlar ve programlarla çok kolaylaşmıştır. Sayısal (dijital) görüntüleme cihazları, örneğin; günümüzde hemen herkesin kullanabildiği fotoğraf makineleri ve bilgisayar tarayıcılarıyla kültürel malzemenin bir araya getirilmesi ve sunulmasında devrim niteliğinde gelişmeler yaşanmıştır. Bilgi teknolojileri ve özellikle internet bize sanal müzelerin kullanılmasından her türde ve düzeyde anket hazırlamaya varıncaya kadar birçok yeni teknikler kazandırmıştır. Sayısal cihazlarla elde edilen görüntü ve seslerin bilgisayarda işlenmesiyle bu verilerin gerek kişiler arası iletişimde gerekse sorgulanmasında hemen her gün yeni yöntemler kullanıma girmektedir. Bilginin DVD ve CD gibi ortamlarda yıllar boyu saklanabilme olanağı ve bu bilginin istenen bütün ortamlarda kullanılması araştırmacı-derleyiciye çok büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Derlenmiş bir veri kümesinin web formları üzerinden çeşitli yazılım teknikleri kullanılarak sorgulanmaları, hem zaman kazancını hem de yoruma olan katkısını artırmıştır.

I. Araştırmanın Değerlendirilmesinde Dikkat Edilecek Yönler

Bilimde gerçeğe doğrudan ulaşan bir anayol yoktur. Folklor araştırmacısı içinde çeşitli halk geleneklerinin filizlendiği kültür ortamını incelemelidir. Araştırmacı halk geleneklerinin nerede ve ne zaman geliştiği sorusundan çok, neden geliştiği sorusuna yönelmelidir.

Bir geleneğin temel yapısının ne olduğunu anlamak için, o geleneğin yerel örnek yapısıyla birlikte, varyantlarının tek tek özelliklerinin analiz edilmesi gerekir. İncelenmiş malzemeden doğru sonuçlar çıkarabilmek için halk hayal gücünün ürünlerinin gelişmesine yardımcı olan yasaların yanında folklorun değişken varyasyonlarında belirginleşen yayılmalarda etkili olan yasaları da göz ardı edilmemelidir (Krohn-Krohn, 1996:37). Sözlü varyantlar birkaç kez yeniden şekil verme yoluyla bize ulaşır. Bireysel epizotlarla motiflerin alındığı çeşitli gelenekler birleştirilip harmanlanır. Yayılma bir geleneğe yapılan ekler ya yeni buluşlar ya da bir başka metinden ödünç alma ile

gerçekleşir. Halk belleğinde tutulmuş olan geleneksel bilginin diğer yapılarından genellikle eklemeler ödünç olarak alınır. Çeşitli folklor unsurlarından eş ya da benzer özellikler içeren parçalar kolayca bir araya getirilebilir (Krohn-Krohn, 1996: 48). Yer adları ayrı dilleri olan iki komşu arasındaki değiş tokuşun yönüne karar vermek için delil olabilir. Geleneklerin coğrafya ile yakın ilişkisi folklor araştırmasının sağlam dayanağıdır (Krohn-Krohn, 1996: 107).

Gelenekte bir özelliğin unutulması ya da saklanması aslında yeni bir özelliğin eklenmesinde ya da var olan bir özelliğin açıklanmasında olduğu gibi, çoğunlukla bir dönüşmeye yol açar. Unutma ile ekleme birlikte yapılırsa dönüşüm daha da belirginleşir. Taşıyıcı, dinleyici veya bir anlatıcı, hikâyedeki karakterlere kendi yaşamındaki durumunu yükleyebilir.

Gezgin efsanelerin yere veya zamana bağlı adlarında olduğu gibi, birkaç ünlü tarihi adın daha geleneksel olanlarla değiştirilmesinde belli bir çevreye uyarlama olgusu daha çok göze çarpar. Birbirinden son derece farklı olan iki uyarlamayı karşılaştırırken daha basit olan uyarlamanın basitleştirme yoluyla daha karmaşık olandan değil, daha karmaşık bir uyarlamanın genişletme yoluyla daha basit olandan ortaya çıktığı göz ardı edilmemelidir. İki bağımsız gelenek birbirinden ya da üçüncü bir gelenekten ödünç alma yoluyla ortak bir benzerlik elde edebilir (Krohn-Krohn, 1996: 89).

Bir geleneğin coğrafi yayılma yönü ile ilgili olarak, ilk çıkış yerine daha yakın bir noktada bulunan bir uyarlamanın daha güvenilir olduğuna inanmak gerekir. Bir unsurun doğuş yerinde korunmuş olan tek bir varyantın büyük bir değeri vardır. Araştırmacı, ancak bir folklor unsurunun temel yapısına ve sonra onun ana vatanına karar verebilir. Folklor geleneklerinin ürün vermesi için belli bir kültürel aşama gerekir. A. Lang, aynı masal yapılarının ilkel halkların benzer işlemleri ve hayal güçleri sonucu çeşitli zamanlarda ve yerlerde sık sık geliştiğini ileri sürdü. Bir geleneğin ana yurduna giden yolun izini bize ancak elimizde bulunan malzemeler sunabilir (Krohn-Krohn, 1996: 99).

Göçün olduğu her yerde, dille birlikte gelenekler de göç etmiştir. Geleneksel etnografya ile şu anki coğrafya sınırları arasındaki herhangi bir bağlantı, önemsizdir; ancak bir dereceye kadar bilimsel bir doğruluğu vardır. Etnografik alanlar bir zamanlar coğrafya olarak bağlanmışlardır. Bir alanda toplanmış olan varyantların yalnızca dıştan yapılan etnografik ve coğrafi sınıflandırılmasının pratikte uygulanabilirliği ve tarafsız olma özelliği vardır (Krohn-Krohn, 1996: 31).

Folklorun, kültürel bir ürün olana dek çıkış zamanının belirlenmesi gerekir. Tarihi bir araştırmada araştırmacı, en eski belgelere tarih atarak yola çıkar, o yapıya ve içeriğe ait izini büyük bir dikkatle arayarak geçmişin daha da derinliklerine işler. Bu yöntem, aynı zamanda folklor araştırmasında tek doğru yöntemdir. Belli bir zaman önce bilinmeyen yabancı sözcük ve kav-

ramlar, eğer daha sonra eklenmedilerse bize bir geleneğin yaşına karar vermemizde yardımcı olurlar. Uyaklı yapıdaki halk edebiyatının kendisi için varsayılan dilbilimsel düzeydeki şiirin vezninden daha eski olamayacağı kesindir (Krohn-Krohn, 1996: 115).

BEŞİNCİ BÖLÜM

HALKBİLİMİ KURAM VE YÖNTEMLERİ

A. Metin Merkezli Halkbilimi Kuram ve Yöntemleri

1. Gelişme Kuramı

Gelişme kuramına göre bazı toplumlar kültür ve uygarlık oluşturmada çok ileri gitmiş, bazıları tarihin ilk dönemlerindeki yaşam tarzına benzer bir tarza sahip olmuş ve bazıları ise bu ikisi arasında kalmıştır. Bu toplumların din ve inanç gibi manevî ve günlük yaşamda kullandıkları araç ve gereçlerle, yarattıkları ve uyguladıkları çeşitli sözlü ve uygulamalı ürünler arasında sayısız benzerlikler olduğu tespit edilmiştir. İnsanların yarattıkları kültür ve uygarlıkların basitten karmaşığa doğru ilerlediği belirlenerek geri kalmış toplumların da ileri sayılan toplumların sahip oldukları yaratmaları zaman içinde birbirinden habersiz olarak yaratabileceklerini savunur. Gelişme kuramı, birbirinden çok uzakta ve tarihin hiçbir döneminde birbiriyle ilişkisi olduğu bilinmeyen farklı toplumlarda benzer kültürel yaratmalar bulunduğunu savunur. Bu kuram halk edebiyatı yaratmalarının aynı anda farklı iki veya daha fazla toplumda var olması ve bu var oluşun, bir toplumdan diğerine geçmesi veya ödünç alma ile açıklanamadığı durumlarda kullanılabilir. Bu toplumlar arasında tarihsel olarak söz konusu bir ilişki bulunmamasına rağmen, aynı anlatı yapısının bulunması gelişme kuramının yukarıdaki iddiasıyla açıklanabilir (Ekici, 2004: 86-111).

Konuyla ilgili en önemli örnek ise, Türk ve Yunan destanlarıyla ilgilidir. Dede Korkut Kitabı içinde bulunan bazı anlatmalar, örneğin; "Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek" ve "Basat'ın Tepegöz'ü Öldürmesi" anlatmaları ile ünlü Yunan destanı İlyada'nın bazı bölümleri arasında benzerlikler ve hatta birbiriyle tamamen örtüşen kısımlar vardır. Bu tür benzerlik sorunları gelişme kuramcılarınca belli bir ilişki sonucu ortaya çıkmıştır teziyle açıklanamayan bu durum karşısında, "İnsan ruhunun her yerde bir ve aynı olması ve gereksinim duyulması sonucu benzer şeyler yaratılabileceği" tezini savunurlar (Ekici, 2004: 86-111).

2. Yayılma Kuramı

Farklı toplumlarda benzer kültür unsurlarının varlığının tespiti üzerine, benzer yaratmaların farklı toplumlarda var oluşunun nedenlerini açıklamak ve dünyada bir ilk kültür merkezi bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla ortaya atılmıştır. Elliot Smith ve arkadaşları, dünya üzerinde ilk kültür ve medeniyet merkezinin Mısır olduğunu ve bunda da Nil nehrinin belli bir düzen içerisinde taşması ve sularının çekilmesinin etkili olduğunu ve eski Mısırlıların buradan hareketle ekip-biçme, depolama, takvim, astronomi vb. olguları meydana getirdiği iddia etmiştir. Bu kuramcılarının ikinci grubu "Viyana Yayılmacıları (Diffizyoncular)" olarak adlandırılan ve Alman Friedrich Ratzel ve Leo Frobenius tarafından yönlendirilen gruptur. F. Ratzel; farklı toplumların kültürel yaratmaları arasındaki benzerlikleri, bu toplumlar arasındaki tarihsel bir ilişkiye bağlamaktadır. Ratzel'e göre benzerliğin temelinde, insanlık tarihinde tespit edilen ve edilmeyen pek çok göç bulunmakta, insanlar göç ederken oluşturdukları kültürel yapıları da beraberlerinde taşımakta ve bunun sonucunda da birbirinden farklı toplumlarda benzer yaratmaların ortaya çıkması söz konusu olmaktadır. Bir halk edebiyatı yaratması bir yerden bir yere genel olarak sözlü veya başka şekilde yayılabilmekte veya taşınabilmektedir. Türk dünyası bağlamında en çok tartışılan yayılma örneği ise, şüphesiz Köroğlu anlatmalarında görülmektedir (Ekici, 2004: 86-111).

3. Tarihi-Coğrafi Fin Kuramı ve Yöntemi

Bu kuram ve yöntem aynı zamanda "Fin Folklor Kuramı" adıyla da bilinir. Kuramın farklı bir adlandırmayla "Karşılaştırmalı Folklor Kuramı" olarak adlandırılması ise, halk bilgisi ve özellikle de halk edebiyatı metinlerini karşılaştırmak suretiyle belli sonuçlara ulaşma düşüncesinin de bu kuramın temelinde var olmasından kaynaklanmaktadır. Yayılma teorisinin halkbilimi araştırmaları içinde kullanılan teorik yapılanması ise, yöntemin kurucusu Julius Krohn ve oğlu Kaarle Krohn tarafından temeli atılan "Tarihi-Coğrafi (Fin) Yöntemi"dir. Herder'in düşüncelerinden etkilenen Abraham Popius ve Anders Sjorgen adlı iki üniversite öğrencisi sistematik olarak ilk defa Fin halk bilgisi ürünlerini derlemiş, onları takip eden diğer bir tıp öğrencisi Elias Lönnrot ise, uzun bir çalışma sonucunda ünlü Fin destanı "Kalevela"yı bir araya getirmeyi başarmış ve Grimm kardeşlerin yaptığı gibi parçaları birleştirerek 1835 yılında destanı yayımlamıştır. Julius Krohn yapmış olduğu çalışmada Kalevela Destanı'nın kaynaklarını tespit etmiş, bu anlatmanın çeşitli eş metinler halinde nasıl bulunduğunu, bu eş metinlerin yayılma yollarını ve sonuçta bunların nasıl birleştirildiğini mükemmel bir şekilde açıklayarak tarihi-coğrafi yöntemin temelini oluşturmuştur (Ekici, 2004: 86-111).

Tarihi-Coğrafi Fin Okulunun tarihçesi Finlandiya başta olmak üzere Danimarka, İzlanda, Norveç, İsveç gibi devletlerden oluşan İskandinav ülke-

lerindeki halkbilimi çalışmalarının geçmişi ve gelişme çizgisiyle aynıdır. Finliler arasında milliyetçilik ve bağımsızlık hareketlerinin gelişmesi, Herder'in işaret ettiği yönde Fin aydınlarının Fin halk kültürünü derlemek suretiyle yaptıkları halkbilimi çalışmalarının sonucudur. Fin yazı dilinin, müziğinin, tarihinin kaynağı ve Fin milliyetçilerinin bağımsızlık bayrağı haline dönüşen bu destan onlar için adeta kutsal bir metin olmuştur. Kalevela Destanı, bu yönü ve işlevselliği ile daha sonraları birçok örneğine rastlanılacak olan sözlü kültür geleneği metinlerini, değişik toplulukların devletleşme ve milletleşme sürecinde son derece işlevsel bir enstrüman olarak kullanımının ilk ve en başarılı örneklerinden birisidir (Çobanoğlu, 1999: 97).

Tarihî-coğrafi yöntem, temeli itibariyle sözlü halk anlatmalarının, özellikle de masalların veya bir masalın nerede ve ne zaman yaratıldığını ve onun muhtemel ilk şeklinin ne olduğunu belirlemeyi amaçlar. Yönteme göre, her anlatı belli bir zamanda, belli bir yerde yaratılmıştır. İlk şekli belli bir yerde ve zamanda yaratılan bir halk anlatması, tıpkı suya atılan taşın oluşturduğu dalga benzeri bir şekilde, ticaret ve göç gibi etkenler altında yayılmaya başlar. Sözlü yayılma yanında, yazılı ve basılı metinler de bu yayılmanın genişlemesine yol açacaktır. Tarihî-coğrafi yöntem mensuplarının düşüncelerine göre, ele alınan bir halk anlatmasının, örneğin; bir masalın bu şekilde geniş bir alana yayılmış pek çok eş metni (varyantı) bulunabilir. Hatta ilk şekilden kaynaklanan eş metinlerin bile daha yeni eş metinleri oluşabilir. Halkbilimi araştırmacısının yapması gereken iş, bula-bildiği bütün eş metinleri toplamak ve bunlardan birini asıl metin olarak kabul edip, daha sonra bütün metinler arasında yapacağı karşılaştırma sonucunda bu anlatmanın ilk şeklini kurmak olacaktır. Bütün bu işlemler sırasında ortaya çıkacak benzer ve farklı noktalar bu metnin bir tür yaşam öyküsünü verecek, metnin yayılma yolları ve hatta ilk defa nerede yaratılmış olduğu bile belirlenebilecektir. Aynı zamanda bu ilk şeklin hangi döneme ait olduğu sonucuna da ulaşmak mümkündür (Ekici, 2004: 86-111).

Axel Olrik "Halk Anlatmalarının Epik Yasaları"nı, Kaarle Krohn'un öğrencisi Annti Aarne "Masalların Tip Kataloğu"nu, Aarne'nin öğrencisi Stith Thompson ise "Masal Tip Kataloğu"nun daha yeni ve geliştirilmiş şekli yanında, "Halk Edebiyatı Yaratmalarının Motif İndeksi (The Motif-Index of Folk Literature)" adlı eserini yine aynı yöntemin uzantısı olarak yayınladı. Tarihî-coğrafi yöntemle en son eleştiri ise, performans teorisi savunucuları tarafından yöneltilmiştir. Performans teorisi mensupları, tarihî-coğrafi yöntemle derlenen halk bilgisi ürünlerini, tamamen yaratıcılarından ve yaratma ortamından soyutlanmış ölü metinler olarak suçlamışlardır (Çobanoğlu, 2002: 33).

Bu yöntem eski Türk edebiyatı araştırmalarındaki "divan" incelemelerinde yaygın olarak "edisyon kritik" çalışmaları adı altında

kullanılmaktadır. Ülkemizdeki pek çok halkbilimi araştırması bu yöntem veya yöntem temsilcilerinin eserlerinden yararlanılarak gerçekleştirilmiştir.

Yöntemin belli prensipler etrafında toplanılarak başlı başına bir okul olarak adlandırılması çok daha sonraları olmuştur. Bu anlamda Tarihi-Coğrafi Fin Okulu'nun kurucusu Julius Krohn (1835-1888)dur. J.Krohn, yöntem üzerine çalışmaya başlamış; ancak erken yaşta ölümü ile yarım kalan çalışmalar oğlu Kaarle Krohn (1863-1933) tarafından tamamlanmıştır. Bu ekolde, folklorik malzemenin kaynaklarını tespit etmek için malzemenin varyantları coğrafi ve kronolojik bir sıraya konulur. Bu yolla orijinal olan ile ona daha sonra eklenen birbirinden ayrılır. Kaarle Krohn, Julius Krohn'un yöntem geliştirme çalışmalarını tamamlar. 1907 yılında Axel Olrik, J.Bolte ve K.Krohn'un bir araya gelerek kurdukları "Uluslararası Folklor Federasyonu" (FFC)'nin düzenlediği konferanslardan sonra bu yöntemin uluslararası çalışmalardaki önemi ve kullanılabilirliği dikkat çeker (Çobanoğlu, 1999: 98).

19. yy'ın ilk yarısı sonunda baba oğul Kaarle ve Julius Krohn'un çalışmalarıyla ilk defa Finlandiya'da ortaya çıkan bu metod o zamandan beri "Tarihi-Coğrafi" veya "Finnish" (Finlandiya'ya ait) diye adlandırıldı. Masalların temel faktörlerdeki benzerliklerden meydana geldiği, paralel gelişme gösterdiği ileri sürüldü. Uzman kişi bu metod vasıtasıyla her halkbilimi ürününün ilk dilini, zamanını ve yerini açıkça görebildi (Honko,2000:70-87).

Kaynak çalışmalarının daha derinlemesine bir biçimi ise, bir tip, aynı atasözünün, baladın veya halk masalının yüzlerce versiyonunun kökenini tam anlamıyla buluncaya kadar araştırmayı kapsar. Versiyonların folklorcuların "tarihi-coğrafi" metod diye adlandırdıkları bu yolla toplanması, diğer birçok disiplinde kullanılan karşılaştırmalı metodla aynıdır. Tarihi-coğrafi diye adlandırılmasının nedeni bir halk masalının veya baladın asıl metnini (urform) veya kökenini yeniden inşa etmeyi denerken, zaman ve yer boyutlarının da göz önüne alınmasıdır. Bir genelleme yapılırsa, versiyon ne kadar eskiyse ve ne kadar geniş bir coğrafyaya yayıldıysa, bütün parçaları olmasa bile bir kısmının hipotetik orijinal metinden türediği ileri sürülür. Oslo'da, 1926'da yayımlanmış olan, Kaarle Krohn'un Die Folkloristische Arbeitsmethode bu metod üzerindeki standart bilimsel incelemedir.

a. Tarihi-Coğrafi Yöntem ve Axel Olrik'in Epik Yasaları:

Tarihi-coğrafi yöntemin genişlemesine ve özellikle de halk anlatılarının yapı çözümlemesine yönelişin ilk örneği olan Axel Olrik'in "epik yasalar"ında, bir halk anlatısı içinde belli temel yapılar olduğunu ve anlatmalar arasındaki ilişkilerin de bu yapılar sayesinde ortaya konulabileceğini öne sürer. Bu epik yasalar maddeler halinde şu şekildedir (Ekici, 2004: 86-111):

1. Giriş ve Bitiş Kuralı: Halk anlatılarının belli bir başlayış ve bitiriş özelliği vardır.

2. Yineleme Kuralı: Halk anlatıları ayrıntıya inmez, bunun yerine benzer durumlarda aynı tanımlama ve tasvirler yinelenir.

3. Üçleme Kuralı: Yineleme üçleme kuralına bağlıdır.

4. Sahnede İkilik Kuralı: Halk anlatılarında olayların yaşandığı sahnelerde sadece iki kişi yer alabilir.

5. Zıtlık Kuralı: Halk anlatılarında birbirine zıt kişi ve olayların yer alması kuralıdır.

6. İkizler Kuralı: Aynı rolü paylaşan iki kahramanı ifade eder.

7. İlk ve Son Durumun Önemi Kuralı: Halk anlatısında bir sahneye bir sürü karakter ve nesne arka arkaya çıkarsa bunlardan en önemli kişi öne çıkar. Ancak, asıl vurgulama en son gelen kişi üzerindedir.

8. Anlatımda Tek ve Düz Bir Çizgi Üzerinde Olma Kuralı: Halk anlatıları son derece yalındır.

9. Kalıplaştırma Kuralı: Aynı türden iki karakter veya durum olabildiği kadar farklı değil, olabildiği kadar benzerdir.

10. Büyük Tablo Sahnesi Kuralı: Halk anlatılarında bazı sahnelerde bütün kahramanlar bir araya getirilir ve anlatı doruğa ulaştırılır.

11. Anlatı Mantığı Kuralı: Halk anlatısının kendine özgü bir mantığı vardır.

12. Entrika Birliği Kuralı: Halk anlatısının içindeki entrikalar sağlam bir şekilde kurgulanmıştır.

13. Epik Birlik Kuralı: Halk anlatısı içinde bütün anlatı unsurlarının olaylar yaratmasıdır.

14. İdeal Epik Birlik Kuralı: Halk anlatısı içindeki kahramanlar aralarındaki ilişkileri aydınlatmak için bir araya toplanır.

15. Dikkati Baş Kahraman Üzerine Toplama Kuralı: Halk anlatısında dikkat her zaman ana kahraman üzerinde yoğunlaştırılır (Krohn, 1996; Çobanoğlu, 1999:100-101; Olrik, 2003).

A.Olrik'e göre halk anlatılarının epik kuralları kültürün ayrılmaz bir parçasıdır. Buna göre bir halk âşığı veya destancı bir kez anlatmaya başlayınca hiç farkında olmasa da veya ister istemez kontrolünde olduğu bu kanunları takip etmek durumundadır. A. Olrik tarafından geliştirilen "halk anlatılarının yapı ve şekil özelliklerini" ortaya koyan şema, özellikle sözlü kültür ortamı veya sözlü edebiyat türlerinde ortaya çıkan pek çok türü ve şekil problemini çözmekte kullanışlıdır. Olrik'in şematik yaklaşımı, halkbi-

limi çalışmalarında en erken yapısal yaklaşımın nüvelerini içermesi bakımından da ayrıca önemlidir (Çobanoğlu, 1999: 99-102).

b.Antti Aarne ve Masal Tipleri Kataloğu:

Kaarle Krohn'un öğrencisi olan Antti Aarne, Krohnlar tarafından derlenmiş olan masalları tasnif işini üstlenir. Masallara numaralar vermek suretiyle işe başlayan Aarne, beş ana gruba ayırdığı anlatmaları 1-2500 arasındaki numaraları kullanarak tasnif eder ve belli ana kategorilere ayırarak bir sınıflandırma yapar. Daha sonra Aarne'nin öğrencisi Stith Thompson tarafından yeniden düzenlenen bu sistem günümüz masal çalışmalarında da kullanılmakta olup, Stith Thompson'un "Halk Masalı (The Folktale)" adlı eserindeki şekliyle şöyledir (Ekici, 2004: 86-111) :

I. Hayvan Masalları

- 1-99. Vahşi Hayvanlar
- 100-149. Vahşi Hayvanlar ve Evcil Hayvanlar
- 150-199. İnsan ve Vahşi Hayvanlar
- 200-219. Evcil Hayvanlar
- 220-249. Kuşlar
- 250-274. Balıklar
- 275-299. Diğer Hayvanlar ve Nesneler

II. Günlük (Asıl) Masallar

- 300-749. A. Sihir ve Büyü Masalları
- 300-399. Olağanüstü Düşmanlar
- 400-459. Büyülenmiş Koca, Eş ve Diğer Yakınlar
- 460-499. İnsanüstü Görevler
- 500-559. Olağanüstü Yardımcılar
- 560-649. Sihirli Eşyalar
- 650-699. Olağanüstü Güç ve Bilgi
- 700-749. Diğer Doğaüstü Masallar
- 750-849. B. Dinî Hikâyeler
- 850-999. C. Kısa Romantik Masallar
- 1000-1199. D. Aptal Dev Masalları

III. Fıkralar ve Anekdotlar

1200-1349. Mankafa Fıkraları

1350-1439. Evli Çiftler Hakkındaki Fıkralar

1440-1524. Bir Kadın (Kız) Hakkındaki Fıkralar

1525-1874. Bir Adam (Erkek Çocuk) Hakkındaki Fıkralar

1875-1999. Yalan Masalları

2000-2399. Zincirleme Masallar

2400-2499. Sınıflamaya Girmeyen Diğer Masallar (Thompson, 1977: 481-487).

c. Stith Thompson ve "Halk Edebiyatı Motif İndeksi":

Stith Thompson, "Halk Edebiyatı Motif İndeksi (The Motif Index of Folk Literature)" adlı altı ciltlik çalışmasında, belirlediği motifleri alfabetik olarak sıralamış, altıncı ciltte ise konu ve kavramların dizinini vermiştir. S. Thompson motifi "The Folktale" adlı eserinde şu şekilde açıklar; "Motif bir masaldaki en küçük unsur olup, bu unsur gelenekte sürekli bir varoluş gücüne sahiptir. Bu güce sahip olabilmek için bu unsur görülmemiş ve çarpıcı bir özelliğe sahip olmak zorundadır." Bu tariftten sonra Thompson motiflerin şu üç gruptan birinde yer aldıklarını söyler. Birinci grupta yer alanlar; "tanrılar, olağanüstü hayvanlar, cadılar, devler ve periler gibi şahane yaratıklar ve hatta gözde olan en küçük çocuk veya hain üvey anne gibi gelenek tarafından bilinen insan karakterleri de içine alan masal aktörleridir. İkinci grupta bir hareketin arkasındaki büyümlü objeler, olağanüstü görenekler, acayip inanmalar ve benzeri gibi unsurlar, üçüncü grupta ise; tek tek olaylar yer alır." (Ekici, 2004: 86-111).

Stith Thompson: "Anlatmaya ait motifler bazen çok basit kavramlardan oluşup, geleneksel anlatmalarda devamlı şekilde yer alırlar. Bunlar periler, cadılar, devler, ejderhalar, hain üvey anneler, konuşan hayvanlar vb. gibi görülmemiş yaratıklar olabilir. Motifler şahane dünyaları içine alırlar ki orada büyü her zaman güçlüdür. Büyü ise görülmemiş fiziki meydana gelişler ve oluşlardır. Bir motif özü itibariyle kısa ve basit bir anlatma da olabilir. Motif, seyirci halindeki dinleyiciye yeteri kadar çarpıcı gelen veya onları cezbedecek kadar şaşırtıcı olan bir oluşumdur."

Stith Thompson tarafından belirlenen motiflerin ana başlıkları:

A. Mitolojik Motifler

B. Hayvanlar

C. Yasak (Tabu)

D. Sihir (Büyü)

E. Ölüm

- F. Olağanüstülük
- G Devler
- H. Denemeler (Test Etme)
- J. Akıllı ve Aptal
- K. Aldatmalar
- L. Talihin Tersine Çevrilmesi
- M. Geleceği Belirleme
- N. Şans ve Kader
- P. Toplum
- Q. Ödüller ve Cezalar
- R. Tutsaklar ve Kaçaklar
- S. Anormal Zulümler
- T. Cinsiyet
- V.Din
- W. Karakter Özellikleri
- X. Mizah
- Z. Çeşitli Motifler (Thompson,1997: 488-500)

4. Psikoanalitik Kuram ve Yöntem

Psikoanalitik kuram ve yöntem, Sigmund Freud tarafından temeli atılmış ve onun izinden gidenler tarafından oluşturulmuştur. Bu kuram ve yöntemin en önemli temsilcileri ise, Wilhelm Wundt, Sigmund Freud ve Carl G. Jung'tur. 19. yüzyıl mitoloji araştırmalarında, çeşitli mitik anlatmalarda bulunan sembollerin "Güneş Mitleri Okulu" mensupları tarafından tek bir nedene bağlanması ve çeşitli halk anlatmalarındaki sembollerin yer alış ve kullanılış şeklinin insanların doğa olaylarından etkilenmesi ve gök cisimlerinin hareketlerini gözlemleyerek onları yarattıkları anlatmalarda sembolle-re dönüştürerek ifade ettiklerini açıklamaları, psikoanalistlerin itiraz ve temel hareket noktasını oluşturmuştur (Ekici, 2004: 86-111).

Psikolojik yöntemin asıl kurucusu ve uygulayıcısı Sigmund Freud, onun öğrencileri ve takipçileri olmuştur. Asıl çalışmasını insanın rüyalarının oluşumu ve anlamı üzerine kuran, ancak rüyaları açıklamada bilinçaltının nasıl çalıştığına açıklık getirmekte zorlanarak bu çalışmalara destek için mit, masal, tabu, fıkra ve batıl inanışlara yönelen Freud "Rüyaların Yorumları (Interpretations of Dreams)" (Freud 1900) adlı eserinde bilinçaltını ve işleyiş yöntemini açıklamıştır. Psikoanalistlere göre bu sembollerin başta ayın ve

törenler, mitler ve diğer halk anlatı ve yaratmalarında bulunmasının nedeni doğa olaylarını gözleme ve onlardan etkilenme ile tek bir nedene bağlı olarak açıklanmamalı, bu sonuçta insan psikolojisinin, insanın arzu ve isteklerinin, bu isteklerin gerçekleştirilip, gerçekleştirilmemesinin de etkisi olmalıdır. Buna göre, insanoğlu en eski dönemden itibaren bazı arzu ve isteklerini gerçekleştiremediğinde bunları bastırmakta ve bastırılan arzu ve istekler bilinçaltına itilmekte, ancak bunlar rüyalar başta olmak üzere çeşitli fantezilerde ifade edilecek bir yol bulmaktadır (Ekici, 2004: 86-111).

Freud'a göre, rüyalarda ortaya çıkan çeşitli sembol ve olgular, olaylar ve yaşanılması olanaksız pek çok şey, aslında çocukluk döneminde arzu edilip gerçekleştirilemeyen bastırılmış ve bilinçaltına itilmiş cinsel arzu ve korkuların rüyalarda bazı semboller ve imgeler halinde ortaya çıkmasıdır. Buna göre; bireyin uyanıklık durumunda arzu ettiği ve gerçekleştiremediği cinsel eğilimler bilinçaltına itilip bastırılmakta, ancak bastırılan bu arzu ve istekler uyku ve benzeri bilinçlilik halinin ortadan kalktığı durumlarda serbest kalmakta ve bu sırada da rüya ve fanteziler olarak belirmektedir. Rüya bireyin çocukluk dönemindeki bastırılmış arzu ve isteklerinin ifadesi ise, mitler de onları yaratan toplumun ilkelik dönemindeki ruhsal bastırılmışlıklarının ifadesi olarak kabul edilebilir (Ekici, 2004: 86-111).

Freud'dan sonra onu izleyen çeşitli araştırmacılar başta mitler ve halk inanmaları olmak üzere çeşitli halk edebiyatı yaratmalarını da içine alan pek çok anlatı ve edebî yaratmadaki sembollerin bilinçaltı çözümlemesi işine girişmiştir. Psikoanalitik yöntemin bir diğer önemli temsilcisi ise Carl G. Jung'dur. 1913 yılında Freud ile bilimsel ilişkisini koparıp, İsviçre'de kendi okulunu oluşturarak "Analitik Psikoloji" çalışmalarını başlatan Jung, "cinsel simgecilik" ve "psikoanaliz" adını reddetmiştir. Her ne kadar Jung ve öğrencileri cinsel simgeciliği reddetseler de, halk bilgisi ürünlerini tahlilde Freudçu yaklaşımla pek çok yönden birleşmektedir. Psikoanalitik yöntem halk edebiyatı yaratmalarının metin anlamı hakkında farklı ve yeni bir pencere açmış görünmekle birlikte, bu yöntemin ortaya koyduğu sonuçlar ucu açık ve "fantastik" olması gibi nedenlerle çok eleştirilmiştir (Ekici, 2004: 86-111).

5. Yapısalcı Kuram ve Yöntem

Halkbilimi araştırmalarında metin merkezli yaklaşımlar içinde, metinlerin yapısal özellikleri üzerine kurulmuş olan kuram ve yöntemler genel olarak yapısalcı kuram ve yöntemler olarak adlandırılır. Halk edebiyatı yaratmalarının metin özellikleri diğer yöntemlerde de belli ölçülerde incelenmekle birlikte, yapısalcı yöntemlerin farklılığı metin yapılarının temel özelliklerinden hareketle bir sonuca varma düşüncesinin bu yöntemlerde temel alınmasıdır. Yapısalcı yöntemler belli bir bölge veya anlatı grubu üzerinde inceleme yapıp, ortaya çıkan yapıyı bir formül haline getirmekte ve

ortaya çıkarılan bu yapısal formülün evrensel seviyede uygulanabilir olmasını beklemektedir (Ekici, 2004: 86-111).

a. Kahramanın Biyografisini Çözümleyen Yapısal Yöntemler:

Çeşitli mitik ve epik anlatı kahramanlarının başlarından geçen olaylar arasında oldukça önemli yakınlıklar bulunduğunu keşfeden ve buradan hareketle ortak bir kahraman modeli oluşturmaya çalışan ilk bilim adamı Alman halk bilimci Johann Georg Von Hahn olmuştur. Kahramanlık destanlarında yer alan kahramanın formüsel kalıbını veya yapısını ortaya koymaya yönelik Von Hahn destanlarda tespit ettiği on dört kahraman arasındaki benzer noktaları on altı madde olarak sıralamıştır. Bu çalışma "halk anlatılarının kalıplaşmış yapısı hakkında ilk genelleme" sayılmakta ve diğer yapısal yaklaşımların öncüsü kabul edilmektedir (Ekici, 2004: 86-111; (Çobanoğlu, 1999: 179).

b. Vladimir Propp ve Masalların Yapısal Çözümlemesi:

Rus halkbilimci Vladimir Propp tarafından ortaya atılan ve "Morfolojik Yöntem" adıyla bilinen bu yöntem, herhangi bir masalın tarihselliği bağlamından ziyade, bütün bir masal türünün tarihsel köklerini ortaya koymaya çalışan bir yöntemdir. Propp bir masalın bir dönem içinde geçirdiği değişimlere yoğunlaşan tahlil yapmak yerine, herhangi bir zaman dilimi içinde bir masaldaki unsurlar üzerinde yoğunlaşan bir tahlil yapmayı teklif etmiştir (Ekici, 2004: 86-111).

Propp bir anlatı bütününi oluşturan parçaların bütünü nasıl oluşturdıklarını araştırarak, masalların yapısal bir tanımına ulaşmayı başarmıştır. Tarihî-coğrafi yöneme tezat olarak ortaya çıkan bu yöntem, tarihî-coğrafi yöntemin uyguladığı tek bir masal tipinin pek çok eş metninin anlatı parçalarını karşılaştırmak yerine, çeşitli masallardaki aynı göreve sahip yapıları ortaya çıkararak masalların yapısal mantığının nasıl kurgulandığını açıklamaya çalışmaktadır (Ben-Amos, 1992: 108).

Propp'un yöntemi temelde iki ana kavram üzerine kurulmuştur. Bunlardan birincisi "fonksiyon", ikincisi de "rol"dür. Propp'a göre fonksiyonlar bir masalın temel parçalarıdır. Her fonksiyon, masaldaki bir karakterin bir aksiyonu, yani belli bir nedene bağlı olarak ortaya çıkan ve belli sonuçları olan bir harekettir. Bu fonksiyon masalın aksiyonlarının akışı içindeki önem durumuna göre tanımlanır. Tarihî-coğrafi yöntem aksiyon ve karakterleri birbirinden bağımsız olarak kabul ederken, Propp'un morfolojik yöntemine göre bu aksiyonlar ve karakterler birbiriyle ve masalın bütünüyle ilişkilidir. Propp tespit ettiği her fonksiyonu bir harf ve işaretlerle göstermiş, her fonksiyonu soyut bir kavramla ifade etmiş ve bu kavram çerçevesinde her fonksiyonu tanımlamıştır. Örneğin; yokluk, ayrılık, yasaklama ve yasağın ihlali gibi çeşitli kavramlar ve her kavramın sembolik olarak gösterildiği bir harf ve rakam kullanılmıştır. Propp'a göre masallardaki fonksiyon sayısı otuz bir

tanedir ve bu sayıyı aşmaz. Bu fonksiyon veya hareketler masalların değişmeyen, sabit unsurları olup, masal kahramanları değişse bile her kahramanın hareket veya fonksiyon sayısı sınırlı olduğu için, fonksiyonlar bir masaldan diğerine aktarılır, yani temelde aynı olan hareketler başka başka kahramanlar tarafından icra edilirler (Ekici, 2004: 86-111).

Propp'un çalışmasında tespit ettiği dört grup yardımcı element vardır: "1. Olaylar arasında irtibatı sağlayan bağlayıcı unsurlar. 2. Hareketlerin maksat ve nedenleri. 3. Masal kahramanlarının ortaya çıkış şekilleri. 4. Masal kahramanlarının vasıfları" (Günay, 1975:24).

Propp yöntemi de, tarihi-coğrafi yöntem gibi oldukça ağır eleştirilere hedef olmuş, her şeyden önce ortaya çıkan sonucun anlamı konusunda hiçbir şey söylenmemesi ve edebi yapıları mekanik yapılar gibi formüllemesi gibi nedenlerden dolayı tenkit edilmiştir. V. Propp, "Masalın bütün özelliklerinin yapısal ve tarihsel incelenmesinin yapılması için zorunlu bir koşul" olarak kabul eder ve "Bicimsel yasallıkların incelenmesi, tarihsel yasallıkların incelenmesini belirler." çıkarımını savunur (Çobanoğlu, 1999: 187).

c) Claude Levi-Strauss Ekolü Yapısal Çözümleme Yöntemi:

Halkbilimi çalışmalarında Yapısalcılık kuramı doğrultusunda çalışanlardan ve daha doğru bir tabirle yapısalcılık kuramı içinde kendine has bir okul kurup geliştiren bir bilim adamı da, Fransız halkbilimci Claude Levi Strauss'tur (Çobanoğlu, 1999: 207).

Claude Levi-Strauss (1908-1996) için yüzyılımızda yetişmiş en tanınmış Fransız halkbilimcilerinden birisi demek mübalâğa olmayacaktır. Levi-Strauss Paris Üniversitesi'nde hukuk ve felsefe eğitimi görüp kısa bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra halkbilimci olmaya karar vermiştir. Brezilya'da Sao Paulo Üniversitesi'nde çalıştığı yıllarda özellikle Amazon bölgesinde yoğun alan araştırmaları yaptı. Daha sonraları 1941-45 yılları arasında New York New School for Social Research'te ders verdiği yıllarda tanıştığı aynı okulda ders veren "Prag Dilbilimi Okulu" mensubu ve ünlü Rus halkbilimci Roman Jacobson'la karşılıklı olarak birbirlerinin derslerini takip ettiler.

Levi-Strauss, Jacobson'ın tesiriyle yapısal kuramla ilgili çalışmalara başladı ve araştırmalarıyla bu alanın en önde gelen halkbilimcilerinden birisi oldu. Çalışmalarıyla halkbilimi başta olmak üzere antropoloji, dilbilimi, etnoloji ve edebiyat bilimi disiplinlerindeki çalışmaları etkiledi.

Levi Strauss'un sistemi, doğal yapıyı açığa çıkarmak için mitlerdeki öykülendirme öğelerini bölümlenmeye ve yeniden düzenlemeye dayanmaktadır. Fakat Propp'un sistemi öykünün gidişini izlemektedir. Bunlar daha önce de vurgulandığı gibi iki temel yapısal çözümleme türüdür. Dundes (1978) bu iki yapısal çözümleme türünden, mitin altında yatan diziyi ya da kavramsal çerçeveyi incelemeyi amaçlayan Levi Strauss'un çözümleme yöntemini kav-

ramlara yönelik "dizisel" (paradigmatic) olarak nitelendirirken, söz gelişi bir öykünün anlam yönünden, söz dizimini (syntax) inceleyen Propp'un çözümleme yöntemini "dizimsel" (syntagmatic) olarak terimlendirmektedir (Çobanoğlu, 1999: 210).

B. Bağlam Merkezli Halkbilimi Yöntemleri

1. İşlevsel Halk Bilimi Yöntemi

"Antropolojik Yöntem" olarak da bilinmektedir. Temsilcileri arasında Bronislaw K. Malinowski, Franz Boas, Margerat ve Mellville Herkovits ve Ruth Benedict gibi ünlü antropologların bulunduğu bu yöntem halkbilimi çalışmalarını farklı yöne taşıyan önemli bir yaklaşımdır. İşlevsel yöntemin hareket noktası halk edebiyatı yaratmalarının metinleri değil, bu metinlerin oluşturuldukları, yaratıldıkları ve yeniden yaratılıp nakledildikleri bağlamdır. Bu bağlam noktasında bir halk edebiyatı yaratmasının anlatılması veya söylenmesindeki temel neden, anlatıcı veya icracının onu yaratma, aktarma ve kullanma nedenleri, dinleyicilerin o yaratmayı dinleme, anlama ve kullanma nedenleri ve bunların dışındaki nedenler işlevsel halkbilimi yönteminin temel sorunlarını oluşturmaktadır. İşlev konusu halk edebiyatı yaratmalarında ve özellikle de metinlerdeki değişkenlik, hacim ve içerik farklılaşması gibi sorunları çözmede yardımcı olmasının yanında, halk edebiyatı yaratmalarının kim tarafından nasıl, neden ve nerede yaratılıp, nakledildiklerinin açıklanması, kim tarafından, neden ve nasıl dinlendiğinin incelenmesi ve halk bilgisi yaratmalarının bir sosyal ilişkinin ürünü olduğunun ortaya konması gibi sonuçları beraberinde getirmesi bakımından da son derece önemlidir (Ekici, 2004: 86-111).

Halk bilgisi yaratmalarının işlevleri konusundaki araştırmalarından yararlanarak bir model oluşturan antropolog William R. Bascom'dur. Bascom halk bilgisi ürünlerinin işlevlerini en basit şekliyle şöyle bir modelle açıklamaktadır:

1. Hoşça vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme işlevi
2. Değerlere, toplumsal kurumlara ve törelere destek verme
3. Eğitim ve kültürün genç kuşaklara aktarılması işlevi
4. Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevi

İşlevsel kuram, günümüz halkbilimi çalışmalarında en yaygın olarak kullanılan kuramlardan birisidir. İşlevsel kurama göre metnin kendi, tepki gösterecek bir izleyici kitlesine sunulmaz ya da icra edilmezse anlamsızdır. Bu nedenle de, Malinovski "Şüphesiz metin önemlidir; fakat bağlamsız metin ölüdür." demektedir. Kısaca işlevsel kurama göre, icra edilen bir folklor

unsuru onu anlatan ve dinleyenden oluşur. Bir başka deyişle, folkloru ve onun insan hayatındaki rolünü tam anlamıyla anlayabilmek için folklorun mitler, efsaneler, ninniler, türküler, atasözleri gibi bütün türler ve türküler örneğinde görülebileceği gibi her türün içindeki aşk türküleri, savaş türküleri, iş türküleri alt türlerine ait formlarına ait türünlerin veya icraların değişik toplumlardaki uygulamalarına dair çok daha fazla bilgi sahibi olmamız gerekmektedir. Bir folklor unsuru birden fazla işleve sahip olabilir. Dahası bir folklor unsurunun işlevi icra edildiği bağlama bağlı olarak da değişebilir (Çobanoğlu, 1999: 225-226).

Sonuç olarak, işlevsel kuram, halkbilimi çalışmalarına salt metne dayalı veya metin merkezli paradigmlar üzerine inşa edilen kuram ve araştırma modellerinin yanı sıra bir tiyatro gibi icra edilen folklor olayının derlenip yazıya geçirilerek metinleştirilen kısmıyla birlikte onu anlatma ve dinleme eylemleri ve rolleriyle gerçekleştiren temel parçaları ve tamamının içinde yer aldığı sosyo-kültürel fiziki şartlar bütünlüğü anlamında, bağlam kavramını (context) esas alan kuramların öncüsü olmuştur (Çobanoğlu, 1999: 229).

Metnin, sadece metin olarak ve standart dile aktarma yoluyla derlenmesi ancak karşılaştırmalı halkbilimi çalışmaları için malzeme temin etmek olacaktır. Bu ancak iki metnin motif, epizot ve benzeri yönlerden karşılaştırılması imkânını verir. Oysaki bir metnin kendine has dokusunun bulunduğu dilde yazıya geçirilmesi o metnin türünü belirlemede çok önemli rol oynar. Örneğin; tekerlemeyi, bilmeceyi, atasözlerini kendine has dil dokularından arındırırsak tür özelliklerini kaybederler (Ekici, 1998: 26).

2. Sözlü Kompozisyon Kuram ve Yöntemi

Bu kuram ve yöntem uzun zamandan beri Batı dünyasında tartışılan ve özellikle klasikçiler ve edebiyat bilimcilerinin uğraştığı Homer'in İlyada ve Odyssea adlı eserleri nasıl meydana getirdiği sorunuyla ilgili olan "Homer Sorunu" olarak adlandırılan konuyu aydınlatmak amacıyla Milman Parry ve öğrencisi Albert Bates Lord tarafından oluşturulmuştur. "Sözlü Formül Teorisi", "Sözlü Teori" gibi adlarla da anılan bu kuram ve yöntem sonuçta "Sözlü Kompozisyon Teorisi" adıyla yerleşmeye başlamıştır. Bağlam merkezli olduğu kadar, yapısal yöntemlerle çok yakından ilgili olması bakımından metin merkezli yöntemler içinde de değerlendirilen sözlü kompozisyon kuramı ve yöntemi, büyük ölçüde metnin nasıl oluşturulduğunun pek çok defa gözlenmesi, değişen ve değişmeyen unsurların ortaya çıkmasında bağlamın etkisinin önemine dayanması ve metnin temel dinamiklerinin bağlamda aranması gerektiği gibi yaklaşımları nedeniyle bağlam merkezli yöntemler içinde yer almaktadır (Ekici, 2004: 86-111).

Milman Parry tarafından ilk şekli geliştirilen ve Albert B. Lord tarafından kısmen geliştirilen yaklaşıma göre sözlü kompozisyon teorisi formü-

l ; aynı vezin şartları altında anlatılmak istenen bir ana fikri anlatmak için düzenli olarak kullanılan bir grup sözcüktür ve bir mısra veya yarı mısra şeklinde kurulan ve formül benzeri özellik gösteren yapıları ifade etmiştir.

Milman Parry ve Albert B. Lord, formüllerin, formül benzeri yapıların ve de temaların öğrenilen veya ezberlenen olup olmadığını çeşitli destan anlatıcılarının anlatımlarında gözlemlemiştir. Bu yolla bir geleneğin nasıl aktarıldığını, metinlerin hangi parçalarının öğrenilip, hangi kısımlarının ezberlendiğini, temelde belli formülleri formül oluşturma yoluyla bir destanın  ıracılık döneminden itibaren nasıl öğrenilip, dinleyici önünde ustalık döneminde anlatılabildiğini, müzik aletinin bu anlatma ve hatırlamayı sağlamadaki etkisi, temaların gelişmesi ve bir anlatıcının repertuarının oluşturulması gibi konuları aydınlatmışlardır (Ekici, 2004: 86-111).

Sözlü kompozisyon teorisiyle sözlü kültür ortamında doğaçlama meydana getirilen metinlerin icradan icraya pek çok değişkene bağlı olarak farklılaştığı ortaya konmuştur ( obanoğlu, 1999: 255).

3. Performans (İcra) Yöntemi

İcra merkezli bakış a ıların tesiriyle folklorda ferdilik ve yaratıcılık üzerine büyük bir önemle eğilinmeye başlanılmıştır. Folklor icralarının analizi ile belirgenleşen durumların kullanılmasıyla sosyal hayatın yürütülmesine bağlı yaratıcılık ve geleneğin karşılıklı etkilenmesinin anlaşılmasını sağlayan son derece verimli araştırma modelleri elde edilmiştir. Bunlara göre folklor metinleri artık standart normlar olarak görülüp anlaşılamazlar. Çünkü folklor metinleri sosyal amaçların, bireysel rekabetin, girift sosyal ilişkilerin iletişimsel kaynaklarla karşılıklı etkileşiminin topluluk içinde icra edilmeye yönelik kuralların ve kültürel olarak tanımlanmış olayların yapılarının ürünleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Bauman, 2000: 43-51).

19. ve 20. yüzyıl başlarındaki ilk teorik söylemlerden yüzyılın sonuna gelene kadar, her şeyden önce halkbiliminin tanımında ciddi sorunlar yaşanmış ve yüzyılın sonlarına doğru yeni "halk" ve "halkbilimi", "halk bilgisi (folklor)" tanımlarına ulaşılmıştır. Böylece, halkbiliminin çalışma ve araştırma alanı sınırlı ve marjinal olmaktan çıkarılıp, köy ve kent ayrımı yapmayan daha geniş ve dinamik bir çalışma alanı kazanmıştır. İşte bu yeni dinamik alanda yapılacak çalışmaların başlangıcını da "performans (icra) yöntemi" oluşturmaktadır. Özellikle sözlü kompozisyon yöntemiyle dikkat çekilen anlatıcı ve dinleyicinin bir metnin oluşmasındaki etkisi performans yönteminin ilk temel tanımını oluşturmuştur. Ancak bu yöntemin oluşmasındaki asıl etki Moskova ve Prag dil bilim okullarından gelen Roman Jacobson ve E. Saussure' n dil bilim alanında ortaya attıkları edebî yaratmaların anlamlandırılmasıyla ilgili teorik söylemde aranmalıdır. Dilin farklı bağlamlarda kullanılması ve aynı cümlenin bir edebî eserde anlam kazanmasının veya

doğru algılanmasının temelde kullanıldığı bağlama dayalı olduğu düşüncesi, halkbilimciler tarafından da benimsenmiştir (Ekici, 2004: 86-111).

Richard M. Dorson'un yetiştirdiği veya onun etkisi altında kalan Amerikalı halkbilimcilerden Alan Dundes, Roger Abrahams, Dan-Ben Amos, Richard Bauman, Dell Hymas, Kenet Goldstein ve Hanry Glassie bu yeni yöntemin oluşması ve gelişmesinde katkıları bulunan bilim adamlarıdır. Bu bilim adamlarından A. Dundes 1964 yılında ilk şeklini yayınladığı "Doku, Metin ve Bağlam (Text, Texture and Context)" adlı makalesinde performans yönteminin ilk haber vericisi olarak ortaya çıkar. Dundes bu makalesinde, "Doku veya Sözel Doku" kavramı ile bir metnin içinde oluşturulduğu dile ait özellikleri, "metin" kavramı ile halk bilgisi yaratmasının bizzat kendini ve "bağlam" kavramı ile de bu metnin yaratıldığı sosyal ortamı kastetmektedir. Dundes, bunlardan metnin nakledilebileceğini veya bir toplumdan başka bir topluma aktarılabilir olduğunu, ancak sözel dokunun aktarılmasının imkansızlığını belirttikten sonra, sosyal bağlamın ise, her yaratmada değişken olduğunu, dolayısıyla bağlamın hiçbir zaman aynı kalmayacağını belirtir. Buna göre, bir metni doğru değerlendirebilmek nasıl bir sözel doku ile ve nasıl bir sosyal bağlamda yaratıldığını bilmek çok önemlidir. Aksi takdirde, bir metin üzerinde yapılacak değerlendirmelerin çoğu, bizim kendi anlayışımız ve değerlendirme sırasında içinde bulunduğumuz bağlam ve kendi geçmişimizle ilgili bağlamlara bağlı olan subjektif bir değerlendirmeden öteye gitmeyecektir (Çobanoğlu, 1999: 262).

Performans yönteminin temsilcilerinden Dan-Ben Amos bir halk bilgisi yaratmasında şu üç unsuru incelemeyi teklif etmektedir:

a.Kişisel Boyut (Anlatıcı/İcracı-Oyuncu)

b.Sosyal Boyut (Dinleyici/İzleyici)

c.Söz Boyutu (Anlatılan) (Çobanoğlu 1999: 301)

Bu yeni anlayışa göre folklor, anlatan ve dinleyen arasında geleneksel bir anlatı yoluyla kurulan iletişim biçimi olarak ele alınmakta ve sosyal bir olay olarak folklorun canlı icraları incelenmektedir. Performans Teorisi'nin ortaya çıkışına kadar halkbiliminin kuram ve araştırma yöntemlerinin folklor olaylarına yaklaşımı, gözlem veya görüşme yoluyla metinlerinin yazıya geçirilmesi ve incelemenin de yazıya geçirilmiş metinler üzerinde yapılmasıdır. Doğal olarak, "metin merkezli kuramlar" olarak adlandırılan bu araştırma yöntem ve kuramları, doğası gereği yaşayan canlı ve sosyal bir olay olan folkloru, cansız kadvralar veya yazıya geçirilmiş anlatı metinleri üzerinde incelemekle onun anatomisine dair veya iç ve dış özelliklerine ait pek çok özelliğini ortaya koymakla beraber, belki de folklorun en önemli özelliği olan son derece canlı ve dinamik yapısını yahut yaşayışını ele almamaktaydılar. Bu nedenle de metin merkezli halkbilimi kuramları ve araştır-

ma yöntemleri doğrultusunda yapılan çalışmaların tamamı yanlış değilse de "eksik" kalmaya mahkûm durumdaydılar (Çobanoğlu, 1999: 265).

Performans teorisi bu "eksikliği" gidermenin yanı sıra, tür merkezli çalışmalarla belirli türler üzerinde yoğunlaşan ve diğerlerini de tercihlere bağlı olarak araştırma alanının dışında bırakan yaklaşımların karşısına bütün sözel sanatları "konuşmanın özel bir biçimi" olarak ele almak suretiyle sınırları, insanın "sözel davranış biçiminde yer alan artistik veya sanatsal dışavurumlar" genişliğine ve derinliğine bütüncül bir biçimde tamamını birleştiriciliğe ulaşmıştır (Çobanoğlu, 1999: 266).

Performans esnasında anlatıcı veya konuşmakta olan kişi, konuşmasını sürdürdüğü ses ve dil kullanım biçiminden "ciddi, şaka" veya "normal" gibi temel referanslarla dinleyiciye iletişimsel bildirim değişimine ait mesajlar da vermektedir. Bu bir anlamda konuşmacının dinleyiciye, adeta, "Konuşmamı söylediğim özel durumuna bağlı olarak yorumla, onu sadece kelimelerin sözlükteki karşılıklarıyla değil onları ses tonumla ve biçimiyle yüklediğim anlamları düşünerek anla." demesinden başka bir şey değildir. Bu konuşma esnasında yapılan "sözel sanatsal uygulamaların kullanılması ve bu kullanımların dinleyiciye duyurulması söz konusudur. Bu durumun tespiti, performansın "yorumcul bir çerçeve" oluşturduğunu gösterir ve mesajların bu yorumcul çerçeve içinde iletilip anlaşıldığını ortaya koyar. Performansa bağlı bu yorumcul çerçevenin karşıtı olarak en azından bir başka çerçeve, kelime ve cümlelerin mecazdan ve diğer sözel sanatsal uygulamalardan tamamen uzak ve harfi harfine sözlükteki anlamlarıyla oluşan "sözlüksel" veya "gerçek anlamsal çevre"dir (Çobanoğlu, 1999: 266).

Geçtiğimiz yüzyılda başlayan derleme ağırlıklı çalışmalardan, bir folklor ürününün tarihi-coğrafi derinliği ve genişliği içinde takip edilmesine; ürünün bilinçaltındaki bastırılmış duygu temellerine, metinlerin yapısındaki kalıp ifadeler ile onlarda bulunan değişen ve değişmeyen unsurların belirlenmesine; buradan da, metnin icra bağlamındaki şartların (anlatıcı-dinleyici- çevre ve şartlar) dikkate alındığı bir yaklaşım tarzına doğru kayma görülmektedir. Günümüzde hakim görüş, araştırmalarda ürünü değerlendirirken onun yaratıldığı şartları ve zemini dikkate alan, metnin icra bağlamı, bu bağlamdaki şekillenışı, icra edilışinde kazandığı anlamları ve fonksiyonları öne çıkaran Performans Teorisi'dir (Oğuz, 1997:4).

Hem anlatıcı hem de dinleyici aynı referans grubuna aittir. Onların her ikisi de aynı dili bilir. Benzer değerleri, inançları ve geçmişe ait bilgiyi paylaşır ve aynı kodlar sistemine ve sosyal ilişki için gerekli işaretlere sahiptir. Gösterimci halkbilimi yaklaşımı, sadece metin ağırlıklı çalışmalara itiraz edip, metnin oluştuğu ve icra edildiği bütünlüğün gözönüne alınmasını teklif etmekle, sırf metinde kalmanın yol açacağı kısırlığı ortadan kaldırmaya çalışmış olmaktadır. Mesela; iki ayrı masal anlatıcısı aynı zeminde aynı masalı anlatsalar bile, her biri dıştan bakışla, kendi eylemlerini

gerçekleştirmiş olurlar. Ama onların bu yapıp etmelerine "yeniden yaratma" denilemez. Çünkü bu eylemin ve içeriğinin tarihsel arka planı mevcuttur. Halkbilimi olgularının/ürünlerinin her gerçekleşme halini "yeniden yaratma" değil, "kültürel yeniden üretim" olarak kabul etmek, daha akla yakın olmalıdır. Yani, her yeni icrada, formel olarak yenidenlik, kendine özgünlük olsa bile, özü itibarıyla önceden var olan, fert tarafından icra esnasında hafifçe yeniden yorumlanmış olmaktadır. Böylece fert, ürünü ait olduğu anlam bağlamından koparmadan, kendisi de ortak olan ve miras alıp paylaştığı anlam bütünlüğünden ayrılmadan zaman ve şartlarının zenginliğini ürüne katmaktadır (Arslan, Köktürk, 1999: 14-28).

İcra-performans eyleminden hareket eden gösterimci halkbilimi yaklaşımı, özellikle halkbilimi ürününü, şekli olarak ve yakın arka planı itibarıyla ele almaktadır. Çünkü, bir halkbilimi ürünü, gerçeklik kazandığı anda yeniden yaratılmış oluyorsa ve icra ediliş şartları bizzat o ürünün kendi temellerini oluşturuyorsa, bu, o iletişim ortamındaki sınırlı ve oradakilere has bir anlam yüklemenin ön plana çıkarıldığını gösterir. Oysa, toplumun dilinde var olan parolanın/işaretin herkeste asgari/ortak anlamının teşekkül etmesi için, ferdi parola halinde kullanımının arkasında, ortak bir anlam yapısı olması gerekir. Yani, toplumun kullandığı kelime, kelime grubu veya cümle bazındaki işaretlerin arkasında, o toplumun anlamlar sistemine ait derinlikler vardır ki, bu sayede yüzeysel ve genel bir iletişimin ötesinde daha derin bir tümel iletişim örgüsü gerçekleştirebilmektedir (Arslan, Köktürk, 1999: 14-28).

Bir halkbilimi ürününün her ortaya konuluşuna "yeniden yaratma" denildiği zaman, o, olup bitmiş bir şey haline getirilmiş ve ürün-icra-kültürün anlam bütünlüğü ilişkisi yok sayılmış olur. Bunun diğer anlamı, o ürünü, o kültürel dokuya has olmaktan çıkarıp, hemen ve bütünüyle evrenselliğe taşıyıp, evrimsellik perspektifinden incelemektir. Mevcut teorilerde sosyal/kültürel varlık alanları, insanî ve millî zemin birbirine karışmış görünmektedir. Halkbilimi ürünleri, gerçek ve derin anlamını sadece insanlık zemininde değil, millî ve insanî zeminin içiçe girdiği toplum yapılarında bulurlar (Arslan, Köktürk, 1999: 14-28).

"Performans Teorisi"nin, insan oluş ortak niteliğinden kaynaklanan ve onda temel bulan sınırlı evrimsellik yanında Amerikan toplumuna ait sosyo-kültürel yapının verileri ile desteklenmiş ve kurulmuş olduğunu düşünmek mümkündür. Teori niteliğinde olmayan arayışlar da, haklı olarak, hakim teoride ya kendine hiç yer bulamayan ya da çok yetersiz biçimde yer alan kendi sosyal ve kültürel evreninin realitelerine, ferdin yer araması anlamına gelir (Arslan, Köktürk, 1999: 14-28).

Bağlam aynı zamanda eğer mümkünse seyirci ve icracıların davranışının (fotoğraf, film v.b.) görsel dokümanlarını, bütün bir tanımını (notlar alma, teyp kaydı) ve otantik icralar hakkında uzman kişinin gözle-

melerini de içerir. Ayrıca bağlama ait bilgileri araştırılan toplumların sosyo-ekonomik yapıları, fiziksel ortamı, yöresel tarihi (yeni kurulmuş yerleşim alanı, göçler vs.) kültür coğrafyası (diğer gruplarda ilişkiler, değişkenlikler) ve öğrenim yöntemi (ev, okul, kilise ve diğer kuruluşlar) hakkında esas bilgileri ihtiva eder.

Richard Bauman bağlamın mahiyetini sınırlayan saha araştırmacısının asla unutmaması gereken altı maddelik bir kontrol listesi tavsiye etti:

- 1) Anlam bağlamı (Toplumun üyeleri tarafından verilen ürünün ortalama yorumu nedir?)
- 2) Dinî bağlam (Kültür içerisinde nereye uyar?)
- 3) Kültürel düşünce bağlamı (Halkbiliminin diğer çeşitlerine nasıl bağlanır?)
- 4) Sosyal temel (Ne tür insanlara aittir?)
- 5) Kişisel bağlam (Kaynak kişinin hayatına nasıl uyar?)
- 6) Durum bağlamı (Sosyal durumlarda nasıl faydalıdır?)

Altı şart kısmen üst üste gelmesine rağmen, liste gene de faydalıdır. Böylece, örneğin; anlam bağlamı veya vasat yorumdan çıkarılamayan bir folklor ürününün gerçek anlamı, daha çok durumun bağlamına dayanmış olabilir (Honko, 2000: 70-87).

Halkbiliminde doğru bilgi nedir? Halkbilimi bilgisi, halkbilimi olgularıyla nasıl örtüşmelidir? Amaç, halkbilimi olgular alanına ilişkin her şeyi, onların özüne uygun biçimde bilme ise, halkta var olan bir şeyi nasıl bildiğimiz takdirde o bilgi doğru olacaktır?

Gösterimci Kuram "doğal ortam" yaklaşımından hareketle bir metni anlayabilmek için metni doğal ortamında izlemek gerektiğini öngörür. Ancak kuramın "doğal ortam" yaklaşımının uygulanabilirliğine yönelik eleştirileri de göz önünde bulundurmak gerekir. Bu eleştirilere göre hiçbir halkbilimi çalışması "doğal ortam"da yapılmaz; çünkü gösterim ortamının ve seyircinin varlığı halkbilimi olayını bir "sanat eseri"ne dönüştürür. Yani özü itibarıyla böyle bir ortam kendiliğinden doğal değildir. Üstelik halkbilimcisinin ya da araştırmacının derleme amaçlı katılımı da gösterimin doğallığını bozar (Oğuz, 2002: 35).

ALTINCI BÖLÜM

ANADOLU HALKBİLİMİNİ BESLEYEN İSLAMİYET ÖNCESİ İNANÇ SİSTEMLERİ - ÖĞRETİLER-DİNLER

Halkbilimi araştırmalarında eski inanç sistemlerine ait bir çok inanç ve pratiğin günümüzde de yaşadığı bilinmektedir. Bu inanç ve pratiklerin tespit ve değerlendirmesi sonucu Türk kültürünün köklerine bir ölçüde ulaşılabacaktır. İnsanlar, en erken süreçlerden itibaren yaşamlarında tutunacak, güvenecek gizli bir varlık aramışlardır. Bu arayışlar ve inançlar, gökyüzündeki yıldızlar, ay, güneş, fırtına, gece, gündüz, ağaçlar, nehirler gibi bütün tabiat olgularından, korkulan ya da çekinilen varlık ve olaylardan kaynak almıştır. Dünyanın dört bir yanında insanlar, inanç sembollerini taş, toprak, maden, seramik ve hatta tekstilde bile dile getirmişlerdir. İnanç sistemleri giderek gelişmiş ve neticede tek tanrılı din aşamasına ulaşılmıştır. Bu inançlar görsel malzemeye dökülerek, insan - kültür - uygarlık - sanat ilişkisinde değerlendirilmesi gereken objeler ortaya çıkmıştır.

Orta Asya'dan gelip Anadolu ve Rumeli'ye yerleşen Türkler, buraya kendi kültürlerini taşıdı. Anadolu coğrafyası, birçok uygarlığın, din ve inanç sistemlerinin buluştuğu kültürlerin ortak kaynağı olmuştur. Türkler Anadolu'ya gelince İslamiyet ve Anadolu kültürüyle tanışmıştır. Türk halk kültürü günlük hayatın uygulama ve değer yargılarıyla yeni bir içerik ve nitelik kazanmıştır. İslamiyet öncesi atalar kültü, tabiat kültleri, gök tanrı kültü ve şamanlık gibi eski inançlar yeni inanç örgüsü altında devam etti (Ocak, 2000:53).

Anadolu'da anlatılan menkıbelerde, efsanelerde, yadır, türbe ziyaretlerinde, mevsimlik törenlerde, hayatın geçiş dönemleri inanış ve pratiklerinde, halk hekimliğinde, çeşitli törenlerde vd. birçok eski inanışın bütün canlılığıyla yaşadığını görüyoruz. Yaşayan inançları sağlıklı değerlendirebilmek için Türklerin İslamiyet öncesi inanç sistemlerini, dinlerini inanışlarını incelemek gerekir. Yaşayan inanışların kökeni konu edildiğinde, Anadolu inançlarını besleyen, Türklerin eski inançlarına kısaca değinmek gereklidir. Eski Türklerin inançları nelerdi? Bu inançların yapı ve fonksiyonları nasıldı? İslamiyet'i kabul edip İslâmî kültür dairesine girdikten sonra yeni coğrafyada yeniden yapılanmadan önceki şekilleri nasıldı? İnanışların bir kısmı İslami renge bürünürken yapı değişikliğine uğrayıp yeni fonksiyonlar kazandı mı? Bütün bu soruları yanıtlamamız için bugünkü Türk halk kültürünü şekillen-

diren İslamiyet öncesi inanç sistemleri, öğretiler ve dinlere kısaca göz atmak uygun olacaktır.

A.İSLAMİYET ÖNCESİ İNANÇ SİSTEMLERİ

“İnanç” sözcüğü için kaynakların farklı tanımlar yaptığını görmekteyiz. “İnanç bir şeyi güvenle doğru sayma tutumudur. Buna göre, yeterince gerekçesi bulunmayan, kesin olmayan bir şeyi doğru sayma, akıl yoluyla genel geçer bir doğrulama yapmadan başkasının tanıklığı üzerine kurulmuş kanıtları, bir kuşku olmaksızın onaylamadır (Akarsu, 1988:104).” “İnanç, bir düşünceye bağlı bulunma, Tanrıya, bir dine inanma, iman, birine duyulan güven, itimat, inanma duygusu, inanılan şey, görüş ve öğretidir”dir (ML, 1971, C.6:300). Din ve inanç kavramları birbirinden farklıdır. Ayrıca, din denen toplumsal kurum inanç ve tapınma adlı iki bölümden oluşur. Her iki bölümün temelinde de kutsallık ve yasak kavramları yatar (Turan,1994: 84).

İnanç, topluluklara millet olma özelliği kazandıran ve kültür kavramını meydana getiren önemli bir unsurdur. Türklerin İslâmiyet’ten önceki inanç sistemleri hakkında birçok görüş ileri sürülmesi ve konuyla ilgili birçok terim ve kavramın ortaya konmasıyla birlikte kesin bir sonuca varılamamıştır. Türklerin İslâmiyet’ten önceki inanç sistemleri için “Toyonizm, Totemizm, Şamanizm, Gök Tanrı İnancı, Tek Tanrı Dini” gibi terimlerin kullanıldığını görürüz; ancak bu terimlerin karşıladığı kavramlar üzerinde de araştırmacıların farklı görüşleriyle karşılaşırız. Sahada çalışanların bir kısmı bu terimleri bir inanç sistemi yani din olarak gösterirken, diğer bir kısmı ise bunların birer din değil, sadece birtakım inançlar olduğunu iddia etmektedir (Doğan, 2002, C.3: 305).

Bu farklı düşüncelerin ve yorumların en önemli sebebi, elde bulunan sınırlı olan ve güvenilir olmayan kaynaklara dayanarak ne zaman başladığı belli olmayan ve İslâmiyet’e kadar devam eden geniş bir zaman dilimini değerlendirmeye kalkışmaktır. Oysaki; Türklerin İslâmiyet’ten önceki inanç sistemleri hakkında bilgi veren kaynakları peşin hükümlere göre değerlendirmek yerine, kaynakları iyi tanımak, yorumlamak ve buna göre hüküm vermek yoluna gitmek daha sağlıklı olacaktır. Türklerin İslâmiyet’ten önceki inanç sistemleri hakkında bilgi veren kaynakları özellikleri bakımından üç gruba ayırabiliriz:

a. İslamiyet Öncesi Dönemde Yazılmış Olup İnançlarla İlgili Bilgi Veren Yabancı Kaynaklar:

Bu gruptaki kaynakları o dönemlerde başka dillerde yazılmış kaynaklar, genel olarak Arap ve Çin kaynakları oluşturmaktadır. Bu kaynaklar eskilikleri itibariyle orijinal kaynaklar olsalar da bu kaynakların mutlaka güvenilir oldukları söylenemez. Bu kaynaklarda anlatılanların doğru olması ile, bunlara dayanılarak verilen hükümlerin doğru olması birbirinden tama-

men farklıdır. Kültürel farklılıklar, bir kültürün mensubu olan bir bireyin, değişik bir kültür hakkında farklı yorumlar yapmasına sebep olabilir. Örneğin; Abdülkadir İnan, Wolfram Eberhard'dan naklen verdiği bilgiye göre, Çin kaynaklarında, M.Ö. 121 yılında yapılan bir Hun-Çin savaşından bahsederken, Çinlilerin aldıkları ganimetler arasında bir altın put olduğunu belirtiyor. Halbuki ifadenin devamında bulunan ganimetin put olmadığı, sadece onun karşısında Tanrıya kurban kesildiğini anlıyoruz.

b. Son Zamanlarda İlgili Coğrafi Sahalarda Yapılan ve Daha Çok Folklorik Özellikler Gösteren Araştırmalar:

Bu gruba giren kaynaklar, zaman açısından güvenilir değildir. İslamiyet'ten önce olan ve başlangıcı belli olmayan zamanın inançları veya inanç sistemleri hakkında günümüz yaşantısına bakarak hüküm vermek yanlıştır. Örneğin; Radloff'un (1834-1918) sahayla ilgili araştırmalarını inkar edemeyeceğimiz gibi bu çalışmalara şüpheyile bakmak ve çok iyi tetkik etmek gerekir. Çünkü Radloff dahil olmak üzere bu sahada çalışan yabancı veya Türk araştırmacıların bugünkü veya bundan yüz, yüz elli yıl önceki Altay ve Yakut sahalarındaki inançlara, adet, gelenek ve göreneklere bakarak günümüzden en az on asır yani bin yıl öncesine ait inanç hayatına dair hüküm belirtmeye çalışmaları mantık sınırlarını zorlamaktadır.

c. İnançları Yaşayanlar Tarafından Dolaylı veya Dolaysız

Olarak Verilen Bilgilerin Bulunduğu Kaynaklar:

Bu gruba giren kaynaklar sözü edilen kaynaklar içinde en güvenilir olanlarıdır. Bu kaynaklar, bahsedilen dönemlerle ilgili bilgilerin, bizzat o dönemlerde ve o hayat tarzını yaşayanlar tarafından verildiği kaynaklardır. Bu gibi eserlerdeki bilgiler en ince ayrıntılarına kadar incelenmelidir. Örneğin; Oğuz Kağan Destanı'nı ve Orhun Abideleri'ndeki metinleri incelediğimiz zaman inanç kavramıyla ilgili olarak çeşitli kelimelerin kullanıldığını görürüz ki bu kelimeler dikkatle ele alınmalıdır. Gerek Oğuz Kağan Destanı'nda gerekse Orhun Abideleri'ndeki metinlerde geçen "kök" ve "tengri" ifadeleri doğrudan inançla ilgilidir (Doğan, 2002, C.3: 306-309).

Türkler; tarihleri boyunca birbirinden farklı birçok dinin veya inanç sisteminin etkisi altında kalmıştır. Orta Asya'daki en eski Türk topluluklarının inanç sistemleri atalar kültü, tabiat kültleri ve Gök Tanrı kültü olmak üzere üçlü bir din anlayışından oluşmaktadır. Bunlardan atalar kültünün çeşitli eski Türk zümreleri arasında en köklü ve en eski inançlardan birisi olduğu söylenebilir. Atanın öldükten sonra ailesine yardım edeceği inancından doğan, korku ve saygıyla karışık bir anlayıştan oluşan atalar kültü, Budizm ve Maniheizm gibi yabancı dinlerin yayılmasından sonra da Türkler arasında kuvvetinden bir şey kaybetmeden varlığını devam ettirmiştir (Turan, 1994:110).

1. Totemcilik (Totemizm)

Totemizm kısaca; insanla hayvan ve bitki gibi doğal nesneler arasında bir akrabalık ilişkisi ya da gizemli bir bağ bulunduğu inancına dayanan düşünce ve inanç sistemidir. Genel olarak, totem hayvan ya da bitkiyle topluluk üyesi arasında bir akrabalık ilişkisi kurulur. Bu ilişki mitolojiyle de desteklenerek kuşaktan kuşağa aktarılır. Türklerin kurt neslinden ve kayın ağacından geldiği inancı buna bir örnek olarak verilebilir. Böylece bitki ve hayvana aktarılan kutsallık sayesinde, doğa, kutsal olan ve kutsal olmayan olarak ikiye ayrılır.

Kutsal olan kutsal olmayan ayrımı, totem-hayvan ya da totem-bitkinin rastgele tüketilmesinde de kendini gösterir. Bunlar ancak dinsel törenlerde tüketilebilir, bunun dışında, totem-hayvan ya da totem-bitkiye dokunulmaz. Ata ruhlarının bu bitkilerde yaşadığı inancı aynı zamanda bu bitkilerin törenle tüketilmesi durumunda insanların üstün güç elde edeceği inancını da beraberinde getirir.

Totemciliğin Orta Asya Türkleri arasında da yerleşmiş olduğunu gösteren birçok kayıt bulunmaktadır. Bunların başında, kimi yaratıkların ya da nesnelerin totem olarak kabul edilmiş olması gelmektedir. Bir toplulukta totem üç yönden önemlidir:

- a) Klanın geldiği, türediği kabul edilen kutsal varlıktır. Klan üyelerinin atası sayılır.
- b) Klanın adını oluşturur.
- c) Klanın simgesidir (Tezcan, 1996:114).

Jean Paul Roux, totemciliğe ilişkin görüşleri belli noktalarda toplamıştır (Roux, 1970, akt. Avcioğlu, 1995:401-403):

İlk bakışta, totemcilik gibi görünen her şey, totemcilik değildir. Örneğin; bir hayvan atanın varlığı, onun totem olmasına yetmez. Zira totemci olmayan topluluklarda da hayvan ata efsanelerine rastlanır. Totemcilikte hayvana tapma yoktur. Totemler tanrı değildir. Onlara bir dost ve akraba olarak saygı gösterilir.

Kurban konusu yeterince açık değildir. Bazı araştırmacılar kurbanı totemcilik ögesi olarak kabul ederken bir bölümü kabul etmez. Bitkiler ve ender olarak cansız şeyler (yıldızlar, bulut vs.) totem olabilirse de totem genellikle hayvandır. Totem ilişki kurulan tür ile bu türün çeşitli tasvirleridir. Bu tasvirler de kutsaldır ve kutsandır.

Totemle bu akrabalık ilişkisi çeşitli inançlara yol açar. İnsanlar, kökenini bu totemlere dayandırmak yanında ata ruhlarının bu hayvan ve özellikle bitki totemlerde eyleştiğine inanırlar. Totem ile insan arasındaki “akrabalık” çok tartışılır. Bazı bilim adamları akraba olduklarını savunurken

(Durkheim, Freud), bazıları buna karşı çıkmaktadır (Davy, Cazeneve). Tümünün birleştikleri nokta ise; totem ile insan arasında yakın bir ilişki olduğudur. Totemcilik ancak boy örgütlenmesi olan yerde var olabilir. Mauss'un sözleriyle, "Totemi olmayan boy olabilir; fakat boy olmadan totem olmaz." Totemin koruyuculuğu karşılıksız değildir. İnsanın ilk yükümlülüğü totem hayvanı öldürmekten ve yemekten kaçınmaktır. Yasak yalnızca akraba boyunca üyeleri için geçerlidir. Freud bunu totemciliğin çekirdeği sayar (Roux, 1970, Akt. Avcıoğlu, 1995:401-403).

Totem inanisında insan vücudunun bazı kısımları özel bir kutsallık taşımaktadırlar. Totemi oluşturan insanlar, tek bir aile ve kan kardeşi sayılırlar. Bu nedenle klan üyelerinden biri, başka bir klan üyesi tarafından öldürülürse onun kanı yerde bırakılmaz. Kan davası gütmek, bütün klan için bir borç sayılmaktadır. Bir başka tabu ise, klan içi evliliktir. Klanlardaki kadınlar ve erkekler kardeş sayılırlar (Tezcan, 1996:115).

Aynı toteme bağlı kişiler arasında evlenme yasağı konuyu ilk inceleyen uzmanlarca kesinlikle kabul edilmiştir; fakat sonradan bu tutum değişir. Van Gennep, ilkin bütün gerçek totemcilik biçimlerinde aynı totemin üyeleri arasında evlenme ve bazen de cinsel ilişki yasağı bulunduğunu düşünür. Daha sonra egzogami ve totemciliğin iki özerk kurum olduğunu, biri olmadan ötekini olabileceği ya da her ikisinin sınırlı ölçüde bir araya gelebileceğini ileri sürmüştür (Roux, 1970, Akt. Avcıoğlu, 1995:401-403).

Freud, totemi şu şekilde tanımlamaktadır: "Totem yenilebilen ve zarsız ya da tehlikeli ve korkunç bir hayvan, pek nadir olarak bitki veya (yağmur, su gibi) bir tabiat gücüdür. Totemin bütün bir klanla özel bir ilişkisi vardır. Totem, her şeyden önce klanın atasıdır. Klanın koruyucusudur. Klan halkına zor durumlarda yol gösterir. Evlatlarını daima tanır ve korur "(Freud, 1971:50).

Türklerden bir grubun "kurt"u (Gökböri) ata olarak tanıdıkları, Göktürklerin kurttan türedikleri hakkındaki efsanenin Çin kaynaklarına kadar geçtiği bilinmektedir. X. yüzyılda Abbasoğulları döneminde özel bir görevle Türklerin yaşadığı bölgeleri gezmiş olan Arap bilgini İbni Fadlan, Başkurt Türklerinden bir kısmının "yılan"a, "balık"a veya "turna"ya taptıklarından söz etmektedir. XI. yüzyılın Arap tarihçilerinden Gardızı de Kirgızlar içerisinde "inek"e, "kirpi"ye, "saksağan"a ve "şahin" e hatta güzel ağaçlara tapınların bulunduğunu anlatmaktadır (Turan, 1994:98). Fakat, Türklere totem inanınin olmadığını ileri süren tarihçiler de bulunmaktadır.

Sosyolojide din konusundaki araştırmaların önem kazandığı yüzyılın başlarında ve büyük olasılıkla zamanımızda bile Avustralya kabileleri, Amerika yerlileri, Malinezya toplulukları arasında görülen totemcilik, klanın dini

kadrosunu oluşturur. Bir hayvan veya bir bitki klanın atası durumundadır ve kutsal sayılarak adına “totem” denir. Totemin taştan veya tahta parçalarından sembolleri yapılır ki buna “şuringa” adı verilir. Totemciliğin yukarıda da ayrıntılı olarak verilen özelliklerinden yola çıkılarak eski Türk örf ve gelenekleri arasında totemciliğin özelliklerine uygun görünen bazı inanış ve davranışlar dikkati çekmektedir. Türk ailelerinde egzogami esastır. Türkler “kurt”u ata sayarlar. Ayrıca geçen yüzyılın ikinci yarısında Asya Türk zümrelerinden Altaylar ve Yakutlarda tespit edilen, babayı ve anayı temsil eder mahiyetteki semboller (put, idol) totemcilikteki şuringaları hatırlatır.

İbrahim Kafesoğlu, bu örf ve geleneklerden yola çıkılarak bazı araştırmacıların eski Türklerin klan dini ile ilgileri olabileceğini düşündüklerini belirtir; ancak bütün bunların eski Türklerde totemciliğin varlığına delil saymanın yeterli olmayacağını belirtir. Totemci topluluğun dini anlayışına paralel olarak aile kuruluşu, aile hukuku, ekonomi vb. bakımlardan da totemci anlayışa uygun olması gerekir. Örneğin, İbrahim Kafesoğlu, Türklerde kurdun saygıdeğer bir simge sayıldığını; fakat ona tapılmadığını, ayrıca totemci ailede ana hukukunun hakim olduğunu; oysa Türk ailesinin ataerkil bir yapıya sahip olduğunu vurgulamıştır (Tezcan, 1996:115). İbrahim Kafesoğlu, Türklerde totem inanışının olmadığını ileri sürer (Kafesoğlu, 2002, C.2: 290-291).

2. Canlılık, Ruhçuluk (Animizm)

İlkel dinler, günümüzden yaklaşık olarak 3.000 yıl önce beş kıtada doğmuştur. Bu dinlerin hemen hemen hepsi “canlılık” formunda görülmektedir. Çünkü, ilkeller, hayvanlar, bitkiler, kayalar, dağlar, ırmaklar, yıldızlar gibi çevrelerinde bulunan her şeyin bir “ruh”u olduğuna inanmaktaydılar. Bu inanca göre, ruhun bedene ya da bedeninin bazı bölümlerine bağlı olduğuna inanılır. Ruh canlıdır ve bedenin dışındayken de onu etkiler. Ruh, bedeni kesin olarak bırakırsa beden ölür. Ölen kişinin ruhu, yine de cesedine bağlı kalır. Ölen kişi yaşayanları kışkırtıp onlardan öç almaya çalışabilir. Bunu önlemenin yolu ölen kişinin cesedine özen gösterilmesidir. Ölüler yaşamaya devam ederler, saygı isterler. Yiyip içmek isterler. Bu nedenle ölenlerin mezarlarına sevdikleri yiyeceklerle, yaşarken beğendikleri eşyalar, araçlar konur. Fakat, ölümlerin dünyası canlıların tersidir. Yeryüzünün gecesi onların gündüzüdür (Tezcan, 1996:115-116). Anadolu’da yaşayan Alevi Tahtacı Türkmenlerinde günümüzde de süren elbiseyle ve bazı eşyalarla gömülme inanışı sürmektedir.

Animizm kısaca; ölenlerin ebediyen dünyadan ayrılmadıkları, ruhlarının cenazenin çevresinde, ağaçlarda, bitkilerde ve giderek tüm doğada dolaştığı inancını ve böylece tüm doğanın canlı olarak algılanmasıdır. Psikolojik olaylarda olduğu gibi hayatla ilgili olayları da düşünen bir ruhun yönettiğine inanan sistemdir. Canlılığın temel özelliklerinden biri olan büyü ve fahın

Türkler arasında da uygulandığı bilinmektedir. 921-922 yıllarında Oğuzların yanına gitmiş olan İbni Fadlan, onların hastalığın kötü ruhların (cin) etkisiyle meydana geldiğine inandıklarını belirtmektedir (Turan, 1994:104).

Eski Türklerde, insan ruhları genellikle “kuş” biçiminde düşünülmüştür. İnsanlara can vermeden önce bu ruhlar, gökte kuş olarak yaşar. İnsanlar ölünce de göğe uçarlar. İslamiyet’ ten sonra dahi ruhlar kuş biçiminde düşünülmüş “sunkar boldı-sungur kuşu oldu” denilir. Ebu Müslim Hikâyesinde Ebu Müslim ölünce beyaz güvercin olup uçar. Dede Korkut’ta Deli Dumrul, kara kılıcını sıyırıp saldırınca, Azrail bile güvercin olup pence-rede çıkıp gider. Kırgızların Er Töştük destanında bir yiğit, “Bu yedi kuş benim ruhumdu, benim nefesimdi” demiştir. Diğer taraftan, Orta Asya’da ruhlar, hayvan ve genellikle de kuş biçiminde düşünülmüştür. Şaman’ın gök yolculuğunda yardımcı ruhları, kuş ya da kanatlı hayvanlar olarak temsil edilmiştir (Avcioğlu, 1995:345).

Animizmde, ruhlar insanlar arasına karışarak ya onlara şans verir ya da onları hasta eder. Bu yüzden ölü ruhlarını yatıştırmak amacıyla onlara adaklar adamak, kurbanlar kesmek, ölmüş atalarının mezarlarına sunularda bulunmak gerekir. Animizme göre ruhlar, öbür dünyada da bu dünyanın benzeri bir hayat sürmektedir. Bu yüzden ölen kimseleri; eşyalarıyla, zengin ve kudretli ise, esir ve hizmetkârlarını da ölüyle beraber gömmelidir.

Animizme göre; kişinin vücudunun bir parçası, onun ruhundan bir parça taşır. Kişinin gölgesi, sudaki aksi, tasviri de onun ruhunun bir parçasını taşır; çünkü “tasvir ile gerçek aynıdır.” Tek tanrılı dinlerin, özellikle İslamiyet’in resim yapılmasını yasaklamıştır. İnsan tarafından kullanılan eşyalar da yine onun ruhuyla özdeştir. Ölümünden sonra, ölünün eşyaları ya yakılır ya da fakirlere verilir. Böylece ruhun tekrar gelerek yaşayanları rahatsız etmesi önlenir.

Animizme göre ölü kutsaldır. Bu yüzden, onun karşısında kutsal olmayan her türlü işi, çalışmayı durdurmak gerekir. Bugün Anadolu’da cenaze haberi alındığında her türlü iş güç bırakılır, ölüm halinde bazı davranışlarda bulunmak, ağlamak, sızlamak, kadınların saçlarını kesmesi, bedenlerine toprak sürmesi, bazen çok uzun süre konuşmayarak yas tutması gereklidir (Hançerlioğlu, 1993:37).

Ölülerin gömüldüğü ve mistik bir alemde kendilerine barınak edildiği, ölümler dünyasına açılan kapı niteliğindeki mezarın ortaya çıkışı ise oldukça eski zamanlara kadar gitmektedir.

3.Şamanizm

Şaman sözcüğü, Mançu-Tunguz dilinden gelmektedir. Tunguzca şaman, saman; Mançu dilinde sama’dır. Türk kavimlerinde ise, şaman sözcüğü “kam” sözcüğüne karşılık gelmekteydi. Şamanizm, trans durumuna

geçebilme yeteneğindeki kimselerin, doğaüstü varlıklarla ilişki kurarak onların güçlerine sahip olmalarından bu güçleri toplum adına kullanmalarından ve bu amaçla yapılan dinsel-büyüsel pratik ve törenlerden ibarettir (Örnek, 1988:48).

Şamanizm, büyüye dayalı bir kabile dini olma özelliği taşımaktadır. Eberhard, Şamanizm'in, Türklerdeki varlığından bahseden ilk delilin 519 yılında Cücenlerden kaldığını söylemektedir. Bu tarihte bir kadın şamanın, güz mevsiminde ovada çadır kurarak yedi gün oruç tuttuğunu ve dualar ettiğini açıklamaktadır. Seyyah İbni Fadlan da Oğuzlardaki bazı kurban törenlerinden ve bunları yöneten ihtiyarlardan söz etmektedir. Ona göre Oğuzlar bu ihtiyar şamanların sözlerini dinlerler ve ona uygun hareketler yaparlardı (Ocak,1983:34). Şaman inancına göre evren üç bölümden oluşmaktadır:

a. Gök: Aydınlık olandır. Orada iyilik, güzellik ve mutluluk vardır. Tam anlamıyla bir cennet demektir. 17 kattan oluşmaktadır. En büyük Tanrı/ruh olan Ülgen, eşi ve çocukları ile kendisine bağlı iyi ruhlar orada oturur.

b. Yeryüzü: İnsanların yaşadıkları yerdir.

c. Yer altı: Karanlık olandır. 14 kattır. Kötülüklerin, bahtsızlıkların, çirkinliklerin hüküm sürdüğü yerdir. Bu nedenle cehennem demektir. Kor-kunç bir tanrı/ruh olan Erlik, ailesi ve ona bağlı kötü ruhlar yeraltında bulunurlar (Turan, 1994:103).

Türk doğacılığının sembolü, Şamanizm'dir. Ziya Gökalp Şamanizm'i, eski Türklerin dini değil, sihre ilişkin sistemleri olarak kabul etmiştir. Bu nedenle de Türkler arasındaki Şamanizm'i "Toyunizm" olarak adlandırmıştır. Oysaki Toyunizm, Budizm'dir. A.İnan ise, Türk Şamanizm'inin başka toplumlarda görülen Şamanizm'den farklı ve gelişmiş olduğunu belirtmektedir (Tezcan, 1996:118). Şamanizm bir din değil, büyü sistemi olarak yerleşip yayılırken Türkler arasında daha önce mevcut olan atalar kültü, tabiat kültürleri ve Gök Tanrı inancını, Budizm, Maniheizm gibi dinlerin bazı inanç ve merasimlerini benimsemişlerdir (Ocak, 2000:53).

Dikkat çekici özelliklerden biri kamların genellikle erkek oluşlarıdır. Bununla birlikte kadın kamlardan da söz edilmektedir. Hatta bir rivayet Tobalarda kadın şamanlardan söz etmektedir ki Cücenler içinde de benzer rivayetler vardır (Güngör, 2002, C.3: 267).

Genellikle bir insanın şaman olup olamayacağı çocukluğunda bazı ruhsal belirtilerle ortaya çıkar. Nioradze, bu belirtileri şu şekilde açıklamaktadır; cin, peri, dev görme, sık sık gerçekleşen baş dönmeleri, bayılmalar ve gelecekte haber verme yeteneği. Ayrıca, bu insanlar, yemeden içmeden kesilirler, insanlar arasına katılmazlar, sinirlidirler, evlerinden

kaçıp ormanlara gider, karlar üzerinde yatarlar ve yalnız kaldıklarında cinlerle, perilerle konuşurlar (Nioradze, 1954:54, Akt, Örnek, 1988:49).

Eliade'e göre bir insan, kalıtım yoluyla olabileceği gibi kendi isteği ile de şaman olabilir. Bunun için de uzman olan bir şamandan uzun süre eğitim alması gereklidir (Eliade, 1987: 202). Örnek ise, şamanlığın babadan oğula geçtiği durumlarda genç şamanın bilgili ve uzman bir şamandan mesleğinin teori ve pratiği hakkında dersler alarak bu mesleğin sırlarını, transa geçme tekniklerini, duaları, ilahileri ve büyüsel formülleri öğrendiğini belirtmiştir (Örnek, 1988:53). Eğitim-öğretim süresi ortalama üç, dört yıldır. Bazen bu sürenin beş-on yılı bulduğu da olur. Eğitim sonunda adayın şaman oluşu çoğu zaman bir törenle kutlanır. Bu törenin en önemli iki aracı, "*şaman giysisi*" ve "*şaman davulu*" dur. Özellikle Kuzey Asya' da şaman giysisinin özel bir görevi vardır. Bu giysi bir kült aracı gibi kullanılmaktadır. Örneğin; bir şamanın giysisi üzerinde kuş resminin bulunması, şamanın bu kuş resmi yardımıyla öte dünyaya uçabileceği şeklinde yorumlanmaktadır. Şaman giysisi diğer kültürler gibi kutsaldır. Bu nedenle de herkesin görebileceği ve dokunabileceği yerlere konulmaz. Özellikle kadınların ve küçük çocukların şaman giysilerine dokunmasının onların güçlerini azaltacağına inanılmaktadır (Örnek, 1988: 64-66).

Günümüzde, Anadolu halk oyunları ile Orta Asya arasında bağ kuran birçok araştırmacı, daha çok "davul" ögesi üzerinde durmuştur. Gerçekten de davul vuruşlarının ritm ve tartımının oyuncular arasında sağladığı uyum, davul sesinin yumuşak aynı zamanda coşku verici oluşu göz önünde tutulursa, bu aletin niçin toplu eylemlerin asıl ögesi olduğu konusunda ipuçları verebilir. Bugün ülkemizde hâlâ, düğün, asker uğurlama, futbol maçları gibi, insanların grupça ortak ve uyumlu devinimlerde bulunmalarında, coşmaları ve ses getirmeleri gerekli durumlarda da temel araç olarak "davul" kullanılmaktadır. Davul genellikle tahta bir kasnağa deri geçirilerek yapılmaktadır. Bu davula, doğaüstü kudretlerin, cinlerin bulundukları ve eğleştikleri bir araç olarak bakılmaktadır. Bazı bölgelerde davulun, şaman tarafından bir binek hayvanı gibi gökyüzüne ya da yeraltına yaptığı yolculuklarda kullanıldığına inanılmaktadır. Davulların üzerindeki ağaç motifleri, "dünya ağacı"nı sembolize etmekte, merdiven resmi gökyüzüne çıkmayı kolaylaştırmakta, atlar uzun mesafeleri almak için kullanılmakta ve eciş bücüş cinler ise çeşitli işler görmektedir (Örnek, 1988:66).

Altay şamanlığında kamlar "ak" ve "kara" şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Şamanizm içerisinde böyle bir ayrımın geç dönemlerde, özellikle XVII. yüzyıldan itibaren ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bir görüşe göre bu ayrımın İran etkisiyle olan bir gelişme olduğu ileri sürülmüştür. Ak kamların yalnızca göğe, iyi ve aydınlık ruhlar şerefine kansasız kurban ayin ve törenleri düzenledikleri; buna karşılık kara şamanların, kötü ve karanlık tanrılarına cehennem ilahı Erlik'e ayinler düzenledikleri görülmektedir.

Kadınların ise yalnızca kara şaman olabilecekleri düşünülmektedir (Güngör, 2002, C.3: 267). Uraz; şamanların tören sırasında başlarına at kuyruğu, yüzlerine maske taktıklarını, elbiselerinde ise ziller ve çingirakların bulunduğunu eklemektedir (Uraz, 1994:207).

Boyle; şamanların; sihirbazlık yapan, hastaları iyileştiren, gaipen ve gelecekte haber veren, ruhları bedenlerini terk edip tekrar dönen, at üstünde göğe yükselip Tanrıyla konuşan, doğa güçlerini istediği gibi yönlendiren, ateşin yakıcılığından etkilenmeyen, ölmüş hayvanları kemiklerinden tekrar diriltiren, kadın-erkek ortak ayinler yapan ve tahta kılıçla savaşan insanlar olduklarını vurgulamıştır (Boyle, 1974, Akt:Ocak, 1983:95-96).

Şamanizm'e ait motiflerin birçoğuna eski Türk topluluklarında da rastlanmaktadır. Örneğin; Menakıbu'l Kudsiye' de Baba İlyas'ın ileri gelen halifelerinden Hacı Mihman'ın hangi hastaya nefesi ererse mutlaka iyileştirdiği ve bu kerametini şeyhi tarafından kendisine verildiği anlatılmıştır. Vilayetname-i Otman Baba'da ise, Otman Baba'nın misafir olduğu Musa Beğ adındaki kimsenin tekkesinde, civardaki hastaları yanına çağırdığı ve onları iyileştirdiği hikaye olunmuştur (Ocak, 1983:100). Diğer taraftan, "gelecekte haber verme motifi"ne örnek olarak, Hacı Bektaş'ın Sulucakaraöyük' ten Kırşehir Valisi Nuruddin Caca'ya makamından azledileceğini ve işkence göreceğini bildirmesi ve söylediklerinin aynen çıkmasını verebiliriz. "Ruhun bedeni geçici olarak terk etmesi (transmigration) motifi" hakkında ise iki ünlü menkıbe vardır. Bunlardan ilkinde göre, Baba İlyas'ın oğullarından Yahya Paşa, istediği zaman "bir sipahinin atını koyup gitmesi gibi" bedenini terk edip bir süre sonra tekrar dönerdi. Otman Baba ise, zaman zaman tekbir getirip namaza başladığı an, cisminden çıkıp gider, bir süre sonra tekrar cismine girerek rüku ve secde yapardı. "Göğe yükselip Tanrı ile konuşma motifi" ile de sık sık karşılaşmaktayız. Örneğin; Âşık Paşa'nın kerametlerini anlatan bir menkıbede, tıpkı Hz. Muhammed'in miracı gibi, Allah katına çıkarak onunla bizzat görüştüğü ve gizli alemleri baştan başa seyrettiği anlatılmaktadır (Ocak, 1983:100-113).

Şamanizm inancının içeriği ve sergilediği doktrine göre; bir din olarak kabul görmezse de din kadar etkili olmuş ve uzun yıllar Türklerin yaşamlarında ve hayatlarında büyük rol oynamıştır. Özellikle Altay Türkleri uzun yıllar etkisinde kalmıştır. Animizm'in ve Natürizm'in kaynaklarından oluşan bir zemin üzerinde tutunarak hızla yayılan Şamanizm'de, bu inancı yayan ve uygulayan kişilere şaman denilmektedir. Şamanlara göre; insanlarda heybetli ve korkutucu olan kötü ruhlar, iyilik eden iyi ruhlar bulunur. İnsanlar ölüp dünyadan ayrıldıktan sonra, o ölen kişilerin ruhları insanlar arasında dolaşır. Onlara musallat olarak, zaman zaman zarar verirler. Şamanlar zararlı olan ruhları kovmak amacıyla törenler düzenleyip dualar okur.

Toplum arasında büyük güç olan hatta yayıldığı yerlerde devletin kaderini değiştirebilen şamanizm inancında olan Türklerde diğer aynı inançta olan millet ve toplumlarında olduğu gibi şamanların tanrılarla konuştuğuna, ruhlarla konuşup onların yardımıyla yol göstericilik yaparak akıl öğrettiğine, hekimlik yaparak hastalara musallat olan kötü ruhları kovmak için telkin yolu ve yaptığı çeşitli bitkisel ilaçlarla şifa aradığı görülür. Şamanizm'de şamanlara göre insanların biri kendilerinde diğeri de ayrı ama birbirinin aynısı olan iki ruhu vardır. Bu eş ruh bir hayvan halinde de olabilir ki buna da "yekil" denilmektedir. Şamanizm'de birden fazla tanrı vardır ve bu tanrıların görev ve yetkileri birbirinden ayrıdır. Şamanizm'de beş kutsal unsur vardır. Bunlar; demir, toprak, ateş, su ve ağaçtır.

4. Budizm

M.Ö. VI. yüzyılda Hindistan'da ortaya çıkan Budizm, Hindistan'ın dışında M.Ö. III. yüzyılda yayılmaya başlamış; Orta Asya'ya, Çin'e, 372'den sonra Kore'ye uzanmış; Tibet'e yerleşmesi ancak VIII. yüzyılda olmuştur. Batı Türkistan'da Budizm, Sasanilerin desteklediği Zerdüştilik ve Mani dini karşısında pek tutunamamış; Doğu Türkistan'ın yerleşik çevrelerinde kendine daha uygun muhitler elde etmiş; Budist külliyeler Çin'e doğru uzanan kervan yolları boyunca dikilerek, faaliyetlerini yüzyıllarca sürdürmüşlerdir. Güneye doğru uzanan kervan yolu üzerinde Hotan ve Miran; kuzeye giden yol boyunca ise Tumşuk ve Kuça şehirlerinde, III-IV. yüzyıllardan itibaren kurulmaya başlayan, "Vihara" (Türkçe "Vihar") denilen Budist manastırlarında "Toyin" denilen Budist rahipler, bu dinin propagandalarını yapmışlardır (Esin, 1978:59). Budizm Karluklar arasında yayılmıştır.

Budizm, yaklaşık 2500 yıl önce, bugün Buda olarak bilinen, Prens Siddhata Gotama'nın 35 yaşında bir uyanma ve aydınlanma yaşaması ile doğmuştur. Gotama, Kuzey Hindistan'da kraliyet ailesinin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Fakat zamanla, varlık ve lüksün mutluluğun garantisi olmadığını anlamıştır. Her şeyi bırakıp uzunca bir süre ormanda yaşamıştır. Altı yıl boyunca meditasyon ve insan mutluluğu üzerine çalıştıktan sonra aydınlanmıştır. Daha sonra 80 yaşına kadar Budizm'in ilkelerini öğreterek yaşamını sürdürmüştür. Birçok insana göre Budizm, dinin ötesinde bir "felsefe" ve "yaşama biçimi"dir. Bir felsefedir, çünkü; sevgi ve umut anlamları taşır. Budizm, bir taraftan ahlaki yaşama rehberlik ederken bir yandan da, insanın eylem ve düşüncelerinin farkında olmasını ve gerçek mutluluğa ulaşmasını sağlamaktadır (White, 1993:22).

Gotama babasının sarayında 10 yıl kaldıktan sonra 29 yaşında, evli ve bir çocuk babasıyken sarayı terk ederek bir mağaraya çekilir ve kendisinin kurduğu Budizm öğretisinin esasları üzerinde çalışır. Buda ilk yıllarda çok tepki almasına rağmen daha sonra kurduğu öğreti, ilgi çeker ve kısa zamanda hızla yayılır. M.Ö 480 yılında seksen yaşında ölen ve elli yıl bu dini yaymak için çalışan Buda'ya Sakyamoni de derler. İnsanlar böyle ha-

reket edip; hiçbir cana kıymazsa, kimseye fenalık etmezse, kimsenin malını almazsa, yalan söylemezse, kutsal alemini temsil eden ve sükun ve huzur alemini olan Nirvana'ya ulaşabilirler ki Nirvana bütün arzuları yok etmek içindir.

Türklerin girdiği yabancı dinler arasında onları en çok etkileyen inanç sistemlerinden birisi Hindistan kökenli Budizm'dir. En belirgin özelliği, tapılacak üstün bir varlığa yer vermemesi olan Budizm, her şeyin serbestçe incelenmesi, denenmesi esasına dayanan bir öğreti veya felsefe niteliğindedir (Turan,1994:104). Temel inancı olan tenasüh (ruh göçü) gereğince canlılar Nirvana'ya (ebedi mutluluk) ulaşınca kadar öldükten sonra değişik kalıplarda birçok kez yeniden dünyaya gelirler (Ocak, 2000:66).

Türlere özgü bir Şamanlığın yaygın olduğu dönemde Göktürk Kağanı To-Po Han'ın Budizm'i kabul etmesi, bu dinin Türkler arasında da yayılmasına neden olmuştur (Turan, 1994:103). To-Po Han, yanında on sene kalmış Budist rahibi Jinagupta'nın müridi olmuştur. To-Po Han'ın adı geçen Budist rahibin telkinleri ile Buda mabedi ve heykelleri yaptırdığı ve bu şekilde hükümdarlığının yükseleceğine inandığı rivayet edilir. Görülüyor ki Budizm'in Göktürk saraylarına kadar girmesinde Budist rahiplerin rolü önemlidir (Güngör, 2002, C.3: 269). Budizm'in Türklerin arasında yayılmasında rol oynayan unsurlardan birinin Soğdlular olduğu görülmektedir. Türkler, Soğdluları sefaret faaliyetlerinde ve diplomatik faaliyetlerde kullanırlarken, Soğdlu Budistlerden de ister istemez etkilendiler (Güngör, 2002, C.3: 270).

Budizm'in, Göktürkler egemenliği altındaki topraklara girmesinin bir başka sebebi ticaret yollarının gelişmiş olmasıdır; çünkü ticaret yollarını sadece ticaretle uğraşanlar kullanmamış, gezginci rahipler de kullanmışlardır. Hatta sadece Budist rahipler değil, diğer yabancı dinlerin misyonerleri de bu coğrafi bölgelerde rahatlıkla dolaşmış ve dinlerini yaymaya çalışmışlardır (Güngör, 2002, C.3: 270).

Budistler Buda'nın vaazlarının Pali-Kanon adlı bir kitapta toplandığına ve 400 yıl kadar sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarıldığına inanırlar. Budizm'in kutsal kitabı üç sepet anlamına gelen "Tripitaka veya Tipitaka'dır". Bu kitapta rahip ve rahibelerle ilgili kurallar, ayin usulleri, beslenme, giyinme, Buda'nın hayatı, konuşmaları, vaazların yorumu, Budizm felsefesi vb. ayrıntılı bir şekilde anlatılır.

Buda'nın öğretisinin başlıca özelliği; Buda'nın aydınlanma sonucu bulmuş olduğu gerçekleri birer dogma olarak sunacak yerde aydınlanma yöntemini öğretmesi ve böylelikle yöntemi öğrenen kimselerin kendi çabalarıyla bu gerçekleri kendilerinin bulup yaşantısal deneyimle doğrulamalarını öngörmesi, Budalık yolunu herkese açık tutmasıdır.

Nirvana, Batı'da genelde anlaşıldığı gibi ölümden sonra değil, burada ve şu anda gerçekleştirilebilecek bir ruhsal durumdur. İstek ve tutkuların yok olması, ıstırapın etkili olmayacağı bir iç barışa, iç suskunluğa, aşkın bir mutluluğa erişmektir. Nirvana'ya erişme isteği de dahil olmak üzere tüm istek ve tutkular bırakılmadan, olanla, gelenle yetinmekten gelen iyimser bir yeterlilik kazanılmadan Nirvana gerçekleştirilemez. Nirvana'yı gerçekleştiren kimse bir yandan da günlük yaşamını normal haliyle sürdürür.

Nirvana'ya erişen kimselerin tek farkı, bu zorunlulukların dışında kalmayı başarabilmesidir. Eylemlerinde beğenilmek, beğenilmemek gibi bir güdü etkin olmaz, yaptığı işlerden alkış beklemez, başarı ya da kazanç onu fazla sevindirmedeği gibi başarısızlık ya da yitim de fazla üzmez. Kuşkusuz acı da çeker; ama bunlara bilgece katlanmasını, olayların doğal akımına boyun eğmesini de bilir. Beni aşınca bütünle bütünleşir. Yarının getireceklerine kaygısız, "ben" in doyumsuzluğundan gelen bütün sorunlara sırtını çevirmiş, şu yaşam nasıl yaşanmalıysa öyle yaşamaya başlar. Özgürlük, coşku, aşkın mutluluk içinde, akıp gitmekte olan yaşam ırmağı içindeki yerinin bilincine erişir. Gerçeğin sözcüklerle kavramlarla değil; ancak yaşantıyla kavranabileceğini savunan Budizm sözcüklere, kavramlara tutsak olmak yerine onları tam olarak denetim altına almak ister.

Budistlere göre; Mazdaizm'de olduğu gibi ölen insanın cesedi pistir. Toprak kutsal kabul edildiği için ölen kişinin cesedi ya nehre atılır ya vahşi hayvanlara verilir veya yakılarak ölenin teninin toprağa değerek toprağı kirletmesi önlenir. Hintlerde ve Çinlerde bir Buda'nın yakılan cesedinin külleri yedi memlekete dağıtılırken, Türkler Budizm'i farklı olarak kabul etmişler ve bilhassa insanın gömülmemesiyle ilgili inançları benimsememişlerdir.

5. Zerdüştilik

Zerdüş (M.Ö. 628-551) tarafından kurulmuş olan Zerdüştlük İran'ın millî dini olmuştur. Bu dinin kültürel geçiş alanı üzerinde bulunan Türk ülkelerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür (Barthold, 1981: 233).

Türklerle İranlılar arasındaki ilişkilerin kesin başlangıç tarihini tespit etmek güçtür; ancak bu iki toplumun asırlarca iç içe yaşadığı bilinmektedir. Bu ilişkiler bazen İranlılar ile Türklerin Bizans'a karşı ittifak oluşturduğu zamanlarda dostaneyken, ittifakın bozulduğu zamanlarda ise Bizans-İran mücadeleleri sırasında Türklerin Hazar Denizi kıyılarına kadar sarktıkları görülmüştür. Bütün dostça ve düşmanca ilişkiler sonucu, açık olan bir şey varsa, o da iki tarafın sıkı bir kültürel alışveriş içine girmeleridir. Türk-İran ilişkisinin bu şekilde yoğunlaşmasıyla İran etkisinin özellikle Göktürkler devrinde arttığı görülür. Sasani İmparatorluğu'ndaki dini mücadeleler sırasında İran'da barınamayan Zerdüştilik ve Manihaizm gibi çeşitli İran dinlerinin mensupları İran-Çin kervan yolları vasıtasıyla Orta Asya ve Türk

topluluklarının bulunduğu memleketlere sığınarak kendi inançlarını yayma imkânı bulmuşlardır (Oymak, 2002, C.3: 376).

Türkistan'da yayılmış olan Zerdüştilik, Orta Asya Türk kültür ve sanatı üzerinde de etkili oldu. Göktürkler kendi tanrılarını İran resim geleneğine göre resmetmekteydiler (Ögel,1984:234). Çin motifi olan cennet kuşu, Zerdüştiliğe geçti ve onun en önemli sembollerinden biri oldu. Horoz ve cennet kuşu, ateş ve güneşin sembolüdür (Ögel,1984:192). Zerdüştilikteki ateş kültü, İran kültüründe tapınma objesidir. Halbuki Türklerde ateş, temizleme aracıdır. Horasan ve Maverâünnehir yöresi dışında Hazar kıyılarında da Zerdüştiliğe giren Türkler bulunmaktaydı (Barthold,1975:54).

IX., X., XI. ve hatta XII. yüzyıl İslâm coğrafyacıları Kırgızlar, Kimekler, Macarlar ve benzeri Türk topluluklarında ateşe ibadet edildiğini, ölülerin yakıldığını haber vermektedirler. Başlangıçta Türklerle ait kabirlerde yakılmış ceset izlerine rastlanamamışsa da sonraları içinde cesetler yakılmış kabirler ortaya çıkarılmıştır. Geleneksel Türk dininde tabiat kültü içerisinde ateş kültü de çok önemli bir yer tutmaktadır. Hatta Altaylı şamanist Türk boylarında ateş üzerine şöyle bir efsane vardır: “İlk insanlar meyve ve otlar beslenirken Tanrı onlara et yemelerini emrederken Ülgen de ilk defa insanlara ateş yakmayı öğretmiştir.” (Oymak, 2002, C.3: 379).

6. Manihaizm

Mani dini, Mani (216-277) tarafından kurulmuş evrensel karakterli bir dindir. Hristiyanlık başta olmak üzere; Mazdaizm, Budizm ve Mezopotamya dinlerinden birçok unsurları içine almakta, bu açıdan da senkretik bir karakter taşımaktadır. Mani dini, iki prensip; iyi-kötü, karanlık-aydınlık, nur-zulmet üzerine kurulmuş olup, buna göre yaşadığımız dünya iyi ve kötü unsurların birleşmesinden meydana gelmiştir. İnsanın ruhu iyiliği, cesedi ise kötülüğü temsil etmektedir. Mani dininin yayılışı, Soğdlu tüccarlarla olmuştur. Mani dini Uygurlar vasıtasıyla Çin'den Yukarı Asya'ya geri dönmüştür. Böğü Kağan'ın yardımıyla 763'ten itibaren Uygurların resmi dini Maniheizm oldu (Güngör, 2002, C.3:272).

Hindistan ve Çin'le olduğu gibi Orta Asya'nın çok eskilerden beri İran'la da münasebeti olması nedeniyle Türkler, bu kültürün dinlerinden de etkilenmişlerdir. Türkler arasında geniş bir taraftar kitlesi elde eden bu İran dinleri Zerdüştilik, Mazdeizm ve Orta Doğu'nun çeşitli eski inançlarından, kısmen de Uzak Doğu dinlerinden oluşan Zerdüştiliğe tepki olarak ortaya çıkan Maniheizm'dir (Ocak, 2000:66).

Göktürklerin Budizm'i kabul etmelerinden yaklaşık iki yüzyıl sonra, 763'te Uygur Kağanı Böğü'nün (760-780) Mani dinine girmesi üzerine bu din Türkler arasında yayılmaya başlamıştır. Yayıcısından ötürü Manihaizm

adını alan bu dinde, maddeyi ve ruhu esas alan bir ikilik öngörülmüştür. Ana düşüncesi iyilik ve kötülük arasındaki zıtlıktır. İyilik aynı zamanda ışık ve ruh; kötülük de karanlık ve beden demektir. Evren iyilik ve kötülüğün, insan ise ruh ve bedenin karışımıdır. İnsanlar, “aşk, inanç, yetkinlik, sabır ve hikmet” gibi beş erdem ile kötülüğe karşı durabilirlerdi. Işık gönderen güneş ve aya dua etmek ve oruç tutmak da yapılan ibadetler arasında idi (Turan, 1994:105).

Pratikte insanlar; seçkinler (dindarlar), dinleyiciler ve laikler olmak üzere üçe ayrılıyorlar. Dindarlar için evlenmek, şarap içmek, hayvanları boğazlayıp etlerini yemek ve çalışmak yasaktır. Aynı ahlâki kurallara uymakla beraber dinleyiciler evlenebilir, et yiyebilir ve çalışabilirler. Laikler ise dini emirlere uymakla yükümlü değildirler. Seçkinler günde yedi vakit, dinleyiciler günde dört vakit namaz kılmakla mükelleftirler. Mani dininde kurbanın her türlüşü yasaktır (Güngör, 2002, C.3: 272)

Türkler ve Semavi Dinler

Türkler İslâmiyet’i kabul etmeden önce Orta Asya’daki tarihleri boyunca, Çin ve İran olmak üzere iki büyük kültür dairesinin etkisi altında kalmışlar, dolaylı da olsa Hindistan kültüründen etkilenmişler ve belirli çevrelerle sınırlı olmasına rağmen Yahudi ve Hristiyan kültürü ile ilişkide bulunmuşlardır. Türklerin Orta Asya’daki kendi kültürleri özünde varlığını korumuş; ancak belirli ölçüde işaret edilen etkilerle beslenmiştir. Başta Oğuzlar olmak üzere X. yüzyılda kitleler halinde İslâm dinini kabul etmeye başlayan çeşitli Türk zümreleri, bu yeni ve tamamen farklı içerikteki dinin kültür çevresine dahil olmuşlardır. Yalnız Türkler İslâm kültürünü, kendi öz kültürleriyle yoğrulmuş, İran ve Çin kültürünün etkilerini almış olarak benimsemişlerdir (Ocak, 2000:84).

Türkler, yukarıda değindiğimiz bu inanç sistemlerinin yanında semavî dinlerin de etkisi altında kalmıştır. Bu dinlerden Yahudiliği kabul eden tek Türk halkı Hazarlardır. Yahudiliği benimseyen Hazarların bir kısmı eski Şamanizm’i korumuş, çok az bir kısmı da Hristiyanlığı seçmiştir. Orta Asya Türkleri, daha Göktürkler döneminde Hristiyanlık ile tanışmışlardır. Türkler, değişik etkenlerle çevrelerinde karşılaştıkları dinlerden birçoğuna girdikleri halde bunlar arasında en sürekli olanı ve ulusal kültürü en çok etkileyeni İslâmiyet olmuştur (Turan, 1994:105).

1. Musevilik

Hazarlar, 740 tarihinde Musevîliği kabul etmişlerdir. Musevîlik Hazarların arasında, hakan ve çevresi veya en çok yönetici ve aristokrat zümreyle sınırlı kalmıştır. Musevîlik, Türklerin arasında sadece Hazarlarla sınırlı kalmamış; Hazar ve Karayların yanı sıra Kaliz, Kabar, Kıpçak gibi bir

kısım Türk boylarından da Musevî dinine girenler olmuştur (Kuzgun,1993:194).

Musevîliğe geçen Hazarlar, başka dinlere geçen birçok Türk'te örneklerine rastladığımız gibi, İbranî yazısını kullandılar. Ancak Türkçe'yi muhafaza ettiler. Azerbaycan'daki Musevî kolonilerinin tarihi VII-X. yüzyıllara uzanmaktadır. Azerbaycan'da "Dağ Yahudileri" adı altında bilinen bu Karaimlerin tarihi de muhtemelen Hazar İmparatorluğu'na bağlanmaktadır (Güngör, 2002, C3: 280).

İlk önce Şamanizm'e mensup olan Hazarlar Yahudilerin gelmesiyle 8. yüzyılda Yahudiliği tanımışlardır. Bununla birlikte Hazar Devleti, Yahudiliği sonuna kadar resmi bir din olarak korumuştur. Öyle ki, bir rivayete göre, Müslüman devletlerin bir havrayı yıktırdığını duyan Hazar hükümdarı 922 tarihinde İtil şehrindeki bir minareyi yıktırmıştır (Ocak, 1983:61).

2. Hristiyanlık

Türklerin, dinî tarihlerinin belli bir döneminden itibaren temas ettikleri evrensel ve büyük dinlerden biri de hristiyanlıktır. Türklerin Hristiyanlıkla teması çok eskilere uzanmaktadır. Barthold, Maniheizm'in kesinlikle Orta Asya'da Hristiyanlıktan önce yayılmaya başladığını ve bunun M.S. III. yüzyıl ile tarihlenebileceğini düşünmektedir. Hristiyanlığın Orta Asya'daki varlığı ile ilgili bilgiler ise IV. yüzyıldan daha gerilere gitmemektedir (Barthold, 1975:19).

Türklerin Hristiyanlıkla olan temasları daha çok doğu kiliseleri ile olmuştur. Bu çerçevede Ortodoksluk birinci sırayı almaktadır. Bununla birlikte, Orta Asya söz konusu olduğunda, Bizans kilisesi değil de, Sasaniler döneminde onun yakın takibine uğrayan Nesturîler, önce İran'a sığınmış; daha sonra Türklerin arasına girmiştir (Güngör, 2002, C.3: 275).

Nesturîliğin İran'a geçişi ve diğer ülkelere yayılışı gibi, Orta Asya'ya girişi de büyük oranda ticaret yollarıyla olmuştur. Ön Asya'dan başlayarak, Maveraünnehir'in Baykent, Buhara ve Semerkant gibi belli başlı büyük şehirlerinden geçen milletler arası İpek Yolu, bir taraftan ekonomik gelişmeyi sağlarken, diğer taraftan birçok din ve kültürleri beraberinde getirmiş, bölgedeki Türklerin bu manevi unsurlarla temas etmelerine sebep olmuştur (Togan, 1981, C.1 : 94).

Maveraünnehr'e giren Hristiyanlık, Zerdüştilikle Budizm arasında yıllarca sürüp giden mücadelelerden de yararlanarak hızlı bir şekilde yayılmış ve kısa zamanda çevrede hakim bir din haline gelmiştir. Nesturîlik Karluklar, Kırgızlar, Uygurlar, Naymanlar, Kereitler ve Kumanların arasına da nüfuz etmeyi başarmıştır.

Nesturi Hristiyanlar, Orta Asya'da Süryanice'den başka, Uygur Türkçe'sini de kullanmış özellikle kitaplarını Süryanî alfabesi ile Uygurca yazmış, Süryanice'den birçok kitabı da Türkçe'ye çevirmişlerdir. Ayrıca Farsça'yı da kullanmışlardır. Bundan başka mezar taşlarında kullanılan tarihlerde, On İki Hayvanlı Türk Takvimi'ni kullanmışlardır (İnan, 1991,C.2:312).

Ortodoksluk ve diğer Hristiyan mezhepleri, Doğu Avrupa'da Balkanlar'da, Anadolu'da, Rusya'da ve Sibiry'a'da Türklerin arasına nüfuz etmeyi ve hatta kalıcı cemaatler oluşturmayı başardılar. Hristiyanlık Balkanlar'a erken dönemlerden itibaren ulaşmış ve IV. yüzyılda Trakya'da önemli bir yayılma göstermişti. Batıya yönelen Peçenekler, Kıpçaklar ve Uzlar geleneksel Türk dininden sonra Zerdüştilik, Mani dini ve İslâmiyet'le temas edip, XI. yüzyılın başlarından itibaren Hristiyan propagandasına maruz kaldılar.

Balkanlarda ve Anadolu'da Gagavuzlar, Karamanlılar, Ortodoks Hristiyan'dır. Bu topluluklar dilleri Türkçe'yi muhafaza etmeyi başarmışlardır. Karamanlılar 1923'te imzalanan "Türk ve Rum ahalinin mübadelesine dair mukavele ve buna bağlı protokol" gereği Yunanistan'a göç etmek zorunda kalmışlardır. Onlardan günümüze Grek alfabesi ile Türkçe yazılmış binlerce kitap, kitabe ve mezar taşları ulaşmıştır (Güngör, 2002, C.3:278).

Çuvaşlar, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Ortodoks Hristiyanlığa girdiler. Hakaslar Ortodoks'tur. Yakutlar Hristiyan'dır. Irak'ta, özellikle Kerkük'te, Müslüman Türkmenlerin yanı sıra bir Katolik Türkmen cemaati de mevcuttur. Türkçe konuşan, ibadetlerini Türkçe yapan ve ilahilerini Türkçe söyleyen bu Türkmen Katolik cemaatin nüfusu, otuz bin civarındadır (Hacaloğlu, 1995:150).

Türklerin, Hristiyanlığın etkisi altına girmelerinin en büyük nedeni, o dönemde Bizans İmparatorluğu ile sıkı bir ticaret ilişkisine sahip olmalarıdır. Genel olarak Hristiyan olan Türkleri üç grupta toplamak mümkündür;

- a) Kişi ya da küçük gruplar halinde Hristiyanlığa geçen Türkler,
- b) Din ile birlikte kültürlerini de kökünden değiştirenler,
- c) Hristiyan olmakla birlikte dil ve kültürlerinin birçok özelliğini koruyanlar (Turan, 1994: 106).

B.İSLAMİYET ÖNCESİ İNANÇ SİSTEMLERİNE BAĞLIKÜLTLER, ÂDET, İNANÇ VE PRATİKLER

Eberhard, geleneksel Türk dinini, "Güneş ve Ay kültürlerinden oluşmuş Türk Gök Dini" şeklinde tanımlamaktadır (Eberhard, 1942: 93).

Eski Türklerde, doğa inançlarına, Orhun kitabelerinde "Yer-Sub" şeklinde rastlanmaktadır. Yer-sular "ıduk" yani kutsaldır. Doğa inançlarının Türklerin yaşama biçimleriyle işlevsel bağlarını tam olarak belirleyemiyoruz (Güngör, 2002, C.3: 262). Eski topluluklar, hayvanlar, bitkiler, kayalar, dağlar, ırmaklar, yıldızlar gibi çevrelerinde bulunan her şeyin bir ruhu olduğuna inanmaktaydılar. Bu inanca göre ruhun bedene bağlı olduğuna inanılır. Ruh, bedeni bırakırsa beden ölür. Ölen kişinin ruhu, yine de cesedine bağlı kalır. Ölüler yaşamaya devam ederler, saygı isterler. Yiyecekler isterler. Bu nedenle ölenlerin mezarlarına sevdikleri yiyeceklerle, yaşarken beğendikleri eşyalar, araçlar konur (Tezcan, 1996:115). Tahtacı Türkmenlerinde günümüzde de süren elbiseyle ve bazı eşyalarla gömülme inancı sürmektedir. Canlılığın temel özelliklerinden biri olan büyü ve fahın Türkler arasında da uygulandığı bilinmektedir. 921-922 yıllarında Oğuzların yanına gitmiş olan İbni Fadlan, onların hastalığın kötü ruhların etkisiyle meydana geldiğine inandıklarını belirtmektedir (Turan, 1994:104).

1. Put-Fetişler (Totem - Töz - Ongun)

İçinde büyüsel gücün ya da cinin bulunduğu inanılan taş, boynuz, pençe, post, deri, bez parçası, figür vb. gibi objelerden yararlanmak amacıyla yapılan çeşitli pratiklere "*fetişizm*", söz konusu objelere de "*fetiş*" denir. Sözcüğün kökeni Portekizce "*feitiço*" dan gelmektedir ve büyü, yapma şey, etkileyici güç anlamlarını taşımaktadır (Örnek, 1988:46).

Batı Afrika'nın dışında, en çok Kuzey Asya' da görülen bu inanca göre bazı fetişler, hastaların iyileşmesine yardım ederlerken bazıları da kötülük getirirler. En ünlü fetişler çivili fetişlerdir. Farklı malzemelerden yapılan bir figürün her yanına çivi çakılır. Fetişlerin üzerine çivi çakılması farklı biçimlerde yorumlanmaktadır. Hastanın neresi ağrıyorsa fetişin orasına çivi çakarak benzeşmeye dayalı analogi büyüsu uygulama, fetişin içindeki cine ondan istenileni hatırlatma, fetiş güzelleştirme gibi (Örnek, 1988:46). Uraz, nazar değmesin diye taşların takılmasını, evlere diken ve sarımsak asılmasını, başa kurşun dökülmesini, siyah tavuk kanı ile muska yazılması, deve sidiği içirilerek büyü yapılması vb. olayları fetişizmin biraz değişikliğe uğramış pratikleri olarak yorumlamaktadır (Uraz, 1994:205).

Türklerde her boyun bir kutsal hayvanı olduğu ve buna "*ongun-töz*" denildiği bilinmektedir. Oğuz'un oğullarından her birinin kendisine bağlı Türk boylarında birer ongunu olduğu kaynaklarca da kabul edilmektedir. Bu boyların ongunları avcı kuşlardır. Yalnızca Bağ Han'ın ongunu üç kuş ile gösterilmektedir. Ongun sayılan hayvanlara büyük saygı gösterilmekte, ok

atılmamakta ve incitilmemekte, eti yenilmemektedir. Moğollar ve bir kısım Türklerin, keçeden tanrı resimleri yaptıkları bunlara ongun dedikleri, bu resimleri evlerinin duvarına astıkları, önlerinde ibadet ettikleri ve ağızlarına yemeklerinin ilk lokmasını koydukları dikkat çekicidir. Uraz, totem ile ongun arasındaki farkı, boyların totemlerinin adını aldığı ve o boy içinde birbirleriyle evlenmediklerini, ongun için bu şartın olmadığı biçiminde özetlemektedir (Uraz, 1994:203).

Ongun, töz veya tösler Türklerde genellikle tavşan, ayı, kartal, sincap vd. gibi zoomorf şekiller altında tasavvur edilmiş olup, "tilik", "kozan", "aba", "bürküt", "tiyin" gibi isimlerle anılırdı. Türklerde, yıldızlarla ilgili tasavvurlara bağlı olarak, hayvanlarla temsil edilmeleri suretiyle, 12 Hayvanlı Türk Takvimi oluşmuştur. Bu hayvanlar sıçan (fare), ud (inek), pars, tavuşgan (tavşan), it (köpek) ve tonguz (domuz) dur (Turan, 1994: 25).

Türklerde atalar kültü problemi bizi tözler konusunda menşe efsanesine götürmektedir. Gumilev, Türklerde atalar kültürünün en büyük delili olarak Bozkurta duyulan saygıyı göstermekte; hatta bütün Türk hükümdarlarının kendilerini Asine=Asena soyuna bağlamak istemelerini bunun en büyük delili olarak görmektedir (Gumilev, 1999:122). Göktürkler, kurt menşe efsanesine bağlı olarak, büyük dinî törenlerini, demircilikte uğraştıkları Altay dağlarının bir vadisinde, beylerin ve asillerin katılımıyla yapıyorlardı.

Atalar kültü ile ilgili olarak, Türklerde ataların tasvirlerinin yapılıp saklandığına dair kayıtlar vardır. Gerçekten de, Orta Asya Türkleri arasında görülen ve bazıları keçeden, paçavradan, kayın ağacı kabuğundan, bazıları da hayvan derilerinden yapılan sembollere Altaylılar "töz" Yakutlar "tanga-ra" diyorlardı. Bunlar duvarlara asılır veya torbalarda saklanır, önemli bir yolculuğa veya ava çıkılırken üzerlerine saçı saçılır, ağızlarına yağ sürülürdü. Moğolların "ongon" adını verdikleri tös veya töz kelimesi anlam itibarıyla "asıl, menşe, kök" demek olup, Uygur ve Hakaniye lehçelerinde de kelime aynı anlamı ifade etmektedir. Bu sembollere tös veya töz denmesi ise, onların ataların ruhunun hatırası olarak yapıldığını göstermektedir. Altaylı Türklerin bunlar hakkında "bu babamın tözü", "şu anamın tözü", gibi ifadelere yer verdikleri bilinmektedir. Ayrıca büyük ve ünlü kamların ruhlarına izafe edilen tözler de vardır (Güngör, 2002, C.3: 264).

Çin kaynakları, tözleri Göktürklerdeki "tanrıların tasvirleri" şeklinde bildirmektedir. Bazı araştırmacılar ise tözlerin put-fetişler olduklarını bildirir. 13. yüzyılda Budist Uygurların tapınağında rastlanan tözler Uygurların onları tanrılarının tasvirleri olarak değil; fakat ölen yakınlarını temsilen ve onların anısına yaptıklarını ve tapınaklarda sakladıklarını göstermektedir. Ebu'l-Gazî Bahadır Han'ın, tözlerle ilgili olarak, "Bir kimsenin yakını öldüğünde onun suretini (kugurcak) yapar ve evin-

de saklardı.” şeklindeki ifadesi de tözlerin ölen yakınları veya ataları temsil ettiğini göstermektedir (Güngör, 2002, C.3: 264).

2. Kült

Kült, yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı ve onlara tapınma anlamına gelmektedir. Bu saygı ve tapınış, duayı, kurbanı, dinsel tören olan belli ritleri gerektirmektedir. Tapınaklar, toplantı evleri, kutsal olarak bilinen alanlar, tepeler, mağaralar ve nehirler kült olarak kullanılmıştır. Kültü uygulayan, topluluğu yöneten bir başkan vardır. Kültün uygulandığı bayram ve tören için belli zamanlar seçilmekte, kült araçları bulundurulmaktadır (Tezcan, 1996: 120).

Türk ve Moğol boylarında oba kültü çok yaygındır. Oba steplerde toprak, dağ geçitlerinde taş yığınlarından meydana getirilen suni tepeler höyüktür. Bu obalar, steplerde kutsal dağ ve tepe yerini tutarlar. Her oba, boyun tapınağı olur. Burada kurban kesilir, dini törenler yapılır. Oba yanından geçen her yolcu atının kılından veya elindeki paçavralardan bir parçayı adak olarak bırakır (İnan, 1995: 61).

Bir başka görüşe göre, bir kültün varlığından söz edebilmek için şu üç şartın varlığı gereklidir;

- a. Külte konu olabilecek bir nesne ve kişinin varlığı,
- b. Bu nesne ya da kişiden insana zarar gelebileceğine ilişkin inancın varlığı,
- c. Bu inancın sonucu olarak faydayı sağlayabilecek, zararı uzaklaştırabilecek ziyaretler, adaklar, kurbanlar vb. uygulamaların varlığı (Ocak, 2000:113).

a. Atalar Kültü

Atalar kültü, ölmüş ataları tazim ve onlar için kurbanlar sunma inanç ve âdetidir. Ölen ataların ve özellikle babaların ruhlarının geride kalanlara iyilik ya da kötülüklerinin dokunabileceği inancı, onlara karşı duyulan minnet duygusu, atalar kültünün temelini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, atalar kültünde ölen her atanın ruhu ve dolayısıyla da mezarı kült konusu olmamakta, yalnızca saygıdeğer olanlar buna erişmektedirler. Bu anlamda "ölüler kültü" ile atalar kültünü de birbirinden ayırt etmek gerekmektedir (Güngör, 2002, C.3: 264).

Bu inanca göre, ataların, öldükten sonra da ruhlarının yaşadığına ve toplumla ilişkilerini koparmadıklarına inanılır. Yine bu inanışa göre, insan ölümle bedenini kaybetmekte fakat benliği daha doğrusu manevi varlığı yeryüzünde kalmakta, geride bıraktığı kimselerin hayatlarını etkileyebilmek-

tedir. Onlara göre; ölüm hayatın bitişi değildir. Böyle bir inançtan çıkış bulan atalar kültüründe, ancak belli kişiler özellikle kabile atası, ünlü savaşçılar, din adamları vb. gibi kişiler tapınılmaya, kurban ve duaya hak kazanmaktadır. Bu insanları ötekilerden ayıran insanüstü yetenekleri ölümlelerinden sonra kaybolmamaktadır. Birtakım mistik güçlerle dolu bulunan bu gibi kimselerin gönüllerini hoş tutmak, anılarını tazelemek, kurban ve adaklarla anmak yoluyla bitkilerin, hayvanların çoğalmasını sağlamak mümkündür. Bu amaçla ataların figür ve maskeleri yapılmakta, adlarına bayram ve törenler düzenlenmektedir. Diğer taraftan atalar, dinsel ve toplumsal buyrukların, gelenek ve göreneklerin koruyucuları olarak kabul edilirler. Bunların yerine getirilmesi onları sevindirmekte, tersi ise öfkeliendirmektedir (Örnek, 1988: 94-95).

Atalar kültürünün eski Türk toplulukları arasında en köklü ve en eski inançlardan biri olduğu söylenebilir. Hemen hemen bütün Kuzey ve Orta Asya kavimlerinde bulunduğu görülen ve ataerkil aile yapısının bir sonucu olarak yorumlanan atalar kültürü, tarihi iyi bilinen en eski Türk topluluklarından Hunlar zamanında tespit edilmektedir (Ocak, 1983:26). Eski çağlarda Orta Asya Türklerinde de bu kültürün hayli yayıldığına dair kanıtlar bulunmaktadır (Roux, 1962, Akt. Ocak, 1983:85). Diğer taraftan, Orhun Kitabeleri'nde özellikle Bilge Kağan Kitabesi'nin sonunda yer alan bölümler atalar kültürünün varlığının Göktürklerde de görüldüğünü göstermektedir. 13. yüzyılda Moğollarda da atalar kültürünün önemli bir yer tuttuğu Batı kaynaklarından anlaşılmaktadır (Ergin, 1970, Akt. Ocak, 1983:26-27). Atalar kültürü, ruhun bir bedenden ötekine geçmesi inancını benimseyen Budizm ve Manihaizm'in Türklerce kabul görmesinde etkili olmuştur. Bu kültü göre, çok yaşayan, bilgili, yönetici insanlar öldüğünde onların ruhları, ailesine ve toplumuna yardım eder ve onları korurdu (Ocak, 2000:62).

Evlialar, velayet derecesine ulaşmış kişilerdir. Kimi zaman tayy-ı mekân (bir anda uzak mesafelere gitme), tayy-ı zaman (bir anda birkaç yerde bulunma), su üstünde yürüme, kalp okuma vd. gibi üstün özelliklere sahiptir. İslam inancına göre buna "keramet sahibi olma hali" adı verilir. İslamiyet'te ölüden medet umma yoktur. Veli kültürü, pagan kültürle ilgisinden dolayı yasaklanmasına rağmen varlığını korumuştur. Şamanist Türkler, Şamanların olağanüstü nitelikler taşıdıklarına ruhlar ve gizli güçlerle ilişki kurup onlara istediklerini yaptırdıklarına inanırlardı. Bu işlev, evliaların dileği Allah'a iletmelerine dönüşür. Şamanist dönemden Budist döneme geçtikten sonra Budist azizlerinin çok eskilere inen kerametlerini anlatan metinler tercüme edildi. Ayinlerde halkın okuması için oluşturulan metinler geniş tabana yayıldı. Bu yolla evliaların menkabelerine Şamanların üstün ruhani güçlerle donanmış kişilikleriyle, Budist azizlerin kerametleri de eklendi (Ocak, 1984:7). Türk Şamanları olağanüstü kimlikleriyle Bektaşî velayetnamelerinde yazılmış menakıpnamelerde adeta yeniden hayat bulmuş gibidirler.

Türklerin, İslamiyet'i kabul etmesinden sonra da halkın yatırlara gidip dua etmesi, şifa dilemesi, niyaz etmesi, "Allah'ın sevgili kulları olan ve Allah'a sözü ve nazı geçebilen evliyanın yardımını dilemek" şeklinde açıklanmaya çalışılmıştır. Böyle bir açıklama eski inanışlarla bağı olan uygulamaları İslami kurallara uymasa da uygun hale getirmektir. Bu yatırlara gidip dua edenler, elbette Allah'a dua da ederler; fakat kendi gözlemlerimize göre, öncelikle o yatıra yönelik olarak dua ederler. Onun ruhundan medet umarlar (Eröz, 1992:103). Günümüzde, Anadolu halkı, evliyaların yattığı yerlere (tekke, zaviye, türbe, mezar, hazire, dergah vb.) gider ve onlardan yardım diler. Bu yardım, işsizlere iş, hastalara sağlık vb. biçimlerde görülebilir. Fakat bu yardım isteğinin mutlaka inanılarak yapılması gerekmektedir (Kaya, 2001:200). Bugün hala Anadolu'da varlığını sürdüren, evliya, dede, baba inanışlarının kökenini Atalar kültüne bağlayabiliriz. Ayrıca, evliyalardan istenilen dileğin gerçekleşeceğine ve evliyanın yardım edeceğine mutlaka inanılması gerektiği düşündürücüdür. Bu mutlak inanç, kişinin psikolojik olarak koşullanmasını dolayısıyla da bilinçli olmasa bile bunun gerçekleşmesine ilişkin çaba göstermesini doğurabilir.

Ataların kutsal ağaçlarda eyleştiği inancı Anadolu'da hemen hemen her türbenin yanında kesilmesi yasak olan bir kutsal ağaç bulunmasını da açıklamaktadır. Bu ağaç ve bitkilere gösterdikleri saygı, aynı zamanda atalarına gösterdikleri bir saygı haline geliyor. Bu bitkileri törenlerde kullanarak da atalarından yardım istiyorlar. Ağaçlara bez bağlamak, mezarlara belli bitkiler bırakmak vb. bu çağrının ifadesidir. Ata ruhlarının bu şekilde doğada belli nesnelerde varolduğu düşüncesi insanların tüm doğayı canlı olarak algılamasına ve animizm inancına yol açmıştır.

Atalar ruhunun hatırası için yapılan tösların bir kısmı çocukların oynadıkları bebeklere benzemekle bir kısmı da tilki , tavşan ve başka hayvan derilerinden yapılmakta, duvarlara, sırlara asılmakta veya torbalarda saklanmaktadır (İnan,1996:42). Şamanist Türkler kendileri için hazırladıkları yemeklerden bir kısmını sabah akşam bu tözlerin ağızlarına sürerek onlara yemek yedirmiş, daha sonra karşısına geçerek ekinlerinin ve sürülerinin bereketli olması için dualar etmiş, ilahiler söylemişlerdir. Tahtacı ocaklarında bulunan bazı pir eşyalarının kutsallığı eski Türkler arasındaki Şamanist düşünceden bir tus (töz, tös) kültüründen kaynaklanmaktadır.

Atalar kültü ruhun bedenden bedene geçmesi (tenasüh, reenkarasyon) inancını taşıyan Budizm ve Manihaizm'in Türklerde kabul görmesinde etkili olmuştur. Atalar kültüne göre çok yaşayan, bilgili, yönetici insanlar öldüğünde onların ruhları, ailesine ve toplumuna yardım eder. Onları kötülüklerden korur. Bu ataların yalnızca ruhları değil, eşyaları da kutsallaştırılmıştır. Türklerdeki evliya kültürünün temelinde atalar kültü yatmaktadır (Ocak,2000:113).

Eski Türk inançlarından atalar kültü, günümüzde farklı uygulamalar ve inanışlar arasında varlığını devam ettirmektedir. İnsan sağlığıyla ilgili konularda halk arasında öncelikle modern bilim ve bilgi tercih edilir. Eski halk inançlarına dayalı bu tür halk hekimliği uygulamaları doktor sonrası hasta yakınlarının iyileşmeye yönelik psikolojik telkin olarak bu uygulamalar önemli rol üstlenmektedir. İnanılarak, kutsallaştırılarak yapılan bu tür uygulamalar, halk hekimliğinin kuşaklar boyu devam etmesini sağlamaktadır (Kaya, 2000:199). Halk hekimliğinin bazı uygulamalarında atalar kültü ve tabiat kültleri arasında bir bağ vardır. Atalar kültü ataların takdisine dayanır. Atanın öldükten sonra ruhunun bir takım üstün güçlerle donanacağı ve bu sayede geride kalanlara yardım edeceği inancı vardır. Ataların eşyaları ve mezarları kutsal kabul edilip ruhlarına kurban sunulurdu. İslamiyet'in kabulünden sonra atalar kültü Anadolu'da Türkler arasında veli kültürünün oluşumunda etkili rol oynamıştır. Üstün ruhlarla donanmış insan tipi Müslümanlıkla da bağdaşmıştır. Velinin ait olduğu toplumun sosyal, dini ve ahlaki değerlerinin temsilcisi olduğuna inanılır (Ocak,1984:3). Veli kültürle Şamanların işlevleri arasında benzerlik vardır. Bunlardan biri, hastaları iyileştirmektir (Ocak, 1992:10).

b. Gök Tanrı Kültü

Araştırmalar, Gök Tanrı kültürünün, toprakla ilgisi bulunmadığı için ancak göçebe, avcı ve çoban toplumlarda olabileceğini, dolayısıyla bu kültürün kaynağının Asya bozkırlarında aranması gerektiğini göstermektedir. Bazı araştırmalarda tengri, tengeri, tengere ve tingir gibi, dil ve anlam yönünden gök tanrı kültü ile ilgili sözcükler belirlenmiştir (Eliade,1975:63-64, Akt, Ocak, 1983:30).

Hunlar Gök-Tanrı'ya inanıyor, onu daha sonra Kaşgarlı Mahmut'un ifade edeceği üzere, hem gök hem de Tanrı anlamını içeren "Tengri" kelimesi ile ifade ediyorlardı. Göktürkler de aynı anlamda Tengri kelimesini kullanıyorlardı. Ayrıca Tonyukuk Kitabesinde "Türk Tanrısı" kavramına yer veriyorlardı. 763' te Mani dinini kabul eden Uygurlar, Tanrı kelimesinin başına Kün, Ay ve Kün-Ay kelimelerini ilave ederek Kün Tengri, Ay Tengri, Kün-Ay Tengri kavramlarını oluşturmuşlardır. Her ne kadar, Kaşgarlı Mahmut, Türklerin büyük bir dağ, büyük bir ağaç gibi kendilerine ulu görünen her şeye tengri dediklerini ifade ediyorsa da Türklerde Tanrı kelimesi yalnızca Gök-Tanrı'yı ifade etmek için kullanılmıştır (Güngör, 2002, C.3: 262).

Türkler yüce ve soyut bir Tanrı anlayışına erişmiş olmakla birlikte, başlangıçta onu yine de gökte düşünüyorlardı. Orhun Kitabeleri'nde "üze kök tengri" terkinde Tanrı aynı zamanda gök anlamını da korumaktaydı. Göktürk çağında, dünyayı kaplayan, yeryüzünde her şeyi hükmü altında tutan semanın, bozkırlı gözünde Tanrı kabul edilmiş olabileceği düşünülebilir (Güngör, 2002, C.3: 262).

Hun, Göktürk ve Moğol devletlerinde en büyük tanrı, Gök Tanrı'dır. Gök Tanrı, gökteki bütün yıldızları, ayı ve güneşi kapsayan nesnel bir varlıktır. Kat kat olan semada yaşayan Gök Tanrı, insanlardan farklı düşünülmez. İnsanlar gibi onlar da yer, içer, eğlenir. Altaylıların, gökte altın tahtta oturan tanrısı Ülgen'in göğün farklı katlarında oturan oğulları, kızları ve yardımcıları vardır. Göksel cisimlerin tümü Gök Tanrı'dır. Fakat onu oluşturan güneş, ay gibi cisimler de farklı birer tanrı olarak düşünülmüştür. Örneğin; Hun hükümdarı her sabah çadırından çıkarak güneşe, geceleri ise aya tapardı. Yakutlara göre, iki kardeş olan Ay ve Güneş tanrıdırlar (Avcioğlu, 1995:352-353).

Şamanlara göre gökler on yedi kat olup bu mekân; aydınlıklar içerisinde cennetler alemi olup burada tanrılar ikamet etmektedir. Yer altı ise dokuz tabakaya ayrılır ve orası karanlıklar diyarı ve cehennemler bölgesidir. Ölen günahsız bir kişinin ruhunu göklerdeki cennetlere hâkim olan iyilik tanrısı Ülgen'e götüren Yayuci ile günahkarları yer altında oturan kötülük tanrısı Erlik Han'a götüren "Körmös" ler vardır. İlk Uygur hanları Kül Bilge ve Moyun Çur birer şamanist'tir. 763 yılında Böğü Han'ın şamanlığı bırakıp Mani dinine girmesi ile Uygurlar da dinlerini değiştirdi.

Gök Tanrı kültünün hemen hemen tüm Orta Asya toplumlarında çok köklü bir inanç olması nedeni ile İslam sonrası dönemde de etkisinin sürdüğünü görmekteyiz. İslamiyete geçişi belli bir oranda kolaylaştırdığı söylenilen bu kültün, bazı İslami metinlerde örneklerine rastlanmaktadır. Örneğin; Dede Korkut Kitabı bunun en tipik örneklerindendir (Ocak, 1983:32).

Gök Tanrı'nın yanı sıra ikincil tanrılar da bulunmaktadırlar. Gök Tanrı insanın ve hayvanın tek tanrısı değildir. Örneğin; Yakutların Ayısıt adını taşıyan tanrısı tüm özellikleri ile bereket tanrıçası niteliği taşımaktadır. Ayısıt, genç anaları, yavrularını ve aynı durumda olan hayvanları ve onların yavrularını korur. Göktürklere göre, üstte tanrı, altta yer buyurduğu için Türk budunu zenginleşmiştir. Böylece, gök ve yer tanrılarının bir çifti oluşturduğu anlaşılmaktadır. Göktürklerin yer tanrısı, Moğollarda Etügen adını alır. Tanrıçadan, kadınları, oğulları, hayvanları ve hububatı koruması, sürüleri ve ürünleri çoğaltması beklenir. Yer tanrıçası ise, Yakutlarda, bitkilerin büyümesini ve yavruların doğuşunu cesaretlendirir (Avcioğlu, 1995:354).

c. Tabiat Kültleri

Şamanizm'den önceki Türk inançları içerisinde önemli bir yeri olan tabiat kültleri ise, yer ve gök kültü olmak üzere ikili bir görünüm sergilemektedir. Eski Türkler tabiattaki bütün varlıklarda kavranamayan bazı gizli güçlerin bulunduğunu düşünerek dağ, tepe, taş, kaya, ağaç veya su gibi nesneleri canlı kabul etmişlerdir. Atalar kültü gibi tabiat kültleri de Türklerin

çeşitli dinlere girip çıkmalarına rağmen varlıklarını sürdürmeye devam etmiştir (Ocak, 2000: 40; Eliade, 1987: 202).

1. Dağ Kültü

Dağ, Türk halk edebiyatının bütün ürünlerinde, destan döneminden başlayarak en fazla kullanımına baş vurulan tabiat motiflerinden biri olmuştur. Türk destanlarında da dağ önemlidir. Bunda Türklerin göçebe bozkır bir yaşam sürmeleri ve daha çok dağlarda ikamet etmeleri etkili olmuştur. Dağlar yüksek oluşlarında dolayı, yeryüzünde Göktanrı'ya en yakın kısım olduğu düşünülerek Türkler tarafından kutsal birer varlık olarak görölmüşlerdir. Eski Türklerin dağları canlı bir varlık gibi görmeleri ve ilahi bir güç olarak algıladıkları Türk destan ve efsanelerinden anlaşılmaktadır. Türkler Anadolu'ya yerleştikten sonra, eski inançların etkisiyle efsane, masal, halk hikâyesi, türkü, mani, deyim ve atasözü, bilmece gibi anonim eserleri dağ motifine yer vermişlerdir (Albayrak, 2004, 111).

Dağlar ve tepeler, tarihin bilinen en eski devirlerinden beri, yükseklikleri, gökyüzüne yakınlıkları dolayısıyla insanların gözünde ululuk, yücelik ve ilahlilik sembolü kabul edilmiştir. Bu nedenle de insanüstü varlıkların, ilahların mekânı olarak düşünülmüştür. Yunanlıların Olimpos'u, Eski Türklerin Ötüken'i, İslam ülkeleri mitolojilerinin vazgeçilmez Kafdağı, akla gelen ilk örneklerdir (Ocak, 1983:70-71).

Dağlar sadece, içinde varolduğuna inanılan kuvvetli ruhtan dolayı kutlu sayılmamış, yer altı ve yer üstü unsurları, büyüklüğüyle birleştiren mitolojik bir varlık olarak da algılanmıştır. Dünyanın oluşumuna ilişkin anlatılarda, evren, dünya yaratılırken gök, yer ve yer altı (yani tanrılar, insanlar ve ölümler) birleşir. Bunları bir araya getiren merkez konumdaki dağ, ağaç, sarmaşık, merdiven birer temel direk, merkez ve kökenin simgesi olarak kutsallaşmaktadır (Eliade, 1992:1-46, Akt. Kaya, 2001:203).

Şamanların dualarında özellikle dağlardan söz edilirken dağın ruhu ile somut bir varlık olarak kendisini ayırt etmek mümkün değildir. Bazı dağlar belirli kabilelerin "töz"ü sayılırlar. Böylece, belli bir kabilenin menşei belli bir dağa bağlanmış olur. 12. yüzyılda Moğollar, dağları inanç sistemlerinin oldukça önemli bir parçası olarak görmüşlerdir. Temuçin (Cengiz Han), gençliğinde Merkitler'in bir baskını sırasında Burkhan Haldun Dağı'na sığınmış ve bu dağın yardımıyla kurtulmuş olduğunu şu şekilde anlatmıştır: "Haldun Burkhan'ın yardımıyla bir kırlangıcın hayatı gibi hayatım kurtuldu. Burkhan Haldun'a her sabah tapmalıyım, bunu neslim ve neslimin nesli böyle bilsin." Temuçin bu sözlerle kuşağını boynuna ve külahını koynuna asarak güneşe dönmüş ve eliyle göğsüne vurarak güneşe karşı dokuz defa diz çöküp tövbe ve istiğfar etmiştir (İnan, 1995:45).

Göktürklerin Yaradılış efsanesinde, Türkler bu yerde çoğalıp yeryüzüne çıkmak istemişler ve dağın önüne gelip demir dağı eritmişler, ateş

yakıp, odun yığmışlardır. Bu sebeple, Türkler arasında, ata mağarasına, dağa, ağaca... duyulan saygının temelinde, bu varlıkların kurtarıcı rolü üstlenmiş olmaları yatmaktadır (Kalafat, 1995, 38).

Yapılan çalışmalar, dağ ve tepe kültürünün XIII. yüzyılda Moğollarda da mevcut olduğunu ortaya çıkartmıştır. Ayrıca, dağ ve tepe kültürü Altaylılarda da dikkati çekmektedir. Altaylılar, her dağın kendi ayrı ruhları olduğuna inanmakta idiler. Onlara göre bu dağ ruhları insanlara hem iyilik hem de kötülük yapabilirlerdi (İnan, 1995:74). Altay Türkleri için Altay Dağı kutsal bir dağdır. Dini törenleri, Tanrı'ya kurban sunma, merasimleri, çocuğu olmayan kadınların dua etmeleri, hastaların iyileşmek için medet ummaları Altay Dağı'nda yapılmaktadır. Destan kahramanlarının kutsal yurdu, Altay Türklerinin kökü, kültürü Altay Dağı'dır. Altay Türk efsanelerinin dağlarla ilgili bölümleri, genellikle oluşumlarıyla ve şekil değiştirme motifiyle ilgilidir (Ergun, 1996, 68-70).

Anadolu'da özellikle Bektaşî ve Alevî toplumlarında dağ kültürüne ilişkin örneklerle sıklıkla rastlanmaktadır. Hacıbektaş'taki Arafat dağından başka Kırıkkale yakınlarındaki Hasanzedde Köyü'nün yakınlarında bulunan Denek dağı bunlardan birisidir. Orta Asya Türklerinde olduğu gibi Aleviler de bu dağlara esrar dolu yerler ve kutsal mekanlar olarak bakmaktadırlar. Doğu Anadolu'da dağ kültürü önemli bir yere sahiptir. Bingöl Dağları üzerindeki Kaşkar Tepesi kutsal sayılmaktadır. Eski Türklerdeki dağ ve tepe kültürüyle ilgili motifler, sadece Bektaşî menkıbelerinde değil İslami devirde kaleme alınan önemli metinlerde de vardır. Örneğin; Dede Korkut Kitabında kahramanlar sıkıştıkları zaman adeta canlı bir varlığa seslenirmişçesine dağlara seslenmişlerdir. Âşık Kerem, Âşık Garip vb. halk destanlarında, dağlara hitap eden seslenişler vardır. Köroğlu sefere çıkacağı zaman dağ başlarına bakar ya da sefer sırasında geçit vermeyen bir dağla karşılaştığında tepedeki evliyaya yalvarır; ancak dağ o zaman geçit verirdi (Boratav,1988:88).

Orta Asya'da eski Türklerin yaşadıkları çeşitli bölgelerde dağ kültürüne mutlaka rastlandığı görülmektedir. Buradaki dağların çoğu Türkçe, "mübarek", "büyük ata", "büyük hakan" anlamlarına gelen Han Tanrı, Buztağ Ata, Bayın Ula vb. adlar taşımaktadır. VII. yüzyılda Göktürkler dahil bütün Türk boyları ünlü Ötüken adındaki ormanlı dağı kutsal tanımaktadırlar. Bunların dışında, Göktürklerin, "İduk Baş" ve "Tamag İduk" adında iki mukaddes dağı vardı ki, İduk Yer-su adıyla tanınmakta idiler (İnan, 1995:74).

Dede Korkut hikâyelerinde de dağ motifinin önemli bir yeri vardır. Halk hikayelerinde geçen dağın önemi günümüze kadar gelmiştir. "Kerem, Aslı'ya kavuşmak için Elecevez Dağı'na seslenir; Emrah, Selvihan'a ulaşmak için karlı dağları geçer; Ferhat, Şirin için dağları deler; Hürşid, Karadağ'a götürülen sevgilisine kavuşmak için yüce dağları geçer." Masallarda da önemli bir motif olan dağ, hayali olarak "Kaf Dağı"dır. Halk

şirlerinde, âşık dağları sevgiliye kavuşmak için bir engel olarak görür. Dağların kutsal oluşu, Tanrı'ya en yakın mekanlar olarak görülmeleri, gelişmiş dinlerde ise Tanrı'nın yüceliğini sembolize etmelerinden kaynaklanmaktadır. Özellikle ilkel toplumlarda dağlar; ilâhların yaşadıkları yerler olarak kabul edildikleri için kutsaldırlar. Kutsal dağ kültüre bütün kavimlerde, rastlanabilir. Çin'de dağların ruhu olduğu düşünülür ve onlara tapılır. İslamda hiçbir zaman dağlara tanrısal bir kimlik verilmemiş buralar tapınma konusu yapılmamıştır (Albayrak, 2004, 111-114).

Taş ve kaya kültürüne ait motifleri içeren tek menkıbe, Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli'dir. Buradaki menkıbelerin birinde anlatıldığına göre, Hacı Bektaş'ın evliyadan olduğuna inanmayan biri, elindeki bıçakla oradaki bir kayayı kesmesini ister. Hacı Bektaş da bıçakla kayayı ikiye böler. Adam bunu görünce kendisine mürit olur. Bu kerametın delili olan kayalar tekkeye kaldırılır ve gelip geçenler tarafından saygıyla ziyaret edilir. Bir başka menkıbede, aslana binip yılanı kamçı yaparak Hacı Bektaş'ın ziyarete gelen Seyyid Mahmud Hayrani'ye karşı Hacı Bektaş'ın, kızıl bir kayaya binerek karşılamaya çıktığı ve kayayı uzunca bir süre yürüttüğü hikaye edilir. Bektaşiler ve Kızılbaşlarca, bugün türbeye 350 m. uzaklıkta bulunan bu kayanın gerçekten yürüdüğüne inanılır (Ocak, 1983:78).

2. Ağaç Kültü

Ağaç, yerin dibine dalan kökleri, göğe doğru dik bir biçimde yükselen gövdesi ve gökyüzüne dağılan dal, budak ve yapraklarıyla olduğu kadar, mevsimden mevsime kendini yenilemesi ve daha pek çok özelliğiyle de eski çağlardan beri insanlığın dikkatini çekmiştir. Bununla birlikte ağaç, daima hayatın ve ebediliğin de timsali olarak benimsenmiştir (Eliade, 1975:231). Eliade diğer tabiat kültürlerinde olduğu gibi ağaç kültüründe de ağacın maddi varlığının değil, özelliklerinin ve temsil ettiği gücün kült konusu olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan, insanın küçük bir filizden gün geçtikçe büyüyen, gelişen ve sonunda bir nedenden dolayı çürüyen ağaçla, kendi yaşamı arasında da paralellik kurduğunu vurgulamıştır (Eliade, 1975:23).

Türk mitolojisinde kutsal kabul edilen ağaçların belli nitelikleri vardır. Bu nitelikler aslında Gök Tanrı'nın sıfatlarıdır. Ağacın kutsal sayılması için bulunduğu yerde tek olması, yapraklarını yaz-kış dökmemesi, etrafındaki ağaçlardan daha uzun, heybetli ve yaşlı olması, meyvesiz olması, gereksiz olması, geniş ve koyu gölgeli olması gerekmektedir. Dede Korkut hikayelerinde sıkça "kaba ağaç" ifadesine rastlamak mümkündür (Ergun, 200, 23-24).

Ağaç kültü, ormanda yaşayan ve yiyecek derleyip avcılık yaparak geçinen ilkel topluluklara özgüdür. Türklerin de göçebe çoban hayatına oradan geçtikleri öne sürülmüştür. Bazı araştırmacılar, Türklerin inançlarının temelinde bozkır kültürünün hakim olduğunu düşünmektedirler. Türklerde

Kutsal Ötüken Dağı ormanla kaplıdır ve "Ötüken Yış" (Ötüken Ormanı), Göktürkler ve Uygurlarca kutsal bilinmektedir. İslam Öncesi Türklerdeki ağaç kültürünün ilk ortaya çıkış bölgesi olarak dağlık Ötüken olduğu tahmin edilmektedir. Hunlar, her yıl yaz bitiminde muhtemelen Ötüken'de yer alan, Lung-Ch'eng (Ejder Şehri) denilen başkentlerinde yaptıkları yer ayini, şehrin yakınındadır (Güngör, 2002, C.3: 262).

Ağaç, ilkelerin dinsel ve büyüsel törenlerinde önemli rol oynamaktadır. Ağacın yeşillenip meyve vermesi, kuruması, ölüp dirilmenin bir işareti olarak görülmüştür. Dünyanın yaratılışıyla ilgili efsanelerde de ağaç motifi geçmektedir. Ayrıca yeni doğan çocuklar için dikilen ağaçlar arasında kader birliği sembolize edilmekte çocuğunun başına gelenin ağacın da başına geleceğini inancı yaygındır. Özellikle yaşlı ve büyük ağaçlar; tek, içlerinde kovuk bulunan ağaçlar ilkelerin daha çok dikkatini çekmiş ve kutsal sayılmıştır (Örnek, 1988, 102-103).

Tarih boyunca "ağaç" ve "evliya" arasında kurulan ilişki de dikkat çekmektedir (Ocak,1983:93). Anadolu'da tek olan meşe ve ardıc ağaçlarını ziyaret etmek, ayin yapmak, ağaç dallarına dilek çaputları asmak yaygın pratikler olarak varlığını sürdürmektedir. Ağaçlardan, yağmur duası, çabuk evlenme ve hastalıkların sağaltımı gibi nedenlerle medet umulmaktadır (Ocak, 2000:135). Ağaç üzerine yapılan bu pratik ve inanmalar da "ağaç kültürü"ne bağlanabilir.

Ağaç kültürü ilkel toplulukların orman ürünleriyle, avcılıkla geçindikleri dönemin kalıntısıdır. Ötüken ormanlarının (Ötüken Yış) Göktürkler ve Uygurlarla birlikte dönemin bütün Türkler tarafından kutsal sayıldığını biliyoruz. Zamanla hayat koşulları ve dini inançları değişmesine rağmen pek çok ulus orman kültürünü yeni dinlerine de sokmuşlardır. Orman ruhlarına her avcı kurban sunabilir. Sunma işlemi sırasında kamin aracılığına ihtiyaç yoktur. Görülüyor ki, orman kültürü en eski devrin iş bölümünün Şamanları dahi yaratmadığı dönemin kalıntısıdır (Hassan, 1986: 111).

Türk mitolojisinde hem ana hem de ata rolünü üstlenen ağaçlarla ilgili anlatılara rastlanmaktadır. Örneğin; Oğuz Kağan'ın Dağ, Deniz ve Gök adlı oğulları bir ağaç kovuğunda bulduğu ikinci karısından değildir. Diğer taraftan, Manas Destanı'nda ve Yakut kadınları arasında çocuk veren elma ağacı motifi dikkat çekicidir. Türk mitolojisinde boy ve aile ağacı, evi ve aileyi koruyan ağaç ruhu inanışlarına da rastlanmaktadır (Ögel, 1995:423-464).

Ağaç kültürü ve kalıntıları hemen hemen bütün kıtaları sarmış ve hemen her toplumda kendini göstermiştir. Masallar, efsaneler, destanlar bu kültürün izleriyle doludur. Birçok toplum ve dinlerde ağaç, tanrıların ve ruhların bulunduğu kutsal varlıklardır. Bir çok kavimde budak, meşe, çınar,

ıhlamur ağaçları kutsal birer varlık olarak görülmüştür (Tanyu, 1975, 129-130).

Kırım Türklerinin, belirli ağaçlık gölgelerini "Balta Tıymez" kabul edip kutsal saymaları, ulu çınarlara saygı göstermeleri, yağmur duasını burada yapmaları, ağaç kültürün bu yörede yaşadığını göstermektedir. Türk yaşamında ağaç, Anayurt'tan Anadolu'ya gelen atalarımız tarafından, her yerleşim alanına kadar yayılmıştır ve hâlâ varlığını devam ettirmektedir. Diyarbakır'da Sin ve Sidaş adlı iki kardeşin türbesi çevresindeki ağaçlarının dallarından kıranların öküz gibi böğürerek öleceğine inanılır. Keban çevresinde yer alan Taşkesen Köyü'nde tek ağacın bulunduğu tepe kutsal sayılmaktadır (Kalafat, 1999, 54-55).

Dede Korkut, er olsun avrat olsun herkesin ağacı saydığını ve çekindiğini belirtmiştir. Orta Asya'da bin yaşında, beş kollu büyük gövdeli bir ağacın bölgede en saygın şey olduğunu belirtmiştir (Avcioğlu, 1995:359). İncelenen örnekler, her ağacın ya da aynı ağacın her yerde kült konusu olmadığını, hatta sıklıkla, çam, kayın ve çınar benzeri meyvesiz ve ulu ağaçların kült olarak kabul edildiği üzerinde yoğunlaşmaktadır (Ocak, 1983:84). Dede Korkut' ta Kazan'ın oğlu Uruz ağaç ile söyleşirken,

*"Başını alıp bakacak olsam başsız ağaç,
Dibini alıp bakacak olsam dipsiz ağaç".*

diyerek, ağacın yer altında ve yer üstünde sonsuza ulaştığını vurgular (Avcioğlu, 1995:360). Ağaç kültü Uygurlarda farklı bir yönü de ortaya koymaktadır. Bunlarda ağacın insan soyu ile ilgisine dair inancın varlığını ünlü menşe efsanesinden anlamaktayız. Cüveyni'nin kaydettiği bu efsaneye göre, Uygurlar Karakurum'da Tuğla ve Selenka nehirlerinin birleştiği yerde bulunan fusuk ve nâj (fıstık ve çam fıstığı) ağaçları arasına gökten inen ışıktan türediklerine, daha doğrusu atalarının bu ışığın o ağaçları gebe bırakması sonucu dünyaya geldiklerine inanıyorlardı (Cüveyni, Akt, Ocak, 1983:85-86).

Radloff, İnan ve Roux, aşağı yukarı bütün Altaylı kavimlerde en çok çam ve kayın ağaçlarının kült olarak kabul edildiğini, bunları çınar ve servi ağaçlarının takip ettiğini belirtirken bu ağaçlara yapılan duaların İslamiyet sonrasında da devam ettiğini vurgulamışlardır. Bu dualardan dikkate değer biri şu şekildedir;

*Altın yapraklı boz kayın,
Sekiz gölgeli mukaddes kayın,
Dokuz köklü, altın yapraklı mübarek kayın,
Ey mübarek kayın, sana kara yanaklı,
Ak kuzu kurban ediyorum (İnan, 1995:87).*

Ağaç kültü, daha çok Tahtacılar ve Yörüklerde yayılmıştır. Tahtacılar, geçimlerini ağaç kesmekle sağlamaktadırlar. Bununla birlikte, onların ağaçlara büyük saygı ve bağlılıkları vardır. Muharrem ayında ağaç kesmek yasaktır. Hafta içinde ise, salı günleri ağaç kesilmez. Yeniden işe başlayacakları zaman, ağaçlara dualar okunur. Tahtacılar en çok, sarıçam, ladin, köknar ve ardıcı; Yörükler ise, kara dut , çınar ve katran ağacını kutlu sayarlar ve hepsi de tek ağaçları kült olarak kabul ederler (Roux, 1962, Akt, Ocak, 1983:89).

Anadolu sahası, ağaç kültürünün Müslüman Türklerdeki en ilgi çekici örneklerinin ortaya çıktığı yerlerden biri olarak görülmektedir. Bu kültür, Sünni kesimde de olmakla beraber daha çok Alevi zümrelerde yer bulduğu söylenebilir. Bu kült resmi evraklara bile girmiştir. Memduh Paşa adında bir Osmanlı valisinin II.Abdülhamid'e yolladığı bir raporda, Kızılbaşların büyük ağaçlara oldukça saygı gösterdikleri ve sık sık ziyarette bulundukları belirtilmektedir (Şapolyo, Akt. Ocak, 1983:89).

Yazılı edebiyat gözden geçirilirse, bu kültürün de İslami bir kılığa bürünmüş olduğu görülür. Hz. Musa'nın asası, Kabe'nin eşiği, Tuba ağacı ve Hz. Muhammed'in altında biat aldığı Rıdvan ağacı vb. İslami gelenekteki birtakım öğeler dikkat çekmektedir. Pir Sultan Abdal'ın şu dizeleri iyi bir örnek oluşturmaktadır (Gölpınarlı-Boratav, Akt. Ocak, 1983:90);

*Öt benim sarı tanburam,
Senin aslın ağaçtandır,
Ağaç dersem gönüllenne,
Kırmızı gül ağaçtandır.*

*Ali Fatma' nın yari,
Ali çekti Zülfikar'ı,
Düldül atının eğeri,
O da yine ağaçtandır.*

Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki Kazanoğlu Uruz ağaca hitaben şöyle seslenmektedir:

*Ağaç ağaç dir isem erilenme ağaç,
Mekke ile Medine' nin kapusu ağaç (Dede Korkut Kitabı:21).*

Ahmet Yaşar Ocak, tarih boyunca "ağaç" ve "evliya" arasında kurulan ilişkiye de dikkat çekerek, ağaç yanlarında bulunan mezarlıklar ve evlialar arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamaktadır (Ocak,1983:93). Bazı ağaçların yalnızca bir türbe yanında bulunmaları onlara kutsallık verilmesine neden olmuştur. Bu durumda ağaç yanındaki türbe gerçektir. Ağacın yanındaki mezar, zaten eskiden beri kutsal olarak kabul edilen ağacın kutsallığı ile zamanla kutsallık kazanarak türbe kimliğine girebilir. Oysa başlangıçta hiçbir özelliği olmayan bir mezardır. O halde bu durum, şöyle yorumlanabilir:

Ya orada eskiden bir türbe vardı ya da bir evliyanın ruhunun ağaçta yaşadığı düşünülebilir.

Bugün, Tunceli, Adıyaman, Elazığ'daki Aleviler arasında, tek olan meşe ve ardıc ağaçlarını ziyaret etmek, ayin yapmak, ağaç dallarına dilek çaputları asmak yaygın pratikler olarak varlığını sürdürmektedir. Ağaçlardan, yağmur duası, çabuk evlenme ve hastalıkların sağaltımı gibi nedenlerle medet umulmaktadır (Ocak, 2000:135-137). Ağaç üzerine yapılan bu pratik ve inanmaları da "ağaç kültü" ne bağlamak olasıdır. Anadolu' da ağaç kültürünün kalıntıları hala yaşamaktadır. Dört Yol ile Çay arasındaki "Cennet Ana" adlı yerde bulunan ağaç hasta çocuklara öptürülür. Tahtacı kadınlar ağaca sarılıp kısırlıklarından kurtulmaya çalışırlar. Yörük boylarında ise, kutsal sayılan ağaçların yanında uzanılmaz (Avcioğlu, 1995:359). Anadolu'nun pek çok bölgesinde, ağaçlardan deva isteme, dileklerinin gerçekleşmesi için çaputlar bağlama gibi pratiklere de sık sık rastlanmaktadır.

Mezarlarda servi, hayat ağacını temsil eder. İslam'dan önce meleklerin ve cinlerin ağaçları ziyaret ettiğine inanılmakta, bu sebeple şifa amacıyla ağaca adak adanmaktaydı. Türklerin büyük çoğunluğu Müslüman olduktan sonra, bu eski inançlar, kalıntılar artık dini bir yapıyla, dini ilkelerle birleştirilerek, devam etmiş, türbelere, ağaçlara, çalılara bez bağlanmış ve kurbanlar sunulmuştur (Tanyu, 1975, 129-141).

Çınarın tarih, folklor ve edebiyatta önemli bir yeri vardır. Görünüşü, koyu gölgesi ve uzun ömürlü olmasıyla güzelliğin timsali sayılan çınar, halk şairlerinin şiirlerinde sıkça yer almıştır. Yurdumuzda çınar hakkında anlatılan efsaneler ve olaylar, bu ağacın halk edebiyatında önemli bir yeri olduğunu göstermektedir (Albayrak, 2004, 106).

Çınar Türklerin kutsal ağaç olarak nitelendirdiklerine uygun olan "ulu ağaç" "gaba ağaç" ünvanlarıyla anılmışlardır. Çınar aydınlığın, nurun, Tanrı kutunun sembolleridir. Kafkaslarda, Azerbeycan'da, Anadolu'da, Balkanlar'da Çınarla ilgili pek çok efsane ve menkabe bulunmaktadır. Somuncu Baba'nın fırında ateş karıştırmak için kullandığı fırın sopasının kendisi tarafından dikilip yerdiği rivayeti "Dua Çınarı" adını almıştır. Orhan Camisi'nin kuzey doğusunda yer alan Çınarın, Eskici Baba'yı içine aldığı ve göğe çıkardığı rivayet edilir. Çınar, çobana şahitlik yapmış ve bir adım öne çıkarak mucizesini göstermiştir. Üzerine nur inmesiyle, çınar yer altı dünyasına açılan kuyunun yanında üç alemini temsil etmiştir. Türkler için önemli olan, tanrı tarafından yaratılan kutsal ağacın ne ifade ettiğidir (Ergun, 2004, 230-232).

3. Ateş ve Su Kültü

Ateş kültüyle ilgili olarak ilkel toplumlardan günümüze değin sayısız efsane söylenmiştir. Tüm inançlarda, dinlerde, ateşin izi ve etkinliği gö-

rılmaktadır. Ateşi sembolize eden tapınaklar yapılmıştır. Kısacası ateş, insan yaşamının parçası, tarihi koruyucusu sayılmıştır. Türkler, öteden beri ateşe saygı gösteriyor, onda kutsal ve temizleyici bir güç görüyorlardı. Altaylılar ve Yakutlar ateşteki bu kutsal ve temizleyici güç ya da ruha "ot izi" adını vermektedirler. Ateş yoluyla temizlenmenin ve böylece ateşe kutsal ve temizleyici bir anlam vermenin bir örneğini de, yine Türkler arasında oldukça yaygın olan, hastalıkları, evleri, ölüleri "tütsüleme" uygulamasında görmekteyiz. Türklerde ateş ayrıca kehanet aracı olarak da kullanılmıştır. Öte yandan Türklerde ateş kültürünün, "aile ocağı kültürü" ile yakından ilgili oluşu da dikkate değerdir. Aile ocağı kültürü ise, çok büyük bir ihtimalle, "atalar kültürü" ile ilgilidir. İduk sayılan yerler, Türkler tarafından korumaya alınmış; bu yerlerin ağacını ve ormanını kesmek, oralarda avlanmak yasaklanmıştır (Güngör, 2002, C.3: 263).

Her toplum ve inanç grubu, ateşi kendine göre yorumlamaktadır. Eski Türklerde inanç sistemi üzerine yazılı kaynaklarda, su ve ateş motifine ilişkin pek çok örnek bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şöyle özetlenebilir: Şamanlığı benimsemiş Türklerin Tanrısı Ülgen, "...Gökten biri ak, biri kara iki taş getirmiş. Bunlardan birinin üstüne ot ufalamış, öbürüyle vurunca otlar alev almış..." Şaman Türkler ateşi Ülgen'in getirdiğine inanırlar. Orhun Yazıtları'nda kutsal su kaynaklarından söz edilmektedir. Bu nedenle suların kirletilmesinden kaçınılır. Çağataylarda gündüz akan suya girmek yasaktır. Cengiz Han, suya saygıyı yasallaştırır ve suya saygı Anadolu Türk boylarında da sürer (Avcıoğlu, 1995:356).

Bununla birlikte, su gibi güneş ve aydan indiğine, yani gökten geldiğine inanılan ateş de kutsaldır. Batı Göktürkler ateşe büyük saygı gösterirler ve ateşin temizleyici gücüne inanılır. Kırgızlar, "Ateş en temiz şeydir. Ateşe düşen her şey temiz olur" derler. Altaylılarda ateşi su ile söndürmek, ateşe tükürmek, ateşle oynamak kesinlikle yasaktır. Şaman törenlerinde "ateş ana" ya kurbanlar sunulur ve şu dua okunur: "Sen ateş anamız. Açları doyurdun, üşüyenleri ısıttın. Karanlık gecelerde bizi kötü ruhlardan korudun. Siyah yanaklı beyaz koç sana kurban olsun" (Avcıoğlu, 1995:356-357).

Bektaşî menkıbelerinde en sık geçen Şamanist motiflerden biri ise "ateşe hükmetmek"tir. Menakıbu'l Kudsiye'de anlatıldığına göre, Köre Kadi adındaki Selçuklu kadısı, Baba İlyas'ı tahrîk ederek ondan bir keramet göstermesini ister. Köyün ortasına büyük bir ateş yakıtılarak müritlerinden bir kaçının bunun içine girmesini, yanıp yanmayacaklarını görmek istediğini belirtir. Bu talep üzerine ileri gelen müritlerinden Oban, şeyhten izin isteyerek ateşin içine girer. Fakat ateş onu yakmaz ve ne yana yürürse orada ateş söner (Ocak, 1983:117).

4. Hayvan Kültü

En çok avcılıkla geçinen toplumlarda görülen hayvan kültü, hayvan ile insan arasındaki dinsel ve büyüsel bir ilişkinin çevresinde toplanmıştır. Bu toplumlarda hayvanlar büyük bir önem kazanmış, bu önem giderek kutsal bir niteliğe bürünmüştür.

Hayvanlara dönük ibadetin tipik örneklerinden biri ayı kültürüdür. Ayının içinde kutsal bir varlığın olduğu inancı ayı kültürünün doğmasına neden olmuştur. Ayıyı öldürmekle kutsal varlığın özgürlüğüne kavuşacağına inanılır. Ayı kültüründe, onun insanlara benzeyen bir atadan geldiği inancı vardır (Ömek, 1988: 96). Şamanizm'e göre, ayı, orman tanrısının ruhunun simgesidir. Adının söylenmesi tabudur. Şamanistler onun adını anmaktan korkarlar. Eski Kıpçaklar ayıya "aba" baba demişlerdir. Günümüzde Karaoğlan veya Kocaoğlan diye anılmasının nedenleri, belki de adının tabu olduğu dönemlerden kalmadır (Hassan, 1986: 110). Şamanlarda Hayvan-Atayı temsil eden tören elbiseleri kutsaldı. Bunlardan biri de Ayı-Ata elbisesiydi. Diğer iki elbise de Geyik-Ata ve Kartal-Ata elbiseleriydi. Ayı tipi elbiseler daha çok Kuzey Sibirya ile Kuzeybatı Sibirya'da görülmüştür. Şamanın elbisesi üzerine ayının muhtelif yerlerinden alınmış kemikler dikilirdi. Böylece şaman kendisinin bir ayıyı temsil ettiğini göstermek isterdi (Ögel, 1971: 37-38).

Geyik, Türklerce kutsal bir hayvandır. Türk mitolojisinde, masallarda ve efsanelerde geyik motifine rastlanır. Geyik, avcılar peşinden çekerek onları Kaf dağına götürür. Dağ yarılr ve geyik gözden kaybolur. "Geyik de çekti beni kendi dağına" şarkısının kökleri bu mitolojide yatmaktadır (Ögel, 1971: 25). Türk efsanelerinde daha çok dişi geyik yer alır. Bu geyikler de tanrı ile ilgisi olan dişi tanrı veya dişi ruhtur. Özellikle beyaz geyikler kutsaldır. Orta Asya'da o dönem beyaz geyikler yaşamıştır. Aklık yani beyazlık Altay Şamanizm'inde ilahelere mahsus bir renk olarak görülür (Ögel, 1971: 569-571).

Yakut, Altay, Kazak-Kırgız ve Başkurt folklorunda, eski şaman ayinlerinde kartal (hotoy, bürküt, karakuş) çok önemli bir unsur olmuştur. Yakutların inançlarına göre karların ve buzların erimesi, ilkbaharın gelmesi, kartalın kanatlarını sallamasına bağlıdır (İnan, 1995: 118). Şamanlar ayinlerde Kartal-Ata tören elbisesi giyerlerdi. Onun tüylerini üstünde toplayan elbiseler kutsaldı. Şaman atasının şeklini alırken bütün insani özelliklerinden kendini kurtarmış olurdu. Yakut Türklerinin inanışına göre, şaman ayin sırasında temsili olarak göklere yükselirken onun kanatlarıyla uçardı (İnan, 1995: 37).

Çok erken çağlarda meydana gelen kurt kültü Orta Asya'nın ileri toplumlarında ve büyük devletlerinde silinmiş; ancak efsanelerde motif,

bayraklarda bir sembol olarak kalmıştır (Ögel, 1971: 37). Kurt, Türk mitolojisinin en önemli sembolüdür. Türklerin kurttan türeyiş efsanelerinde kurt kimi zaman dişi, kimi zaman erkektir. Göktürk efsanelerinin çoğunda dişi bir kurttan ve ondan türeyişten söz edilir. Uygur harfleriyle yazılmış Oğuz destanında ise kurt erkektir (Ögel, 1971: 18). Bahaeddin Ögel; “Kurt belki de çok eski çağlarda Türklerin totemi olabilir; ancak Göktürk döneminde bir totemden ziyade semboldür. Kurt başlı sancaklar Göktürk devleti yıkıldıktan sonra da unutulmamıştır. Çin imparatorları Türk kavimlerine Kağanlık unvanı verirken davul ve kurt başlı sancağı birlikte vermişlerdir (Ögel, 1971: 40).” der. Orta Asya Türklerinin yıldızlarla ilgili inanışlarında, göklerde kurtların atları nasıl kovaladıkları anlatılır. Yakut Türklerinin efsanelerinde, ayın kurtlar ve ayılar tarafından yenilmesi sonucu ay tutulmasının meydana geldiği anlatılır. Yakut Şamanları için, kurt en önemli afsun hayvanlarından biridir (Ögel, 1971: 41-51).

5. Ölüm ve Ölüler Kültü

Eski Türkler can ve ruh kavramını tın kelimesi ile ifade etmişlerdir. Çağdaş Şamanist Türk boylarından Yakutlar ruh-can kavramını tın, kut, sür kelimeleri ile ifade ederler. Tın kelimesi aynı zamanda esinti, rüzgar ve nefes anlamlarına da gelir. Kut, toprak, rüzgar ve ana-kut denilen üç unsurdan oluşmuştur. Tın vücuttan ayrılırsa ölüm meydana gelir; fakat kut ayrılırsa ölüm olmaz. Sür, insan uyurken vücuttan çıkıp etrafta dolaşabilir (Divitçioğlu, 1987: 176).

Eski Şamanist Türklerin ve diğer Orta Asya uluslarının defin törenleri ile ilgili ilk bilgilere Çin kaynaklarında rastlanır. Bunlar; yakma, ağaca asma, toprağa gömme şeklindedir. Mumyalama işlemlerinin yapıldığına da rastlanmıştır. Göktürklerde; ölü çadıra konur, oğulları, torunları at ve koyun keserler. Ölünün bulunduğu çadırın etrafını yedi defa dolaşırlar. Kapının önünde bıçakla yüzlerini keserler, yüzlerinden kan ile karışık gözyaşı dökerler. Bu tören yedi defa tekrar edilir. Sonra, belirli bir günde ölünün bindiği atı, eşyaları, ölü ile birlikte ateşe verilir. Külünü yılın belli bir gününde mezara gömerler. İlkbaharda ölenler; sonbaharda, otların ve yaprakların sarardığı zaman, kışın ve güzün ölenleri de; çiçekler açıldığı zaman, ilkbaharda gömerler (Divitçioğlu, 1987: 177). Göktürklerle göre, ruh ölümsüzdür. Ölen için ağıt yakılır, tanrıya dua edilirdi. Ölüler mumyalanırdı (Tanyu, 1980: 46). Altay çevresinde Tu-Yahtı’da açılan Göktürklerle ait bir mezarda, ölünün elbisesinin üç kat olduğu görülmüştür (Ögel, 1991: 143).

IX. yüzyıl Oğuz boylarının defin törenlerinin de Göktürklerin defin törenleri ile aynı olduğu görülür. Ölüye ceket giydirirler, kuşağını kuşandırır, yanına yayını korlar, eline de bir tahta kadeh tutturur, oturur halde gömerler. Ölü için kümbetler yaparlar, servetine göre at keserler, etlerini yerler, başlarını, derilerini, ayaklarını ve kuyruklarını sıırıklara asarlar. Öldürdüğü kişi kadar ağaçtan suret yontarlar, mezarının üstüne bırakırlar. Atların ölüyü

cennete götüreceğine, kişi suretlerinin de cennette ona hizmet edeceğine inanırlar (İnan, 1995: 178; Tanyu, 1980: 48). Oğuz ve Kıpçak defin törenlerinde görülen; kurban atların derilerini sııklara asma adeti, bugünkü Altaylılar ve Yakutların at kurban ederek yaptıkları törenlerde ayinin en önemli ögesini oluşturur (İnan, 1995: 179).

Orta Asya'da Hunların ve Göktürklerin egemenliği devirlerinde, ilkel boylardan bazıları ölülerini tabutlara koyup ağaçlara asmışlardır. Bu adet Yakutlarda XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir (İnan, 1995: 180).

Eski Türklerde defin törenleriyle ve ölüler kültüyle ilgili en eski tören ölü aş denilen törendir. Türkler ölülerine aş vermeyi en önemli görev saymışlardır. İlkçağlarda aş doğrudan doğruya ölüye verilir; yani mezarına koyulur veya dökülmüş. Kültürlerin gelişmesiyle bu töre ölünün ruhuna kurban sunma şeklini almıştır. Eski Türklerin defin törenleriyle ilgili gelenekleri kamların defin törenlerinde korunmuştur: Ölüyü defnettikten sonra eve dönüp yemeye, içmeye başlarlar. Sonra mezarın sağ tarafına ateş yakıp ölü için kesilen hayvanların kemiklerini yakarlar. Ateşe rakı serperler, yemek atarlar. Ateş tanrısının bu rakı ve yemekleri ölüye ulaştıracağına inanılır. Ölü aşına katılanlar mezarın etrafını üç defa dolaşırlar. Eve döndükten sonra yine yeme içme olur. Yemeğe başlamadan önce Umay anaya, evin hamisi olan ruhlara saçı saçılır (İnan, 1995: 186). Kaşgarlı Mahmut; ölüyü gömdükten sonra üç veya yedi güne kadar verilen bu yemeğe "yoğ" adı verilir, der (Divanü Lügat-it Türk Tercümesi III, Yoğ maddesi, 1985: 143).

Yas törenlerinde kurban sunma, sadece ölüm karşısında arınma amacıyla yapılmaz. Göktürk toplumunda ölüm, kurban aracılığıyla, bir kut tören-şölen havasına bürünmekte, bereketin simgesi olmaktadır. Bu törende aynı zamanda gelecekteki evliliklerin de temeli atılır. Kızlar ve erkekler zengin ve süslü giysilerle mezar başına giderler. Erkek kızı beğenirse törenden sonra kızı ailesinden ister. Ayrıca, komşu budunlar ölü sahibine armağanlar sunarlar. Göktürklerin yas törenleri ile ilgili bilgileri Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında bulabiliriz (Divitçioğlu, 1987: 97).

Eski Türklerde yas tutanların bağıra çağıra ağladıklarını Çin kaynaklarından öğreniyoruz. Orhun Yazıtları'nda da yas törenlerinde Göktürklerin; saçlarını, kulaklarını keserek feryat ettikleri anlatılır. Oğuzların yas âdetleri Dede Korkut Hikâyeleri'nde; feryat ederek ağladıkları, yüzlerini parçaladıkları, saçlarını yoldukları, kardeşlerin akları çıkarıp karaları giydikleri şeklinde tasvir edilir (İnan, 1995: 195-196).

Türkler arasında matemlerde saç kesme adeti de görülür. Ölenin karısı veya yakını saçlarını keser. Çok yaygın bir âdet olarak, ölünün bindiği atın kuyruğu ve yelesi kesilir. Bu adete, Eski Oğuzlar İslam dininin kabulünden çok sonra bile uymuşlardır (İnan, 1995: 198). Matem alametlerinden biri de elbiseyi ters giymektir. Kırgız-Kazakların bazı boylarında kadınlar ağıt söyleyip ağlarken ters oturup, elbiselerini de ters giyerler. Bu adet, XIV.

yüzyılda Anadolu'da da görülmüştür (İnan, 1995: 199). Bugün Anadolu'da yağmur törenlerinde de elbiseyi ters giyme işlemini görmek mümkündür.

3. Sihir ve Büyü

Büyü konusunda uzun yıllar boyunca araştırmalar yürüten Frazer'e göre büyü'nün dayandığı temel düşünceler iki gruba ayrılmaktadır: Bunlardan ilki, "*Benzer benzeri meydana getirir ilkesi*", ikincisi ise, "*Varlıklar, fiziksel temas ortadan kalktıktan sonra da uzaktan birbirlerini etkileyebilirler ilkesi*" dir. Birinciye "homeopatik" ya da "taklit büyü'sü", ikincisine ise "kontajiyöz" ya da "temas büyü'sü" denilmektedir. Taklit büyü'sü işlemlerinde en sık görülen pratikler, yakma, kesme ve parçalamayla ilgilidir. En sık da ölümü istenen kişinin resmi ağaçtan, çamurdan, balmumundan vb. yapılmış figürü yakılmaktadır. Örneğin; Peru yerlileri hoşlanmadıkları ya da korktukları birinin yağ ve tahıldan oluşan bir karışımdan yaptıkları resmi, o kimsenin geçeceği yol üzerinde yakarlar ve buna da o kimsenin ruhunun yanması derler. Temas büyü'sünün özünde ise, birinin saçına, tırnağına, kirpiğine, dişine ya da elbiselerinden bir parçaya sahip olan kişinin, o kimse üzerinde olumlu ya da olumsuz güçlere sahip olması yatmaktadır (Frazer, 1954, Akt. Örnek, 1988:141-144).

Günümüzde sıklıkla rastlanan, okunmuş pirinç, tuz, şeker ya da benzeri maddelerin yenilmesi, yutulması, muskaların giysilere iliştirilmesi, duaların yazılı olduğu kolyelerin, yüzüklerin takılması vb. inanmaların birer "temas büyü'sü" uzantısı olabileceği de düşünülebilir.

Büyü'nün amacı olumlu da olabilir olumsuz da olabilir. Örneğin; ak büyü yağmur yağdırmak, ekinleri büyütmek, avı bereketli kılmak, düşmanı öldürmek gibi kötülükleri önlemek, şeytanı kovmak vb. sağlamak için bazı dualar okunarak yapılan uygulamalardır. Kara büyü ise, bir kimsenin başına felaket ya da ölüm getirmesi beklenen uygulamalara verilen addır (Tezcan, 1996:120-121).

Şamanizm inancına göre, şamanların temel görevlerinin ve özelliklerinin sihircilik ve büyücülük olduğu da bilinen bir gerçektir. Bunun nedeni Ohlmarks tarafından şu şekilde açıklanmaktadır; Sibiry'a ve Orta Asya gibi iklimi sert olan yerlerde ve genellikle doğaya hükmedememenin ilkel insanlarda tepkilere yol açtığı görülmektedir. Bu tepkiler özellikle hassas bünyelerde ortaya çıkmakta ve bu kişiler sihirci din adamı görevini yüklenmektedir. İşte bu sihirciler böylece yerlerini şamanlara bırakmışlardır (Ohlmarks, 1966:208-213, Akt. Ocak, 1983:98).

Şamanlar hastaları tedavi ederken, onların kötü ruhlarla nasıl savaştıklarını ve nasıl hasta olduklarını temsil eden ayinler, soyut ritüeller ve simgesel işlemler yaparlar. Levi-Strauss, bu tedavi biçimini, köy, kabile, klan ve topluluğun önünde yapıldığı için hem hasta hem toplum hem de şaman açısından bir psikanaliz süreci olarak yorumlamaktadır. Şaman bir psikanalist

gibi, hastalığa neden olan durumun yaşandığı ilk ana, yani geçmiş yaşantıya dönüp o anı tekrar yaşatarak psikolojik arınmayı amaçlamaktadır. Böylelikle psikolojik kökenli hastalıklar sağaltılmaktadır (Levi-Strauss, 1993:51, Akt. Kaya, 2001:213).

Bütün bu arkaik inanç biçimlerinin ve pratiklerinin bugün, ruhsal sorunların sağaltımı amacıyla kullanılan yöntemlerden biri olan “psikodrama”nın ve hem bir sağaltım aracı olan hem de sanatsal performansı içeren bir doğaçlama tiyatro türü olan “play-back” tiyatronun kökenine ilişkin ipuçları verdiği de düşünülebilir.

İnsan boyları, hayvanların insanda olmayan üstün güç ve yeteneklerinden yararlanmak için çeşitli yollar denemişlerdir. Özellikle de, hayvanların belli organlarının geleceği bilme gücü olduğuna inanmışlardır. Bu organlar, genellikle bağırsak ve kürek kemikleridir. Çin kaynaklarına göre, anası hastalanan Hun kralı, bağırsaklara bakarak çare arar. Attila, Fransa’da başarıyla sonuçlanmayan 451 yılı savaşlarından önce, falcılardan savaşın sonucunu öğrenmek ister. Falcılar, kurbanların bağırsaklarını ve kemiklerini inceleyerek kötü haberi verirler. Mısır’da Memluk Türkleri de iyi ve kötü olayları kürek kemiğinden öğrenirler. Cengiz Han, koyun kürek kemiğine danışmadan hiçbir sefere çıkmaz (Avcıoğlu, 1995:373-374).

4. Falcılık ve Kehanet

Falcılık Şamanizm’in başlıca öğelerinden biridir. Fal Eski Türkçe’de “ırk” kelimesiyle ifade edilmiştir. Bugün bu kelime “ırk bakmak” fal bakmak anlamında Anadolu’da da kullanılmaktadır. Falcılar, fal açmak için kullandıkları nesneye göre; yognrncı, kumalakçı, ırınççı gibi adlar alırlar (İnan, 1995: 151-152).

Şamanistlerde, Müslüman Türklerden Kırgız-Kazaklarda ve Nogaylarda en meşhur fal, kürek kemiği falıdır. Kürek kemiği falından Nogay hikaye ve destanlarında çok söz edilir. Başkurtlarda, Altay ve Yakut Şamanistlerinde kürek kemiği falı yaygındır. Kırgız-Kazaklar kürek kemiğine çok saygı gösterirler, kırmadan köpeklere atmazlar. Destan ve hikayelerinde, kürek kemiği falı motifine rastlanır (İnan, 1995: 153-155). Kürek kemiği ile fal açtırmak isteyen kişi, bir kürek kemiği bulur. Bu kemiğin kaynatılmamış olması gerekir. Falcı (kam) kemiği ateşte kızdırdıktan sonra, eline alıp ince tarafından tutar. Kemikte çizgiler, noktalar, çatlaklar belirmiştir. Falcı, bu beliren şekillere göre yorumunu yapar. Falcılık bilim adamları elinde gelişmiş, Arapça “ilm ül kelf” risalesine konu olmuştur. Türk göçebeleri arasında aşık kemiği ile fal açmak adeti de vardır. Yapılacak işin hayırlı olup olmayacağını öğrenmek için, davul üzerine aşık kemiği atılarak niyet tutulur (İnan, 1995: 156).

Yakutlarda kaşık ve eldiven ile de fal açılır; yeni ev yapmak için seçilen yerde, yapılan ayin sırasında eldivenle fal açılır. Eldiven avuç yukarı

gelinceye kadar dualarla atılır. Eldivenin düştüğü yere haç dikilir. Burada toplanıp ateş yakılır. Ateşe yağ, yoğurt dökerler, at yelesinden kıl koparıp atarlar. Daha sonra, şaman yahut evi yapacak adam kaşık alıp dua ederek kaşığı havaya fırlatır. Fal iyi gelirse ev sahibi kaşığı kapar, yakasına yerleştirir. Ev yapıldıktan sonra da ayin yapılır (İnan, 1995: 117-118).

Kırgız-Kazaklarda ve Özbeklerde yaygın fallardan biri de kumalak denilen faldır. Kumalak için 41 taş veya 41 nohut, fasulye veya 41 tane koyun tezeği kullanılır. Çeşitli gruplamalar yapıldıktan sonra yerde kalan dokuz taşa bakarak falcı, fal sahibine geleceği ile ilgili yorum yapar (İnan, 1995: 158).

Bir başka fal da ateş falıdır. Ateş falı; ateşin alevlerine, közlerin duruşuna, odunun ıslık seslerine göre geleceği keşfetmeye çalışmaktır (İnan, 1995: 159).

5.Şekil -Don Değiştirme (Metamorphose)

Şekil değiştirme genellikle üstün bir güç tarafından, ya yapılan bir iyiliğe karşılık mükâfat veya kötülüğe ceza olarak gerçekleştirilmektedir. Çoğu kez bu motifle, bir ağacın, hayvanın veya cansız bir nesnenin şimdiki haline nasıl geldiği açıklanmaya çalışılır. Şekil değiştirmeyi ifade için Türk menkabe, masal ve efsanelerinde “donuna girmek” deyiminin kullanıldığı görülür. Geyik donuna girmek, turna donuna girmek gibi (Ocak, 1983:154).

Eskiçağ insanının kafasında yeryüzünde mevcut her cisim, her madde bir kuvvetin taşıyıcısıdır. Aynı görünseler de türler arasında öзде yine de bir takım benzerlikler vardır. Bu, benzerlikler arasında bazı şekil değişikliklerine yol açar. O halde bir cisim birden fazla görünüşler altında tezahür edebilir. Bir insan, hayvan veya bitki yahut bir eşya biçimine girebilir. Fakat bu görünüşte değişik şekiller geçici olup o cismin asıl mahiyetini değiştiremezler. Dünyanın birçok yerinde meydana gelen efsaneler, masallar ve menkabelerde yer alan şekil değiştirme motifini inceleyen araştırmacılar, bu motifin insan bilincinin altından ve yaratıcı gücünden çıkan arzuların ifadesinden ibaret olduğunu ileri sürüyorlar (Ocak, 1983:154).

Eski Türklerde, insan ruhları genellikle kuş biçiminde düşünülmüştür. İnsanlara can vermeden önce bu ruhlar, gökte kuş olarak yaşarlar, insanlar ölünce göğe uçarlar. Dede Korkut'ta Deli Dumrul kara kılıcını sıyınp saldırmca, Azrail bile güvercin olup pencereden çıkıp gider. Kırgızların Er Töştük destanında bir yiğit, "Bu yedi kuş benim ruhumdu, benim nefesimdi" demiştir. Diğer taraftan, Orta Asya'da ruhlar, hayvan ve genellikle de kuş biçiminde düşünülmüştür. Şamanın gök yolculuğunda yardımcı ruhları, kuş ya da kanatlı hayvanlar olarak temsil edilmiştir (Avcıoğlu, 1995:345).

Don değiştirme, mutasavvıflar arasında ermişlerin bir başka şekilde görülmesidir. Daha çok menkıbelerde görülür. Ermişlerin manevi cepheleri anlatılırken gösterdikleri kerametler arasında don (şekil) değiştirme motifine de yer verilir. Bunun sonucu ermişler kimi zaman güvercin, kimi zaman doğan, kimi zaman da turna, geyik, balık, ejderha olurlar (Pala, y.y. :139). Yesevî tarikatının kurucusu ve şair olan Ahmet Yesevî'ye yedi Horosan ereni "turna" donuna girerek giderler. Yesevî de onları tanıdığı için turna donuna girerek onları karşılar. Hacı Bektaş Velî de Anadolu'ya "güvercin" donuna girerek gelir. Bu konuyla ilgili olarak, Kaygusuz Abdal'ın, şeyhi Abdal Musa'ya nasıl mürit olduğunu anlatan ve Bektaşiler arasında çok tanınan bir hikaye oldukça önemlidir. Rivayete göre, Alaiye Beyi'nin oğlu Gaybi Bey adamlarıyla ava çıkar. Bir ara güzel bir ahu görerek adamlarından ayrılır. Bir süre kovaladıktan sonra ön bacağına yanından onu okla yaralamayı başarır. Fakat ahu koşmaya devam ederek Abdal Musa'nın tekkesinden içeri girer ve kaybolur. Dervişler ahuyu görmediklerini söyleyip bir de şeyhlerine başvurmalarını bildirirler. Gaybi Bey, meydan denilen salona girer ve Abdal Musa'yı postunda otururken bulur. Kendisine durumu anlatır. Abdal Musa cüppesini yukarı kaldırır ve koltuğunun altındaki oku gösterir. Şaşkına dönen Gaybi Bey, affını ve müritliğe kabulünü ister (Ocak, 1983:155).

Büyük Alevi dedelerinden ve velilerinden sayılan Hasan Dede'nin de geyiklerle haşır neşir olduğu, yanına tuz alarak dağlara çekildiği ve geyiklere tuz yalattığı rivayet edilmektedir. Pir Sultan Abdal'ın şu dizeleri Kızılbaş dedelerinin geyiklerle olan ilişkilerini açıkça göstermektedir;

*Haberim duyarsın geyikler ile,
Yaramı sararsın şehitler ile,
Kırk yıl dağda gezdim geyikler ile,
Dost senin derdinden ben yana yana*

(Gölpınarlı-Boratav,1991 :123).

Ocak'a göre (1983:163), geyik, kuş ya da herhangi bir hayvanın şekline girmenin bir kısmı Şamanizm'den geçmiş gibi görünse de gerçekte Budizm'den geçmiş inançlardır.

6. Tanrının İnsan Şeklinde Görünmesi

Eski Türklerde tanrının insan şeklinde görüldüğüne dair pek çok inanç vardır. Altayların Ay-Mangus masalında adı olmayan bir çocuğa tanrı tarafından ad konulduğu anlatılmaktadır. Çocuk, adının tanrı tarafından konulacağını öğrenince onu aramaya çıkar. Dolaşırken bir ara insan sesine benzeyen bir sesin kendisini çağırdığını duyar. Sesin geldiği yana gittiğinde, kayın ağacının yanında duran bir ihtiyar görür. İhtiyar çocuğa Ay-Mangus

adını verir. Çocuk ihtiyarın kim olduğunu sorunca da şu yanıtı alır: “Ben insan değilim. Ben yaradan tanrıyım. Babasız bir insana ad verdim.” (Ocak, 1983:112).

7. Bayram- Tören ve Ayinler

Bayramlar, salgın hastalıklar, kıtlıklar ve büyük zelzeleler sona erdiğinde, savaşlardan zaferle çıkıldığında, sığır denilen avlar başarıyla bittiğinde, yılbaşlarında, meyve mevsiminde ve halkı ilgilendiren büyük büyüler bozulduğunda yapılır (Uraz, 1994:238).

Altay Türklerinin tanrılar adına yaptıkları bayramların en büyüğü Ayzıt Bayramı’dır. Bu bayramlar iki mevsimde yapılırdı. Yazın yapılan bayram törenlerini ak şamanlar idare ederdi. Ormanda yapılan bu törende beyaz elbise giyilirdi. Bu törene kadınlar katılmazdı. Kışın yapılan bayram törenlerini ise kara şamanlar idare ederdi. Bu törende şamanlar siyah elbise giyerlerdi. Kış törenleri evlerde yapılır ve kadınların da katılımına açık olurdu (Uraz, 1994: 239).

Bu bayramlardan bir diğeri ise, Üzütlü Bayramı’dır. Diğer adıyla ruhlar bayramı olarak tanımlanmaktadır. Bedenden ayrıldıktan sonra “süne” denilen ruh, başka bir dünyaya gider. Orada süneyi Erlik’in bekçisi olan ölüm ruhu Aldacılar karşılar. Aldacılar her yeni ölünün çoktan ölmüş yakınlarından birinin ruhudur. Süne ile Aldacılar bir süre dolaşır. Çocuk Süne’si yedi, yetişkinlerin Süne’si kırk gün böyle dolaşır. Bu süre içinde ölü çıkan evde çeşitli tabular varlık gösterir. Bu eve şaman girmez. Bir hafta, ölü çıkan evden dışarıya eşya verilmez. Dışarıdan da alınmaz. Kırk gün sonra ölen kimsenin akrabaları “Üzütlü Bayramı” yaparlar. Bu bayramda, hayvan kesilir, eti ile sofralar kurulur ve ihtiyarlar yüksek sesle dualar okurlar (Uraz,1994: 240-241). Altaylılara göre ölüm iki nedenden olur. Bunlardan biri, Erlik’ in açgözlülüğü, ikincisi ise Ülgen’le Erlik’in birlikte aldıkları karardır.

Törenlerin en önemlilerinden biri ölüler için yapılırdı. Ruh beden-den ayrıldıktan sonra, başka bir aleme gideceğinden, orada o ruhu taşıyan insanla buluşarak dünyada yaşadığı gibi yaşayacağına ya da ruhun başka bir bedene girerek ikinci kez dünyaya geleceğine inanılırdı. Bu nedenle, ölen kimse eşyalarıyla, silahları, atı ve en yakın dostları ile gömülürdü. Ölüler genellikle toprağa gömülürdü; fakat, ölülerini suya atan, yakan, köpeklere yediren ağır taşlar altına koyan ya da ağaç kavuğuna sokan boylar da bulunmakta idi. Yakutlar, ölene en iyi elbiseyi giydirir, tabutuna bir çakı, bir çakmak taşı, kav, yağ, et gibi öbür dünyada gerekecek eşyaları koyarlardı (Uraz, 1994: 226-227).

8. Tenasüh (Reincarnation, Metempsychose) İnancı

Öldükten sonra insanın ruhunun başka bir bedene girerek hayatını sürdürebilmesi olarak tanımlanabilen tenasüh inancı, eski dünyanın farklı yerlerinde farklı biçimlerde kabul gören bir inanç biçimidir. Bununla birlikte, insan ruhunun insana, hayvana, bitkiye veya cansız bir varlığa göç etmesi gibi çeşitli biçimleri olan bu inancın en hakim olduğu, en fazla işlenip geliştiği yer Hindistan'dır. Budizm inanışının temelini oluşturmaktadır.

Özellikle Bektaşilikte tenasüh inancı oldukça kabul gören bir inanıştır. Örneğin; Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli'de, şöyle bir menkıbe nakledilir; Hacı Bektaş'ın şeyhi Lokman-ı Perende'nin hacdan dönüşünü kutlamak üzere gelen Horasan erenleri, o zaman henüz çocuk olan Hacı Bektaş'ın kerametlerine inanmamaktadırlar. Bunun üzerine Hacı Bektaş, kendisinin aslında Hz. Ali'nin sırrı olduğunu söylemek zorunda kalır. Bu defa Horasan erenleri, Hz. Ali'nin biri alnında, biri avucunun içinde iki yeşil beni olduğunu söylerler. Hacı Bektaş, derhal alnını ve avucunu açarak yeşil benleri gösterir. Böylece, onun hakikaten Hz. Ali'nin sırrı olduğunu, yani Hz. Ali'nin Hacı Bektaş'ın bedeninde yaşadığını anlarlar (Ocak, 1983:133). Hz. Ali'nin değişik kalıplarda yaşadığını gösteren bu inancı vurgulayan pek çok nefes vardır. Pir Sultan Abdal'ın kıtaları da örnekler arasındadır.

*Pir Sultan'ım şu dünyaya
Dolu geldim dolu benim
Bilmeyenler bilsin beni
Ben Ali'yim Ali benim*

*Kıtaları ile Kul Hüseyin'in
Balım Sultan gerçek sırr-ı Ali'sin,
Müminlerin kanadısın kolusun,
Pirim Hünkar Hacı Bektaş Veli'sin,
Cansız duvarları yürüten medet.*

(Gölpınarlı-Boratav: 1991:98-99).

9. Yada Taşı ve Yağmur Tılsımları

Avcıoğlu, yada taşının bazı hayvanların karnından ya da kafatasından yapıldığını, yağmur, kar yağdırma ve fırtına estirme gibi sihirli güçlerini olduğunu belirtmiştir (Avcıoğlu, 1995:374).

Yada taşı, Türk topluluklarında çok eski bir inanca konu olmuş bir nesnedir. Bu inanca göre, Türk tanrısı Türklerin en eski atasına, istendiğinde yağmur, kar ve dolu yağdıran sihirli bir taş armağan etmiştir. Yada, cada, yat denilen bu taşın her dönemde Türk Şamanlarının (kam) ve komutanlarının elinde bulunduğu inanılır. Yakutlar yada taşına sata derler ve en kuvvetli sata taşının kurdun karnında bulunduğu inanırlar. Sata taşına bir

yabancınn ya da bir kadınnn eli değdiğinde taşın öldüğüne inanılırdı (Ömek, 1988:162-163).

10. Havada Uçma (Levitation)

Bu motife ilişkin yalnızca iki menkıbe bulunmaktadır. Bunların ikisi de Vilayetname-i Sultan Şucauddin'dedir. Bu menkıbelerden ilkin e göre, sultan bir gün müritleriyle otururken aniden vecde gelip herkesin gözü önünde yerden yükselmiş ve bulutların üstünde bir süre uçtuktan sonra tekrar yere inmiştir. İkinci menkıbede ise, Sultan Şucauddin kendisine bir koyun vermeyi reddeden sürü sahibine kızarak havalanıp uçmuş ve bulutlara yükselmiştir (Ocak, 1983:180).

Bu motiflere hem Budizm hem de Şamanizm inancında rastlamaktayız. Fakat “havada uçma” özellikle Budizm inancında görülen mistik yöntemlerden biridir.

YEDİNCİ BÖLÜM

HALK KÜLTÜRÜNDE SOSYAL NORMATLAR, YAPTIRIMLAR VE DAVRANIŞ TÜRLEİ

A. YAPTIRIMLAR VE TÜRLEİ

Toplum hayatında kişilerin ve grupların tavır ve hareketlerini belirleyen kurallara sosyal norm adı verilmektedir. Toplumsal normlar, kuralları ve otoriteyi belirten standartlara göre oluşmuşlardır; kendilerine uyulması beklenir ve bunu sağlamak üzere yaptırımlar oluşmuştur. Bir toplumun kültürü aslında büyük ölçüde bu normlardan meydana gelmektedir. Bu bakımdan sosyal normlar, toplumsal yapının da önemli bir parçasını oluştururlar (Günay, 2003: 26).

Toplumsal yaşam, akışı içinde toplumu oluşturan insan ve insanlardan meydana gelen topluluklar arasındaki ilişkilerin devamı beklentiler, yasaklar, kaçınmalar ve kalıp davranışlara dayanarak devam eder. Sosyal normlar kavramı içinde yer alabilecek bu tür davranış ve tutumlar toplumda düzenleyici ve denetleyici rol üstlenmişlerdir. İnsan ve toplum yaşamında, neleri yapmak, nelerden sakınmak gerekliliği, diğer bir söylemle sosyal denetimi sağlamak, çevre koşulları içinde belirlenen sosyal normlarla gerçekleşir. Sosyal normların geçmişten günümüze kadar toplum ve bünyesindeki insanların eylemlerinin temel bir ögesi olduğu gözlenmiştir. İnsan doğduğu ve daha sonra yaşamını devam ettirdiği çevresinde bu sosyal normları doğal bir yolla öğrenmiştir. İnsanın yaşadığı topluma uyumu da bu sosyal normlara uyumla doğru orantılıdır. Sosyal normların toplumda sosyal denetimi sağlayıcı, düzenleyici ve koruyucu bir misyonu vardır. "Sosyal normların ortak ve belirgin özelliği yaptırımlardır. Yaptırımlar sosyal denetimi sağlamak için bireylerin, grupların, cemaatlerin ve topluluğun üzerinde zorlayıcı, kınayıcı ya da özendirici, ödüllendirici tepkilerini ve baskılarını işletirler." (Ömek, 2000:121).

Çağların süzgecinden geçerek günümüze kadar gelen, örf, adet, gelenek, görenek gibi yaptırımlar en genel anlamda töre başlığı altında toplanabilir. Töreler sadece bireylere değil toplumların davranışlarına da yön verirler. Bunların zamanla yumuşaması, gelişmesi ve değişmesine sebep olan bazı etkenler vardır. Bunlar aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Bireyle toplum arasındaki çatışmalar adet ve törelerin değişmesine neden olur. Diğer taraftan bireysel yaratmalar da adet ve törelerin değişmesinde rol oynar. Töre ne derse desin, bireyin tutkuları ağır bastığında birey töreyi bozar. Bunun sonucunda topluma karşı suç işlemiş olur. Suç çoğaldıkça töreler yumuşamaya başlar. Ayrıca bilim ve tekniğin ilerlemesi, üretim araçlarının değişmesi toplumda büyük gelişmelere sebep olur. Kültürel, ekonomik ve teknik değerlerdeki değişimler âdet ve töreleri farkında olmadan kendiliğinden değiştirir. Bu olguların gelişmesi toplumların birbirleriyle iletişim ve etkileşimlerinin artmasına sebep olur.

Sosyal normlar toplumun uyduğu ve hatta uymak zorunda olduğu sosyal değerlerin somut şekillerini temsil etmekle birlikte, toplum içerisinde bir ideal tipin de karakteristik özelliklerini ifade eder. Birey, toplum içerisinde hem normların kural ve kaideleri gereği kendisinden beklenen kaçınmaları sergilerken, hem de normların işaret ettiği ideal tipe de özenme ile bir mükemmel tip olma isteğine sahip olur. Burada bireyin beklentisi, aile, arkadaşlık gurubu ve sosyal çevreden övgü almak ve beğenilmek isteğidir (Uğurlu, 2009: 8-46).

“Sosyal normlar, yaygın olarak, belirli şartlar altında ya da bazı durumlarda insanların nasıl davranmalarını gösteren kurallar olarak kabul edilir” (Sharma and Malhotra, 2007: 103). Toplumdan topluma veya aynı toplumda zamanla değişebilmektedirler. Sosyal normlara uymayanlar, sergiledikleri yanlış ve uyumsuz davranışların şiddeti ölçüsünde zorlamaya ve hatta cezaya çarptırılırlar. Bu ceza, nasihat, yerme, kötü söz, ayıplama, toplumdan dışlama ve hatta ölüm cezası bile olabilmektedir (Uğurlu, 2009: 8-46).

Sosyal normları kendi bünyeleri içerisinde örf, adet, anane, töre, gelenek, görenek, moda gibi başlıklar altında incelemek mümkündür. Bunlar, uygulanabilme niteliklerine, işlevlerine, sosyal değerlerine, bölgesel oluşlarına ve sosyal sınıflarına göre de ayrımlar gösterirler. Halkbilimin çekirdeğini oluşturan bu kavramları kesin tanımlar ve sınırlarla birbirinden ayırmanın güçlüğüne karşın, gerek özellikleri ve gerekse işlevleri bakımından bu kavramlar aşağıdaki gibi birbirlerinden ayrılmış ve açıklanmıştır (Örnek, 2000: 121).

B. BAŞLICA NORMLAR

1. Örf

Örfler, çoğu zaman toplumun katı beklentileri olarak nitelenen birtakım örnek tutum ve davranışlardır. Örfler, aynı zamanda toplumun, herhangi bir değer sisteminin bünyesini oluşturan temel taşlarını da temsil ederler. Bu değerler sistemi, toplumsal yapının durumuna göre giderek özel bir hukuk sistemine göre ya da o sistemdeki bir yasa maddesine de gerekçe olur (Örnek, 2000: 123).

Örflerin bireyle birey, bireyle aile, bireyle komşular ve akrabalar, bireyle halk ve ulus arasındaki ilişkileri, davranışları, tutum ve tavırları düzenleyen ve belirleyen işlevleri vardır. Toplumun her üyesini sürekli olarak baskı altında tutan örfler, zorlayıcı yaptırıcı ya da yasaklayıcı yaptırımlarıyla bireyin grupla cemaatla ya da toplumla uyum içinde olmasını sağlar. Öte yandan cins, yaş, sınıf ve mesleklere göre belirlenmiş çeşitli örfler bunlar arasında bağlantıyı koruma, kollama, pekiştirme ve denetleme işlevleriyle de yüklüdürler. Örflere karşı çıkma kimi toplumlarda yasaya karşı çıkmayla bir tutulur; hatta zaman zaman yasaların da üstünde tutularak katı ve bağışlamasız bir tutumla birey cezalandırılır (Örnek, 2000: 123).

Âdetler içinde hukuka kaynaklık edebilecek nitelikte olanlara örf denir (Tanyol,1970:43). Kanunlarla belirlenmemiş olan, halkın kendiliğinden uyduğu gelenek, adet (ML, 1992:353) olarak tanımlanan örflerin kanunlarla belirlenmemekle birlikte, toplumdaki bireylerin, toplumdaki diğer insanlarla arasındaki ilişkileri, davranışları ve tutumları belirleme ve düzenleme gibi işlevleri vardır. Yine örfler toplumsal yaşamın tüm birim ve kesimlerinde yer almakta; yaş, sınıf, meslekler, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel düzeye göre belirlenmektedir. Örflerin toplumdaki bireyler arasındaki bağ koruma, pekiştirme ve denetleme gibi rolleri vardır.

Örfler çerçevesindeki değerlerin bir şekilde zedelenmesi, örflerin ön gördüğü davranış biçimiyle uyuşmaması, yasaya karşı işlenen suçtan daha ağır olarak kabul edilmektedir. Örfün dışına çıkan birey iç dünyasında yaratılan çözülme ve esneklik duygusu ile yasal cezadan daha ağır bir yoğunluğa itilmektedir (Örnek, 2000: 123).

2. Âdet

Âdet, alışılmış şey, olagelmiş usul, kaide (ML,C.1,1992:85). Topluluk içinde uyulan genel kural, gelenek ya da töre (TS,1974:11), fertlere içinde yaşadıkları toplum tarafından teklif edilmiş olan birtakım hareket kaideleleri olarak tanımlanmaktadır (Tanyol, 1970:38).

Tanımlardan da anlaşılabileceği gibi; âdet, orfe göre yaptırım gücü açısından daha esnek bir özelliğe sahiptir. Âdet, toplum içerisinde alışılga gelen davranışların yerleşmesi şeklinde özetlenebilir. Örflerde davranış ve tutumların yerine getirilip getirilmemesi boyutunun adetlerde biraz daha yumuşatıldığı görülmektedir. Âdetlerin de örfler gibi bireyin toplumdaki diğer bireylerle olan ilişkilerini düzenleme ve denetleme işlevi bulunmaktadır. Toplumsal yaşamın akışı içinde, bireyler arasındaki iletişim ve etkileşimin düzenli olmasında âdetlerin önemi büyüktür. Günlük yaşamla ilgili çeşitli etkinlikler ve kutlamalarda toplumun tüm birim ve kesimlerinde, ilişki ve davranış biçimleri adetlerle biçimlenir. Âdetler; aile, sokak, mahalle, semt, il, bölge ve ülke genelinde toplum yaşamında etkisi olan ve farklılık gösterebilen davranış ve tutumlardır.

Töre, âdet, örf gibi kavramlar çeşitli kültürlerde değişik anlamlara gelmektedir. Bununla beraber genel çizgilerle bu kavramlardaki ortak yanı belirtebiliriz. İçlerinde en genel olanı âdettir. Biz bu kavramı her zaman kullanırız. Örneğin “falanca toplumda kan gütmeye âdeti vardır”. “falan ilkel kabilede kız çocuklarını diri diri toprağa gömmek âdettir”, “falanca toplumda bir kadının birkaç kocası olması veya bir erkeğin birkaç kadınla evlenmesi âdettir” gibi (Tanyol, 1970: 38–138).

Âdeti şöyle tanımlayabiliriz: Âdet, bireylere, içinde yaşadıkları toplum tarafından teklif edilmiş olan bir takım hareket kurallarıdır. Âdet dediğimiz şey bireysel hareketlere yön vermekle yetinmez, kolektif hareketleri de belirler. Bir şeyin âdet olması için onun toplumda birçok kuşakları hükmü altına alması gerekir. Daha doğrusu eski kuşaklarla yeni kuşaklar arasında âdetler bir çeşit bağlantı zinciri kurar. Demek ki âdetlerin geçmiş kuşaklardan bize gelmesi gerek. Onları biz bir tür sosyal miras olarak alırız. Bir şeyin âdet olabilmesi için, onun eski olması, yani geçmiş kuşaklardan bize gelmesi şarttır. Bu da yetmez, âdetin diğer bir niteliği de yaygın olmasıdır. Yaygın olması herkes tarafından kabul edilmesi demektir. Zaten bireylerin tüm olarak kabul etmediği bir şey âdet olmaz. Yani âdet olmaktan çıkar. Yok, eğer bazı fertler buna karşı çıkarlarsa, o zaman âdet hükmünü yürütür. Örneğin bir düğün âdetini ele alalım. Düğün âdetinde birçok törenler vardır ve bunlar bir sıraya göre düzenlenmiştir (Tanyol, 1970: 38–138). Gelinin kıyafetinin nasıl olacağını, güveyin nasıl giyineceğini her toplumda âdetler belirlemiştir. Bir düğün düşününüz ki, davetliler huzuruna gelin biki-ni mayo ile erkek de şortla çıksın. Bu bir skandal olur. Bunun yaptırımını, koşulu gülünç olmak, terbiyesiz ve saygısız olarak nitelenmektedir.

Öyle ise bir şeyin âdet olması için onun:

- 1) Geçmiş kuşaklardan gelmesi
- 2) Yaygın olması
- 3) Bir otoritenin yani baskının olması gerektir. Her âdetde mutlaka bir otorite vardır. Bu otorite kendisini ancak âdet bozulduğu zaman ortaya çıkarır ve varlığını hissettirir.

Hâlbuki aynı kimse toplumun âdetleri dışına çıkacak olursa, toplum bütünüyle onun karşısına dikilir. Bu yüzden âdetlerin baskısı dinin ve kanunun emirlerinden daha güçlüdür. Gerçi hukukta da bir otorite vardır, ama orada kanunu bozan kimseyi polis yakalar, savcı suçlar, yargıç karar verir, gardiyan da hapis haneye atar. Âdetlerin ise ne polisi ne mahkemesi ne de gardiyanı vardır. Öyle olmasına rağmen onu bozmak daha güçtür. Çünkü âdetler bozulur bozulmaz, onu bozan, toplumun dışına düşer ve yalnız kalır (Tanyol, 1970: 38–138).

Eğer cenazeyi tabuta koymak âdet ise siz ölüyü keyfinize göre bir çukur açıp içine atamazsınız. Atarsanız toplum sizi ayıplar. Sonucun bir ve

değişmez olması burada önemli değildir. Bir konserde, bir konferansta, bir düğünde toplum bizden belli bir davranış, belli kılık kıyafet ister, kimse bunun dışında giyinemez ve hareket edemez. Kimse bunun dışına çıkamaz (Tanyol, 1970: 38–138).

Âdetler, tıpkı örfler gibi birçok sosyal içerikli ilişkiyi düzenlemekte, yönetmekte ve denetlemektedirler. Toplumsal yaşamın düzenli gitmesinde, kuralların uygulanmasında adetler etkili olmaktadır. Örneğin; karşılama ve uğurlamalar; yemek ve sofraya düzenleri; geçiş dönemleriyle ilgili kutlama ve kutsamalar; kız isteme, nişanlılık ve evlenme usülleri; cinsler, yaş grupları, meslek mensupları arasındaki ilişkilerin biçimleri; selamlaşma, hatır sorma sırasında uyulması gereken kurallar; bayramlar, mevsimler, önemli günlerle ilgili davranış biçimleri; “yas alma”(yas tutma), “baş sağlığı dileme” gibi durumlarda söylenecek sözler, takınılacak tavırlar ve tutumlar adetlerin alanına girer (Örnek, 2000: 125).

Eskiden Türk toplumunda kadınların belli bir yaştan sonra çarşaf giyinmesi âdeti vardı. Cumhuriyetten sonra bu yasak edildi. Türk kadını bugün batılı kadınlar gibi özgür olarak kendi giyiniş tarzını moda kanunlarına uydurmuş bulunuyor, Anadolu’nun bazı şehir ve kasabalarında kadınların tekrar çarşaf giydiğini duyuyoruz (Tanyol, 1970: 38–138).

Âdetler yaptırım güçleri bakımından kendilerini kapsayan geleneklerden daha zayıftır. Âdetlere şeklini veren de içerisinde bulundukları geleneklerdir. Basit bir tanımlamayla âdet, dahil olduğu gelenek dairesinin öngördüğü tavır ve davranış biçimleri, alışkanlıklar ve uygulamalardır. Bu tavır ve davranışlar sergilenirken beslenen ana kaynak gelenek ve geleneksel kültürdür. Aslında âdetin genel çerçevesini ve sınırlarını da bu kaynaklar belirlemektedir. Geleneğin dışına çıkan bir davranış şekli âdet haline gelemez. Mesela bir ölüm geleneğinde eğlence ile ilgili bir uygulama âdet haline gelemezken, yas tutma ile ilgili bir uygulama âdet haline gelebilir. Bir üst birim olan geleneğin hoş gördüğü ve tasvip ettiği tutumlar ancak âdet olma ihtimaline sahiptirler. Belirli toplumlarda, yapılması gerekli görülmüş olan bir davranış tipidir. Bu davranış tipi, geleneğe ve kültüre uygun olarak sergilenmeye devam edilir ve zaman içerisinde alışkanlık kazanılmış kalıp davranışlara dönüşür. Bundan dolayı bireyler bu kalıp davranışları sergilerken herhangi bir sorgulama yapma gereği duymazlar. Çünkü adetler toplumun uygulamaya alışkın olduğu bir davranış olmasının yanında, uymaya da alışkın olduğu bir davranış biçimidir. Bundan dolayı birey bu davranışları uygulamakla kendisini sorumlu olarak görür (Uğurlu, 2009: 8–46).

Âdetler toplum içinde yaygınlaşmış davranış kalıpları oldukları için bir ülkede bütün millete yayılmış olan âdetlere rastlamak mümkündür. Ancak diğer yandan sadece bazı bölgelere özgü olabilecek olan âdetler de vardır. Âdetler, gelenek içerisinde alışkanlık haline gelen tutum ve davranışlar olduğundan, yaptırım güçleri örf ve gelenek kadar güçlü

olamamaktadır. Ancak yine de bir âdetin yerine getirilmemesi bazı hallerde büyük sıkıntılara neden olabilmektedir. Mesela nişan âdeti, evlenme geleneğinde karşı tarafın beklediği ve yapılmasını arzuladığı bir âdettir. Bu âdet yerine getirilmediği takdirde sıkıntıların yaşanması muhtemeldir (Uğurlu, 2009: 8-46).

Âdetlerin yaptırım güçleri, diğer sosyal normlarda olduğu gibi, kendisine karşı gelindiğinde ortaya çıkmaktadır. Âdetlerin işleyişinde belli bir sıra ve sistematiklik dikkati çekebileceği gibi belli ölçüler ve uygunluklar da dikkati çekmektedir. Mesela bir bayram geleneği içerisinde âdetler belli bir sıralamaya göre ifa edilmek zorundadır. Bayram gelmeden bayram ziyaretine gitmek âdetten değildir. Burada sıralama ve silsile önemlidir. Ya da bayramda akraba ziyaretini tamamlamadan tatile çıkmak da bu geleneğin hoş gördüğü ölçüde bir davranış değildir. Ölçüsüz bir şekilde ve sıralamaya riayet edilmeden sergilenen davranışlar sonucunda, kınanma ve dışlanma gibi yaptırımlar ortaya çıkar. Böylece istenmeyen davranışı sergileyen birey, zor durumda kalmış olur (Uğurlu, 2009: 8-46).

Âdetler çeşitli kökenlerden kaynaklanmış ve biçimlenmişlerdir; bunlar içerisinde geçmiş zamanların yaşama biçimleri, dünya görüşleri, ilginç rastlantı ve olayları önemli bir yer tutar. Bir toplumda, toplumun bütününe ilgilendiren âdetler olduğu gibi, çeşitli mesleklerin, mezheplerin, etnik grupların vb. kendilerine özgü âdetleri vardır. Âdetlerin pratikteki uygulanışını giderek gelenekleşmesini sağlayan bu konuda bilinçli ya da bilinçsiz görev üstlenen yaş ve cins gruplarıyla dinsel liderler, dernek yöneticileri, oyun grubu başkanları bulunmaktadır. Kimi âdetler oldukça durağan veya sürekliyen, kimisi de zamanla değişebilen niteliktedir. Âdetlerden bir bölümü toplumun büyük değişim çalkantısına ayak uydurarak özlerinde ve biçimlerinde sınırlı değişimlere uyarak benliklerini bir dereceye kadar korurken, bir bölümü de tıpkı canlı organizmalar gibi etkinliği ve diriliğini zamanla yitirerek gün gelir ortadan kalkarlar.

3. Teamül

Arapça “amel”den gelen teamül kelimesinin sözlük karşılıkları; “yapılageliş, iş, mumele, bir işin oluşu, bir yerde insanlar arasında olagelen mumele” dir. Teamülün çoğulu teamülattır. Bu kelimeden yapılan ve birleşik isim olan “teamül-i kadim” ise “eskiden beri yapılagelen muamele ve davranış, eskiden beri yapılageldiği için kanun gibi sağlamlaşan bir usül” anlamına gelmektedir (Örnek, 2000: 125).

Bir uygulama ile ilgili geçerli kanuni düzenlemeler ya da tüzük düzenlemesi yoksa teamüllere bakılır. Teamüller, halk hukukunun kaynakları arasında da sayılmaktadırlar. Buna göre halk hukuku üç ana kaynaktan beslenir. “Birincisi Osmanlıca’da ‘bilinegelen’ anlamındaki ‘örf

sözü yanında, 'uygulanagelen' anlamındaki 'teamül' sözü ile karşılanan, aslında ise, en eski Türk Töresinden başka şey olmayan ulusal kaynaktır. İkincisi ise, İslam hukukunun kalıntılarından oluşan şer'i nitelikteki kaynaktır. Bunlara üçüncü bir kaynak olan bölgesel kalıntılar da ekleyebiliriz" (Önder, 1976:227).

Kültürel ve geleneksel kökenden getirilen uygulamalar yani teamüller, hukuki konularla kaynak olarak kullanılabilmişlerdir. Toplumun genelini uyduğu bazı kural davranışlar vardır ki bir topluluğun ya da toplumun geneli bu kural davranışa itirazsız uyarlar. Genelde kurum ve kuruluşlarda yaygın olan teamüller, kendisiyle çelişildiği zaman bireyin üzerinde baskı unsuru oluşturabilir. Yaptırım güçleri görenek, âdet, örf ve geleneğe göre düşük olan teamüller, çoğu zaman âdetlerle karıştırılabilmektedir (Uğurlu, 2009: 8-46).

4. Gelenek

"Kuşaktan kuşağa geçerek gelen, topluluğun üyeleri arasında ortak ve özel bir ruh ve dolayısıyla sağlam bir bağ kuran her türlü alışkı" (Türkçe Sözlük, 1974:314) olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir tanıma göre; toplumda kuşaktan kuşağa geçen kültür kalıtları (mirasları), alışkanlıklar, bilgiler, beceriler, davranışlar vb. gelenekler içerisinde yer alır (Örnek, 2000:126).

Gelenek, sosyal bir norm olarak söz konusu birey-toplum ilişkileri odağında kuşatıcı bir özellik sergilemektedir. Gelenekler, adetlere oranla toplumsal yaşamın düzenlenmesinde ve denetlenmesinde daha önemli rol oynarlar. Nitelikleri açısından tutucu olan gelenekler aile, hukuk, din ve politika gibi toplumsal kurumlar üzerinde daha etkilidir. Bu kurumlara oranla, bilim ve sanat geleneklerin daha az etkisi altında kalır (Örnek, 2000:126).

Gelenekler, tutucu topluluklarca yaşatıldığı sürece gelişmeyi önleyici ve sınırlayıcı bir özellik taşır. Küçük yerleşim merkezleri, dini yanı ağır basan topluluklar ya da politik ortamlarda varlıklarını sürdüren gelenekler değişimi geciktirir. Bu özelliğin aksine toplum içinde dayanışmayı ve yardımlaşmayı düzenleyici ve destekleyici gelenekler de vardır. Özellikle resmi kurumların destek ve çözüm fonksiyonundan uzak yerleşim alanlarında bireylerin ve toplulukların karşılaştıkları sorunlu dönemlerde, gelenekler destekleyici ve düzenleyici rol oynar. Gelenekler geniş anlamıyla bir kuşaktan ötekine geçirilebilen bilgi, tasarım, boş inanç, yaşantı biçimi; daha geniş anlamıyla maddi olmayan kültürdür. Dar anlamda ise, kuşaklar boyunca bir toplumun örneğin kutsal ya da politik işler gibi önemli konulardaki görüşleridir (Örnek, 2000: 126).

Gelenekler sözlü ve yazılı olmak üzere iki bölüme ayrılır. Tıpkı adetler gibi, ama onlardan daha güçlü olarak toplumsal yaşamın düzenlenmesinde ve denetlenmesinde önemli rol oynarlar. Nitelikleri bakımından genellikle tutucu olan gelenekler aile, hukuk, din ve politika gibi toplumsal

kurumlar üzerinde etkilidir. Bilim ve sanat, geleneklerin daha az etkisi altındadır. Bireyin bağlı bulunduğu grubun ya da toplumun geleneklerine karşı çıkması, bu karşı çıkışın derecesine göre bireyin toplulukça afarozundan saldırıya uğramasına, hor görülmesinden alaya alınmasına kadar genişleyen tepki türlerinde biçimlenir. Geleneklerin tıpkı örfler gibi yasalarla belirlenmiş türleri vardır. Yasa, geleneklere ve onlara aykırı davranışlar için verilecek olan cezaları bir ölçüye sokmaya çalışır. Gelenekler, genellikle yasalar-dan çok daha geniş bir alanı yönetirler (Örnek, 2000: 126).

Halkbiliminde sosyal norm olarak algılanan “gelenek” bireyi içerisinde yaşamış olduğu toplumun kurallarına, yazılı olmayan yaptırım gücü ile uymaya zorlayan ve üstelik yaptırım gücü de diğerlerine nazaran fazla olan bir sosyal normdur. “Genel olarak an’aneyi karşılayan ‘gelenek’, hukuk alanında ‘örf’ kavramının yerini alır” (Önder, 1976:228).

Geleneklerde kanun anlamına gelebilecek uygulamalar da vardır. Fıkıh geleneği, yasa geleneği, töre geleneği gibi tamlamaların kullanılmasında, geleneğin sahip olduğu hukuki muhteviyat ana nedendir. Geleneğin hukuki yaptırım gücü zaman içerisinde deneme yanılma sonucunda oluşur. “Muhtemelen normların en geniş yelpazede kabul edilen şekilleri, davranışları düzenleyen ifadeler olmalarıdır. Bazıları için bu ifadeler beklen-tileri tanımlar (Uğurlu, 2009: 8-46).

Gelenekler büyük kültür kalıplarını ifade ederler. Kompleks yapıları hiyerarşik ve sistematik bir düzene sahiptir. Bünyelerinde pek çok farklı sosyal normu da barındırabilen yığın şeklindeki sistemleşmiş yapılardır. Mesela bir ölüm geleneği çerçevesinde onlarca âdet ve görenek mevcut ola-bilmektedir. Ya da bir evlenme geleneği çerçevesinde pek çok âdet, teamül, görenek ve modalar bulunabilmektedir. Gelenek aynı zamanda bir sosyal norm olduğu için bünyesinde birçok sosyal değeri de barındırır (Uğurlu, 2009: 8-46).

Gelenekler genellikle katı ve hareketsiz yapılara sahiptirler. Ya değişmezler ya da çok yavaş bir değişime ancak izin verebilirler. Zaman içerisinde öğrenilerek kazanılırlar. Geleneğin de içerisinde bulunduğu sosyal normlar, yaptırım güçlerine göre değişiklikler arz edebilmektedir. Âdet hükmünde olan bir sosyal normun geleneğe göre yaptırımı, toplum ve birey üzerinde daha hafif olmaktadır. Geleneğin de yaptırım gücü, Türk kültüründe eski dönemlerden beridir var olan töreye göre düşük olabilmektedir (Uğurlu, 2009: 8-46).

Gelenek kalıplaşmış ve zaman içerisinde tortulaşarak kültürel öbek-lere dönüşmüş olan bir sosyal normdur. Bundan dolayı oluşması ve gelenekleşmesi en az birkaç kuşak alabilmektedir. Din geleneği, sanat geleneği, siyaset geleneği, evlenme ve ölüm gelenekleri, mimari gelenekler ve benzerleri örnek olarak sayılabilecek olan geleneklerdir ve oluşumları birkaç nesillik bir sürece muhtaçtır. İçlerinde değişik âdetleri, görenekleri,

teamülleri, töre ve törenleri barındırmaları, onlara kompleks yapılar kazandırmıştır (Uğurlu, 2009: 8-46).

Geleneğe bağlı yaşam sürdürenler, gelenekçi olarak ifade edilirlerken, toplum tarafından belirlenen ve orta yol olarak tanımlanan, geleneksel yaşam tarzından farklı ve uçarı bir yaşam tarzını benimseyenler ise modern olarak nitelendirilirler. Gelenek, bazı modern sosyal bilimciler indinde, genelde aşağı tabaka ile tanımlanan bir yaşam tarzının da ifadesidir. Kırsal kesimin insanların sürdürdüğü hayat, onlara göre geleneksel hayattır. Geleneksel insan tipi de okuma yazma bilmeyen, sözlü kültürü benimsemiş, değişimlere kapalı hatta değişimlere karşı dirençli, tarım kültürüne haiz halk tabakasına mensup insan olarak tanımlanmaktadır. Elik kültürü yaşayanlar her ne kadar halk içinde tanımlanmakta olsalar da, halk denilince modern dönemde ilk akla gelen, geleneğin insanıdır ve elitten farklı olarak kabul edilir. Bu da bir paradoks olarak karşımızda durmaktadır (Uğurlu, 2009:8-46).

Gelenekleşme Bir Süreçtir

Gelenekleşme süreci de günümüzde aynı silsileyi takip etmektedir. Görenekler zamanla âdetlere, âdetler de zamanla geleneklere dönüşebilmektedirler. Tabii ki bu süreç gelenek için de geçerlidir. Çok yaygın bir şekilde kendisine uygulanma alanı bulabilmiş olan bir gelenek, zaman içerisinde toplum tarafından âdet seviyesine geriletebilmektedir. Yahut bir zamanlar toplumun uygulamaya devam ettiği bir gelenek zaman içerisinde uygulama alanını kaybederek ortadan kalkabilmektedir. Ancak önemli olan husus şudur ki; modern gelenek içerisinde bu ortadan kalkma sürecinin yaşamaya devam etmesidir. Ya da diğer bir görüşle; modern gelenek bu sürecin kendisi olarak farklı bir gelenekselliği yaşatmaya başlamıştır (Uğurlu, 2009: 8-46).

Modern Gelenek

Modern dönem, yeni üretim modellerinin kültür, kimlik ve sosyal-siyasal yapı üzerinde uygulandığı yeni bir gelenektir. Bu gelenekte “Yerel topluluğun dışında toplumsallaşma, yani gerçek anlamıyla eğitim, artık evrensel bir kural haline gelmiştir. Günümüzde ise modern gelenekte, sosyal normlar pek çok yeni etkenin taarruzunda işlevlerini sürdürmeye çalışmaktadırlar. Bunlar mesleki ve eğitimden kaynaklanan göçler, ekonomik faaliyetlerden kaynaklanan yeni çevre girişleri, küreselleşme olgusundan dolayı kültürel yayılımın etkileri, kazanılan farklı statüler vb. olarak sayılabilmektedir (Uğurlu, 2009: 8-46).

Gelenek sosyal normu, sahip olduğu bu dini ve kültürel değerleri ile toplum üzerindeki egemenliğini, uzun süreli devam ettirebilmektedir. Bu nedenle de diğer bazı normlardan farklılık arz eder. Mesela âdetlere göre daha kompleks ve daha köklüdürler. Yaygınlık ve ömür bakımından da âdet-

lerden üstünlüğü söz konusudur. Bundan dolayı da “sosyal normların önemli ve güçlü bir bölümünü de gelenekler oluştururlar” (Örnek, 2000: 126).

Sosyal Norm Olarak Geleneğin Yapısı

Toplum içerisinde, sosyal bir kural haline gelmiş bir uygulamanın gelenekleşmesi için toplumun bireyleri tarafından kuşaklar boyunca uygulanmaya devam edilmesi ve bu uygulama etrafında adet ve göreneklerin de toplanmış olması gerekmektedir.

Gelenekler tarihi süreçte kimlikleri şekillendiren kurumlardır. Bu süreçte kültür de gelenek ve kimlikle birlikte oluşur. Sosyal norm olan gelenek, insanlar arası ilişkileri düzenleyen, büyük kültür kalıbını işaret etmektedir. Gelenek, insanın doğasının da gereği olarak, ürettiği ve yaşadığı bir değerler sistemi ve sosyal norm şeklidir. Gelenekler organik niteliğe sahiptirler: Gelişirler ve olgunlaşırlar veya zayıflar (güçsüzleşir) ve "ölürler". Bu nedenle, bir geleneğin bütünlüğü veya özgünlüğü, geleneğin ne kadar süredir var olduğundan ziyade onun gelenek olarak belirlenmesi için önemlidir” (Aysoy, 2003:35). Modern dönemde her ne kadar gelenek ile ters düşülse de gelenek, modern birey tarafından yaşatılmaya devam edilmektedir (Uğurlu, 2009: 8-46).

5. Görenek

Türkçe sözlükte görenek, bir şeyi eskiden beri görüldüğü gibi yapma alışkanlığı olarak tanımlanmaktadır. Tanımdan da anlaşılacağı gibi, göreneğin örf, âdet ve geleneğe oranla yaptırım gücü daha zayıftır. Diğer sosyal alışkanlıklarda olduğu gibi, görenekler için bir şeyin mutlaka yerine getirilmesi gibi bir zorunluluk yoktur. Görenekler süreklilik kazandığı gibi, bir süre sonra da ortadan kalkabilirler (Örnek, 2000:126).

Görenekler, eskiden beri yapılagelmekte olan davranış biçimlerine dayandığı ve kalıplaşmadığı için yeniliğe ve değişmeye açıktır. Bu özelliğinden dolayı, görenekler kapsamındaki davranış biçimlerine yenileri eklenebilir ve bunlar değişebilir. Bazı görenekler değişim sonucunda ortadan kalkabilir.

Görenekler günlük yaşamın gerekli gördüğü ilişkilerin düzenlenmesinde, bireyler arasındaki sürtüşmeyi azaltmakta, toplumsal ilişkilerin kolaylaşmasında belirleyici rol oynamaktadır. Toplu yaşanan yerler; sinemada, tiyatrodan, otobüs durağında, istasyonda, metroda, marketlerde, komşu ziyaretlerinde, hasta yoklamalarında ve tanışmalarda nasıl davranılacağını belirleyerek ilişkilerin düzenli gitmesine yardımcı olurlar (Örnek, 2000: 127).

6. Moda

Değişiklik gereksinimi ve özgünlük dürtüsüne dayanan geçici davranış biçimlerine moda denir. Moda göreneklere oranla daha kısa süreli olma-

sı, geçici yeniliklere sahip olması, toplumun çeşitli sınıflarına göre ayrımlar göstermesi bakımından çeşitli özellikler gösterir. Moda varolan modaya aykırılıkla başlar, taklitle yayılır. Moda, yaptırımı en zayıf olan sosyal normdur. Çabuk yayılması, var olana aykırı düşmesi, insanın değişik gereksinimlerinden kaynaklanması, ticari amaçlarla desteklenmesi, cins ve yaş grupları arasında daha belirgin olması, toplum katlarına ve sınıflarına göre ayrımlar göstermesi belli başlı özelliklerindendir” (Örnek, 2000:127).

Bazı modalar uzun süreli de olabilmektedir. Sanatta, edebiyatta, bilimde, giyimde, görünüşte, müzik ve sinemada modanın etkileri görülebilmektedir. Modalar her ne kadar geçici ve etkisi zayıf normlar olarak kabul edilse de bazen bütün dünyayı etkileyecek kadar da kuvvetli olabilmektedir. Bir jest, bir saç tipi, bir müzik ya da dans tarzı, bütün dünyayı etkisi altına alabilmektedir. Bu etki uzun süre devam edebileceği gibi genelde ömrü kısa olur ve yeni bir tarz karşısında hemen terk edilir (Uğurlu, 2009: 8-46).

Moda, kendini daha çok giyim-kuşam ve süslenmede göstermekle beraber; dilde, düşüncede, hareket tarzında (jest, mimik, oturuş, kalkış, yürüyüş), adda, müzikte, plastik sanatlarda, edebiyatta, günlük ve törensel yaşamın kimi bölümlerinde de gösterir (Örnek, 2000: 129).

7. Töre

Töre, bir toplulukta şu ya da bu konuda tutulagelen yolların, anılagelen durumların tamamı, görenekler, âdetlerdir (TS,1998:799). Âdetler içinde ahlâki olanlara töre denilebilir (Tanyol,1970:43). Tanımlarda da görüleceği üzere, bir topluluktaki bireylerden uymaları beklenen davranış biçimlerinin ve tutumlarının tümünü içine alır.

Eski Türk devlet geleneğinin dayandığı anayasa, töredir. Töre, Türk kağanlarının milletine ve devletine egemen kıldıkları kanunların toplamıdır. Töre günümüzde ve eski Türklerde halkın günlük yaşamda uyması gereken sosyal kurallar bütünüdür. “Sözcüğün aslı Türkçe’dir ve Türe’den gelmektedir; örf, âdet, yol, kural, gelenek, görenek, yasa ve kut tören = (ayın) anlamlarını karşılamaktadır” (Örnek, 2000:126-7).

Ahlâki ve sosyal ilişkilere yönelik bütün konular, törenin alanına girer. Töre bir anayasadır ve diğer bütün normları bünyesinde toplar. Sosyal norm olarak hüküm süren törenin dışında, devlet ve siyaset geleneğine yön veren yasa hükmündeki töreler de mevcuttur (Uğurlu, 2009: 8-46).

Törenin polisi ve jandarması bireyin kendi içindedir. Törenin yaptırımı toplumun ayıplamalarıdır. Töre ve âdetler toplumun ortak ve aynı zamanda saygıdeğer kuralları olduğu için bir çocuk onların içinde doğar, büyür, yaşlı kuşaklar onları korur ve yeni kuşaklara öğretirler, evde, sokakta,

okulda töre ve âdetlerin varlığı çocuklara hissettirilir (Tanyol, 1970: 38–138).

Yasalarca yasaklanmamış olsalar bile, evlilik dışı cinsel ilişkiler, emanete hıyanet etmek, bağlı olunan gruba, örgüte ihanet etmek, toplumca önemsenen, yerine getirilmesi zorunlu görülen bir görevden kaçmak, aile büyüklerine çirkin bir biçimde karşı koymak, birinin yardımına sığınan kişiyi ele vermek vb. davranışlar törenin yasakladığı davranış biçimleridir (Örnek, 2000: 128).

SEKİZİNCİ BÖLÜM

HALK KÜLTÜRÜNDE GEÇİŞ DÖNEMLERİ

(DOĞUM-EVLENME-ÖLÜM)

İnsan hayatının başlıca üç önemli geçiş dönemi vardır. Bunlar; doğum, evlenme ve ölümdür. Her biri kendi bünyesi içerisinde birtakım alt bölümlere ve basamaklara ayrılır. Bu üç önemli aşamanın çevresinde birçok inanç, adet, töre, tören, âyin, dinsel ve büyüsel özlü işlem kümelenerek söz konusu geçişleri bağlı bulundukları kültürlerin beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde yönetmektedir. Bunların hepsinin amacı da kişinin bu geçiş dönemindeki yeni durumunu belirlemek, kutsamak, aynı zamanda da kişiyi bu sırada yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır (Örnek, 2000: 131).

Geçiş dönemlerinde kümelenen âdetler, gelenekler, töreler ve törenlerle bunların içerisinde yer alan işlemler ve uygulamalar bir ülkenin ya da belirli bir yörenin geleneksel kültürünün ana bölümlerinden birini oluşturur (Örnek, 2000: 131).

Halk kültüründe geçiş dönemleriyle ilgili inanç, âdet ve pratiklerin eski Türk kültürüyle bağları vardır. Araştırmacılar Orta Asya Türklerinin Animizm (ruhçuluk) Türk doğacılığı olarak da adlandırılan Şamanizm, Budizm, Manihaizm inanç sistemlerine dahil olduklarında birleşiyorlar (Turan, 1990: 85-105; İnan, 1976: 11; Turan, 1953: 531). Türkler geniş bir coğrafya ve kültür yelpazesi içindedir. Türkler İslami kültür dairesine girince kültür Anadolu'da yeniden şekillenmiştir.

Âdet ve inanmaların hayatın her döneminde halk üzerinde büyük yaptırım gücü vardır. Toplumsal ve kültürel değişiklikler adet ve inanmaların değişmesine neden olur. Âdetler eski kuşaklarla yeni kuşaklar arasında kurulan bir bağlantı zinciridir. Âdetler statik değil, dinamiktir. Çağın koşullarına göre kendilerini yenilerler (Tanyol, 1970: 38-41). Âdetler, bütün toplumlarda uyulması gereken, bireyler üzerinde mutlak bir yaptırım gücü bulunan kurallar bütünüdür (İslâm Ansiklopedisi, 1993, C.1: 369-370). Türklerin âdet ve inanmalarında etkili olan, Türk gelenek ve göreneklerinin bütünü, Türk töresidir (AB, C.21: 139; Ögel, 1971: 72-74). Bir topluluğun bireyleyle arasındaki bağlantıyı sağlayan gelenek hakkında kaynaklarda birbirlerini tamamlayan bilgiler buluyoruz (Gelişim Ansiklopedisi, C. IV:

112;Kalafat,1990: 17-18; Fıglalı, 1954: 4-27; İnan, 1954: 4-27). Günümüzde Orta Asya Türk inançlarının bazılarının yaşadığını görüyoruz.

Bugün uyulan birçok âdet ve inanma kalıpları eski Türk inançlarının günümüze gelmiş şekilleridir. Halk bu âdet, inanma ve bunlara bağlı pratiklerin eski geleneklerden geldiğini bilmektedir. Bu da bize birçoğu ritüel işlevini kaybetmiş Türk inanç kalıntılarının âdet adı altında yaşadığını göstermektedir. Eski inançlara dayanan âdet, inanma ve bunlara bağlı pratiklerin bazılarının halk arasında İslamiyet'in gereğindenmiş gibi kabul edilip yaşatıldığını görüyoruz (Artun, 1998: 4-28).

A.DOĞUM

Doğum Âdetleri, İnanmaları ve Bunlara Bağlı Pratikler

Doğum, hemen her zaman mutlu bir olay olarak kabul edilmiştir. Doğum, toplumda ana ve babaya duyulan saygıyı artırır. Dünyaya gelen her çocuk sadece ana babasını değil, aynı zamanda akrabaları, komşuları, soyu sopu da sevindirmiştir. Çünkü her doğum ailenin, akrabaların sayısını arttırmaktadır. Özellikle küçük topluluklarda aileler nüfuslarının çokluğuyla kendilerini güçlü ve dayanıklı hissetmektedirler. "Çocuk ocağı tüttürür." sözü de toplumun bu konudaki değer yargısını bize açıkça göstermektedir (Santur, 2000 a: 1).

Doğum kadına duyulan toplumsal saygınlığı artırır. Bu onun aile, akraba ve grup içindeki yerini de sağlamlaştırır. Erkek ise "evlat sahibi" olmakla hem geleceğe güvenle bakar, hem de dostların ve akrabaların arasında saygınlık kazanmış olur. Türk halk kültüründe, kısır kadının doğuramadığı için, yakınlarınca küçümsenmesi gibi erkeğin de aynı biçimde küçümsenmesiyle, çevreden gelen baskının ve "erkek yerine konmama"nın toplumsal ve ruhsal eziklik, çocuk isteği ve çocuğun doğumuyla birlikte gelen saygınlık ve sevincin en önemli nedenidir.

Anneye benlik, babaya güven ve akrabaya, soya, sopa güç kazandıran ve yaşamın başlangıcı olan doğum olayı, toplumda önemlidir. Doğumun etrafında ve evrelerinde bir takım geçiş töreleri ve törenleri oluşur. Doğum etrafında oluşan geçiş töreleri ve törenleri ve bunların bünyesinde yer alan inançlar ve gelenekler, gebe kadını daha doğum öncesinden, çocuk sahibi olma isteğinden başlayarak bir takım âdetlere uymaya ve bu âdetlerin gerektirdiği işlemleri yerine getirmeye zorlar (Çobanoğlu, 2009, C.3: 1079-1084).

Çağlar boyu doğuma ve onun kendi bünyesi içindeki evrelerine bir takım geçiş töreleri ve törenleri eşlik eder. İnançlar ve gelenekler insanları gebelik öncesinden başlayarak birtakım âdetlere uymaya ve bu âdetlerin gerektirdiği işlemleri yerine getirmeye zorlamaktadır. Doğumun çevresinin yüzlerce âdet, inanç, dinsel ve büyüsel özlü işlemle örülü olduğunu görüyo-

ruz (Örnek, 1995: 132). Doğumla ilgili adet, inanma ve bunlara bağlı pratikler günümüzde de sürmektedir. Yeni kuşak bir yönden adetlere uyarken diğer yönden de tıbbın sağladığı her türlü imkandan yararlanmaktadır.

Geleneksel doğum çevresinde gelişen uygulamalar morfolojik özellikleri bakımından üç evredir. Bunlar:

1. Doğum Öncesi
2. Doğum Sırası
3. Doğum Sonrası

1. Doğum Öncesi:

Bu dönem, çocuk sahibi olmaya karar verilmesinden başlayarak, doğum olayının başladığı döneme kadar olan bölümü içermektedir.

Yaşamın birinci evresi olan doğum, dünyadaki bütün topluluklarda mutlu bir olay olarak kabul edilmiştir. Evli kadının doğurması ilgiyle ve heyecanla karşılanmaktadır (Güvenç, 1999: 243). Yaşamın başlangıç noktası olan doğum, yüzlerce âdetin, inanmanın uygulandığı bir dönemdir. Bu adet ve inanmalar kadını gebe kalma isteğinden başlayarak etkisi altına alır. Gebe kadının gebeliğinin başlangıcından doğuma kadar geçen sürede pek çok âdete, inanmaya, geleneğe, göreneğe uyması beklenir.

Her toplumda evliliğin bir doğal sonucu olarak çocuk istenir. Annelik ve kadınlık bu temel üzerine kazanılır. Her evli kadından bu rolün yerine getirilmesi istenir. Kadınlar arzu ettikleri konuma bu yolla ulaşırlar. Uyum sürecinin bir sonucu olarak gelişen aile ve akrabalık yapısı çocuk doğurmayı özendiren veya sınırlandıran önemli bir etkidir. Sosyal bir varlık olarak ailenin devamı, mirasın devri, ekonomik faaliyetlerde insan gücüne olan ihtiyaç, akraba grubunun kişi sayısına göre artan güçlülüğü, bu güçlülüğün sağladığı bir takım olanaklar (sosyal, konutu maddi ve manevi sahalarda grup içi ve dışı yardımlar vb.) köysel bölgelerde çocuğa duyulan ihtiyacı arttırmaktadır (Elmacı, 2002: 334).

a. Kısırlığı Giderme - Gebe Kalma :

Evlilikten bir süre geçtikten sonra çocuk olmuyorsa birtakım çarelere başvurulur. Genellikle kadının çocuk sahibi olamadığı düşüncesi hakimdir. Bundan dolayı tedaviye önce kadından başlanır. Çocuğu olmayan erkeğe ise genel olarak zürriyetsiz denir (Santur, 2000 a: 2).

Toplumumuzun kırsal kesimlerinde kadının saygınlık kazanabilmesi için mutlaka çocuk doğurması gerekir. Çocuğu olmayan kadın, kısır kadın kabul edilmekte, hor görülmekte ve kınanmaktadır. Kadının gebe kalamamasındaki kusur yalnız onda aranır. Bu baskıdan kurtulmak için

kadın gebe kalmak ister. Kadın, çocuk sahibi olarak değerini kazanamazsa toplumda; kısır, zürriyetsiz, kör ocak, sonsuz, meyvesiz ağaç, eremlik, tutuk muamelesi görmektedir (Acıpayamlı, 1974: 13).

Türklerin hayatında çocuk sahibi olmak isteyenler, Tanrı'nın rızasını kazanmak için açları doyurur, çıplakları giydirebilir ve ağzı kutlu kişilerin alkışını / duasını dilerlerdi. Dede Korkut boylarında da bu inancın örnekleri vardır. O zamanda, Oğuz beyleri, göğes el açıp yüz tutarak alkış tuttuklarında, Tanrı, dileklerini geri çevirmezmiş ve çocuğu olmayanların bu şekilde dilekleri yerine gelirmiş. Yine bu boyda çocuk sahibi olmak isteyen anaların saçları olarak, (kuru çaylara) su saldıgını görmekteyiz. Kimi destanlarımızda, çocuk sahibi olmak isteyenlerin elmalı yerlerde, kutlu pınar başlarında, ata mezarlarında yatması gerektiği vurgulanır (Kalafat, 1995:84). Elma halk kültüründe, üremenin, çoğalmanın, yayılarak büyümenin simgesidir. Elmalı yer, döl tutmaya müsait, hikmetli yerdir. Bu tür kut bulmuş yerlerde Tanrı'ya çocuk sahibi olmak için yakarılır ve buralarda yatılır. Elma, çoğalma-daki bereketi anlatır (Kalafat, 1990:122).

Ağaçlara bez bağlama eski Türk inancıdır. Kutsallık ve uğur vardır. Bugün bu adet bir tür dilek duasına dönüşmüştür. Türbe ziyaretlerinde çocuk dileme, eski Türk inanışlarından atalardan medet umma, atalar kültüdür. İslami renge bürünmüştür. Eski inanç kalıntısıdır (Artun, 1998: 4-28).

Çocuğu olmayan kadınlar çeşitli yollara başvururlar. Önce çağdaş tıbbın bütün yolları denenir. Çağdaş tıp ve bunun dışında başvuru olan diğer yolları üç başlıkta toplayabiliriz (Artun, 1998: 4-28).

1. *Tıbbi Sağaltma*: Hastane, doktor ve ebeye başvurulur.

2. *Halk Hekimliği ve Geleneksel Sağaltma*: Geleneksel tedavi yöntemleri sadece kadınlara uygulanmaktadır. Bu uygulamalar:

Gaziantep'te düğünden aylar geçmesine rağmen kadın gebe kalmamışsa bazı önlemler alınır. Bu önlemlerin başında kadının, ailenin ebesine baktırılması gelir. Ebe, kadının belini ovalar, kollarıyla arkasından kavrayarak belini iyice sarsacak biçimde sallar ki buna yerel deyimle "*sırhalamak*" denir. Mecleme denilen bir tür yakı yapıştırır ve bu yakı kendiliğinden ayrılıncaya kadar belde kalır. Mevsim bahar ise, kırlardaki çeşitli çiçek ve yapraklar su içinde kaynatılırken buradan çıkan buhar, tenasül organı çevresine uğrayacak durumda kadın, kabin üstüne oturtulup bir süre öylece bırakılır. Bu işleme "*tütsü vermek*" denir (Güzembey,1982: 19).

Erzurum'da da kadınların gebe kalmak için halk hekimliği ve geleneksel sağaltma yollarına başvurdukları görülmektedir. Bu tedavi şekillerinin bazıları; bezirle pişirilen yumurta sıcak sıcak rahime konur. Bezirle un yoğurularak hamur haline getirilir, bu hamurdan yapılan küçük fitiller rahim ağzına konur. "İşkın" ın kökü kaynatılarak içilir. Haşlanmış kabak buğusuna oturulur. Kaynamış süt içerisine tuğla konularak buğusuna oturulur. Yaban

tezeği, mercimek, soğan kabuğu birlikte yakılarak tütsüsüne oturulur. Bu geleneksel tedavi şekillerinin dışında, yine Erzurum'da dinsel-büyüsel nitelikli olan gebe kalma yöntemleri de uygulanmaktadır. Örneğin; Muharrem ayının ilk çarşamba günü sabah namazından sonra hamama hiç kimse girmeden gebe kalmak isteyen kadın girerse ve on gün ilk defa akıtılan sıcak sudan kırk tas su dökülerek yıkanırsa çocuğu olacağına inanılır (Taş, 1996: 188).

Samsun yöresinde de çocuğu olmayan kadın buğuya, özellikle kaynayan sütün buğusuna oturtulur. Böylece hamile kalması sağlanır. Yine çocuğu olmayan kadın, denizde kayıkla gezdirilirse çocuğunun olacağına inanılır (Şişman, 2002: 447).

Adana'da çocuğu olmayan kadına çeşitli bitkilerden ilaç yapılır. Ocakta soğan pişirilir, zeytinyağına batırılır, tülbentle sarılır, rahme konur. İkiz doğuran kadının gömleğinden geçirilir. Uçkuru kısır kadının beline bağlanır. Hacca gidenlere gömlek verilir, gömlek hacda yıkanır. Çocuk sahibi olmak isteyen kadın bu gömleği giyer. Kırk kişiden çocuğu olsun diye para toplanır, altın anahtar alınır, kadın boynuna takar. Karnına ısıtılmış kireç suyu ve zeytinyağı sürülür. Samanla soğan kabuğu kaynatılır, buğusuna oturulur. Hacdan getirilmiş 40 taş ile 40 tane buğday suya ıslanır, kadın onunla yıkanır. İltihapları dökülsün diye kaplıcaya götürülür (Başçetinçelik, 1998: 29-33). Adana/Aladağ'daki geleneksel tedavi yöntemlerden örnekler: Gopil adı verilen diplomasız ebeye gidilir, karnı ovalatılır. Adak adanır, mevlit okutmaya, yetim donatmaya veya 40 gün oruç tutmaya söz verilir. Ebe karnı ovalayıp rahmi düzeltir. Döl yatağının soğuklamış olduğu düşünülür ve "kız bitiği" kapalı denir. Bunun için bele şişe çekilir. Ebe denilen gezici kadınlara döl yatağına baktırılır ve açtırılmaya çalışılır. Karnı çektilir. Hamile veya çocuklu kadının elinden su içilir veya bozuk para alınır. Yeni doğum yapmış kadının çocuğu kucaklanır. Keçinin kılı kaynatılıp buğusuna oturulur. Çocuğu olmayan kadının yattığı yatağa çocuk işetilir. Kısır kadın bu yatağa yatırılır (Yılmaz, 2005:20-21). Adana/Karaisalı'da rahim eğriyse bir ebe tarafından rahim düzeltilmeye çalışılır. Kadının ayaklarından çekilir, göbeği üstüne oturulur. Kadının göbeği zeytinyağı ile ovulur. Köylerde bulunan otlardan yapılan merhem kadının rahmine konur. Köyde biten otlardan kaynatılıp içilir. Maydanoz suyu kaynatılıp içirilir, rahime maydanoz konur (Kök, 2006: 11-12).

Bununla birlikte çocuğu olmayan erkek için de tedaviler uygulanmaktadır. Genellikle erkeği güçlendirecek kuvvet macunları hazırlanır. Bunlar yağ, bal, meyve ve sebze tohumları, baharat tohumlarından yapılan kuvvet macunlarıyla, fındık, fıstık, ceviz, kuvvet verici çerezlerdir (Altun, 2004: 106; Kudat, 1974: 19).

3. Dinsel-Büyüsel Nitelikte Olanlar: Bu bölüm başlığı altındaki sağıltmalar çeşitli şekillerde yapılmaktadır. Bunlar;

- 1- Yatır, türbe, ziyaretlerine gidilir.
- 2- Kurban adanır.
- 3- Hoca ve büyüçülere başvurulup muska vb. yazdırılır.
- 4- Ağaçlara adak bezi bağlanır.

Çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar Kandıra'da Akçakoca'nın mezarının bulunduğu Baba Tepesi'ne, Bağıranlı'da bir mezar ve başında ulu bir ağacın bulunduğu Tekke'ye, Antaplı'da kutsallığına inanılan Akpınar'a gider, gidilen yerlerden su ve toprak almak, ağaç ve çalılara bez bağlamak yaygın bir rittir (Altun, 2004: 103).

Zile'de çocuğu olmayan kadınlar evliyaya götürülür. Başına ip veya yular takılarak bir yatır etrafında "Sana satılık kurban getirdik, kaç alyor-sun." diyerek üç kere gezdirilmektedir (Öztelli, 1951: 436-438).

Erzurum'un Tekman İlçesi'nde ziyaret Tepe mevkiinde bulunan Gökbeler'i çocuksuz kadınlar ziyaret edip, iki rekat namaz kılıp dilekleri için dua ederler ve kurban keserler. Sonra Gökbeler'in toprağından alıp, hem bunu içerler hem de yıkanılır. Böylece çocuk sahibi olacaklarına inanılır (Kalafat, 1990:124). Erzurum'da Yine Abdurrahman Gazi, Umudum Baba, Habip Baba, Rabia Ana türbeleri ve evliya mezarları ziyaret edilip adaklar adanır (Taş, 1996: 188). Erzurum'un Dumluzazı Kazasından çıkan Fırat'ın kaynağı olan göze suyunun gökten indiğine ve çocuk sahibi olmak isteyen kadınlara yardımcı olduğuna inanılır. Buraya gelen kadınlar, gözenin çevresinde 7 defa döner ve üzerine gözenin suları serpilir (Kalafat, 1995:87).

Adana'da kısır kadın ve erkeğin çocuk sahibi olması için Zilli Dede ve Bilal-i Habeşi ziyaretlerine gidildiğini görmekteyiz. Zilli Dede ziyareti ile ilgili özel bir dua biçimini görmekteyiz. Ziyarette "Al sana bir göbek-Ver bana bir bebek" denilerek dua edilmektedir (Çağınlar, 1994: 138). Adana'da ocağına gidilir. Hocaya beline ip ucunda kilit olan ip bağlatır, üç Cuma hocaya gider, üç gidişte de açılırsa dilek olur. Evlenmemiş kızın eline yeni bir kilit verilir. Kız cuma namazından çıkan kişiye bu kilidi açtırır. Böylece kilidi veren kadının dileğinin kabul olacağına inanılır. Hasan Dede'ye adak adanır. "Yedi kapıdan giydirip kuşatacağım, "Tarsus'a Yedi Kardeşe götüreceğim, kurban keseceğim.", "Yedi Mehmet'ten parçalar alıp çocuğa giydireceğim." diye adak adanır (Başçetinçelik, 1998: 29-33)

Seyyid Battal Gazi Türbesi'ne, Yunus Emre Külliyesi'ne, Doluca'da bulunan Doluca Türbesi'ne genelde çocuk sahibi olmak için gidilir. Türbede bulunan suda yıkanılır. "Eğer çocuğum olursa gelip kurban keseceğim. Bu kurbanı fakir fukaraya dağıtacağım." denir. Çocuğu olduktan sonra kurban kesmeye türbeye gelirler ve adaklarını yerine getirirler. Adak yerine getirilmezse yatırın çocuğu geri alacağına inanılır. Doğan çocuğa "adaklı çocuk"

denir. Böylesi bir vesile ile doğduğuna inanılan çocuklara yatırın adı verildiği gibi Dilek, Murat, Arzu gibi adlar verilmektedir. (Biçer, 1991: 2).

Kahramanmaraş'ta çocuğu olmayan kadın Malik Ejder Türbesine gider, çocuğu olunca da burasını 7 yıl üst üste ziyaret eder. Amasya'da çocuksuz kadınlar çocuk sahibi olmak için, üç ayrı uygulama yaparlar. Bazı kaynak suların başında, ulu ağaçların altında veya türbelerde dileklerde bulunurlar. Çocuk isteyen kadın buralara "satılmak" tadırlar. Bu şekilde doğum yapan kadının çocuğuna "satılmış" ismi verilmektedir. Bazen de çocuk isteyen anne namzedi, türbe türünden bu yerlere çocuk elbisesi bırakırlar.

Marmara Ereğlisi'inde çocuk isteği ile türbelere içine taş konmuş beşik bırakırlar. Bursa'da bazı türbelerin toprağından çıkan solucanı yiyen kadınların çocuğa hamile kalabileceklerine inanılır. Bursa'da ayrıca Tezveren Sultan Türbesine çocuk ve diğer dilekler için gidilir. Çanakkale'de çocuğu olmayan kadınlar, bahçesinde su kuyusu bulunan caminin suyundan içерlerse, çocuklarının olacağına inanılır.

Divriği'de hiç çocuğu olmayan kadınlar Seyit Baba, Hasan Paşa Ocağı, Koca Haydar, Garip Musa, Fadıl Baba ve Ocağı, Değnekli Dağı eteğinde bulunan Değnekli Havuzu, Hz. Ali'nin kılıcıyla kestiğine inanılan Ali Taş, ağaçları mukaddes kabul edilen Dört Ardıç gibi yerleri ziyaret ederek, dileklerinin gerçekleşmesi için dua eder, adakta bulunurlar (Kalafat, 1995: 85).

Tortum'da çocuğu olmayanlar Güvüt Ziyareti mevkiinde dilek dilerler. Tortum'un Uzundere bucağı Dikyer köyünde Bacı kardeş ziyareti denen ve Kılı Dağı'nın yamacında bulunan bir kaya vardır. Bu kayanın ortasından su çıkmaktadır. Kayanın yanında bulunan ceviz ağacının gövdesindeki delikten geçen kadınların hamile kalacağına inanılır. Ziyaret yerinde, dilek sahipleri kurban kesip, etini dağıtırlar (Kalafat, 1990: 124).

Samsun yöresinde çocuk sahibi olmak için; İsa Baba, Kılıç Dede, Şeyh Seyyid Kutbiddin, Uzun Gelin, Alibey Dede, Türbe Dede'ye gidilir (Kalafat, 1990: 124)

b. Gebelikten Korunma

Günümüzde kadınlar evlenir evlenmez hemen çocuk sahibi olmayı istemezler. Aile içerisindeki yerini sağlamlaştırmak, çevrenin kınayıcı baskısına aldırılmayarak "Allah verdi" diyerek doğum yaptırmak kontrol, sakınma yöntemlerine başvurmakta dırlar (Biçer, 1991:2).

Her toplumda gebe kalmak, çocuk doğurmak için çaba harcayan kadın olduğu gibi, gebelikten korunmak, istediği zaman çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar da vardır. Bunlar kimi zaman ekonomik, kimi zaman da sosyal ve psikolojik nedenlerle gebe kalmak istemezler. Gebe kalmış ise, istemediği bu çocuğu doğurmak istemez ve bunun için de

çeşitli yollara başvurur. Ülkemizde bu amaçla son yıllarda uygulanan doğum kontrol yöntemleri ilgi görmektedir. Ancak, bununla birlikte istenmeyen gebeliği önlemede ya da oluşmuş gebeliği sonlandırmada geleneksek yöntemler geçerliliğini sürdürmektedir (Başçetinçelik, 2009: 49-51).

Toplumumuzda çocuk, hele de erkek çocuk çok önemsenmesine rağmen aileler bakabilecekleri kadar çocuk sahibi olmayı tercih etmekte, aksi durumda da tıbbi yöntemlerin yanında doğum kontrolünü sağlamak, istenmeyen gebeliği sonlandırmak için Anadolu'nun pek çok yerinde birtakım geleneksel pratiklere başvurulmaktadır. Örneğin, Safranbolu'da rahme sabun, kil, ebegümeci otu, yanmamış kibrit çöpü konulur; şiş rahmin içinde dolandırılarak bebek düşürülür. Ağır kaldırılıp, yüksek yerden atlamak gebeliği sonlandırmak için bir çaredir (Akbulut, 2002: 4). Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde gebelikten korunma ile ilgili uygulamaları yazılı kaynaklarda görmek mümkündür. Yusufeli/ Demirkent'te çocuğa kalmak istemeyen kadına bir parça katır turnağı yedirilir (Özder, 1967: 4390).

Adana'da mahalle ebelerine kasık çektilir. Hazneye tavuk tüyü sokulur (Başçetinçelik,1998:33). Eskişehir'de rahime sabun koyulur. Ebegümeci otuyla zeytinyağı karıştırılarak hazırlanan macun rahme koyulur (Biçer,1991:3).

c. Çocuğun Sağlıklı Doğması ve Yaşaması İçin Uygulanan

Pratikler

Çocuğun düşmesini önlemek için alınan tedbirlerin de, tıpkı kısırlığı gidermek için alınanlar gibi, bir bölümü akılcı gerçekçi niteliktedir: Ağır şey kaldırmamak, yüksek yerden atlamamak gibi. Bir bölümü ise büyüklük bir anlamı olan sakıncalar ve işlemlerdir. Bunların çoğunda, çocuğun düşmesine sebep olabileceğine inanılan olağanüstü kötü varlıkların etkilerini başka yöne çevirme amacı görülür.

Uzun bir beklemeden ve belki de çabalardan sonra gebe kalan kadın bu kez de gebeliğinin devamı için çeşitli önlemler alır. Daha önceki gebelikleri düşükle sonuçlanmışsa, gebeliğinin başlangıcından itibaren kendini fazla yormamaya çalışır. Zaten, toplumumuzda gebe kadına özen gösterilir, korunur, kollanır. Ondan fazla iş yapmaması beklenir. Eğer, kadının daha önce doğan çocuğu veya çocukları yaşamamışsa bu kez, hamileliğinin başlangıcı ile birlikte bir takım dinsel-büyüsel uygulamalara başvurur. Doğacak çocuğu sağlıklı olsun, yaşasın diye türbelere, yatırlara ve hocalara gider, dileklerde bulunur, muskalar yazdırır, adaklar adar (Başçetinçelik, 2009: 49-51).

Eski Türklerden günümüze kadar gerek Şamanist Türklerde, gerekse Müslüman Türklerde çocuğun sağlıklı doğması ve yaşaması için çeşitli pra-

tikler uygulanmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir: Yakutlar, aileye musallat olan ölüm ruhunu aldatmak için çocuğu komşulardan birine satarlar. Urenhalar, çocuğu doğduğu gibi kazanın altına saklarlar. Müslüman Başkurtlarda çocuk doğduktan sonra, ebe çocuğu eline alır, dışarı çıkar, birkaç ev gezdikten sonra babasının evine geri getirir. Ebe kadın, "Yabancı ülkeden bir çocuk getirdim, satın alan var mı?" der. Pazarlık başlar. Çocuğu ağırlığı kadar demir karşılığında satın alırlar. Çocuğa Demir yahut Satıpaldı, Satılmış gibi bir ad verirler. Çocuğun yaşaması için Dursun, Yaşar, Ölmezbay, Taştan, Kurç gibi adlar verildiği gibi kimi zaman kötü adlar da verilir. Böylece adı kötü olduğu için ölüm meleğinin gelmeyeceğine inanırlar. Kırgızlar'da İtalmas, Çoçkabay (Domuzbay), Kabanbay (yabani domuz) bu inanca göre verilmiş adlardır (İnan, 1995:124).

Anadolu'da çocuğun yaşaması için yapılan işlemler Orta Asya'daki Türk toplumlarının uyguladığı işlemlerdir. Doğumdan sonra çocuk sokağa, çok defa cami önüne bırakılır. Oradan geçen birisi alır gider. Ana baba onu yalancıkıtan satın alır. Böylece çocuk geçici olarak ana baba değiştirmiş olur. Erkek ise adı Satılmış, kız ise Satı olur. Yatıra yapılmış adak sonunda doğan çocuğa yaşaması için yatırın adı verilir. Çocuğun yaşaması için adların büyük işlevi olduğuna inanılır. Dursun, Durmuş, Durdu, Duran, Yaşar vd. gibi adlar yanında peygamber adları ve sıfatlarına bağlanan ya ada tanrının adı ve sıfatlarına bağlanan Abdullah, Abdurrahman, Mehmet, Ahmet, Mahmut gibi adlar ile kadın-erkek Müslüman ulularının Ömer, Hamza, Hasan, Hüseyin, Fatma, Zehra, Zeynep gibi adları verilir (Boratav, 1974: 89).

Geleneksel Çocuk Durdurma Pratikleri:

Bir kertenkeleyi diri diri bir kutu içine koyup kadının boynunda taşıtma, olağanüstü varlığın öldürücü etkisini kertenkele üstüne çekmek içindir. Çocuk düşürmemiş kadınların "yaşatıcı" etkisinden yararlanma yöntemini uygulayan işlemler de vardır: çocuğu "durmayan" kadın, çocuk düşürmemiş kadınların kapısına dokunur; yavruları yaşayan bir hayvanın mengürdesini (sığırların boynuna takılan ağaçtan halka), kadının boynuna takıp bir kayanın çevresinde üç defa dolaştırırlar. Bu son işlem de, yerleşik, sağlam, yerinden oynamaz bir varlık olan "kaya"nın bu niteliklerinden olumlu etkileri çağırma düşüncesidir (Boratav, 1974: 177-178).

Diyarbakır ve çevresinde, çocuğu olmayanlar ve doğan çocukları yaşamayanlar Sultan Şeyhmus Türbesi'ni ziyaret ederler. Dua edildikten sonra türbenin incir ağacından yedi tane incir alınır ve hergün bir tanesi yenir. Çocuk doğduktan sonra türbeye gidilerek bebek içeride bulunan beşikte sallanır. Erkek ise "Şeyhmus", kız ise "Sultan" adı verilir. Adaklar yerine getirilir (Beysanoğlu, 1982:7-8).

Adana/Karaisalı'da ziyarete gidilir, muska yaptırılır. Yıldızlama ayet yapılır. Ziyaretlere adakta bulunulur, adak yerine gelirse adak yerine getirilir. Adakta bulunulur, çocuk yaşarsa yedi yıl başkalarından giydirir, yedi yıl

saçını kesmez, yedi yıl kurban keser. Çocuk yaşarsa, yedi Mehmet evinden aldığı giysileri giydirilir. Yedi yıl elden topladığı paralarla Eshab-ı Kehf'e gider, orada kurban keser. 40 kişiden para toplanır, dilek dilenir. Çocuk yaşasın diye, taş oyuğundan veya ağaç deliğinden geçirilir (Kök, 2006:13).

d. Aşerme:

Hamile olan kadının canı vakitli vakitsiz yiyecek şeyler ister, buna aşerme dönemi denmektedir. Kadın, halk deyiimiyle aşerme aşamasına gelince bazı şeyleri yapmaktan, özellikle belirli yiyecekleri yemekten kaçınır ya da tersine belirli yiyecekleri yemeye özen gösterir (Örnek, 2000: 134).

Halk arasında aşerme adıyla bilinen sözcüğün aslı "aş yeme" şeklinde olup, yiyecek şeylerden tiksirmek demektir. Aşerme, gebeliğin belirli dönemlerinde gebe kadında görülen bir durumdur. Beğenmemek, kötölemek anlamlarındaki aş yemek giderek halk arasında anlam değiştirerek, hamile kadının kimi yiyecekleri canı çekmesi, onları tatmaktan kendini alamaması anlamına gelmiştir. Bu dönemde gebe kadının istediği her şey verilmeye çalışılır (Boratav, 1999: 146). Ülkemizin çeşitli yerlerinde aşerme durumunu niteleyen ad, deyim ve yakıştırmalardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: Aşeriyor, aşeriyor, aşeren, aşveren, aşyeren, aş çalışıyor, yerikliyor, yerüklü, yergin, yerikleme, başı kel, başı döngün, başı bozuk, başı bulanık, göğnü kötü (Örnek, 2000: 134).

Gebe kadının yediği şeylerle doğacak çocuğun cinsiyeti arasında ilişki olduğu düşünülmektedir (Boratav, 1999: 146). Aşeren kadın genellikle acı, ekşi ve baharatlı şeyleri yemekten kaçınır ya da yakınları tarafından kaçınmaya zorlanır. Bu tutumun nedeni "Ye ekşiyi, doğur Ayşe'yi" tekerlemesinde görülür. Buna karşılık tatlı yiyecek ve içeceklerse oğlan çocuğunun belirtisi olarak yorumlanmıştır ve bu durum "Ye tatlıyı, doğur athıyı" tekerlemesiyle açıklanmıştır.

Aşeren kadının toprak, kil gibi maddeleri yemeye yönelmesi daha çok kırsal kesimde görülen bir davranıştır. Fizyolojik olarak yeni bir döneme girmiş olan hamile kadın, vücudunun ihtiyaç duyduğu birtakım minerallerin karşılanamamasından dolayı bu tür maddeleri yemeye yönelmektedir. Halk arasında da böyle davranışlar normal kabul edilmektedir. Çünkü toplumdaki yaygın inanca göre, aşeren kadın olmayacak şeyleri isteyen ya da yiyen bir kadındır. Kadının aşermesi ile ilgili farklı birçok âdet ve inanmalar oluşmuştur. Adana'da, aşeren kadının istediği verilmezse günah olacağına veya çocuğun şaşı olacağına inanılır. Kadın istediğini yiyemezse çocuğun vücudunda kadının istediği yiyeceğin lekesi olur. İstedikini yiyen kadının çocuğu akıllı olur. Aşeren kadın böğürtlen yerse çocukta bir ben; dalak yerse leke olur (Başçetinçelik, 1998: 38-39).

Samsun yöresinde de hamile kadın aşerdiği dönemlerde ciğer, çilek, zeytin, salça ve nar gibi yiyeceklerden yedikten sonra ellerini yıkamadan

yüzüne ya da vücudunun herhangi bir yerine değdirirse, doğacak çocuğunun da vücudunun aynı yerinde yediği yiyeceğin rengine benzer bir iz oluşacağına inanılır. Yine kadının aşerdiği dönemlerde kime zıt olursa çocuğun ona benzeyeceğine inanılır (Şişman, 2002: 446).

Erzurum'da aşerme, "yerikleme" olarak ifade edilmektedir ve orada da aşerme ile ilgili inançlar oluşmuştur. Örneğin; aşerme döneminde mışmula yiyen kadının çocuğunun kıllı olacağına inanılır. Ayva yiyenin çocuğunun güzel; nar yiyenin çocuğunu yanaklarının kırmızı; ekşi pestil yiyenin ise çocuğunun esmer olacağına inanılır. Aşeren kadın tatlı yerse çocuğunun gülbüz, ekşi yerse çocuğunun zayıf ve çirkin olacağına inanılır. Aşeren kadın, keklik eti yerse çocuğun dilli, balık yerse çocuğun balık ağızlı, paça yerse çocuğu sümüklü olur (Taş, 1996: 190).

Adana/Aladağ'da aşeren kadının canının istediği şey kadının ya da yakınındaki kadınlarını kendi imkanlarıyla bulunmaya çalışılır. Erkeklerle veya büyüklere böyle şeyler söylenmesi ayıp sayılır. Aşeren kadın istediğini yiyemezse çocuğu zayıf olur. Aşeren kadın ayva yerse çocuğu gamzeli olur (Yılmaz, 2006: 27-28).

Eskişehir'de aşerme döneminde doğuma kadar kadına tuzlu yedirilmez. Aşerme dönemimden doğuma kadar bazı şeyleri yemenin doğru olmadığına inanılır: Tavşan eti, balık, hayvan dili, kelle, tuz, baharat, kuru fasulye ve gaz yapan yiyecekler. Bunun yanında çocuğun iyi beslenip gelişmesi için hamile kadının beslenmesine önem verilir. Özellikle etli yemekler, süt, yoğurt, yumurta, sebzeler, meyveler, tatlı, istediği her şey yedirilir (Biçer, 1991: 3-4).

e. Bebeğin Cinsiyetinin Tayini:

Gebelik sırasında, doğacak çocuğun cinsiyeti önemli bir noktadır. Kadının hamileliği ile birlikte ana-baba ve çevre çocuğun cinsiyetini öğrenmek ister. Geleneksel kültürümüzde erkek çocuk beklentisi daha fazladır. Bu nedenle, özellikle doğacak çocuğun erkek olması için birtakım pratikler uygulanır (Başçetinçelik, 1998:40). Kız çocuğunun daha hayırlı olduğu söylenmekte ancak yine de erkek çocuğu isteği daha ağır basmaktadır. Bu da "*Kız el aşıdır, elin ocağını tüttürür.*" biçiminde ifade edilmektedir. Gebelik sırasında bebeğin kız mı erkek mi olacağı üzerine gebe kadının fiziki değişiklikleri gözlenir ve bazı pratikler uygulanarak tahmine çalışılır.

Kazak Türklerinde erkek çocuk istenmekte –Erkek çocuk aileyi idame ettirir, ailenin çatısıdır– denilmektedir (Kalafat, 1999:66). Erkek çocuğun kültürümüzdeki yeri o kadar önemlidir ki, yeni gelinin kucağına oğlan evine indiğinde erkek çocuk verilir. Bu uygulama Afganistan'daki Hazara Türklerinde ilk çocuğun erkek olması dileğiyle gelinin kucağına erkek çocuk oturtmak şeklinde yaşamaktadır (Çelik, 2001:10). Türkmen aşireti olan Elbeyli'de erkek çocuğu olan baba köye mutlaka davul getirmekte üç-beş gün

köylüsüyle eğlenmektedir. Kız çocuğu ise bu saygıyı görememektedir (Yalman, 2000: 27).

Doğum öncesi çocuğun cinsiyetini tayin etmede rüyaların rolü olduğuna inanılır: Erzurum'da rüyasında armut gören kadının erkek, elma gören kadının kız çocuğu olacağına inanılır. Kars yöresinde, rüyasında kama, bıçak veya kılıç gören baba veya annenin erkek çocuk, gül görenlerin ise kız çocuğu olacağına inanılır. Hamile kadına haber vermeden, oturacağı yerlerden birine makas, diğerine bıçak konulur. Kılıç, kama ve bıçak gibi aletler demirden imal edilir. Demir madeni, kam tarafından büyü ve tedavi usullerinde, yemin merasimlerinde kullanılmaktadır. Türkler demir dağı eriterek yüzüne çıkmışlar ve dünyaya yayılmışlardır. Bu inanç ve kutsiyet, yöre insanları arasında devam etmektedir (Kalafat, 1995: 87). Erzurum'da haşlanmış yumurta soyulur, anne adayından alınan bir saç teli ile ortasından ikiye ayrılır. Anne adayının tuttuğu taraf çukur olursa kız, çıkıntılı olursa erkek çocuk olacağına inanılır. Anne adayı, yolda anahtar veya çivi bulursa doğacak çocuğun oğlan; boncuk veya firkete (çengelli iğne) bulursa doğacak çocuğun kız olacağına yorumlanır. Bu yöremizde de doğacak çocuğun erkek olması beklenir (Taş, 1996: 195).

Kadının rüyası yorumlanarak kızı veya oğlu olacağı anlaşılmaya çalışılır. Kadının rüyasında, balık görmesi, kendisini ata binerken görmesi, evine bayrak dikilmesi, kadının kız çocuk emzirmesi, armut, silah görmesi oğlu olacağına yorulur. Kadının rüyasında, yemiş görmesi, elma görmesi, kadının attan düşmesi, sedef düğme dikmesi, oğlan çocuk görmesi, boncuk görmesi ise kızı olacağına yorulur (Santur, 2004 a: 6). Kadının aşermesine, hareketlerine ve çevrede yapılan birtakım uygulamalara bağlı olarak da kadının kız veya oğlan doğuracağına dair tahminlerde bulunulur. Bu uygulamalardan bazıları şunlardır:

Tekirdağ'da bebeğin cinsiyetini tahmin etmek için ateşe tavuk ödü atılır. Öd patlarsa oğlan, patlamazsa kız olacağına inanılır. Bebek annesinin karnına çok tekme atarsa bebeğin erkek olacağına inanılır. Yine bir bardak suya biraz süt damlatılır, süt dibe çökerse oğlan, üstte kalırsa kız olacağına inanılır (Artun, 1998: 4-28).

Samsun'da hamile kadın güzelleşirse kız çocuğu; yüzünü sis basar, çirkinleşirse erkek çocuğu dünyaya getireceğine inanılır. Ana karnındaki çocuk üç buçuk ayda çabalarsa (canlanırsa) erkek olduğuna, dört buçuk ayda çabalarsa kız olduğuna inanılır. Yine bebek hamile kadının sağ tarafında çabalarsa oğlan olduğuna, sol tarafında çabalarsa kız olduğuna işaretir (Şişman, 2002: 447).

Zile'de kadın hamile kaldığında, kocası kadının karnına elini koyarak üç kez özel duasını okursa çocuğun altı aylık kız olsa da oğlana dönüşeceğine inanılır. Yedi ve sekizinci ayında gebenin göbek üstündeki çizgisi sağa meyilli ise oğlu, sola meyilli ise kızı olur (Öztelli, 1952: 478).

Eskişehir’de çocuğun cinsiyeti konusunda bazı verilere göre tahminlerde bulunmaktadır: Hamile kadına konuşması sırasında fark ettirmeden elini uzat denir; kadın avucunu açarsa kızı, elinin üstünü gösterirse oğlu olacağına inanılır. Annenin göbeği yukarıya bakarsa erkek olur. Doğum ağrısı kasıktan tutarsa kız olur. Hamile kadının sık sık uykusu gelirse kızı olacağına yorulur (Biçer, 1991: 3-4).

Adana’da doğacak çocuğun kız veya erkek olduğunu öğrenebilmek için çeşitli uygulamalar yapılmakta ve inanmalar görülmektedir. Bunların başlıcasını, gebe kadının yüzünde ve vücudunda olan değişikliklere göre yoruma gitmek oluşturur. Kadının yüzü güzelleşmişse, göğüsleri pembeleşmişse ve karnı sivriyse oğlu olacağına; yüzü lekelenmişse, kalçası genişlemişse kızı olacağına inanılır. Kadın istediği cinsiyette bebeğe sahip olabilmek için, hocaya veya ocaklara gitmekte, muskalar yazdırmaktadır. Kadının kocası da istenilen cinsiyette çocuğa sahip olabilmek için bazı davranışlarda bulunmaktadır. Kadının bir önceki doğumundaki çocuğun eşi (plesenta-son) üzerinde de uygulamalara gidilmekte, ters çevirme işi yapılmaktadır. Oğlanda aşerme olmaz, uyku olmaz. Hamilenin haberi yokken başına bir tutam tuz dökülür ve izlenir. Burnunu ellerse oğlu, ağzını ellerse kızı olur. Bacağını kaşırsa oğlan, başını kaşırsa kızı olur. Kadının beli inceyse ve hamileliği belli değilse oğlu, kalçası genişse kızı olur. Erkek çocuk kalçaya, kız göğüslerine vurur, tekmeler. Çocuğun erkek olması için; kadın, gökteki ay parlak olduğunda hamile kalırsa oğlu olur. Hamile kadın oğlu olsun diye tuzlu yer, içer. Bir evde erkek çocuk doğduğunda, o ev komşular tarafından taşlanır. “evini taşılayın, oğlu oldu” derler. Çocuğu olan aile “cezamız neyse çekelim” der. Taşlayan komşulara çerez, bisküvi, tatlı dağıtılır. Çocuğun kız olması için şeker yenir, ekşi yenir. Çocuğun erkek olması için hamile kadın erkek hayvana bakar (Başçetinçelik, 1998: 41-43).

f. Gebe Kadının Kaçınmaları - Uygulamaları:

Gebe kadının birtakım kaçınmaları vardır. Bu kaçınmalara Anadolu’nun her yerinde rastlanmaktadır. Çocuğun anne karnındayken birtakım olumlu veya olumsuz davranışlardan etkilenmesi söz konusudur. Gebe kadın doğacak bebeğin olumsuzluklardan etkilenmemesi için bazı eylemlerden kaçınır, bebeği olumlu etkileyecek bazı eylemleri uygular.

Çocuk ana karnında iken, gebe kadının kimi davranışlarının doğacak çocuğu olumlu ya da olumsuz etkileyeceğine inanılır. Çocuğun çirkin, hayırsız, huysuz ya da sakat ve benzeri olumsuz özelliklere sahip olmaması için gebe kadının kimi davranışlardan kaçınması istenirken, çocuğun güzel huylara ve güzel fiziğe sahip olması için de gebenin bazı yiyecekleri yemesi veya yememesi, bazı uygulamaları yapması veya yapmaması istenir (Başçetinçelik, 2009: 61).

Tekirdağ’da, doğum yapacak kadının doğum anında en son neye bakarsa bebeğin ona benzeyeceğine inanılır. Bu yüzden çirkin kişilere bakmak-

tan kaçınılır. Tavşana, maymuna, ayıya bakılmaz. Gizli bir şey alınıp yenilmez. Aksi halde yenilen şeyin vücutta iz olarak kalacağına inanılır. Yine gebe kadın ölü evine gitmez, doğacak çocuğun hastalıklı olacağına inanılır. Doğacak çocuk güzel olsun diye de yumurta üstüne oturtulur, güzel kimselelere bakılır, gül koklanır (Artun, 1998: 4-28).

Adana'da çocuğun bir yerinde leke olmasın diye ciğerden uzak durulur. Çocuk güzel olsun diye kiraz, şeftali; gözleri güzel olsun diye kömür yenir (Başçetinçelik, 1998: 44-46).

Samsun yöresinde hamile kadın elma yerse doğacak çocuğun güzel olacağına; ayva yerse çocuğun benzinin sarı olacağına inanılır. Yine iğne hamile kadına elden verilmez, yere konularak verilir. Eğer elden verilirse doğacak çocuğun çok zayıf doğacağına inanılır (Şişman, 2002: 446).

Kandıra Türkmenlerinde çocuğun güzel olması için bozgunluk (aşerme) döneminde güzele bakılır. Gözleri mavi olsun diye denize bakılır. Çocuk kara gözlü olsun diye zeytin yenir. Çocuğun çirkin olmaması için gebe kadın ayıya, maymuna, deveye baktırılmaz. Çocuğun benzi sarı olur diye cenazeye bakılmaz (Altun, 2004: 115).

Anadolu'nun pek çok yöresinde gebe kadının kaçınması ya da uygulaması gereken pratikler olduğunu yazılı kaynaklardan öğreniyoruz. Zile'de gebe kadının karnındaki çocuk ilk oynadığında gebe kadın tutulmuş ay ya da güneş görürse çocuğun günlerinin sisli geçeceğine, kuş eti yerse çocuğun uykusunun hafif olacağına, kaymak yerse çocuğun beyaz olacağına (Öztelli, 1953: 438); İstanbul'da aynaya sık bakan gebenin çocuğunun güzel olacağına (İlgaz, 1956: 1481); Uşak/ Karahallı/ Çolaklı'da sakız çiğneyen gebenin çocuğunun kulağının ağrıyacağına inanılır (Taylan, 1977: 8061).

2. Doğum Sırası

Gebe kadınların doğum sırasındaki güçlüklerini gidermek, onların kolay doğum yapmasını sağlamak için birçok inanma ve pratik vardır. Bunlar doğumun kolay geçmesi amacına yöneliktir.

Gebe kadının sancısıyla birlikte doğum hazırlıklarına başlanır. Biyolojik bir olay olan doğum, hayatın geçiş evrelerinden biridir. Doğum olayının gerçekleşmesi sırasında doğum odasında ve doğum anında birçok âdet ve inanma uygulanır. Uygulanan pratiklerde doğumun kolay olabilmesinin amaçlanmasının yanında doğacak çocuğun ve annesinin tehlikelerden korunması ve kutsanması gerekmektedir (Başçetinçelik, 1998: 47).

Doğumun kolay geçmesi için eski Türk topluluklarında da birtakım pratikler uygulanmaktadır. Altay Türklerinde ve Kırgızlarda tecrübeli bir kadın ebenin (ineci) ve oymaktan diğer kadınların doğuma yardım ettiğini görmekteyiz. Altaylarda doğumun kolay olması için çadırın tam ortasına bir direk yerleştirilir. Direğe bir urgan bağlanır. Urganın bir ucu duvara bağla-

nır. Bu urgan lohusanın koltukları arasından geçirilir. Böylece kadına musallat olan kötü ruhlardan korunulacağına inanılır (İnan, 1986: 169).

Doğumun kolay geçmesi için Anadolu'nun hemen her bölgesinde Meryem Ana eli ve Fadime Ana Eli denen bitki kurutulularak suyu içilmektedir. Bu bitkinin suyunun döl yatağını açacağı ve doğumun kolay geçmesini sağlayacağına inanılmaktadır. Rumeli Kavala göçmenleri arasında, İstanbul'da, Balıkesir'de, Zile'de, Çorum'da, Maraş'ta, Erzurum'da, Sivas'ta, Sinop'ta Fadime Ana Eli Otu uygulaması yapılmaktadır. Ebe kadın doğum yaptırırken -El benim el değil, Fadime Ana'nın eli- der. Böylece Fadime Ana'nın doğum yaptırdığına inanılır (Uçar, 1976: 149-152).

Adana ve çevresinde hayatın başlangıcı olan doğumun sağlıklı gerçekleşebilmesi için çeşitli uygulamalar yapılır. Evde gerçekleştirilen doğumlar ebe yardımıyla olmaktadır. Kadının doğum yapacağı oda ise adeta kutsal bir yer olarak düşünülmektedir ve bu odaya her isteyen kişi alınmamaktadır. Odada başlangıçta yapılan hazırlıklar, araç ve gereçler doğuma yardımcı olacak niteliktedir. Bunlar, sıcak su, havlu, jilet, pamuk ve alkol olmaktadır. Eskiden, kadının rahat doğum yapabilmesi için odada gezinmesi istenirken, bugün bunun için kadına iğne yapılmaktadır. Değişen ve gelişen kültürde tıbbi olanaklar ile geleneksel davranışlar iç içe geçmiş durumdadır. Tıbbi olanaklardan yararlanmanın yanı sıra eskiden beri uygulanan adet ve inanmalardan da kaçınılmamaktadır. Bunlar içinde odaya çocuğu ölmüş kadının alınmaması, kilitli yerlerin açılması, Meryem Ana otunun ıslatılması, okunmuş su veya sıcak şeyler içirilmesi gibi pratikler başta gelmektedir (Başçetinçelik, 1998: 50)

Erzurum'da doğumun nerde ve nasıl yapılacağı iki ay öncesinden kararlaştırılır. Köylerde veya merkeze uzak yerleşim yerlerinde doğum köy ebesi veya sağlık ocağının ebesine yaptırılır. Günümüzde ise köyde olsun merkezde olsun doğumların çoğu hastanelerde doktor gözetiminde yapılmaktadır. Doğum yapacak kadına, eritilmiş tereyağın içine konan bal veya şekerle hazırlanan içecek içirilir. Doğum geç veya güç olursa; gebe kadın bir arabaya bindirilerek taşlı ve engebeli yollardan geçirilir. Oturup kalkma ve bacak hareketleri yaptırılır. Gebenin kulağına ezan okunur. Gebe kadın, buğuya, sıcak suya tutulur. Eğer çocuk ters gelirse; gebe kadın bir kilim veya battaniye arasına konarak sallanır (Taş, 1996: 197).

Tekirdağ'da doğum sırasında, çocuk çabuk doğsun diye teneke çalınır. Doğum zamanı doğuma yardımcıların dışında kimseye haber verilmez; aksi halde annenin çok acı duyacağına inanılır. Doğum sırasında çamaşırlar ters ise yüzü çevrilir. Elbiselerin düğmeleri açılır. Doğum sırasında doğum kolay geçsin diye örgülü saçlar çözülür. Aynı günde doğan çocuklar birbirine gösterilmez (Artun, 1998: 4-28).

3. Doğum Sonrası

Doğum sonrasına Anadolu'da büyük önem verilmektedir. Doğum yapan kadının ve çocuğun korunması için birtakım tedbirler alınır. Bu evrede göbek kesme, yıkama, tuzlama, lohusalık, albasması, ad verme, kırklama gibi geçişler için bazı tedbirler alınıp pratikler uygulanır.

Çocuğu gelecekteki olumsuzluklardan koruma, geleceğini olumlu etkileme amacına yönelik pek çok inanç ve pratik vardır. Göbek kesme, yıkama ve tuzlama sırasında da bu inanç ve pratikler uygulanmaktadır. Çocuk canlandırıldıktan sonra göbeği kesilir. Göbek kesilmeden önce göbek bağı anneden çocuğa doğru sıvanır. Üç parmak ölçüldükten sonra sıkıca bağlanıp, üç parmak yukardan makas veya bıçakla kesilir. Göbek kesildikten sonra kesilen yer mikrop kapmasın diye yakılır Göbek düşünce yerine tuz, kahve basılır, dağlanır, yakılan çıradan alınan kül, tülbenkten geçirildikten sonra göbeğin üzerine serpilir, zeytin yağına batırılmış bir bez parçası yara üzerine konur. Bunların yanı sıra göbek yerinde fıtık olmasın diye makaraya sarılmış makine şeridi benzerinde bir teker yapılarak göbeğe konur ve sargıyla bağlanır. Ayrıca göbek keserken isim vermek de adettir. Kızlara Ayşe, Fatma; erkeklere ise Ali, Hasan, Muhammet isimleri verilir. Göbek düşme süresi dört veya yedi gündür (Santur, 2004 a: 9).

Anadolu'da geleneksel kültürümüze baktığımızda çocuğun göbeği ebe tarafından dualarla kesilir. Çocuğa göbek adı verilir. Bazı bölgelerde göbeğin kanı çocuk al olsun diye yanaklarına sürülür (Aydınoglu, 1968: 5108; Artan, 1973: 6724).

Kars ve çevresinde çocuğun göbeği küçük çakı ile kesilir. Çakı yıkanmadan doğum yapan kadının yastığının içine konur. Çocuğun göbeği kurduğunda çakı yastıktan çıkarılarak yıkanır. Bu inancın temelinde koruyucu ruhu memnun etme yatmaktadır. Çakı, çocuk ve anne için alkarsından korunmak içindir. Kötü ruhun etkisinden korunmak için çakı yastık altına konmaktadır (Kalafat, 1995: 92).

Adana ve çevresinde göbek kordonu kesildikten sonraki işlem çocuğu yıkama ve tuzlamadır. Çocukta pişiğin olmaması, ileride terinin kokmaması amacıyla yapılan tuzlama işlemi kimi zaman çocuk doğar doğmaz yapılırken kimi zaman yıkamadan sonra yapılmaktadır. Her durumda, çocuğun bedeni doğduktan sonra tuza maruz kalmaktadır; ancak tuzlu kalınmamakta, çocuğun tatlı dilli olması, hayatının tatlı geçmesi amacıyla da vücuduna bal sürülmekte ya da tuzlama suyuna şeker veya bal katılmaktadır (Başçetinçelik,1998:54). Adana/Aladağ'da yeni doğan çocuklarda göbek kesme ile ilgili yapılan tüm bu işlemlerle doğan çocuğun geleceğinin etkileneceğine inanılmakta, bu amaçla benzetme ve taklit yoluyla çocuğun gelecekte iyi okuması, inançlı biri olması, iyi bir mesleğinin olması, evine bağlı biri olması beklenmekte ve onun bir parçası kabul edilen göbek

gelişigüzel, herhangi bir yere atılmamakta, büyüsel nitelikli işlemler uygulanmaktadır (Yılmaz, 2005).

Doğum yapan kadın akrabaları, komşuları ve yakınları tarafından ziyaret edilir. Bu ziyaret hem soya ve sülâleye yeni bir üye kazandıran annenin hem de ileride toplum içersinde yerini alacak olan çocuğun kutlanması amacıyla yapılır. "Göz aydınına" veya "çocuk görmeye gitme"nin yaygın ve geçerli kuralı yeni doğan çocuğa bir armağan götürmektir. Çocuk görme ziyareti esnasında anneye ve çocuğa birtakım kalıp sözler de söylenir. Bu sözler, anneyi ve çocuğu kutlayan ve kutsayan nitelikteki dileklerdir. Bu tür sözlerle, "uzun ömürlü olsun, hayırlı uğurlu olsun, Analı babalı büyüsün, Allah nazardan saklasın, başı devletli olsun, vatana millete hayırlı olsun" gibi örnekler verilebilir (Çobanoğlu, 2009:2009, C.3: 1079-1084)

Samsun'da bebekler dünyaya geldikten sonra göbeği tekbirle kesilir. Kesilme işleri erkek bebeklerde göbek bağı bebeğin sağ memesine kadar ölçülerek, kız bebeklerde ise sol memesine kadar ölçülerek yapılmaktadır. Erkek bebeğin kesilen göbeği malcı olması için ahıra, kızınki ise mutfakçı olması için mutfığa atılır (Şişman, 2002: 449).

Tekirdağ'da ise bebek doğunca yıkanır, teri kokmasın diye tuzlanır. Ebenin bebeği yıkadığı suya para atılır. Ebe bebeğin damağını üç kez kaldırır. Çocuk yıkanırken nazar değmesin diye bütün komşular sırayla su dökerler. Çocuk doğunca göbeğine bir miktar kahve ve çörek otu konur ve çocuğun göbeği okul ve cami damına atılır (Artun, 1998:4-28).

Çukurova bölgesindeki Yörükler, çocuğu tuzladıktan sonra mersin yapraklarına sararlar. Tombalak kökü toz haline getirilerek kırk gün boyunca tombalak tozu karışımı olan suda yıkarlar (Artun, 1996: 25-62).

Doğum Sonrası Kaçınmalar ve Uygulamalar

Çocuğun sağlıklı büyümesi, birtakım özürlerin giderilmesi, birtakım kötülüklerden, olumsuzluklardan korunmak için çeşitli âdet, inanma ve bunlara bağlı çeşitli pratikler vardır.

İslamiyet öncesi Türk topluluklarından günümüze değin çocuğun yaşaması için çok çeşitli pratikler uygulanmaktadır. Yakut Türklerinde, ailenin başındaki kötü güçleri engellemek için çocuk, komşulardan birine satılır. Bu uygulamaya Anadolu'da da rastlanmaktadır (Boratav, 1999: 89).

Tekirdağ'da çocuk sarılık hastalığına tutulmasın diye yüzüne sarı bez örterler. Çocuğa nazar değmesin diye mavi boncuk takılır. Uyumayan çocuklar için, çocuk cuma günü okutulur, ev üstünden ayakkabı atılır. O ayakkabıya üç defa tükürülüp toprağa gömülürse çocuğun uykusuzluğunun düzeleceğine inanılır. Konuşamayan çocuklar için gün batınca türbenin damına fındık konur. Ertesi gün sabah ezanında fındık damdan alınarak çocuğa yedirilir. Konuşmayan çocuğun üç cuma selasında babasının eski ayakkabı-

siyla ağzına vurulur. Ağlayan çocuğa hindistan cevizi verilir. Altına kaçırان çocuklara kirpi eti, salyangoz kızartılıp yedirilir, beline bardak vurulur, bal yedirilir (Artun,1998:4-28).

Erzurum'da çocuğu yaşamayan aileler çocuk erkek de olsa kulağını deler, önce köpek tüyü sonra da küpe takarlar. Böylece çocuğun uzun ömürlü olacağına inanılır (Sezen, 1993: 42).

Adana'da loğusa ve çocuğun odasında bulundurulان süpürge temizliği, ayna aydınlığı ve parlaklığı, makas /satır/ bıçak / demir/ iğne gibi aletler gücü, nazar boncuğu kötü gözleri önlemeyi amaçlamaktadır. Odadaki kırmızı renklerle, dikkat rengin parlaklığı üzerine çekilmekte, anne ve çocuk kötü gözlerden korunmaktadır. Süpürgeanın temizliği ve koruyuculuğu ile alkarasının girmesi önlenecek, aynanın aydınlığı ile kötü ruhlar uzaklaştırılacak, demir veya çelikten yapılmış aletlerle anne ve çocuk kötü güçlere karşı güçlü olacaktır. Kur'an'ı İslamî bir öge olarak kötülüklerin uzaklaştırılmasında araç olarak kullanılmaktadır. Kapıya bağlanan al veya dikenli çalı ile, o evde henüz hassas ve zayıf durumda birilerinin bulunduğuna dikkat çekilmekte ve gelecek kişiler uyarılmaktadır (Başçetinçelik,1998:54). Adana/Feke'de loğusa konusunda yapılan uygulamalarda, doğumdan sonra zayıf düşen anneyi hastalıklardan koruma ve eski gücüne kazandırma düşüncesini görmekteyiz (Karakaş, 2005:75).

Bebeğin Nazardan Korunması

Bebeğe nazar değmesinden çekinilerek bazı uygulamalara başvurulur. Bunun için çocuğa nazar boncuğu veya çengelli iğne takmak, çocuğun ilk "kakalı bezi"nde var olduğuna inanılan güçten yararlanılmaktadır. Çocuğun ilk kakalı bezi, kutsal bir nesne gibi 40 gün saklanmakta, kötü etkileri uzaklaştıracağına, yaraları iyileştireceğine inanılmaktadır. Kapıya asılan soğanlı iğne, kırmızı kurdele de, kapıdan gireceğine inanılan kötü güçlerin girmesini engellemek içindir (Başçetinçelik, 1998:54).

Çocuğa Ad Koyma

Türklerde ad vermenin köklü bir geleneği vardır (Gülensoy, 1994: 17; Ögel, 1991: 60-61). Ad koyma dinsel nitelikli bir törenle olur. Doğumdan üç gün sonra çocuğun adı konulur. Çocuğun ailesinin yemekler hazırladığı "üç yemeği" adı verilen toplantıda hoca bebeğin kulağına ezan okur, adı konur ve 3 defa kulağına bağırılır. Eski yıllarda çocuğa aile büyüklerinin adının verilmesi adeti yaygındı. Son yıllarda aile büyüklerinin adları göbek adı olarak konulup nüfusa yazdırılmıyor. Mezarda göbek adıyla çağrılacağı inancıyla göbek adı olarak eski adlar verilir. Daha önce çocukları yaşamayan aileler, çocuklarının yaşaması dileğiyle belli adlar koyarlar. Cılız ve hastalıklı çocukların adı ağır geldi diyerek adları değiştirilir. Günümüzde çocuklara konulan adlara, bağlı bulundukları kültür çevrelerinin beğenisi hakim olmaktadır. Eski adlar koymaktan kaçınılmaktadır.

İslamdan önceki dönemlerde her Türk boyunda ad verme ile ilgili değişik uygulamalar oluyordu. Türk destanlarının en eskisi Oğuznâme'de Oğuz Han'ın kendi adını bizzat aldığı yazılıdır. Oğuz Han daha beşikte iken konuşmaya başlamış ve-Benim adım Oğuz'dur-diyerek herkesi şaşırtmıştır. Manas Destanı'nda da Manas doğunca babası Yakup Han ziyafet veriyor ve bu ziyafet sırasında çocuğa ad veriliyor. Eski Türklerde çocuklara doğduğu sırada, çevrelerinde gördükleri eşyalardan, beğendikleri insanlardan veya o sıralarda olan olaylardan birinin adını verirdi. Örneğin; güneşin doğduğu sırada dünyaya gelenlere Gündoğmuş, Güngördü, Akkoyaş, Akgün gibi isimler verilirken; kurtların köyleri bastığı sırada doğan çocuklara Kurt, Kurtgeldi, Kurtbağ, Börübeg, Börübay gibi isimler verilirdi (İvgin, 2000:143).

Eski Türklerde her bir isim yurt aksakalı tarafından, yiğitliğe, güzel bir olaya, bağlı bulunan ongona göre isim verilmekteydi. Sonraki devirlerde kabul edilen dinler isim koyma merasimlerini etkilemiştir. Müslüman ailelerde Kur'an-ı Kerim açarak, Hristiyanlarda ise kilisede İncil açarak isim verme merasimleri yapılmaktadır. Bu durum halklar arasında Müslüman, Hristiyan, Budist isimlerin yaygınlaşmasına neden olmuştur (Yoloğlu, 1999: 95).

Eski Türkler çocuğa iki ad verirdi. Bunlardan biri bugün "göbek adı" denilen adın yerine geçirdi ve bu ad törenle verilirdi. Doğumdan kısa bir süre sonra çocuğun doğduğu evde toplanılır, yenilir, içilir; ardından da baba, ebe veya orada bulunan en yaşlı kişi çocuğa ilk adını koyardı. Orada bulunanlar ebeye çeşitli hediyeler verirdi. Çocuğa asıl adı ise ok-yay kullanmaya başlayıp herhangi bir kahramanlık gösterdikten sonra verilirdi: De-de Korkut Kitabında yer alan "Dirse Han Oğlu Bugaç Han Boyunu Beyan Eder Hanım Hey" hikâyesinde Dirse Han'ın oğlunun bir boğayı yenip "Bugaç" adını alması anlatılmaktadır. Halk yararına bir iş yapamayan veya herkes tarafından nefret edilecek davranışlarda bulunanlara ise herhangi bir ad verilmez ve bunlara "adsız" denirdi. Altay destanlarındaki kahramanlar, gösterdikleri kahramanlıklardan dolayı, adlarını Tanrı'dan, ruhlardan veya kutlu varlıklardan alırlardı (Çobanoğlu, 2009: C.3: 1079-1080).

Köylerde ve kasabalarda eski Türk geleneği devam etmektedir. Eski "er-at"ın (erkek adı, çocuğun delikanlılık çağında, önemli bir iş başardığında, başardığı işi hatırlatan ya da bir dilek anlamı taşıyan ad) yerini lakap almıştır. Soyadı yasasından önce herkesin bir lakabı vardır. Lakap, aynı er-at gibi onu taşıyan atalarının birinin zenaatını, başardığı bir işi ya da vücut yapısı niteliğini gösterir. Demirci, Kalın Boyun, Altı Parmak, Kozanoğulları, Kazan vb. Kızlara verilen Döne, Yeter, Kafiye adları, adlardan büyüklük güç beklendiğinin örneklerindendir. Üst üste kız doğuran kadınlar, son doğana Döne adını vererek ondan sonra gelecek çocuğun oğlan olmasını isterler. Yeter, Yetişir, Kafiye adları, artık çocuk istemeyen ana-babaların Tanrı'ya seslenişidir (Boratav, 1984: 88-90).

Doğumdan sonra çocuğun gelişimi sırasında, onun ana-babayla, ailenin öteki bireyleriyle ve toplumsal çevresiyle ilişkilerini düzenleyen bir dizi kural, adet, tören, işlem ve pratik vardır. Bunlardan biri de çocuğa ad konulmasıdır. Yeni doğan çocuğa gelişigüzel bir ad konmaz. Çocuğa konacak adın; kişiliğini, geleceğini, toplum içindeki yerini ve başarısını damgalayacak, biçimlendirecek, simgesel bir öz taşımasına özen gösterilir. Ad, bir bakıma ruhsal varlığı da simgeler. Adın sözcük anlamının, o adı taşıyan kişiye geçtiğine inanılır. Bir çocuğa Demir adı verilirken, o çocuğun demir gibi sağlam ve dayanıklı olması beklenir (Başçetinçelik, 2009: 116).

Anadolu'nun pek çok yöresinde çocuk doğduktan sonra göbeği kesilirken göbek adı, birkaç gün sonra da asıl adı verilir. Samsun'da asıl ad, göbek adı verildikten üç gün sonra törensiz verilir. Çocuğu yaşamayan, yeni doğan çocuğuna Temel, Yaşar gibi adları verir (Tahsin, 1969: 2213). Bafra'da yeni doğan çocuklara salı ve cumartesi günleri dışında ad verilir. Bu günler uğursuz sayılır (Arıcan, 1960: 2265). Havza ve çevresinde de, çocuk doğduktan üç gün sonra pazartesi, perşembe ve cuma günleri ezan okunurken ad verilir (Nami, 1960: 2221). Tokat'ta, çocuk okusun, alim olsun diye ad verilirken Kur'an bulundurulur. Eskiden cesur, işgüzar olsun diye kılıç bulundurulmuş. İstanbul'da evin yaşlısı kibleye döner ve çocuğun kulağına ezan okuyarak adını söyler (İlgaz, 1956: 1481-1483). Zile'de ad koyma günü cumadır. Sela ile cuma namazı arası, davet edilen hoca çocuğun kulağına adını söyler. Ezan okunmadan adı konan çocuğun kabirde sorulan sorulara cevap veremeyeceğine inanılır (Öztelli, 1953: 663-664). Türkmenlerde ise çocuğa ad konduğu gün kuzu kesilir, davet verilir. Erkek çocukların adını yaşlı erkekler, kızların adını ise kocakarılar kor (Yalgın, 1993: 27-28).

Anadolu'da çocuklara ad verme, geleneklere göre, büyük baba veya büyük anne gibi ailenin en büyüğüne aittir. Bunlardan sonra hak babanıdır. Baba ve anne çocuğa verilecek adda anlaşamazlarsa ailenin yakını olan bir komşuya veya hocaya başvurulur. Hoca üç kâğıt parçasına birer ad yazarak kura çeker; ilk çıkan ad çocuğa verilir (Çobanoğlu, 2009: C.3: 1079-1080).

Çocuğa ad verme birtakım görenek ve inançlara bağlıdır. "Siz kıyamet gününde kendi isimleriniz ve babalarınızın isimleri ile çağrılacaksınız. Onun için isimlerinizi, güzel isimler koyunuz." hadisinden dolayı Türk toplumunda çocuğa verilecek ad genellikle "ecdat" adları arasından seçilir. Birinci derecede büyük baba veya büyük anne adı konur. Ayrıca çocuğun cediti içinde ünlü biri varsa onun adı da tercih edilir. Çocuğun adı genel olarak doğumundan 24 saat veya üç gün sonra konur. Bazı yörelerde "yedi döşegi"nin kaldırıldığı, yani "beşik düğünü"nın yapıldığı gün veya onuncu güne kadar ad konulduğu gibi, çocuğun doğumunun ilk cumasında cuma namazından çıkıldıktan sonra dedesi, babası veya akrabaları arasında seçilen okur-yazar biri tarafından da çocuğa ad konabilir. Çocuğun duyacağı ilk sesin ezan olması için kulağına alçak sesle ezan okunur. Şayet aile içinde ad vere-

cek biri yoksa veya bir dilekte bulunulmuşsa, ad verme işi hocaya yaptırılır (Çobanoğlu, 2009: C.3: 1079-1080).

Çocukta İlkler

Çocuğun ilk diş çıkarması, yürümesi, konuşması, saçının, tırnağının kesilmesi kutlanır. Bunlarla ilgili birçok adet, inanma ve pratik vardır.

Adana/Aladağ'da çocuğun tırnağının ilk defa kesilmesinde de bazı pratikler uygulanmaktadır. Örneğin ileride eli bolluk içinde olsun diye önüne çeşitli değerlerde para konması ve istediğini alması uygulaması bu tür büyüsel pratiklerdendir (Yılmaz, 2005:78).

Tekirdağ'da çocuk ilk dişini çıkarırken dişlerini kolay çıkarması için buğday kaynatırlar. Buğdayı ipe dizip çocuğun boynuna asarlar, buna diş buğdayı adı verilir. Çocuk kolay yürüsün diye cuma günleri koltuğu altından tutularak sallanır. Çocuk ilk kez yürüyünce adım çöreği yapılır. Çocuk ilk kez konuşunca komşuya bahşiş verilir. Çocuğun altı ay tırnağı kesilmez. Tırnak kesilmeden önce babasının cebi bozuk parayla doldurulur. Çocuk çok para alırsa zengin olacağına inanılır (Artun,1998:4-28).

Gaziantep'te de çocuk altı aylık oluncaya kadar tırnağı kesilmez. Yedinci aya basınca sağ eli babasının, dedesinin ya da bir aile büyüğünün kesesine sokulur. Keseden çıkardığı para ile kendine bir hediye alınır. Bu uygulanmazsa çocuğun hırsız olacağına inanılır. Çocuğun elini keseye sokmasından sonra tırnak kesilir. Yine çocuk bir yaşını bitirinceye kadar da saç kesilmez; aksi takdirde ömrünün kısa olacağına inanılır (Güzelbey, 1982: 31).

Erzurum'da çocuğun dişinin çıktığını ilk kim görürse o çocuğun üstündeki zıbını yakasından aşağı doğru yırtar. Çocuğun ailesinde dişin çıkması büyük bir sevinç yaratır. Diş çıktıktan bir hafta ya da on gün sonra "diş hediği" töreni yapılır. Akrabalar ve komşular törene davet edilir. Bunun dışında çocuğun saç ve tırnaklarının kesilmesi de bir tören havası içinde yapılır. Çocuk bir yaşına gelene kadar tırnakları kesilmez. Tırnakların melekler tarafından kesildiğine inanılır. Üç veya dört yaşına kadar da saçları kesilmez. Kesilen ilk tırnak bir beze sarılarak saklanır. Kesilen ilk saçlar da terazi ile tartılır ve saçın ağırlığı kadar para yoksullara verilir. Kesilen ilk saçlar da çocuğun ailesi tarafından saklanır (Taş, 1996: 211, 212).

Yörükler- Türkmenler diş çıkaran çocuk için süt dağıtırlar. Türkmenlerde ilk diş çıkınca çocuğun anası bir çakıl taşıyla çocuğun dişine üç defa dokunur, üç defa "taştan diş" duası okur (Artun, 1996: 25-62; Yalçın, 1993: 263-266). Tire'de ise çocuğun tırnakları kesildikten sonra, babanın cebinden çıkardığı paralarla simit alınır, komşulara dağıtılır, çocuğa un avuçlatılır (Artan, 1973: 6798).

Loğusalık-Loğusa Ziyaretleri:

Yeni doğurmuş kadına loğusa adı verilir. Loğusanın olumsuzluklardan etkilenmemesi, kutlanması ile ilgili birçok inanç ve pratik vardır. Loğusalık dönemi, doğumdan sonraki kırk günü kapsar. Bu dönemde kadın her türlü dış etkiye açık olduğundan dolayı bu dönem kaçınılmalar önemlidir. “Loğusanın mezarı kırk gün açıktır.” ifadesiyle kadının bu dönemde her türlü hastalığa açık olduğu anlatılmaktadır (Santur, 2004 a: 11).

Doğumdan sonra loğusanın yatakta kalması, dinlenmesi istenir. Bu süre üç gün veya bir hafta olabileceği gibi kimi yerlerde yirmi gün de olabilir. Doğum zor olmuşsa veya loğusaya bakacak yakınları varsa bu süre uzun olur. Doğum yapan kadına ailesi ve çevresi saygı gösterir ve dinlenmesi için yardımcı olurlar. Loğusaya yatakta kaldığı süre içinde özel bakım uygulanır. Yemesine, içmesine, sağlığına, çevreden gelebilecek zararlardan korunmasına dikkat edilir. Sütünün bir an önce gelmesi ve bol olması için özel şerbetler hazırlanır (Başçetinçelik, 1998: 59).

Tekirdağ’da loğusa kadına bir hastalık gelmemesi için herhangi bir yerine kırmızı kurdele takılır. Çocuk doğunca loğusa kadına çorba içirilir. Loğusa kadın kırk gün dışarıya çıkarılmaz. Loğusa kadın yalnız bırakılmaz. Loğusa kadını ziyarete gelenler süt, sütlü yiyecekler ve çorba götürürler. Ziyarete gelenlere kırmızı renkli loğusa şerbeti ikram edilir (Artun,1998:4-28).

Adana ve çevresinde doğumdan sonra kaynar kaynatılmaktadır. Bu içecek ziyarete gelenlere ikram edilir. Loğusaya da bol miktarda kaynardan içitilerek güç toplaması sağlanır (Başçetinçelik, 1998: 61).

Gaziantep’te loğusaya “kuymak” adı verilen un, şeker ve yağ ile yapılmış bir tür bulamaç yedirilir. Bu işle ilgili olarak *-Oğlan doğurana oğlak, kız doğurana kuymak-* sözü ünlüdür. Kuymak yerine şekerli yağ, şeker veya pekmez şerbeti de içirilebilir. Bu yiyecek ve içeceklerin lohusanın sağlığına yararlı olacağı inancı vardır. Yine loğusaya ekşi bir yiyecek verilmez. Buna uyulmazsa çocuğun büzmecik denen ve ölüme dahi yol açabilen bir hastalığa tutulacağı inancı vardır. Doğum olayı duyulunca yakın akrabalar ve komşular, doğum yapılan evin kapısına taşla vururlar. Buna kapı taşlama denir. Bu olay üzerine evin bir büyüğü dışarı çıkar ve kapıdakiler çocuksa bunlara para ve şeker dağıtır; büyükse bir ziyafet sözü verir (Güzelbey, 1982: 23).

Samsun yöresinde loğusa kadın düğüne gitmez. Düğüne gittiğinde sütünün kesileceğine ya da çocuğunun geç yürüyeceğine inanılır. Lohusa kadının dışarı çıkması gerektiğinde yanına bir parça ekmek, bir parça kömür alması ve bunları çocuğun korunması için kundağa koyması gerekir (Şişman, 2002: 448, 450).

Loğusa görmesine Erzurum'da "loğusa yoklaması" denir. Loğusa yoklaması genel olarak doğumun ilk haftası içerisinde yapılır. Loğusa yoklamasında loğusanın evinde kızın ve oğlanın ailesi, yakın dost ve arkadaşları tarafından kete, çörek, börek, baklava, helva, pasta gibi yiyecekler gönderilir. Yedikleme veya beşik töreninden sonra loğusa görmesi başlar. Çocuğun beşiği ve beşik takımı özellikle ilk doğumlarda kızın ailesi tarafından gönderilir. Loğusa görmesinde çocuğa, elbise, nazarlık, tam veya çeyrek altın, çocuk kız ise küpe, kolye gibi hediyeler götürülür. Ailenin yakınları getirdikleri hediyeler dışında bir de "göbek parası" adı ile bahşiş bırakırlar. Loğusa görmeye gelenlere loğusa şerbeti, kete, çörek, çay ikram edilir (Taş, 1996: 204, 205).

Zile'de doğum yapan kadın yatağında üç gün hiç hareket etmeden yattıktan sonra süslü bir yatağa alınır. Loğusa görmeye bir hafta sonra gelir. Çocuğa ancak çok yakınları bakar (Öztelli, 1952: 506). Posof'ta üç günün sonunda loğusa ve çocuk nane otu suyuyla yıkanır. Loğusayı görmeye gelen çocuğun yüzünü açar, bakar, bahşiş bırakır (Aydınoglu, 1968: 5108). Yusufeli Demirkent'te ise loğusa yedi kapı eşiğinden toplanan yonga ve yedi çöplükten toplanan çöpün karıştırılmasıyla tütsülenir (Özder, 1967: 4391). İstanbul'da da loğusa doğumdan sonra yedi gün yatar (Alp, 1964: 3537-3539). Süslü şekerden loğusa şerbeti kaynatılır ve gelenlere ikram edilir. Hazırlanan şerbetten yakın dostlara gönderilir, onlar da bebeğe altın takarlar.

Sıtaralı Çocuk

Yörüklerde aşiret gelinleri çocuğu davarda, yolda, ocağın başında doğurur. Ocağın başında aş yaparken doğan çocuk erkek olursa sıtaralı (şanslı) sayılır. "*Davar başında doğan erkek çocuğu kutlu sayılır. Yabanda, odunda doğan çocukların ise ocağın yiğitleri olacağına inanılır*" (Yalgin, 1997: 63).

Tıbıkali Kadın:

Kadın sık sık çocuk düşürüyorsa tıbıkalıdır, hocaya gitmesi gerekir. Çocuğu yaşamayan kadınların başvurdukları bir diğer pratik de "tıbıka" denilen, bir taşın deliğine ip bağlayıp bunu 9 ay üzerinde taşımalarıdır. Çocuk olduktan sonra da emanet aldıkları bu taşı iade etmekte, boyunlarına taşı astıkları ipi de bebeğin üzerine takmaktadırlar. Tıbıkali kadının sırt üstü yatması gerekir. Tıbıkali kadın doktora başvurulmalıdır. Tıbıkali kadın, yeni doğum yapmış kadın veya hayvanın ya da yeni meyve vermiş bir ağacın üzerine silkinirse çocuğu olur. Ama çocuk yaşamaz, hayvan yaşamaz, o ağaç bir daha meyve vermez. Tıbıkali kadın, lohusanın ayak ucuna gider, silkinir, "Benim derdim sana, senin çocuğun bana." der (Başçetinçelik, 1998: 36)

Kırk Basması - Kırklama:

Loğusa kadınla çocuğun kırk gün içinde hastalanmasına kırk basması adı verilir. Bunlardan kaçınmak için veya şifa için bazı inanma ve pratikler

uygulanır. Bu kırk gün içerisinde anne ve çocuğu hastalıklardan, nazardan, kötü etkilerden korumak için çeşitli önlemler alınır. Bunun için, kırk gün anne de çocuk da ziyarete gelenlerden korunur. Bu süre içerisinde anne ve çocuğun dışarı çıkmasına izin verilmez. Kendileri gibi kırklı kadınlarla ve kırklı çocuklarla karşılaşmaları önlenir (Başçetinçelik, 1998: 73-74).

Anadolu'da anne ve çocuğu kırk gün içinde çeşitli hastalıklardan korumak için uygulanan adet ve inanmalardan bazıları şunlardır: Yeni doğan çocuğun yüzü yakınlarından başkasına kırkı çıkıncaya kadar gösterilmez (Öztelli, 1952: 506-507; Artan, 1960: 2133). Çocuğun bezi dışarıya asılmaz. Gece dışardan gelenler loğusanın ve çocuğun yanına alınmaz. Loğusanın bulunduğu odaya ateş konur (Aydinoğlu, 1968: 5108). Kırklyken bir araya gelen iki kadın boncuk değiştirir (Taylan, 1977: 8061). Çocuğa kırk karışmışsa, çocuk bir ağacın dibinde, içine kırk çakıl taşı konmuş su ile yıkanır (Artan, 1962: 2921-2922). Kırk basmasına sebep olduğuna inanılan kişinin kucağına çocuk verilir, köyün etrafında dolaştırması istenir (Soylu, 1973: 7264-7266). Kırk gün evden dışarıya ateş, maya, tuz, sirke, ekmek verilmez (Güran, 1967: 4507-4509). Ayrıca Yeşilöz ve Mut yöresinde iki kırklı karşılaşırsa çocuğu kırk basmasın diye ekmek değiştirirler.

Tekirdağ'da kırk basmaması için çocuğun kırk gün dışarı çıkarılmaması, loğusa kadınların yeni gelinleri ziyaret etmemesi, loğusaların karşılaşmalarını, karşılaştıkları takdirde iğne değiştirmeleri gerekir. Bunun yanında loğusanın yastığının altına soğan, bıçak, makas; bebeğin yanına ayna ve süpürge konur (Artun, 1998: 10). Nevşehir'de kırk basmasının belirtileri, çocuğun zayıf, cansız olması, renginin sararması, emdiğini sarı renkte kusmasıdır (Sevindik, 1996: 237).

Çocuğun kırk gün dolduktan sonra yıkanmasına kırklama adı verilir. Bu uygulama bölgelere göre değişiklikler gösterir. Buna kırk hamamı da denmektedir. Kırklama, loğusa ile çocuğu, gebeliğin ve loğusalığın kirlerinden arıtma özelliği olan bir pratiktir (Acıpayamlı, 1974: 77). Doğum yapan kadının kirli ve cünüp olduğu için kötülükleri davet edeceğine inanılmaktadır (Sevindik, 1996: 237). Kırklama âdeti suyun kutsiyetinden yararlanıp, manevi pisliklerden arınmadır (Kalafat, 1998: 105). Anadolu'nun hemen her yöresinde görülen 40. gün uygulamalarında; anne ve çocuğun yıkanacağı suya kırk taş atılır, anne kırk tas suyla abdest alır, çocuk ise kırkı karışmadık birisi tarafından yıkanır (Başçetinçelik, 1998: 81).

Türkmen aşiretlerinde loğusanın kırkı çıkarken anne ve çocuk yıkanmaktadır. Çocuk yıkandıktan sonra, eşek veya tazi çuluyla sarılır. Eşek çuluna sarılan çocukların uysal olacağına inanıldığı için kız çocukları eşek çuluna; tazi çuluna sarılan çocukların yaman olacağına inanıldığı için erkek çocukları da tazi çuluna sarılır (Yalman, 2000: 28).

İstanbul'da ve Kilis'te, kırk hamamında çocuk, son tas suyuna bir altın ya da bir anahtar kırk defa suya batırıldıktan sonra yıkanır (Boratav, 1999: 154).

Mardin'de çocuk 40. günü kalbura konur, mum eritilir, tabaktaki erimiş mumun aldığı şeklindeki cinin, çocuğa o şekilde görüldüğü ve artık kaçtığına inanılır. Naldöken Tahtacıları, 40. gün çocuğa yeni giysiler giydirirler. Horoz veya kurban kesilir, içkiler içilir, eğlenceler yapılır (Yetişen, 1973: 6722). Yörükler ise çocuğu 40 gün tombalaklı suyla yıkarlar ve vücuduna bal sürerler (Yalçın, 1993: 263-266).

Al Basması

Türk folklorunda, Al, Albastı, Alkansı, Alanası, Alkızı, Alki, Albız, Almış gibi tabirlerle, doğum esnasında ve sonrasında, lohusa kadınlara ve çocuklara, nadir olarak da gebe, gelin, güvey, erkek, yolcu ve atlara musallat olan bir ruh veya hastalık ifade edilmektedir. Bu inanç, Çin Seddi'nden Balkanlar'a, Buz Denizi'nden Hindistan'a kadar yayılmış olan bütün Türk topluluklarının folklorunda yaşamaktadır. Bu ruhun lohusa kadınlara musallat olma şekli, Kırgız, Kazak, Özbek, Kürt, Azeri, Kerkük, Balkan, Kıbns ve Anadolu Türklerinde bütün tefarruatı ile aynı şekilde, aynı motif ve özelliklere sahiptir (Turan, 1992: 77).

"Al" kelimesi, uğursuz, olumsuz, istenilmeyen, basarak zarar veren anlamına gelir. Aladağ Yörüklerinde "albasması" inancı vardır. Aynı zamanda "bırobro" diye bilinen ve korku veren bir canlının varlığına da inanılır. Bırobro seslendiği insanı kandırabilirse onu ikiye böleceği inancı vardır. Bir kuş gibidir. Loğusaya zarar vereceği düşünüldüğünden uğursuz sayılır (Kalafat, 1994: 153-175).

Halk kültüründe birtakım olağanüstü halleriyle insanların yaşamında etkileri olduğuna inanılan esrarengiz yaratıkların varlığına inanılır. Olağan dışı kimi şartlar içinde onları gördüklerini öne sürenler vardır. Ancak, onlar hiçbir zaman iki kişi bir arada iken görünmemişlerdir. *Cin, peri, mekir* gibi adlarla anılan bu varlıkların bütün işlerini gece yaptıklarına, horoz sesi ya da sabah ezanı duyulur duyulmaz dağılıp konaklarına çekildiklerine; yaşadıkları yerlerin değirmenler, hamamlar, terk edilmiş, tekin olmayan yerler, örenler, mezarlıklar, hanlar olduğuna inanılır (Boratav, 1984: 74-75).

Alkarısı hakkında Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde farklı inanışlar görülmekle beraber, ortak inanışlar şöyle özetlenebilir: Alkarısının daha çok nehir, çay, dere, göl gibi sularda; ağıl, samanlık, viranelik gibi yerlerde yaşadığına inanılır. Özellikle akarsuların döne döne aktığı, yani anaforların olduğu yerler onun evidir. Anaforların olduğu yerlerde yıkananları al-karısı alttan çekerek suyun içine alır ve boğulmalarına sebep olur. Vücut yapıları bakımından insana benzeyen, hatta içlerinde çok güzel olanlar bile vardır. Bunun sonucu alkarısı ile evlenen erkekler görülmüştür. Bazı alkanları da

insan-hayvan karışımı bir görünümde olur. Öldürücü dev ya da cin, uzun boylu, uzun parmaklı ve tırnaklı, dağınık saçlı, yağlı vücutlu, el ve ayakları küçük, at gibi uzun dişli, ayaklarının tabanı önde, ayak parmakları arkada, bir dudağı yerde, bir dudağı gökte, memelerini omuzlarından geriye atabilen bazen zenci gibi esmer, gözü tepesinde olan ve al gömlek giyen alkarıları da vardır (Albayrak, 2004: 11-12).

Alkarısı gecenin en ıssız saatlerinde ahırlara girer, kısıraklara biner onları ahırda bir baştan bir başa koşturarak hâlsiz düşürür, bazen de yelelerini örer. Diğer taraftan insan ciğeri, böbreği ve yüreği yiyerek geçindikleri için lohusa kadınlara musallat olur. Lohusa kadınlara doğumdan sonra yemek yedirildiğini bilen alkarısı, lohusanın bulunduğu eve gider, lohusaya yedirilen yemeğin ilk lokmasına bir kıl şeklini alarak karışır ve hastanın karnına girer, onun böbrek, yürek ve ciğerini alıp götürür. Bunları önce suya basar, sonra çıkararak yer. Bu esnada lohusadan kan açılır, böylece lohusayı al bastığı anlaşılır. Bu kanın önü alınamaz ve hasta kırk gün içinde ölür. Ancak hastayı al bastığı anlaşıldığında hemen harekete geçilerek al korkutulup ürktülerek böbrek, yürek ve ciğer henüz suya basılmadan bırakılırsa, bunlar kendiliğinden gelip lohusayı bulur ve lohusa sağlığına kavuşmuş olur (Albayrak, 2004: 11-12).

Anadolu'nun her yerinde olduğu gibi Adana halk kültüründe de loğusaya musallat olan Alkarasından söz edilmektedir. Adana'da Albasması, Alkarısı, Goncalas, Cangoloz adlarıyla anılmaktadır. Alkarısı; kabus, cin, korkunç bir şey, ağırlık, şeytan, ruh, gizli bir güç, ateşli bir hastalık, görünmeyen kötü güçlerden olarak tanımlanmaktadır. Loğusanın üzerine çöken, çocuğunu veya loğusayı boğmaya ya da öldürmeye çalışan kimi zaman tanıdık biri kılığında, kimi zaman iri bir adam, kimi zaman da kadın kılığında beyaz sakallı bir adam olarak tasarlanmaktadır. Loğusa uykudayken alkarasının üstüne çökmesi, göğsüne oturmasıyla nefes alamamakta ya da bağırp çağırarak, ancak, sesini hiç kimseye duyuramamaktadır. Genelde ateşli bir hastalık ve kâbus görme ve ter içinde uyanma olarak anlatılmaktadır. Alkarasının amacının çocuğu veya anneyi öldürmek olduğu, bunun için de yalnız bırakılan loğusaya musallat olduğu düşünülmektedir (Başçetinçelik, 2009: 98-99).

Alkarasının loğusaya ve çocuğa zarar vermesini önlemek için birtakım tedbirler alınır. Bunların başında loğusayı yalnız bırakmamak gelir. Ardından kötü bir ruh olduğuna inandıkları alkarasının gelmesini önlemek için loğusanın ve çocuğun bulunduğu odada Kuran, ayva, süpürge, makas veya satır, bıçak veya demir, ekmek, iğne, soğan, sarımsak, elek, nazar boncuğu, kırmızı bir şeyler ve su çocuğun ve annenin yastığı veya yatağı altına veya başucuna konmaktadır. Ayrıca, kapıya al bağlama veya dikenli çalı asma, ocaklının bir eşyasını odada bulundurma gibi davranışlar uygulanır. Böylece, o odaya veya eve giremeyeceğine inanılır. Albasmasına akalanan kadın ya ölmekte ya da sakatlanmaktadır

(Başçetinçelik, 2009: 98-99).

Gerek kısrakları gerek lohusa kadınları alkarısından korumak için şu yaygın inanış vardır: Türk toplumu içinde bazı aileler "ocak", "al ocağı" yahut "ocaklı" olarak adlandırılır. Ocaklı fertlerden biri kısraklara veya lohusa kadınlara musallat olan alkarılarını yakalayabilir veya onlarla gaipten konuşabilir. Böylece alkarılarının kötülüklerini önleyebilir. Bunun dışında alkarılarından korunmak için çeşitli önlemler alınabilir: Alkarısının musallat olduğu atın beline akşamdan kara sakız, katran, zift gibi yapışkan şeyler sürülür. Alkarısı gece gelip ata binince, atın sırtına yapışıp kalır. Ocaktan olan biri yetişip alkarısının göğsüne bir iğne (bazen çuvaldız) geçirir, böylece alkarısı yakalanmış ve herkese görünür bir hâle gelmiş olur. Hemen orada alkarısına yakalandığı ahırın sahibinin evinden başka bir eve gitmeyeceğine ve alkarısı olduğunu kimseye söylemeyeceğine dair yemin ettirilir. Böylece normal bir insan gibi hayatını devam ettiren alkarısı, yakasına saplı iğne durduğu sürece hiçbir tarafa gidemez. Kendisinin bu iğneyi çıkarma olanağı yoktur. Ancak iğnenin başkaları tarafından çıkarılması gerekir (Albayrak, 2004: 11-12).

Lohusa kadını alkarısının basmasından korumak için hem albasma-
dan önce hem albastıktan sonra bazı önlemler alınabilir: Lohusaya
doğumdan sonra hazırlanan ilk yemeğin ilk lokması ebe tarafından yediril-
mez. Çünkü alkarısının bir kul şeklinde bunun içine yerleştiğine inanılır.
Hasta bilhassa geceleri hiç yalnız bırakılmaz. Mutlaka yanında bir erkek,
genel olarak kocası bulunur. Hastanın başına bir al (kırmızı) ipek başörtüsü
bağlanır. Alkarısı kırmızı renk-ten hoşlanmadığı için lohusaya yaklaşamaz.
Gündüz zorunlu olarak yalnız kalacak olursa lohusaya sakız çiğnetilir ki
uyumasın. Dualar okunarak lohusanın yatağının etrafına bir urgan sarılır.
Hastanın başucuna tüfek, kılıç, kazma, kürek, çapa, süpürge gibi şeyler ko-
nur. Lohusanın yastığının altına En'am-ı Şerif veya bıçak konur, hastanın
yastığına al bir örtü örtülür veya iğne saplanır. Lohusanın başucuna içinde
soğan, yumurta, üzerlik gibi şeylerden biri bulunan bir torba asılır. Lohusayı
al basınca, yani lohusa fenalık geçirince yanında bulunanlar "Hay havar!"
ederler, bağırıp çağırarak alkarısını korkutup, ciğeri, böbrek ve yüreği suya
basmadan önce traçmasını sağlarlar. Silah atılır, eğer ilk kurşun patlamazsa,
hasta ölecek demektir. Ayrıca lohusanın yattığı odaya kır donlu (beyaz ren-
kli) bir erkek at çekilir, hastanın yorgani üzerine arpa dökülür; eğer at bu
arpayı keserse (yerse) hasta kurtulacak demektir. Şayet at ürker ve arpayı
yemezse hastanın öleceğine inanılır (Albayrak, 2004: 11-12).

Tarsus'ta loğusanın üstünden cenaze alayı geçerse loğusayı ve çocu-
ğunu al basar inanışının temelinde de cenazenin arkasından iyi ruhlar geçer,
loğusanın da cünup olduğu düşünüldüğü için bu ruhlar loğusayı çarpar dü-
şüncesi yatmaktadır. Gelinin ve cenazenin kırkının bebeği ve loğusayı çar-

pacağı inancında cünüplük kavramıyla karşılaşılıyor. Dolayısıyla âdet ve İslâmî kuralların iç içe geçtiğini söyleyebiliriz (Dalgıntekin, 1995).

Adana/Feke’de albasması konusunda yapılan uygulamalarda eski kültür izlerinin yanında odaya Kur’an koyma gibi uygulamalarla İslâmî etki de kendini göstermektedir (Karakaş, 2005).

Sarılık

Doğumdan hemen sonra çocuğun fizyolojik bir değişiklikle geçirdiği sarılık için de bazı uygulamalar yapılır. Çocuğa örtülen ve giydirilen sarı giysi ve üzerine takılan sarı nesne ile sarılığın gelmeyeceğine inanılır. Halk inanmalarında uygulanan pek çok pratikte, burada olduğu gibi benzetme veya taklit öğelerinden yararlanılmaktadır (Başçetinçelik, 1998).

Aydaş Çocuk, Aydaş Aşı

Adana’da doğumdan sonraki aylarda gelişemeyen, cılız, hastalıklı çocuğa “aydaş çocuk” adı verilir. Aydaş çocuk için “aydaş aşı” pişirilir. Bu, sembolik bir aştır. Çocuğun yeterince pişmediği düşüncesinden hareketle yapılan taklit büyülerinin uygulamasıdır. Aydaş çocuğu dikenli gül ağacının arasından ve kurt ağzının iskeletinden geçirme uygulanan diğer pratiklerdir. Eski Türklerden bugüne kadar kurt, kutsal bir hayvan olarak kabul edilmiş, kurdun derisi, bıyığı, dişi, başı halk hekimliğinde şifa verici olarak kullanılmaktadır (Başçetinçelik, 1998). Adana/Feke’de aydaş çocukla ilgili uygulamalarda dört yol ağzında “aydaş aşı” pişirilmesi dikkat çekicidir. Burada çocuğun fiziksel olarak henüz tam anlamıyla olgunlaşmadığı ve bu şekilde yolların kesiştiği noktadan da güç alınarak çocuk ateşle olgunlaştırılmaya çalışılmıştır (Karakaş, 2005:78) .

Köstek Kırma –Köstek Kesme

Yürüyemeyen, yürürken ayakları dolaşıp düşen çocuğun kösteği kırılır. Büyümlük bir işlem olarak köstek kırmada, çocuğun yürümesini engellenen bağ kesilmeye çalışılarak taklit büyüsi yapılmaktadır. Bunun için çocuğun bacaklarına şeker sucuğu, ip, şeker torbası bağlanır ya da ayakları arasına simit konur. Köstek, ya bir çocuk, ya yaşlı bir kadın tarafından kesilir, ya da köpeğe ekmek vererek çocuğun kösteğinin kırılması istenir. Başka bir çocuğun eline sucuk verilerek yürüyemeyen çocuğun o sucuğu almak için yürüyeceğine inanılır ya da bacağına takılan simidi bir çocuğun kapmasıyla çocuğun yürüyeceğine inanılır. Çocuk yürürken köstekleniyorsa kösteği, üç salı makasla boş bir şekilde kesilir (Başçetinçelik, 1998:67). Adana/Feke’de “Köstek kesme” uygulamasında çocuğun yürüyememe durumunu ortadan kaldırmak için de taklit büyüsi şeklinde bir işlem görüyoruz. Çocuğun ayaklarına bağlı olan ip kesilerek ayaklarının açılması ve yürümesi sağlanmaya çalışılmaktadır (Karakaş, 2005:76).

Adaklı Çocuk

Doğan çocuğun yedi yaşına kadar saçını kesmeme veya saçını yedinci yaşında ziyarette kesme, yedi yıl başkasından giydirme ya da yedi Mehmet evinden giydirme gibi yedili uygulamalara çokça rastlanmaktadır (Başçetinçelik, 1998:87).

Bebek Eşi

Doğumdan hemen sonra çocuğun eşinin toprağa gömülmesi olayı eski Türklerden günümüze kadar halk geleneğinde yerini korumaktadır. Eskiden olduğu gibi bugün de eş toprağa gömülmekte göbek de uygun bir yere saklanmakta veya gömülmektedir (Başçetinçelik, 1998:87).

Harput'ta çocuğun doğumundan sonra göbeği belli bir uzunlukta kesildikten sonra ebeler tarafından bağlanır. Kesilerek alınan göbek kordonu eşle birlikte toprağa gömülür. Çocuğun bağlanmış göbeği ise, belli bir süre sonunda kendiliğinden düşer. Bu göbek parçasına ait inanç ve pratiklerinde yine Umay iyesi ile ilişkilidir. Nitekim kız çocuğuna ait göbek parçası, çocuğun sağlıklı büyümesi, gelin olup evinin hanımlığını yapması amaç ve inancı ile evin uygun görülen bir yerine gömülür. Erkek çocuğunun göbeği ise, ileride iyi bir iş ve meslek sahibi olması inancı ile okul bahçesine veya cami avlusuna gömülür. Bu pratiklerde, bu göbek parçasının taşıdığı yapı ve fonksiyonlar, Umay iyesinin taşıdığı unsurlarla birleşip bütünleşir. Ayrıca göbeğinin kesilmesi işleminde kullanılan bıçak, makas jilet gibi aletlerin lohusanın yatağının altında kırk gün süre ile bekletilmesinde de amaç ve inanç yine aynıdır. Zira Alkarası'na karşı demirin koruyuculuğu, himayeci bir ruh olan Umay'ı memnun etmekte, onun iş ve sorumluluğunu kolaylaştırmaktadır (Araz, 1995: 98).

Diğer Doğum Âdet ve İnanmaları

* Yörüklerde, *"Erkek çocuk obanın alevi, kız çocuk evin közüdür"*, sözü yaygındır.

* Çocuk kırk günlük olunca vücuduna bal sürülür. Ak toprak tozu serpilerek kundaklanır.

* Diş çıkaran çocuk için buğday kaynatılır, süt dağıtılır.

Anadolu'nun değişik yörelerinde anne sütünün çoğalması için çeşitli şekillerde uygulanan büyüsel pratiğe burada; otlamaya giden ineğin ağzına soğan verilmesi, çobanın avucuna kavurga verilmesi biçiminde rastlanıyor (Başçetinçelik, 1998).

B.EVLENME

Evlenme, kadınla erkeğin aile kurmak için yasaca birleşmeleridir. Kızın ve erkeğin sosyalleşme sürecinin önemli bir aşamasıdır. Aileler ara-

sında dayanışmayı, toplumsal ve ekonomik ilişkiyi belirler, düzenler. Evlenme törenleri bağlı bulunduğu kültür tipinin öngördüğü belirli kurallara ve kalıplara uyarlanarak gerçekleştirilir. Evlenme, tören, töre, âdet, gelenek, görenek ve inanma bakımından zengin bir tablo çizer (Örnek, 1985: 185).

Bireyin yaşamındaki geçiş dönemlerinden biri olan evlenme; kız ve erkeğin bir aile olarak sosyal yaşama katılma sürecinin başladığı önemli bir dönemdir. Ailenin toplumsal yapının temelini oluşturması, bu birliği sağlayan evlenme olayına evrensel bir değer kazandırmıştır. Her toplumda evlenme, bağlı bulunduğu kültür tipinin belirli kurallarına uyularak gerçekleştirilir. Bu nedenle, evlenmede uygulanan töre, adet gelenek ve görenek o toplumun evlenme kültürünü oluşturur (Başçetinçelik, 2009: 149).

Türkiye'de kültürel değişimlerin yoğun olarak görüldüğü büyük kentlerde, doğrudan tanışıp anlaşılarak evlenmeler giderek yaygınlaşırken, geleneksel kesimlerde evlenme biçimlerinin başında görücülük gelmektedir. Görücülükte, erkeğin aile bireyleri ile akraba ve komşulardan seçilen birkaç kadın, daha önce düşündükleri ya da komşularca önerilen kızın evini ziyaret ederek, kızı yakından incelemeleri ve niyetlerini kıza ve ailesine belli etmeleri söz konusudur. Buna *kız bakma*, *görücü çıkma*, *dünür gezme* gibi adlar verilir. Görücüler kızı görüp, olumlu bir yargıya vardktan sonra, daha ayrıntılı bilgiler edinmek için ziyaretlerini bitirirler. Böylece, kız ailesine de düşünme payı bırakılmış, güvey adayı hakkında bilgi edinmeleri için zaman tanınmış olur. Her iki tarafın olumlu bir karara varması sonucu görücülerin işi bitmiş olur. Görücülük yoluyla evlenmede, evlenecek erkek veya kızdak çok, ailelerin girişimi, isteği ve beğenisi ön plandadır (Başçetinçelik, 2009: 149).

1. Evlenme Biçimleri

Evlilik, insan hayatında iki gencin hayatını birleştirmesiyle oluşan önemli geçiş dönemlerinden biridir. Evlilik ile ailenin temeli atılmaktadır. Evlilik kurumu daha önce gençlerin anne ve babalarının verdiği kararla kurulurdu ve bu karara karşı gelindiğinde gençler kaçarak evlenirdi. Günümüzde gençlerin kararlarına anne ve baba onay vermektedir. Bundan dolayı kaçarak evlenme eskiye göre azalmıştır. Her ne kadar anne ve baba gencin düşüncelerini dinleyerek, onun evlilik kararına destek verse de yaşadığı toplumun gelenek, görenek, töre ve yasalarına uymak zorundadır (Altun, 2004: 226).

Toplumların tarihsel boyutları, ekonomik yapıları, yerleşim düzenleri, üretim ilişkileri, gelenekleri, kısaca kültürleri evlenme biçimlerini de belirlemektedir. Her toplum ya da grup, kendi yapısına uygun evlenme biçimlerini tercih ederken, yapısına aykırı düşecek olanları da önlemeye çalışmaktadır. Ülkemizde, kültürel değişmelerin daha etkin görüldüğü büyük

kentlerde doğrudan tanışıp, anlaşarak evlenmeler giderek yaygınlığını arttırırken, gelenekselliğin ağır bastığı yerlerde "görücülük" başta olmak üzere, "beşik kertmesi", "kız kaçırma", "başörtüsü (destmal) kaçırma", "oturakalma" (erkek kaçırma) ve "berdel" (karşılıklı kız değişimi) gibi (Örnek 1977:185-188) geleneksel evlenme biçimleri sürdürülmektedir (Çobanoğlu, 2009, C.3:1074-1084)

İlk dönem klan ekzogamisi (dıştan evlenme) bir yana bırakılırsa, ataerkil kabile ve aşiret dönemlerinde, evliliklerin kız kaçırma biçiminde olduğu bilinmektedir. Kabile federasyonu (il) aşamasında eski ekzogami dairelerinin devam etmesine rağmen, toplumun genişlemesiyle, kabileler arası evlilikler endogamik evlilikler olarak yorumlanabilir. Ataerkil ailenin temelini oluşturan dıştan evlilik ve kız kaçırma geleneği Türklerde uzun süre, hatta bazı yerlerde günümüze kadar devam etmiştir. Bu âdetlerin kalktığı yerlerde ise izleri görülür. Türklerde dıştan evlilik daha çok iki boyun birbirlerinden kız alıp vermesi biçiminde olmaktadır; yani iki boy aralarında karşılıklı kızlarını değiştirmektedir. Altay ve Yenisey boylarında dıştan evlilik hala yürürlüktedir.

Türkiye’de farklı biçimlerde evlenmelerle karşılaşmaktayız. Türkiye’de kültürel değişmelerin etkili olduğu büyük kentlerde doğrudan tanışıp evlenme artarken gelenekselliğin ağır bastığı yerlerde görücülük hala en etkili evlenme biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Ömek, 1995: 185).

Kız Kaçırma

Eski dönemlerde evlilikler kız kaçırma ve yağma yoluyla olmuştur. Yakut ve Altay Türklerinde son zamanlara kadar evlenme, ancak kız kaçırma ile meşru sayılmıştır. Altay Türklerinde, bugün bile, erkek ve kız tarafları arasında anlaşma yapıldığı halde, erkek kendi soyunun yiğitleriyle beraber giderek kız kaçıır (Erkul, 2002: 59).

Türkiye’de görülen evlenme biçimlerinden biri de kız kaçırma yoluyla evlenmedir ki hala önemli bir yer tutan evlenme biçimidir (Deliömeroğlu, 1997: 47).

Oturak Alma

Anadolu’da erkeğin kız kaçırmasının yanı sıra seyrek olarak görülen bir başka kaçma yoluyla evlenme de “oturak alma” biçiminde evlenmedir. Bu evlenme biçiminde kız bohçasını alır, erkeğin evine gidip oturur (Ömek, 1995: 186). Bu evlenme biçimine Kütahya, Sivas, Kastamonu illerinde rastlanmaktadır (Balaman, 1973: 65-75). Kastamonu’da bir kızın bazen gözünün tuttuğu herhangi bir erkeğe kaçtığı sık sık tespit edilmiş bulunmaktadır. Yasa, kızın bu türden bir evliliğe başvurmasını iki nedenle açıklamaktadır: Birincisi kızın sevdiği kişiyle evlenmesine ya kendi ailesinin ya da karşı tarafın razı olmaması; ikincisiyse yoksulluktur. Neden ne olursa olsun, kız onurunu

hiçe sayarak erkek evine geldiği için erkek tarafı çoğu zaman kızı gelin olarak kabul etmektedir (Örnek, 1995: 186).

Beşik Kertmesi

Türkiye’de görülen evlenme biçimlerinden bir diğeri de “beşik kertmesi”dir. Anadolu’da gençlerin çocuk yaşta birbirleriyle nişanlandırılması olan beşik kertmesi günümüzde önemini kaybetmiştir; ancak bu biçimde nişanlandırılmanın çok eski bir gelenek olduğu bilinmektedir (Altun, 2004: 228).

Dede Korkut Hikâyeleri’nde de adı geçen beşik kertmesi yoluyla çocukları nişanlamanın çok eski bir gelenek olduğu anlaşılmaktadır. Bir aileye hısımlık kurmak isteyen ya da bir yakınıyla var olan dostluk bağı, ekonomik ilişkisini pekiştirmek isteyen başka bir ailenin, söz konusu kişinin yeni doğmuş kızını oğluna nişanlaması bu geleneğin temelini oluşturur. Böylece çocuklar ergin yaşa ulaştıklarında evlenmeleri için kendi istekleri dışında nişanlanmış olurlar. Bu bağı belirtisi olarak da çocukların beşiklerine birer kertik yapılır, beşik kertme adı da buradan gelmektedir. Bu tür nişanlanmaya Hindistan ve Avustralya’da da rastlanmaktadır. Bu tür nişanlanmanın ilerde birtakım sürtüşmelere ve gerginliklere yol açtığı da bilinmektedir. Oğlanın ya da kızın evlenme çağına geldiklerinde taraflardan birinin sözünden dönmesi onurla oynanma ve saygınlığı sarsma olarak yorumlanabilmekte, seyrek olmakla birlikte kimi zaman kanlı bir olaya da dönüşebilmektedir (Örnek, 1995: 187).

Berdel

Berdel, başlık sorununu ortadan kaldıran, hem kızı hem oğlu bulunan iki ailenin karşılıklı olarak çocuklarını evlendirme suretiyle gerçekleştirilen bir evlenme biçimidir. Böylece bir aile, diğer bir aileye kızını verir ve oğluna da o ailenin kızını almış olur. Bu evlilik biçimine Hakkari’de “kapir” denir (Altun, 2004: 229).

Taygeldi

Başka bir evlenme biçimi de "taygeldi " evliliğidir. Dul kadının, eski kocasından olan çocuklarını da alarak dul bir erkekle ya da dul bir erkeğin eski karısından olan çocukları da alarak dul bir kadınla evlenme biçimine taygeldi evlilik denmekte, bu çocuklara da taygeldi adı verilmektedir. Taygeldi evliliğin temelinde sosyo-ekonomik ve psikolojik etmenler rol oynamaktadır (Örnek, 1995: 189).

Levirat

Önceleri İslâmiyet’in uygulamasında olmayan bazı âdet ve inanmaların İslâm tarafından da onaylandığını söyleyebilir ve levirat âdetini buna örnek olarak verebiliriz. İslâmiyet’in üvey annelerle evlenmeyi yasaklayıp

kadınların ölen eşlerinin kardeşleriyle evlenmesini emretmesinden sonra levirat âdeti bu yönde uygulanmaya başlamıştır.

“Levirat” yani kayınbiraderle evlenme biçiminde dul kadın, ölen kocasının kardeşiyle evlenmektedir. Bu da iki durumda görülmektedir. Birincisi, kayınbiraderin bekâr oluşu, diğeri ise kayınbiraderin evli oluşudur. Çocuklar açısından en iyi biçimde meşru babalığın amca tarafından yapılabileneceğinin ve çocuğun ortak mal üzerindeki haklarının bir yabancıya geçmeyip aile içinde korunabileceğinin düşünüldüğü yörelerde bu gelenek uygulanmaktadır (Tezcan, 1998: 209).

Sorarat

“Sorarat” yani baldızla evlenme biçiminde ise erkeğin karısı öldüğü zaman, karısının bekâr olan kız kardeşi ile evlenebildiği görülmektedir (Tezcan, 1998: 208).

2. Evlilik Çağı- Evlilik Yaşı- Evlenme İsteğini Belli Etme

Cinsel değişme ve gelişmenin olduğu buluş dönemi (kızlar için 11-13, erkekler için 13-15) kırsal kesimde kız ve erkek için evlenme yaşı olarak görülmektedir. Yasalarımıza göre evlenme yaşı 18 olmakla beraber 14 yaşını doldurmuş kızla 15 yaşını doldurmuş erkek olağanüstü bir durumun varlığı halinde yargıç kararı ile evlenebilir (Ömek, 1995:190).

Çocukluktan çıkıp ergenliğe girmiş kızın davranışları, bağımsızlığı sınırlandırılır. Kızın herkese itaat etmesi, az konuşması, utangaç olması beklenir. Kız bu dönemde dışarıya gönderilmemeye başlanır; çarşıya veya pazara annesine yardımcı olmak amacıyla gönderilir. Ergenlik döneminde ise erkekler asabileşir. Büyüklere kafa tutup, saldırgan tavırlar takınırlar. Çocuk olmadıklarını her fırsatta belirtirler. Gencin ahlâkının bozulmaması isteği erkenden evlendirilmesine yol açar (Tezcan, 1998: 64-65).

Türk sosyo-kültürel yapısında geleneksel olarak kızın ve erkeğin evlenme çağına geldiklerine dair kabullerin başında "buluşa erme" yer alırdı. Günümüzde, gelenek çevresi son derece daralmış olan bu ölçütün yerine kanunen belirlenmiş 18 yaşını doldurmuş olmak yaygınlaşmaktadır.

Evlenme işinde bir de sıra gözetimi vardır. Ağabeylerin veya ablaların daha önce evlenmelerine dikkat edilir; ancak küçük kızın evlendirilmesinde büyük kızın ya da kızların henüz evlenmemiş olmaları önemli bir engel sayılmamaktadır. Özellikle son yıllarda böyle durumlarda ağabey ve ablalardan izin istenmektedir. Kırsal alanda evlenme, kentlere göre daha erken yaşlarda olmaktadır. Kimi yörelerde erkeğin askere gitmeden önce evlenmesi, kimi yörelerde ise erkeğin askerliğini bitirdikten sonra evlenmesi için girişimlerde bulunulur. Genellikle kızlarla erkeklerin evlenme yaşları birbirine yakın olmaktadır. İster kırsal kesim, ister kentsel kesim olsun evlenme yaşını ve zamanını ekonomik etkenlerin, sosyal olayların, göçlerin,

ölümlerin belirlediğini söylemek gerekir. Evlenme girişiminde erkek ve erkek ailesi aktif durumdayken, kız ve kız ailesi pasif durumdadır (Santur, 2004 b: 2).

Kızlar 17-18, erkekler askerlik dönüşü 22-23 yaşında evlenme çağına gelmiş olarak kabul edilirler. Evlilikte akraba olmaması şartı aranır. Evlenme yaşına gelen gençler evlenme isteklerini evin büyüklerine söyleyemezler. Çeşitli yollara başvurarak bu dileklerini belli ederler. Birkacını şöylece sıralayabiliriz: Ayakkabıları ters çevirme, devamlı of çekme, süpürgeğin üstüne oturma vb. (Artun,1998: 4-28).

Adana ve çevresinde evlenme çağına gelen gençler birtakım davranışlarla ailelerine bu isteklerini belli ederler. Kızlar asabileşir, sorulan sorulara bağırıp çağırır, söz tutmaz olur. Bulaşıkları yıkarken kapları birbirine vurur, ev işleri yaparken –ölsem de kurtulsam-gibi sözler eder, yaşı geçmişse içi geçmiş karpuzu annesine gönderir. Erkekler de kızlar gibi huysuzlaşır, yalnızlıktan, soğuktan şikâyet eder. Alıp başını gideceğini, evden ayrılmak istediğini söyler. Sofrada pilava kaşık batırır, ah çeker Çankırı’da evlenmek isteyen delikanlı eve geç gelir, sabah geç kalkar, yemek beğenmez, her şeye kusur bulur. Daha olmazsa annesinin ayakkabısını nal çivisiyle eşiğe çıkarır. Sinop’ta ise erkekler babalarının ayakkabılarını ters çevirerek iki ayakkabıyı birbirine sürterek; kızlar yemek yemeyerek, kimseyle konuşmayarak, somurtarak evlenme isteklerini belli ederler (Başçetinçelik, 1998: 120).

3. Evlilik Öncesi

Ülkemizde geleneksel kültürde evlilikler görücü usulü ile yapılır. Bu tür evliliklerde uygulanması gereken bir dizi eylem vardır. Bunlar; gelin ya da güvey seçimi, görücülük, kız isteme, söz kesimi ve nişandır.

Evlenme Aşamaları

a. Kız Bakma - Kız Görme:

Toplumumuzda, gelin olarak seçilecek kızın huyunun bilinmesi çok önemsenen bir konudur. Bu nedenle bazen çok yakın çevreden, yakın akrabadan ya da komşudan bir kızın gelin olarak tercih edildiği bilinmektedir. Erkeğe ise evlilikte düşen en büyük sorumluluk, ekonomik alandadır. Aileyi zor duruma düşürmeden, sıkıntısız bir şekilde geçindirmek erkeğin görevidir (Er Uğuzman, 2000: 269- 270).

Oğluna kız arayan anne, gelin adayında bazı özellikler arar. Gelin hanım ev işlerinde becerikli olmalı, temizlik ve düzene dikkat etmeli, güler yüzlü olmalı, gelen misafirleri güler yüzle karşılamalı ve en iyi şekilde ağırlamalıdır. Bunların yanı sıra gelin adayının dini bütün ve güzel olmasına da dikkat edilir. Büyüklerine karşı saygılı olmayı bilen, hoşgörülü, kibar, nazik, kültürlü, dedikodu yapmayan, marifetli, yaptığı yenilip içilen,

temiz, namuslu olması özelliklerini aramaktadır. Gelin adayını ararken de bu özellikleri aradıklarını aracı kişilere belirtirler. Ayrıca çiftçilikle geçinen aileler farklı olarak; çiftçiliği bilen, ahır tanıyan, hayvanlara nasıl bakılacağından, sütün sağımından anlayan genç kızları tercih ederler. Damat adayında aranan özellikler ise evini geçindirecek ve kimseye muhtaç olmayacak bir işinin olması, kötü alışkanlıklarının bulunmaması ve geçmişinin temiz olmasıdır (Eroğlu, 2003: 94).

Evlenme çağına gelen oğullarına ailesi önce beğendiği bir kız olup olmadığını sorar. Eğer oğlan kız beğenmeyi ailesine bırakırsa ailesi önce çevreden soruşturarak kız arar. Kız ararken kızda ve ailesinde ahlaki yapı, maddi durum, fiziki güzellik vb. özellikleri arar. Oğlanın beğendiği bir kız varsa aynı özellikler soruşturularak araştırılır. Çevredeki evlenme törenleri, kızlarla erkeklerin birbirlerini görüp tanışma ortamlarıdır. Eğer bir kıza karar verilirse kız evine görücü gönderilir. Görücüler oğlanın annesi, teyzesi, halası, yengesi ve komşu kadınlardır. Kız evi bu ziyaretin nedenini sezer. Gelin adayı kız, gelenleri güler yüzle karşılar. Teker teker ellerini öper. El öpme sırasında ve ziyaret boyunca kız belli edilmeden incelenir. Vücutça bir kusuru olup olmadığına dikkat edilir. Yürüyüşü, oturması, kalkması, davranışları gözlenir. Evin temizlik ve düzenine bakılır. Kız beğenilmişse, görücülerden yaşlı bir hanım kızı beğendiklerini, uygun görürlerse kararlaştırılacak bir günde erkeklerin kızı istemeye gelip gelemeyecekleri sorar. Kızın annesi ya da yakınlarından biri bu tekliften memnun kalmışsa "Madem ki siz münasip gördünüz, kısmetse olur. Ama bir kere de erkeklere danışalım." der. Görücü misafirler uğurlanır (Artun, 1998: 4-28).

Kayseri’de gelin seçiminde hamamlar önemli bir yer tutar. Orada kızın vücudu, huyu, bohçasının içindekilerden marifetleri araştırılır. Damat adayının seçiminde ise damat olacak erkeğin çirkin, hasta ve işe yaramaz olmaması yeterli olup, diğer olumlu özellikleri de soruşturulur (Türkten, 1996: 227-233).

Artvin’de ise evlenmeye hazır kızlar; ağzı var dili yok, çok hamarat, gölete uçan kuşun örneğini çıkarır, sözleriyle övülür (Özdemir, 1985: 26). Düz tabanlı kızın uğursuzluk getireceğine inanılır. Çatık kaşlı kızların ise bahtlarının açık, ömürlerinin uzun olacağı düşünülür (Tacemen, 1995: 40).

Örneğin; Bartın’da kız seçimi yapılırken boy güzelliğine değil huy güzelliğine bakılır. Bunu ifade etmek için de “Güzelden kırk günde bıılır; ama huyu güzelden ömür boyu bıılmazmış” denilir (Abdülkadiroğlu, 1987: 2-11).

b. Kız İsteme-Söz Kesme:

Erkek tarafının gelin adayını beğenmesinden sonra erkek tarafı aile büyükleriyle, yakınlarıyla kız istemeye gider. Bu ziyarette kızın akrabalarından, ortak komşularından da yanlarına aldıkları insanlar

olmaktadır. Kız arama, bulma, beğenmede kadınlar ön plândayken dünür gitmede ise erkekler ön plândadır. Kız evindeyken oturulur oturulmaz kız istenmez, kızı dünürçülerin en yaşlı ve itibarlı olanı -Allah'ın emri, peygamberin kavliyle kızınız Fatma'yı oğlumuz Mehmet'e istiyoruz- diyerek kız tarafından ister (Nahya, 1987: 258).

Tire'de kız istemeye ilk gidiş cuma, ikinci gidiş pazartesi günü olur. İkram edilen kahve şekerliyse cevabın olumlu olduğu düşünülür (Artan, 1975: 7191). Kırşehir'de kız evine dünür gidildiğinde öteberi almak uğurdur. Eğer kızı vermezlerse kızın evde kalması için evin bir yerine çivi çakarlar (Arseven, 1955: 1069-1072). Kızılcahamam/İğdir'de dünürçüler, işimiz rast gitsin niyetiyle kız evine giderken çörek otu serperler (Saygı, 1965: 3876). Artvin, Akseki, İbradı'da görücüye kahve veya içecek birşeyler ikram edilmesi ikrardan sayılır (Özdemir,1985:26; Enhoş,1959:2033). Şarkışla'da dünürlüğe perşembe akşamı kadın ve erkek olarak iki grup gidilir (Kalkanoğlu,1954:1054). Trakya'da pazartesi ve cuma günlerinde dünürçülüğe gidilir (Işık,1975:7515; Karaduman,1962:150). Mersin/ Hebilli' de dünürçübaşı kızı isterken, versinler diye süpürgeyi altına alır. Kız evinin cevabı olumsuz olacaksa tez gitsinler diye dünürçülerin ayakkabıları içeriye doğru dizilir ve kötülük gelmesin diye içlerine tuz serpilir (Tacemen, 1995: 45-50). Yörüklerde ise kız verilmeden önce, oğlan tarafı soğukluk olmasın diye kız evinde su içmez (Artun, 1996: 25).

Yörük törelerine göre kız istemeye Yörük beyleri giderler. Evlenme görücü usulüyle olur. Aile reisinin verip vermemesiyle sonuca bağlanır. Anadolu'da ve kırsal kesimde evlilik önemli olaydır. Yörüklerde kız on yedisinde, erkek yirmi ikisinde evlendirilmelidir. Kız isteme, oğlanın askerden gelmesiyle yerine getirilmesi gereken bir borç olarak nitelenir. Oğlanın yakınları beğendikleri kıza bir akrasını göndererek gönlü olup olmadığını araştırır. Olumlu bir haber alırlarsa büyükler devreye girerler. Oğlan evinden seçilen uygun kişiler kızın evine gider. Kız isteme olayına "*Allah'ın Emrini Anma*" da denir. Bu ziyaret sırasında kızın davranışları dikkatle izlenir. Kızın davranışları olumluysa oğlan tarafı düşüncelerini açar. Kız tarafı düşünmek için zaman ister. Teklif kabul edilmezse uygun bir dille oğlan tarafına bildirirler. Olumlu cevap verilirse birkaç gün sonra oğlan evi kız tarafını yeniden ziyaret eder. Kız verildikten sonra aile arasında tatlı yenilerek ağızlar tatlanır. Tatlı sonrası su ve ikram edilen şerbetler içilir. Kız, büyüklerin ellerini öper. Oğlan evi ve kız evi nişan ve düğün şekli ve tarihlerini, neler yapacaklarını belirler (Artun, 1996: 25).

Kız evinde erkekler, oğlanın mesleğini, iyi ve kötü alışkanlıklarını belli etmeden araştırırlar. İyi olduğuna kanaat getirilirse oğlan evine bir gün verirler. Kız istemek için oğlanın ailesinden, akrabalarından, iş arkadaşlarından çevrede saygınlığıyla tanınan kişilerden oluşan bir grup, kız evine gider. Gelinlik kız her birinin elini öperek "hoş geldiniz" der. Kadınlar bir daha da erkek misafirlerin yanına çıkmazlar. Yalnız kız arada bir şeker

kolonya, çay, kahve vb. ikram etmek üzere odaya girip çıkar. Gelinlik kızın üzerinde en güzel elbisesi vardır. Erkekler selamlaşıp, hatır sorduktan sonra tanışılır, sohbet ederler. Bir süre sonra sedirde oturan erkek evinden bir kişi ayağa kalkarak "Haydin başlayalım" diyerek odanın ortasına gelir. Bunun üzerine kız evinden bir kişi kalkarak karşısına geçer. Bunlar kız ve erkek evinin en yakın akrabalarıdır. Önceden seçilirler. Bunlar nişan, takı, karşılıklı hediyeler, eşyalar ve baba hakkı (başlık parası) konusunda konuşup anlaşılır. Baba hakkı son yıllarda çok azalmıştır. Baba hakkının temelinde ekonomi ve evlilik kurumuna saygı yatmaktadır. Baba hakkıyla kızın ailesine düğün masraflarında katkı, evlenme yoluyla evden ayrılan iş gücünü ve ekonomik güçlüğü karşılamak amaçlanmaktadır. Kız istemeden, dünürçülük yoluyla anlaşılan ailelerin, bu anlaşmalarını daha geniş bir topluluk huzurunda sözle iyice pekiştirmelerine "söz kesimi" ya da "söz kesme" denmektedir (Artun, 1996: 25).

Söz kesmede başlık, takı, eşya, çeyiz, nişan günü üzerine konuşulup karar verilir. Bu konuşulan konular yörelere göre değişir; ancak ne şekilde olursa olsun evlenme aşamalarında erkek tarafı, kız tarafına göre âdetleri yerine getirmede daha aktif olmak zorundadır (Nahya, 1987: 260).

Şebinkarahisar'da söz kesiminden sonra kıza takılan takılara "dil bağı" adı verilir (Akyüz, 1957: 15-27). Eskişehir/Erenköy'de söz kesilince oğlan evi helva, pilav, hoşaf yapar, köye dağıtır. Kız evine de yollar, onlar da kendi çevrelerine dağıtırlar (Erk, 1974: 6999). Tire'de söz kesildikten sonra, oğlan evi bir kilo tuz alır. Bu tuz evde bitinceye kadar, işler düzenli giderse kızın uğurlu olacağına inanılır (Artan, 1975: 7191). Van'da ise başlık konusunda anlaşmaya varmaya "kesbiç" denir. Kesbiçten sonra oğlan evi kız evine 50-60 kilo şeker gönderir. Kız evi de karşılığında "kellebaşı" denilen mendil, çorap, gömlektan oluşan hediye gönderir (Orta, 1972: 6473-6475).

Kızın verilmesi kesinleşince söz kesilir. Kız evi söz bohçası verir. Düğün için kız tarafına terlik, çorap, ayakkabı, tuvalet takımı, nişan elbisesi ve çeyiz eksiklerini tamamlamak için patiska vb. verilir. Oğlan tarafı da evlerindeki kişi sayısı kadar, yakın akrabalar dahil bohça ister. Söz kesiminde erkek tarafı kıza grep, çorap, elbiselik kumaş, terlik vb. olan bohça verir. Kız tarafı da söz bohçasına mendil, gömlek, kravat, çorap vb. söz kesti alameti olarak koyar. Bohçalar karşılıklı verilince söz kesilmiş olur. Odada bulunanlar kız ve oğlan babasına "Hayırlı uğurlu olsun " vb. şeklinde iyi dilek ve temennilerde bulunurlar. Kız tarafından birisi lokum ve şeker ikram eder. Müstakbel gelin odada bulunan herkesin elini öper, kızın eline bir miktar para verilir. Nişan günü tespit edilerek dağılırlar (Artun, 1996: 25).

Samen

Kozan Yörüklerinde kız aramaya giden kişiye *samen* denilir. Samen kız isteyeceği köye giderken köyün delikanlıları bir direğin üstüne bir soğan, bir yumurta kabuğu veya bir elma geçirirler. Samen köye gelir gelmez ken-

disine silahla nişan atması teklif edilir. Bu çok tehlikeli bir oyundur. Çünkü samen nişanı vuramazsa delikanlılara bir hediye vererek hemen köyü terk etmeye mecbur olur. Samenin gideceği köy önceden onun ne zaman ve ne amaçla geleceğini bilir (Yalman, 1977: 207-211,362-363).

c. Nişan:

Nişan, söz kesiminden sonraki aşamadır. Nişana genellikle kız tarafının düğün töreni diye bakılsa da nişan masraflarını kız veya erkek tarafının karşılaması yöreden yöreye değişmektedir. Günümüzde nişan evde aile arasında ya da salon tutularak geniş bir tanıdık gurubuyla yapılmaktadır. Salon nişanlarında saz ekibi olmaktadır. Köy meydanlarında, harmanlarda yapılan nişan eğlencelerinde ise kız tarafı tüm davetlilere yemek vermektedir (Altun, 2004: 257-261).

Nişanlılık dönemi dinsel bayramlardan birine rastlarsa, örneğin; Kurban Bayramı'nda kıza kurbanlık koç gönderilir. Ramazan Bayramı'nda ise kız ve oğlan evi karşılıklı olarak birbirlerini iftara çağırırlar ya da yiyecek-içeceklerle donatılmış iftar sinisi yollarlar (Ömek, 2000: 194).

Nişanlılık süresi ailelerin durumuna bağlıdır. Özel durumlara göre bu süre uzayıp kısalabilmektedir. Geleneksel kesimde önceleri nişanlıların birbirlerini görmeleri ve görüşmeleri engellenirken günümüzde görüşme, yakın akrabaların olduğu ortamlarda gerçekleşmektedir. Nişandan ayrılan çiftlerin daha sonra köy içinden biriyle evlenmesi zor olduğundan bu yöntem uygulanmaktadır. Nişandan sonra bazı yörelerimizde dini nikah da yapılmakta, bu durumda çiftler birbiri ile rahatlıkla görüşebilmektedir.

Nişan törenleri mevlitli ya da çalgılı olabilmektedir. Yörüklerde nişan, "toy" denilen büyük bir yemek ve eğlenceyle yapılır (Artun, 1996: 25-62). Trakya'da nişandan bir gün önce kız evi, oğlan evine bir tepsi baklava gönderir. Oğlan evi bunları, köydeki evlere "nişan alameci" olarak dağıtır (Artun, 1983: 10). Kız evi de, oğlan evinden gelen kuruyemişleri okuyucu tarafından köye dağıttırır (Işık, 1975: 7515-7518). Kırşehir'de nişan törenine kadar erkek tarafı, kız evine her gidişte çorap, elbiselik gibi hediyeler götürür (Arseven, 1955: 1069-1072). Türkmen köylerinde zengin aileler, bir hafta süren davullu zurnalı nişan yaparlar. Yakın komşulara ve köylere mum ile davet gönderilir (Kalkanoğlu, 1953: 807-808).

Nişana çok önem verilir. Nişanlı oğlan kız evine giremez. Önce kızın gönlü alınarak nişan hazırlıklarına başlanır. Dünürler gelenek gereği nişanı kararlaştırdıktan sonra oğlan tarafından davar kesilir, pilav dökülür. Çalgı eşliğinde kızın obasına evine yemek gönderilir. Yemekler kız evinde neşeyle yenir. Nişanda bazen âdet olmamakla beraber yüzük, altın gibi takılar gönderilir (Baykurt, 1993: 473-476).

Tekirdağ'da nişan evliliğe atılan ilk adımdır. Bu törenle kız ve oğlanın evlenme istekleri çevreye duyurulmuş olur. Nişan kız evinde yapılır. Nişan günü kız evi oğlan evi tarafından istenilen bohçaların yanında bir tepsi de nişan tatlısını oğlan evine gönderir. Oğlan evi nişan tatlısını nişan alameti olarak konu komşu, akrabaya dağıtır. Kız ve oğlan tarafı ile köy halkının hazır bulunduğu bir bahçede nişan töreni yapılır. Yüzükler bu törende takılarak gençlerin nişanları ilan edilir. Köy halkı bu tür törenlere büyük ilgi gösterir. Daha sonra düğün günü kararlaştırılır (Artun, 1998: 4-28).

4. Düğün

Düğün, evlenme denilen geçiş döneminin en belirgin özelliğidir. Düğünün geleneklere en uygun biçimde uygulanmasına çaba sarf edilir. Medeni nikahtan sonra yapılan düğünle, gelinle güveyin evliliği yasa, din ve bağlı bulunduğu topluluğun üyelerinin onayıyla geçerli sayılır. Düğünden amaç kadın ve erkeğin evliliğini ilan etmek toplumun gözünde geçerli kılmak, kutlamak ve kutsamaktır (Örnek, 1995: 93). Düğün, tüm dünya kültürlerinde olduğu gibi Türk kültüründe de insanların mutluluklarını ifade eden törenler arasındadır. (Altun, 2004: 92).

Düğünün ne zaman olacağı iki tarafın ailelerinin anlaşması ile kararlaştırılır. Bu süre çok kısa olabileceği gibi yıllarca da uzayabilir. Düğün, oğlanın askerliği, oğlan tarafının ağırlığı sağlayamaması veya çeyizi tamamlayamaması gibi nedenlerle gecikebilir. Anadolu'da düğünler genellikle sonbaharda olur. Sonbahar, harman işlerinin sona ermesi, kış hazırlıklarının tamamlanması ve yayladan dönmüş olması, düğün masraflarını karşılayabilme bakımından en elverişli zamandır (Boratav, 1984: 176).

Düğün toplumsal bir olaydır. Düğüne katılım daha önce yapılan söz ve nişan törenlerinden daha fazla olur. Düğün töreniyle, gençlerin kuracağı yuva ve ailelerin akrabalık bağları davetlilerin de katılımıyla onaylanmış olur. Özellikle köylerde, köy halkının hepsinin düğüne katılması istenir. Düğüne çağrı birçok yerde okuntu ile yapılır. Köylerde, köylüler düğün evine destek olurlar. Anadolu'da düğünler üç gün ile bir hafta arasında değişir; ancak bu süre günümüzde oldukça kısalmıştır (Soylu, 1973: 6663).

Gaziantep'in İslahiye ilçesinin Kırıkçalı Köyü'nde düğüne davet, özel olarak pişirilen düğün ekmeğinin dilimlerinin her birinin bir eve gönderilmesiyle yapılmaktadır. Yine erkek tarafı mumla, kibritle eşi dostu düğüne davet edebilmektedir. Günümüzde daha çok, çağrı davetiyeyle yapılmaktadır (Ekici, 1996: 66).

Tekirdağ'da düğünler bazen salı günü başlayıp pazar günü sona erer. Bu düğünler "perşembe düğünü" ve "pazar düğünü" olarak adlandırılır. Köylerde daha çok "pazar düğünü" yapılmaktadır. Düğüne cuma gecesi kız evinde, cumartesi günü oğlan evinde başlanır. Düğüne komşular, akrabalar ve köylüler katılır. Oğlan evine yakın bir yerde, komşu evinde veya bir kah-

ve ocağına giderek erkekler düğünü kutlarlar, çay, kahve içilir. Kadınlar hediyeleriyle birlikte düğün evine giderler, kız evinde ve erkek evinde cüm-büş vardır. Kızlar rengarenk elbiseleri, pırl pırl parlayan oyalı grepleriyle maniler, türküler söyleyip oynarlar. Köyde delikanlılar, oynayan kızları 30-40 metre uzaktan seyrederek. Kızlara yaklaşıp laf atmak hoş karşılanmaz. Eğlenceler kızlarla delikanlıların karşılıklı bakışmaları, kızların delikanlıların imalı maniler söylemeleriyle sürer (Artun,1998: 4-28).

Yörük düğünlerinde çarşamba günü davetliler düğüne gelir. Düğüne davetli olanların kısır keçi getirmeleri âdettir. Fakat düğünde hediye getirmek şart değildir. Düğün çeşitli eğlencelerle devam ederken aynı günün akşamında gelinin kınası yakılır. Kına gecesinde çeşitli eğlenceler yapılır. Kadınlar ve erkekler birlikte eğlenebilir. Türküler söylenir. Perşembe günü öğlene doğru kız kınalı ve duvaklı olarak çadırdan çıkar. Ata biner, kendisine güvey tarafından seçilmiş iki yenge eşlik eder. Gelin evden ayrılırken yanık türküler söylenir (Baykurt,1993:473-476).

a. Çeyiz Götürme - Çeyiz Gösterme:

Arapça “cihaz” dan gelen çeyiz; gelin için hazırlanan sandık eşyası, kızın baba evinden götürdüğü mal ve mülktür. Geleneksel kültürümüzde kız çocukları ergenlik çağına gelmeden çeyiz hazırlıklarına başlanır. Çeyiz olarak ilk önce yatak çarşafı, yastık kılıfı, yorgan yüzü, mendil, örtü vb. eşyalar hazırlanır. Hazırlanan bez eşyaların tümü işlemelidir. Çevreler, yağlıklar, kenarları oyalanmış yazmalar, el örgüsü çoraplar çeyizin tamamlayıcı öğeleridir. Ailenin ekonomik durumuna göre birkaç yatak ve yorgan, iç çamaşırları, giysiler, kilim, halı, bakır kap kakac kızı verilen çeyiz eşyaları arasındadır. Kızın ailesinin ekonomik gücü ve günümüzün yaşam koşulları kızın çeyizini de etkilemektedir. Bugün yukarıda bahsettiğimiz eşyaların dışında ailenin ekonomik gücünün yettiği ölçüde kızların çeyizinde elektrikli ev aletleri de yer almaktadır (Başçetinçelik, 1998: 167-173).

Çeyiz asma, çeyizi sergileme Anadolu’nun pek çok yöresinde gelektir. Düğünün başlamasıyla, çeyiz de asılır veya sergilenir. Bazı bölgelerde, usta kişiler çeyizi iplere asarak sergiler. Komşular, genç kızlar çeyiz görmeye gelir, işlenen çeyizden örnekler alırlar. Bazı bölgelerde çeyiz oğlan evine götürüldükten ve yerleştirildikten sonra gösterilir. Oğlan evine kız evinden çeyizin götürülmesi kimi bölgelerde düğünden birkaç gün önce olurken, kimi bölgelerimizde gelinin göçürülmesiyle birlikte olur (Başçetinçelik, 1998: 168).

Anadolu’da çeyiz götürme ve çeyiz gösterme ile ilgili farklı uygulamalar yapılmaktadır. Divriği’de düğünden bir hafta önce kız evinden oğlan evine, kızın bir takım elbisesi getirilir ve görülecek bir yere asılır. Bu elbiseye “boy” denir. Böylece kızın bir hafta sonra oğlan evine geleceği ilan edilir (Aslanoğlu, 1972: 6175-6178). Akseki/İbradı’da düğünün ilk günü kız tarafı bütün eş dost ve akrabaları davet eder, onlara yemek verir ve kızın çeyizi

asılarak sergilenir (Enhoş, 1959: 2033-2035). Eskişehir ve Trakya'da Perşembe günü çeyiz serimiyle düğün başlar (Işık, 1975: 7515-7518; Erk, 1974: 6999-7002). Kızılcahamam/İğdir'de perşembe günü oğlan evinden kız evine yük getirilir. Yemekler yenir, sonra da çeyiz oğlan evine götürülür (Saygı, 1965: 3876-3878). Bolu'da pazar günü kız evi komşuları çağırır, kızın çeyizini alır, birlikte oğlan evine giderler. Çeyizi orada asarlar (Nuri, 1961: 2307-2309). Yozgat'ta ise oğlan evinin aldığı eşyalarla kız evinin aldığı eşyalar bir listeye yazılır, kıymet takdir edilir ve şahitler huzurunda muhtarın mühürü ile dört nüsha hazırlanır. Nüshalardan biri sandığa konur, diğerleri oğlana, kızın ve oğlanın babasına verilir (Kayacan, 1978: 8258; Özbaş, 1962: 4795).

Kandıra Türkmenlerinde, düğün gününün sabahı kızın çeyizleri kız evinden bir grup tarafından erkek evine götürülmektedir. Bu götürme esnasında çeyiz köyde gezdirilerek herkese gösterilir. Erkek evi çeyizi getiren kız evine en iyi biçimde hizmet etmeye çalışır (Altun, 2004: 285).

Yörüklerde bir eve gerekli olan bütün eşyayı kız evinin getirmesi âdettir. Mutfak eşyaları güvey tarafından sağlanır. Oğlan evinden kalın (ağır-lık) istemek adet değilse de çok zaman evlenecek oğlan nişanlısına yardım parası gönderir. Çok çeyiz getiren kızın ünü obalarda anılır. Gelin, evinden göçmeden iki gün önce oğlan evine götüreceği çeyizleri ortaya serer. Obadakiler çeyizi gezerler. Dua ederler. Bu dua genellikle şöyledir: "*Tatlı geçim, hayırlı zürriyet, Allah güvendirsin.*". Çeyiz görülürken kızın ana babası da kutlanır. Çeyiz göstermeye "*sergi*" de denir (Yalman, 1977: 258-268).

Tekirdağ'da kız evinin, düğün tarihinden önce çeyiz adı verilen bir takım eşyaları hazırlayıp alması âdettir. Düğünden bir müddet önce damat ve gelin kendi yakınlarından birkaç kişiyle giyecek ve ev eşyası almak için alışverişe çıkarlar. Buna "*çeyiz düzme*" denir. Çeyiz damat evine davul zuma eşliğinde bayrakla götürülür. Çeyiz taşınırken sandığın üzerine oturma adeti vardır. Bahşiş alınmadan kalkılmaz. Bu arada gelinlik alınır veya diktirilir. Kızın çeyizi tamamlanınca konu komşuya gösterilir. Çeyiz düğüne bir hafta kala ve alay gününde oğlan evine gönderilir. Çeyiz oğlan evinde duvarlara asılır, masalar üzerinde sergilenir (Artun, 1998: 4-28).

Bu hazırlık tamamlanınca düğüne birkaç gün kala veya birkaç gün önce "okuyucu", "fike", veya "yiğitbaşı" adı verilen genellikle fakir ve dul bir kadın, komşuları, hısım akrabayı ve diğer köylüleri tek tek gelin hamamı, hamam gecesini, ana kınası ve kız kınası için çağırır. Okuyucu kadının sepe-tinde yaşlılar için kına ve gençler için kırmızı kurdeleyle bağlı tel bulunur. Köyün yaşlı kadınlarına birer fincan kına verir. Genç kızları kız kınası için yapılacak olan peksimet yapımı için kız evine çağırır. Okuyucu kadına çağırıldığı evlerden mendil, havlu, kumaş, para ve yiyecek gibi şeyler verilir. Köy kâhyası da muhtelif yerlerde bağırarak düğünü ilan eder (Artun, 1998: 4-28).

b. Gelin Hamamı:

Anadolu'nun pek çok yöresinde kına gecesinde önce gelin hamama götürülür. Yörede hamam yoksa böyle bir âdete rastlanmaz. Hamama, oğlan evinin davetiyle kız ve oğlan tarafının yakınları ve kızın arkadaşları giderler. Orada geline kına yakılır, şarkılar söylenir, oyunlar oynanır. Konukların da eşliğiyle gelin yıkanır (Başçetinçelik, 1998: 176). Köyün kadınları hamama çağınırlar. Hamam parasını oğlan evi verir. Hamamda türküler söylenir, maniler atılır, tef eşliğinde oynanır. Gelinin arkadaşları sırayla gelinle oynarlar. Hamam sonrası kız evi yemek verir. Bu yemekte özellikle yufka böreği yapılır. Pirinç çorbası, dolma, aşure vb. ikram edilir.

Bolu'da oğlan tarafı para ve kokulu sabunu kız evine yollar. Hamamda gelin yıkanırken oğlanın anası kızın başından paralar saçar. Hamamdakiler def ve dümbelek eşliğinde gelinle birlikte havuzun etrafını yedi kez dönerler (Nuri, 1961: 2307-2309). Kırşehir'de kız, hamamda davetlilerin huzurunda üstündekileri çıkarıp oğlan evinden gelen giysileri giyer ve ihtiyarların elini öper. Köçekler oynarken alınlarına para basar, çalgıcılara bahşış verir (Arseven, 1955: 1069-1072). Yozgat'ta ise "*kekil*" hamamı yapılır. Oğlan evi, önceden hamama mum, sabun, helva, pastırma, zeytin, peynir gönderir. Gelin duvaklanır ve iki kişinin kollarında hamama girer, diğerleri de arkadan ellerinde mumlarla hamama girerler. Önce gelinin mumu yakılır. Herkes mumunu gelinin mumundan yakar. Şadırvan etrafında ilahi ve türkülerle gelin dolandırılır. Dolaşma bitince herkese sabun dağıtılır ve mumlar söndürülür. Yıkama işlemi bitince gelinin mumu tekrar yakılır ve herkes mumunu gelinin mumundan yakar. Dışarı mumlarla çıkılır ve mumlar parmakla söndürülür. Genç kızlar gelini giydirir. Sonra kız evinde toplanılır ve herkesin huzurunda yaşlı bir kadın gelinin saçlarını tarar, "*kekil*" ve "*duluk*" keser (Uslu, 1985: 6-7).

Bu gece hamama gelen kadınlar arasında yapılan bir eğlencedir. Gelin kız en güzel elbisesini giyer. Genç kızlar darbuka çalar, mani söyler. Oynarken gelinin başına hamam taşı konur. Bunun içine para atılır. Toplanan bu paralar tellaklara bahşış olarak verilir.

c. Kına Gecesi (Ana Kınası, Kız Kınası):

Kına âdeti çok yaygındır. Türk inançlarında seçilmiş, adak edilmiş olanı gösterme inancına göre kına işaretini taşıyan canlı ve cansız tüm varlıkların kutsallığına inanılır, onlara dokunulmaz. Bunlara dokunana uğursuzluk geleceği inancı yaygındır. Bunlar adanmışlar, bir tür koruma altına alınmışlardır (Kalafat, 1990: 51).

Kına yakılırken gelinin ve güveyin avucuna konan para kısmet içindir. Onları ömür boyu kötülüklerden koruyacağına inanılır. Bir tür saçdır. Geline kına yakılırken başına al örtülmesi, al basmasından korunmak içindir. Kötülük ve nazardan korunmak için gelinin yüzü örtülür. Bazı köylerde kına

öncesi gelin ve güveyin iki rekat namaz kılması eski Türk inançlarıyla İslamiyet'in nasıl iç içe yaşadığının göstergesidir (Artun,1998: 4-28).

Geline kınayı kocası ölmemiş ya da kocasından ayrılmamış bir kadın yakar. Kınada ağıt yakmak, gelini ağlatmak Anadolu'nun birçok yerinde görülen bir gelenektir. Düğünde kızın bir daha dönmemesi üzerine ağıt söylenir. Ağıt söylenirken kızın annesi, babası, yengesi ve kardeşleri kızla yas edip sarılarak ağlaşırlar. Kına gecesinde ağlamayan kız ayıplanır; çünkü kızın ağlamaması kızın anne ve babasını unutacağı olarak yorumlanır ve bu tavır saygıyı aşan tutum olarak görülür (Altun, 2004: 265-268).

Kına yakma geleneği ile ilgili birçok halk inanışının oluştuğu görülür. Örneğin; Bartın'da kına gecesinde gelinin avucuna konulan kınaların içine gümüş ve altın para konur ve paralar geline verilir. Erzurum'da kına gecesinde ve düğünde ayna bulundurulması halinde bolluk olacağına inanılır. Gaziantep'te evlilik çağına gelmiş kızların kınaya katılmasıyla kismetlerinin açılacağına ve iyi bir evlilik yapacağına inanılır (Altun, 2004: 265).

Kına yakılması köy düğün geleneğinde nikah kadar önemlidir. Düğünde kıza mutlaka kına yakılır. Eline kına yakılmış gelin için artık dönüş yoktur. Kız damatla evlenmeyi kabul ettiğini eline yakılan kınayla ilan eder (Soylu, 1987: 367-368).

Polatlı/Kuşçu'da kına yakılmadan önce, kaynana kızın avucuna para basmadan kız elini açmaz (Erk, 1975: 7320-7322). Ergani'de, kına gecesinde gelinin avucuna konan altını, zıfaf gecesi damat gelinin başından aşağı döker (Gülben, 1964: 3592-3593). Kırşehir'de, gelin avucundaki kınayı anasına hatıra kalsın diye evin duvarına sürer (Arseven, 1955: 1069-1072). Çanakkaale köylerinde kız, kına gününde gelenlerin hepsinin, çocukların bile elini öper, gelin her kadınla oynar. Kadınlar getirdikleri ipekleri gelinin boynuna dolarlar. Kaynana avuç avuç şeker atar. Manilerle, türkülerle köy evleri dolaşılır, her ev üzüm, incir vb. verir ki buna "çerez toplama" denir (Karaduman, 1962: 2613). Rumeli köylerinde, kına gecesinde kız, odanın ortasındaki şerbet tasını devirir. Odaanın içine dağılan şerbetin uğur getireceğine inanılır (Baykurt, 1965: 3827-3828).

Hatay'da, gelin kınası yakacak kadın, oğlan evinden gönderilir. Isparta'da genç kızlar gelinle aynı giyimlidir. Gelinin belinde gümüş kemer, saçlarında sırma teller, başında poşu olur. Çivril'de kına gecesi eğlencelerinde "Arap Oyunu" gibi oyunlar oynanır. Sabaha karşı acıklara "yat geber" yemeği verilir. Kastamonu'da, kınada geline para ve eşya hediye edilir (Soyal, 1955: 1231-1232). Ürgüp'te kına gecesinde, kız evinden kına ve süslenmiş "nahıl ağaç" oğlan evine getirilir. Damat, nahılı getirene bahşiş verir (Önder, 1956: 1315-1316).

Harput'ta kına gecesinde, gelinin başına kaynana ve akrabalar para serper, herkes uğur diye kapışır. Gelin, kendisi için hazırlanmış bir yerde bir

süre ayakta durur, herkes onu seyreder. Kaynananın “otur” demesiyle oturur. Kınada kız evinden kimse oynamaz, oğlan evi gittikten sonra geline “çayda çıra” oynatılır. Defçi kadınlar manilerle gelini överler. Bu arada gelinin kınası yakılır (Memişoğlu, 1952: 500-504). Niğde’de gelinin avucuna konan para, bereket olsun diye güveyin kesesine dikilir. Yozgat’ta ise kına gecesinde, kız evindekiler oğlan evine baskına gider, kahve içerler. Dönüşte, daha sonra iade etmek üzere bir şey çalmak âdetidir (Koşay, 1944: 178-195).

Tekirdağ’da genellikle cuma günü gecesini, kız evinde ana kınasını kutlamak üzere toplanılır. Konuklar gelin evinin en yakın komşuları, akrabalarıdır. Bazen kınaya oğlan tarafından kızlar da gelirler. Mevsim yazsa dışarıda, kışsa içeride toplanılır. Gelin kına gecesinde gelinlik giymez ya nişan elbisesini ya da başka bir elbise giyer. Gelin kızın başı mum çiçekleriyle süslenir. Bazen kına gecesini için “*ince çalgı*” tabir edilen keman, cümbüş, darbukadan oluşan çalgıları çalan çalgıcılar tutulur. Çalgıcı tutulmazsa kızların çaldığı darbuka eşliğinde türküler söylenir, oyunlar oynanır (Artun, 1998:4-28).

Kına yakılmadan önce, genç kızlar çeşitli kılıklara girerek oyun çıkarırlar. Mani atışırlar. Kına gecesinin son saatlerine doğru geline kına yakılır. Kına yakılacağı zaman gelini bir sandalyeye oturtup yüzünü kırmızı greple örterler. Gelin bu sırada ağlamaya başlar. Eğer ağlamazsa kınanır, ayıplanır. Gelinin kınasını yengeler yakar. Kına yakmadan önce gelinin omzuna bir mendil koyarlar. Gelinin ellerine ve ayaklarına kına yakarlar. Gelinin ellerini, gelinin çeyiz sandığından çıkarılan oyali kına bezleriyle sararlar. Kına yakılırken kızlar kına vurma türküsünü söylerler. Eğer gelin uzak bir yere gidiyorsa kına yakılırken hasretliği, gurbetliği anlatan türküler söylenir. Gelini kına için bağlanmış elleriyle oynatırlar. Gelinin arkadaşları gelinin yanında kalarak sabaha kadar eğlenirler, hiç uyumazlar. Güneş doğmadan önce çalgılar çalınarak köy içinde yakın bir çeşmeye gidilir. Gelinin annesi ve babası genç kızlara gelinin kınasını yıkatırlar. Gelinin avucundan çıkan paraların bir kısmını arkadaşlarına verirler, bir kısmını ise gelinin sandığına ve damadın cebine kısmeti açılınsın diye koyarlar (Artun, 1998: 4-28).

Tekirdağ’da oğlan evi cumartesi günü sabahın kız evini kadın berberine götürür. Köyün bütün genç kızlarının saçları yapılır. Akşam için ince çalgı tutulur. Gelin o gece gelinlik giyer. Öğleye kadar iş biter, kızlar düğün evine dönerler. Bu sırada gelin salınması için davetliler toplanmıştır. Ağır bir müzik çalar. Bu müzik daha çok “Kırmızı Gül” türküsüdür. Ortaya bir sandık sandığın üzerinde bir içi su dolu bozuk paraların bulunduğu bir tas konur. Önde başında yeşil bir başörtü bulunan gelin ve kollarında iki yenge arkada ikiye ikiye grup olmuş kızlar tasın etrafında üç defa dönerler. Gelin üçüncü turun sonunda sandığa bir tekme vurur. Tas devrilir, bozuk paralar etrafa saçılır. Çocuklar bu paraları kapışırlar. Gelin önce yengelerin sonra davetlilerin ellerini öper. Cumartesi günü öğleden sonra oğlan tarafı kız evine gider. İki tarafın davetlileri bir araya gelir. Davetlilere akşam kız evinde yemek

verilir. Köy halkı ve davetliler oyun alanında toplanırlar. Bu arada gelin davetliler gelene kadar kız tarafının bulunduğu bölümde oturur. Kızlarla oynar. Sonra gelin annesinin elini öper. Biri anne biri baba tarafından iki yenge kollarından tutarak gelini annesine getirir. Anne kızına takısını takar, yenge kadınların boynuna ikişer metre basma asar. Ayrıca mumlu taşı taşıyan fike kadına (düğün çağrısı yapan kişi) da iki metre basma asar (Artun,1998:4-28).

Karşı tarafta oğlanın yengeleri el çırparak gelini istediklerini belirtirler. Yengeler gelinin koluna girerek kaynanasına getirirler. Kaynana gelinin ayağına ipekli bir elbise yayar. Gelin bunun üzerinden geçerek kaynananın önüne gelir. Kaynana gelinin yüzünü açar, başının üzerinden şekerle karışık bozuk para saçar. Bir şekerin yarısını kendi yer, diğer yarısını geline yedirir. Sonra takısını takar, gelini getiren yengelere ve yiğitbaşı fike kadına hediye verir. Yerinden kalkarak yerine gelini oturtur. Oğlan tarafının yengeleri gelini hemen kaldırırlar. Çevredekiler alkışlarlar. Gelini başka yere oturturlar. Gelen hediyeler bir yorgan çarşafının içinde toplanır. Yiğitbaşı kadın hediyelerin tek tek kimlerden geldiğini söyler. Düğün bitmeden peksimet (bir tür ekmek) dağıtılır, yanında şeker, kuru üzüm, fındık, fıstık verilir (Artun,1998:4-28).

Sakarya ile Kaynarca ilçesine bağlı Gölge Köyünde kına gecesi köylerde genelde cuma ya da cumartesi geceleri yapılmaktadır. Kına gecesi için kız tarafı birisini görevlendirerek tek tek evleri gezerek bütün köylüyü davet eder. Değirmencik köyünde kına gecesine kadınlar ekmekle çağrılmaktadır. Çağrılan kişiye hediye olarak yumurta, un ya da para verilir. Ancak bu adet günümüzde kalkmaya başlamıştır. Kına gecesinde kız ve erkek tarafıyla birlikte bütün köy katılır. Yakılacak olan kınayı, gelin telini erkek getirir. Küçük kınada erkek tarafı kız evine un, pirinç, kına getirir. Amaç yeni kurulaacak yuvanın bereket ve bolluk içinde olmasıdır (Eroğlu, 2003: 102-103).

Kültürel değerlerimizin en önemli bölümlerini oluşturan ve halk kültürümüzün birçok unsurunun bir araya getirildiği düğün törenleri, insan yaşamının dönüm noktası olan sosyal olayların başında gelir. Bu törenleri içindeki gelenek ve görenekler yörelere göre farklılık göstermektedir. Gelinin baba evinde kalacağı son gece ağıtlarla birlikte yapılan "kına gecesi" dir. Bu geceyi önemli kılan gelini ağlatmak için, yoğun duygularla söylenen "Kına Ağıtları"dır (Yaldızkaya, 2006: 493).

Kına yakılırken gelin gecelik ve sabahlığını giyer. Abdest alıp başına kırmızı yemeni bağlanır. Gelinin el ve ayaklarına arkadaşları tarafından kına yakılırken "gelin ağlatma havası" adı verilen türküler söylenir (Kartal, 1998, 182).

Gelinin kınası yakılırken, kayınvalidenin uygun gördüğü miktarda bir altın ile kına sargısı kapatılır. Gelinin eline kına bol koyulursa Kevser Irmağından su içeceğine, kına gecesinde gelin oynarsa eğer o yıl buğdayın

bereketli olacağına inanılır. Gelinin ayağına ya da eline yakılan kınanın sabaha kadar açılmamasına dikkat edilir. Kına yakılırken söylenen türküler, maniler gelin kıza ayrılığı, annesine babasına duyacağı özlemi anlatır. Burada amaç gelini ağlatmaktır (Turan, 2001: 799).

Sakarya'da kına yakılacağı zaman elektrikler söndürülür, gelinin başına pullu örtü takılır, gelin odanın ortasına oturtulur. Kızın arkadaşlarından biri kına tepsisini gelinin önüne getirir. Kınayı erkek ya da kız tarafından birisi yakar. Bazı yörelerde sağ eline mutlu evlilik yapan kadın, sol eline de kız kına yakmaktadır. Kına yakılırken gelinin kolları çapraz tutulur. Kına yakıldıktan sonra evde bulunanlara dağıtılır. Değirmencik Köyünde kına gecesi damadın eline kına yakılmaz, eğer yakılırsa damadın attan düşüp yaralanacağına inanılır (Eroğlu, 2003: 103).

Kına gecesinde bazı yörelerde kismetli olsun diye gelinin eline kınayı kaynanası yakar. Kınada gelinin eline konan parayı ya da altını gelin bereket artsın diye damadın kesesine koyar. Muş' da kız evinde kınanın işi bitince, artan kına oğlan evine gönderilir (Kalafat, 2006:167).

İnegöl'de kına kız evinde kadınlarla, oğlan evinde erkeklerle yapılır. Gelin kınası hamamın yapıldığı cuma akşamı yapılır. Kınaya herkes çağrılır. Gelin "kınalık" denen elbisesini giyer, yüzü örtülüdür. Gelin, iki avucuna konan pirinçleri azar azar yere serper. Serpilen pirinci herkes toplar ve bunu bereket sayarlar (Kartal, 1998: 181-182).

d. Gelin Alayı:

Geleneksel kültürde kına gecesinin ertesi günü gelin alma günüdür. Gelin alma günü, düğün başladıktan sonra geçen üçüncü veya dördüncü güne rastlar. Bu gün genellikle pazar günüdür. Pazar sabahı erkenden kız evinde gelin çıkarma, oğlan evinde gelin alma hazırlıklarına başlanır. Kız evi, kızını yeni yuvasına uğurlayacağı için hüzünlü, oğlan evi ise, aileye katılacak yeni birey için heyecanlı ve mutludur. Kız evinde sessizlik, oğlan evinde eğlence hakimdir. Oğlan evinden konvoy olarak hareket eden gelin alıcılar, öğle olmadan eğlence ve oyunlarla, davul zurna ile kız evine gelirler. Erkek tarafı evin önünde oynayıp halaylar çekerken kız evinden kimse oyunlara katılmaz. Pek çok yörede kız evine yaklaşan gelin alıcılara, kız tarafı çeşitli oyunlar yapar, zorluklar çıkarır. Gelin alıcılar geldikten sonra gelin hazırlanır, ailesiyle vedalaşır ve ana evinden koca evine uğurlanır. Gelin ana evinden uğurlanırken, bahtının açık olması, yeni evine bağlanması, uğur ve bereket getirmesi amacıyla annesi ve yakınları tarafından geline çeşitli pratikler uygulanır. Gelin alıcılar, gelini aldıktan sonra konvoy halinde davul zurnalarla mahalleyi, köyü veya şehri dolaşırlar, gelini yeni evine türkülerle, oyunlarla, eğlencelerle getirirler (Başçetinçelik, 1998: 199).

Köylerde gelin almak, kız ve erkek tarafının birbirlerini türkü ve manilerle bastırmaya çalıştıkları bir yarışa dönüşür. Kız evi, erkek tarafını

bastırmak için daha bir coşkulu türküler söyler, maniler atar. Kız evine karşılık erkek tarafı ayakta dikilir, “Altımıza yatak istiyoruz.” derler. Oyunlar oynanır, karşılıklı atışmalar yapılır (Altun, 2004: 293).

Karaman/İbrali’da gelin, yengelerin koltuğunda ana evinden çıkarılırken, gelinin önünde bir yenge ayna tutar (Akkul, 1959: 1999-2001). Kızılcahamam’da gelinin erkek kardeşi “kapı bıçağı” denen parayı almadan gelini vermez (Saygı, 1965: 3876-3878). Yozgat köylerinde gelinin başı bağlanırken yüzüne “ana yaşmağı” bağlanır, duvağının ortasına ayna konur (Kök-türk, 1971: 5911-5915). Artvin’de gelin ata bindirildikten sonra sağdıç orada bulunanların üzerine şeker saçar. Gelin alayı oğlan evine giderken müjdeyi damada ilk götüren “papağı” alır (Özdemir, 1985: 26-34). Malatya’da alınan gelin kız ise gelin göçürme günü perşembe, dul ise pazartesi günüdür. Kayseri’de kız evden gidince, evin bir köşesinde gündüz mum yakarlar. Mum yana yana sönerse kızın aile sevgisinin bitmeyeceğine, rüzgar söndürürse bu sevginin biteceğine inanırlar (Koşay, 1944: 240-246). Trakya’da gelinin yengesi, gelin alma günü gelen konuklara ayna tutar, aynaya bakanlar bahşiş verir. Kız anası, gelin alayı hareket edince, su dolu kabın içine attığı buğdayları gelin arabasının üzerine serper. Gelin alayı oğlan evine yaklaşırken, bir kişi gelinin ayakkabısını kaparak damada götürüp bahşiş alır (Işık, 1975: 7628-7629). Konya/Bozkır’da gelin alayı köyün camisinin etrafını üç kez dolaşır. Dolaşırken komşular gelinin üzerine evlerden buğday, üzüm, leblebi, para serperler (Tipi, 1960: 2090-2091). Tire’de düğün günü, gelin sahura kaldırılır ve o gün gelin oruç tutar. Gelini başına, duvağının içine, bal veya tatlı bulaştırılmış teneke konur (Artan, 1975: 7191). Avanos’ta ise gelin götüren iki kafile karşılaşırsa gelinleri kafa kafaya tokuştururlar. Böyle yapılmazsa gelinlerden birinin çocuğunun olmayacağına inanılır (İnce, 1972: 6311).

Yörüklerde *gelin göçürme âdetlerini* A.R. Yalman şöyle anlatılıyor: Gelinin kapısının önüne ay yıldızlı bir bayrak veya al bir bez asılır. Gelin ata bindirilir. Güveyin evine gelir. Sık sık çocuklar ya da gençler ip çekerek yolu keserler. Hediyeler verilerek yol açılır. Gelini güveyin evinin önünde yengeler indirir. Gelin attan inmeden önce güveyin yakın akrabalarından biri gelinin başına üzüm, şeker, arpa vb. serper. Kayınbaba çağrılır. Geline attan inip oğlanın evine gitmek için ne hediye istediğini sorar. Kız ne kadar utansa da bir hediye ister. Bunlar at, tarla, ziynet vb. olabilir. Oğlanın annesi gelince istediği hediye ne karşılığı alacağını sorar. Kız bir fiyat vererek hediye şahitler önünde satın alır. Gelin attan inip güveyin evine ve gelin odasına girer. Düğün boyunca gelin ve güveyin evleri önünde bir bayrak asılı durur. Gelin attan inip eve girdikten sonra çeyiz içinden ayrılmış eşyalardan bazılarını hediye olarak davetlilere dağıtır. Orada yemek yenir. Gelini indirdiği ata, çocuklardan birisi hızla atlar ve önceden takılmış olan bir heybe ile iki çevrenin sahibi olur (Yalman, 1977: 207-211, 363-364).

Tekirdağ'da pazar sabahı gelini almaya gidecek olan alay arabalarını oğlan tarafı hazırlar. Kız tarafı da kızın eşyalarını gönderme hazırlıkları yapar. Alay arabalarının üstleri renk renk kilimlerle sarılır. Arabalar kapalı hale getirilir. Arabaların sayısı 6-15 arası değişir. Gelinin bindiği araba en yakın komşusunun arabasıdır. Son zamanlarda bu arabaların yerini özel taksi, minibus ve traktörler almıştır. Gelin arabasına güveyin komşuları ve hala, teyze ve yenge gibi yakın akrabaları binerler. Çalgılar öndedir, bunların ardında gelin arabası ve diğer arabalar güle oynaya kız evine doğru yola çıkarlar. Alayda gençler içki içerler. Gençlerin başı alay bayrağını taşır. Bayrağa oğlan tarafından elbiselik kumaş asılır. Kızın evine gelince çalgılar bir yanda durarak çalmaya devam ederler, kızın babası, yakınları ve komşuları arabaları karşılarlar, önde bulunan gelin arabasını içeri alırlar. Gelin arabaya bindirmek için akrabalar, komşular ve köylüler evin avlusunu ve dışını doldurmuşlardır (Artun,1998:4-28).

Gelin alayı gelince köyün gençleri arabanın tekerleklerini, boyunduruğunu çıkarır saklarlar. Bir miktar para almadan bunları vermezler. Diğer yanda gelinin akrabaları bir odada toplanırlar. Evi terkedecek gelin kıza son kez ellerini öptürürler. Geline para verirler. Gelinin amcaları, dayıları takılarını takarlar. Gelinin yengeleri de birer havlu verir. Gelinin babası gelini arabaya bindireceği zaman gelinin beline kırmızı bir kurdeleyle üç defa sarar. Buna “*kuşak kuşatma*” denir. Alaya atlarıyla katılan gençler gelin arabasının önünde dururlar, mendil veya çevre isterler. Gençlerin bu arzuları gelinin bu iş için hazırlanmış bohçasından karşılanır. Alay köyün dışında uygun bir alanda durur. Çalgılar “koşu havası” çalmaya başlarlar. Atlı gençler at koşusuna geçerler. Koşu menzili 3-4 km. dir. Verilen işaret üzerine koşu başlar. Birinci gelen ath, gelinin arabasına gider. Gelin alayının geldiğini müjdeleyen koşu yastığını alır ve damadın evine yolların. Öte yanda bahçede traş edilmekte olan damadın sağdıçı koşuda birinci gelen atlının elinden bu yastığı alır, hediyesini verir. Yastık uygun bir yere konur ve günün hatırası olarak saklanır (Artun,1998: 4-28).

e. Gelin İndirme:

Gelin oğlan evine geldikten sonra arabadan inmeden önce kaynana veya kayınbaba indirmelik veya üzenlilik olarak adlandırılan bir hediye vermek zorundadır. Bu hediye ailelerin varlık durumuna göre değişmekle birlikte tarla, koç, koyun vs. olabilmektedir. Bazen etraftakiler kaynanaya “ne bağışladın?” veya “gelinin ayağı topal inmiyor” sözlerine karşılık “oğlumu bağışladım” veya “koç gibi oğlan bağışladım” karşılığını verdiği olur (Santur, 2004: 10).

Gelin daha arabadayken doğurgan olmasını sağlamak amacıyla kucağına çocuk verilir. Gelin arabadan indirilmeden önce orada bulunanlar hocanın eşliğinde dua okurlar. Duadan sonra gelinin dayanıklı ve sağlam olması amacıyla ters çevrilmiş kazana ve üzerindeki kaşığa bastırarak kaşığı

kırması sağlanır. Yine sağlam ve dayanıklı olması için saca, hayvan derisinden yapılmış kendire bastırılır. Ayrıca koyun gibi uysal olması dileğiyle koyun postuna bastırılarak indirilmesi de yaygın bir uygulamadır. Gelin arabadan indirilirken kurban kesilir, kanı gelinin alnına sürülür, kanın üzerinden atlatılır. Gelinin kötü huylarının yok edilmesi, söz dinleyen bir ev kadını olmasını sağlamak amacıyla evin damı üzerinden çömlek atılarak kırılır. Bazen de geline bardak kırılır. Geçimli olsun, tatlı olsun diye gelin kapıya kadar yol üzerine yağ bal karışımı döker. Gelin kapının önüne geldiğinde duvağı açılarak yine aynı amaçlarla ağzına yağ-bal sürülür, tatlı yalatılır. Gelin yeni evinde kalıcı olsun diye gelin ya da etraftakiler eşiğe, duvara ya da kapıya bir çivi çakarlar. Gelin eşikten inerken bardak veya testi kırar, eşiği öper ve eve sağ taraftan girdirilir. Eşiğe konan demir veya ateş üzerinden gelin atlatılarak sağlam ve dayanıklı olması, kötü güçlerden temizlenmesi sağlanır. Ayrıca gelin kapıdan girerken yol üzerine yastık, oklava vb. eşyalar konur. Gelin bunları alıp yukarı çıkarsa anlayışlı, bilgili; bu eşyaları görmezden gelerek giderse anlayışsız, bilgisiz olduğuna kanaat getirilir (Santur, 2004 b: 10).

Anadolu'da gelin indirme ile ilgili farklı uygulamalar yapılmaktadır. Yapılan uygulamalar genel olarak yukarıda bahsettiğimiz biçimlerde olmakla birlikte birkaç örnek verecek olursak: Malatya'da kaynana, gelini kolunun arasından geçirir. Koyun gibi olsun diye bir deste otla karşılar. Demir gibi metin olsun diye ayağının önüne demir atılır. Kastamonu'da gelin inince eline su dolu ibrik verilir, geçeceği yola da yastık konur. Gelin, ibrikten su dökse dökse yukarı çıkar. Çıkarken yastığı yerden kaldırması beklenir. Erzurum'da gelinin leğen içinde el ve ayakları yıkanır. Bu su, gelinin eve bağlanması için kapı eşiklerine, mutfığa ve tandır başlarına serpilir. Eskişehir'de gelin bütün zahmetlere katlansın diye yüklüğe oturtulur. Diyarbakır'da gelin, odasına girerken, bir kadın kapının üstünde kılıç tutar, gelin elindeki yumurtayı bu kılıca atarak kırar, içeriye girer (Koşay, 1944: 198-248). Sinop'ta gelin inince kaynana onun sırtına biner, gelin onu birkaç adım taşır. Sonra dört kişi gelini yere bastırmadan içeri sokar (Ülkütaşır, 1963: 3043-3046). Lüleburgaz'da kaynana gelini kapıda karşılar. Kaynanaya üç defa gelini isteyip istemediği sorulur, üç defasında da "isterim" karşılığı alındıktan sonra gelin kaynananın elini öper (Yılmaz, 1972: 6426-6427). Erzurum/İspir/Petekli'de damat geline damdan elma atar. Atılan bu elma tutulmaya çalışılır. Bu elma evlilikte uğur sayılır. Elmayı tutana bahşiş verilir ve gelin ile damat bu elmayı birlikte yerler (Duman, 1979: 8600-8602).

Yörüklerde ise gelin attan indirilir. Damat gelinin koluna girer, yavaş yavaş kapıya doğru giderlerken gelin, içi su dolu bir ibrığı (ibrik) devirir, döker. Kapının üst pervazına bir kaşık yağ sürülür. Alkışlar arasında gelin odasındaki sandığın üstüne oturturlar. Damat gelinin yüzünü açar, geline yüz görümlüğü vererek odayı terk eder.

Yörükler arasında az da olsa düğün âdetlerinde farklılıklar vardır. Tecirli aşiretinin kaynak kişisi düğün âdetlerinin bir bölümünü şöyle anlatıyor. İstenilen kız, ailesince verilince kız ailesine başlık verilir. Alınan başlıkla kıza çeyiz alınır. Komşu ve akrabalara hediye verilir. Kınacı gelince “*Asma-Kesme*” yapılır. Sucuk, lokum, çerez alınır. Bir çuha üzerine serilir. Bir kapla herkese çerez dağıtılır. Sinsin ateşi kurulup oynanır. Ardından güreş tutulur. Güreşi kazanan tokluk adı verilen davayı alır.

Gelinci geldiğinde, gelinin fesine yeşil, kırmızı, sarı, kara yaşmak bağlanır. Bunların üzerine tavuk tüyü takılır, alnına da ayna bağlanır. Gelinin atının kulaklarına mendil, alnına ise ayna bağlanır. Gelen gelinci atına heybe veya yular bağlanır. Terkibağı yapıp dağıtılır. Kızın evine gelmeden önce bir oğlana kız kıyafeti giydirilerek gelinin atına bindirilir. Cirit atarak kız evine gelirler. Kız evinde kız ata bindikten sonra kızın elindeki gümüş yüzüğü isterler. Bu yüzüğü damada götüren ondan bahşiş alır.

Gelin, oğlan evine geldiğinde, çadırın etrafında üç kez dolandırılır. Daha sonra kaynana, gelini kucağında içeri götürür. Yumurta pişirip geline yedirilir. Gelin döşeğine para atılır. Oğlana ve geline baş bağlarlar. Ortaya bir yastık konur. İki kadın gelini üç kez dolaştırıp bu yastığa oturtur. Zülûf ve perçem kesilir. Fesin üzerine altın bağlanır ve üzerine yağlık bağlanır.

Tekirdağ’da alay koşudan sonra yavaş yavaş köy içine girmeye başlar. Alayın köye dönüşü ağır yapılır ve nihayet oğlan evine gelinir . Gelin arabası avluya çekilir. Diğer arabalardakiler, davetliler daha önceden yerlerini almışlardır. Oğlan damatlık elbiselerini giymiş hazır beklemektedir. Gelin arabadan indirilir. Baş al bir greple örtülüdür. Damat, damat traşından sonra odasına çıkar. Önde sağdıç olmak üzere gelin arabasına giderler. Bu sırada sağdıç tasın içinde bulunan şeker, fındık ve ufak paraları etrafa saçar. Bu âdet yeni kurulan yuvanın, bugünkü gibi her zaman bolluk içinde yaşaması için yapılır. Damat gelinin önüne gelir, elini sıkar, önceden hazırladığı hediyesini, -bu genellikle altın ya da kağıt paradır- gelinin göğsüne iğneler. Bundan sonra yengesinin kolunda bulunan gelinin sağ koluna girer. Bu üçlü grup kapıya kadar alkışlar arasında ilerler. Kapıdan içeri yalnız gelin ve damat girer. Güveyin arkadaşı kapıda bekler. Çalgılar bu arada "hoş geldin evimize" türküsünü çalarlar. Damat içeride bir süre eğlenir, sonra kapıda görülür. Elinde gelinin tutuşturduğu damatlık sigarası, ceket cebinde de dışarıdan ucu görünen bir çevre vardır. Sağdıç güveyin koluna girer, evin önünde bekleyen arkadaşlarının ve delikanlıların arasına katılır. Tebrik edilir. Düğünün şerefine halay çekilir. Davetliler kahve ocağına veya bir kahvehaneye giderler. Bu arada açık göz bir delikanlı damadın cebindeki çevreyi kapar. Topluluğa damadın şeker ve sigarası dağıtılır. Damadın çeyiz odasını terketmesinden sonra gelin içeriden çıkartılır. Bir sandalye üzerine çıkarılarak hazır bulunanlara gösterilir (Artun, 1998: 4-28).

f. Gerdek:

Medenî veya dinsel nikâhtan sonra gelinle güveyin bir araya gelmelerine gerdek denir. Böylece gelinin ve güveyin evliliği yasa, din ve bağlı bulundukları toplum üyelerinin onayı ile geçerli sayılmış olur. Nikahтан sonra çiftin kalacağı yere “gerdek evi”, “gerdek damı”, “gerdek odası” gibi adlar verilmektedir. Güvey, gerdek odasına sağdıcı ve arkadaşları tarafından şamatayla ve yumruklanarak sokulur. Geleniğin ve dinseliliğin ağır bastığı yerlerde güvey namaz kıldıktan sonra gerdek odasına girer. Gelinle güveyin karı koca oldukları geceye “gerdek gecesi” ya da “zıfak gecesi” denir. Kentlerde, maddî olanakları el veren çiftler, gerdek gecesini bir otelde veya başka bir kentte geçirmektedirler ki buna balayına çıkma denmektedir (Ömek, 2000: 197-198).

Gelinin yanında gerdek gecesinde bir yenge bulunmaktadır. Yenge, gelin ile güveyi el ele tutuşturup gelini güveye teslim ettikten sonra dışarı çıkar. Bu arada gelin hiç konuşmaz ve güvey, gelini konuşturmak için çeşitli yöntemlere başvurur. Güveyin gelini konuşturmasının tek yolu ise “yüz görümlüğü” denilen hediyeı vermesidir. Bu arada gelin ayakta beklerken güvey iki rekat namaz kılar. Kızla gelen yenge birleşmenin işaretini aldıktan sonra kız evine gidip müjdeı verir (Santur, 2004b: 12).

Gelin daha önceden gönderilmiş olan çeyiz ve eşyasının yerleştirildiği güvey evine eskiden atla şimdilerde otomobile törenle bindirilerek getirilir, nikâh kıyılır. Nikâhın amacı kadın erkek beraberliğini ilân etmek, toplumun gözünde geçerli saymak, kutlamak ve kutsamaktır. Medeni nikâh kıyıldıktan sonra gelinle güveyin bir araya gelmelerine “gerdek” denir. Böylece gelinin ve güveyin evliliği yasa, dine ve bağlı bulunduğu toplum üyelerinin onayı ile geçerli (meşru) sayılmış olur. Gerdekten sonraki günlerde gelin ve güveyin baba evlerini ziyaret ederek el öpmeleri ve hediye almaları da evlenme töreleri içersinde yer alan yaygın âdetlerdendir (Çobanoğlu, 2009, C.3:1079-1084)

Anadolu’da gerdek gecesi ile ilgili değişik uygulamalar olmaktadır. Kırşehir’de gelinin çocuğu olsun diye gerdek gecesinde geline yumurta yedirilir (Arseven, 1955: 1069-1072). Kilis’te gerdek gecesi kaynananın kapı dinlemesi âdetidir. Böylece çocukların sağır ve dilsiz olmayacağına inanılır (Kılıçkırın, 1976: 7638-7639). Eskişehir/Erenköy’de gerdek odasında gelin, güveyin başına kısmetli olsun diye para koyar (Erk, 1974: 6999-7002). Divriği’de , namazdan sonra güvey ve arkadaşları hocayla birlikte mumlarla ve ilahilerle gelirler, gerdek odasının kapısında dua ederler (Aslanoğlu, 1972: 6202-6204). Posof’ta gerdek odasında masaya ve karyolanın ayak kısmına mumlar yakılır. Güvey, gelini bahşış vererek konuşturur (Aydinoğlu, 1968: 6224-6228). Van’da yenge gerdek odasına şerbet getirip bahşış alır (Orta, 1972: 6473-6475). Mut’da ise gelin gerdek odasında elindeki narı kuvvetle

çarpar. Dağılan tanelerin eve bereket getireceğine inanılır (Soylu, 1973: 6663-6664).

Tekirdağ'da törenden sonra yalnız kalan damat sağdııcıyla çıkar, gezer dolaşır, akşam yemeğini düğün evine en yakın bir komşu evinde sağdıçla yer. Oğlan evinde düğün için gelen erkeklerle yemekli bir mevlit okutulmaktadır. Mevlit yatsıdan önce biter. Damat, cemaatla birlikte yatsı namazına götürülür. Sonra caminin imamı da dahil olmak üzere cemaatın bir kısmı düğün evine dönerler. İmam bir dua okur. Damat ve sağdıcı orada bulunanların ellerini öperler. Damat yumruklanarak gerdege sokulur ve topluluk dağılır. Düğün sona erer (Artun, 1998:4-28).

5. Düğün Sonrası:

Düğünün bitmesine rağmen düğünle bağlantılı düğün sonrasındaki geleneksel uygulamaların devam ettiği görülmektedir.

Duvak Günü

Düğünün ertesi sabahına "duvak" denilmektedir. Örneğin; Uşak'ın Tatar kasabasında duvak günü kadınlar sabahtan gelini görmek için toplanırlar ve öğlene kadar çalıp oynarlar. Öğlen vaktinde de erkekler toplanır ve aralarında oynarlarken kadınlar da kendilerini göstermeden onları izlerler (Altun, 2004: 305).

Duvak günü, kimi yörelerde çeşitli büyüsel pratikler de uygulanmaktadır. Bunların bazılarında gelin kıbleye doğru dönerek bir yastığa diz çöküp dua etmektedir. Yastığın etrafında üç kez döndürülmekte, ardından yastığın üzerine diz çöktürülmektedir. Ortaya konan yastığın üzerinden atlatılmakta ve dilekte bulunması istenmektedir. Ayrıca beraberinde getirdiği tuz ve şekeri, mevlitte ortaya konan okunmuş tuz ve şekerle karıştırmaktadır. Tuz ve şekerin üstünde durduğu sehpayı üç kez salavatla kaldırarak dilekte bulunmaktadır. Yapılan bu pratiklerde amaç, gelinin yeni geldiği bu evde ağzının tatlı, geçiminin iyi, çocuklarının sağlıklı olmasıdır. Yastığın obje olarak kullanılması, evlilik için toplumumuzda sıkça kullanılan "bir yastıkta kocama" sözünün bir yansımasıdır. Bu pratikle çiftlerin aynı yastığa yıllarca baş koymaları istenmektedir (Başçetinçelik, 1998: 199).

Gelin Paçası:

Düğünün ertesi gün; düzenlenen törene "gelin paçası" adı verilir. Gelin paçası kadın ve kızlar arasında yapılır. Bu günde gelinin gelin gittiği evin erkeklerinin karıları dallı giyerler. Diğer kadınlar normal giysiler içindedir. Kadınlar çeşitli oyunlar oynarlar, mani türkü söylerler, eğlenirler.

Yörüklerde düğünün ertesi günü yapılan "paça" adeti Yörüklerde cumartesi günü yapılır ve buna "kekil" adı verilir. Kekil günü yalnız kadınların günüdür. O gün başka obalardan da birçok kadın gelir ve akşama kadar

türküler söylenerek tefler çalınır. Kekil bayramı kutlanır. Bu bayram gelinlerin son gelinlik bayramıdır. Düğünde kesilen davarların kelleleri pişer. Kekil gününe “çarşaf günü” de denir (Yalman, 1977: 258-268).

Kız Ardı:

Düğün sonrasında duvak gününden sonra da uygulamaların devam ettiği görülür. Örneğin; Niğde Kayırlı’da düğünden bir hafta sonra yakın akrabalarından on beş kişi toplanıp kız evine gider, yemek yenilir. Buna “kız ardı” denilir (Altun, 2004: 307-308).

Düğün Tatlısı:

Düğünden bir hafta sonra kız evi baklava, revâni vs. tatlılar yapar. Gelinle damat çağrılır. Bunların yanı sıra kız ve oğlan evinden davetliler çağrılır. Yemekten sonra gençler bir odada, yaşlılar bir odada toplanır, kendi aralarında eğlenirler (Artun, 1998:4-28).

6. Düğün Âdetleri ve Evlenmeyle İlgili Ritüel ve Büyüsel İçerikli İşlemler:

Türkiye’de kısmet açmaktan başlayarak gerdek gecesine kadar uzayan aşamalar içerisinde uygulanan dinsel, ritüel ve büyüsel içerikli bir çok adet işlem ve pratik vardır. Bunların bir bölümü gelin ve güveyin mutluluğuna yönelik dilek ve pratikler çerçevesinde toplanırken, bir bölümü de kara büyü (kötülük büyü) alanına giren işlemler çerçevesinde yer alırlar (Örne, 1995: 202). Bunları şu başlıklar altında toplayabiliriz.

- 1- Kısmet, baht açılması
- 2- Gelinin yeni evine bağlanması, uğur ve bereket getirmesi
- 3- Yumuşak huylu olması
- 4- Bağlama büyüünü bozma

Saçı Saçmak

Evlenme törenlerinde en yaygın âdet "saçı saçmak"tır. Bu âdetin kökeni İslamiyet öncesi Orta Asya Türk âdetlerine kadar dayanır. Evlenme törenlerinde gelinin ve güveyin başına saçı saçılır. Saçı saçmak Orta Asya Türklerinde yabancı soya mensup bir kızın kocasının soyunun ataları ve koruyucu ruhları tarafından kabul edilmesi için yapılan bir kurban âyinedir (İnan, 1954: 167).

Saçıdan amaç, kötü ruhları memnun ederek onların yeni evlilere zarar vermesini engellemek ve kötülükleri uzaklaştırmaktır. Günümüzde ritüel işlevi yoktur, âdet olarak sürdürülmektedir.

Bolluk, Bereket, Uğur

Adana/Ceyhan Yörüklerinde ekmek ve buğday bereket demektir. Yörük düğünlerinde kaynana, gelinin üstünde ekmek böler, bu üç defa, gelin bereketli olsun diye yapılır. Sonra Kur'an-ı Kerim gösterilir. Gelinin başında, uğurlu tatlı dilli olsun diyerek şeker kırıp pekmez gezdirirler. Gelin babasının evinden giderken arkasından kovayla su serpilir. Amaç gelinin babasının evinden soğuyup gittiği yere alışmasını sağlamaktır. Gelin, oğlan evine geldiğinde, arabada ya da herhangi bir binek hayvanı üzerindeyken gelinin ilk çocuğunun erkek olması dileğiyle kucağına erkek çocuk verilir. Gelin, damadın evine girmeden önce kayınbaba ve kaynana kapının iki tarafında durarak ellerini yukarıda birleştirirler. Amaç ana babanın sözünden çıkmasını önlemektir. Gelinin kucağına çocuk verilir. Gelin de çocuğa mendil, şapka, çorap verir. Geline pamuk ipliği kırdırılır. Bundan amaç gelinin huyunun kırılmasıdır. Yeşil bir yaprağa yağ ve bal sürülür, gelin bunu kapıya yapıştırır (Cin, 2004:56).

Çukurova Yörük ve Türkmenlerinde: Genç kızlar, gelin kinasından uğur amacıyla bir parça saklarlar. Gelinin iyi huylu olması için iplik kırarlar. Düğünde düğün evine bayrak asarlar. Düğüne konuk olarak gelen obalar bayraklarıyla gelirler. Gelin alayı mezarlık çevresinde döndürülür.

Kuşak Kuşatma

Türkiye'de "kuşak kuşatma" adı verilen kuşak bağlama yaygındır. Kuşak gelinin babası tarafından bağlanır, bekâreti simgeler. Orta Asya Türklerinin bolluk, bereket ve uğur için kuşak bağladıklarını öğreniyoruz (Kala-fat,1994:37). Damat sağdıçlığı geleneği günümüzde de sürüyor. Sağdıç damadın evli, yakın bir arkadaşından seçilir. Sağdıçlar damadı gerdek konusunda bilgilendirirler. Rakipten ve kaba şakalardan korurlar. Eskiden damadı gerdeğe sokarken yumruklamanın dışında iğne ve çuvaldız da batırırlarmış. Günümüzde bu âdet çok azalmıştır.

Bekâret ve gayret sembolü olarak, gelin evden ayrılmadan babası ya da ağabeyi tarafından "salavat" ve "tekbir" ile gelinin beline 4-5 cm genişliğinde kırmızı renkli kumaş bağlanır. Bağlanan kemeri gelin ilk çocuğu doğuncaya kadar saklar ve ilk çocuk erkek olursa bir parçasını çocuğunu omzuna diker (Altunel, 1995: 82). Düğün günü gelinin erkek kardeşi yoksa dayısı veya amcası "gelin kuşağı" adı verilen kırmızı ipek şeridi, gelinin beline üç defa çözerek bağlar. Bu davranışla gelinin gideceği yere bolluk, bereket ve uğur getireceğine inanılır.

Eski Türk inançlarında alplerin, kamların kuşandıkları kuşak ile, kutsiyet ifade eden üç sayısının birleştiği görülür. Kuşak kuşama, İslâmiyet'in kabulüyle çeşitli tarikatlarda ve Ahilik teşkilatında varlığını sürdürmektedir.

Kütahya'da gelinin saç yapıldıktan sonra kıza düğünün önemli bir parçası olan "kuşak kuşatma" geleneği uygulanır. Yengeler eğlenirken kızın amcası ya da dayıları gelir. Gelin el öptükten sonra babası ya da erkekleri en büyüğü kemeri gelinin beline 3 kez dolar ve çözer sonra diğerlerine verir. İlk kuşağı kuşatan kuşağı bağlar ve dua eder (Kütahya Valiliği / kutahyakultur.gov.tr).

Gelin Başı Salavatlama

Çeyizden sonraki gün yenge, kız evine gelir. Akşam kına eğlentisi düzenlenir. Kınada davetliler oynar, eğlenir, sonra da kına yakılır. Eğlence bittikten sonra gelinin başı salavatlanır ve başında kelle şekeri kırılır. Şekerin bir kısmı ayrılır, düğün günü gelinle damat eve gittiğinde şerbet yapılıp içirilir.

Erzincan'da kadınlar tarafından yapılan kına gecesinde, gelin arkadaşları tarafından ilahi söylenerek hoca hanımla beraber odaya getirilir. Gelin ayakta durur, yüzü bir yazmayla örtülür. Başında mum yakılır, mum sönmünce gelinin başında ekmek kırılıp ufalanır. Sabah kedi, köpeğe verilir. Bu gelinin dertten, beladan uzak kalacağına ve rızkının bollaşacağına inanıldığı için yapılan bir adettir. Gelinin başı salavatlanıp dua ve ilahi okunduktan sonra oğlan evi tarafına gider (Kara, 1995:142).

Tarsus'ta oğlan evinden iki tepsi öteberi hazırlanır. Köyün erkekleri bu tepsileri alır, gezdirerek kız evine getirir. Bu eşyalar kız evine bırakılır. Köy halkı kız evinde toplanır. Gelin ortaya getirilir, davul çalınır, oynanır. Gelin bacı (köyün ileri gelen, hali vakti yerinde, dul olmayan kadın) gelir, gelinin başında el demiriyle kelle şekeri kırar. Kınaya gelenler başlarının ağrıması için bu şekerden yerler. Şekerin baş kısmı oğlanın annesine ya da kız kardeşine verilir. Gelinin başına altın veya para atılır. Akşam komşular gelir, gelin ortaya alınır, kına yakılır. Kına özendikten sonra gelinin eline biraz konur. Bu kına salavatlanır ve damada gönderilir. Damat bu kınayı serçe parmağına yakar (Dalgıntekin, 1995: 55).

Testi Kırma

Gölce Köyü'nde kayınvalide bütün kırgınlıkların ve dargınlıkların hane dışında kalması için testi kırar. Bazı köylerde gelin kapıdan içeri girerken bütün dargınlıklar dışarıda kalsın diye kapının önünde bardak kırılır (Eroğlu, 2003:112).

Makedonya Türklerinde kına gecesinde "testi kırma" uygulaması yapılır. Oynayan gençler, oynayan bar başındaki kadın 3-5 kez döndükten sonra elindeki testiyi yere vurup kırar, bunu diğerlerini testi kırması izler, bazıları testilerinin içine ceviz koyarlar, kırılan testiden dökülen cevizleri çocuklar toplar. Testi kırılınca çıkan ses kötü ruhları korumak içindir. Testiye ceviz konulması ise Eski Türklerdeki "saçı karşılığdır (Kalafat 1994:36).

Tarsus'ta gelin, oğlan evine gidince eline bir ibrik su verilir. Su yere döktürülür ya da gelin eve girerken atılarak kırılır. Bunun sebebi suyun aydınlığın sembolü olmasıdır. Yere dökülen suyun evlilere huzur ve mutluluk getireceğine inanılır. (Dalgıntekin, 1995:55).

Adana/Ceyhan Yörükleri düğünde geline su gibi aydın, uğurlu olsun diye su ceresi kırılır. Gelin evinde tatlı olsun diye su ceresinin içine şeker katılır (Cin, 2004:45).

Bardak Kırma – Kapı Yağlama

Gelin eve girerken yapılan bardak kırma ve kapıya yağ-bal sürme âdeti ise gelinin ileride uğurlu, tatlı dilli ve evine bağlı bir kadın olması dileğini sembolize eden bir uygulamadır. Ayrıca damat ve gelinin üzerine serpiyen arpa ve şeker ailenin bereketli olmasını sağlamak amacıyla yapılan bir işlemdir (Karakaş, 2005:67).

Kilit Açma – Kısmet Açma

Belli bir yaşa geldiği halde evlenemeyen kızların kısmetlerini açmak için çeşitli yollara başvurulur. Bunların başında kilit açma gelir. Kilit açma eylemi, cuma günü camiden ilk çıkan kişiye yaptırılmaktadır. Kilit kızın başının üstünde açtırılmaktadır. Kimi zaman kilit perşembe akşamı bir delikanlıya kapattırılmakta kimi zaman da camiye giren kişiye kilit verilmekte; bu kişi girerken kilitlediği kilidi, camiden çıktıktan sonra dualarla açmaktadır. Kilidin kapalılığı ile kısmetin kapalılığı arasında ilişki kurulmakta ve kilidin açılmasıyla kısmetin de açılacağına inanılmaktadır. Benzetme ögesinin kullanıldığı bu büyüsel pratiğe dini motifler de eklenerek işlemin dinsel güçlerle donatılması sağlanmıştır. İşlem, Müslümanlar için kutsal sayılan cuma günü yapılmakta ve halk arasında kutlu kabul edilen sayı üçle, 3 cuma tekrarlanmaktadır (Karakaş, 2005:69).

Kısmet açma için kızın elbisesinden yırtılan parçalar dilek ağacına bağlanır. Ağaçlara çaput bağlama pratiği İslâmiyet öncesi Türk topluluklarında da görülen kansız kurban sunma pratiklerindendir (Başçetinçelik, 1998:122).

Halk inanışlarında hayatın her evresinde siyah-kötü olanı bağlayarak korunulduğuna bazen de beyaz-iyi olanı faydasını engellemek için bağlama pratikleri yapılır. Bu pratikler aksi işlemde bozular. Her seferinde bağlanılan, kilitlenen ve bu işlemi yapan mevcuttur. Bunu bozmak için ip ve kilit için araçlar kullanılır (Kalafat, 2006,177).

Doğu Anadolu'da evlenmek isteyen; ancak evlenemeyen genç kız ve erkekler, kısmetlerinin bağlı veya kapalı olduğuna inanırlar. Bu sorunu çözmek için yatır, türbe ve ziyaret yerlerine adak adarlar (Kalafat, 2006,157).

Malatya’da kismetinin kapalı olduğuna inanılan kızlar, bahtlarının açılması için, daha önce hiç açılmamış olan bir kilidi, Cuma namazından ilk çıkacak kişiye uzatıp açtırırlar ve bu şekilde kismetlerinin açılacağına inanırlar.

Türbelerde kilit açtırmak yoluyla kismetinin açılacağı inancı Üsküp-Makedonya Türklerinde de vardır (Kalafat.1996:13). Genç kızların kapalı olan kismetlerinin açılması için başlarında kilit açılır. Kapalı olan bahtın açılması için “açma” uygulaması yapılmaktadır. Halk inanışlarında kapatılan ya da kapalı olan nesneler kapalılığı ve bağlılığı hatırlatır. Bu inançla, benzer nesnelerden faydalanılarak, kapalı olan objeler açılmaktadır. Yani kilidin açılması kismetin açılmasını çağrıştırdığı için kilit açılır. Kilit açımı genelde Cuma günü bir hoca yada camiden çıkan ilk kişi tarafından gerçekleşir (Başçetinçelik, 1998: 105).

Üsküp’te kismetlerinin açılmasını isteyen Türk kızları Yiğit Baba ve onun hocası Meddah Baba’ya giderlerdi. Kismetini kapalı olan kızlar ve erkek için hocalara kilit açtırılır. Kismetin açılması için hocaların yazdığı muskalar odanın dört köşesine halının dört başının altına koyulur, muskalar burada 3 gün kaldıktan sonra, muskayı kullanacak kişi bunları kazanda kaynatır ve suyuyla yıkanır. Yine kismet açılması için hacdan getirilmiş topraklardan da medet umulmaktadır (Kalafat, 1994,37).

Hazarlarda evde kaldığı düşünülen kızlar, ziyaretlerle götürülür veya mollalardan dua alınır. Ziyaret dergâhlarda kilitlenmiş kilitler bulunan bir mekân bulunur. Murat ve kismet için oradaki kilitler aşağı yukarı tartılır. Eğer bu sırada kilit açılırsa dileğin olacağına inanılır. Kismetini bağlı olanlara kilit açılır ve böylece kismetin açılacağına inanılır (Çelik, 2001,12).

Eşiğin Kutsallığı

Gelin damadın evine girerken eşiğe basmadan atlayarak ya da kocasının kucağında içeri girer. Eşiğe ve ocağa yağ sürülmesi, Budist inancında yer alan, cinlerin eşiğe yakın durmaları; ocakları yer tutmaları ve eşiğe basan kişinin, cinlerin etkisi altına gireceği düşüncesine dayanmaktadır (Öğüt, 2000, 96).

Adıyaman’da gelin kız, babanın evinin eşiğinden dışarı çıkmadan önce mutlaka eli şerbete batırılır ve kapağı sürdürülür (Kalafat, 1998,167).

İnegöl’de damat gelini alır, ikisi de büyüklerin ellerini öperler, damat gelini kucaklar ve yüksekçe bir yerde durur. Misafirler onları izler. Sonra ikisi de eve yönelirler, gelin kapının eşiğinden atlarken içinden:

- “Adımladım eşiği // Yılda bir oğlan beşiği” dizesini söyler (Kartal, 1998, 185).

C. ÖLÜM

Ölüm, insan yaşamının sona ermesidir. Her toplumda doğum ve evlenmede olduğu gibi ölüm çevresinde de birçok âdet ve inanmalar kümelenmiştir. İnsan topluluklarının inanış ve törelerinde doğum ve evlenme gibi, ölüm de bir geçiş aşamasıdır. Ölümle ilgili âdet ve inanmalarda, korku büyük rol oynayan bir etken olarak görülmektedir. Din, ölüm korkusunu hafifletmekte, ancak tamamen ortadan kaldıramamaktadır. Ölümle ilgili uygulamalarda; ölenin öte dünyaya gidişini kolaylaştırmak, onun öte dünyada mutlu bir ölü olmasını sağlamak amacıyla uygulamalar yapılır. Eski kültürlerden beri, bütün toplumlar da bir "öte dünya" tasarımı olmuştur. Buna göre, ölen kişi öldükten sonra yaşamını öte dünyada sürdürmektedir. Gerek eski çağlarda gerekse günümüzde bu evrensel görüş, dinlerin öte dünya tasarımlarıyla da beslenmiş ve desteklenmiştir. Ölümle ilgili yapılan uygulamaların bir bölümünde de; ölenin geri dönüşünü önlemek, yakınlarına kötülükte bulunmasını, zarar vermesini engellemek amacıyla yapılan işlemler görülür. Bu işlemlerin uygulanmasının kökeninde, ölenin isterse dönüp gelebileceği, arkada bıraktıklarına zarar verebileceği korkusu egemendir. Ölenin yakınlarının bozulan ruhsal durumlarını düzeltmek, sarsılan toplumsal ilişkileri düzenlemek ve onların yeniden topluma katılmalarını sağlamak amacıyla da bir dizi uygulama yapılmaktadır. Bunların toplum yaşantısına olumlu katkıları olmakta, uygulanan bu âdet ve inanmalarla komşuluk ilişkileri tazelenmekte ve sağlamlaştırılmaktadır (Ömek, 1979: 108-109).

İnsanoğlu var olduğu günden beri yaşam ve ölüm sırlarını öğrenmeye ve anlamaya çalışmıştır. Eski Türkler can ve ruh kavramı karşılığında tın (nefes) sözcüğünü kullanmışlardır. Yakutlar ruh-can kavramını tın, kut ve sür şeklinde, Altaylılar tın, süne ve kut sözcükleri ile ifade etmişlerdir. Tın kelimesi aynı zamanda esinti, rüzgar, nefes anlamlarına da gelmektedir. Tın bütün canlılarda bulunur ancak süne yalnızca insanlara özgüdür. Altaylılara göre insanın yula adı verilen bir de eşi vardır. İnanca göre, insan uyurken yulası her yerde dolaşabilir. Düş, yulanın gördüğü şeylerden ibarettir. Ölülerin serseri dolaşan ruhlarına Altaylılar üzüt, demişlerdir (İnan, 2006: 176-177).

Anadolu Türklerinde ölüm ile ilgili inanç ve uygulamalar, doğal olarak, değişen coğrafya ve ortamdan etkilenmiş, ancak birtakım noktalarda, kendisini koruyacak ortamları da bulmuştur. Anadolu inanç coğrafya ve ortamının ağırlığını, şüphesiz İslam dini oluşturmaktadır. Bu durumda, ilgili geleneksel Türk inanç ve uygulamalarının, İslam'ın vermiş olduğu ruhsatlar sayesinde, kendine bir yer bulabildiğini söyleyebiliriz. Ölüm ile ilgili deyim ve kavramlar İslamileştirilmiştir. Ruh, ecel, vade, ahiret, cennet, cehennem, defin, sırat köprüsü, Azrail, Münker-Nekir vb. ad ve kavramlar bunlardandır.

Geleneksel Türk inancı Anadolu İslam coğrafya ve çevresinde kendini korumuştur. Bunun en belirgin örneği olan ölüm fenomeni yaşamın her adımı-
nında çok açık bir şekilde görülür (Ersoy, 2002, S.54: 86-101).

Ölüm Âdetleri ve Bunlara Bağlı Âdetler İnanmalar, İşlemler

Ölüm çevresinde birçok inanma, adet, töre, tören, ayin, kalıp davranış, işlev kümelenmektedir. Ölüm çevresinde kümelenen ve ölüyle toplum üyelerini kuşatan bu inanmalar, âdetler, işlemler, törenler ve kalıp davranışlar üç grupta toplanmaktadır.

1- Öte dünyaya gidişi kolaylaştırmak.

2- Öte dünyada ve geride bıraktıklarının gözünde saygın bir yer almak.

3- Ölenin yakınlarının bozulan ruhsal durumlarını sağaltmak.

Ölüm kaçınılmaz bir sonudur. Türkiye'de ölüm âdet ve işlemleri zengin bir görünüm sergiler.

1. Ölüm Öncesi

Hayatın son durağı olan ölüm, insanı korkutan, çaresiz kılan ve sırtına erişilemeyen bir geçiş dönemidir. Ölüm insanı o kadar çaresiz kılar ve korkutur ki insanlar çevresindeki olup biten olayları, eşyanın şu ya da bu şekilde duruşunu ölümün ön belirtisi saymıştır. İnsan bunun için kendine ölümü sezdiren olaylardan ve nesnelerden uzak durmuştur (Örnek, 2000: 208).

a. Ölümü Düşündüren Belirtiler:

Birtakım davranışlar olaylar, sesler, rüyalar, alışılmamış durumlar ölüm işareti, ölümün ön belirtisi olarak yorumlanır.

Halk inanmalarında ölümü önceden haber veren belirtiler arasında hayvanlarla ilgili olanlar büyük bir yer tutar. Evcil ve yabani hayvanların ötüşleri, ulumaları, kişnemeleri, böğürmeleri, belli hareketleri, uçuş yönleri, alışılmışın dışındaki davranışları, yaklaşan bir ölümün ön belirtisi olarak yorumlanmaktadır. Ev, ev eşyası, araç-gereç ve yiyecekler çevresinde de ölümle ilgili birtakım inanmalar kümelenmiştir. Hayvanların insanlarda bulunmayan bazı yetenekleri, sezisleri, biçimsel özellikleri, uğurlu ya da uğursuz sayılmaları bu türden inanmaların oluşmasında rol oynar. Bu türden hayvanlar içerisinde, özellikle köpek ve baykuşla ilgili inanmalar yaygındır. Köpeğin uluması dışında uluma biçimi, zamanı ve yönü ile de yaklaşan ölümü haber verdiğine inanılır. Baykuşun yıkık, terk edilmiş yerlerde yuva yapması “ölüm kuşu” olarak bilinmesine neden olmuştur ve tıpkı köpek gibi ölüm habercisi olarak görülür. Ayrıca evcil hayvanlardan kedi, at, koyun, keçi, inek ve öküz; yabani hayvanlardan tilki, kurt, çakal, yarasa, yılan; kü-

mes hayvanlarından tavuk, kaz ile yabani kuşlardan yarasa, karga ve leylek kimi davranışları ve bağırmalarıyla ölüm habercisi olarak kabul edilirler. Birtakım rüyalar da ölüm ya da felaket haberi olarak yorumlanır. Hastada görülen psikolojik ve fizyolojik değişiklikler dikkatle gözlenir. Buna göre hastanın davranışlarına ya da isteklerine göre sonunun yaklaştığı düşünülür ve hazırlıklara girilir (Örnek, 1995: 208-211).

Türkiye genelindeki inanca göre damda baykuşun ötmesi o evden ölü çıkacağını habercisidir. Bu inancı Hazar Türklerinde, Çepnilerde, Uygur ve Kazaklarda da görmekteyiz. Trabzon'da gece köpek uluması, dişi çakalın bağırması birinin öleceğine, sabahleyin karganın bağırması, birinin başında ötmesi hayrın olmayacağına delalettir. Bulgaristan'ın Kocabalkan köylerinde de karganın ötmesi ölüm haberi sayılır (Altun, 2004: 315-316).

Tekirdağ'da bir kimse rüyasında canlı bir yılanı ayaklarının altında görürse o insanın en çok bir yıl yaşayacağına; çıplak birini görürse de o insanın öleceğine inanılır (Artun, 1998: 237).

Adana'da rüyada yatak, ev yıkımı görülürse birinin öleceğine inanılır. Rüyada önceden diş çıktığında acırsa yakın birinin, acımazsa uzaktan birinin öleceğine inanılır. Rüyada ateşte kazan ve çokça odun görmek ölüm olacağına yorumlanır. Yine ayakkabının ters düşmesi iyiye yorulmaz (Başçetinçelik, 1998: 245).

b. Ölümünden Kaçınma İşlemleri:

Ölümü hatırlatan, ölüme ön belirti sayılan, yerine getirilmediğinde ölüm getireceğine inanılan birtakım işlemler ve davranışlar vardır. Bunların nedeni ölenle ilgili araç-gerecin, davranışın ve durumun ölüm getireceğine duyulan korkudur. Bu korkudan kurtulmak, ölümü uzaklaştırmak, saptırmak, etkisiz kılmak için kimi pratikler uygulanır. Yıldızeli, Zara, Boğazlayan, Reşadiye, Siverek, Kastamonu, Zile, Durağan, Çubuk ve Nallıhan'da bir mahallede ölen olduğunda, mahalledeki su dolu kaplar boşaltılır. Yaygın olarak görülen pratiklerden bazıları da; cenazede su ısıtılan kazanın ters çevrilmesi, ölü yıkanırken uyuyanların uyandırılması, mezar dönüşü eve gelirken ölenin yakınlarının ardına bakmadan yürümeleridir (Örnek, 2000:212).

Anadolu'nun pek çok yerinde "iyi değildir" diye yapılmasından kaçınılan davranışlar vardır. Yapılmaması gereken bu davranışlar yapıldığında, bir felaket veya ölüm olayının gerçekleşeceğine inanılır. Reşadiye'de akşamdan sonra komşuya ağartı (ayran, süt ve ateş) verilmez. Ağartı verilirken içine kömür atılır. Geceleyin tırnak kesilmez. Ölü çıkan evdeki bütün sular dökülür (Bolulu, 1956: 1397-1398). Kütahya'da sirke (Aydın, 1952: 597), Diyarbakır'da ayna, tuz, bıçak, biber, kömür, ateş, siyah renkli eşya akşam olduktan sonra dışarıya verilmez (Beysanoğlu, 1974: 7180-7181). Sındır-ğı'da yatak süpürge ile süpürülürse içinde yatan kişinin öleceğine inanılır. Makasın ağzı açık bırakılmaz. Açık bırakılan makas "kefen biçeceğim" der-

miş (Artan,1968:4712). Mesudiye’de, fırında pişirilen ilk ekmeği yiyenin karısının ya da kocasının öleceğine inanılır (Gürsoy,1970:5713-5714). Mersin’de, cenaze evden çıktıktan sonra arkasından su dökülür, 5-6 adım yürünür (Yardımcı,1993:549-559). Denizli/Çal’da, cenaze evden çıkarılmadan önce bulunduğu odanın kapı eşiğinde “günlük” yakılır (Tuğrul,1973:6756-6758). Adana’da cenazenin yıkandığı yere bir ibrik, içine de bir oklava konur. Kişinin öldüğü yere iki büyük taş konur (Başçetinçelik, 1998:250).

Tekirdağ’da ölü evindeki yemekler, su dolu kaplar boşaltılır, ölü suyu ısıtan ateş, su dökülerek söndürülmez, ölü suyu ısıtılan kazan ters çevrilir, mezarlık dönüşü geriye bakılmaz, bir evden arka arkaya iki ölü çıkarsa üçüncü ölüm olmasın veya ölüm cumartesi olmuşsa bir yıla kadar bir ölüm olmasın diye kurban kesilir (Artun, 1998: 24).

Kazak ve Özbeklerde kırık ayna veya cam uğursuzlukları ve ölümü düşündürür. Kazaklarda mezarlıktan ağaç kesilmez. Kesenlerin çarpılacağına inanılır (Çevik, 2001: 10-11).

2. Ölüm Sırasında Yapılan İşlemler

Eski Türklerde ölüm halinde ruhun kuş şekline girerek uçup gittiğine inanılırdı ve eski metinlerdeki “sungur oldu” (şahin oldu) sözünün bunu gösterdiği düşünülmektedir. Eski Türklerde defin merasimi için yaprak dökümü veya ağaçların yapraklanması beklenirdi. Büyüklerin mezarını toprak yığarak kurgan (tepe) yaparlardı. Çin sınırlarından Macaristan’a kadar uzanan bozkır yolu boyunca bu kurganlar yer alır. Eski Türklerdeki cenaze merasimine (yoğ) Çinliler “kubbeli otağ altındaki tabut” adını verirdi; çünkü Türk geleneğinde ölen kimsenin cesedi kubbeli otağ altına konarak otağın etrafında at koşturulurdu. Otağın kapısına gelince matem tutanlar gözlerini ve kulaklarını bıçaklardı. Matem işareti olarak saç kesilir, tütsü kullanılır, tütsülü matem meşalesi (yug yıpar) yakılırdı (Kocasavaş, 2002: 67).

a.Ölüm Anı:

Bir kişinin öleceği anlaşıldığı zaman sağ tarafa çevrilir. Kuran okunur. Hastaya tövbe ettirilir, tekbir alınır, ezan okunur. Ağzına sık sık pamukla zenzem suyu verilir. Hasta ölünce, çenesi çekilir, tülbentle sıklır. Elbiseleri çıkartılıp yere temiz bir yatağa yatırılır. Göz kapakları kapatılır. Üzerine temiz bir örtü örtülür. Baş kible yönüne çevrilir. Eller göbek üstüne konur. Ölünün karnının üstüne, içine şeytan girmesin, ardından birini götürmesin, şişmesin diye bıçak, demir, makas vb. konur. Ölünün ruhu ve Azrail çıksın, melekler girsin diye pencereler açılır. Ayak başparmakları birbirine bağlanır. Takma dişleri varsa alınır. Ölüm anında ayak ucunda ezan okunur (Artun,1998: 4-28).

Karakeçili Türkmenlerinde “elden ayaktan düşmüşler” için “Allah kurtardı” denilir. Bu kişiler için fazla acı duyulmaz. Ölünün çıktığı evdeki bütün sular dökülür. Ağır hastanın öleceği anlaşırsa, evin eşğine Azrail’in kılıcını yıkaması için su konur (Kalafat, 1999: 35).

Kandıra Türkmenlerinde hastanın öleceği anlaşıncaya hasta yalnız bırakılmaz, başında Kur’an okunur. Öleceği anlaşılan kişiye “Kelime-i Şahadet” getirilir. Öleceği anlaşılan kişiye su verilir, su içirtilemezse kuruyan dudakları pamukla ıslatılır (Altun, 2004: 322).

b. Ölümün Duyurulması:

Ölüm olayı çevreye sela yoluyla duyurulur. Bir evde ağır hasta varsa zaten herkesin kulağı orada olur. Ölüm gerçeği ile karşılaşan ölü yakınları evden eve bağırıp çığırşılar ve komşular ölüm haberini duymuş olurlar. Uzak akrabalara ölüm telefonla haber verilir. Kaza, kalp krizi gibi ani bir ölümden, ölüm haberi alıştırma alıştırma söylenir. Hatta “öldü” demek yerine “hastalandı” demek tercih edilir (Altun, 2004: 34).

Ölüm duyulunca komşular ölü evinde toplanarak ölenin yakınlarının acılarını paylaşırlar. Ölüm uzaktaki akraba ve yakınlarla duyurulur. Son yıllarda belediye hoparlörüyle duyuruluyor. Camide selâsı verilir. Eskiden ölümü duyurmak için tellal bağırılmış. Ölüm sonrası ölünün ayakkabıları sokak kapısının önüne konur. Bunu görenler evde ölü olduğunu anlar. Ayakkabılar biri alıncaya kadar durur (Artun, 1998:4-28).

c. Ölünün Gömülmeye Hazırlanışı:

Ölümle ilgili Türk inançları oldukça zengindir. Özellikle ölünün gömülmesiyle ilgili pek çok âdet ve inanma vardır ve geçmişten gelerek günümüzde hala yaşamaktadır. Eski Şamanist Türkler ve diğer Orta Asya ulularının defin törenleri hakkında Çin kaynaklarından geniş bilgiler ediniriz.

Göktürklerin defin töreninde ölü çadıra konur, oğulları, torunları, erkek-kadın başka akrabası, atlar ve koyunlar keserek çadırın önüne koyarlar. Ölünün bulunduğu çadır etrafında atla yedi defa dolaşırlar. Yüzlerini bıçakla kesip ağlarlar ve bu töreni yedi kere tekrar ederler. Sonra belirlenen bir günde ölünün eşyalarını, atını ve ölüyü yakarak külünü belirlenen başka bir günde gömerler (İnan, 1986: 177-178).

Çin kaynaklarında Hunların defin törenine ait bilgiler, İsa’dan önce III. yüzyıla aittir. Bu habere göre; Hunlar ölümlerini tabut içine koyarlardı. Bu tabut iç ve dış tabut olmak üzere iki katlıydı. Bu tabutları altın ve gümüş işlemeli kumaş ve kürklerle örterlerdi. Ağaçlar dikilmiş mezarlıkları ve matem elbiseleri yoktu (Kocasavaş, 2002: 67).

Ülkemizde ölünün defni İslami geleneklere göre ölünün gasli, kefenlenmesi, tabuta konması ve cenaze namazının ardından mezara konması şeklinde gerçekleştirilir. Gasil ve kefenleme sürecinde bölgelere göre birta-

kım mahalli uygulamalar görülür. Bunlar bazı kokulu bitkilerin cennet kokusu inancıyla gasil suyuna konulması, kefene ayet ya da dua yazma biçiminde gözlemlenir (Ersoy, 2002 : 86-101).

Türk halkının inançlarına göre; ölüyü acele gömmekte, misafirlere yemek yetiştirmekte ve alınan borcu ödemekte acele etmekte hayır vardır. Sakıncalı bir durum yoksa, güneş battıktan sonra ölü gömülmez, ertesi sabaha bırakılır (Turan, 1982: 546).

Ölümün gerçekleşmesinden, cenazeye gelecek kişilerin toplanmasından sonra ölüyü gömmek için hazırlıklara başlanır. Bu hazırlıklar; yıkama, kefenleme, cenazenin taşınması, cenaze namazı işlemleriyle gerçekleştirilir. Ölüyü gömmek için önce dinsel ve geleneksel kurallar içinde yıkamak gerekir. Yıkama işini ölü yıkayıcılar, hocalar, ölünün yakınları, bu işi bilen insanlar yapar. Ölü yıkama işi evin içinde, bahçesinde veya hastanede yapılabilir. Ölünün yıkandığı su, temiz olduktan sonra her yerden alınabilir (Altun, 2004: 327).

Barak Türkmenlerinde, ölü suyunu genç kızlar getirir. Ölü için hazırlanan suya el sürülmez, ölünün yıkanmasından artan suyla ilgili çeşitli pratikler görülür. Zara, Erzurum, Durağan, Eskişehir, Kastamonu, Nallıhan, Ayaş, Ankara, Çubuk, Kırşehir'de ölü yıkama suyundan artan su dökülür. Boğazlayan'da, ölünün ardından çok üzülmemek için, Afyon'da öte dünyada ölüyle buluşmak için, Çorum'da acı soğusun diye, ev halkı artan su ile elini yüzünü yıkar. Uşak, Çankırı, Aksaray, Kayseri, Konya, Boğazlayan'da artan su ile ölenin çamaşırları yıkanır. Uşak'ta hak hukuk varsa üzerinden sıyrılınsın diye artan su ölüye dökülür. Ölünün yıkanışı ve kefenlenişi sırasında değişik kokulu maddeler yakılıp tütürülür, cesede ve kefene çeşitli kokular, yağlar, kutsal sular dökülür. Yakılarak koku çıkarılan maddelerin başında buhur, günlük, kâfur ve odağacı gelmektedir. Kırşehir, Uşak, Erzurum, Çorum, Sivas'ta kokuya şeytan gelmez diye; Afyonkarahisar, Boğazlayan'da, gökten kokuya melekler iner diye; Konya ve Merzifon'da ölü kokusu yok olsun diye; Hopa ve Rize'de mezarda, cesede yılan, çıyan yavaşmasın diye bu kokulu maddeler yakılarak tütsü yapılmaktadır. Cesede ve kefene dökülen ve sürülen, kokusu sindirilen maddeler gül suyu, gül hatmi, gül yağı, gül kurusu, kadınlar için kına, hacı yağı, hacı sürmesi, esans, kolonya, zemzem suyu, kâfur, çörek otu, misk, karanfil tozu, kokulu çiçekler ve kokulu yapraklardan oluşmaktadır (Örnek, 1979: 49-52).

Bu dünyadan göçerken götürülen kefen, eskiden bugüne hep önemli tutulmuştur. Kefeni ya da kefenin parasını hazırlamaya her zaman önem verilmiştir. Kefen, dışarıdan bir iplikle dikilmez, kefenin kenarından çekilen kendi ipliğiyle dikilir (Altun, 2004: 329). Erkek kefeni, üç parça olarak; omuzdan ayağa kadar örtülen bez (gömlek), baştan ayağa kadar örtülen bez (izar) ve yine baştan ayağa kadar örtülen bez (lifâfe) den ibarettir. Kadın kefeni ise beş parça bezden yapılır. Bunlar, başa örtülen bez (himâr), göğüse

konulan bez (dîr), göğüsten göbeğe ya da diz kapağına kadar örtülen geniş bez (hırka), izar ve lilâfeden oluşur. Halk arasında öldüğü zaman başkasına yük olmasın, kefen telaşı olmasın ya da kendi helal parasından olsun düşünceleriyle kişinin sağlığında kefenini alıp bir köşeye saklaması ya da bunun için para ayırması âdetine rastlanır. Hac ziyareti yapanlardan çoğunun zemzem suyu ile ıslatılmış ve kurutulmuş kefenliklerini beraberlerinde getirdikleri ya da gidemeyenlerin Hacca gidenlere kefen ısmarladıkları görülür (Örnek, 1979: 52-54).

Cenaze tabut ile taşınır. Tabut yapımında kullanılan malzeme tahtadır. Camilerde hazır bir tabut bulunur ve herkes defin sırasında bu tabutu kullanır. Cenaze namazına ise ölü yakınları ve dileyen herkes katılabilir. Cenaze namazını erkekler kılar, kadınlar cenazeyi mezarlığa yakın bir yerden izlerler (Altun, 2004: 331-332). Cenaze evin önüdeyken ve cenaze namazından önce bir helalleşilir.

İslam dinine göre, Müslüman olan herkesin cenaze namazı kılınır. Cenaze namazının kılınması için, ölünün Müslüman olması, İslami kurallara göre yıkanmış olması, cemaatin olması, cemaatin tabutun önünde olması, namazı kıldırarak imamın kibleye karşı yere yakın bir yere konmuş olan tabut içindeki ölünün göğsü hizasında durması gerekir. Cenaze namazı dört tekbirden meydana gelir. Cenazenin önünde imam, imamın arkasında cemaat sıralanır. Cenazenin kadın, erkek, çocuk ve kız çocuk oluşuna göre namazda okunması gereken dualar değişir. Cenaze namazı ile namazı kılınan ölü hakkında bir çeşit “aklama” yapılır (Örnek, 1979: 54).

Cenaze namazından sonra ölü, halk arasındaki adıyla “ebedi istirahatgâhı” olan mezarlığa götürülür. Mezar yeri, köylerde ölüm olayının hemen duyulmasından sonra eş dost tarafından kazılarak hazırlanır. Şehirde bu işi belediyeler yapar. Ülkemizde ölünün üstüne toprağı erkekler atar. Pek çok yerde kadınlar mezarlığa bile gelmez. Konya/Ermenek/Beşyayla’da mezarlıkta cemaat, eline birer küçük taş alarak bu taşla “İhlas” suresini okur ve mezara atar (Yıldız, 1968: 4744).

Mezarlıklar, gerek köy gerek kasaba ve şehirlerde oturma yerlerinin hemen dışında yer alır. Genellikle yol kenarlarına kurulmuştur. Ülkemizde mezarlıkların çoğu terk edilmiş bir görüntü çizer. Bir kısmı ise derli toplu, çiçekli ve süslü bir parkin özenli görünüşündedir. Köy ve kent mezarlıklarının genel görünüşü arasındaki fark, mezarların tipleri, yapımı, taşları ve süslemesi ile kendini gösterir. Büyük kentlerde kubbeli, pahalı, taşlı, mimar elinden çıkma mezarlıklara rastlanır. Mezarların süslenmesi için ağaç, çiçek ve belli otlar kullanılır. Mezarların başına ağaç dikmek, üzerlerine çiçek dikmek, bakımlı otlar yetiştirmek daha çok ilçe ve kentlerde görülür (Örnek, 1979: 65).

3. Ölüm Sonrası

Eski ve Ortaçağda Altaylarda yaşayan Türkler cenaze törenlerinden sonra karşılıklı iki ateş yakacak ve bunların her birinin yanına altından insanların, hayvanların ve eşyaların geçirilmesi için birbirine uçlarından iple bağlı iki mızrak yerleştirerek bunların aralarından geçmek suretiyle kendilerini anttıklarından söz etmektedirler. Günümüz Yakut Türklerinin cenaze törenlerinden sonra dönüş yolunda yaktıkları bir ateşin üzerinden atlamaları ve ölünün ateşten geçemeyeceğine inanmaları Altay Türklerinin adetleriyle örtüşmektedir (Roux, 1999: 155-156).

Çin kaynaklarında eski Türklerin yas tutma âdetlerine dair bazı kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtlara göre; yas tutanlar ölünün bulunduğu çadırın etrafında atlarıyla süratle dolaşırlar, bağıra çağıra ağlarlar, saçlarını başlarını dağıtırlar, ölenin atlarını, kuyruklarını keserek kurban ederlerdi. Yas tutanlar yüzlerini, kulaklarını parçalarlar, keserler ayrıca yemek verirlerdi. Bu âdete Manas Destanı'nda da rastlanmaktadır. Yine yas alametlerinden bir diğeri de elbiseyi ters giymektir. Kırgız-Kazakların bazı boylarında kadınlar ağıt söyleyip ağlarken ters oturur ve elbiselerini ters giyerler. Bu âdete Anadolu'nun bazı bölgelerinde rastlanmaktadır (Kocasavaş, 2002: 73).

Ölen kişinin ardından ağıt söylendiği gibi yas da tutulur; ancak İslamiyet'e göre ölünün ardından ağlamak, yas tutmak doğru değildir. Ahıska Türklerinde yas 3 veya 7 gün sürer. Dağıstan Türklerinde ise ölenin akrabaları yas tutar. Yasın süresi akrabalık derecelerine göre değişmektedir. Yakın akrabalar için yas süresi bir yılken diğer akrabalar için bu süre kırk günle sınırlı olabilir. Anadolu'da ise en yaygın yas süresi 3, 7, 40 gün, en fazla 7-8 senedir (Altun, 2004: 353).

Ölünün arkasından yas tutulur. Bu süreyi dinsel, geleneksel ve toplumsal etmenler belirler. Yas, ölenin yakınlığına, ölüm biçimine, yaşına, ölümün sıralı olup olmamasına ve baş sağlığına gelenlere göre belirlenir. Baş sağlığına geldiği sürece ölünün yakınları eski düzenlerine dönmezler. Bu süre içinde bazı şeylerden kaçınılır. Bunlardan birkaçını şöylece sıralayabiliriz. Renkli süslü giysiler giyilmez, eğlencelere katılmaz. Makyaj yapılmaz. Varsa düğün sünnet, nişan ertelenir veya törensiz yapılır. Yasta evde beklenir. Ölünün ardından şerbet yapılır, para dağıtılır (Altun, 1998:4-28). Ölünün arkasından cenaze evinde Kur'an-ı Kerim okutmak en yaygın olan gelenektir. Ölünün her cuma akşamı evine gelip kendisi için Kur'an-ı Kerim okunup okunmadığına baktığına inanılır. Buna inanan ev sahipleri de ölünün ruhunu memnun etmeye çalışırlar (Altun, 2004: 341).

İskat – Devir

İslam inancında ölen bir kişinin sağlığında kılamadığı namazları, tutamadığı oruçları ve yerine getiremediği yeminleri için fakire para verilmektedir. Bu olaya "iskat" denir.

Müslümanlar arasında “devir” gelenek haline gelen bir uygulamadır. Ölenin yaşadığı döneme ait olan kılmadığı namazlar ve tutmadığı oruçlar hesaplanarak bir ya da birkaç fakire “fitre” verilir. Eğer mirasından ayrılan mal ya da para, borcunu karşılamıyorsa, eldeki malın tutarı kadar para veya altın en çok yoksulun bulunduğu “devir işlemi” ile elden ele gezdirilir. Bu işlem bütün malların karşılığı iskat tutarına ulaşınca kadar devam eder. Devir bittikten sonra dualar edilir, “iskat akçesi” devire katılan fakirler arasında paylaştırılır (BL, 1986, C.11: 5492).

Anma Günleri İle İlgili İnançlar ve Uygulamalar

Ölüyü anma ile ilgili inanç ve uygulamalar İslamî kültür çerçevesinde daha belirgin bir hal almıştır. Ülkemizde ölüyü anma günleri değişik adlar almakta olup, İslami geleneğe göre gerçekleştirilmektedir (Ersoy, 2002, S.54: 86-101).

a- İlk Gecesi: Ölünün defnedildiği günün ilk gecesi tanıdıklar gelir, genellikle akşam namazı ile yatsı arasındaki süre içinde Kur'an okunur, dualar edilir, mevlit okutulur. Bu gecede ölü sahipleri genellikle yemek hazırlamazlar, bu işi komşuları üstlenirler. Bu gece aynı zamanda baş sağlığı dileme anıdır.

b- İlk Cuma: Defini takip eden ilk perşembe akşamı ilk gecede olduğu gibi tören icra edilir. Bazı aileler, bu günden sonra yastan çıkarlar.

c- Yedisi: Definden yedi gün sonra, yukarıdaki gibi icra edilen anma gününe denir.

d- Kırkı: Definden kırk gün sonra icra edilen anma günüdür.

e- Elli İkisi: Ülkemizin her yerinde olmasa da büyük bir bölümünde bu gün de yukarıdakiler gibi İslami geleneğe göre icra edilir.

f- Kara Bayram: Definden sonra ilk dini bayram (Ramazan veya Kurban), Kara Bayram olarak adlandırılır. Bu bayramda ölü sahibi, dışarı çıkıp başkaları ile bayramlaşmaz. Başkaları kendilerine gelir, ama bu buluşmada bayram havası görülmez, sanki ilk günkü gibi acılar içinde ağlaşırlar. Ev sahibi, bayramlarda görülen şeker veya tatlı ikramı yerine, çay veya acı kahve ikram eder.

g-Yıl Dönümü: Ölünün yıl dönümü gününde, bir anma gerçekleştirilir.

Anadolu'da ölüyü anma günleri değişik adlar altında olmakla beraber bu günler İslamî geleneğe göre gerçekleşmektedir. Örneğin; Dağıstan'da defin işleminin yapıldığı gün, ölünün akrabaları sadaka olarak kavurma, helva ya da lavaş ekmeği dağıtırlar. Yörüklerde ise bir evden ölü çıkınca üç gün ölü evinde ocak yakmak yasak ve ayıp sayıldığı için ev sahibinin yiyeceğini komşular ve dostlar sağlamaktadır (Altun, 2004: 342). Yörüklerde ölü

gömüldükten sonra ziyafet verilir. Ölünün canı için yedi gün çörek dağıtılır ve helva dökülür. Ölünün giysileri fakirlere dağıtılır. Mezarın başına kırmızı bayrak dikilir.

Bütün Türkiye'de ölüm öncesinden başlayıp ölüm sonrasına kadar uzayan aşamalar içerisinde uygulanan dinsel, ritüel ve büyüsel içerikli birçok adet işlem ve pratik vardır. Örneğin; ölenin eşyaları yıkanıp temizlendikten sonra fakirlere dağıtılır. Birçok yerde "*soyka*" denilen ölünün giysileri, çamaşırları, yatak çarşafı gibi eşyalar bağışlanmadan önce arınma işleminden geçirilir (Boratav, 1984: 200).

Ölünün arkasından kırkıncı gün yemek yapılır, elli ikinci gün lokma dökülür. Tarsus'ta yas törenlerinin başında ölünün ruhu için verilen yemekler gelir. Ölünün 7-40 ve 52. günlerinde tanıdıklara yemek verilir ya da ölünün ruhuna Kur'an-ı Kerim okutulur. Eski Türklerde de cenaze törenlerinde at yarışları düzenlenir, ölü aşı denen ziyafetler verilir. Ölünün 7-40 ve 52. günlerinde yapılan yemekler aslında İslâmi kurallardan değildir. İslâmiyet'e göre bu yemekleri yapma zorunluluğu yoktur; ama zamanla 7-40 ve 52 gibi formülistik sayılara zamanla İslâmiyet'e girerek İslâmi renge bürünmüş, halk tarafından kabul görmüştür. Böylece İslâmiyet'in aslında olmayan bir pratik İslâmi nitelik kazanmıştır (Dalgıntekin, 1995:55).

Gaziantep dolaylarında Türkmen ve Baraklarda ölenin yakın akrabası kadınlar saçlarını keserler. Yasın kaldırılmasında, yas giysileri kara yazmalar çıkarılır, al veya ak yazmalar bağlanır, giysiler düzeltilerek düzü giyilir. Şanlıurfa ve Erzincan'da, ölümden bir hafta veya on gün sonra komşular ölü evini hamama çağırır. Zara'da, komşu kadınlar, yaşlı ailenin kadınlarını evlerine çağırır, yıkarlar. Merzifon'da ve Kayseri'de, ölünün kırkıncıdan sonra, komşular ve akrabalar ölü evini hamama götürürler. Çorum'da ölünün kırkıncı gününden sonra, ölü evi "acımız sönsün" diye hamama gider. Şanlıurfa ve Siverek'te kırk gün sonra ölü evi komşularını hamama davet eder (Başçetinçelik, 1998: 299).

4. Ölüm Âdetleri, İnanışları ve Bunlara Bağlı Pratikler

Ölen kişinin eşyaları yıkanarak ve temizlenerek ölümden arındırılmakta ve başkalarına verilerek de ölüm evden dışarıya çıkarılmaktadır. Ölünün bıraktığı eşyalarıyla, geride kalanları tedirgin edeceği korkusu, uygulanan pratiklere egemen olmaktadır. Yine de bu amaçla, ölenin gözünün arkada kalmaması için, ölenin en yeni giysisi tabutun üstüne konulmaktadır. Ölenin eşyalarıyla ilgili bu uygulamalarda İslâmiyet öncesi Türk topluluklarında görülen, ölenin öte dünyada da ihtiyacı olacağı düşüncesiyle; ölünün giysileriyle ve eşyalarıyla gömülmesi pratiğinin izlerini görmek mümkündür (Başçetinçelik, 1998: 110).

Eski Türklerden günümüze kadar Türk toplumları için mezarlar ve mezarlıklar kutsal yerler olarak kabul edilmiş, sık sık ziyaret edildiğinde

ölülerin mutlu olacağına inanılmıştır. “Atalar kültü” eskiden olduğu gibi bugün de işlevini sürdürmektedir.

Adana/Feke’de yıkama ve kefenleme İslami usullere göre yapılmaktadır. Ölünün yıkanması, abdest aldırılması, kefenlenmesi bu esaslara göre yapılan uygulamalardır. Bunların yanında ölünün yıkandığı suyun kaynatıldığı kazanın ters çevrilmesi ise büyüsel bir işlem olarak değerlendirilebilir. Kazanın ters çevrilmesiyle ölünün kazanın altında kalması ve oradan uzak olması sağlanmaya çalışılmaktadır. Ölü evinde gördüğümüz âdetler bize eski Türklerde görülen mezardan dönenlerin ölünün çıktığı eve gelip topluca yemek yemelerini ve içki içmelerini hatırlatmaktadır. İslâmî gelenek içinde içki yasak olduğu için içki içme âdeti kaybolmuş; fakat topluca yemek yeme âdeti devam etmektedir. Ölen kişinin eşyalarının yıkanıp ihtiyaç sahiplerine verilmesi dini bir işlem gibi görünmesine karşın, ölümün artırılıp evden uzaklaştırılması ve ölünün tekrar geri gelebileceği inancına dayalı büyüsel bir işlem olarak da değerlendirilebiliriz. Ölenin yakınları, devir ile ölen yakınlarının dünyada yerine getiremediği İslâmî emirleri yerine getirmeye çalışırlar. Böylece geride kalanlar ölenin diğer dünyadaki durumunu kolaylaştırdıklarına ve rahat olmasını sağladıklarına inanırlar (Karakaş, 2005).

Adana/Aladağ ve çevresinde, ölünün ardından bir dizi âdet ve inanca uygulanır. Dinsel yönü ağır basan bu uygulamalarda, büyüsel pratikler de görülür. Rüyaların, birtakım nesnelerin ve hayvanların ölümü çağırdığı düşünülür. Ölümü uzaklaştırmak için çeşitli davranışlarda bulunulur. Cenaze çıktıktan sonra kötü ruhları evden uzaklaştırmak için tütsü yapılır. Ölünün gömüldüğü gün, mezardan dönenlerin ölü evinde yemek yeme geleneğine Aladağ’da da rastlıyoruz. Ölünün evinin kapısı yedi gün hiç kapanmamakta, gelen gidenler olmaktadır. Bu arada, kişinin öldüğü odada “yedi gün” ışık yakılmaktadır (Yılmaz, 2005).

Mezartaşı- Ölüm

Bu âdet eski Türk ve Orta Asya, Mezopotamya kültürlerinden kalmadır. Arap –İslam ülkelerinde mezar taşına rastlanmaz. Mezarlara taş dikilmesi İslam coğrafyasında sadece Anadolu’da vardır. Ruhun ölmezliğine inanıldığı için “ölüm” kelimesi yerine “dünya değiştirdi”, “göçtü”, “don değiştirdi”, “hakka yürüdü” gibi terimler kullanılır

Mezar Saçısı

Eski Türkler, olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan iye ve ruhları memnun etmek, onların yardımını ve rızasını kazanmak amacıyla yiyecek-içecek dağıtırlardı. Bunlara “saçı” adı verilmiştir. Saçılar öz itibarıyla “kansız kurban” niteliğindedir. İşte mezarların üstüne serpilene arpa, buğday, bulgur gibi yiyecekler de iyeleri memnun etmek amacını taşır. Kansız kurbanlar sayesinde kara iyeleri memnun ederek mezardan uzaklaştırmak ya da ak iyelerin yardımını kazanmak amacının güdüldüğü söylenebilir. Mezar

üzerine arpa ya da buğday serpilmesindeki amaç; mezar başına gelen hayvanların bunları yemesi ve ölüye sevap kazandırmasıdır.

Ölüye Kına Yakma, Sürme Çekme

Taşeli yöresinde yaşlı hastalar ölmeden önce el ve ayaklarına kına yakılarak süsleme, ölüye kına yakma, ölüye sürme çekme ve başına çiçek takma işlemleri uygulamaları eski inanç kalıntılarıdır. Ölen kişi iyi bir insan ise başındaki çiçeğin çürümeyeceğine inanılır (Dalgıntekin, 1995: 57).

Ölü Evinde Işık

Ölünün yıkandığı yerde ışık yakılır. Eski Türklerden beri bu âdet değişik şekillerde kendini göstermektedir. Türk inançlarına göre, ölü evine kırk gün süre ile girmeye çalışan ruhlar bulunmaktadır. Ölüm ruhlarından korunmak için ölü evinde kırk gün ışık yakılır.

Kırgız-Kazaklarda ölünün ruhu için ölü evinde her gün bir tane mum yakılır ve bu kırk gün devam eder. Bu inanç Göktürklerde, Bulgaristan ve Azerbaycan Türklerinde, Ağrı, Van ve Erzurum'da da görülmektedir. Türk inançlarına göre, ölü evine kırk gün süre ile girmeye çalışan ruhlar bulunmaktadır. Ölüm ruhlarından korunmak için ölü evinde kırk gün ışık yakılır.

Ölü Kazanını Ters Çevirme

Ölünün yıkanmasından sonra ölü suyunun kaynatıldığı kazan ters çevrilip üzerine su konur. Kazanın ters çevrilmesinin nedeni; bir daha suyun ısınmaması, yani bir daha o ailede ölüm olayının yaşanmasının istenmeyişi-dir. Kazanı kuran ve kaldıran kişinin aynı kişi olması gerekmektedir. Kazan ters çevrildikten sonra üstüne su konmasının nedeni; ölen kişinin ruhunun eve geldiğinde bu sudan içmesini sağlamaktır. Çukurova'da kazan ters çevrildikten sonra içine bir de mum yakılır. Cenaze suyunun kaynatıldığı kazanın ateşi söndürülmez (Dalgıntekin, 1995).

Günlük Tüttürme

Cenazenin kefenlenmesi sırasında bir kaba yakılan ateşten alınan biraz köz konur ve üstüne de günlük serpilir. Bu, ölünün çevresinde gezdirilir. Günlükten çıkan koku kefene ve cenazeye tüttürülür. Buna "*günlük tüttürme*" denir. Bu, ölünün güzel kokması, öbür dünyaya temiz gitmesi ve öbür dünyada yerinin de kokusu gibi güzel olması için yapılır (Yılmaz, 2005: 106).

Murt Dalı

Tarsus'ta bazı köylerde ölünün yıkanacağı suya murt dalı atılır; çünkü murt dalı kutsal sayılır. Hz. Muhammed'in murt dalının kutsal olduğunu söylediğine, tüm bitkiler sabaha kadar kırk defa silkinirken murt dalının, yaz kış namaz kılarak Allah'ı zikrettiğine, bu nedenle dört mevsim yeşil kaldığına inanılır (Dalgıntekin, 1995:120).

Ölü Aşı

Tarsus'ta cenazenin kalktığı yere, bir tabak un, bir soğan ve bir kaşık yağ ilave edilerek konur, sonra da bir fakire verilir. Yörede pek nadir rastlanan bu âdetin amacı; kişinin eceliyle öldüğünü belirtmektir. Bu pratiğin uygulanmasında kötü iyeleri memnun etmek için ikramda bulunma, kötü iyelelerin kötülüklerini uzaklaştırma gibi bir amacın olduğunu söyleyebiliriz (Dalgıntekin, 1995:121).

İslamiyet öncesi adet ve inanmalarda görüldüğü gibi, ölünün ruhuna yemek verilmesi ya da öte dünyada da tıpkı bu dünyada olduğu gibi yemek yediği düşüncesi, günümüz toplumunda da görülür.

Ölü Evini Temizleme

Ölümle ilgili bir inanışa göre, Azrail can alacağı zaman evde bulunur. Ölen kişi kötüyse Azrail can alırken balta, bıçak gibi kesici aletler kullanır. Bu esnada, kanlar etrafa sıçrar. İşte bu sebeple cenaze kaldırılınca evin sergisi de kaldırılır ve iyice yıkanır. Altay Türklerinde de ölüm olayından dolayı kirlendiği kabul edilen ev, özel olarak davet edilen kamlara temizletildi (Dalgıntekin, 1995:124).

Şişe Kırma

Kefenin üzerine zemzem suyu ve koku sürüldükten sonra bunların içinde bulunduğu şişe yere atılarak kırılır. Bunun sebebi; bir daha ölüm olayının gerçekleşmesini istememedir.

Mezar Ziyareti

Bulgar Dağı Yörüklerinde gelin alayı doğru obanın mezarlığına gelir. Topluca mezarlığın etrafında bir defa dönülür.

Mezar üzerine dikilen bitkilerin hem mezarın kaybolmasını önlediğine hem de sallandıkça ölünün günahlarının döküldüğüne inanılır (Dalgıntekin, 1995:125). Mezarın başına kırmızı bayrak takılır. Ölü çıkan eve ertesi gün ekmek ve yemek göndermek adettir. Cenaze suyunun alındığı su kabının (kevki) ağzı bıçakla açılmaz taşla kırılır.

Kefin Âdetleri

Kefin bıçakla kesilir ve elle dikilir. Dikilirken ipin başına ve sonuna düğüm atılmaz. Düğüm atıldığı takdirde öteki dünyada görüşülemeyeceğine inanılır.

Kazma Kürek Takırtısı

Cenaze evinde ölü gömüldükten sonra bir ziyafet verilir. Buna "kazma kürek takırtısı" denir. Türkmenler, genç ölmüş bir adamı gömdükten sonra, onun atını süslerler ve ölünün üstünden çıkan elbiseyi bir ağaca giydi-

rirler. Köyün kadınları donatılmış bu at ve giydirilmiş ağacın karşısına geçerek ağıtlar okuyup ağlarlar (Cin, 2004: 140).

Eski Türklerden günümüze kadar gelen bir gelenekle, ölünün gömüldüğü gün, mezardan dönenlerin ölü evinde yemek yeme pratiğine Adana ve çevresinde de rastlıyoruz. “Kazma-kürek” yemeği veya “kazma takırtısı” adı verilen bu yemek toplu şekilde “ölünün ruhu için” yenilmektedir (Başçetinçelik, 1998: 166).

Ölüm İnançları

Ölüm olayı gerçekleştikten sonra yeni bir ölümün olmaması için, ölünün yattığı yere taş konması; taşın ağırlığının ölümü alması, yok etmesi için, işi biten kazanın ters çevrilmesi; kazanın yeni bir ölümden kurulmasını önlemek için, cenaze geçerken ve yıkanırken çoluk çocuğun bile uyandırılması; uyuyanların, özellikle daha korumasız olan çocukların ölü baskınına uğramamaları için, ölünün yıkanacağı suyun evden kullanılmayıp dışardan getirilmesi; ölümün evdeki diğer bireylere bulaşmasını önlemek için, cenazeden sonra evde “üzerlik”, “buhur” tüttürülmesi; evin süpürülmesi; evde dolaşan ölüm ruhunu ve diğer kötü ruhları uzaklaştırmak için, cenaze evden çıkarılırken arkasından oklava ya da bıçak gibi şeyler atılması, haftanın ilk günü ölen cenazenin yıkanırken üstünde oklava kırılması; evden çıkan ölünün arkasının kesilmesi, devamının olmaması için, cenaze evinden geldikten sonra el yüz yıkanması; ölümün bulaşmaması için uygulanan davranışlardır (Başçetinçelik, 1998: 167).

DOKUZUNCU BÖLÜM

HALK BİLGİSİ

A. HALK HEKİMLİĞİ

Halk hekimliği tarihi, insanlık tarihi kadar eskidir. Hayvanların iç-güdüleriyle yaptıklarını gözleyen insanoğlu daha sonra bunları kendine uygulayarak kendi kendinin hem doktoru hem eczacısı olmuştur. Bu dönemlerde hastalıkların nedenlerinde ve tedavisinde insanoğlu yetersiz kalmış ve hastalıklar ay ve güneş tutulmaları, yıldızlar, fırtınalar ve şimşek çakması gibi doğa olaylarına bağlanmıştır. Bu nedenle eski çağlarda insanlar hastalıklarını tedavi etmek için büyüden yani sihirden yararlanmışlardır. Zamanla ilk insan bu tür varlıkları kutsal tutmaya başlamış ve böylece totem-klan anlayışı doğmuştur. Tedavi amacı olarak totemin sembolü olan muskalar, sihir ve düğmeler kullanılmıştır (Şar, 1989: 219).

İnsanın varoluşuyla yaşıt olan halk hekimliği ve geleneksel uygulamalar, günümüzde "kültür mührümüzün izlerini taşıyan" yaşayan tarih olarak değerlendirilmektedir. İnsanoğlu hastalıklardan korunmak ve hastalandığında iyileşmek için sihir, büyü ve dinden yardım beklemiş, yaşam boyu edindiği deneyimlerden yararlanmıştır. İnanılan ve güven duyulan bu etmenler halk hekimliği uygulamalarının yaşama geçirilmesini kolaylaştırmış ve insanlık tarihi boyunca sürmesini sağlamıştır (Polat, 1995:1).

Halkın, hastalıkların nedenleri, belirtileri, süreleri konusundaki görüş ve inanışlarıyla hastalıkları geçirmek ve onları sağaltmak için kullandıkları geleneksel, yöresel ilaçların, büyüsel ve geleneksel işlemlerin, uygulamaların tümü halk hekimliği ve eczacılığı olarak adlandırılır. Türk halk kültüründe halk hekimliği ile ilgili geleneksel inanış ve işlemlere örnek olarak; balık ve sütü ürünlerin beraber yenilmesinin zehirlenmeye yol açtığına inanılması, zehirlenene sarımsaklı yoğurt yedirilmesi, rahatsızlaşıp, durgunlaşan birisine nazar değdiğine inanılması, çeşitli duaların okunup üflenmesi veya kurşun döktürülmesi gibi "kocakarı ilacı" olarak adlandırılan uygulamalar verilebilir. Bunlara geleneksel yöntemlerle diş çekimi, kırık ve çıkıkların geleneksel "sınıkçı"lar tarafından iyileştirilmesi, sünnet yapım yöntemleri ve benzerleri eklenebilir (Çobanoğlu, 2009, C.3: 1063)

Sağlığın, ruhlarla dolu olan çevre ile insanın dengeli olmasıyla kaim olduğuna inanılan İslam öncesi Orta Asya Türklüğünde, hastalıkların, bu dengenin bozulmasıyla yani insan ruhunun, kötü ruhlar tarafından kaçırılma-

sı veya bedenine kötü ruhların girmesiyle ortaya çıktığı kabul edildiğinden, bu düşüncenin hâkim olduğu ortamda göz ile görülebilen maddi nedenlerle ortaya çıkan hastalıklar genellikle yörenin bitki, maden ve hayvanlarını ilaç olarak kullanan “*emci, otacı*”denilen günümüz hekiminin eşdeğeri kişiler tarafından tedavi edilirken ruhi bozukluklar ve akıl hastalıkları gibi sebebi bilinmeyen ancak kötü ruhların etkisi altına girmiş olduğuna inanılan kimse-lerin tedavilerini de “*kam*”, “*şaman*” ve İslami devirdeki adıyla “*baksı*”lar üstlenmiştir (Bayat, 1989: 61). Kamların eski görev ve sorumluluklarını ise, dini fonksiyon değişimine uğramış şekliyle ocaklılar, kırıkçı/çıkıkçılar ve falcılar üstlenmiştir (Araz, 1995: 1985).

Gözlem ve deneme yoluyla elde edilen bu bilgiler yüzyıllarca birike- rek kültür vasıtasıyla kuşaktan kuşağa aktarılmış ve tıp biliminin temelini oluşturmuştur. Savaşta, avda sakatlanmalar ve yaralanmalar, hayvanların hastalanmaları, doğum olayları insan nesline sürekli yeni bilgiler kazandı- rmıştır. Sonuç olarak da iyi gözlemci ve yetenekli “*iyi ediciler*” (*sağaltıcılar*) toplum içinde ortaya çıkmıştır. Biraz deneyim, biraz gözlem, biraz sihir büyü karıştırılarak elde edilen başarı toplum içinde dünyanın en eski uzmanlık kollarından biri olan yeni bir sınıfı oluşturmuştur. Bunlara büyücü, şaman, ocaklı, hekim vb. gibi pek çok ad verilebilir (Serdaroğlu, 1996: 3).

Halk hekimliğinin temelini, “Halkın sağlığı, Tanrının insanlara ver- diği en büyük armağandır.” inancı oluşturmaktadır. Bu inançta İslam dininin etkisini görmekteyiz. Bununla birlikte, halk hekimliği uygulamalarında kül- tür izlerimizi görürüz (Acıpayamlı, 1989: 1).

Bugün tıbbın geliştiğini, eski halk ilaçlarının kullanılışının azaldığını düşünsük bile, gelenek ve göreneklere bağlı kimseler, tecrübeli yaşlılardan ve aktarlardan yararlanmaya devam etmektedirler. Ayrıca bilimsel hekimlik tıbbi folklorun en ileri aşamasında ortaya çıkmış, bu gelişirken tıp folkloru da gelişmiştir. Bu nedenle halk bilgileri her geçen gün unutulmayıp aksine bu bilgilere daha yenileri ilave edilmiştir. Böylece hekimle temasa geçme zorluğu ile karşılaşan halk kendi bilgilerini uygulamıştır. Nitekim Anadolu’- da birçok hastalığın halk ilaçları ile tedavi olunduğu görülmektedir (Sucu, 1989: 211).

Halk hekimliği bilgileri çağlar boyu kuşaktan kuşağa aktarılacak gü- nümüze kadar ulaşmıştır. Ülkemizde kapalı ve kırsal alanlarda bütün canlılı- ğı ile yaşamakta olan pratik ve uygulamalar şehir merkezlerinde âdet ve gelenek olarak aydın kesimde bile varlığını göstermektedir. Buna uygun örnek olarak verebileceğimiz bir davranış, kültür düzeyi yüksek olan mo- dern bir kadının gelişmiş bir hastanede doğum yaptıktan sonra başına bağla- dığı kırmızı bir kurdelenin kökeninde Orta Asya inanç ve uygulamalarını görmek mümkündür.

Halk arasında “*kocakarı*”, “*ocaklı*”, “*efsuncu*” vb. olarak bilinen ve kendine göre tedavi uygulamaları bulunan kişiler aslında birer halk hekimi-

dirler. Bu kişilerin yaptıkları ilaçların ve uygulamaların hastalıkların tedavisi ile doğrudan doğruya ilgisi bulunmazken, bazılarının uygulama ve ilaçlarının olumlu sonuçlar verdiği de görülmektedir. Bunlar çoğunlukla deneyimli kişiler olup tedavi yöntemlerini büyüklerinden öğrenmişlerdir. Bu kişiler tedavilerini evlerinde yapmakta ve halkın kendilerine verdikleri “*ocak*”, “*kırık – çıkıkçı*”, “*ara ebesi*” gibi isimleri kullanmakta ve “*ağırlık atmak*” olarak tanımlanan bir ücret karşılığında tedavilerini yapmaktadırlar (Asil-Soner, 1989: 39)

İnsan sağlığıyla ilgili konularda, halk arasında öncelikle modern bilim ve bilginin tercih edilir. Eski halk inançlarına dayalı bu tür halk hekimliği uygulamaları, genelde, hastaneye, doktora gittikten sonra gündeme gelmektedir. Hastanın ve hasta yakınlarının, iyileşmeye yönelik psikolojik telkini için, bu uygulamalar önemli bir rol üstlenmektedir (Kaya, 2001: 199-218).

Günümüzde halk sağaltıcılığıyla ilgili farklı uygulamalar ve inanışların sürdüğü bilinen bir gerçektir. Bunları aşağıdaki başlıklarda inceleyebiliriz:

1- Tamamen tıbbi yöntemlerle tedavi edilen hastalıklar.

2- Yarı tıbbi bir şekilde, yani birtakım hassalı otlar, kökler, kocakarı ilaçları dediğimiz ilaçlarla tedavi edilen hastalıklar.

3- Hem tıbbi hem de sihri bir şekilde tedavi edilen hastalıklar.

4- Yalnız sihri bir şekilde tedavi edilen hastalıklar.

1) Büyü Niteliği Taşıyan Halk İlaçları, Korunma ve Sağaltma Yöntemleri

a) Yatırlar:

Türlü olağanüstü güçleri olduğuna inanılan, adlı adsız velilere halk türlü hastalıklarını sağaltmak için de başvurur. Kısırlık kadının bir suçu sayıldığı için, yatırlara bunu gidermek amacıyla başvuranlar kadınlardır. Yatırlara giden kadınların giriştikleri işlemler çeşitlidir. Sadece bir adak, yatırım toprağından suya karıştırıp içmek, yakınında bulunan kaynaktan su içmek, etrafındaki ağaç, çalı, parmaklık, pencere demiri gibi şeylere bez bağlamak, dileğini daha açık, daha keskin belirtmek için ufacak bir salıncak asmak, yatırım bulunduğu yerde geceleme, bunların en yaygınlarıdır (Boratav, 1997: 123).

Kimi yatırlar bir hastalığın uzmanıdır; ama çoğunda birkaç hastalığı, kiminde ise “bütün dertleri” sağaltma gücü olduğuna inanılır. Ankara’nın Ayaş ilçesinde, Isparta’da “Sıtma Dedesi” vardır; adlarından da anlaşıldığı gibi bunlar “sıtma uzmanları”dır (Boratav, 1997: 124).

b) Ocaklar:

Ocak belirli bir veya birkaç hastalığı sağaltımı gücünde olan, bu işin yöntemlerini bilen, bunu uzmanlık edinmiş kimseyi gösterir: “sarılık ocağı”, “fıtık ocağı”, vb. gibi. “ocak” ve “ocaklı” deyimleri eş anlamda kullanılır. Ocaklıların hastalığı sağaltma yöntemleri çoğu kez büyüyük işlemlerdir: ama bunların yanında belirli şeyleri yedirmek, içirmek, vücudun ağrıyan yerine şu veya bu maddeyi sürmek, bağlamak gibi “ilaç” saydıkları gereçleri kullandıkları da olur.

Ocak olan kişiler, çokluk, bir yatırın yakınındaki köyün halkındandır; ermişin soyundan gelmeleri, yahut onun türbesinde, ziyaret yerinde görevli olmalarının kendilerine yetki sağladığına inanılır. Ocaklık da atadan oğula yahut anadan kıza geçer; ama bu kesin bir kural değildir. Ocaklı, kendi soyundan olmayan bir kişiye de “el verebilir”. Bugüne kadar derlenen bilgilere göre her hastanın ocaklısı olabilir sanıyoruz (Boratav, 1997: 124).

c) Üfürük, afsun, urasa:

Bu tür işlemlerin büyük bir bölümü bağlama büyülerini çözme yöntemleri birer sağaltma yolu sayılır. Keza, nazarlık ve muskalar, insanın vücuduna gelecek zararları önleme güçleri bakımından sağlığı koruma araçlarıdır (Boratav, 1997: 124).

d) Kutlu Yerler:

Bir evliyanın, yani gerçekte yaşamış veya yaşadığına inanılan bir kişinin makamı olmadığı halde türlü hacetler için başvurulacak yerler vardır: kayalar, ağaçlar, pınarlar, ılıcalar gibi. Öksürük çeken hastalar Everek yakınlarındaki Delikli Kaya’daki delikten geçince dertlerine deva bulurlarmış; sıtma nöbetine tutulanlar, hatta kışın en soğuk günlerinde bile, gene Everek’teki bir kaynağa bir, iki en fazla üç defa yıkanmakla şifaya kavuşurlarmış (Boratav, 1997: 124-125).

e) Hızır:

Hızır’ın kutlu kişiliğine bağlanan birçok sağaltma ve korunma işlemleri de var. Başkaca dileklerin yanında çocuksuz kadınlar, Hidrellez gecesi, çoğu kez bir gül dalının dibine küçük bir salıncak asarlar (Boratav, 1997: 125).

Halk hekimliğinde bir bölüm işlemler de var ki içeriklerinde hem büyüyük öğeler hem de gerçekçi, akılcı yöntemler bulunur. Okuma, üfleme yoluyla olsun, yatır ziyareti biçiminde olsun, derdinden kurtulmak isteyen, hocası, ocaklısı, türbedarı, yani sağaltma işini üzerine almış kimse ya da kitaplardaki hazır “reçete”ler, “manevi” araca, çok defa “maddi” gereçler ekleme gerekliliğini unutmazlar. Denebilir ki her iki taraf, hasta da, “hekimlik” görevini üzerine alan da bu gereçlerin “manevi” gücü destekleyeceğine, tamamlayacağına, yani “ilaç” nitelikli olduklarına inanırlar. Gerçekçi niteli-

ği pek belirli olan işlemlerde bile türlü inançlara, efsanelik kişilerin kutlu güçlerine dayanma eğilimi halk hekimliğinin başlıca niteliğidir. Ecza fabrikalarının en modern ilaçlarını bile alırken “şifa niyetine” demeyi unutmayan hastaların sözlerinde de bunun bir anlatımını buluruz (Boratav, 1997: 127).

Büyülük işlemlerin bile çoğunda, aynı zamanda, gerçekçi-akılcı araç ve gereçlerden yararlanma eğilimi var. Bir bölük sağaltma yöntemleri ise bütünüyle gerçekçi-akılcıdır. Bunlar “ev ilaçları”, “koca kanı ilaçları” adlarıyla gösterilir. Ev ilaçlarının, koca kanı ilaçlarının birçoğu eski, tıbbın bugün için eskimiş yeni yeni ecza maddelerinin, sağaltma yöntemlerinin bulunması ile uygulanmaz olmuş gereçleridir. Olumlu etkilerini unutmamış eski kuşaklardan miras alan yeni kuşaklar, bunlara olan güveni sürdürüp gidiyorlar (Boratav, 1997: 127-128).

2. Büyüsel ve Gerçekçi Nitelik Taşıyan Halk İlaçları, Korunma ve Sağaltma Yöntemleri

Elde bulunan dokümanlara dayanarak Türkiye’deki halk hekimliği ile ilgili sağaltma türlerini 6 grupta inceleyebiliriz (Acıpayamlı, 1989: 2-8).

a) İrvasa yoluyla yapılan sağaltmalar:

İrvasa, doğrudan vücutla ilgili olmayan, hastayı etkileme amacı güden sağaltmadır. İrvasaya Türkiye’nin değişik bölgelerinde irvasa, urasa, uğrasa, oğrasa gibi adlar verilmektedir. İrvasa yoluyla yapılan sağaltmalarda hasta, a) sağlıklı bir kimsenin yanına yatırılmakta, b) hamamda sağlıklı bir kimsenin oturduğu kurnaya oturtulmakta, c) kurt kafatasının içindeki su ile yıkanmaktadır. Bu güç kaynakları, a) yanında yatmak, b) aynı kurnaya oturmak, c) taşıdığı su nedeniyle hasta ile temasa geçerek sağlık ve güçlerini hastaya geçirerek hastayı iyileştirmeyi sağlamaktadırlar.

b) Parpılama yoluyla yapılan sağaltmalar:

Parpılama sözcüğü Türkiye’nin değişik bölgelerinde parpılma, parpılma, parpılama, parpılma olarak da kullanılmaktadır. Bu sağaltmalarda hastaların vücutları çizilir, delinir, dağlanır, kesilir ya da vücutlarına değneklerle vurulur. Örneğin; hastanın ustura ile çizilen baş kısmının üzerine papatya çiçeği tozu serpilir ya da birtakım sihirsel sözcükler söylenirken hastanın dilinin altı kesilir.

c) Dinsel yolla yapılan sağaltmalar:

Bu sağaltmalar, dinsel yöntem, araç ve madde kullanılarak yapılmaktadır. Örneğin; hasta yatır sandukasının etrafında üç kez dolaştırılır ya da hastaya dolunay sırasında okunmuş kaptan su içirilir.

d) Bitki kökenli emlerle yapılan sağaltmalar:

Ebe gömeci, cıtırğı, kara tabak, ısırgan, sarımsak, çörek otu, üzerlik, düvencik, papatya, keten tohumu, saparma, zeyrek, ak zencefil, mısır püskü-

l , afyon, kara üzüm, susam, dut ve daha birçok bitkinin kökü, gövdesi, kabuğu, yaprağı, meyvesi, çiçeği ya da tohumu olduğu gibi ya da birtakım işlemlerden geçirildikten sonra hastalara em olarak verilir. Örneğin; hastaya    sabah patlıcan suyu içirilir ya da, kırk evden toplanmış olan dualı ekmek yedirilir.

e) Hayvan kökenli emlerle yapılan sa altmalar:

Örneğin; hastaya yatırd  yakalanan böcekler yedirilir ya da kuduz b ce inin suyu içirilir.

f) Maden kökenli emlerle yapılan sa altmalar:

Civa, gümüş, altın, bakır, su, maden suyu, ta  ve daha birkaç maden- sel maddeler olduğu gibi ya da birtakım işlemlerden geçirildikten sonra has- taya em olarak verilir. Örneğin; sihirsel gücü olduğuna inanılan ta  tozu suda eritilerek hastaya içirilir ya da hasta, değirmenin  ark suyu ile yıkanır. Bu sa altmaların birçoğu sihirsel bir yapıdadırlar ve temas büyüsü olarak adlan- dırılan prensibe uygun bir şekilde i lemektedirler (Acıpayamlı, 1989: 2-8).

Türkiye halk hekimli indeki hastalık adlarının birçoğu Türkçe k - kenlidir. Dilimizin, Arapça ve Acemce sözcük ve kurallarca işgaline karşı, halk hekimliği hastalık adlarının bu direnişi, halk kültürünün, öteki alanlarda olduğu gibi bu alanda da g c l  olduğunu göstermektedir. Sözü edilen has- talık adlarından örnek verecek olursak; albasması, kırkbasması, kurdeşen, sarılık, soğuk algnlı ı, so uklama, süt sıtması, süt toplaması, sürgün,  ak- ma, karın çubuğu, ku  palazı, kısırlık, kaba kulak, kırk karışması, kızma, kızıl yel, dolama, bo maca vb. (Acıpayamlı, 1989: 5).

Günümüzde modern tıp ile halk tıbbının bir etkileşim içinde oldukla- rı söylenebilir. Hastalıkları ortaya çıkaran nedenler üzerinde çalışmalarını yo unla tıran modern tıp, hastalıkların tedavisinde halk tıbbından yararlanıla- rak, tedavilerde ilerlemeler kaydetmiştir. Halk tıbbı da bu gelişmelerden yararlanma imkanı bulmuştur. Bu çerçevede bazı hastalıklarda eczane ilaçla- rı, halk ilaçlarının yerini almaya ba lamı tır. Bununla birlikte nazar de mesi, cin çarpması sonucu olu tu una inanılan hastalıklarda halk modern tıba a güvenmemektedir; ama astım ve kalp gibi bazı hastalıklarda ise halk hem modern tıptan hem de halk tıbbından yararlanmaktadır.

Geleneksel bir yapıya sahip olan yörelerde kültürün etkisi, halkın hastalıklara bakışını biçimlendirmektedir. Eğitim durumunun yanında, eko- nomik şartlar da hastalıklara karşı olan tutumu belirlemektedir. Ayrıca  ehir- le temas, iletişim ve ulaşım araçlarının yoğun kullanımı da halkın modern tıba a yaklaşımını kolaylaştırmaktadır. Bu eğilim, özellikle gençler arasında daha kuvvetli görünmektedir. Yapılan araştırmalar, geleneksel tıptan, mo- dern tıba a bir y neli in ba ladığını, bu y neli in ise yörenin sosyo-kültürel ve ekonomik özelliklerine bağlı olarak hızlı ya da yavaş olduğunu göster- mektedir.

B. HALK VETERİNERLİĞİ (BAYTARLIK)

Anadolu halkının veteriner olmadığı ya da veterinerlere ulaşamadığı zamanlarda ya da veterinerlere gitmek istemediklerinde hayvanlarını hastalıklardan korumak veya hayvanlarını tedavi etmek için başvurdukları uygulama ve pratiklerin tümüne halk veterinerliği (baytarlık) denir.

Geleneksel kesimde ekonomik yaşam büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Bu yüzden, geçimini ahırdaki hayvandan sağlayan, karnını hayvan ürünleriyle doyuran kırsal kesimdeki Anadolu halkı, hayvanına evindeki insan kadar değer vermektedir. Anadolu'ya gelmeden önce yaşadıkları yerlerde de başlıca geçimlerini hayvancılıkla sağlayan, göçebe ve yerleşik Türklerin, hayvan sağlığı ile ilişkili zengin bir gelenekleri vardır. Kaşgarlı Mahmud'un kitabında bunun, yer yer izlerini buluruz "Atın karnı ağrıdığı zaman ilaç içirildiğini" söyler.

Hayvanların sağlığını koruma, hastalıklarını sağaltma yolları da insanlarda olduğu gibi

- 1) Tümüyle akılcı yöntemler,
- 2) Tümüyle büyüklük işlemler,
- 3) Büyüklük ve akılcı katışık işlemlerdir.

Hayvan sağlığını koruma yöntemlerinden biri hayvanlara "nazarlık" takılmasıdır. Hayvanların da insanlar gibi kötü göze uğrayabileceğine inanılır. Balıkesir'in bir köyünde hayvanların salgın hastalıklardan korunması için, "yeniden canlandırılmış bir ateş" in alevleri önünden geçirilmesi biçiminde bir töre uygulanmaktadır (Boratav, 1997: 130).

Hayvan sağlığı ve bakımı gelenek ve göreneklerinin bu üçüncü türden işlemlerini incelerken, koyun ve keçi kırkımı, nalbantlık, iğdiş etme gibi teknikleri de unutmamak gerekir. Halk veterinerliğindeki uygulama ve pratiklere birkaç örnek verecek olursak: Hayvanın bileği kırıldığı zaman, kırığın olduğu yer makasla kırılır. Un ve yumurta ile hamur haline getirilen karışım bir bezin üzerine yayılır. Bileğin kırılan kısmına hamurlu bez bağlanır. Hayvanın bileği yere değmesin diye, bacağından 1-2 cm uzunluğundaki çıta bacağın iki yanına bağlanır. Hayvan kalem uyuzu (gidişken yarası) olursa katran yağ ile karıştırılıp kaynatılır. Biraz ılıyınca bez veya keçe ile yaranın üzerine bastırılır. Hayvan zehirlendiğinde nar ekşisi, şap, toprak, sarımsaklı yoğurt karıştırılır, hayvanın ağzından verilir veya karnına katran sürülür. Keçi ve koyunları kan tuttuğunda kulakları kesilir (Boratav, 1997: 129).

Cumhuriyetin ilk yıllarında hayvan hastalıkları ve bunların sağaltılmasında takip edilen geleneksel bilgi ve uygulamalar anlamında halk veterinerliğinin yaygındı. Veterinerlik uygulamaları yaygınlaştıkça gele-

neksel uygulamalar azalmıştır. Günümüzde de, Türk halk kültüründe halk veterinerliği ile ilgili inanış ve uygulamalara devam edenlere örnek olarak; ot yemeyen, geviş getirmeyen küçükbaş hayvanların hastalandığının düşünülerek kulağının çakı ile biraz kesilerek kan akıtılması böylece hasta hayvanın iyileşeceğinin düşünülmesi; yine çeşitli nedenlerle karnı ağrıdığı veya fazla yem yemesi nedeniyle çatlayıp öleceği düşünülen küçük veya büyükbaş hayvanlara geleneksel olarak duyup öğrendikleri çeşitli ilaçların yapılıp uygulanması; aynı şekilde hayvanların kırık ve çıkıllarının yahut yaralarının tedavi edilmesi verilebilir. Aynı şekilde, "dağlama" ve "buğulama" da, geleneksel olarak hastalandığına inanılan hayvanları tedavi etme yollarındandır (Çobanoğlu, 2009, C.3: 1063-1084)

C. HALK METEOROLOJİSİ

Meteoroloji, atmosfer tabakası içinde oluşan tüm olayları ve bunlarla ilgili değişimleri konu edinen bilim dalıdır. Atmosfer tabakası içindeki olaylar basınç, sıcaklık, yağış, buharlaşma, bulutluluk, güneşlenme ve rüzgarlar olarak sıralanabilir. Halk meteorolojisi ise geleneksel yöntemlerle hava tahmini yapılmasıdır.

Teknik ve teknolojik yetersizlik içindeki toplumlarda, yüzyıllara dayalı yerel deneyim görgü ve tahminlerle atmosfer olaylarına ilişkin önceden bilinebilirlik oranı yüksek denebilecek bir düzeye ulaşmıştır. Bu tür toplumlar, çoğunlukla atalardan öğrendikleri hava tahmini yöntemleriyle hava tahmini yaparlar. Yaşama savaşının verildiği toplumlarda doğa acımasız ve yıkıcı olabilmektedir. Bu nedenle geleneksel yapıli toplumlarda, doğa karşısındaki yetersizliğin, zayıflığın giderilebilmesi onun insanoğlu için hazırladığı tuzakların önceden tahmin edilebilmesiyle imkan kazanmaktadır (www.kulturturizm.gov.tr).

İnsanlar büyüklerinden duyarak öğrendikleri ve yaşayarak uygulamalarına şahit oldukları insan vücudundaki ağrıların, bulutların, ağaçların, hayvanların, bitkilerin, ayın, güneşin durumuna bakarak hava tahmini yaparlar. Bu tahminler "Bu yıl ağaçlar yapraklarını tepeden döküyor kış zor ve çetin olacak" veya "Bu yıl sarıca arısı ve ayva çok kış çok soğuk ve sert olacak" gibi bir mevsimi içine alacak kadar geniş olabileceği gibi bulutun durumundan hareketle iki saat içinde havanın nasıl olacağına kadar da kısalmabilir. Bulutların rengi, cinsi, hareketi, yıldızların, ayın halesinin parlaklığı veya matlığı güneşin hareketleri gibi gök cisimlerine bakılarak da hava tahminleri yapılır (Çobanoğlu, 2009, C.3: 1063-1084).

Türk halk kültüründe yer alan halk meteorolojisiyle ilgili inanış ve uygulamalara örnek olarak; rüzgârların yöresel bir biçimde "yıldız, lodos, kabayel, günyeli, poyraz, karayel, akçarüzgâr, kara rüzgâr, aşağı yel, yukarı yel, gible, annaç" gibi adlarla adlandırılması ve bulunulan yöreye ve zamana

göre hangi rüzgârın yağmur, hangisinin kuraklık veya soğuk getireceğinin bilinmesi; bulutların, ayın ve güneşin durumundan hareketle havanın nasıl olacağına dair tahminlerin yapılması; bazı ön belirtilerden hareketle "Bulutlar gider Aydın'a git işine, kaydına, bulutlar gider Şam'a çek koca öküzü dama" gibi ifadelerle kalıplaşan yorumlayış ve davranış biçimleri verilebilir (Çobanoğlu, 2009, C.3: 1063-1084).

1. Gökteki Cisimlere Bakarak Hava Tahmini

a- Ayla İlgili Belirtiler:

- Ayın etrafında halka şeklinde kırmızı, sarı, gri renkle karışık daireler görülürse, yazın kurak geçeceği, kışın bol yağışlı olacağı tahmin edilir.

- Ay sarı renkliyse hava yağmurlu, kırmızı renkliyse hava rüzgarlı, donuk renkliyse hava bozuk, tam ise havanın iyi olacağı tahmin edilir.

b- Güneşle İlgili Belirtiler:

- Güneş bulutların arasından geç yükselirse hava iyi olur.

- Güneşin batış yeri kızıl olursa ertesi gün hava iyi olur.

c- Yıldızlarla İlgili Belirtiler:

- Gece yıldızlı olursa sabah hava iyi olur.

- Hava gece yıldızsız, bulutlu ve gündüz sıcaksa ertesi gün hava yağışlı olur. Yıldızlar parlaklığını kaybederse don beklenir. Yıldızlar fazla ışık verirse yağmur yağar.

d- Bulutlarla İlgili Belirtiler:

- Bulutların kenarları belli değilse hava düzelir.

- Bulutların kenarları saçaklı ise kuvvetli rüzgar beklenir.

- Bulutlar rüzgar doğrultusunda yükselirse rüzgarın sürmesi beklenir.

- Öğle vakti bulut görülürse gece yağmur beklenir.

- Siyah beyaz bulutlar birbirine karışırsa dolu fırtına beklenir.

- Güneş renkli bulutlar yağmur getirir.

Gökkuşağı ayın etrafında görünürse lodos ve yağmur beklenir. Gökkuşağı kırmızı renkli ve parlak olursa rüzgar ve fırtına beklenir. İlkbahar ve sonbaharda rüzgar akşam üstü hafif eserse sis olur. Hava çok açıksa yağmur beklenir. Doludan sonra sıcaklık azalır. Rüzgar ters dönerse hava düzelir.

Güneşin doğduğu yerden çok parlak renkli gökkuşağı görülürse büyük bir yağmur gelir. Hava çok sıcaksa yağmur beklenir. Yağmur yağdığında kabarcık olursa çok yağmur yağar.

2.Hayvanların Hareketlerine Bakarak Hava Tahmini (www.kulturturizm.gov.tr)

- Horoz geceleyin öterse hava açık olacaktır
- Ördekler neşeyle suya girer çıkarsa yağmur yağar.
- Öküzler başlarını kaldırıp burunlarını yıkarsa yağmur yağar.
- Martılar kıyıda uçar ve karaya konarlarsa hava kötü olur.
- Anılar çoğaldığında yağmur yağar.
- Anılar kovanlarından uzaklaşırsa yağmur yağar.
- Anılar sabah sürüler halinde bağlara yayılırsa yağmur yağar.
- Baykuş ötmeye başladığında hava iyi olur.
- Balıklar suyun dışına atlarsa yağmur yağar.
- Yunus balıkları kış başlangıcında denizde çok sıçrarsa kış çetin ve uzun geçer.
- Lüfer balığı çok çıkarsa kış şiddetli soğuk olur.
- Fareler çok gürültü yaparsa yağmur yağar.
- Kümes hayvanları uyuşuk olursa yağmur yağar.
- Kırlangıçlar alçaktan uçarsa hava bozar. Kırlangıçlar yüksek uçarsa yağmur yağar.
- Koçlar sıçrayıp birbirlerine tos vururlarsa hava iyi olur.
- Karıncalar yuvalarına gizlenirse yağmur yağar. Karıncalar yuvalarını derin açarsa kış şiddetli geçer.
- Kazlar çok öterse yağmur yağar. Kazlar gagalarını tüylerinin altına sokarlarsa yağmur yağar. Kazlar su ararlarsa hava bozar.
- Kargalar havada toplu halde uçup öterlerse hava bozar.
- Kurbağalar akşam üstü görülürse hava bozar.
- Keçiler açıkta pisliğini yaparsa hava bozar.
- Kuşlar yuvalarına çekilirse hava bozar.
- Eşek devamlı kolan oynatırsa hava bozar.
- Örümcekler ağlarını kurup işlerlerse yağmur yağar.
- Sinekler grup halinde uçarsa yağmur yağar.
- Sinekler insana musallat olursa yağmur yağar.

- Sinekler ve pireler can yakıcı ısırırlarsa yağmur yağar.
- Tavuklar toprakta yuvarlanıp eşelenirse hava bozar.
- Leylek, kırlangıç ve bıldırcın sonbaharda erken göç ederse kış sert olur.
- Toprak kurtları ortaya çıkarsa hava bozar.
- Tilkiler ve kurtlar ulularsa hava bozar.
- Bit çoğalırsa kış hafif geçer.

Halk Meteorolojisi ve Cemreler

Meteoroloji biliminden önce insanlar hava olaylarını geleneksel yöntemlerle tahmin etmekteydiler. Atmosfer olayları yalnızca insanları değil, hayvanları bitkileri de etkilemektedir. Halk, hava tahminlerini gök cisimlerine, hayvanların hareketlerine, bitkilerin durumlarına ve insanların davranışlarına bakarak yapar.

Çağlar boyu, tarım ve hayvancılıkla, denizcilikle vb. uğraşan insanlar hava tahmini yapmışlardır. Çoğu zaman günlük işlerini bu hava tahminlerine göre ayarlamışlardır. Uzun süreli deneyim ve bilgi birikiminin ürünü olan halk hava tahminlerinde yanılmanın az olduğunu görüyoruz.

İnsanların hayatlarını düzenlemesinde hava şartlarının çok büyük bir önemi vardır. Yola, bağa, bahçeye, tarlaya, çeşitli ziyaretlere gidecek olan veya çeşitli işleri yapma durumunda olan insanlarımız, yapacakları işlerle ilgili planlamalarını yaparken mutlaka hava şartlarını göz önünde bulundururlar.

Meteorolojik olarak ısınma sıralaması hava- su- toprak şeklindedir. Cemre her ne kadar folklorik bir inanış olsa da, cemreler arasındaki günlerde hava sıcaklığında az da olsa düşüşler yaşansa da, cemre tarihlerinde ısınma meydana gelmektedir.

Mevsimlerle ilgili çok yaygın bir inanış da sıcakların gelmesini "cemre"lerin düşmesine bağlamaktır. Arapça'da kar, köz anlamına gelen bu kelime ile niteliği bilinmeyen, sıcaklığı sağladığına inanılan bir madde düşünülür. İnaniş'e göre, cemreler birer hafta aralıkla 7 şubatta (20 şubatta) havaya, 14 (27) şubatta suya, 21 şubatta (5-6 mart) da toprağa düşmüş (Boratav, 1997: 46-47).

Cemrenin kelime anlamı 'kor halindeki ateş'tir. İlkbahar başlamadan önce birer hafta aralıklarla havaya, suya ve toprağa düştüğüne ve onları ısıttığına inanılır.

a)- **Birinci cemre** hamsin'in 23. veya 25. günü, eski kasımın 105 günü yani tahminen 19-20 Şubat günü havaya düşer. Havaya düşen cemre havayı ısıtır.

b)- **İkinci cemre** birinci cemreden bir hafta sonra eski kasımın 112 günüdür. Yani 26-27 şubat günü suya düşer. Suya düşen cemre suyu ısıtarak, suların çoğalmasını sağlar.

c)- **Üçüncü cemre** ikinci cemreden bir hafta sonra eski kasımın 120 günü 5-6 Matta toprağa düşer. Toprağa düşen cemre de toprağın ısınmasını sağlar.

Cemreler Türk dünyasının kültür ve edebiyatına da konu olmuşlardır. Örneğin, divan şairlerinin cemre zamanları, baharın yaklaşması dolayısıyla önemli kişiler için yazdıkları övgü şiirlerine 'Cemreviye' denilirdi

Eskiler 365 günlük yılı 'kasım' ve 'hızır' günleri olarak ikiye ayırmışlardı. Kasım 179, hızır ise 186 gündü. Yılın kasım kısmı yani kış devresi 8 kasımda başlar, 6 mayısa kadar sürerdi. 6 mayısta da hıdrellez ile birlikte yaz devresi, hızır günleri başlardı.

3. Bitkilerin Durumlarına Bakarak Hava Tahmini (www.kulturturizm.gov.tr).

- Dutlar çok olursa kış karlı geçer.
- Gündüz sefası çiçekleri koparsa fırtına ya da şiddetli rüzgar gelir.
- Kavak, yaprağını tepeden dökerse kış şiddetli geçer.
- Yabani armutlar çok olursa kış şiddetli geçer.
- Kuzu kulağı çiçeği açılırsa hava iyi, kapanırsa kötü olur.
- Sarmaşık çiçekleri koparsa yağmur gelir.
- Kızılıçık, kestane, kocayemiş yıl içinde az olursa kış hafif geçer.
- Nergisler yatarsa havalar ısınır, kalkarsa hava serin olur.
- Ayva çok olursa kış çok olur.
- At kestaneleri uzun süre yeşil kalırsa kış hafif geçer.
- Yonca yapraktan dikilirse yağmur yağar.

4. İnsanların Davranışlarına ve Organlarının Ağrılarına Göre Hava Tahmini (www.kulturturizm.gov.tr).

- Romatizmalı bir kişinin ayakları ağrırsa hava bozar, yağmur yağar.
- Romatizmalı bir kişinin sağ kolu ağrırsa kar yağar, sol kolu ağrırsa rüzgar çıkar.

- Bir kişinin sağ kulağı sızlarsa hava sisli, sol kulağı sızlarsa don olur.

Halk Meteorolojisiyle İlgili Diğer İnanışlar (www. kulturturizm.gov.tr).

- Gökyüzünde kuyruklu yıldız görülürse savaş çıkar.

- Bir yıldız kaydığında bir kişi ölür. Hilal görünce yere bakan zengin olur. Yıldız kayarken dilek tutanın dileği olur. Zarar veren dolu ve yağmur insanlara işarettir.

- Ayın on beşinde dışarıya çıkılarak aya karşı oturulup dua edilir. İnsanın yüzüne bakılmaz. Bakan kişi ay gibi erir.

- Yeni ay görüldüğünde dua edilir, dilek tutulur.

- Yağmur yağarken eşiğe oturmak iyi değildir.

- Yağmur yağarken güneş çıkarsa “Şeytan kızını kocaya veriyor” derler.

- Yağmur duası için kırk taş toplanarak kırk dua okunur. Bu taşların beşi sağa beşi sola atılarak yağmurlu hava uykusundan uyandırılır.

- Şimşek çakarken kırmızı giymek iyi değildir. Gök gürlemesi tehlikeye işarettir.

- Hava karardığında bulut alçalırsa Allah suçları cezalandırmış. Ay tutulduğunda, ayı cinler ve periler tutarmış. Ay tutulduğunda uyumaz, teneye çalınır, silah atılır. Güneş tutulduğunda silah atmak, ezan okumak iyi değildir.

Meteoroloji, atmosfer tabakası içinde oluşan tüm olayları ve bunlarla ilgili değişimleri konu edinen bilim dalıdır. Atmosfer tabakası içindeki olaylar basınç, sıcaklık, yağış, buharlaşma, bulut ve bulutluluk, güneşlenme ve rüzgarlar olarak sıralanabilir. Halk meteorolojisi ise geleneksel yöntemlerle hava tahmini yapılmasıdır.

Teknik ve teknolojik yetersizlik içindeki toplumlarda, yüzyıllara dayalı yerel deneyim görgü ve tahminlerle atmosfer olaylarına ilişkin önceden bilinebilirlik oranı yüksek denebilecek bir düzeye ulaşmıştır. Bu tür toplumlar, çoğunlukla atalardan öğrendikleri hava tahmini yöntemleriyle hava tahmini yaparlar. Yaşama savaşının verildiği toplumlarda doğa acımasız ve yıkıcı olabilmektedir. Bu nedenle geleneksel yapıli toplumlarda, doğa karşısındaki yetersizliğin, zayıflığın giderilebilmesi onun insanoglu için hazırladığı tuzakların önceden tahmin edilebilmesiyle imkan kazanmaktadır (www.kulturturizm.gov.tr).

İnsanlar büyüklerinden duyarak öğrendikleri ve yaşayarak uygulamalarına şahit oldukları insan vücudundaki ağrıların, bulutların, ağaçların, hayvanların, bitkilerin, ayın, güneşin durumuna bakarak hava tahmini yaparlar. Bu tahminler "Bu yıl ağaçlar yapraklarını tepeden döküyor kış zor ve çetin olacak" veya "Bu yıl sarıca arısı ve ayva çok kış çok soğuk ve sert olacak" gibi bir mevsimi içine alacak kadar geniş olabileceği gibi bulutun durumundan hareketle iki saat içinde havanın nasıl olacağına kadar da kısılabilir. Bulutların rengi, cinsi, hareketi, yıldızların, ayın halesinin parlaklığı veya matlığı güneşin hareketleri gibi gök cisimlerine bakılarak da hava tahminleri yapılır (Çobanoğlu, 2009, C.3: 1063-1084).

Türk halk kültüründe yer alan halk meteorolojisiyle ilgili inanış ve uygulamalara örnek olarak; rüzgârların yöresel bir biçimde "yıldız, lodos, kabayel, günyeli, poyraz, karayel, akçarüzgâr, kara rüzgâr, aşağı yel, yukarı yel, gible, annaç" gibi adlarla adlandırılması ve bulunulan yöreye ve zamana göre hangi rüzgârın yağmur, hangisinin kuraklık veya soğuk getireceğinin bilinmesi; bulutların, ayın ve güneşin durumundan hareketle havanın nasıl olacağına dair tahminlerin yapılması; bazı ön belirtilerden hareketle "Bulutlar gider Aydın'a git işine, kaydına, bulutlar gider Şam'a çek koca öküzü dama" gibi ifadelerle kalıplaşan yorumlayış ve davranış biçimleri verilebilir (Çobanoğlu, 2009, C.3: 1063-1084).

Halk Meteorolojisinde Hava Tahminlerinden Örnekler

1. 8 Ocak gününde Zemheri fırtınası,
2. 11-25 Ocak günlerinde çok şiddetli soğuklar,
3. 18 Ocak günü fırtına,
4. 5 Şubat günü şiddetli soğuklar oluşur.
5. 5 Şubat günü aynı zamanda ağaç dikme zamanıdır.
6. 28 Şubat günü leylekler gelir.
7. 6- 7 Mart günü ağaçlara su yürümeye başlar.
8. 9 Mart günü bağ budama ve kalem aşısı yapılır.
9. 17 Mart günü kırlangıçların gelme zamanı olup, 18 Mart gününde de kırlangıç fırtınası olur

D.HALK TAKVİMİ

Halkın, bir yıl içinde arka arkaya gelen günlerle toplumsal, hukuksal, ekonomik, tarımsal, siyasal, kültürel, dinsel ve büyüsel oluşumları tespit

etmek amacıyla kullandığı geleneksel bilgi ve uygulamaları "halk takvimi" (halk gün bilgisi) olarak adlandırılır.

Halk takvimi, herhangi bir yöre insanının bir kültürel miras olarak edindiği; doğal olgularla toplumsal kurumlar ve olgular arasındaki uzun süreli deneyimlere dayalı ilişkinin kurulduğu din, tarih, gelenek, eğitim, inanç, hukuk, tarım, siyaset gibi alanlardan hareketle zaman-hayat ikilisinin oluşturduğu bir sistemdir. Bunun sonucu halk takvimleri oluştuıkları doğal ve kültürel ortamın ürünüdür. Ait oldukları toplumlar halk takvimlerini uzun süreli deneyimler, maddî ve manevî birçok kayıp sonucu elde etmiştir.

Halk takvimlerinde yer alan zaman birimleri bazen düzenli bir biçimde tekrarlanan tabiat (doğa) olayları ile izah edilebilirken, bazen de dinî törenler, toplumsal ortamı etkileyen diğer toplumlarla ilişkiler, topluma getirilen bir yenilik, üretim biçimindeki bir değişiklik, toplum tarafından sevilen bir kişinin ölümü gibi etkin olgularla çok yakından ilgilidir (Albayrak, 2004: 238-242).

Türk halk kültüründeki halk takvimi uygulamalarına örnek olarak; "Mart Dokuzu", "Yenigün" veya "Nevruz", "Hidrellez" gibi bayramlar ve "arefe" olarak adlandırılan özel günler, yılın sadece yaz ve kış olarak iki mevsime ayrılarak ve "Ruz-ı hızır", "Ruz-ı kasım" olarak adlandırılıp hesaplanması; eski takvim uygulamalarından kaynaklanan Hamsin, Kasım, Zemheri gibi 45'er günlük aylara ayrılarak adlandırılması; bademlerin çiçek açması, bağ bozumu ve benzeri doğadaki bir oluşumu yılı dilimleyip ayırmadaki kullanışlar; yerel olarak haftanın bir gününde kurulan açık pazarın kurulduğu günün Ayvalık örneğinde görüleceği üzere perşembe olmasına karşın halk tarafından "pazar" olarak adlandırılması, gerçek pazar gününün de "kapalı pazar" denilerek ayrılması; günün sabah, kuşluk, öğle, gün yıldızı, gün anaya kavuştu, güneş kavuşması gibi adlarla değişik bölümler halinde adlandırılması; deprem, sel ve yangın gibi büyük doğal felaketlerin bir olayın zamanını belirleme de kullanılması verilebilir. Aynı şekilde, resmî yürürlükten kalkan takvim uygulamaları da başta 12 Hayvanlı Türk takvimi olmak üzere tarihte kullanılmış Rumi, Hicrî, Şemsî gibi takvim sistemleri ve onların Türk halk kültüründeki tesir ve devam eden unsurları da yine halk takvimi içinde yer alır (Çobanoğlu, 2009, C.3: 1063-1084)

Halk takvimi, bir olayı, kutlu bir anı ya da toplum üyelerince bilineni gerekli bir devreyi, söz konusu üyelerce de onay görmüş belirli noktalara oturtmaya imkan sağlayan sistem; hatırlamayı ve saptamayı kolaylaştıran doğal, tarihsel, sosyal, ekonomik ve dinsel kimi olgularla bezenmiş anlar dizini olarak tanımlanmaktadır (Başuğur, 1998: 1).

Tarıma ve hayvancılığa dayalı üretim tarzı toplumda doğaya bağlı bir ekonomi ve yaşam tarzı oluşturmuştur. Bu nedenle üretim biçimleri yerel takvimlerin oluşmasında önem taşır. Doğal koşullar ve kültürel nedenlerle

takvimlerde benzerlik söz konusu ise de, her topluluğun kendine özgü yerel takvimi vardır. Günlerin, ayların adlandırılışında, yılın bölümlenmesinde önemli farklar söz konusudur (Başuğur, 1998: 2).

Bugün ülkemizde iki takvim kullanılır:

1. Bir yılı ayın 29-30 günlük dönem içindeki değişmelerine göre 12 bölüme ayıran yani 354-355 gün sayan ay takvimi ya da kameri takvim.

2. Dünyanın güneş etrafında 365-366 günlük hareketi esasına dayanan batı ülkelerinin de kullandığı güneş takvimi ya da şemsi takvim.

Halkın gelenekleriyle ilgili belli günler için bu iki takvimden de yararlanılır. Dini bayramlar için ay takvimi, başka türden tören ve işler için güneş takvimi kullanılır.

Geçmişte belli bir olayın zamanını göstermek için halk dilinde örneklerine sık sık rastlanan yöntem, toplumun yaşamında iz bırakmış daha önemli bir olayın bellek taşı olarak alınmasıdır. Seferberlik (1914-1918 Savaşı), 93 Harbi (1876), Balkan Harbi (1912), Erzincan depremi (1939) gibi. Kimi zaman da tersine bir yol tutularak, bir olayın tarihini, konuşan kişi kendi yaşını hareket noktası olarak belirler. “Ben 15 yaşında iken...” gibi. Bunlar şüphesiz bireylik değerinde yöntemlerdir; sadece takvim kavramının ne kadar çeşitli görüntüleri olabileceğini belirtmek için andık bunları (Boratav, 1997: 132).

Gece ve gündüz, güneşin batması ile doğması arasındaki zaman bölümleridir. Ancak, batı geleneğinden farklı olarak bizde gün, akşam güneşin batmasından başlar: Örneğin, Perşembe günü güneş battıktan sonrası, ertesi gün güneş batmasına kadar Cuma sayılır (Boratav, 1997: 132).

Haftanın günleri herkesçe “resmi” adları ile bilinmekle beraber, bölgelere, kasabalara göre özel adlar taşıyan günler vardır. İki örnek verelim.

Denizli’nin Çal ilçesine bağlı Mahmutgazi köyünde:

<i>Yerli gün adları</i>	<i>Resmi gün adları</i>
Cuma	Cuma
Cumartesi	Cumartesi
Gireği	Pazar
Pazar	Pazartesi
Pazartesi	Salı
Işıklı	Çarşamba
Cuma Akşamı	Perşembe

Bolu'nun Mudurnu ilçesinde:

Yerli gün adları

Cuma
Pazar
Pazartesi
Bolu Pazarı
Dernek
Çarşamba
Perşembe

Resmi gün adları

Cuma
Cumartesi
Pazar
Pazartesi
Salı
Çarşamba
Perşembe

Günlerin adlandırılmasını, hafta içinde, bölgenin ticaret merkezi olan kasabaların pazarının kuruluş gününü etkiler. Cuma, dinlik niteliği gereğince, hiçbir yerde ad değiştirmez (Boratav, 1997: 133).

Yaşamlarını çiftçilik, hayvancılık ile sürdüren toplulukların takvimleri, pek tabii, mevsimlerin ve her mevsim içindeki bölünmelerin yıl içinde, her defasında aynı hava şartlarına rastladığı bir düzende olacaktır; nitekim bu çevrelerin halk takvimleri güneş takviminden pek farklı değildir, aynı ilkeye dayanır. Ancak ayların adlarında ve bölünmelerinde, türlü etkenlerden gelme çeşitlenmeler görülür. Birkaç örnek üzerinde görelim bu çeşitlenmeleri:

Darende'de: Orta karakış (Ocak), Gücük (Şubat), Mart, Lisan (Nisan), Mayıs, İlk Temus (Haziran), Orta Temus (Temmuz), Son Temus (Ağustos), İlk Güz (Eylül), Orta Güz (Ekim), Son Güz (Kasım), İlk Karakış (Aralık).

Giresun'da Köroğlu Köyü: Zemheri (Ocak), Gücük (Şubat), Mart, Abrul (Nisan), Mayıs, Kiraz (Haziran), Orak (Temmuz), Ağustos, Hac ayı (Eylül), Avara (Ekim), Koç ayı (Kasım), Kara kış (Aralık).

Erzincan'da Semek Köyü: Zemheri (Ocak), Şubat, Mart, Abril (Nisan), Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül, Havara (Ekim), Koç ayı (Kasım), Kara kış (Aralık).

Muş ve çevresinde: Kanun-i Sani (Ocak), Sibet (Şubat), Adlar veya Mart (Mart), Ebrul veya Nisan (Nisan), Gulan (Mayıs), Haziran, Temmuz, Tabak (Ağustos), Eylül, Birinci çirin veya Teşrin-i Evvel (Ekim), İkinci çirin veya Teşrin-i Sani (Kasım), Kanun-ı Evvel (Aralık) (Boratav, 1997: 133-135).

Bazı ay adları resmi takvimdekilerin aynıdır; bazı yerlerde resmi takvimdeki eski adlar kalmıştır: Teşrin-i Evvel, Kanun-ı Sani... gibi. İlk bakışta göze çarpan, bizim halk takvimlerimizin ay adlarında katışık kültür etkenlerinin payı olduğudur. Bunlar içinde, Türk kökenli çıkanlar ve Anadolu köylü, göçebe halkının yaşam şartlarından etkilenmiş olanlar üzerinde

birazcık duralım. Halk takvimlerinin çoğunda kış aylarından birini veya ayın bir bölümünü gösteren kara kış deyimindeki kara sıfatı olumsuzluk anlamı yüklemiştir. Köylünün iş göremediği ve en çok sıkıntılı günlerini kapsayan bir dönemdir bu. Birçok takvimde şubat, öteki aylara bakarak kısalığı belirtmek için gücük diye adlandırılmıştır. Ekim, hayvancılık, meyvecilik işleri de kimi takvimlere ayları veya daha uzun daha kısa dönemleri belirten deyimler veriyor: Koç ayı, orak ayı, kiraz ayı gibi (Boratav, 1997: 133-135).

Hayvancılıkla ilgili kelimeleri ay adlarını göstermek için kullanma Türklerde eski bir gelenektir. Kaşgarlı Mahmud'un sözlüğünde, kışın yaklaştığı bir döneme koç katımı anlamında koy kögi, baharın başlangıcından sonraki aya oğlak ay ve ondan sonrakine de ulug oğlak ay deniyor. Anadolu takvimlerinde koç katımını gösteren dönemlerden başka da döl dökümü, kuzu ayı (Kars bölgesinde, mart için), döl başı deyimleriyle belirli mevsim bölümlenmelerinin gösterilmesi aynı yöntemin çeşitlenmeleridir. Bu son türden halk takvimlerinde aynı deyimlerle gösterilen dönemlerin resmi takvimde aynı aylara veya ay bölümlerine rastlaması düşünülemez, örneğin koç katımı veya döl dökümü her bölgenin iklim şartlarına göre daha erken veya daha geç olur (Boratav, 1997: 136).

Yılın mevsimlere bölünmesinde değişmeyen bazı ilkeler de var; en tutarlısı ve en yaygını, yılı, kasım ve hıdrellez diye ikiye bölme kuralıdır. Kasım resmi takvimde de kasım dediğimiz ayın başlarında girer; hıdrellez 6 mayıstan başlar (Boratav, 1997: 137).

Anadolu'nun doğu bölgesiyle öteki bölgelerde özellikle Alevi topluluklar arasında nevrüz (22 Mart, eski Martın dokuzu) yılbaşı sayılır. Bu tarih, ilkbaharın başlangıcı olarak birçok kültürde yılbaşı sayılmıştır. Doğu Anadolu geleneklerinde nevrüz, Nuh Peygamber'in gemisinden çıkıp Ağrı'nın tepesinden, yanındakilerle Sürmeli Çukuru'na indiği gün sayma inancına rastlanıyor. Narlıdere Tahtacılarının inanışlarına göre ise nevrüz Hz. Ali'nin dünyaya geldiği gündür. Nevruzla yaz günleri başlar. Tanrı yaz günlerini uzun yaratmış "bitmeyen işler bitsin" diye, kış günlerini kısa yapmış "yetmeyen yemekler yetsin" diye. Aynı Tahtacılar, haftanın kutlu günü cumayı da Ali'nin doğum günü sayıyorlar (Boratav, 1997: 137).

Mevsim değişimleri ile ilgili bir başka bölgesel gelenek, "yıldız sıçraması" veya "taş taş kuytu olması" biçimlerinde anlatılan inanıştır. Bu, zemherinin 27'sine 18 Ocak gününe verilen addır; "yıldız sıçradıktan sonra taş taş kuytu oldu" derler, yani, ayaz daha önce tepeden geldiği halde, yıldız sıçradıktan sonra yandan estiği için iki taş arasındaki ekinler soğuktan korunmuş (Boratav, 1997: 137).

Anadolu'nun birçok yerinde kıştan yaza doğru gelinirken birer ay aralıkla dokuza, yediye sayıları, yeni ayın doğacağı günlere kaç gün kaldığını gösterir (Boratav, 1997: 137).

1. Günlerle İlgili İnanışlar

Takvim, zamanı yıllara, aylara ve günlere göre ayırır. Halk, halk takvimi diye adlandırılan yaygınlık kazanmış bir takvim oluşturmuştur. Günlere iyi ya da kötü özellikler yükler. Günlerin adlandırılması genel takvimde olduğu gibidir. İnsanların yaşama biçimleriyle, coğrafi yapısıyla sınırlayıp şekillendirdiği bir yerel takvim vardır. Günlere yüklenen anlamlar yöreden yöreye, toplumun yaşayışı, inancı, sosyal yapısı, tarihi, ekonomisi ve doğal koşullarına göre yeni öğeler olarak değişir, gelişir.

İnsanlar bazı günleri uğurlu, bazı günleri uğursuz olarak nitelerler. İşlerini ona göre ayarlarlar. Bu inanış eski Türklerde de vardı. Bir toplumun inanışlarının oluşumunda, bağlı bulunduğu inanç sisteminin şekillendirici etkisi vardır. Eski inanışlardan etkilenme olduğu gibi çeşitli diğer âdet ve inanmalardan etkilenme de vardır. Günlerle ilgili inanışları şöylece sıralayabiliriz (Boratav, 1997: 133-135).

Pazartesi

Bir işe başlanacağı zaman pazartesi günü beklenir. Pazartesi çok uğurlu bir gündür. Pazartesi çamaşır günüdür. Yorgan kaplanır. Pazartesi her iş yapılır. Soğan, biber, tütün vb. acı şeyler hiç kimseye verilmez.

Salı

Salı günü sağlık niyetlenir. Salı günü bir işe başlanmaz. Başlanan iş sallanır, olumsuzluk olur, çabuk bitmez. Salı uğursuz gündür. Salı gününün hayırsız ve uğursuz bir saati vardır. Badana yapılmaz. Çamaşır yıkanmaz. Hayırsız saate bir iş denk gelirse olumsuzluklar olur. Göç yapılmaz.

Çarşamba

Çarşamba günü dikiş dikilmez. Çarşamba anası dikiş dikenlere kötülük yapar. Çarşamba günü çamaşır yıkanmaz. Çarşamba gecesi iş yapılmaz. Eğer çarşamba gecesi iş yapılırsa çarşamba kadınları gelip kötülük yapar. Çarşamba günü temizlik yapılırsa pislikler olur olmaz yere atılmaz.

Perşembe

Perşembe günü erken lamba yakanın ölüsü kalkarmış. Perşembe günü çamaşır yıkanır, badana yapılır. Perşembe günü uğurlu bir gündür, her iş yapılır.

Cuma

Cuma namazına kadar çamaşır yıkanmaz, oda kaldırılmaz. Üç cuma arka arkaya küçük çocuk yıkanırsa o çocuk ölür. Cuma gününün gecesi dikiş iyi değildir. Cuma günleri kız istemeye gidilir. Yeni dikilen bir elbise ilk kez cuma günü giyilirse onun sorgusu sorusu olmazmış. Cuma günü örümcek

alınmaz, badana yapılmaz. Sela ile öğle arası hiçbir iş yapılmaz. Cuma günü mübarek bir gün olduğu için ava gidilmez. Cuma günü iğne ve süpürge tutulmaz. Cuma günü Müslümanların bayramıdır.

Cumartesi

Cumartesi günü elbise kesilmez. Dünyanın kurulduğu gün olduğu için çamaşır yıkanmaz.

Pazar

Pazar günü çamaşır yıkanır, gezmeye gidilir.

2. Günlerle İlgili Diğer İnanışlardan Örnekler:

- 6 Mayıs hidrellez günü tarla, çayır ve buna benzer mülkleri dolaşmak sakıncalıdır.

- Dini bayramların arifesinde çift sürülmez.

- Arife günü çamaşır yıkanmaz, banyo yapılmaz.

- Yılbaşı gecesi yapılan iş gelecek yılbaşına kadar bitmez.

- Muharrem ayında makasın ağzı açık kalırsa koyunları kurt kapar.

- Aşure ayında iş yapılmaz.

- Sabah sağından kalkanın günü uğurlu, solundan kalkanın günü uğursuz geçer.

- Kurban günü uyunmaz.

E. HALK HUKUKU

Bir bölgede, bir yörede yaşayan halkın, mahkeme edilmesi gereken bir sorunla karşılaştığında, mahkemeye ulaşamadığı ya da ulaşmak istemediği durumlarda, sorunun yörede, bölgede, köyde halk tarafından oluşturulan bir mahkeme ile çözülmesine “halk hukuku” denir.

Hukuk modern ve ilkel toplumlara göre farklılık gösterir. Hukukun ne olduğu konusunda çok çeşitli tanımlar yapılmıştır. Roscoe Pound’a göre hukuk, “siyasal bakımdan organize edilmiş toplumun gücünün sistematik olarak uygulanması yoluyla yapılan sosyal kontroldür.” Burada siyasal bakımdan organize edilmiş toplumdaki, “devlet”i anlayacak olursak çağdaş, modern toplumlarda hukuki işlemlerin yerine getirilmesi, devletin fonksiyonlardandır. Oysaki ilkel toplumlarda ya da devletin görülmediği bazı çağdaş toplumlarda da hukukun varlığını görmekteyiz. İşte bu hukuk, halkın geleneksel olarak yaşadıkları toplumda yaşattıkları uyguladıkları, gayri resmi hukuk kurallarıdır. Geleneksel halk hukuku budur (Tezcan, 1985: 93).

Günümüzde, halkbiliminin, halkın kendi hukuksal sorunlarını çözmek ve gereken önlemleri almak amacıyla kurduğu geleneksel düzen ve düzenlemeleri derleyip değerlendiren alt dalı, halk hukuku olarak adlandırılır. Halk hukukunun uygulamalarına örnek olarak, köydeki çeşitli anlaşmazlıkların mahkemeye gidilmeden çözülmesi yöntemleri; tarlası, bağı, bahçesi bitişik olan komşular arasındaki sınır tecavüzü olaylarının çözülmesi; aynı şekilde başıboş bırakılmış küçük veya büyükbaş hayvanların komşularının tarlalarına, bahçelerine verdikleri zararların karşılanması yöntemleri verilebilir. Kan davaları başta olmak üzere fuhuş, hırsızlık vb. suçlara geleneksel davranış ve tutumlar ve bunlarla ilgili davranış ve gelenekler halk hukuku içinde yer almaktadır. Halk hukukunun yaygın olduğu alanlardan bir diğeri de evlenmeyle ilgili olanlardır. Nişanın bozulması hâlinde tarafların zararlarının karşılanması veya kız kaçırılması durumunda takip edilecek geleneksel yöntemlerin tamamı yine halk hukukuna ait örneklerdir (Çobanoğlu, 2009: C.3: 1063.1084).

Halk hukukunda cezalandırma biçimi; kınama, ayıplama, toplumsal baskı, toplum dışına itilme, para cezası vb. şekillerde olmaktadır.

Halk hukuku kırsal kesimde hâlâ uygulanmaktadır. Bölgelere göre, bölgenin yapısına, organizesine göre dini uygulamalara, tarihsel şartlara bağlı olarak değişen bu uygulamalar, modern hukukun tüm ülkeye yaygınlaştırılması ile giderek etkinliğini kaybetmektedir. Bununla birlikte, çağdaş hukuk kurallarının oluşumuna halk hukukunun kaynaklık ettiği bilinen bir gerçektir.

Geleneksel halk hukukumuzun kaynaklarını dört bölümde toplayabiliriz:

1) Eski Türk Töresi:

İslam'dan önceki Türk hukuk uygulamasıdır. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde "örfi hukuk" olarak adlandırılan din dışı hukuk kuralları, törenin İslam dönemindeki devamı olarak nitelendirilebilir. Din dışı hukuk kurallarının ana kaynağı eski Türk töresi olmakla birlikte, sonradan yerel ve yörel etkilerin de sızdığı, tarihçilerin kabul ettiği bir gerçektir (Önder, 1984:155; Tezcan, 1985:94).

2) Halk Edebiyatı Ürünleri:

Mevcut atasözlerimizin, masallarımızın, halk hikayelerimizin, destanlarımızın, söylencelerimizin bir kısmı tamamen hukuki niteliktedir. Kamu ve özel hukuka ilişkin birçok atasözümüz mevcuttur. Atasözlerinin hukukla ilgili olanlarını 10 başlıkta toplayabiliriz: 1) İlkelere ilişkin atasözleri 2) Devletler arası hukuka giren atasözleri 3) Yönetim hukuku ile ilgili atasözleri 4) Ceza hukukuna ilişkin atasözleri 5) İş hukukunu ilgilendiren atasözleri 6) Usul hukukuna giren atasözleri 7) Borçlar hukukuna giren atasözleri 8) Aile hukukunu ilgilendiren atasözleri 9) Mirasla ilgili atasözleri 10) Ekono-

mi ve ticaret alanını ilgilendiren atasözleri (Önder, 1984:155; Tezcan, 1985:94).

3) İslam Hukuku Kalıntıları:

Cumhuriyetten önce ülkemizde uygulanan İslam hukuku, bazı yönleriyle günümüzde halk kesiminde uygulanmaktadır. İmam nikahında olduğu gibi.

4) Bazı Yerel Gelenekler ve Görenekler:

Ülkemiz birçok değişik uygarlığın doğup yaşadığı eski bir ülkedir. Bunların kalıntısı olarak nitelendirilebilecek, günümüze kadar gelmiş bazı uygulamalar, kaynağı kesin olmamakla birlikte hâlâ mevcuttur. Hititlerden, Frigyalılardan, Lidyalılardan, Traklardan, İyonyalılarından, Urartulardan kaynaklanıp günümüze dek gelebilen birtakım toplum kuralları bulunduğunu söylemek güç görünmemektedir. Hele zamanımıza daha yakın olan Roma ve Bizans uygarlıklarından kalmış kültür değerlerini bulup incelemek gerekir. Örneğin; İslam hukukunda yasaklanan faizciliğin, eski Türk töresine mi, yoksa yerel Anadolu uygarlıklarına mı dayandığı konusu bile tek başına araştırmaya değer bir konudur (Önder, 1984:156; Tezcan, 1985:94).

Bu kaynaklarda halk hukukuna ilişkin uygulamalar bulabiliriz. Şimdi değişik halk hukuku uygulamalarını ele alalım.

a. Kan Davaları

Geleneksel halk hukukunun en belirgin örneği kan davalarıdır. Kan davası bir aile, kabile ya da aşiretin üyelerinin çeşitli sebeplerle duydukları kin dolayısıyla birbirlerinin hayatlarına son vermeleri olarak tanımlanabilir. Aşiret biçimindeki yerleşim birimlerinde kendine özgü kanunları olan bir uygulamadır. Genellikle toprak ve kadın konusunda ortaya çıkan bir uygulamadır (Tezcan, 1985:94-95). Kan davası göreneğinin etkisindeki kişi binlerce kilometre uzaktan gelerek hasmını öldürerek hıncını almaktadır. Öyle ki, öldürülenin yakınlarından birisi, sanığı daha hüküm giymeden mahkeme kapılarında izleyip öldürmektedir. Bir çeşit kendiliğinden hak alma yolu olarak benimsenen kan davası göreneği başta Karadeniz bölgesi olmak üzere Anadolu'nun pek çok kesiminde uygulama olanağı bulmuştur (Önder, 1976:23).

b. Sonradan Kazanılan Akrabalıklar

Kan akrabalığı olmayan, fakat birbirlerini seven kişilerin samimiyetlerini tasavvuri akrabalıklar kurarak pekiştirdiklerini görürüz. Kırvelik, süt kardeşliği, ahret kardeşliği ve yol kardeşliği gibi çeşitli şekillerde görülen bu tür akrabalıklarda tarafların önceden belirlenmiş hak ve sorumlulukları vardır (Tezcan, 1985:95).

c. Hemşehrilik

Türk sosyal hayatında hemşehrilik geniş bir yeri vardır. Öyle ki, hayatımızın her aşamasında bu yaklaşma karşımıza çıkar. Bir yere ilk kez gidildiğinde her iki kimse de orada yabancı olarak bulunuyorsa “Nerelisin?” diye birbirlerine sorarlar. Eğer aynı kent, köy ve kasabadan iseler birbirlerine yardım eder, beraber olur, yakınlık gösterirler. Özellikle askerde aynı memleketten olan erler hemşehrilik değerini benimseyerek birbirlerini korur ve yardımlaşır. Aynı davranış işe alınırken de göz önünde bulundurulur ve hemşehri olan tercih edilir. Örneğin; Sirkeci’de bir Karadenizlinin oteline gelen Karadenizli bir müşteriye hemşehrilik duygusu gösterilir (Tezcan, 1985:95).

Belli bir gruba mensup olmak, o grubun benimsediği davranış, norm ve değerleri de benimsemek “biz” duygusunun benimsenmesine yol açmaktadır. Olumsuz bir davranış, o grupta gelenek ve değer halini almışsa o gruba mensup her bireyin bunu benimsemesi beklenemez (Tezcan, 1985: 96).

Hemşehrilikte “biz” duygusu önem kazanır. “bizim uşaklar”, “hemşehri”, “bizim köylü”, “bizim mahalleli” deyimleri günlük konuşmalarında çok geçer. Örneğin, kan davası olayında grup benliği kişisel benliğe ege-men olur. Güneydoğu Anadolu bölgesinde iki düşman aşiretten birisi karşı tarafta hiç tanımadığı birini öldürür, kişinin kim olduğu önemli değildir, önemli olan düşman tarafından birisi olmasıdır. Yine, yatılı okullarda, fabrikalarda, yurtlarda, hastane, hapishane gibi toplu olarak kalınan yerlerde insanlar hemşehrilik açısından değerlendirilir ve ilişkilerde “biz” duygusu önemli rol oynar (Tezcan, 1985:96).

d. Evlat Edinme Geleneği

Evlat edinmenin kaynağında esas olarak dini inançlar rol oynamaktadır. Özellikle atalara tapma dininde ocağın sönmemesi amacıyla ortaya çıkmış, zamanla siyasal, ekonomik, sosyal, ahlaki ve duygusal amaçlar ve nedenler kurumun yaşamasında rol oynamıştır. Evlat edinenler bu yolla çocuk sevgisini tatmin etmişler, kendilerine iyilik eden sevdikleri kişilere servetlerini bırakmışlar ve aile adlarını sürdürmüşlerdir. Günümüzde evlat edinmeyi haklı kılan en önemli düşünce kimsesiz, çaresiz, terk edilmiş çocukların korunmasını sağlamaktır. Bu tür çocuklar gelişmeleri için en uygun ortam olan ailede şefkat, sevgi ve ilgi görmekte, beden ve ruhsal yönden sağlıklı bir kişiliğe sahip olmaktadır. İslamiyet’ten önce kadınlar nesep yönünden mirasçı olmadıklarından, erkek çocuğu olmayanlar “ahd” (yemin) yoluyla kendilerine erkek varis edinmekteydiler (Tezcan, 1985: 98-99).

Toplumumuzda evlat edinme kurumu, kişilerin çocuk sevgisi ve acıma duygusu gibi çeşitli sebeplerle bir çocuğu kendi öz çocukları gibi benimsemeleri, onu gözetip yetiştirme sorumluluğunu yüklenmeleri olarak bilinir. Medeni kanuna göre en az kırk yaşında olan kadın erkek herkes evlat

edinebilir. Evlilik dışı çocuklar, akrabalar evlat edinilebilir (Tezcan, 1985: 98).

Evlat edinme geleneğine eski Türklerde de rastlamaktayız. Örneğin; Yakutlarda evlat edinme, evlatlık alınanın anne ve babasının izni ile olurdu. Ana ve babaya bu izne karşılık bir miktar mal verilirdi. Öksüzler de evlat edinilirdi. Evlatlık, evlat edinen ailenin tam hukuk sahibi çocuğu olurdu; yani aileye kan ilişkisi ile bağlı bir çocuk gibi mirasçı olurdu. Uygur Türklerinde de evlatlık sözleşmesinin yazılı yapıldığı hakkında belgeler mevcuttur. Evlat edinenin çocuksuz olması gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam hukuku geçerli olduğu için bugünkü anlamında evlat edinme kurumuna rastlamıyoruz (Tezcan 1985: 98).

Toplumumuzda geleneksel hukuka giren "beslemelik" adı altında yaşayan bir uygulama da vardır. Varlıklı aileler, yoksul ailelerin çocuklarını veya öksüz, yetim çocukları küçük yaşlarda "besleme", "evlatlık" gibi adlar altında yanlarına alıp, hizmetleri karşılığında bakıp yetiştirdikten sonra büyüyünce evlendirmiş veya iş-güc sahibi etmişlerdir. Bazı aileler beslemeleri kendi çocukları gibi saymışken bazı aileler evlat muamelesi yapmamış, hizmetçi gibi de davranmamışlardır. Toplumumuzda bir kısım besleme kızlar da köylerden devşirilerek, boğaz tokluğuna evlerde çalıştırılmış, evin çocuklarına baktırılmış, ağır işlerde çalıştırılmış hizmetçiler niteliğindedir. Bu tür aileler komşuları tarafından kınanmıştır (Tezcan, 1985: 99-100).

Evlat edinme evlilik dışı doğan çocukların toplum dışı kalmalarını önlemiş, insanlar arasındaki dayanışma ve yardımlaşma yönünden yarar sağlamıştır (Tezcan, 1985: 98).

e. Boşanma

Geleneksel hukukumuzda boşanma, İslam hukuku ve medeni hukuk ayırımına göre farklılaşır. Köylerimizde, İslam hukukunun uygulandığı yörelerde boşanma esas olarak kocaya tanınmış bir haktır. Koca bu hakkını keyfi bir biçimde kullanabilir. Oysa modern hukuk sistemlerinde boşanma, belli sebeplere dayanarak mahkemece verilecek bir karar gereğince elde edilir (Tezcan, 1985: 100).

f. Çeyiz Senedi

Anadolu'nun birçok yerinde çeyiz sergilemesi geleneği vardır. Çeyizin tören havası içinde sergilenmesinin amacı delil tespitidir. Yani boşanma durumunda anlaşmazlık çıktığı zaman kızın eşyasının ispatı için şahit hazırlanmış olmaktadır. Bu işlem bazı yerlerde yazılı olarak yapılmaktadır. Bu yazılı işleme "çeyiz senedi" denir. Senet niteliğindeki kağıtta, çeyiz olarak verilen malların tek tek miktarı yazılıdır. İki tarafta kurulan bir heyet önünde imzalanır ve anlaşmazlık konusunda resmi bir belge yerine geçer. Bu listelerde miktarlar yüksek tutulur. Örneğin; Sarıkamış Başköy'deki düğünlerde "Teçhizat varakası" düzenlenir. Gelinin ve damadın eşyası ayrı sütunlar ha-

linde yazılır, her birine kıymet konur. Kağıdı ise iki tarafın vekilleri ve şahit sıfatıyla imam ve muhtar imzalarlar. Bu belge ile boşanma durumunda gelin eşyasını alıp götürebilme olanağına sahip olacaktır (Tezcan, 1985: 101, 102).

g. Miras Uygulamaları

Ülkemizde Medeni Kanunun yürürlüğe girmesinden önce miras, şeriat hükümlerine göre dağıtılmaktaydı. Bu dağıtımda kız ve erkek kardeşler arasında eşitlik söz konusu değildi. Türk Medeni Kanununun kabulü ile erkek ve kız evladın aynı oranda miras alması kabul edilmiştir. Bununla birlikte günümüzde hâlâ kızlara daha az pay verilir. Bazı köylerde geleneksel olarak muhtar, imam, köy ileri gelenleri bir araya gelerek mülkü oğullar arasında eşit olarak bölerler. Kızlara uygun bir miktar verilse de bu miktar daima erkeklerinkinden azdır; ancak kızlar itiraz ederlerse mahkemeye başvurarak eşit haklarını alırlar ki bu işin uzun sürmesi kentten takip edilmesi sebebiyle kendi aralarında çözümlemeleri daha yaygındır. Bununla birlikte, son yıllarda kızların mahkemeye başvuruları artmıştır. Bazı köylerimizde mal sahibi hayatta iken, malının bir kısmını varislere bölmektedir (Tezcan, 1985: 102).

Halk hukuku hem halkbilimi araştırmacılarının uğraş alanına girer, hem de hukuk sosyolojisi uzmanlarının inceleme alanına girmektedir. Halk hukuku, bir ucu tarihin derinliklerine kadar inen pek çok gelenek ve göreneğin aydınlığa kavuşturulmasından doğacak bilimsel bir kazanç olması bakımından önemli olduğu kadar geleceğe yönelik hukuk düzenlemeleri yapılırken, bizi doğuran ve yoğuran ulusal ortamın yani toplumun beğeni ve deneyimlerinden yararlanmamızı sağlayacak olan pratik bir kazanç olması bakımından da önem taşımaktadır (Önder, 1984: 154).

Ahretlik –Kan Kardeşliği

Ahretlik genellikle kadınlar arasında görülmektedir. Ahretlik olurken ve Ahret kardeşi olanlar birbirlerine gelip giderlerken, kadınların birbirlerine içerisinde elbiselik kumaş, terlik, yemeni, baş örtüsü ve çorap bulunan bir bohça götördükleri bilinmektedir. Ahretlik olan kişiler gerçekte kardeş gibidirler ve bu gelenek günümüzde de yaşlı insanlar arasında sürdürülmektedir.

Ahretlik, günümüz toplumunda hâlen kullanılan bir tâbirdir. Sadece dünyada değil, öldükten sonra ahirette de bir arada olma ümidi ile, kardeşten öte dostlar için, dostluklarının bozulmayacağını, hiçbir zaman dostluklarının sona ermeyeceğini vurgulamak amacı ile kullanılmaktadır.

• Ant İçme Geleneği

And kelimesi Türk boylarında ortak ad olarak kullanılır. Şamanist Türklerde de benzer kelimelerin kullanıldığı kanaati yaygın bir görüştür. And geleneğinin Türklerde çok eski bir geçmişe sahip olduğu bilinmektedir. Eski Türkler başta gök tanrı olmak üzere tapındıkları putlar ve bazı tabiat

varlıkları üzerine and içerler, bunun için törenler düzenlerlerdi. Kardeş veya dost olmak için düzenlenen and merasiminde, kardeş veya dost olmaya karar veren kişiler topluluk huzurunda kollarını çizerek and kabına kanlarını akıtır; kırmızı, süt veya şarap içerisine karıştırılan bu kanı taraflar içerlerdi (Albayrak, 2004:18).

Divân-ü Lûgat'it Türk'te "and": ant, yemin; "andırmak" ise, and içmek, yemin etmek anlamlarında kullanılmış ve Kaşgarlı Mahmud "temür" kelimesini açıklarken kılıç üzerine yapılan eski bir Türk andını örnek olarak vermiştir: "Gök girsin, kızıl çıksın." bu sözün anlamı: "Sözümde durmaz da yalan söylersem, kılıç kanıma bulansın, demir benden öcünü alsın.", demektir. Aynı şekilde Kırgız, Kıpçak ve diğer Türk boylarında kılıç üzerine and içildiği de bilinmektedir. Yakut, Altay ve Salcak kabilelerinin en büyük andı ise ay üzerine yapılmaktaydı (Albayrak, 2004:18).

Türkler İslâmiyeti kabul ettikten sonra İslâmî kurallara uygun olarak yemin etmeye yönelmişler ancak, eski geleneğin kalıntıları olan kimi yeminleri de devam ettirmişlerdir. Dede Korkut Kitabı'nda "kargış" mahiyetinde eski geleneğin devamı olan andlar yanında, Mushaf üzerine ve ekmek üzerine de and içildiği görülmektedir. Anadolu'da bıçak ve kılıcın üzerinden atlamak ise en kuvvetli andlardan biridir. Her çağın ve çevrenin kutsal ya da değerli saydığı çeşitli and kahramanları bulunmaktadır. Bunlar; Kur'ân-ı Kerîm, nimet yâni; tuz-ekmek, cami, sin, yatır, ana, eş ve oğul gibi kavramlar olup, andlarda en çok değinilen kavramlardır (Albayrak, 2004:18).

F. HALK MATEMATİĞİ

Anadolu halkının günlük işlerinde, alışverişlerinde, her türlü değiş-tirme işlemlerinde vb. hesaplama gerektiren durumlarda kendi geliştirdikleri ölçü birimlerini kullanmalarına "halk matematiği" denir.

Halk matematiği, halkın elinde bulunan kap kakac türünden objeleri ölçü birimi olarak kullanması esasına dayanır. Anadolu halkının günlük işlerinde, alışverişlerinde, her türlü değiş-tirme işlemlerinde vb. hesaplamayı gerektiren durumlarda kendi geliştirdikleri ölçü birimlerini kullanmalarına halk matematiği denir.

Halkbiliminin, halkın yerel olarak kullandığı ve resmî standartların dışında kalan her türlü ölçme ve tartma ile ilgili bilgiler, işlemler, teknikler ve bunlarla ilgili araç ve gereçleri derleyip değerlendiren alt dalına, halk ölçme ve tartma bilgisi adı verilir. Türk halk kültüründe günümüzde de yer yer uygulanmaya devam edilen yerel ve geleneksel ölçme ve tartma bilgisiyle ilgili örnekler olarak "şinik, kile, karış (20 cm), arşın, kulaç, urupla (bir teneke), zira, endaze, okka, harar, çuval, adım (1 metre), evlek, dönüm c(

kırka kırk adım), boy, naylon, römork, yük, at veya eşek yükü, at arabası yükü, dirhem (1 kilodan az fazla), kara okka (bir buçuk kilo), balta sapı (1 metre), çeki, bir yol, bir gıdım, yarım avuç, bir avuç, ölçek, deve (20 ölçek), gaz tenekesi, tutam, kısım" verilebilir (Çobanoğlu, 2009: C.3: 1063-1084)..

Çağdaş ölçü birimlerine geçilmesine rağmen yüzyılların alışkanlığıyla eski ölçü birimlerinin geniş halk yığınları arasında özellikle de kırsal kesimde bir anda ortadan kalkmamıştır. Halk matematiğinde esas; halkın elinde bulunan kap kakak türünden objeleri ölçü birimi olarak kullanmasıdır. Buna aşağıdaki şu örnekleri verebiliriz;

- Bir kalbur (Yaklaşık 5 - 6 kg), - Bir yarın (16 kg), - Bir şinik, - İki tas, - Bir tekne, - Bir maşraba vd.

G. HALK EKONOMİSİ

Halkın, geçim ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla oluşturduğu, geleneksel yollardan edindiği ve dış kültürlerden esinlendiği ya da özümsemediği üretim ve tüketim alışkanlıkları, davranışları ve bu süreçte kullandığı geleneksel yol, yöntem, araç ve gereçlerin tümünü derleyip değerlendirmeyi amaçlayan halkbiliminin alt dalına halk ekonomisi adı verilir. Halk ekonomisi öncelikle toplayıcılık, avcılık, balıkçılık, hayvancılık, arıcılık, yaylacılık, göçebelik, bağcılık, bahçıvanlık, meyvecilik, çiftçilik, esnafılık ve işçilik gibi temel üretim ve tüketim tarzlarını ele alır. Özellikle kapalı ekonomi adı verilen ve "çerçi" olarak adlandırılan esnafın uyguladığı mal, eşya değiş-tokuşuna dayalı ekonomi biçimiyle halkın her türlü geleneksel yöntemlerle parasını değerlendirme ve ticaret şekilleri halk ekonomisi içinde yer alır (Çobanoğlu, 2009: C.3: 1063-1084).

Halk ekonomisi inanışlara da yansımaktadır. Örneğin; bahçeye tohum nisan ayında atılır ve tohum atmadan bir ay önce evdeki tohumlardan birer tane konur. Böylece o sene ürünün bol olacağı düşünülür. Mayıs ayı içerisinde ineklerin kuyruklarına renkli ip bağlanır, böylece ineklerin sütünün kaçmayacağına inanılır. Yine yılbaşı gecesi eve öküz çıkartılır. Öküz eve girerken sağ ayağını atarsa o yılın bereketli geçeceğine inanılır.

Halk kültürünün en temel öğelerinden olan halk ekonomisi; kültürel yapının birincil belirleyicisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu'nun kırsal kesimlerinde ekonomik yaşam büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa bağlıdır. Halkın geçimini sağlamak için giriştiği çabaların tümüne halk ekonomisi denir. Tek başına gibi görünen halk ekonomisi halk mimarisinden, inançlara kadar tüm yaşamı etkisi altına alır, kültürel yapının doğrudan belirleyicisi olur. Çobanlık, arıcılık, yaylacılık, gurbetçilik, avcılık, el sanatları ve zanaat-

ları vb. halk ekonomisinin uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk ekonomisinin inanışlara yansımalarına aşağıdaki şu örnekleri verebiliriz.

1. Bahçeye tohum Nisan ayında atılır. Bahçeye tohum atmadan yaklaşık bir ay önce evdeki tohumlardan birer tane konur (O sene ürün bol olsun diye).

2. Bahçeye tohum atmadan komşuya tohum verilmez (evin bereketi kaçmasın diye).

3. Bahçeye ilk olarak tatlı bir yiyeceğin tohumu atılır, biber gibi acı şeylerin tohumu atılmaz (ağzımızın tadı kaçmasın diye).

4. Aybaşı kadın tohum atmaz, fidan dikmez (ürünün bereketi kaçmasın diye).

5. Mayıs ayı içerisinde ineklerin kuyruklarına renkli ip bağlanır (ineklerin sütü kaçmasın diye).

6. Dolu yağarken yaşlılar dışarı çıkar, gökgürültüsüyle beraber sallanarak yayıgım tez olsun diye bağırırlar.

7. Dallar namaz kılıyor diye, bayramdan önce üç gün ve bayram boyunca yaş dal kesilmez.

8. Yılbaşı gecesi eve öküz çıkartılır, öküz eve girerken sağ ayağını atarsa o yıl bereketli geçer.

9. Yılbaşı gecesi evin kadını fasulye tanelerini, evin duvarlarına fırlatır (evde bolluk bereket olsun diye).

10. Yağmur yağsın ürün bol olsun diye yağmur duasına çıkılır. Yağmurun çok yağdığı yerlerde yağmuru durdurmak için duaya çıkılır.

11. Yılbaşı sabahı oluktan en erken kim su getirirse o zengin olur.

12. Yılbaşına dört beş gün kala değirmen kurulur, un kapları doldurulur, yeni yıla dolu kaplarla girilir ki o yıl un kapları hep dolu olsun.

H. HALK BOTANİĞİ

Halkın bitki dünyasıyla ilgili bilgi ve her türlü geleneksel uygulamalarını konu edinen bilim dalına "Halk botanigi" (Halk bitkibilimi) adı verilir. Türk halkbilimi çalışmalarının bir anlamda ortaya çıkıp şekillendiği 1919-1938 Atatürk Döneminde üzerinde yeterince durulmayan halkbilimi kadrosu unsurlarındandır Bu dönemde halk botanigi ile ilgili çalışmaların bağımsız olarak kendi başlarına olmaktan ziyade Türk halkbiliminin diğer kadro unsurlarıyla ilişkili olarak bir anlamda onların içinde yer aldıkları söylenebilir (Çobanoğlu, 2009: C.3: 1063-1084).

I. DERNEKLER, KURULUŞLAR, DAYANIŞMA VE YARDIMLAŞMA

Sosyal bir varlık olan insanların sosyalleşmeleri sürecini sağlayan veya hızlandıran pek çok geleneksel kurum ve gelenek ortaya çıkmıştır. Türk halkbiliminde geleneksel dayanışma, yardımlaşma, dernek ve eğitim kurumlarına dair belli başlı örnekler bunlarla ilgili olarak Atatürk Dönemi'nde yapılan çalışmalar şu başlıklar altında toplanabilir:

1. Esnaf Dernekleri:

Ahilik

Eski Türk töresinden kaynaklanan Anadolu'da XII. yüzyıldan itibaren yaygınlaşarak özellikle şehirlerde ve esnaf, zanaatkar ve çiftçi gibi bütün iş kollarını içine alan belli ilkeler ve törenler etrafında kardeşlik esasına göre toplanmaya "ahilik" adı verilir. Ahiliğin iş kollarında düzeni ve kaliteyi sağlama gibi işlevlerinin yanı sıra güçsüzleri korumak ve zorbalığı önlemek gibi ortak amaçlar etrafında oluştuğu bilinmektedir. Günümüzde ahilik geleneğinin uzantısı olarak Türk halk kültüründe "Deli-kanlıbaşı", "Yiğitbaşı", "Yârenlik" gibi adlarla pek çok delikanlı örgütü ve derneğin kırsal yöremizde varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Bu tür geleneksel örgütlenmeler günümüzde diğer işlevlerini çoğunlukla kaybetmiş sadece düğün törenlerinin düzenlenmesinde faaliyet göstermektedir (Çobanoğlu, 2009: C.3: 1063-1084)..

Dadaşlık :

Türk halk kültüründeki geleneksel delikanlı veya kardeşlik (ahilik) örgütlerinin Erzurum ve civarına has şekline dadaşlık adı verilmektedir. Söz konusu yörede yüzyıllardır varlığını sürdüren ve yöre gençlerinin mert, cesur ve dürüst bir karaktere sahip kişilikler olarak yetişmesini sağlayan geleneksel bir kurumdur. Bu sosyokültürel kuruma veya yöreye mensup insanlara "dadaş" adı verilir. Geçmişte şehir veya bölgelerinin savunmasından düzene, eğitime ve düğün benzeri derneklerle toplantıların organizesine kadar pek çok faaliyeti gösteren bu kurum günümüzde en fazla yöreye has ve "dadaşlık'ta özdeşleşen halk oyunlarının icrasında oynadığı rol ile adından söz ettirmektedir (Çobanoğlu, 2009: C.3: 1063-1084).

Seğmenlik:

Türk halk kültüründeki geleneksel delikanlı veya kardeşlik (ahilik) örgütlerinin Ankara ve civarına has şekline "seğmenlik" adı verilmektedir.

Söz konusu yörede yüzyıllardır varlığını sürdüren ve yöre gençlerinin mert, cesur ve dürüst bir karaktere sahip kişilikler olarak yetişmesini sağlayan geleneksel bir kurumdur. Bu sosyo-kültürel kuruma veya yöreye mensup insanlara "seğmen" adı verilir. Geçmişte şehir veya bölgelerinin savunmasından düzene, eğitime ve düğün benzeri derneklerle toplantıların organize-sine kadar pek çok faaliyeti gösteren bu kurum günümüzde en fazla yöreye has ve "seğmen" adıyla bilinen halk oyunlarının icrasında oynadığı rol ile adından söz ettirmektedir.

Ankara'nın Millî Mücadele'de oynadığı rol ve Cumhuriyet'in başşehri olması Ankaralılık ve değerlerine özel bir ilgi gösterilmesine neden olmuştur. Yörenin "seğmen/seymen" olarak adlandırılan ve ideal erkek tipine rol model olan değerleriyle idealize edilen insan tipi ve karakteri de bunlardan birisidir. Halk oyunları ve geleneksel kostümleriyle yeniden canlandırılan seğmenlik bir yönüyle yükselen Ankaralılık değerlerini temsil ederken diğer yanılla da tarihsel arka planı ve ilişkileriyle de Anadolu ve Selçukluya uzanan bir gelenek olarak algılanmış ve Ahilikle birlikte anılmıştır (Çobanoğlu, 2009: C.3: 1063-1084).

Zeybeklik:

Türk halk kültüründeki geleneksel delikanlı veya kardeşlik (ahilik) örgütlerinin Ege bölgesine has şekline zeybeklik adı verilmektedir. Söz konusu yörede yüzyıllardır varlığını sürdüren ve bölge gençlerinin mert, cesur ve dürüst bir karaktere sahip kişilikler olarak yetişmesini sağlayan geleneksel bir kurumdur. Bu sosyokültürel kuruma veya yöreye mensup insanlara "zeybek" adı verilir. Geçmişte şehir veya bölgelerinin savunmasından düzene, eğitime ve düğün benzeri derneklerle toplantıların organizesine kadar pek çok faaliyeti gösteren bu kurum günümüzde en fazla yöreye has ve "zeybek" adıyla bilinen halk oyunlarının icrasında oynadığı rol ile adından söz ettirmektedir (Çobanoğlu, 2009: C.3: 1063-1084).

Vakıflar

Türk kültür tarihinde bir hizmetin gelecekte de yapılıp devam etmesi için belli şartlarda ve resmi bir yolla ayrılarak bir kimse tarafından bırakılan mülk ve para yoluyla oluşan kuruma vakıf denir. Vakıfların temel çıkış noktalarından birisi islam inancında yer alan ve kişinin yaptığı hayır ve iyilikler dolayısıyla öldükten sonra da sevap kazanma düşüncesidir. Bu nedenle tarihimiz boyunca binlerce insan her çeşit mülk ve parasını devam etmesini istediği işin veya hizmetin gerçekleştirilmesi şartıyla vakfetmiştir. Bunlar, okul, hastane ve cami gibi sosyokültürel yaptırılıp donatılmasından sakatlanması nedeniyle uçamayan göçmen kuşlara bakılmasına kadar zengin bir çeşitlilik gösterirler. Vakıflar Türk kültür tarihinin sosyal hayatımızdaki temel dayanışma ve yardımlaşma kurumlarının başında gelirler. Cumhuriyetle

birlikte, Vakıflar Genel Müdürlüğü bünyesinde toplanmış bulunan vakıflar sahiplerinin bin yıla varan istekleri doğrultusunda faaliyet göstermeğe devam etmektedirler. Vakıflar Genel Müdürlüğü çıkarmakta olduğu dergiler başta olmak üzere Atatürk Dönemi'nden itibaren yoğun araştırma konusu olan kültürel olguların başında vakıflar yer almaktadır (Çobanoğlu, 2009: C.3: 1063-1084).

Dernekler:

Türk kültüründe belirli bir ortak amacı gerçekleştirmek için yasal olarak kurulan resmi kurum anlamının yanı sıra, halk arasında düğün ve benzeri toplantılar da "dermek" adını taşır. "Dermek", "derlemek" veya "toparlamak", "toparlanmak" gibi anlamlar taşıyan halk arasında sosyalleşmenin kültürleşmenin resmi ortamları diyebileceğimiz takvime bağlı veya kuralları ve günü önceden belirlenmiş her türlü geleneksel toplantıyı bu bağlamda "dermek" olarak tanımlamak da mümkündür. Bu tür toplantıları düzenleyenlerin hareket edeceği düzenleme kuralları da geleneksel olarak belirlenmiştir ve kuşaktan kuşağa nakledilmektedir.

Her iki haliyle de dernekler belli amaçlara ulaşmak için bir araya gelerek yardımlaşma ve dayanışma esası üzerine kurulur. Günümüzde bu tür belli amaçlar için kamu yararına faaliyet gösteren Kızılay ve Yeşilay gibi derneklerimiz resmi derneklere örnek olarak verilebilir. Gayriresmi ve geleneksel olarak düzenlenen derneklere de köyün delikanlılarının "delikanlı teşkilatı" adı ve yapısı etrafında örgütlenerek köyde gerçekleştirilecek düğünlerin odun vb. ihtiyaçlar başta olmak üzere çeşitli hizmetleri görmesi verilebilir (Çobanoğlu, 2009: C.3: 1063-1084).

2. Dayanışma ve Yardımlaşma

Komşuluk:

Belirli bir mahallede yaşayan ailelerin doğum, evlenme, sünnet, yıkım ve ölüm sırasında; ev yapımında, ekip biçmede, araç-gereç sağlanmasında; çocukların, delikanlıların, yaşlıların, dulların, genç kızların gözetim ve bakımında; hakların korunmasında birbirlerine yardım etmelerine ve dayanışmalarına (Örnek 1973:42) "komşuluk" adı verilir. Komşuluk, Türk kültüründe en yaygın ve güçlü kalıplaşmış davranış şekillerinin veya geleneklerinin başında gelir. O kadar ki, atalarımız "ev alma komşu al" diyerek bir evin huzurlu ve yaşanabilir ev olabilmesi için çevredeki komşuların evden bile önemli olduğunu vurgulamışlardır. Bu nedenle de kültürümüzde komşu ve komşuluk ile ilgili olarak "komşu hatırı, komşu kapısı, kapı komşu" gibi deyimler ve "komşu komşunun külüne muhtaç" gibi pek çok atasözü

yer almaktadır Kültürümüzde komşular birbirlerine sevgi, saygı, hürmet, yardımlaşma duygusu ile bağlıdır.

Kadınlar için akrabalık, erkekler için olduğu ölçüde önemli sayılmaz. Kadınlar için önemli olan şey komşuluktur. Akrabalar ile bağlar, ara sıra ziyaretlerle devam ettirilir. Yaşlı bir dul kadın normal olarak oğulları ile oturur. Kimsesiz yaşlı halinde dul'a komşular yardım etmek zorundadır. Bütün kadınlar yaşlandıklarını akraba olsun olmasın kız diye çağırırlar. Yabancılar yaşlı kadınlara akrabalık terimleri ile hitap ederler (Erdentuğ, 1977: 45-47).

İmece:

Türk halk kültüründe özellikle kırsal kesimde köyün zorunlu ve isteğe bağlı işlerinin köylülerce eşit şartlarda ve emek birliğiyle gerçekleştirilmesine imece denilir, imecenin bir diğer şekli ve anlamıysa, bir çok kimse-nin toplanıp el birliğiyle bir kişinin veya bir topluluğun işini görmesi böylece işlerin sıra ile bitirilmesi demektir. Bir köyün ortak ihtiyacı olan diyelim ki, suyunun getirilmesinde boruların döşenmesi için kazılması gereken hendek-lerin kazılma işleminde zorunlu olarak imeceye başvurulduğu gibi, birkaç ailenin bir araya gelerek sırayla ekin biçme veya zeytin toplama gibi işlerini sıraya koyarak el birliğiyle gerçekleştirmesine de imece adı verilir. Kısaca imece en yaygın geleneksel dayanışma ve yardımlaşma biçimlerimizin başında gelen bir geleneğimizdir. Bu gelenek bazı yörelerde "meci" veya "emece" şeklinde adlandırılır

Yardımlaşma çoğunlukla, köylerimizde bir gelenek gereği uygulanır. Bu geleneklere uymayanlar köylü nazarında iyi tutulmazffar. Köylerimizde an'anevî usullere göre yapılan yardımlaşmalar, maddi ve mane-vi alanda yapılır. Sel, yangın, deprem ve heyelan gibi tabii felâket zamanlarında, su taşıma, köprü, sal yapma gibi zamanlarda, zararlı hayvanları yok etmek için yapılan süre-k aylarında, yabancı ot, bitki, hayvan hastalıklarını ortadan kaldırmak için yapılan ortaklaşa mücadeleler birer yardımlaşma çeşididir ve çoğu zaman komşu köylere bile işbirliği halinde-dirler (Erdentuğ, 1977: 45-47).

Maddi yardımlaşma alanında, başta akraba ve sonra komşular, bir kimsenin evini yaparken sazdan kamışını taşımakta, evin damını toprağını çekmekte, düğününde gerekli odunu çekmekte keşkeklik buğdayını dövmekte, düğün ekmeklerini yapmakta ve düğün ve davette yardım edenlerdir. Harman yapmak, tarladan otların temizlenmesi için ot yolmak, bağ bellemek, çapalamak, afyon toplamak, pancar kökü kesmek, misir soymak, bulgur, tarhana yapmak gibi sıkışık zamanlarda yapılan yardımlaşmalar memleketimizin her bölgesinde ve köylerinde yapılan an'anevi yardımlaşma çeşitleridir. Köy yaşantısında manevi alanda yardımlaşma gelenekleri, mad-

di alandakine nisbetle çok daha boldur. Genellikle, düğün, ölüm, hastalık ve diğer sıkışık hallerde aileler yakın komşuları ile yardımlaşır. Ancak, bunlar, akrabalık ve komşulukta uzaklık ve yakınlık derecesine göre birbirlerinin yardımına koşarlar (Erdentuğ, 1977: 45-47).

3. Dinsel Kuruluşlar

Tarikatlar:

Diğer dinlerde olduğu gibi İslam dininin içinde de tasavvufa dayanan ve bazı ilkelerle birbirlerinden ayrılan, Tanrıya ulaşma arzusuyla tutulan yollardan her birine "tarikat" denilir. Türk kültür tarihinde On ikinci yüzyılda Hoca Ahmet Yesevi ile yaygınlaşıp kurumlaşan tarikatler yüzyıllar boyunca milletimizin en önemli eğitim kurumları arasında yer almıştır. Günümüzde, Mevlevi ve Bektaşî tarikatleri dışında olanlar resmî bir kurum statüsüne sahip değildir. Tarikatler, geleneksel olarak aynı prensipler etrafında toplanan insanların ortak düşünce ve davranış formları oluştururken meydana gelen grubun dayanışma ve yardımlaşmasını da ön planda tutarlar. (Çobanoğlu, 2009: C.3: 1063-1084).

ONUNCU BÖLÜM

BAYRAMLAR, TÖRENLER, KUTLAMALAR

A.BAYRAMLAR

Bayram, “1. Milli ve dini bakımdan önemi olan ve kutlanan gün ve ya günler. 2. Sevinç. 3. Özel olarak kutlanan gün.” anlamına gelmektedir (T.S., 1998, C.1. : 250). Tören ise, “Bir toplulukta, üyelerin belli bir olayı, kişiyi veya değeri ayırt edip sembolleştirmesi, bunların anlam ve öneminin güçlendirilmesi gibi amaçlarla düzenlenen hareket dizisi, merasim” anlamına gelmektedir (T.S. 1998, C.2: 2244).

Bayram, biçimleri ve kuralları geleneksel olarak belirlenmiş bir dizi gösterilerden meydana gelir. Bayramlar kutlandıkları kültürün her çeşit geleneksel sanat ve oyun şeklini kendilerine ve kendilerini uygulayanların geleneklerine dayalı olarak muhteva, işlev ve biçim özellikleri üzerinde varyantlaşmalar meydana getirmek suretiyle kullanılırlar. Bayramı doğum, evlenme, ölüm gibi olayların vesile olduğu törenlerden ayıran en temel özellik kutlanılmasına topyekun bir toplumun vesile olmasıdır. Doğum bir bebeğin, anne ve babasının, düğün evlenen bir delikanlı ile genç kız için kutlanırken bayram ise bir topluluğun bütünü için ve bütününce düzenlenen ve kutlanan törenlerin birleşimidir. Toplumsal, bayramları kültürel neden ve toplumsal vesilelerle geleneksel biçimlerde kutlarlar. Bayramın bir başka özelliği de yılın belli bir gününde veya günlerinde kutlanması yani takvime bağlı olmasıdır. Bu özelliklerinden hareketle, kaynağını topluluk hayatından alan kolektif bir olgu olarak bayramları, takvime bağlı günlerde topluluk tarafından paylaşılan ve grup kimliğinin dışavurulduğu çok amaçlı ve çok işlevli karmaşık yapılara sahip kültürel formlar olarak tanımlayabiliriz (Çobanoğlu, 2009, C.3:1093-1099)

Bayramlar, kökenlerini grup hayatından alan kolektif bir olgu olarak takvime bağlı günlerde topluluk tarafından paylaşılan ve grup kimliğinin dışa vurulduğu çok amaçlı veya karmaşık yapılara sahip davranış kalıplarını içeren kültürel formlardır. İslamiyet’e geçip İslam kültürünü kabul edenler, birçok eski inanç, gelenek ve ayinlerini yeni dinlerine sokmayı başarmışlardır (İnan, 1954:204). Eskiden yapılan ayin, şenlik ve törenler daha sonra semavi dinlere de girerek yeni bir nitelik kazanmıştır. Ayların,

mevsimlerin, yılların düzenli geçişleri bunlara bağlı olarak bitkilerin düzenli olarak yeşermesi ve sararması, törenleri belirli bir takvime bağlamıştır.

Bayramlar, bir toplumun ulusal kimliğini oluşturmada ve pekiştirerek sürdürmede kullandığı güç kaynaklarının en önemlisidir. Bayramlar, millî ve dinî duyguların, inanışların pekiştirilmesi, taze ve canlı tutulması gibi işlevsel yanlarının yanı sıra, topluluğun birlik ve beraberliğini sağlama-da ve bunun bireylerin bilincinde yer etmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Bayram kavramı ilk defa Kaşgarlı Mahmud'un XI. yy.'da yazdığı "Divan"da görülür. Kaşgarlı, kelimenin aslının "bedhrem" olduğunu, Oğuzların kelimeyi "beyrem" şekline çevirdiklerini belirtir. Kaşgarlı'ya göre, bayram "eğlenme, gülme ve sevinme günüdür." Bayramlar XI. yy.'da Türk toplumunda "bayram yeri" adı verilen bir meydana kutlanmaktaydı. Bayram yeri, özellikle çiçeklerle süslenmekte, çıra veya meşalelerle aydınlatılmaktaydı. Kaşgarlı'nın ifadesindeki mekanın çiçeklerle süslenmesinden bayramın ilkbaharda kutlandığını düşünebiliriz. Bayram yerinin aydınlatılmış olmasından biz bayram kutlamalarının gece de devam ettiğini düşünebiliriz. Burada hemen belirtmeliyiz ki Kaşgarlı Mahmud bu açıklamalarıyla Ramazan ve Kurban bayramları gibi dini bir bayramdan değil, milli bir bayramdan söz etmektedir (Koca, 2002: 51).

Tarihi kayıtlara göre, Türklerin Hunlardan beri bayram ve festival türünden birçok tören ve faaliyetleri vardır. Örneğin; Hun Türkleri beşinci ayda yani ilkbaharda "Lung-cıñ" adı verilen yerde büyük bir bayram yapmaktaydılar. Bu bayramda hem inançla ilgili âdetler yerine getirilmekte, hem de türlü müsabakalar düzenlenmekteydi. Dini âdet olarak "Gök Tanrı" ve kutsal sayılan "yer" için at kurban edilmekteydi. Bundan sonra bayramın yarışma ve eğlence bölümüne geçilirdi. Bu bölümde, Türklerin en sevdikleri spor türü olan at yarışları yapılmaktaydı. At yarışları sekizinci ayda, yani sonbaharda bir kere daha tekrarlanmaktaydı. Yarış kulvarı olarak da bir ormanın etrafı ya da ağaç dallarıyla belirlenmiş bir mekân seçilmekteydi (Koca, 2002: 51).

Göktürklerde de Hunlarınkine benzer bayram ve festivallere rastlanmaktadır. Göktürkler, her yıl belirli zamanda "eccdat mağarası"nda atalarına kurban kesiyorlardı. Onlar da aynı şekilde beşinci ayın ikinci yarısında "Gök Tanrı" ve "kutsal yer ve su" için kurban keserek bayram kutlamalarına başlıyorlardı. Kurbandan sonra topluca eğlenceye geçilmekteydi. Özellikle kızlar ayak topu (tepük) oynamaktaydı. Herkes kımız içiyor ve şarkılar söylüyordu. Türklerde bayram kutlamalarına toplumun hemen hemen her kesimi katılıyordu (Koca, 2002: 51).

Türklerin İslamiyet'ten önce Orta Asya'da kendilerine özgü bir yaşama biçimleri ve inançları olduğu gibi, yine kendilerine özgü bayramları ve festivalleri de olmuştur. Bu bayramlar ve festivallerin temeli inançla ilgili davranışlara ve toplu yapılan eğlencelere dayanmaktaydı (Koca, 2002: 52).

Eski Türklerdeki bayram ve festivallerin hangi düşünce ve inançtan doğduğunu tespit etmek gerekir. Tabiat ve iklim insan hayatının ve düşüncesinin şekillenmesinde önemli rol oynar. Türklerin ilk ana yurdu olan Orta Asya'da tabiat ve iklim şartları bakımından son derece elverişsiz ve acımasızdı. Kışlar dondurucu ve fırtınalı, yazlar ise kavurucu sıcak ve kurak geçtiğinden tarımla uğraşılamıyor, tarımın yerini hayvancılık alıyordu. Hayvancılık ve hayvan ürünleri başlıca geçim kaynağını oluşturuyordu. Türk için kış, birçok şeyden mahrum kalmak anlamına gelirken, yaz ise ekonomik sıkıntılardan kurtulmak anlamına geliyordu. Türk için bu bir bakıma kurtuluş ve hürriyete kavuşmaydı. Böyle bir durum da ancak bir bayramla kutlanabilirdi. Türklerin yazın müjdecisi olan ilkbaharda bayram yapmalarının en önemli nedeni budur (Koca, 2002: 52).

1.ESKİ TÜRK BAYRAMLARI

Eski Türk bayramlarında dört öge görülür. Bunları şu şekilde belirlemek mümkündür (Koca, 2002: 54):

a. Ritüel değer taşıyan davranışlar:

Dini inançların tören ve kurallarına "rit" denir. Tapınma ile ilgili davranışlara ve dini törenlerde kullanılan nesnelere de "ritüel" denir. Eski Türk topluluklarının bayramlarında da ritüel değer taşıyan bazı davranışlar ve nesneler bulunmaktadır. Örneğin; kurban ve yağmur riti bunların başında gelir.

b. Hayatlarında rol oynayan nesneler:

Türklerin büyük devletler kurarak Orta Asya'ya hakim olmalarında ve yayılmalarında at ve demir başlıca iki unsurdur. Bilindiği gibi demir silah yapımındaki başlıca madendir. Kılıç, süngü, bıçak, topuz, kalkan, temren (temürgen), zırh (yark) ve tolga gibi bütün savaş araç ve gereçleri hep demirden yapılmaktaydı. Tarihi kayıtlara göre Göktürkler demiri işleyerek, silah yaparak geçinmişler ve güçlü bir kavim olmuşlardır.

c. Eğlence ile ilgili unsurlar:

Eski Türk boylarının hayatlarının en önemli kısmını eğlenceler oluşturmaktaydı. Türklerin hayata bağlı, hayatı seven, gülmekten, eğlenmekten hoşlanan, son derece canlı, dinamik, hareketli, dışa dönük ve neşeli karakterleri bayramlarda daha belirgin olarak görülmekteydi. Bayram yerlerinde at ve ok yarışları yapılmakta, ayak topu oynanmakta, ayrı ayrı veya gruplar halinde neşeli şarkılar söylenmekte ve bolca kırmızı içilmekteydi. Eğlencelere toplumun hemen hemen her kesimi katılmaktaydı.

d. Giyim, süslenme ve süsleme ile ilgili unsurlar:

Türkler, bayramların ruhuna ve havasına uygun olarak giyinmekteydiler. Kıyafetlerinde kırmızı, yeşil ve sarı renkler hakimdi. Türkler, bayram yerlerini de süslemekteydiler. Bayram yerleri aydınlatılmakta, çiçeklerle donatılmaktaydı. Bayram süslemeleri, müsabakaya sokulan hayvanlar için de yapılmaktaydı. Hayvanlar çeşitli boyalar, kınalar, boncuklar, nazarlıklar, türlü renklerde, desenlerde kumaşlarla süslenmekteydi.

Bayramlar bir sıra gösterilerden meydana gelir, onların biçimlerini, kurallarını gelenek belirler. Doğum, evlenme, ölüm gibi olayların sonucunda gerçekleşen törenler ile bayramı ayıran en önemli özelliktir. Bayramın kutlanmasına bir ferdin vesile olmadığı görülürken, düğün, ölüm gibi törenlerde bir fert için toplanılır ve törenin içeriğine göre eğlence düzenlenir ya da ağıt okunur. Dinlik bayramlarda, geleneksel bahar bayramları devlet sınırlarını da aşar; millî bayramlar ise bir milletin ortaklaşa katıldıkları gösterilerdir. Bayramları tek bir kurala göre değil, çok yönlü olarak kümelemelidir. Bu biçimde bayramların çeşitli yönleri görülebilir. Buna göre bayramları aşağıdaki gibi kümeleyebiliriz (Boratav, 1997: 204):

a) Bayramlara katılanların dinlerine göre:

Hristiyan bayramları, Müslüman bayramları vb.

b) Resmi (ulusal) bayramlar:

30 Ağustos Zafer Bayramı, Cumhuriyet Bayramı gibi.

c) Etnik nitelikte bayramlar:

Daha önceki dönemlerde İzmir, İstanbul, Manisa gibi şehirlerdeki Afrika asıllı zencilerin kutladıkları “dana bayramları”, çingene bayramı vd.

2. DİNİ BAYRAMLAR

Bayramlar, bir dizi gösteriden oluşur, onların biçimlenişini, kurallarını gelenek belirlemiştir. Bayram bir topluluğun bütünü için ve bütününce düzenlenen uygulanan törenlerin bileşimidir. Dini bayramların günleri kameri takvime göre hesaplandığı için her yıl dönümünde güneş takviminin aynı günlerine rastlamaz. Yılda on gün geriler. Uzun bir zaman diliminde bayramların mevsimleri de değişir. Bu değişim bayramların her mevsimde yapılmasını sağlayarak bayramlara bir çeşitlilik kazandırır. Dini bayramlar bilindiği gibi Ramazan ve Kurban Bayramlarıdır. Bu bayramların başlıca özelliği dost ve akrabaların birbirilerini karşılıklı bayramlaşmak için ziyaret etmeleridir. Ama şimdilerde Kurban Bayramı’nda da aynı yolda ikramda bulunuluyor. 10. yüzyılın Harezmi bilgini Birunî’nin verdiği bilgilere göre, bayramlarda şeker ikramı, Cem’in, şeker kamışındaki tatlı öz suyunu bir nevrüz günü bulması ve bundan şeker çıkarmayı yaymış olmasına bağlanır.

İlk zamanlarda nevrüz günü tatlı şeyler ikram edilirmiş, sonradan töre başka bayramlara da uygulanmıştır.

Türk halk kültüründe son derece önemli bir yere ve toplumsal role sahip olduğu görülen bu bayramlarla ilgili olarak geleneksel hale gelmiş diğer uygulamalar arasında, her bayram öncesi evlerde yapılan "bayram temizlikleri" ile başta çocuklar için yapılan bayram alışverişleri ve benzeri hazırlıkları" ve yine bayramların birinci günü kılınan ve bayramın başlamasının işareti olan bayram namazından sonra aile bireylerinin mezarlarına yapılan "mezarlık ziyaretleri" son derece önemli bir yer tutar. Son yıllarda, özel olarak hazırlanan tebrik kartlarıyla kutlamaların yanı sıra telefon ve internet veya elektronik mektup yoluyla bayram kutlamalarının da yaygınlaştığı görülmektedir (Çobanoğlu, 2009, C. 3: 1093-1099).

Ramazan ve Kurban Bayramlarının ortak özelliklerinden biri de toplu eğlencelere vesile olmalarıdır. Kasaba ve şehirlerde, özellikle çocuklar ve gençler, bayram yerlerinde buluşup eğlenirler. Bayram yeri aynı zamanda küçük bir panayır görüntüsü kazanır; satıcılar çeşitli şeyler satarlar; salıncaklar, döner dolaplar kurulur. Salıncak, sadece dini bayramların değil, başka bayramların da özellikle bahar bayramlarının önemli bir ögesidir. Bazı toplulukların eğlencelerinde salıncığın simge değeri yerden göğe yükselme, gökle birleşme isteği açıkça belirtilmiştir. Bizim bayramlarımızda salıncak, dolap genç kızlarla delikanlıların, tanışıp anlaşmalarına aracı olarak önemli yer tutar. Bayram yeri buluşmaları, kızlı erkekli, gençlerin, evlenme ile sonuçlanacak ilişkiler kurmalarına vesile olur. Bayram yerlerinin salıncak eğlencileri eski Karagöz dağarcığında, çok sevilen bir oyuna da konu olmuştur. Geçmiş yüzyıllarda Türkiye'ye gelmiş yabancı gezginler büyük şehirlerin bu bayram eğlencelerinden uzun uzun söz etmişlerdir.

Ramazan ve Kurban Bayramıyla ilgili âdet ve inanmalara baktığımızda İslami kültürden pek fazla ayrılmadığını görüyoruz. Bayram namazına gitme, namazdan çıkınca bayramlaşma, Kurban Bayramında kurban kesme, etlerin üç parçaya bölünüp dağıtılması, bayram ziyaretlerine gitme İslamiyet'in gereğindendir.

Arife Günü:

Arife, "Belirli bir günün, olayın bir önceki günü veya ona yakın günler, ön gün." anlamına gelir. Arife günü ise "dini bayramlardan önceki gün." anlamında kullanılmaktadır (T.S., C.1, 1998: 131). Dini bayramlardan bir önceki gün olan arife gününde bayram için hazırlıklar yapılır. Arife günü bayram gününün yemekleri hazırlanır. Çörek ve lokma yapıp komşulara dağıtılır. Arife günü mutlaka peksimet veya kolaç pişirilir.

a. Ramazan Bayramı:

Ramazan Bayramı, şevval ayının ilk üç gününde kutlanan dini bayramdır. Bu bayramın kutlamalarına günümüzde de önem verilmekte ve halkın geleneklerinde canlılığını korumaktadır. Ramazan Bayramında dostlar, akrabalar birbirlerini ziyaret ederler. Gençler yaşlıların ellerini öperler, onların hayır dualarını alırlar ve onlardan para, ufak eşyalar gibi hediyeler alırlar. Çok yaşlılar evlerinden çıkmaz, herkes onların elini öpmeye gider. Ziyarete gelenlere Ramazan Bayramında şeker ikram edildiğinden bu bayrama “Şeker Bayramı” da denir (Boratav, 1997: 206).

Ramazan bayramında uygulanan geleneklerin birçoğu Anadolu’nun genelinde uygulanan uygulamalardır. Bayramdan bir hafta önce temizlik yapılır. Bayram sabahı erken kalkılır. Kızlar erkenden kuyudan veya çeşmeden suyu alırlar. Erkekler bayram namazı için camiye giderler. Kadınlar küçük çocuklara bayramlıklarını giydirebilirler. Erkekler namazdan çıkınca iki üç el tabanca veya tüfekte ateş edilip namazın bittiği haber verilir. Namaz bitene kadar oruçlu durulur. Camide bayramlaşılır (Artun,1998: 81-82).

Arife günü hazırlanan ufak somun ekmekler komşulara dağıtılır. Erkekler camiden eve gelince evde bayramlaşılır, yemek yenir. Herkes önce akrabaları sonra komşu ve hastaları ziyaret ederek bayramlaşır. Bayram sabahı mezarlık ziyaret edilir. Ramazanda herkes tatlı yapar. Daha çok baklava yapılır. Eğer o evin damadı varsa sabah tatlıyı ilk olarak o açar. Bazen baklavanın içine para koyarlar (Artun,1998: 81-82).

Bayram sabahı bayramlaşmaya gelen bekçi ve çöpchülere bahşiş verilir. Bayramlaşmaya gelen küçüklere para, büyüklere mendil verilir. Eskiden köylerde çocuklar ellerine bir sopa alıp “ooo kara dere” diyerek ev ev dolaşıp bayramlaşarak, bayram için yapılan küçük çörekleri toplayıp sopalara takarlarmış. Bayram sabahları davulcular her evi tek tek gezerek davulcu manileri söylerler:

Şekerim var ezilecek
Tülbentlerden süzülecek
Bekletmeyin davulcuyu
Çok yerim var gezecek

Davulcu hangi eve gelirse ev sahibi daha önce davulcu için hazırlanan hediye yahut parayı verir. Yine eskiden köylerde 10-15 yaş arası çocuklar toplu halde ev ev gezerek para, hediye ve yiyecek toplarlarmış . Bu gezmede çocuklar ev sahibini dışarıya çıkartmak için maniler söylerlermiş. Ev sahibi kapıyı açmaz, hediye vermezse “Ak taş kara taş, vermeyen kutsuz baş” diyerek ev sahibini kızdırır, ona beddua ederlermiş (Artun, 1998:81-82).

b. Kurban Bayramı

Kurban Bayramı Türkiye'de, eğlenceler yönünden, Ramazan Bayramına göre daha sönük geçer. İbrahim Peygamber'in oğlunu, Tanrı'ya kurban etmek üzere keseceği sırada gökten inen bir koçun Tanrı'nın emriyle oğlunun yerine geçmesinin bir anısı olarak İslâm dinine geçmiştir. Ramazan Bayramı'nın kutlandığı Şevval ile, Kurban Bayramının kutlandığı Zilhicce arasındaki Zilkadeyi, halk, aralık adıyla adlandırır; bu ayda evlenme halk inanışında uğurlu sayılmaz. Kurban Bayramı'nın birinci günü, Mekke'de Minâ denilen yerde hacıların kurban kestikleri gündür.

Kurban, İslâm dini yasasına göre farz kadar kesin ve kaçınılmaz olmamakla beraber, mali gücü olan her kul için "borç" (vacib) tur. Kurban olarak koyun, sığır ve deve kesilebilir. Sığır ile devenin ödeme gücü koyuna üstündür; ama Türkiye'de kurbanlık olarak hemen hemen yalnız koyun kesilir. Hayvanın erkek olması, sakatlığı bulunmaması şarttır. Kurbanın kesilmesinde de gözetilmesi gereken birtakım töreler vardır. Bunlardan bir bölümü İslâm dininin koyduğu yasalara bağlanır; ama birçoğu da uluslara ve bölgelere göre değişen yerli geleneklerden gelmedir. Örneğin; memleketimizin bazı yerlerinde kurbanlık koçları yıkama, kınalama ve gelin telleri ile süsleme görenekleri vardır. Kurbanlık hayvanları "kınalamak", Yahudilerde de çok eski bir töre idi. İslâm dinine oradan geçmiş ya da İslâm öncesi Sâmî kavimlerin dini geleneklerinin bir kalıntısı sayılabilir. Tellerle hayvanı süsleme ise Orta Asya'dan gelme bir töredir. Moğollarda, Tanrı'ya adanan kurban hayvanlarına kurdeleler bağlanırdı (Boratav, 1997: 207, 208).

Kesilen kurbanın etinin üçte birini kurban kesenin evinde yemek, üçte birini komşulara ve hısım akrabaya, üçte birini de fukaraya dağıtmak gerekir. Türkiye'de geleneğin yaygın biçimi, etin çiğ olarak dağıtılmasıdır. Ama, Narlıdere Tahtacılarında, dağıtılacak etin pişmiş olması ve toplu olarak yenmesi töresi vardır. Türkiye'nin bazı yerlerinde rastlanan bir görenek de hayvanı keserken gözlerinin kapatılmasıdır. Bu töre, İbrahim'in oğlunu yatırdığı zaman, korkutmamak için gözlerini bağladığını anlatan menkabeye uzanır. Tahtacılarda kurbanı kesen kişi hayvanın gözlerini kulakları ile örter. Gene Tahtacılarla Kandıra geleneklerinde ortak bir töre: Kurban sahibinin hayvanın sağ budunu (Tahtacılarda sağ budu ile göğsünü) kendine alması, Oğuzların şölenlerinde, kesilen hayvanın paylaşılmasında oymaklara belli yerlerin verilmesi töresini andırıyor. Tahtacılarda, nişanlı, sözlü ya da aralarında anlaşma olan genç kızlarla delikanlılar, bayramın ilk gününde, kurbanlık koçlarını dövüştürürler; bu, gençler için bir öğrenme vesilesi olur. Kandıra'da "kurban orucu" geleneğine göre kurban sahibi, hayvan kesilip parçalanıncaya kadar bir şey yemez; orucunu kurban etiyle açar; hayvanın karaciğeri ile orucunu açması iyi sayılır (Boratav, 1997: 208).

Kurban Bayramı hazırlıkları da Ramazan Bayramı hazırlıkları gibi günler önce başlar. Arife günü yiyecekler hazırlanır, bayram sabahı erkekler

camiye giderler, bayramlaşırlar. Evde erkekler camiden gelmeden önce hiç kimse yemek yemez (Artun,1998: 81-82).

Kurban Bayramında, Ramazan Bayramına ek olarak kurban kesme ve evlerde kurbanın telaşı vardır. Kurban kimin adına kesilecekse o kimse akşamdan kurban kesilene kadar oruç tutar. Kurbanın sol böbreğiyle orucunu bozar. Kurban bir parçası eve bir parçası akraba ve komşulara bir parçası fakirlere dağıtılmak üzere kesilerek hazırlanır. Arife gecesi çocuklar evleri gezerek eklemek toplayarak ineklere yedirirler. Arife gecesi yedirilen ekmekle ineklerin sütlerinin bol olacağına inanılır. Bayram günü hiç bir iş yapılmaz. İğne ele alınmaz, alınırsa vücudu yaraların saracağına inanılır (Artun,1998: 81-82).

Bayramlık elbiseler bayram sabahı giyilir. Eğer arife gününden giyen olursa onu çocuklar “Arife böceği b.. böceği b..tan çıkmış gavur enceği” diyerek kızdırırlar. Kurban Bayramında Ramazan Bayramında yapılan, bayramlaşmalar, mezarlık ziyaretleri aynen yapılır. Bayramlarda evlerde eğlenceler düzenlenir. Eğer bayram yeri varsa çocuklar bayramlarını bayram yerinde eğlenerek geçirirler (Artun,1998: 81-82).

c. Kandiller

Kandiller günümüzde bayram olarak kutlanmamaktadır. Geleneklere bağlı ailelerde, kandil çöreği yeme, “kandiliniz kutlu olsun” diyerek el öpme görenekleri sürmektedir. Eskiden bu günleri kutlamaya hazırlanma işlemleri ve kandil gecesi şenlikleri çocuk toplulukları için bir bayram anlamı taşırdı (Boratav, 1997: 210).

d. Kutsal Aylar, Günler

Ramazan ayı her ne kadar “bayram” diye adlandırılmazsa da, hele büyük şehirlerin geleneğinde, kimi yönleriyle bayram nitelikleri gösteren bir dönemdir. Eskiden oruç tutanlar, hele gecelerin kutsal olduğu yaz mevsimine rastlayan ramazanlarda, yatıp uyumayıp, sabaha karşı yenen sahur yemeğini beklerlerdi; böyle olunca da gecenin, teravih namazından sahur zamanı arasındaki süresi türlü eğlencelerle geçirilirdi. İstanbul’un, Şehzadebaşı’nda Direklerarası, Çemberlitaş tarafında Divanyolu adeta bayram yeri görüntüsü alırlardı. Ramazan gecelerine özgü gösterilerin başında Karagöz, ortaoyunu gelirdi. Taşra kasaba ve şehirlerinde de, evlerde düzenlenen toplantılardan başka, kahvelerde âşıkların çalıp çağurmaları dinlenirdi. Erzurum, Kars gibi doğu şehirlerinde günümüze kadar sürüp gelmiştir bu gelenek. Oralarda ramazan ayı boyunca kahvehane toplantılarında âşıklar, saz türkü fasıllarından başka, çoğu kez birkaç gece süren uzun halk hikayelerini anlatırlar (Boratav, 1997: 209).

3. MİLLÎ BAYRAMLAR

Şehir ve kasabalarda bir şenlik havası içinde kutlanan milli bayramların (30 Ağustos, Cumhuriyet Bayramı...), askeri geçitler, fener alayları, vb. "resmî" gösterilerde geleneksel tek öge, seymenler, zeybekler, vb. gibi bugün artık yaşamayan eski kuruluşlar temsilcilerinin özel kıyafetleriyle katılmalarıdır. Ama, bu bayramlar vesilesiyle, resmî gösteriler bittikten sonra, kimi yerlerde gece geç vakitlere kadar, işçilerin, esnafın kendi aralarında, hükümet ya da belediye meydanında düzenledikleri eğlenceler, bu şenliklere öteki bayramların yerli renklerini verir. Eğlenceler, en çok davul zurna takımlarının katılması ile canlandırılan oyun toplantılarıdır. Anadolu kasabalarında, her yerin kendi oyunlarının oynanmasına karşılık, İstanbul, Ankara gibi büyük şehirlerde toplantılara yurdun çeşitli bölgelerinden gelmiş kimse katıldığı için, ayrı ayrı kümelerin, ayrı ayrı oyun gösterileri ile, eğlentiler bir türlü "halk oyunları festivali" görüntüsü alır. Milli bayramlarda da, birçok yerde, resmî törenlerden sonra, bayram yeri diye nitelendirebileceğimiz çayırda güreşler, koşular ve başka çeşit yarışmalar düzenlenir. Yarışmaların bir özelliği, "ciddi"lerinin yanında "güldürücü"lerinin yer almasıdır: Yumurtaya yarış, çuval yarış, eşek koşuları gibi (Boratav, 1997: 210). Milli bayramların son yıllarda aldığı bir nitelik de, siyasi partilerin, davullu zurnalı gösteriler, eğlenceler düzenleyerek, kendi üyelerine ve halka o günü neşe ile geçirme fırsatı verme, bir yandan da rakip partilerle bir çeşit "başarı yarışması"na girişmeleridir (Boratav, 1997: 210 - 211).

Eskiden, İkinci Sultan Hamit'in saltanatının sonuna kadar her yıl Söğüt'te Ertuğrul Gazi'nin türbesi yanında kutlanması sürdürülmüş olan bir tören vardı; bir bakıma bu da bir tek yere özgü milli bayramlar kümesine girer. Her yılın 30 Ekim'inde kutlanırdı bu bayram. Ali Rıza Yalın'ın verdiği bilgilere göre o gün, Anadolu'nun dört bucağından gelen birkaç bin kişilik atlı, yayan, Karakeçili Yörükleri Eskişehir'de toplanırlar, orada yapılan kısa bir törenden sonra Söğüt'e giderlerdi. Söğüt'te Ertuğrul'un türbesi yakınında büyük bir panayır kurulurdu. 15-20 davul - zurna takımının katılması ile oyunlar, pehlivan güreşleri gibi gösteriler, çeşitli eğlenceler dört beş gün sürerdi (Boratav, 1997: 211).

B. TÖRENLER

1. DİNİ - MİLLÎ KÖKENLİ TÖRENLER

a. Sünnet Törenleri

Sünnet kelimesinin sözlük anlamı "1.Hz. Muhammed'in Müslümanlarca uyulması gerekli sayılan davranışları ve herhangi bir konuda söylemiş olduğu söz. 2. (Erkek çocukta) Erkeklik organının ucundaki derinin çepeçevre kesilmesi. 3. Sünnet düğünü"dür (T.S., 1998: 2051). Kelimenin ikinci anlamı birinci anlamıyla da ilişkilidir. Sünnet görünüşte bir erkeğin cinsel

organından bir miktar derinin cerrahi müdahale sonucu alınması gibi görülmektedir; fakat işin bir de dini ve bilimsel yönü bulunmaktadır. Dini yönden sünnet, Hz. Muhammed'in buyruklarıyla Müslümanların uyguladığı bir dini vecibe olarak görülmektedir. Sünnetin çocukluk döneminde yapılması tavsiye edilmiştir (Şişman, 2002:453).

1. Sünnet Çocuğunun Yaşı ve Sünnet Zamanı

Sünnet çocuğunun yaşı ve sünnet töreninin zamanı konusunda kesin bir kural yoktur. Çocuklar genellikle okul çağına yakın veya ilkököl yıllarında ergenlik çağına girmeden sünnet edilmektedirler. Son yıllarda büyük kentlerde kimi aileler çocuklarını bilinçli acı çekmesini ve korkmasını önlemek için doğumdan hemen sonra hastanede sünnet ettirmektedirler. Bu tür erken sünnet uygulamasına geleneksel kesimde rastlanmamaktadır. Gaziantep'te köy ve kentte sünnet ile ilgili yapılan uygulamalarda farklılıklar görülmektedir. Kentte çocuk genellikle doğumdan sonraki en çok bir hafta içinde sünnet ettirilmekteyken köylerde beş altı hafta hatta birkaç yaş yaşamadan sünnet ettirilmez (Güzelbey, 1982:29).

Toplumumuzda, aileler çocuklarının sünnet olmasına son derece önem verdikleri için sünnet törenlerini bir bayram ve şölen havasında gerçekleştirirler. Dost, akraba ve komşular sünnete katılarak sünnet olan çocuğa takı takarlar. Bu arada tören sahipleri de misafirlere çeşitli ikramlarda bulunurlar (Şişman, 2002:453). Gaziantep'te köylerdeki sünnet düğünleri gösterişli yapılmaktadır. Düğün bir iki gün sürer. Davul, zurna çalınır ve "Halay ve Leylim" denilen ulusal oyunlar oynanır. Düğüne gelenler davul-zurnacılar bahşiş verirler. Düğüne gelenlere yemek verilir, kimi düğünler içkili olur (Güzelbey, 1982:29).

Sünnet zamanı ve mevsimi olarak daha çok ilkbahar, yaz ve sonbahar mevsimleri tercih edilmektedir. Günümüzde özellikle kentlerde sünnet düğünü için cumartesi ve pazar günleri seçilmektedir. Geçmişte cuma günlerinin tatil olması ve cuma gününün uğurlu sayılması nedeniyle sünnetler daha çok perşembe gününden başlardı.

2. Sünnet Töreni Hazırlıkları

Çocuğunu sünnet ettirecek olan aile çocuklarının yaşı ve ekonomik durumlarına göre sünnet töreninin tarihini önceden belirleyerek hazırlıklara başlar. Aile, tören gününü belirledikten sonra törenin bir hafta on gün öncesinden konuklara davetiye göndererek ya da okuyucu elçi göndererek törenin tarihini duyurur.

Sünnet töreni hazırlıklarında diğer önemli bir nokta da sünnet olacak çocuk için yapılan hazırlıkların boyutudur. Çocuk törenden birkaç gün öncesinden hazırlanmaya başlanır. Anne ve babalar çocuklarını bu önemli geçiş pratiğine aylar öncesinden hazırlamaya başlarlar. Sünnet giysisi tören hazırlıklarının en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Şehirlerde varlıklı aileler,

çocuklarını mücevherlerle süslemektedir. Kent merkezlerinde ön tarafında “Maşallah” işlemeli mavi bir başlık geleneğin en yaygın giyim biçimidir. Köylerdeyse sünnet çocukları yeni elbiseler giymekte; boyun ve omuzlara çevre ve yağlık asılmakta, şapkanın arkasından ise gelin teli sarkıtılmaktadır. Yine sünnet olacak çocuklar törenden birkaç gün önce veya aynı gün ata, arabaya, otomobile bindirilerek dolaştırılmaktadır ki bu geziye mahallenin öteki çocukları da katılmaktadır. Böylece sünnetin olacağı bu gezintiyle halka duyurulmuş da olur.

3. Sünnet İşlemi ve Sünnetçi

Sünnet işlemi cinsel organın uç kısmındaki derinin çepeçevre kesilmesinden ibarettir. Çocuk varsa kirvesinin yoksa bir yakınının kucasına oturtularak çocuğun bacaklarının iki yana açılması sağlanmakta, kucasına oturduğu kişi çocuğun kollarını sıkı sıkı tutmaktadır ve bu sırada çocuğu yüreklendirmek amacıyla erkekliği vurgulayıcı sözler söylenmektedir. Samsun yöresinde sünnet yapıldıktan sonra kesilen parça mutlaka toprağa gömülmektedir. Yine bu yörede kesilen parça cami kenarına atıldığında çocuğun dindar olacağına, kahvehane kenarına atıldığında kahvehaneci olacağına, okul kenarına atıldığında okuyacağına inanılmaktadır (Şişman, 2002:453).

Sünnet işlemini yerine getiren kişinin genel adı “sünnetçi”dir. Bununla beraber, Orta Anadolu ve Doğu Anadolu tarafında sünnetçiye “abdal” denmektedir.

4. Kirvelik

Türk halk kültüründe kirvelik, bir erkek çocuğun sünnet töreninin külfet ve masraflarını, başka bir aile büyüğünün üzerine almasıyla iki aile arasında kurulan “hısımlığa” verilen isimdir. Kirvelik geleneği bu geleneği takip eden kişiye pek çok sosyal ve kültürel görevler yükler. Pek çok yöremizde kan akrabalığına benzer bir şekilde kabul edilen ve kirvenin kendi öz çocuklarıyla kirvelik ettiği çocuk arasında evlenmenin yasak olduğu görülmektedir. Bu durumda esas olan çocuklarını sünnet ettirecek fakir bir aileye ekonomik yönden daha güçlü bir kişinin maddi olarak destek vererek yardımlaşma ve hayır duygusudur (Çobanoğlu, 2009, C.3:1093-1111).

Kirvelik, kirve olan kimse ile çocuğun ailesi arasında çok yakın bir akrabalık gücünde bağ kurar. Çocuğun akrabaları artık ona kirve diye seslenirler. Kirve çocuğun evlenmesinde, askere gidişinde, her önemli işinde bir baba gibi ilgi gösterir (Güzelbey, 1982:30)

b. Askere Uğurlama, Asker Karşılama Törenleri

Türk halkı askerliği kutsal bir görev sayar. Askerlik çağına gelmiş delikanlının askere yolcu edilmesi, askerlik dönüşü karşılanması bir gelenektir. Askerlik, delikanlının askere gideceğinin belli olmasından, askere uğurlanmasından, şiirlere konu olmasından, ardından ağıt yakılmasından, gönderdiği mektuplara, karşılanmasına kadar geleneği olan bir geçiş dönemidir. Her törende olduğu gibi askerliğin etrafında da bir âdetler, inanmalar, pratikler zinciri oluşmuştur.

Türkiye’de askerliğini yapmamış insan yarın insan sayılır. Askerlik bir eğitim yuvası olarak görülür, insan hayatının bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Bu nedenle askere gönderme, karşılama, asker mektupları köylerde önemlidir; gururlanılır, ağlanır, duygulanılır.

Gençleri askere uğurlamak önemli bir olaydır. Askere gidecek olan delikanlı askere gitmeden on, on beş gün önce bütün işlerden el çektirilir. Delikanlı bu süre dinlenir, gezer, eğlenir. Tüm tertipler son günlerinde birbirlerini evlerine davet ederek birbirlerine ziyafet verirler. Davetlilere çerez ikram edilir, çalıp oynanır. Ailesinin maddi durumu iyi olanlar ise koç, davar kesip mevlit okuturlar. Askere gidecek olan delikanlı askere gitmeden önce bütün akrabalarını ve yakın dostlarını ziyarete gider. Ziyarete çıkmasa bile akraba ve yakın dostlar, genci yemeğe davet ederler. Bu yemeği veda yemeği şeklinde düzenlerler. Asker adayı gencin ziyaret ettiği akrabalar askere uğurlama sırasında askere gidecek gence belli bir miktar para verirler. Bu paranın miktarı önemli değildir, önemli olan verilmesidir. Bu bir gelenektir. Delikanlının askere gideceği yerin belli olacağı gün köydeki bütün gençler toplanarak askerere gidecek gencin yanına giderler. Askere gidecek genci yalnız bırakmazlar.

Asker adayı yola çıkmadan bir veya iki gün önce davetlilerle birlikte türbe ziyaretine gidilir. Bu ziyaretlere asker adayının götürülüş amacı, askerden sağ salım gelmesi için yardım dilemektir. Delikanlı kurban adar. Bazı aileler kına törenini yönetecek kına bayraktarını çağırır, bayraktar kına yakılırken kına ve asker duası okur (Ketre, 1999:456-465). Askere gidecek gencin ailesinin durumu uygunsa gencin askerliğini kazasız belasız bitirmesi için mevlit okutur. Mevlit sırasında da bu niyetle dualar edilir. Adete göre bir kurban kesilir. Kesilen kurbandan yemekler yapılır ve gelen misafirlere ikram edilir. Misafirlerle askere gidecek genç ilgilenir. Askere gidecek gencin askere gitmesine birkaç gün kala sağ serçe parmağına kına yakılır. Halk kültüründe kına yakılması yaygındır. İnanişâ göre koçlara yakılan kına; Allah’a kurban etmek için; kızların saçlarına, gelinin ellerine yakılan kına; kocasına kurban etmek için; askere gidecek gencin eline yakılan kına vatana kurban etmek içindir. Kınada davul zurnayla akraba, yakın dostlar ve köyün gençleri eğlenirler. Kınaya gelenler askere gidecek gence hediyeler getirirler.

Kınadan sonra askere gidecek genç ve arkadaşları köyde erkeklerin toplu halde bulunduğu yerlere giderek herkesle tek tek vedalaşıp, helallik ister.

Asker adayı askere gideceği gün davul zurna getirilir. Askere gidecek delikanlının arkadaşları evin önünde oynarlar. Evden ayrılırken üç el ateş edilir. Genci şehre götürecek araba gelin arabası gibi süslenir. Delikanlının koluna kırmızı kurdele bağlanır. Genci genellikle akşam gönderirler, otogarda herkes toplanır. Genç ailesi, yakın akrabaları, dostları ve köyün gençleri tarafından davul zurna eşliğinde uğurlanır. Gençler toplu halde halay çekerek genci oynatırlar. Vedalaşılırken gencin cebine para veya mendil konur. Delikanlı uzun süre ailesinden uzak kalacağı için her isteği yerine getirilir. Otobüse binmeden önce herkesle vedalaşır. Annesiyle vedalaşırken annesi oğluna simitten bir parça ısırttırır, simidi saklar. Simit evde bir odaya asılarak delikanlı askerden gelene kadar saklanır. Kısmetinin onu geri getireceğine inanılır. Genç askerden döndüğünde simit suda ıslatılarak kuşlar yesin diye atılır. Delikanlı eğer sözlüyse, sözlüsü ona bir mendil hediye eder. Bu dantelli mendili genç kız eliyle işler. Delikanlı bu mendili askerde kesinlikle kullanmaz, askerden geldikten sonra da saklar; bu gelenektir. Askere gidecek gencin durumu iyi değilse köyde para toplanarak gence asker harçlığı verilir.

Askere giden genç adaklıysa iki koç alınır; koçlardan biri mahallede diğeriye askere gideceği kışanının önünde kesilir. Etler fakirlere ve askerlere verilir. Bazı köylerde asker annesi saçlarına beyaz güller bezeyerek davul zurna ve zılgıtlarla yalınayak kışla önüne kadar gelerek oğluyla helalleşir. Köylerde eskiden köyün muhtarı askerlik şubesine giderek köyden askere gideceklerin listesini alır, köyde ilan ederdi. Delikanlılar da toplu halde bütün köyü gezerek vedalaşıp helallik alırlardı; herkes asker adaylarına hediye verirdi.

Asker dönüşü için kurban adanmışsa kurban kesilir. Kurban eti ya eve sokulmadan fakirlere dağıtılır ya da akraba ve komşular çağırılarak yemek verilir. Son yıllarda askere gönderme ve asker karşılama törenleri daha da canlı bir biçimde yapılmaya başlanmıştır.

Asker uğurlama, karşılama Türk halk kültüründe günümüzde de sürdürülen bir gelenektir. Askerlik insan hayatında bir geçiş dönemi olması yönüyle çeşitli aşamaları yüzyıllardır tören olarak kutlanmaktadır. Askere gönderme, karşılama törenleri dinsel, toplumsal ve kişiseldir. Bu törenlerde yemek yeme, ziyafet verme, adak, kurban vb. iç içedir. Bu önemli aşamanın çevresinde bir çok inanç, adet, töre, tören, ayin, dinsel ve büyüsel işlem kümelenecek söz konusu geçişi bağlı bulunduğu kültürün beklentilerine ve kalıplarına uygun biçimde yönetmektedir. Bunların hepsinin amacı da askere gidecek kişinin yeni durumunu belirlemek, kutsamak, aynı zamanda askere gidecek kişiyi askerlikte yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır. Askere yolcu etme ve karşılama çevresinde kümele-

nen adetler, gelenekler, törenler ve bunların içinde yer alan işlemler ve uygulamalar o yörenin geleneksel kültürünü de yansıttığı için önemlidir.

Halk kültüründe geçiş dönemleriyle ilgili inanç, âdet ve pratiklerin eski Türk kültürü ve inanç sistemleriyle bağlantısı vardır. Türk kültürü yeni yurt Anadolu'da yeniden şekillenmiştir. Âdet ve inanmaların hayatın her döneminde insan üzerinde büyük bir yaptırım gücü vardır. Toplumsal ve kültürel değişiklikler âdet ve inanmaların değişmesine neden olur. Âdetler eski kuşaklarla yeni kuşaklar arasında bir bağlantı zinciridir. Günümüzde ritüel kökenli birçok inanç İslamiyet'in gereğindenmiş gibi kabul edilip yaşatılmaktadır. İnsanlar atalarının binlerce yıllık deneyimleri sonucunda oluşan inançları bazen farkında olarak, bazen de farkında olmadan korur, saklar ve gelecek kuşaklara aktarır.

Askere gönderme törenlerini incelediğimizde; tören yapılması, toplu yeme içmenin olması, kurban adanması, askere gidecek delikanlıya kına bayraktarı eşliğinde kına yakılması, mevlit okutulması, askerlik duasının okutulması, kurban kesme, uğurlama sırasında davul zurna eşliğinde toplu halde yörenin halk oyunlarının oynanması, askere giden delikanlıya uğur simgesi olarak koluna kırmızı kurdele bağlanması, kismetinin askerden delikanlıyı sağ salim getirmesi için ısırttırılan simidin askerlik boyunca saklanması vd. inanç ve pratiklerini görüyoruz. Askere giden delikanlının üzerindeki kötülükleri gidereceği inancı eski inançların kalıntılarının günümüzde de sürdüğünü göstermektedir. İslami inanca dayalı pratiklerle eski inanç kalıntıları iç içedir.

İnsan hayatında askerlik, askere gideni ve geride kalanı etkiler. Askere gitme, gidip de geri gelememe olgusu ağıtlara, türkülere, maniler vd. türlerle konu olmuştur. Asker mektupları, asker manileri, askerlik hayatını yansıtır. Bu şiirlerde; özlem, haberleşme isteği, ana baba özlemi, sitem, asker dönüşü başkasına varan sevgili, asker yolu gözleme, sıra özlemi vd. konular asker için yakılan türkülere konu olur. Ağıt yakma geleneğinde asker ağıtları önemli yer tutar. Ağıtları yakanlar genellikle geride kalan eş, ana, kardeş ve askere giden delikanlıdır.

Asker mektuplarına yazılan maniler; ayrılık, özlem ve dilekleri dile getirmesi yönüyle işlevseldir. Askerlikle ilgili birçok inanç ve bunların etrafında oluşmuş uygulamaların belirlenip ortaya konması bu ritüel diye adlandıracağımız olguların Anadolu'da aldığı şekli belirlememizi sağlayacaktır. Ayrıca bu ritüellerin iç dinamiği, çalışma prensipleri ortaya çıkacaktır. Asker mektupları, askerlik sürecinde önemli bir yer tutar.

c. Hacı Uğurlama ve Karşılama

Türk halk kültüründe bireyi bir sosyal konumdan bir başka sosyal konuma geçiren geçiş dönem ve törenlerinden birisi de dinsel bir görev olan hac ile ilgilidir. Hacı adayının memleketinden ayrılıp yola çıkması ve gerekli işlemleri yerine getirdikten sonra geri dönüşü esnasında bu olayı ve sosyal konum değiştirmesi kültürümüzde törenlerle kutlanır. Hacı adayını yakınları yola çıkmasından yaklaşık bir ay önceden başlayarak sıra ile yemeğe davet ederler, karşılığında o da onları yemeğe çağırır, her yemekte aday ile birlikte köy veya mahallenin imamı da hazır bulunur. Hacı adayı yola çıkacağı gün, komşu köy ve mahallelerden uğurlamağa gelenlere yemek verir; onların yanlarında imamları vardır. Konuk fazla olursa, bunlar komşulara inerler ama yemeklerinin hacı adayı verir. Yemekten sonra camide mevlit okunur ve ilâhiler söylenir. Sonra bütün köy halkı harman yerinde toplanır ve hacı adayı bozuk para saçar, toplananlar "hacı parası uğurludur" inancıyla kapışırlar. Hacı adayı yaşlılardan başlayarak "helâlleşir"; gençlere elini öptürür. Helâlleşme aynı zamanda, hacca gidenin borcu alacağı kalmadığının tanıklar önünde belirtilmesidir. Bundan sonra mezarlığa giden hacı adayı, inanca göre ölülerden de izin alır ve yola çıkar (Çobanoğlu, 2009, C.3:1093-1111)

Hac görevini yerine getirip dönen hacı, önden kendisini karşılamış olan yakınlarından birisini köye veya muhitine mustucu gönderir. Köyün erkekleri hacıyı karşılamaya giderler. Arabadan indirip koluna girerler; karşılayıcılar, hacı ortalarında kol kola vermiş olarak, ilahiler söyleye söyleye köye varırlar. Hacı günlerce evinden ayrılmaz; ziyarette gelenleri kabul eder. Gelen, yaşça kendisinden küçük de olsa, ayağa kalkarak karşılar. Gelenlere avucunun içini öptürür. Uygun gördüğü ziyaretçilere hacdan getirdiği hediyeler dağıtır. Evin genç kızı veya delikanlı oğlu, konuğa hurma, hacı yağı, zemzem ikram eder. Zemzem suyunu, yönleri kibleye dönük olarak içerler. Uzak köylerden gelen olursa yemek çıkarılır. Hacı'nın evinin damına dönüşünde bayrak çekilir, bu bayrak orada bir süre kalır. Halk kültürümüze göre artık hacı unvanıyla anılan ve yeni sosyal konumuyla "hacı" olan kişinin, ticaret işleri ve politika ile uğraşmaması, kendini âhîret işlerine vermesi ve konu komşunun çekişmelerinde hakemlik etme, ara bulma ve benzeri hayırlı işlere vermesi beklenilir ((Çobanoğlu, 2009, C.3:1093-1111)

2.MEVSİMLİK TÖRENLER

Giriş:

Tarihin ilk topluluklarından beri ay, mevsim yıl vb. değişiklikler törenlerle kutlanmaktadır. Tehlikeli, anlaşılmaz, ürkütücü doğa karşısındaki güçsüz insan, büyüden büyük destek görüyordu (Fischer, 1985: 37). Taklit, eylem ve toplu katılma doğaya karşı büyüyle korunmadır (Nutku, 1985:171).

Bu büyüsel bolluk bereket nitelikli dualar zamanla törene dönüşmüş belli zaman ve kurallara bağlanmıştır. Kültür öğelerinde olan bu arayış ve üretilen düşünceler, inanış ve pratikleri oluşturmuştur.

Ritüel törenlerin kökenini avcılık dönemlerine kadar götürebiliriz. Avın verimli geçmesi için büyüden medet uman ilkel insan, av sonunda avladığı avı gezdirerek avının verimli geçmesini, bol olmasını istemiştir. Avcı kültüründen tarım kültürüne geçildiğinde tarımda bolluk, bereket için çeşitli törenler yapılmaya başlanmıştır. Takvimin olmadığı dönemlerde insanlar hayatlarını temel uğraşma konularına göre düzenlerlerdi. Bunlar; ekin ekme, bağ bozumu, hasat, koç katımı, baharın gelmesi, tabiatın canlanması vb. gibi olaylardı (Genç, 1995:15).

Bütün milletlerin kültürlerinde görülen yeni yıl törenleri, yaşama biçimlerine, coğrafyalarına, ekonomik yapılarına, inanç yapılarına uygun koşullarda, uygun zamanlarda çeşitli pratiklerle kutlanır. İnanca bağlanan yeni yıl törenleri, Asya ve Ön-Asya toplumlarında benzer iklim ve coğrafya şartlarında zaman, ad ve pratik benzerliğiyle kutlanmıştır. Temeli dine dayanan benzer veya aynı öğeler, kültürel bir güç olarak karşımıza çıkar. İnanç, büyü ve miti besler. Mitler toplumdaki değerlerin geriye dönük modelleridir (Malinowski, 1998:152).

Ritüellerde doğa, totemizm kültü, atalar kültüyle karışır (Cajkonovic, 1973:287). Ritüeller doğanın bilinmeyen yönlerini simgeler (Kostic, 1972:6-11).

Uygarlığın beşiği olan Anadolu; değişik kült, kültür ve inanç sistemlerinin bir sentezidir. Miras bütün Anadolu'ya aittir. Bu ortak kültür mirası bir mozaik değil, bu kültürlerin alaşımı olan Türkiye kültürüdür. Çeşitli kültürler, Anadolu kültür potasında eriyerek bir bütünü, yani Türkiye kültürünü oluşturmuştur. Her etkin kültür, kendi düşüncesine, kendi tavrına ters düşen durumları ya siler ya da özelliklerini değiştirerek kendi bünyesinde eritir.

Anadolu'da doğanın canlanması için oynanan oyunların tarihleri kesin olmamakla birlikte şubat, mayıs ayları arasına rastlar. Şubat sonlarına doğru karlar eriyince dağlarda, kırlarda çiçekler açmaya başlar. Bunlar bir anlamda ilkbaharın habercisidir. Yeni yılın, yeni yaşamın simgeleridir. Kış bitmiş, toprak uyanmaya başlamıştır. Çağlar boyu doğa olaylarını çözemeyen Anadolu insanı diğer kültürlerde olduğu gibi bunları insan üstü varlıklara bağlamıştır (Karadağ, 1978:58).

a.Nevruz Törenleri

Nevruz, Türk dünyasında, ortak kültürel değer olması yönüyle önemli bir yere sahip olup, Türklük dünyasında ve Anadolu'da ortak inanmalarla, ortak heyecanlarla yüzyıllardır Türk kültürüne özgü özelliklerle kutlanılmaktadır.

Çeşitli kültürlerde mevsim değişiklikleri törenlerle kutlanır. İslamiyet öncesi Türk kültüründe bahar bayramı yapılarak kıştan sonra canlanan doğanın sevinçle karşılandığını ve şenlikler düzenlendiğini biliyoruz. En ilkel dönemlerden itibaren insan içinde doğduğu çevre de dahil olmak üzere, varlığın sırrını, oluşumun nedenini aramış, bu nedenle inanca bağlı olarak kutsalın ve büyüünün temelleri atılmıştır. Doğayı tam çözemeyen ilkel topluluklar onun gücü karşısında onunla barışık olma gereğini duymuş, doğaüstü güçlerden yararlanma yolları aramış, onları yönlendirmeye çalışıp yaşadığı zorluklara çözüm aramıştır.

Hayvancılıkla, tarımla uğraşan topluluklar için kışın bitip baharın gelmesi yapısal, işlevsel ve yeniden dirilişin sembolleşen başlangıcı olan, gece ve gündüzün eşitlendiği, doğanın uyandığı ve dolayısıyla üremenin başlangıcı olarak kabul edilen 21 Mart tarihi pek çok takvimde ve kültürde yılbaşı olarak kabul edilip kutlanmıştır (Çobanoğlu, 2000:34).

Kuzeydoğu Asya'dan merkezi Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada yaşayan Şamanist, Budist, Hristiyan, Musevi, Müslüman Türk halkları arasında yılbaşı/bahar bayramı bugün de varlığını korumakta ve her yıl coşkuyla kutlanmaktadır. Bu bayram değişik adlarla adlandırılrsa da fonksiyonel, anlam ve pratik açılarından bir bütün olarak ortaya çıkmaktadır (Pirverdioğlu, 2002: 44).

Kültürel süreçler içinde mitolojik değişimler olağan ve kaçınılmazdır. Eski Türk dininde yer alan Boz Atlı Yol İyesi (sahibi), Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra, buna çok yakın bir anlam ve görev üstlenmiş olan Hızır'a dönüşmüştür. Hızır'a dönüşürken, her kültürel olguda olduğu gibi, bütünüyle yok olmamış, Hızır'la bütünleşmiştir. Türk kültüründe bu kutlamaların benzer bir kodu olmasaydı, yılbaşı kutlamaları bu şekilde yaygınlaşamazdı. Yılbaşının bu benzer kodu Nevruz ve Hidrellez'dir (Oğuz, 2002: 77-88).

Nevruz sözcüğü Farsça nev (yeni) ve ruz (gün) sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelmiş olup yeni gün anlamına gelmektedir. Eski İran takvimine göre yılın ilk günüdür. İlkbaharın başlangıcı sayılan bir gündür.

Nevruz, bu gün Türk halkları tarafından şu adlarla anılmaktadır: Nevruz, Nevruz-i Sultanî, Sultan Nevruz, Mart Dokuzu, Mart Bozumu (Türkiye), Bahar Bayramı, Novruz (Azerbaycan), Navröz, Yeni Kün, Nevbahar (Özbekistan), Nevruz (Türkmen), Navrız, Naurız, Sabantoy (Nogay), Gollu, Saban Toy, Navruz (Karaçay-Malkar), Nevruz (Tatar), Nardugan, İrte Yaz, Navruz (Başkurt), Nartukan, Nuriş (Çuvaş), Cılgayak (Altay), Çılpazı (Hakas), İsiyah (Yakut-Saha), Baba Marta, İlkyaz Yortusu (Gagauz), Mevris (Batı Trakya), Sultan-ı Navrız (Yugoslavya), Mart Dokuzu (Kıbrıs), Noruz, Yeni Gün (Uygur), Navrez, Gündönümü (Kırım) (Pirverdioğlu, 2002: 44).

Anadolu dışındaki Türklük Dünyası'nda Nevruz'un Kazakistan'da (İbrayev, 1996:189), Kırgızistan'da (Karatayev, 1995:229), Özbekistan'da (Muratoğlu, 1996:281), Azerbaycan'da (Nerimanoğlu, 1995:125), Doğu ve Batı Türkistan'da (Nazar,1996:299), Kırım'da (Özkan,1995:173), Yakutlar'da (Kirişcioğlu, 1995:16), Balkan Türkleri'nde (Dede, 1978:123), Yugoslavya Türkleri'nde (Çay, 1991:113-114), Kıbrıs Türkleri'nde (Çay, 1991:116) kutlandığını öğreniyoruz. Aynı zamanda Türkiye dışında Azerbaycan, Bulgaristan, Kazakistan, Özbekistan gibi Nevruz geleneğinin yaşandığı coğrafyalarda konuyla ilgili çeşitli çalışmalar yapıp kitaplar yayımlanmıştır (Oğuz, 1995: 19).

Nevruz; uygulamalarında bazı farklılıklar olmakla birlikte, Orta Asya Türk Toplulukları, İran, Anadolu ve Balkanlarda aynı tarihler arasında her toplumca kendine özgü bir nedene dayandırılarak kutlanan geleneksel bir bayram niteliği kazanmıştır.

Nevruzun geniş bir coğrafyaya yayılmış olması farklı kültürlerce kabul gördüğünü gösterdiği gibi doğrudan hangi kültürden çıkmış olduğu sorununu da beraberinde getirmektedir. Nevruz şenliklerindeki pek çok motif ortak olmakla birlikte, her kültür çevresinde farklılıkların görülmesi de doğaldır (Turan, 1998:90). Nevruz çeşitli efsanelerle örülerek çok değişik biçimler almıştır. Nevruz, Tanrının evreni ve insanı yarattığı gün olarak da yorumlanır. İslamiyet öncesi bahar kutlamalarını yapan Türkler, bu kutlamaları Nevruz adıyla daha sonra da sürdürmüşlerdir.

Nevruz şenlikleri, geniş bir coğrafyaya yayılmış, çeşitli kültürlerde yer almıştır. Bazı toplumlarda mitolojik kaynağa, bazı toplumlarda dini kaynağa oturtulmaya çalışılmıştır. Eski inanç ve kültürler, yaşayan inançlarla kaynaşarak devam eder. Nevruz'da bazı yörelerde yapılan kabir üstü törenlerinde helva ve bazı yiyeceklerin topluca yenilmesinin kökeni atalar kültürüne dayanır. Nevruz, sosyal ve fiziki coğrafyadaki egemen kültürün yüklediği anlama göre şekillenmiştir. Dolayısıyla her toplum Nevruzu kendi değerleriyle anlamlandırarak milli kültürlerinin bir sembolü haline getirmiştir.

Nevruz, çeşitli toplumlarda kendi kültürünün derinliklerindeki bir olayı kaynak göstererek kültür değerleriyle özdeşleştirip sembolleştirerek bayram niteliğinde kutlanan gündür. Nevruz, çeşitli kültürel ortamlarda farklı bir içeriğe ve anlama sahip olmuştur. Kültürel yayılma yoluyla çeşitli kültürlerle girmiş ve benimsenmiştir (Tezcan, 1957: 37).

Nevruz, birden çok kültürde aynı ve farklı zamanlarda önem kazanıp, Türk ve komşu kültürlerde kutlanmaktadır. Nevruz'u bilinip kutlandığı geniş coğrafyada simgesel öğeleriyle kavramak, zaman ve mekan içinde toplumların ve kültürlerin ona yükledikleri farklı anlamları kavramayı da kolaylaştıracaktır. Bu yaklaşım Nevruz'un mitos yanı kadar ritüel yanının da ortaya konmasıyla gerçekleşebilir (Kutlu, 2000:109). İnsanlığın tarihi kadar eski bir olgu olan ritüeller, kökeninde doğaüstü güçlerin yardımıyla insanın

kaynakları üzerinde denetim sağlamaya yönelik çabaların bütünüdür (Özbudun, 1997:20).

İslamiyet sonrası Anadolu ve Türklük dünyasında nevrulzla ilgili yapılan pratiklerden birkaç örnek verelim: Nevruz günü, nevrulz sofrası kurulur, “s” harfiyle başlayan yedi çeşit yemek hazırlanır. Nevruz kurbanı kesilir, bereket simgesi kabul edilen Hızır ve İlyas’ın evleri ziyaret etmesi için kapı önüne un serpilir. Nevruz ateşi yakma, ateşin etrafında dönerek çeşitli oyunları oynama gibi uygulamalar da yapılmaktadır.

Tarih boyunca bütün Anadolu çeşitli adlarla Nevruzlu kutlanmıştır. Anadolu kültürü tarihteki kült ve kültürlerin sentezidir. Nevruz da Anadolu’da oluşan kültürün öğelerinden biridir. Anadolu’da oluşan Nevruz Orta Asya, Anadolu, Mezopotamya kültürlerinde yer alan pagan kültürlüne dayalı bir kültürdür. İslami kültürle Anadolu’da bugünkü şeklini almıştır. Yeni dinlerini kabul eden milletler eski inanç sistemlerine ait inanç ve geleneklerden kolay kolay vazgeçemez, yenisiyle bir sentez oluşturur. Dinler, eski inanç sistemlerine ait bazı kültürleri de içine alır. Nevruz, kökü çok eski bir pagan geleneğinin Anadolu’da yeniden şekillenip günümüzde de şenlik ve kutlama biçiminde sürdürülen bir örneğidir.

Nevruz Türk Dünyasının yanı sıra Ortadoğu ve Ön Asya’daki çeşitli milletlerce de yeni yılın başlangıcı ya da bahar bayramı olarak kutlanan günün, 21 Mart gününün bayram olarak kutlanmasıyla ilgili olarak eski Sümerlerden, Türklerden, Japonlardan, Amerika kıızılderililerinden İranlılara kadar çeşitli milletlerle tarihe mal olmuş topluluklarda gelenekler tespit edilmiştir (Çay,1995:5). Nevruz çeşitli efsanelerle örtülerek çok değişik biçimler almıştır. İslamiyet öncesi bahar kutlamalarını yapan Türkler bu kutlamaları Nevruz adıyla daha sonra da sürdürmüşlerdir. Anadolu’da kutlanan Nevruz şenliklerinin biçimlenmesinde eski Türk bahar bayramları ve Anadolu’da kutlanan eski bahar şenliklerinin etkisi olmuştur.

Her etkin kültür, kendi düşüncesine, kendi tavrına ters düşen durumları ya siler, ya da özellik değiştirerek kendi bünyesinde eritir. Nevruz İslam kültürünün etkisiyle bugünkü şeklini almıştır. Törenlerde gerçekleşmesi istenilen durum simgesel olarak canlandırılır.

Türkiye’de çeşitli adlarla bilinen Nevruz toplum içerisinde yaşamaktadır. Ne kadar geniş bir Türklük coğrafyasında yer aldığını göstermek için birkaç örnek verelim.

Anadolu’da Türkmenler Nevruzlu, Eski Martın Dokuzu ve Sultan Nevruz olarak adlandırmaktadırlar. Nevruz Tahtacı Türkmenlerinde 22-23 Martta kutlanır. Ölülerin yedirilip içirildiği gün olarak kabul edilir. Burada eski Türk inanç sisteminin atalar kültü kendini göstermektedir. Mezar ziyareti yapılır. Kabir öpülür. Eğlenceler gün ve gece boyu sürer (Yetişen,1951:365).

Nevruz Osmanlı devrinde, sayılı günlerden biri olarak kutlanmış, güneş koç burcuna girdiği anda Nevruziye adı verilen macun veya tatlı yemek adet olmuştur. Münecimbaşı Nevruz günü padişaha yeni yıl takvimini sunar, aldığı bahşişe “Nevruziye Bahşişi” adı verilirdi. Nevruz dolayısıyla sadrazam padişaha donanmış atlar, silahlar ve pahalı kumaşlar gibi hediyeler verir, bunlara “Nevruziye Pişkeşi” denirdi (Levy,1998:234).

Nevruz Yörükler arasında kışın bitişi ve bahar bayramının başlangıcı olarak kabul edilir. Nevruzd “Nevruzunuz kutlu, dölünüz hayır ve bereketli olsun” diyerek kutlanır, kurban kesilir.

Nevruz, Gaziantep ve çevresinde Sultan Nevruz adıyla kutlanır. Diyarbakır’da halk, nevruzu eğlence ve mesire yerlerine giderek kutlar. Kars’ta çeşitli adet ve inanmalarla kutlanır. Tunceli’de de Nevruz baca dizme ve taş dizme adetleriyle kutlanır. Orta Anadolu’da Nevruz “Mart Dokuzu” adıyla bilinir. Diğer yörelerde de benzer adetler vardır. Mezarlar ziyaret edilir. Büyük ateşler yakılıp üzerinden atlanır. Aynı şenliği Karadeniz Bölgesinde de görüyoruz (Çay,1995:17-139).

Trakya’da Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne’de Nevruz şenlikleri ve Mart Dokuzu adıyla şenlikler yapılır. Nevruz kutlamaları için mesire yerlerine gidilir. Eski hasırlar yakılarak üzerlerinden atlanır. İzmir ve Uşak’ta da Mart Dokuzu Şenlikleri ve Sultan Nevruz Bayramı adıyla kutlamalar yapılır. Uşak’ta “Yıl Yenilendi” tabiri yaygındır (Çay, 1995:17-134). Bu da bize hala törenin işlevsel yönünün olduğunu göstermektedir.

Nevruzu yaşatan Türkistan-Rumeli yayına bakıldığında, yapılan çalışmaların özü itibarıyla bölgeseli yerelleştirme ve daha dar bir topluluğa mal etme çabalarını içerdiği görülür. Nevruzu yaşamakta olduğu büyük coğrafyadan ve bu coğrafyada yaşama şansı bulduğu diğer kültürlerden soyutlamaya çalışmak, kendiliğinden oluşmuş bölgesel küreselleşmeyi yerelleştirmek olur. Yerelleşen kültür veya mitlerin zaman içinde küresel ve bölgesel etkilerle ortadan kalkabildiği, özellikle Batı kaynaklı yeni kültürel küreselleşme uygulamalarının bu süreci hızlandıracağı dikkatten uzak tutulmamalıdır (Oğuz,2002:88-94).

Milletleri meydana getiren temel öğelerden en önemlisi kültür dediğimiz maddi, manevi değerlerdir. Nevruz’un dayandığı kaynakların ve bu kaynaklara bağlı olarak oluşan pratiklerin değerlendirilmesi gerekmektedir.

Türk dünyasındaki Nevruz kutlamaları sırasında yapılan uygulamalara baktığımızda eski kültür, inanış, mit, efsane, gelenek, örf ve âdetlerimizle ilgili yönleri görebiliriz. Türk dünyasındaki Nevruz kutlamaları aşağıdaki sıraya göre uygulamaktadır.

a) Hazırlık Dönemi:

Nevruza hazırlık genel temizlikle başlar. Evlerin etrafı temizlenir, içi ve dışı badanalanır, halılar ve kilimler yıkanır. Aile üyelerine yeni elbise, alınır. Akrabalara hediye alınır. Bayrama birkaç gün kala tatlıların yapımına başlanır. Nevruz ateşi için gerekli ot, çalı ve odun hazırlanır.

b) Mezarlık Ziyareti:

Nevruz kutlamalarında önemli bir yeri olan bu gelenek, eski Türklerdeki yağ törenlerinin izlerini taşımaktadır ve bunların devamı niteliğindedir. Eski Türk ve Çin kaynaklarına göre, kışın veya yazın ölenler için geçici mezar yapılır ve ilkbaharda veya güzün düzenlenen yağ merasimi (toy) ile ölen kişi toprağa verilir. Yağ törenleri sadece yas ayinlerini içermezdi, aynı zamanda çeşitli yarışları, temsili dövüşleri, ölenin kahramanlıklarını anlatan türküler ve toplu yemeği de içerirdi. Azerbaycan, Türkistan ve diğer yörelerde hâlâ Nevruzda yapılan bu gelenek, ölmüşlerin mezarını ziyaret etmek, mezar üzerine şeker ve tatlı bırakmak, yasin okumak, ağıt söyleyip ağlamak, mezarların etrafını temizlemek, bazı yörelerde de mezarlıkta kahve içmek ve yemek yemek gibi etkinliklerle devam etmektedir.

c) Kır Gezileri:

Toplu şekilde kırlara çıkılarak eğlenceler, şölen ve yarışmalar düzenlenir ki bu gelenek Hun Türklerinde de mevcuttur. Türk dünyasının bazı yörelerinde bu etkinlik Nevruzda gerçekleşmeye devam etse de, diğer yörelerde hıdrelleze kaymıştır.

d) Ateşle İlgili Pratikler:

Geniş Türk coğrafyasında kutlanan Nevruz törenlerinin hepsinde ateşle ilgili pratikler bulunmaktadır. Bunlardan en yaygın olanı büyük ateşler yakarak üzerinden atlama ve bu sırada "Ağırlığım, uğurluğum sende kalsın", "kırmızılığın bana, sarılığım sana" gibi büyüsel duaların edilmesidir. İnanışa göre nevruz ateşinden atlayanlar hastalıklardan arınır ve yıl boyunca hastalanmaz. Bir diğer pratik, hayvanları ateş üzerinden atlatmak veya iki ateş arasından geçirmektir. Nevruz törenlerinde ateşin kullanılması, onun temizleyici, arındırıcı, hastalıkları, kötülükleri ve büyüyü yok edici özelliğinden kaynaklanmaktadır.

e) Su ile İlgili Pratikler:

Sabah erkenden tüm su kaplarındaki suları yenileme, taze su içme ve ev hayvanlarına içirme, eski eşyaları suya atma, birbirinin üzerine su serpmeye ve su falına bakma şeklinde su ile ilgili pratikler uygulanır. Su kültü, eski Türk inanç sisteminde önemli bir yere sahiptir ve tüm pınarların, dere, ırmak, göl ve denizlerin kendi iyi ruhlarının olduğuna inanılmaktadır. Suyun

şifa verici, arındırıcı gücüne inanç, Türk mit, efsane ve destanlarına da yansımıştır.

f) Eğlenceler:

Nevruz kutlamalarında çeşitli yarışlar, gösteriler, seyirlik oyunlar ve müzik yer almaktadır. Müzik, şarkı, dans, sihirbazlık (hokkabazlık veya illüzyon), hikaye anlatımı (meddahlık, kıssahanlık) eski Türklerde (ve bugün bile) kam törenlerinin temelini oluşturmaktadır.

g)Yardımlaşma:

Nevruz kutlamalarının en önemli özelliği yardımlaşma, sevgi ve şefkat bayramı olmasıdır. Bayramdan önce fakir, hasta ve zor durumda olan kişilere para, giyecek yardımı yapılır ve bayram günü yapılan bayram aşından pay verilir. Yardımlar sırasında insanları kırmamaya dikkat edilir (Pirverdioğlu, 2002: 46-49).

Nevruzun hem bahar şenliği, hem de ölüleri anma günü olma özelliği, Kars'ın Tuzluca ilçesine bağlı Pırsak köyünde de görülüyor. Burada bayram dört kesimde düzenlenen törenleri kapsıyor:

a) Nevruzdan önce, bir çarşamba gecesi damlarda ateşler yakılıyor; bu, Ali'nin harbe gidişini halka haber vermesini anma törenidir.

b) Ertesi perşembe günü akşamı “ölü bayramı” adını alır. O gece dualar, mevlitler okunur, yoksullara, çocuklara helva, yemiş dağıtılır, bunlardan arta kalan da mezarlar üstüne dökülür.

c) Nevruzdan hemen önceki gün “ihya gözetme” adını alır; o gün Hüseyin'in ölümüne yas anlamında oruç tutulur, ağıt yakılır.

d) 21 Mart Nevruz günü eğlenceler, toplu yemeklerle bir şenlik havası içinde kutlanır (Boratav, 1997: 218, 219).

Manisa'nın ünlü “mesir bayramı” da nevruz günü kutlanan bir bayramdır. Bunun, Manisa'da Kanuni Sultan Süleyman'ın kurduğu hastanenin yönetimini üzerine almış olan Merkez Efendi zamanından kalma olduğu söylenir. Nevruz günü, türlü otlardan ve çiçeklerden alınmış maddelerle yapılmış ve kâğıtlara sarılmış küçük macun parçalarının minarenden atılması ve aşağıda toplanmış halkın, şifalı saydığı bu macunları kapişması törenin en önemli kesimi sayılıyor. Manisalılar bu bayramı, rivayete göre ta XVI. yüzyıldan beri kutlanıyor. Cumhuriyet döneminde tören yirmi beş yıl kadar terk edildikten sonra 1955'ten beri yeniden canlandırılmıştır. Baharın başlangıcında tabiatın yeniden canlanması ile her toplulukta sevinç gösterilerinin ve çeşitli törenlerin meydana gelmesi olağandır (Boratav, 1997: 219).

Anadolu'da Nevruz inancına bağlı düşünceler farklı olmakla birlikte geleneksel uygulamalar birbirine benzemektedir. Bu uygulamaları dört ana başlık altında toplayabiliriz.

Nevruz İnancına Bağlı Âdet ve İnanışlar

a) Şifa ve Sağlık İsteğine Yönelik İnanç ve Âdetler:

- Şebinkarahisar'da Nevruz sabahı akarsularda yıkanıldığı takdirde kuvvet ve sağlık kazanılacağına inanılır.

- Mart ayı içerisinde Anadolu'nun bazı yerlerinde (Nevruzla bağlantılı olarak) görülen bir başka gelenek de "kara çarşamba"dır. Bu günde bir yabancı gül ağacı dalı, iki ucu kesilmeden ortadan ikiye ayrılır. Sonra iki ucundan tutularak bastırılır ve bir daire oluşturulur. Daha sonra, başta hastalar olmak üzere herkes bu dairenin içinden geçer. Böylece hastalığın geçeceğine, sıkıntılardan kurtulunacağına inanılır.

- Edirne'de, eski hasırlar yakılarak üzerinden atlanır.

b) Bolluk, Bereket, Mal, Mülk ve Uğura Yönelik

İnanç ve Âdetler:

- Doğu Anadolu'da Nevruzdan bir gece önce aile reisi, aile bireylerinin sayısı kadar küçük taş toplar. Bunları evin bacasının etrafına dizer. Taşların kimi temsil ettiği önceden belirlenir. Nevruz sabahı taşların altı kontrol edilir. Hangisinin altında kırmızı böcek bulunursa, uğur ona sayılır. Böylece ailenin o uğurlu bireyinden dolayı Tanrı'nın rızkının kendilerine verildiğine, o kişinin evin kaderi üzerinde etkili olacağına inanılır.

- Orta Anadolu'da Nevruz sabahı erkenden kalkılarak, mezarlar ziyaret edilir, dilekte bulunulur. Dilekte bulunan kişi, mezarlardan birer taş alarak kırka tamamlar. Bir torbaya koyup evine asar ve bir yıl bekler. Dileği kabul olursa taşların kırk bir adet olacağına inanılır. Bir dahaki Nevruzda dilek kabul olsa da olmasa da taşlar alındığı yere konur.

- Edirne'de karınca yuvalarından alınan toprak küçük bir torba içerisinde kapı arkasına asılarak ve serpilerek eve bereket gelmesi için dilek tutulur.

- Sivas'ta Nevruzda (mart dokuzu) gök gürlerse o yıl ürünün bol olacağına inanılır.

- Nevruz günü çimenler ne kadar çok çiğnenirse, o kadar çok büyüyeceğine inanılır.

c) Kismet Açma ve Şans İsteğine Yönelik İnanç ve Âdetler:

- Gaziantep'te 22 Mart gününe "Sultan Navruz" denir. Halk arasındaki inanca göre 21 Mart bağlanan gece Sultan Navruz, belli olmayan bir saatte, batıdan doğuya göç eden güzel bir kızdır. Sultan Navruzın geçtiği saatte uyanık olanların dileklerinin gerçekleşeceğine inanılır. Evdeki bütün kap kacağa su doldurulur, sabaha kadar beklenir. Yerel inanca göre, dilek kabul edilirse sular altına dönüşür.

-Birçok yöremizde Nevruz günü gençler dilek dileyip soğuk suya girerler. En az üç kez bütün vücudu suya daldırırlar. Böylece kismetlerinin açılacağına, dileklerinin gerçekleşeceğine inanılır.

- Edirne’de genç kızlar, Nevruz gecesi kibrit kutusu içine örümcek yerleştirerek yastıklarının altına koyarlar. Böylece sevgililerini ya da evlenecekleri kişiyi rüyalarında göreceklerine inanırlar.

- Yozgat’ta genç kızlar, gelecek yıl koca evinde çocuk kucakta olalım dileğinde bulunarak çimen veya sebzeleri düğümlerler.

d) Geleceği Anlama ve Yönlendirme Amacına Yönelik

İnanç ve Âdetler:

- Ağrı’da gençler “gıllık” adı verilen, tuzlu hamurdan yapılmış bir çöreğin yarısını yer, hiç su içmeden yatarlar. Rüyada kendilerine su verileceğine ve suyu veren kişiyle evlenileceğine inanılır. Akşamdan kalma çöreğin diğer yarısı da sabahleyin evin damına bırakılır. Az sonra bir karga gelir bu çöreği alır giderse ve kimin damında yerse, dilek tutan kişinin o evin kızı ya da oğlu ile evleneceğine inanılır. Karga herhangi bir evin damına konmamış ve uzaklaşmışsa uzaklardan birisiyle evleneceğine inanılır.

- Genç kızlar bir evde toplanırlar. Hiç konuşmadan bir çeşmeye giderek su getirirler. Suyu derince bir leğenin içine dökerler. İki iğnenin ucuna iplik ve pamuk sarıp her birini leğenin bir tarafından suya bırakırlar. İki sevgiliyi temsil eden iğneler birbirine yaklaşırsa sevgililerin kavuşacağına uzaklaşırsa kavuşamayacağına inanılır.

- Uzun kış günlerinin sıkıntısından kurtulmak, yeni yılın sıkıntısız ve iyi olmasını sağlamak amacıyla suya 13 taş atılır, daha önceden çimlendirilen buğdaylar suya bırakılır.

- Edirne’de, Nevruz gecesi iş yapılmaz ve uyunmaz. Uyunursa bütün yıl o insanın üzerine uyuşukluk çökeceğine, iş yapılırsa işlerinin o yıl ters gideceğine inanılır.

Sonuç:

İslamiyet Öncesi Nevruz:

Nevruzun İslamiyet öncesi, İslamiyet sonrası ve günümüz olmak üzere üç boyutu vardır. İslamiyet öncesi Nevruz’un inanç ve pratiklerini şöylece sıralayabiliriz. Nevruz, hayvancılık ve tarıma dayalı toplumlarda üreme ve üretme işlevlidir. Takvim bilgisine dayalı kutlama tarihi vardır. Nevruz, doğayla barışık olma ve onlardan yararlanma dileğine dayanır. Yaratılış ve türeyişe, yeniden doğuş ve doğanın canlandırma inancına ait inan-

ma ve pratikleri vardır. Nevruz ateşinden atlama, günahlardan arınmadır. Ateş kutsandır, doğanın uyanması ateşle kutlanır. Ateş; evreni canlandıran güneşin dünyadaki uzantısıdır. Nevruz ateşi, ritüelin başlamasında önemlidir. Ateş kültü pek çok uygarlıkta aydınlık, kötülükten arınma, temizleyicilik ve bereket - bolluk sembolüdür. Aynı zamanda yakılan büyük ateş toprağın ısınıp uyanması simgesidir.

İslamiyet Sonrası Nevruz:

Nevruz, İslamiyet sonrası, eski inanç ve pratikleri taşıyarak devam etmiş, yeni kültürde yeni anlamlar kazanmıştır. Nevruz'a İslami olmayan inanç ve pratiklerle, İslamiyet'in kabulü sonrası Anadolu ve Anadolu dışı Türk dünyasında dini inanışlar ve menkabelerle yeni anlamlar yüklenerek İslami kimlik kazandırılmıştır. Bunlardan birkaçını sıralayalım. Allah, yer-yüzünü 21 Martta yaratmıştır. Nevruz, Hz. Adem'in çamurdan yoğrulduğu, Adem ve Havva'nın buluştukları, Nuh'un gemisinin karaya vardığı, Yusuf Peygamber'in kuyudan kurtarıldığı, Hz. Musa'nın asasıyla Kızıldeniz'i yaradığı gün olarak kabul edilmiştir (Kutlu 1990: 109). Nevruz, Hz. Muhammet'in peygamber olduğu gün olarak kabul edilmiştir. İslamiyet öncesi, su kültürünün Hızır'a, toprak kültürünün İlyas'a yüklenmesi tesadüf değildir. Alevi-Bektaşî inanç ve pratiklerinde Nevruz farklı anlamlar kazanmıştır. Birkaç örnek verelim. Nevruz; Hz. Ali'nin doğum günü ve halife olduğu gün, Hz. Ali ile Hz. Fatma'nın evlendikleri gün, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in doğduğu gün, Kerbela olayının olduğu gün olarak kabul edilir (Temren 1995: 152-155).

Günümüzde Nevruz

Nevruza çeşitli anlamlar yüklenmesi binlerce yıllık süreçte süreklilik kazanmasına neden olmuştur. Günümüzde ilk çıkışı işlevsel olan Nevruz, doğanın çözülebilmesi oranında işlev değiştirerek güncelleşmeye başlamış ve şenlik şeklini almıştır.

Orta Asya'dan gelip Anadolu'yu yurt tutan Türkler, göç yollarında kültürleşme yoluyla kültür alışverişinde bulunarak bunları Anadolu'ya taşımışlardır. Taşınan Orta Asya ve göç yolları kültürü yeni yurt Anadolu kültürü ve İslami kültürle yüzyıllar süren kültürleşme sürecinde yoğrularak günümüz kültürünü oluşturmuştur.

Kültürün küreselleştirilmesi açısından Nevruz'a gelince, büyük bir coğrafyada, tarihsel bakımdan çok eskilere uzanan zengin bir mitler dünyası ile karşılaşırız. Nevruzun nereden kaynaklandığı sorusuna kendi yerel ortamlarında cevap oluşturan bu mitlerin bir bölümü tarihten gelmekte, bir bölümü tarihi olaylardan yararlanılarak yakın dönemlerde kurgulanmaktadır. Nevruz üzerine yapılan aidiyet tartışmalarına her toplumda farklı olabilen daha doğrusu olması doğal olan bu köken mitleri neden olmaktadır. Nevruzla ilgili kimi mitler, ilk insanın bugün doğduğunu anlatır. Nevruzun doğumla ilişki-

lendirilmesi mantıksal açıdan doğrudur. Çünkü, Nevruzda tabiat adeta yeniden doğmaktadır. Doğum miti, zaman içinde farklı biçimler ve sembolik anlamlar kazanmıştır. Mitin hikâyeleri, yeni eş metinler ve benzer metinler yaratarak yerleştirilse bile, "doğum" miti özünü korumaktadır. Nevruzun köken mitinin yerel eş metinler veya benzer metinlerinden hangisinin doğru olduğu yönündeki tartışmalar, halkbilimi açısından bakıldığında bilim dışıdır. Bir kültürün "yapay mit oluşturan ideologları bir kenarda bırakılarak" sözel dokusuna bakıldığında, halk arasında yaşayan bütün anlatıların doğru ve güvenilir kabul edilmesi zorunludur. Nevruz açısından bakıldığında halkbilim analizlerinin temeline, "yanlış-doğru ayıklaması" değil, durumun tespiti yerleştirilmelidir (Oğuz, 2002: 88-94).

Bugün "Nevruz" adıyla yaygınlaşan ancak, Asya'da birçok Türk topluluğu tarafından hâlâ yeni yılın gelişi ritüelleri içinde kutlanan ve her yeni dönemde yeni mitlerle beslenerek zenginleşen olgu, başlangıç mitlerinin kitleselleşerek ve kültüre dönüşerek günümüze ulaşmasından başka bir şey değildir. Türklerdeki Nevruz ve Hıdrellez kutlamalarına ve bu kutlamalar içindeki inanmalara, ritüellere ve diğer pratiklere bakıldığında, yapılan her şeyin "yeni yıl"ın gelişini kutlamak olduğu açıkça görülür. Gerek Nevruz, gerekse Hıdrellez, Türkler için basit birer takvim bilgisi, basit bir yeni yıl başlangıcı değildir. Başka uluslarda olduğu gibi, Türklerde de sosyo-kültürel doku içinde, bunun mitolojik anlamları vardır. Esasen, bu mitolojik anlamlar olmasa, yılbaşı kutlamaları kitleselleşemez ve kültürün malı haline gelemezdi (Oğuz, 2002: 77-88).

Bir yıl içerisinde doğadaki değişiklikler toplumların hayatını her zaman etkilemiş ve bu değişiklikler tarih boyunca bütün halklar tarafından çeşitli tören, ayin ve bayramlarla kutlanmıştır. Takvim merasimleri olarak bilinen bu törenler, toplum hayatındaki önemine göre korunmuş veya bir kısmı bazı motiflerini geride bırakarak kaybolmuş, en önemlileri ise günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir (Pirverdioğlu, 2002: 44).

Sosyal değerler, tarihi temelden kopmadan çeşitli kurumlar yoluyla belirgin bir şekilde var olan sosyal hayatımızı belirleyen kültür kalıplarıdır (Aksoy, 1987:92). Milletler ya da sosyal gruplar şüphesiz belirli sosyo-kültürel değerlere sahiptir. Bu değerlerin bir bölümü iç dinamiklerinden, bir bölümü de etkileşim halinde bulundukları milletler ya da sosyal gruplardan kaynaklanır (Aksoy, 1987:15). Bir kültürle ilgili kültür kalıpları, her şeyden önce o toplumun değer ve normlarının damgasını taşır (Türkdoğan, 1989:208). Her sosyal grubun kutlama şekilleri Nevruzun içeriğini farklı belirlemektedir. Kültür öğeleri veya sosyal grupları bir diğerinden ayıran şey maddi ve manevi öğelere yükledikleri anlamlardır. Yeni bir kültür öğesinin doğuşu daima kendisinden önce var olan bir kültüre bağlıdır (Tural, 1996:VI-IX). Sosyo-kültürel değerler tesadüfi olarak değil, sosyal hayatın gereksinimi olarak ortaya çıkar. Bu değerler tarihi köklerden günümüze ge-

linceye kadar bizi yöneten ve kalıcılığını sürdüren birtakım kültür ve anlayış birikimleridir (Türkdoğan, 1983:161).

Nevruz, toplumsal yaşamda canlandırıcı etkisinin bulunması, geleneklerin sürmesine aracı olması, törelerin kökleşmesini sağlaması yönüyle işlevseldir. Nevruz geleneğini sürdürenler kültür taşıyıcıları olarak görev yapmaktadırlar. Nevruz, halkın ortak duygu ve düşüncelerini dile getiren, Türk kültürünün korunup yaşatılmasında önemli bir yeri olan mevsimlik törenlerimizdendir. Bayramlar fertleri bir araya getirir, onlar arasında toplumsal bağları güçlendirir, ortaklıkları pekiştirir. İslamiyet'in kabulüyle birlikte Nevruz'un coğrafi ve tarihi nedenlerinin yanı sıra geniş halk kitlelerince inanılan menkabevi nedenlerle kutsal olarak kabul edildiğini görüyoruz. Nevruz, yeni kültürde kutsanmış, bayram olarak kutlanmıştır. Nevruz, ister dini ritüele dayansın, isterse din dışı bir ritüele dayansın takvime bağlı bir kültür veya folklor olayı olarak toplumu, belli değerler üzerinde birleştirir.

b . Hıdrellez Törenleri

Türkler, tarihin ilk dönemlerinden beri baharın gelişini toplu olarak, iklimin ve coğrafyanın da etkisiyle farklı zamanlarda resmi veya resmi olmayan törenlerle kutlamışlar ve kutlamaktadırlar. Bugün ise Türkiye'de baharın gelişi ya da yazın başlangıcı, genellikle mayıs ayının ilk haftasında düzenlenen törenlerle kutlanmaktadır. Geçmiş ile günümüzdeki bahar kutlamalarının tarihlerindeki bu farklılık, iklim ve tabiat şartlarının bir sonucudur, hangi tarihte kutlanırsa kutlansın, ilk dönemlerde hayvancılık ve daha sonra da tarımla geçimlerini sağlayan Türkler için tabiatdaki değişikliklerin, ticaretle uğraşan yerleşik toplumlara göre, daha önemli olduğu kesindir. Hıdrellez toplumsal yaşamın kökleşmesini, grup kimliğinin ifade edilmesini, bireysel yeteneklerin sergilenmesini, kültürel mirasın ifade edilmesini ve yeni nesillere aktarılmasını sağlayan karmaşık sosyo-kültürel bir formdur (Özdemir,1999:31-38).

Hızır ve İlyas adlarından oluşan Hıdrellez, Hızır ile İlyas Peygamberlerin her yıl buluştuklarına inanılan milâdî 6 Mayıs (Rumî 23 Nisan) gününe ve bu günde yapılan geleneksel bayrama verilen ad. Hıdrellez, Hızır peygamberi çağrıştırdığı için, genellikle bolluk ve bereketi simgeleyen, su ve yeşillik kavramının öne çıktığı, ağacın ve meyvenin çokça bulunduğu gün; bazen de türbelerin çevresinde yapılan geleneksel törenlerdir. Daha çok batı Türk dünyasında kutlanmaktadır. Hızır ve İlyas adlarının halk ağzında aldığı şekilden oluşan hıdrellez törenleri, İslâm öncesine kadar uzanmaktadır. Hz. Hızır'ın yeni bir hayatın ve bereketin kaynağı olduğuna dair inançlara ilk defa Sümerlerin Gılgamış Destanında rastlanmaktadır. Oradan Yahudilere , nihayet Türklere intikal eden bu efsanevi inançlar, Türk halkından ve İslâmiyetten de bazı öğeler almak suretiyle devam edegelmiştir (Albayrak, 2004: 225-258)

Hidrellez Hızır ve İlyas peygamberlerin yılda bir kere bir araya geldikleri gündür; ancak bu beraberlikte ismi yaşatılmasına rağmen İlyas'ın şahsiyeti tamamıyla silinerek Hızır motifi öne çıkarılmıştır. Bundan dolayı Hidrellez Bayramında icra edilen bütün merasimler Hızır ile ilgilidir. Bunun temel sebebi, İslam öncesi devirlerde üç büyük kültürün hakim olduğu alanlarda bu yaz bayramı vesilesiyle kültürleri kutlanan insanüstü varlıkların daha ziyade Hızır'ın şahsiyetine uygun düşmesi ve onunla bütünleşmesidir (Ocak,1998:313).

Halk arasında Hızır'a yüklenen çeşitli işlevler, yüzyıllardır sözlü ve yazılı ürünlerde (efsane, destan, masal, menkabe, şiir, v.b.) karşımıza çıkar. Hızır'ın sahip olduğu vasıflar insanlara şifa, sağlık, uğur getirmesi tabiattaki diriliş, uyanış ve canlılığın insana yansması şeklinde ortaya çıkar. Hızır ile ilgili inanmalar efsane menkıbe ve benzeri şekillerle hemen her gün artarak yayılmakta ve sürekliliğini devam ettirmektedir. Hidrellez adıyla yapılan törenlerde ona atfedilen birçok vasıf, eski dönemlerin sosyal ve dinî hayatının İslâmî yapı ile tekrar şekillenerek yeni bir oluşum ortaya çıkardığı görülmektedir (Yücel, 2002: 35-38).

Türk dünyasında Hidrellez etrafında oluşturulan gelenekler, inançlar, törenler bir bakıma Sultan Nevruz ve diğer baharı karşılama gelenek ve törenleri ile karıştırılmıştır. Türklerdeki bahar törenleri bir veya bir kaç önemli gün üzerinde yoğunlaşmış ve yapılan törenler o günün etrafında toplanmıştır. Bu bakımdan Nevruz, Hidrellez veya diğer bahar törenlerinin tamamını herhangi birinin kutlanması sırasında görmek mümkündür.

Orta Asya Türk kültüründe Totemizm ve Şamanizme bağlı temsili karakter taşıyan şölen gibi köklü ve sistemli ziyafetler vardır. Hidrellezde "Kazan kurma" adı verilen toplu yemek bunun günümüze uzantısıdır.

Hidrellez geleneği özünde ilkbaharın gelişini kutlama doğayla barışık olma dileğinden kaynaklanır. Her ritüel kökenli kutlamada olduğu gibi Hidrellez şenliklerinin de bir takvimi vardır. Önceleri köylü kendi yaşantısının daha verimli olması için zorunlu ve bilinçli olarak törenlere katılırdı (Karadağ, 1978:9).

Türk-İslâm geleneğinde Hidrellez günü Hızır ile İlyas'ın buluşmasını ve bunların bir araya gelişini kutlamak için şenlikler düzenlenir. Hızır halk inanışlarına göre ölmezliğe ermiş kişidir. İslâm geleneklerinde de yer alır. Kur'an'ın bazı ayetlerinde Hızır'la ilgili inanışların üç kaynağı vardır.

1.Gılgamış Destanı

2.İskender Efsanesi

3.Kitab-ı Mukaddes'teki İlyas Efsanesi.(Bu efsane Kur'an Kehf Suresi LX-XC -de de aynen anlatılır) (ML, 5.C, 1969)

Hidrellez İslâmiyet öncesinde de mevsimlik bayramlarımızdan olduğu halde İslâmiyet kültürü, efsaneyi İslâmî renge bürümüştür. Efsane İslâm öncesi ve İslâm sonrası motifleriyle doludur. Ortak yön Hızır'ın ölmezliği, bahar, yeşillik sembolü oluşu, her 6 Mayıs'ta Hızır'la İlyas'ın buluşması İslâmiyete rağmen bozulmamıştır (Karadağ, 1978: 69).

Hidrellez bahar bayramı niteliğinde kutlanan mevsimlik bayramlarımızdandır. Türk kültürü içinde canlılığını koruyan geleneklerden biri de "Hidrellez"dir. Hidrellez geleneği, bir bayram olarak bütün Türk milletinin topluca katıldığı, kutladığı, bir takım töreleri yerine getirdiği bir bahar bayramıdır. Bu tarih kışın bitişi yazın başlangıcı, yılbaşı olarak kabul edilir.

Çağlar boyu süregelip bünyesinde zengin kültür değerlerinin olduğu Hidrellez, çeşitli adlarla kutlanmaktadır. Hidrellez Anadolu'da "Hidrellez", Dobruca'ya yerleşmiş bulunan Kırım Türkleri arasında "Tepreş", Makedonya'da "Ederlez, Edirlez, Hıdırles" gibi adlarla bilinmektedir.

İnsanoğlu mutluluk veren her değişikliği törenle kutlamaktadır. Tabiatın yeniden canlanması ve dolayısıyla hayvansal ve bitkisel bereketin yeniden temini Türk kültüründe Hidrellez gibi çeşitli törenlerle kutlanmaktadır. Gerçekte, insanoğlu Hidrellez törenlerinde, kendi yaşamının mutlu ve sıkıntısız bir şekilde devamı için gerekli olan ortamın yeniden gelmesini kutlamaktadır. Hidrellez'de yaşlılar yeni bir yıla erişmenin, yetişkinler geçimleri için gerekli olan hayvansal, bitkisel bolluk ve berekete kavuşmanın, gençler ve çocuklar da eğlenmenin tadını çıkarırlar. Hızır ve İlyas çevresinde oluşan efsanelerle Hıdırellez adı, sosyokültürel bir sembol halini almıştır. Böylece, pratiklerde ifade edilen dileklerin kabulü için sihri-dini bir zemin yaratılarak eski Türk yaşamının ve dolayısıyla inanç sisteminin dini-büyüsel pratiklerine İslâmî renkler verilmiştir (Özdemir, 1999: 31-38).

Hidrellezde şenlik, büyü, bolluk-bereket motifleri iç içedir. Hidrellez geleneğinin bolluk-kıtlık, yaz-kış çanşması, doğanın düzenli değişmesiyle yaratılan mitlerin kutlandığı tören, şenlik ve bayram olduğunu söyleyebiliriz. Hidrellez geleneği, Orta Asya kültürü (Şamanizm), eski Anadolu kültürü (bolluk-bereket törenleri, ölümsüzlük), İslâm kültürü (Hızır İlyas motifi) ve Ortak Balkan Kültürü ile beslenmiş zengin kültür değerlerinin oluşturduğu bir şenlik tören ve bayram bütünüdür.

Hızır ve Hidrellezin kökeni hakkında çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Bunlardan bazıları Hidrellezin Mezopotamya ile Anadolu kültürlerine ait olduğu, bazıları ise İslamiyet öncesi Orta Asya Türk kültür ve inançlarına ait olduğu yolundadır. Oysaki Hızır inancını ve Hidrellez bayramını tek bir kültüre bağlamak olanaksızdır. İlk çağlardan itibaren Mezopotamya, Anadolu, İran, Yunanistan ve hatta bütün Doğu Akdeniz ülkelerinde bahar ya da

yazın gelişiyile ilgili olarak bazı tanrılar adına çeşitli tören ve ayinlerin düzenlendiği görülmektedir.

İslamiyet'ten önce Türkler arasında bahar mevsiminde yapılan törenlerde önemli bir yeri olan "su" ve "ağaç" kültü varlığını Hidrellezle sürdürmüştür. Türklerin çok eski bir geleneği olan bahar bayramı kutlamaları Anadolu'da İslami inançlarla birleşerek zenginleşmiş ve anlamlı bir hale gelmiştir (Aras, 2002:50). Nitekim Hidrellez kutlamalarında gül ağacı, yeşil bitkiler, ağaçlar ve su motiflerinin sıkça kullanılması benzer uygulamaların Orta Asya'daki kutlamalarda da kullanılması, Hidrellez törenlerinin kaynağının Orta Asya olduğunu göstermektedir. İslamiyet'le birlikte Hidrellez adını almıştır bu törenler (Cingöz; Santur, 1993:5).

Hidrellez geleneğinin doğuşuyla ilgili rivayetlerin Hızır ve İlyas üzerinde yoğunlaşmasına rağmen kutlama nedenlerini incelediğimiz zaman temel nedenin mevsimlik bayramlardan bahar şenlikleri olduğu öne çıkmaktadır. Baharın gelişini, doğanın canlanışını kutlamak, kışın soğuk günlerinden sonra insanlar arasında bir canlılık oluşması, uyuşukluğun atılması için şenlik yapılır.

Eski Türk inanç sisteminde atalar kültü, aile ocağı ve ateş kültü birbirleri ile sıkı sıkıya bağlıdır. Bu üçlü birbirlerinden pek ayrılmazlar. Bilinen en eski devirlerden beri Türkler'in yaptıkları törenlerde ata-ruhlarına tazim oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Türk dünyasında bununla ilgili olarak gerek Nevruz'da ve gerekse Hıdırellez'de bayram günlerinin gayet neşeli, birbirlerine saygılı geçirilmesi zorunlu bir görev olarak kabul edilirdi. Çünkü ata ruhlarının evin bacası etrafında çocuklarının bayramı nasıl geçirdiklerini kontrol ettiklerine inanılmaktaydı. Bayram dolayısıyla mezarlıkların ziyaret edilmesi bunun bir sonucudur. Ölmüş atalara duyulan bu saygı onların hatıralarının yaşatılması hususu, Türklerde değişik adetlerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Hıdırellez'le ilgili olarak genellikle halkın bayram için gittikleri yerler tamamen bu inançla ilgilidir. Anadolu'nun her şehrinde bir Hıdırlık mevkii vardır. Başta Hıdırlık mevkii olmak üzere bugün Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde tesbit edilen evliya inancının kaynağı doğrudan Türklerdeki bu atalar kültü ile ilgilidir.

Hidrellez'de görülen en yaygın adetlerden birisi Türklerdeki ateş kültü ile ilgilidir. Eski Türk inanç sisteminin belli başlı kültürlerinden birisi de ateş kültürüdür. Türklerde dünyanın yaratılışı, bahar ve ateş arasında bir bağ kurulur. Ateşin yeryüzünde güneşin temsilcisi olduğu kanaati da yaygındır. Tanrının bir armağanı olarak kabul edilen ateşe atfedilen bu kudsietten dolayı gerek eski Türk topluluklarında, gerekse günümüz Türk topluluklarında ateşe tükürmek, ateşe küfretmek, ateşi su ile söndürmek, ateşle oynamak kesinlikle yasaktır. Ateşin devamlı yanması ve ocağın tüt-

mesi için “kor” lar kül içinde saklanır (Rişvanoğlu,1978:168). Ateşin, kötülükleri, hastalıkları kovduğuna yok ettiğine de inanılırdı.

Hidrellez, Hıdır Nebi törenlerinde de sık sık bahsedildiği gibi Türkler arasında günümüzde de hayli yaygın olan ateş üzerinden atlama geleneği doğrudan doğruya ateş kültü ile ilgili olup, kötülüklerden temizlenmek amacıyla yapılmaktadır (Rişvanoğlu,1978:169). Hastaların alazlanması, tütsü yakılması, kurşun dökülmesi, üzerlik yakılması hastalıkları koymak için yapılan adetlerdendir.

Eski Türk inancına göre her dağın, her pınarın göl ve ırmakların, ağaç ve kaynakların “izi” (sahipleri) vardır (İnan,1990:204). Hıdrellez, Hıdır Nebi ve Nevruz’da su üzerinden atlama, birbirlerinin üzerine su serpmeye, Nevruz’da soğuk su ile yıkanma, yeni-gün suyu ile el yüz yıkama, hayvanları sulama, bu eski Türk inancındaki su kültürünün devam ettiğini göstermektedir. Hıdrellez’de genellikle yakın bir pınardan getirilen suyu içme, bununla el yüz yıkama, suya bakma, bu su ile kap kakmak ve diğer eşyaların yıkanması gelenekleri yerine getirilmektedir.

Hidrellez Kutlamalarıyla İlgili Uygulamalar:

Hidrellez Hazırlıkları

Gerek Anadolu’da ve gerekse Anadolu dışındaki Türk topluluklarında Hıdrellez’in yaklaşması ile çeşitli hazırlıklar yapılmaktadır. Evler baştan başa silinmekte, ev eşyaları, mutfak eşyaları, üst-baş baştan başa temizlenmektedir. Bu çabalar Hızır Aleyhisselam’ın eve uğramasını sağlamak için yapılmaktadır. O gün için aile reisi ev halkına yeni elbiseler, ayakkabılar almayı zorunluluk olarak hissetmektedir. Diğer yandan Hıdrellez günü kuzu veya oğlak kesilmesi, çeşitli yemeklerin hazırlanması, bu arada birçok yiyeceğin hazırlanması tamamlanır. Hıdrellez’i bazı yerlerde bir gün öncesinden oruç tutarak da karşılayanlar bulunmaktadır (Artun,1998:30-48).

Eskiden Hıdrellez yerine kağnı arabaları, at arabalarıyla gidilirdi. Şimdi bunların yerini motorlu araçlar almıştır. Eskiden köylere yakın tekke, türbe ve yatır yanlarında Hıdrellez eğlenceleri yapılmış, bugün yalnızca ağaçlık yerlere gidiliyor. Bu yerler köyün konumuna göre dere kenarı, deniz kenarı, harman yeri veya ağaçlık bir alandır.

Hıdrellezden bir gün önce sağmal hayvanı olmayan evlere süt dağıtılır. Özellikle süttan börek veya sütlaç yapılır. Hıdrellez için bir gün önceden hazırlanan yiyecekler genellikle hamur işleridir. Bunlar börek, yumurta, peksi-

met, poğaça, kolaç, kalburüstüdür. Mısır pişilir, nohutlu ekmek yapılır. Hidrellez şenliklerinin yapıldığı harman yeri, köy meydanı veya ağaçlık alana eğrek veya sığır iğreği adı verilir. Bu geniş bir alandır. Çömleğe eşya koyma ve daha sonra niyet çekme âdetine *marufal* denir. Hidrellezden bir gün önce komşularla yardımlaşarak Hidrellez çöreği yapılır. Çöreğin içine para konur (Artun,1998:30-48).

Ayrıca kuyruk adı verilen yiyecek tepsisi içine konulacak yiyecekler hazırlanır. Bu tepsiye isteğe göre her türden yiyecek konur. Bazı köylerde buna teferrüç tepsisi adı yerilir. Tepside börek, mısır ve piliç bulunur, Hidrellez'e çağırma işini, o yıl kuyruğu satın alan kişi yapar. Satın almada karşılık olarak hiçbir şey verilmez, satış temsildir. Buna "Kuyruğu satın almak ve kuyruğu satmak" denir. Köylüden ev ev toplanan niyet eşyalarını koymak için bir çömlek bulunur. Eğer seyirlik köy oyunu oynayacaksa önceden giyecek ve aksesuarlar toplanır, oynanacak oyunun gereçleri önceden hazırlanır (Artun,1998:30-48).

Hidrellez günü ip atlanır, salıncakta sallanılır. Salıncakta sallanırken saçını tarayanların saçlarının uzun olacağına inanılır. Salıncakta sallanılırken kucağa kocaman bir taş alınır. Böylece hayvanlardan elde edilecek tereyağının kucağa alınan taş kadar büyük ve bereketli olacağına inanılır. Toplu yemek yenir. Köy ortasına yahut Hidrellez'in yapıldığı harman yerinde kazan kurulur. Bu toplu yemek yeme olayına kazan kurma denir. Yemekte tatlının olması şarttır. Yatırların başında oğlak kesilir ve eğlenceler düzenlenilir. Kızlar darbuka, daire ile türküler söylerler, maniler atarlar, halay çekerler, çeşitli ritüel kökenli seyirlik oyunlar oynanır. Hıdırlık adı verilen yerlerde mezarlık, yatır vb. gibi çevre halkınca mukaddes kabul edilen, adak adanan veya bez, çaput bağlamak gibi bazı geleneklerin sergilendiği yerler vardır.

Hızır'ın şifa ve sağlığa kavuşturucu niteliğine dair inanışlar vardır. Hidrellez günü bütün canlıların, bitkilerin, ağaçların yepyeni bir hayata kavuşacağı, dolayısıyla Hızır'ın gezdiği, ayağını bastığı yerlerde yayılan kuzuların etinin, insanlara şifa, sağlık ve canlılık vereceğine inanılır (Güngör,1957:70).

Erkekler kadınların, kızların yaptığı eğlencelere katılmazlar. Aynı yerde otururlar. Hidrellez günü genç, yaşlı mutlaka salıncakta sallanır. Bundan amaç günahlardan arınmadır. Erkekler kendi aralarında güreş tutarlar. Çocuklar körebe, çelik-çomak, tura bırakmaca, bezirgan başı gibi oyunlar oynarlar. Kadınların bazıları tepsi çalar. Bir grup hem oynayıp hem söylerler. Hidrellez günü genç kızlar kısmet çıkması için nişanlıların arkasından koşar. Onlardan şeker yer, bastığı yere basar. Yeni gelinin çeyizlik şalvarı giyilir (Cingöz; Santur, 1993: 6-9; Artun,1998:30-48).

Hidrellez Gecesi Âdetleri ve İnanmaları

Hidrellez ile ilgili çeşitli adet ve inanmalar vardır. Bunları şöylece sıralayabiliriz:

-Hidrellez gecesi veya üç gün önce sokak kapısının üzerine mushaf konur. İnsanlar ve hayvanlar bunun altından geçer. Bunun amacı hayvanların sağlıklı olması ve bol süt vermesidir. İnsanlara uğur getirir.

-Hidrellez gecesi gün doğmadan önce teneke çalınır. Bundan amaç köstebekleri bahçeden çıkarmaktır. Bütün komşular yarış halinde teneke çalarlar. Bahçedeki köstebekleri kovalarken, komşunun kovaladığı köstebeklerin de bahçeye girmesini engellerler.

-Hidrellezden bir gün önce 40 çeşit ot toplanıp kaynatılır, posaları süzülür. Banyo suyuna katmak için bekletilir. Kına vurulur, buna hidrellez kınası denir.

-Hidrellez gecesi bir gül fidanının dibine dilekler adanır, dilekler şekillerle belirlenir. Ev istenirse topraktan, kiremitten ev, bebek istenirse bebek, para istenirse gül dibine gümüş para konur. Dileklerin gerçekleşmesi için Hidrellez uğuruna içtenlikle inanmak gerekir. İnanmayanların dilekleri gerçekleşmez.

-Bereketli olması amacıyla gece yemekte ilk lokma ısırılıp yutulmadan çıkarılır, kağıda sarılıp bir saksıya konur. Bu işler yapılırken dua okunur, bereket dlenir.

-Hidrellez'in uğuruna inananlar mutlaka rüya görürlermiş, sabah bu rüyaları yaşlılar yorumlayarak yılın iyi veya kötü geçeceğini söylerler.

-Hidrellez gecesi her evin kapısına yeşil otlar, özellikle ısırgan otu asılır. Bunda amaç hayvanların bol süt vermesidir. Diğer bir inanmaya göre de Hidrellez gecesi ısırgan asılan eve yapılan büyü tutmaz. Yapılan büyü bozulur.

-Hidrellez gecesi Hidrellez'i karşılamak için silahlar atılır. Büyük coşku vardır.

-Hidrellez gecesi maşalar tualete batırılıp hayvanların ayaklarına atılır. O hayvanları çalan olursa işe yaramaz, çünkü sütleri ve eti kötü kokar.

- Genç kızlar ve delikanlılar temiz bir tenekeye ağzına kadar su doldurup bunu evin herhangi bir yerine koyarlar. Sabah herkesten önce kalkıp hiç kimseye görünmeden o suya bakan ve güzelleşmek için dua eden kişinin bir yıla kadar duası kabul olurmuş. Hatta yüzünde bir sivilce bile çıkmazmış. Özellikle cildi bozuk sivilceli gençler Hidrellezde suya bakma âdetini yaparlar.

-Hidrellez gecesi dört yol ağzında ateş yakılır, eski hasırlar yakılır, üzerinden en az üç kere atlanır. Hidrellez gecesi ateşin üstünden atlanınca bir kış

boyu insanın üzerine çöken uyusukluğun ve hareketsizliğin atılacağına inanılır. Aynı zamanda inanışa göre atlama anında dertler, kederler de dökülürmüş.

-Hidrellez gecesi ateşten atlayanlara pire gelmez. Ateşten atlamak kötülükleri yok eder, Hidrellez gecesi yalanan ateş pislikten arındırır, dedikoduları engeller. Yüzler yanmasın diye siyaha boyanır.

-Ahır kapısına, cadılar girip hayvanlara zarar vermesin diye ısırgan otu asılır.

-Hidrellez gecesi iki ucu iple bağlanan yeşil soğan yaprağı bir boyda kesilir. Bir tanesi dilek dilenir. Dilek tutulan uç uzamışsa dilek yerine gelir.

-Hidrellez gecesi yaşlı kadınlar birer parça ot alarak kimin daha önce öleceğini anlamak amacıyla bu otları çalılara dizerler. Sabahleyin kimin koyduğu ot canlılığını yitirdiyse onun önce öleceğine inanılır.

-Yaşlı kadınlar hamur yoğurur. Birisine nohut kadar maya katarlar, diğerine hiç katmazlar. Hamurlardan biri seçilir. Sabah seçilen hamur kabarmışsa o yıl ailede varlık olacağına inanılır. Buna var mayası ve yok mayası denir.

-Bolluk bereket için su yalağına buğday atılır. Hidrellez gecesi bir genç kız rüyasında bir delikanlıyla buğday biçerse o, onun kısmeti olmuştur.

-Hidrellez gecesi kapı yanına taş konur. Eğer taşın altı karınca dolarsa o yıl bolluk, bereket olacağına inanılır.

-Hidrellez gecesi Hızır Peygamber kimin kapısına gelirse onun bolluk içinde yaşayacağına inanılır. Ayrıca Hızır Peygamber gökte uçarken sütler maya katmadan mayalanır.

-Hidrellez gecesi kızlar yatmadan önce niyet tutarlar. Başörtülerinin üstüne gül yaprağı serperler.

-Hidrellez gecesi sağlık için gül fidanına eşyalar asılır.

-Hidrellez gecesi göğün açılacağına inanılır. Yaşlı kadınlar göğün açılışını görmek için uyumazlar (Cingöz; Santur, 1993: 6-9; Artun, 1998:30-48).

Hidrellez Sabahı Uygulamaları ve İnanmaları

-Hidrellez sabahı gün doğmadan kalkılır, dut ağacına kurulan bir salıncakta sallanılır. "Derdim aşağı, kendim yukarı" denir. Böylelikle dertlerden silkinileceğine ve bir yıl boyu mutlu olunacağına inanılır.

-Sabah güneş doğmadan kalkılır. Dut ağacının köküne "Dut, belimin ağrısını yut" diyerek bel vurulur. Böylelikle beli ağrıyan kişinin bel ağrılarından kurtulacağına inanılır.

- Hidrellez sabahı, dere veya deniz kenarına gidilip sağlık için el yüz yıkanır.

-Hidrellez sabahı çimenlerde uğursuzluktan ve baş dönmesinden arınmak, sağlık kazanmak için için yuvarlanılır.

-Hidrellezden bir gün önce toplanan 40 çeşit ot (kekik bol miktarda konur, su kekik kokar) dere suyuyla kaynatılır. Otların posaları süzülür. O suyla Hidrellez sabahı yüksek bir yere çıkılır. İnanişâ göre ne kadar yükseğe çıkılırsa saçların o kadar uzayacağına, sağlıklı ve parlak olacağına inanılır.

-Güneş doğmadan önce kırlara çıkılır, çiçek ve otların üstündeki çiğler toplanır, ele yüze sağlık vermesi ve siğilleri yok etmesi için sürülür. Bu çiğle mayalanan sütün yoğurt olacağına inanılır. Ayrıca bir gece önceden dışarıya asılan yünden yapılmış giysi ve çorapların üstüne çiğ yağarsa güve tutmayacağı inancı yaygındır. Bunlar güneş doğmadan toplanır. Çiğle el yüz yıkamanın diğer adı tendiriz olma, vücudun canlı, diri olmasıdır.

-Genç kızların, akraba delikanlıların veya nişanlıların özel eşyaları Hidrellez gecesi köyün içinde bir gül dibine gömülür. Delikanlılar bu eşyaları Hidrellez sabahı gün doğana kadar bulmak zorundadırlar. Aksi halde eşyasını saklayanın dileğini yerine getirmek zorundadır.

-Salıncakta sallanırken bir ağaç dalı kopartılır. Sallanırken "Dağlara, taşlara, ulu ulu ağaçlara hastalık, bana sağlık" diyerek dal atılır. Bu yolla hastalıkların vücuttan atılacağına inanılır (Cingöz; Santur, 1993: 6-9; Artun, 1998:30-48).

Hızır'a Yüklenen Özellikler:

1) Hızır zor durumda kalanların yardımına koşarak insanların dileklerini yerine getirir.

2) Kalbi temiz, iyiliksever insanlara yardım eder.

3) Uğradığı yerlere bolluk, bereket, zenginlik sunar.

4) Dertlere derman, hastalara şifa verir.

5) Bitkilerin yeşermesini, hayvanların üremesini, insanların kuvvetlenmesini sağlar.

6) İnsanların şanslarının açılmasına yardım eder.

7) Uğur ve kismet sembolüdür.

8) Mucize ve keramet sahibidir (Cingöz; Santur, 1993: 6-9; Artun, 1998: 30-48).

Hidrellezde Yapılan Uygulamalar:

a)Kısmet ve Şans Talebine Yönelik İnanç ve Âdetler:

- Çocuğu olmayan kadınlar gül dalına veya ağaç dalına salıncak kurup, içine oyuncak bebek bırakır.

- "Niyet Çömleği" hazırlanır. 5 Mayıs günü bir çömleğin içine bekar kızlardan toplanan yüzük, kolye, boncuklar vb. konur. Çömleğin içerisi su ile doldurulur. Çömleğin ağzına yeşillik konur, üzeri kırmızı yemeni ile örtülüp, bir kilit ile kilitlenir ve bir gül ağacının dibine saklanır. Ertesi sabah kızlar toplanırlar. Çömleğin başına genç bir kız oturtulur. Kısmetinin açılması dileği ile kilit, kızın başında açıldıktan sonra sıra ile maniler söyleyerek çömlekten eşyalar çıkarılır.

Yapılan bu törenin kızların kısmetlerini açmada etkili olduğu düşüncesi, bitki ruhunun, yaşam üzerinde de hızlandırıcı ve bereketlendirici bir etkiye sahip olduğu inancıyla açıklanabilir (Cingöz; Santur, 1993: 6-9).

b) Şifa ve Sağlık Talebine Yönelik İnanç ve Âdetler:

- Hastalığı olanlar elbisenin bir parçasını gül dalına asarlar.

Hidrellez ateşine "Hastalıklar, kötülükler, dağlara taşlara olsun." diyerek taş atılır. Bu âdete ateş taşlama denir. 5 Mayıs gecesinin en yaygın uygulamalarından birisi de ateşin üzerinden atlamadır. Ateşten atlama yaz mevsimine çıkılmasını kolaylaştırdığı gibi insanların günahlarından arınarak hafiflik kazanmasını da sağlamaktadır. Bu uygulama arınmadır. Canlılığı, tehlikeye düşürecek kötülüklerden temizleyip kurtarmak amaçlıdır (Cingöz; Santur, 1993: 6-9).

c) Bereket, Bolluk ve Uğura Yönelik İnanç ve Âdetler:

Kapı, pencere, ambar ve yiyecek kaplarının ağzı açık bırakılır.

- İçinde para bulunan kaseler gül dalına asılır veya dibine bırakılır. Bu paralar ertesi gün alınarak cüzdanlarda saklanır ve yıl boyunca harcanmaz.

- Meyve vermeyen ağaçlar balta ile korkutulur.

- Un tahtasına un elenir, ertesi sabah unun üzerinde iz varsa Hızır'ın üzerinden geçtiğine, evden bolluk, bereketin eksik olmayacağına inanılır (Cingöz; Santur, 1993: 6-9).

d) Mal, Mülk ve Servet Talebine Yönelik İnanç ve Âdetler:

-Dileklerin kum, taş, tuğla, tahtadan örnekleri yapılır ve 5 Mayıs gecesi gül ağacının dibine bırakılır.

- Ev sahibi olmak isteyenler gül dalının altına ev maketi yaparlar.

- Para sahibi olmak isteyenler gül dalına para bağlarlar (Cingöz; Santur, 1993: 6-9).

e) Hıdrellez Günü Kaçınmalar ve İnanmalar

- Hıdrellez günü sağmal bir hayvanın önünden kötü bir kadın geçerse hayvanın sütünün kesileceğine inanılır.

- Hayvanların sütünün çok olması için Hıdrellez günü süt kaynatılmaz, gece kaynatılır.

- Hıdrellez günü boya, badana yapılmaz.

- Unların kurtlanmaması için maya yapılmaz.

- Hıdrellez günü evin bereketinin azalmaması, gelecek yıla kadar devam etmesi için ekmek, hamur, un gibi bereketin sembolü yiyecekler kimseye verilmez.

- Dikiş dikilmez, eğer dikiş dikilirse, dikiş dikenin o yıl çok yılan göreceğine inanılır.

- Çamaşır yıkanmaz, yıkanırsa dolu yağacağına inanılır.

- Un elenmez, elenirse o yıl çok sinek olacağına inanılır.

- Makas tutulmaz, tutulursa hayvanı olanların hayvanlarını kurtların kapacağına inanılır. Diğer bir uygulama da; makas ellenmez, dikiş dikilmez; yoksa doğacak çocukların dudaklarının yarık olacağına inanılır.

- Hamile kadının salıncakta sallanmasına izin verilmez. Verilirse dolu yağacağına inanılır.

- Kır a gidilmez, bahçe işi yapılmaz.

- Bu günde hastaların iyileşeceğine, hasretlerin kavuşacağına, gönüllerin birleşeceğine, küslerin barışacağına, uğursuzlukların biteceğine, kismetlerin açılacağına, bereketin artacağına, kısaca her özlemin giderileceğine inanılır.

- El işi yapılırsa ekşimikler kurtlanır.

- Hıdrelleze 5 hafta kalana kadar çarşamba günleri çamaşır yıkanmaz.

- Yünlü giyecekler güneşe çıkarılır.

- Yeşil ot, dal veya çimen koparılmaz.

- Eve kuru çalı-çırpı götürülmez.

- Geç kalkılmaz, yoksa kişinin kismetinin kaçacağına inanılır.

- Sabun ellenmez, çamaşır yıkanmaz. Sabun ellendiğinde eve sümüklü böcek vb. böceklerin geleceği; çamaşır yıkandığında, çamaşırların lekeleneceğine inanılır.

- Süpürge kullanılmaz; yoksa eve karıncaların gireceğine inanılır.
- Ekim yapılmaz; ekim yapılırsa o sene iyi ürün alınamayacağına inanılır (Cingöz; Santur, 1993: 6-9).

Hıdrelleze İlgili Diğer İnanmalar

- Gün doğmadan yazılan dilekler nehre veya suya atılırsa dileklerin kabul edileceğine inanılır.

-Sabah dua edilmesi, dilek ve temennilerde bulunulması, toplu olarak ailece yemek yenilmesi, Kuran kıraatı, sabah namazından önce kabir ziyareti yapılması gereken adetler olarak görülmektedir.

- Akarsuya, dilekler bir kağıda yazılarak bırakılır. İzmir ve çevresinde dilek kağıtları Hıdrellez sabahı denize bırakılmaktadır.

-Nişanlı çiftler arasında karşılıklı hediyeler gönderilir.

-Hıdrellez günü evler ilaçlanmaz. Nasip süpürülür inancı ile bazı bölgeler de evler süpürülmez.

-Kuru baklagiller bir torba içinde bahçede ağaçlara asılır. Hıdır Baba'nın kamçısıyla bunlara dokunması ve bereket getirmesi dileği tutulur. Buna benzer biçimde ev, araba, çocuk ziynet eşyası resimleri de yapılarak bahçeye muhtelif yerlere asılır.

-Hıdrellez günü, açların doyurulması, dargınların barıştırılması, üzüntülü olanların sevindirilmesine çalışılır.

-Hıdrellez günü kırlara gidildiğinde Hıdrellez azığını çalma adeti yaygındır.

-Hıdrellez akşamı dağlara bakılır. Eğer parlak ışık görülürse orada para, hazine bulunduğu inanılır.

-Hıdrellez günü gelen leylekler kirli olursa bolluk bereket olacağına inanılır.

-Hıdrellez günü beyaz kelebek görülürse şans ve kısmetin açık olacağına inanılır.

-Hıdrellez günü komşunun temelinden odun alınıp, onun ateşiyle süt pişirilirse bereket olacağına inanılır. Bu sütle bereket için ayran döğülür.

-Evde evlenmemiş kız varsa kısmeti kapanmasın diye Hıdrellez günü dışarıya kül atılmaz, süpürge süpürülmez.

-Hıdrellez günü ateş üstünden atlayan yılan görmez, onu yılan sokmaz.

-Taş altına iplik bağlanır dilek tutulur (Cingöz; Santur, 1993: 6-9).

c. Çiğdem Bayramı Törenleri:

Orta Anadolu'da baharın müjdecisi çiğdem çiçeğidir. Karlar erimeye başladığı zaman hemen tepelerde bu çiçek açmaya başlar. Şubat ayının ortalarından itibaren çıkmaya başlayan çiğdemleri toplamak için çocuklar ellerinde kazgıç (Yozgat) denilen ucu sivri değneklerle tepelere tırmanır. Topladıkları çiğdemleri bir iğde dalına veya karaçalı dalındaki dikenlere (Şabanözü) asmak suretiyle şehirde mahalleleri, köylerde evleri dolaşarak baharın geldiğini ev sahiplerine müjdeliler. Bu gezme sırasında toplanan armağanlar (yağ, bulgur vb.) bir evde toplanır ve çiğdem aşısı (çiğdem pilavı) yapılır. Bu aşının içine çiğdem çiçeği atılır. Çocuklar birlikte bu yemeği yerler. Toplanan paralar ise fakirler arasında paylaştırılır (Çay, 1991: 54).

Anadolu'da kutlanan bahar bayramlarından biri olan çiğdem bayramı büyüklerin, erkeklerin göreneklerinden kovulmuş olmakla beraber, çocukların, kadınların, genç kızların yani gelenekleri daha uzun zaman koruyan ortamların kültür alanında devam etmektedir. Çiğdem töreni, çocukların oyuna dönüşmüş bir çeşit bayramları sayılabilir. Onun günü kesin belli değildir. Çiğdem çiçeğinin çıktığı zaman bayramın günü oluyor. Bu çocuk bayramının bazı yerlerde "çiğdem bacası" ya da "baca pilavı" diye adlandırılmasının sebebi, toplu yemeğin evlerin damlarında yenmesidir (Boratav, 1997: 219).

d. Koç Katımı Törenleri :

Bozkır hayatı yaşayan ve hayvancılıkla uğraşan toplumlar için iklim ve coğrafya özelliklerine dayalı olarak Kışın zorlu olduğu yörelerde ağıllarda dam altında beslenen küçük ve büyükbaş hayvanların dışarıya salınma zamanını belirlerken, kış mevsiminin daha ılıman olduğu yörelerde yaşayıp "yaylak ve kışlak" sistemine göre kışın geçirildiği "kışlak"tan baharın ve yazın geçirileceği "yaylak"a, yaylalara göçün başlangıcını belirlemektedir. Dahası, göreceli olarak kışın daha da mutedil olduğu yerlerde "döl dökme" yahut yavrulama döneminin başlangıcını işaretlemektedir (Çobanoğlu, 2009, C.3:1093-1111)

Koç katımı tarihi, bölgeden bölgeye değişmekle birlikte araştırma bilgilerine göre koç katımı tarihi 1 Ekim ile 20 Kasım arası olarak kabul edilmektedir. Katım tarihinden bir buçuk, iki ay önce koçlar sağmal sürüsünden ayrılır. Koç katımının ilk gününde çobanlar süslenmiş olurlar ve kınalanmış koçları dışı koyunlara salarlar ve bazı yerlerde düğünlerde olduğu gibi hocalar dualar okurlar (Boratav, 1997: 212).

Koç katımı, kapsadığı birtakım töreler, inanışlar ve büyüklük işlemlerle de ayrı bir önem taşıyor. Koç katımından önce koçların üstüne erkek

çocuk bindirilirse döl zamanı erkek kuzu, kız çocuk bindirilirse dişi kuzu doğacağına (Kars, Malatya, Tokat); koçlar katıma götürülürken yolda erkeğe rastlanırsa dişi olacağına; koç katımından sonra çoban boy abdesti alması gerekirken almadan sürünün içinde gezerse, doğacak kuzuların sakat olacağına inanılır (Ayaş / Ankara) (Boratav, 1997: 212). Kars çevresinde sürüye katılan ilk koç kara koyun ile ilgilenirse o yılın hafif geçeceğine, ak koyun ile ilgilenirse karnı erken yağacağına ve kışın ağır geçeceğine inanılır. Yine Kars ve çevresinde koç katımı sırasında eve gelen ilk gelin koça bindirilirse doğacak çocuğun erkek olacağına inanılır (Kalafat, 1995: 117).

e. Saya Gezme (Davar Yüzü) Törenleri:

Saya; koyunların döllemesi günü yapılmakta olan şenliğe verilen isimdir. Kuzular o gün ana kamında canlanmış, hayat bulmuştur. Bereket ile ilgili bu şenlikler bayram niteliği taşımaktadır. Doğu Anadolu yöresinde, hayvancılıkla uğraşan hemen her ilde döl alma ile ilgili şenliklerin yapıldığı ve bu önemli günün kutlandığı görülmektedir. Döl almanın bereketli olması için yapılan bu şenlikler, ilk insanların kutsal olarak bilinen varlıkları memnun etmek için yaptıkları törenlerin kalıntısıdır (Kalafat, 2006: 191-192).

Tarım ve hayvancılık ile uğraşmakta olan topluluklar seyirlik oyunlarını ve törenleri genellikle tabiattan almışlardır. İlk insanların üretim ve tüketim ilişkilerinde bitkiler ile hayvanların belirleyici ve yönlendirici rol oynamaları, bu insanların düşünüş ve inanış biçimleri ile ayin ve törenlerini de bu çerçevede düzenlemelerine neden olmuştur. İnsan ve hayvan ilişkilerinin sonucu olarak ortaya çıkmış, çok eski devirlerden itibaren Türklerin ata yurdu Orta Asya'da yaşatılan ve Anadolu'da kurulan yerleşik medeniyette varlığını sürdüren törenlerden biri olan saya geleneği, bünyesinde barındırdığı dramatik unsurlar nedeniyle seyirlik oyunlar, özellikle köy seyirlik oyunları ile ilgili araştırmalara konu olmuştur. Saya; yılın belirli günlerinde gerçekleştiriliyor olması ve kalıplaşmış birtakım davranışları içererek sevinç ve coşku ile kutlanıyor olması gibi çeşitli nedenlerden ötürü bir çeşit bayram olarak kabul edilmiştir (Düzgün, 2005: 24).

Saya, halk ağzında gebe koyunların karnındaki yavru yüz günlük olduğunda çobanların yaptığı törendir. Saya, özellikle köylerde, küçük ve büyük baş hayvanların yavru lamaya başlayacağını, kış mevsiminin yarıldığını müjdelemek; Allah'tan bolluk ve bereket dilemek amacı ile genellikle gençlerin ve çocukların köydeki evleri dolaşmalarına verilen addır. Yöreden yöreye değişim gösteren saya gezme töreni genellikle köylerde, köyün gençleri tarafından çeşitli kıyafetlerle ve eşyalarla kılık değiştirilerek yapılır (Albayrak, 2004:457).

Teknolojik gelişmelerin olumsuz etkilerine rağmen; "Saya" mevsimlik bayramlardan biri olarak Türkiye'de hâlâ varlığını korumaktadır. Saya bayramı, koç katımından yüz gün sonra kutlanır ve bu törenlerde bir

takım dramatik gösteriler sunulur. Bu inanç; bir kuzunun anne karnında yüz gün süren macerasının, canlı doğum ile neticelenme ihtimalinin yüksek olması ile ilgilidir (Düzgün; 2005,28).

Saya törenlerinin ortaya konulma zamanı ile ilgili olarak; bahar mevsiminde koyunların yavrulanması, yaylaya göç etme esnasında, koyun kırkımı ve kış mevsiminin sonu ve yaz mevsiminin başlangıç zamanı gibi bilgiler verilmektedir. Bu törenler için yüzüncü günün seçiliyor olması; anne karnındaki kuzunun canlı doğma ihtimalinin yüksek olması inancı ile alâkalıdır (Düzgün, 2005:26).

Anadolu'da sayanın kutlanmasında dramatik gösterilerin yoğun olduğu görülür. Saya törenlerinde; oyuncuların yüzlerini boyamaları, yünlü ve kılı elbiseler giyerek koyun, ayı, tilki gibi hayvanları taklit etmeleri, gelinin kaçırılması ile birlikte oyunculardan birinin ölmesi oyunlara dramatik nitelik kazandırmaktadır. Saya törenlerinde sunulan oyunlarda en çok rastlanan motifler; kız kaçırma ve ölüp dirilme motifleridir (Düzgün, 2005:27-28).

Bugün Anadolu'da hayvancılıkla ilgili pek çok tören, gelenek vardır. Koç katımı, döl dökümü kutlamaları, ilk sağım törenleri, kırkım törenleri, göç kutlamaları vb. törenler Anadolu'daki hayvancılıkla ilgili törenlerin çeşitli isimlendirilmeleridir. "Koyunun yüzü" de bu hayvancılıkla ilgili tören ve geleneklerden biridir ki Anadolu'da daha çok "saya" olarak adlandırılmaktadır. Türklerde koyunun doğumu ile ilgili şenliklere "saya", "saya bayramı", bu şenliklerde türküler söyleyen ve baytar çoban sayılan kimselere de "sayacı" denilir (Türk, 2002: 249, 500).

Koç katımından yüz gün sonra, kuzunun anasının kamında canlandığına, tüylerinin çıktığına inanılır ki bu yüzden bu güne "davar yüzü" ya da "koyun yüzü" denir. Saya bayramı koç katımına göre daha canlı eğlencelere sahne olur. Bu gösteriler gece düzenlenir ve şu bölümlerden oluşur:

a) Çobanlar ile onlara katılan çocuklar ve delikanlılar garip kıyafetler giyerek kapı kapı gezerler ve sayacı tekerlemeleri söyleyerek yiyecek ve bahış toplarlar.

b) Kimi yerlerde bu gezme sırasında basit senaryolu bir oyun oynanır. Oyunun Arap ile ihtiyar diye iki kişisi olur ve bunlar dövüşürler. İhtiyar ölmüş gibi yapar; ağzına yiyecekler verilerek diriltilir.

c) Evden eve gezmeler sona erince sayacılar topladıkları yiyecekleri yerler ve geç vakitlere kadar çalıp oynarlar, eğlenirler (Boratav, 1997: 213).

f. Döl Müjdesi Törenleri:

Çobanlık bayramları zincirinin bu halkasındaki töre ve törenler üzerinde bilgilerimiz, ötekilere göre daha azdır. Beş aylık bir süreye yayılan çoban bayramlarının bu son kesimi, sayadan elli gün sonra, koyunların kuzu-

lamaya başladığı günlere rastlar. Kuzuların doğması olayı bazı törenlere yol açıyor ve bu olayla ilgili birtakım töreler de gözetiliyor; ama elde edilen bilgilere göre bunların bayram niteliğinde bir yoğunluk gösterdiği söylenemez (Boratav, 1997: 215).

Malatya, Kars, Erzincan yörelerinde kuzular doğduğu zaman çobanlar ev ev dolaşarak sürü sahiplerinden hediyeler toplarlar. Doğan ilk kuzuları köye getiren çobana bahşiş verilir. Malatya'da döl zamanı yaklaşınca çoban sürüyü köyün yakınında bir yerde otlatır; kuzuların doğduğu haberini sürü sahiplerine bir haberci aile bildirir. Koyun sahipleri çobana yemiş, çerez gibi türlü yiyecekler (dölcek) götürürler. Kuzular çoğalıp da dölcek yığılınca çoban akşam köye iner, çocuklara bunları dağıtır (Boratav, 1997: 215).

g. İlk Saban İzi Törenleri :

Bu gelenek Türk dünyasında oldukça yaygındır. Kırım Türklerinde bu bayrama "saban toy", Orta Asya Türklerinde "cuftbaroron", Tunceli'de "çift gömesi", Kars'ta "çift çıkarma" gibi adlar verilmektedir. Dobruca ve bölgesinde ilkbahar ekimi, kasımın 110. günü yani şubatın 26'sında yapılmaktadır. O gün gruplar halinde tarlaya çıkılır. Ekimden önce birtakım törenler yapılır. Tarlaya şarkı söylenerek girilir. Arabaları çeken at, eşek, katır gibi hayvanlar süslenir. Davullar zurnalar ile en hareketli şarkılar çalınır. Önceden kararlaştırılan yere gelindiğinde köyün ileri gelenlerinden birisi sembolik olarak sabanla yere bir iz açar, birkaç avuç buğday serperek, mahsulün bereketli olmasını diler. Sabanın açtığı izde köyde yapılmış oldukça büyük ekmekler döndürülür ve bunlar daha sonra sofrada yenir. Daha sonra herkes birbirini tebrik ederek bereket diler (Çay, 1991: 55).

Kars'ta nisan-mayıs aylarında sabanı ilk defa toprağa vurma töreni yapılmakta olup "çift çıkarma" olarak bilinmektedir. Töreni düzenleyen aile reisi köy ihtiyarlarından çift çıkarma gününün tespit edilmesini ister. Daha sonra köyün ihtiyar kadınları bu evde toplanarak imece usulü ile yufka açarlar, ekmekler pişirirler. Tören günü öküzlerini alan halk tören yerine gider. Gençler tepsiyle törene katılanlara ekmek dağıtırlar. En yaşlı olan kişi iki adet çiğ yumurtayı öküzlerin alnına vurarak kırar. Öküzlere de çift ekmeğinden yedirilir. Bu arada herkes "Allah kabul etsin, bereketi bol olsun." diyerek dualar okur. Tarla sürme ile birlikte hasat zamanında da Kahramanmaraş'ta tören düzenlenmektedir (Çay, 1991: 57).

h. Göç (Yazlak- Kışlak) Törenleri :

Yörükler kışlaklarını bırakıp toplu olarak sürüleriyle birlikte yaylaya çıkarken bayram niteliğinde gösteriler düzenlerler. İkinci konakta yatırırları ziyaret, birlikte yemek yeme; son konakta yani asıl sürülerin otlaklarına varılınca nişan atma, güreşler, yarışlar düzenleme, "cingıldak" kurup eğlenme

gibi etkinlikler yapılır (Boratav, 1997: 218). Bu törenler göç bayramları olarak kabul edilir.

Konar-Göçer Yörüklerin-Türkmenlerin Yayla Göçü Törenleri: (Artun,1996:25-62).

Yörükler yaylaya genellikle Mayıs ayı içerisinde göçmeye başlarlar. Oba reisleri ve erkekleri göç başlamadan bir müddet önce toplanarak göç gününü kararlaştırırlar. Bunun Hidrellezden önce olmasına özen gösterilir. Göç, salı ve cuma günleri yapılmaz

Göç öncesi kutsal yerler ziyaret edilir, kurban kesilir. Birlikte kurban eti yenilir. Köy içindeki komşuların elleri öpülür, helâlleşilir. Yayla dönüşü de kurban kesilir. Aynı yaylalara gidecek obalar da birbirleriyle helâlleşirler. Ziyaret edilen yadır, türbe gibi kutsal yerlerde bolluk, bereket dlenir.

Göç yükü, yaylada kullanılan araç gereçlerdir. Göç öncesinde karaçadırlar onarılr veya eskiyen bölümleri yenilenir. Göç yükü olarak şunlar sıralanabilir: Kilim, keçe, minder, halı, yastık, süt-peynir ve yağ üretiminde kullanılan her türlü kap kacak, giyim eşyaları ve bulgur, şeker vb. gibi erzaktır. Bunların yanı sıra hayvancılık gereçleri, ekmek sacı ve hamur teknesi yaylaya çıkarılır.

Göç öncesi hayvanlarla ilgili hazırlıklar tamamlanır. Kuzular süttten kesilir. Kuzular koyunlardan ayrılarak otlakta otlamaya alıştırılır. Sürülerdeki hayvanların işaretleri tamamlanır. Hayvanlar aşılır. Yörük göçünde develerin süslenmesine özel bir özen gösterilir. Develere çeşitli çanlar asılır. Buna develerin çanlanması adı verilir. Bu çanlar çeşitli adlar alırlar. Devenin ön bacaklarının üstüne asılan en büyü çana "Gübüdük", bunun üst kısmına asılan çana "Kös", yuların iki yanına asılan çanlara "Kulak" adı verilir. Develere göç eşyaları yüklenir, üzerine kilimler örtülür ve kolonlarla bağlanır. Yağmurlu havalarda devenin yükünün üstüne keçe atılır.

Göçte kullanılan taşıma hayvanlarının başında deve ve katır gelir. Her ailenin kendi yükünü taşıyacak kadar hayvanı vardır. Yaşlıların ve çocukların dışında Yörükler, göçü yürüyerek tamamlarlar.

Kadınlar, yayla göçü öncesinde yoğun bir hazırlığa koyulurlar. Kendilerinin dokudukları bezlerden şalvarlar dikerler. Erkekler yayla göçü için şehre inerek gerekli alışverişi yaparlar. Her aile bol bol yiyecek ve içecek hazırlamaya koyulur. Yörüklerin başlıca yiyecekleri çökelek, söğüş, ballı yufka, kavurma, peynir, yufka ekmeği, süzme yoğurt vb.dir. Göç için kurutulmuş incirin pekmez içine batırılmasıyla elde edilen "kak" yapılır. Bol miktarda yufka ekmeği hazırlanır. İçine helvalı arpa kavurması konan yufka ekmekli göç çöreği pişirilir. Buğday, mısır ve nohut haşlamasıyla yapılan "evtik" hazırlanır.

Göç öncesi erkeklerin hazırlıkları da yoğundur. Eksikler alınır. Yiyecek maddesi olarak darı, kuru bakla, bulgur, peksimet, top şeker vb. satın alınır.

Erkeklerle haba (aba), menevrek (benevrek) dikmek için yünler dokunur. Diz ile topuk arasını örten tozluk örülür.

Göç sırasında koyunların başına erkekler, kuzuların, oğlakların başına da çocuklar ve genç kızlar geçer. Derlenme, toparlanma bitince yükler tutulmaya başlar. El ıstarında dokunmuş çuvallara yiyecekler yerleştirilir, denkler çatılır. Yük tutma işini idare edenler obanın en yaşlı kocakarı ve nineleridir. Onların izni olmadan çuvallara bir şey yerleştirilemez. Derlenme toplanma işi en eski törelere uygun bir biçimde düzenlenir.

Gelinler yeni elbiselerini giyerler, yetişkin kızlar altınlı feslerini kaşlarının üstüne eğerler. Sıra katarbaşı kızın seçilmesine gelir. Oba başı bir kızı seçer. Bu evlenme yaşına gelmenin simgesidir. Katarı çekecek olan maya, kilimler, halılar ve örnelerle süslenir. Onu güdecek olan kız, başını güzel bir tozakla donatır, fesini hotozlatır, eline süslenmiş hayvanın yularını alarak göçün başında yürür. Gün doğmadan obanın ihtiyar ağası katarı kılavuz olmak için hayvanını koşturarak öne geçer ve o gece konaklanacak yeri bulur (Yalman, 1977:181-185).

Göç süresi yaklaşık 10-20 gündür. Göçler genellikle iki aşamalı olarak yapılmaktadır. Çobanlar önden sürülerle gider. Arkadan eşyalarla beraber oba mensupları yürürler. Ana yollardan uzak, hayvanların otlayabileceği bir göç yolu seçilir. Sürülerle insanların arası fazla açılmaz. Süt ve peynir üretimi göç boyunca sürdüğü için sürünün sağılması gerekmektedir. Yükle- nen develer arka arkaya bağlanır. Yürüyüş kolu tek sıradır. En önde "lök" veya "keserek" cinsi deve bulunur. Develerin önünde at, katır bulunur. Yedi devenin bir araya gelmesiyle bir katar oluşur. Katarı ailenin büyüğü, yeni gelin veya ailenin gelinlik kızı çeker. Ailenin fertleri katarın iki yanında yürürler. Alanya yörüklerinde de yayla göçünün hemen hemen aynı olduğunu öğreniyoruz.

Yörük obaları kendilerine tahsis edilen yaylaların dışındaki yaylaları da kiralarlar. Obadakiler bu yayla kirasına hayvan sayısına göre katılırlar. Kısa süreli konaklamalarda çadırlar kurulmaz, yalnızca gerekli eşyaların denkleri çözülür, yük hayvanları dinlendirilir. Yayla göçü âdetlerinin Şavaklı Türkmenlerinde benzer bir biçimde sürdüğünü öğreniyoruz (Kutlu, 1987:338). Yaylaya yapılan göçlere "çıkış", yayladan kışlağa yapılan göçlere "dönüş" adı da verilir. Dönüşte göç süresi yüksekte alçağa inildiği için daha kısa sürmektedir.

Göç süresinde çalıdan yapılan geçici ağılarda süten kesilmeyen kuzu ve oğlaklar süt emerler. Göçte katılanlar yemeklerini yiyip dinlenirler. Göç sabah gün ağarmasıyla birinci konak yerinden ayrılır. Yazın geçirileceği

son durak yerine “baş yayla” adı verilir. Göç süresince çeşitli eğlenceler düzenlenir. Gençler güreşirler. Yörükler arasında çadıra inen konuklara yemek yedirmek adettir. Yemek yemeyen konuga hoş gözle bakılmaz.

Ekonomik nedenlerle süt, peynir üretimi dayanışma gerektirdiği için yakın akrabaların, komşuların birleştikleri görülmektedir. Bu grup yerleşim merkezindeki hane, hayvan ve çadır sayısını belirlemektedir. Genellikle haziran ayı başında baş yaylaya yerleşilir. Hayvanların yünü yayla dönüşü satılır, kalan yün kışın eğrilir, boyanır ve kilim, heybe, çuval olarak satılır.

Yörüklerde dokumacılık en temel işlerden biridir. Her kadın boş zamanında mutlaka istarının ve çulhasının başına geçer ve obasına gerekli olan şeyleri dokur. Bir kısım dokumalara “istarlık”, bir kısmına da “çulhalık” denir. Gömlekten çuvala kadar her şeyi kendileri dokur ve hiçbir şeyi satın almamaya çalışırlar (Yalman, 1977:246).

Yörükler heybeleri güzel ve renkli nakışlarla süslerler. Heybeler yün veya pamuktan yapılır. Giydikleri çorap ve eldivenlerinin yünlerini koyun yününden kendileri üretirler. Koyunların yünleri bir ırmak veya çayda yıkandıktan sonra kurutulup el tırağında kabartılır. El kirmenlerinde veya el çıkırıklarında yün ipliği haline getirilip kök boyaları ile boyanır. Meyve kabukları ve ot kökleri kaynatılıp boyası çıkartılır. İpler bu sulara batırılıp çeşitli renklere boyanır. Bu boyayı elde etmek için nar kabuğu, ceviz kabuğu, karpuz, meşe pelidi, saman döngeli, soğan kabuğu kullanılır.

Bu ipler istar denilen tezgâhlarda dokunur. Sığır derisinin sırt kısmından çarık yaparlar. Su taşımak, pekmez koymak ve peyniri saklamak için derileri tulum şeklinde çıkarıp kullanırlar. Bunlara su tuluğu, pekmez tuluğu, peynir tuluğu adları verilir.

Dokuma ipliği kirmen denilen aletle yün eğirerek elde edilir. Kirmen eğirmek şu şekilde olur. Ucunda sivri çiviler olan uzun bir tahta vardır. Bunun adı “kıldırak”tır. Kıldırağa yünler atılır, sulanarak çekilir. Fital haline gelen yünler ip haline getirilir. Keçi kılları istarda dokunur. Koyun yününden yapılan iplikler de çulfalıkta dokunur. İstarın alt ve üstte iki direği vardır. Ortasında da çekici direği ve “gelen-varan” adı verilen bir aleti vardır. İstarda savan, çul, heybe, kilim ve çuval dokunur.

Yörükler, suyun ısınmasını önlediği için çam ağacından oyma sürahi yaparlar. Buna çam bardak adı verilir. Ayrıca oyma kaşık, akçamdan küfe yaparlar.

3. YEREL TÖRENLER - TOPLANTILAR

a. Helva Sohbetleri

Helva sohbetleri kış gecelerinin bir eğlence türü olarak uzun yıllar yaşamıştır. 18. yüzyılda Sultan III. Ahmet'in padişah ve Damat İbrahim Paşa'nın sadrazam olduğu yıllarda bu eğlenceler kış gecelerinin gözde

toplantılarıdır. Toplantılara şairler, edipler ve her sınıf sanatkâr katılırdı. Bazen bizzat padişahın sarayında da helva sohbetlerinin düzenlendiği olurdu.

Anadolu'da özellikle uzun kış gecelerinde yenen helvanın ardından sürdürülen "helva sohbetleri" ünlüdür. Tekkelerde de "ihya geceleri" adı verilen kutsal gecelerde helva yemek âdetidir.

Ramazan günlerinde helva sohbetleri yapılırdı, iki gece devam ederdi. Birinci gece, şehrin ileri gelenleri çağırılırdı. Ertesi gece de, şehrin ticaret yapanlarına, esnafına, çiftçisine ikinci bir parti olarak helva gecesi yapılırdı. Helva yenmezden önce, hocalar dualar okurdu. Akşam üzeri mutfakta büyük kazanlar içinde helva yapılır sofraya getirilirdi. Herkes oturur, görüşmeler yapılırken, saz ustaları şarkılar söylerdi. Oyunlar oynanır, taklitler yapılır, yapmayana ceza verilirdi. Sonra helva gelir, herkes oturur, helvasını yer, sonra tekrar salona gelinir, salonda kahve ocağı kurulur, kahveler içilirdi. Giderken herkese evine götürsün diye kese kâğıda helva konulurdu. Bu geceler yılda birkaç kez tekrar edilirdi. Helva geceleri dargınlıkları ortadan kaldırmak, samimiyeti daha pekiştirmek için yapılırdı.

b. Âmin Alayları

Âmin alayı; Osmanlı döneminde okula yeni başlayacak olan çocuklar için düzenlenen törendir. Âmin alayı töreni halk arasında "bed'-i besmele cemiyeti" olarak da adlandırılmıştır. Âmin alayı genel olarak kandillerde, pazartesi veya perşembe günleri düzenlenirdi. Âdete uygun olarak, okula yeni başlayacak olan çocuğun ailesi bir gün önceden mektebin hocasına haber gönderir, çocuklarının okula başlayacağını bildirirdi. Okula başlayacak olan çocuğun ailesi önce oturdukları evi temizler, daha sonra ailece hamama gidilirdi. Ertesi gün çarşıya gidilerek çocuk için gerekli olan eşyalar, giysiler alınırdı. Adına tören düzenlenen çocuğun ailesi eğer tanınmış bir aile ise komşu okulların hocaları ile öğrencileri de törene davet edilirdi. İstanbul'da oturan ailelerin okula yeni başlayacak olan çocuğu tören öncesinde ailece sabah erkenden kalkarak Eyüp Sultan'a götürüp hep birlikte dua etmeleri âdettendi (Albayrak, 2004, 15 ; Öcal, 1991, 63).

İlk olarak ne zaman ve ne şekilde başladığı kesin olarak bilinmeyen bu tören için haber gönderilmiş olan hoca, törenin yapılacağı gün çocukları sıraya dizer, önde bulunanlar yüksek sesle ve koro halinde ilâhiler okuyarak, arkadakiler de beyit aralarında " âmin! " diye bağırarak neşe içerisinde çocuğun evine gelirlerdi (Öcal,1991: 63).

Okuldan eve doğru hareket eden âmin alayı eve yaklaşırken çocuk kapıda bekletilir, âmin alayı eve geldiğinde hoca dua eder, arkasından herkes "âmin! " derdi. Okula başlayacak olan çocuk, okula gitmek için âmin alayını beklemek üzere evin kapısına çıktığında ilâhîciler dua ederdi. Çocuk, önceden süslenerek özenle hazırlanmış bir arabaya veya " midilli " denilen küçük ata bindirilir, ilâhîye devam edilerek yola çıkılırdı. Çocuğun

ailesi ile davetli olanlar ve halk kafilenin arkasında giderler, şehrin sokaklarında bu şekilde bir süre dolaşarak çocuk mektebe getirilirdi. Eski-den okula başlayan çocuklar için uğur sayılan, önemli bir yere sahip olan bu tören, kandil günlerine denk getirilir, iki kutlama bir arada yapılırdı. Osmanlı eğitim sisteminde yapılan bu tören geleneksel ve toplumsal açılardan önemli bir coşku aracı olarak çok işlevsel bir konuma sahiptir. Osmanlılar uzun yıllar boyunca eğitim sistemlerinde bu töreni uygulamışlardır (Öcal,1991:63).

Âmin alayı, kimi zaman da sokaklarda bir müddet dolaştıktan sonra çocuğun evine gelir ve ilk ders orada verilmek sureti ile tören tamamlanmış olurdu. Tören sonunda çocuğun ailesi tarafından hazırlanmış olan yemekler yenir, hocaya, kalfaya çeşitli hediyeler verilir; ilâhiler söyleyen ve âmin alayına katılan bütün çocuklara hediyeler verilir, harçlık dağıtılırdı. (Öcal; 1991, s.63).

ON BİRİNCİ BÖLÜM

İNANIŞLAR

Halk inancı, kişiye ya da toplumca, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesidir. Halkbilimi, belli bir toplumun eski dinlerinden miras alıp, yaşadığı çağdaki yeni dininde, yaşam şartlarının gerektirdiğince yeni biçimler, yeni içerikler, yeni anlatışlarla oluşturduğu inanışlarla ilgilenir. Halk inanışları din, ahlâk kuralları gibi kesinlik ve katılık taşımazlar ve yerden yere, topluluktan topluluğa değişiklikler gösterirler (Boratav, 1997: 7).

Halk inançları toplumun kabul ettiği ilahi dinin hükümleri ve öğretileri dışında kalan; fakat halk arasında yaygın bir şekilde yaşatılarak bir sonraki nesle aktarılan inanmalardır. Toplumlar hayatlarını derinlemesine etkileyen, âdet, inanç ve geleneklerini yeni bir dine veya kültüre girdiklerinde bırakmazlar ve yeni dinin, kültürün özelliklerine eski âdet, inanç ve geleneklerini uydurmaya çalışırlar. Halk inanışları toplumsal hayatımızda teknik gelişmelerden, evlenmeye, doğuma, ölüme, sosyal hayatımıza kadar her türlü etkinlikte yer almaktadır (Kılıç, 2001: 415).

İnsanoğlu yüzyıllardan beri çok şeye inanma ihtiyacı duymuştur ve inandığı şeyin mantıklı olmasını önemsememiştir. O, gördüğüne, duyduğuna, yetişme sürecinde çevresinden edindiği halk kültürüne bağlı kalarak, inancından ödün vermeksizin inanmıştır. İnsanoğlu için inanmanın mantığı değil, inanmanın verdiği mutluluk hep ön planda yer almıştır (Yardımcı, 1993: 279). Bugün birçok kişinin “batıl” olarak adlandırdığı halk inanışlarına kültürel düzeyi ne olursa olsun birçok insanın yaygın olarak inandığı bir gerçektir. Örneğin; bugün yaygın olarak ağaçların yapraklarının geç dökülmesi sonucunda kışın geç geleceğine inanılır. Bunun gibi halk, birkaç örneğini gördüğü olayları inanç haline getirerek onu yıllarca sürdürmektedir. Bu inançlar daha çok korktukları bir doğa olayı etrafında oluşmaktadır ve o doğa olayını olağanüstü bir şekilde düşünmektedirler. Örneğin; yağmurlu havada eşiğin üstünde oturulunca yıldırım düşeceği inancı oluşturarak günümüze kadar taşımıştır. Bu olayın bilimsel bir açıklaması olmasa bile, halk bu olaya birkaç kez tanık olmuşsa, eşiğe yağmurlu havada oturmamak inanca dayalı bir davranış oluvermiştir. Halkımız pek çok şeyde olduğu gibi inançlarında da dini, ahlaki duygularından ve tecrübelerinden faydalanmıştır (Yardımcı, 1993: 321).

Türk toplumu binlerce yıllık tarihinde, çeşitli dinlere ve kültürlere girmiş ve bu dinlerin ve kültürlerin etkisi altında kalarak İslâmiyet’e girdikten sonra da eski dinlerin, kültürlerinin etkilerini sürdürmüşlerdir. Gerek yazılı kaynaklarda gerekse sözlü bilgilerde halk inançları konusunda Anado-

lu'nun değişik yerlerinde önemli benzerlikler bulunmaktadır ki bu, Anadolu topraklarında yaşayan insanların aynı tarih ve kültüre sahip olduklarının bir göstergesidir (Kılıç, 2001: 416).

Halk inanışları ile ilgili değişik tasnif çalışmaları yapılmıştır. Bu tasnifleri belirleyen en önemli özellik derleme çalışmalarında elde edilen malzemelerdir. Halk inançlarımızı aşağıdaki başlıklar altında verebiliriz:

1.Tabiat Olaylarıyla İlgili İnanışlar

Bir tabiat olayının yerler ve topluluklara göre, çoğu kez aynı bölgede bile, birbirinden çok farklı, kimi de çelişkili inançlar yarattığını birkaç örnekle belirtelim. Yağmur yağarken aynı zamanda güneşin parlaması türlü türlü yorumlanır :

1) Cennette ya da gökyüzünde geçen olayların belirtileri: “Melekler evleniyor”; “Muhammed’in düğünü oluyor”, “Huri kızları halı dokuyor”.

2) Yeryüzünde olup biten şeyler : “Tilkiler evleniyor”, “Dişi geyik doğuruyor”; “Kurtlar evleniyor”; “Kurtla ayı evleniyor”; Horozlar evleniyor”; “Yılanlar padişahlarının (Şah-ı maran) yasını tutuyorlar”.

3) Uğurlu, kutlu, bereketli olayların belirtileri : “Hacet kapıları açılıyor”, “Ekinlerde bereket olacak”, “Koyun sürüleri için hastalısız bir yıl olacak”, “Savaş sona erecek, barış olacak”, “Düşmanlar yenilgiye uğrayacak”, “Mantar çok bitecek”.

4) Uğursuz, mutsuz olayların belirtisi : “Mahsul az alınacak, kıtlık olacak”, “Kış uzun olacak”, “Kuzular çok ölecek”, “Kadınlar çok kız doğuracak”, “Savaş olacak”, “Dünyaya bir yıldız düşecek”, “Büyük bir kimsenin başına konmuş kuş onu didikliyor” (Boratav, 1997: 45).

Yağmurun, yılın belli bir ayında düşmesinde bereket olduğuna inanılmasını, sadece bu ayın, toprağın en çok su beklediği zaman olmasıyla açıklamamak gerekir; nitekim Nisan yağmuru bereketli sayıldığı gibi, incilerin onun damlalarından meydana geldiğine de inanılır. Gene nisan yağmuru altında ıslanmaktan sakınmamak, kaçmamak gerektiği söylenir; o insanın saçlarını güçlendirir, gürleştirirmiş (Boratav, 1997: 46). Nisan yağmuru zemzem suyu gibidir, uğurludur. Nisan yağmurunda ıslanmanın insana sağlık vereceğine de inanılır. Şeytan düğün ederken (Nisan yağmuru) yağmurun altında duranları cinlerin alıp götürceğine de inanılır (Durdu, 2004: 8).

Gök gürlerken ambarlara vurmak, bu tabiat olayının bereket gücüne bir işaret olsa gerektir. Antalya Yörüklerinin bir inanışına göre ise gök gürlemesi gökte meleklerle zebanilerin dövüşleri sırasında değneklerinin çıkarıldığı sestir (Boratav, 1997: 46). Gök gürlediğinde demir ısırmak uğurlu sayılır. Gök gürlediğinde bir bıçak dama atılır. Şimşek çaktığında ise yere bıçak saplanır (Durdu, 2004: 8-9).

Dolunun ilk yağdığında birkaç tane dolu yemenin sağlığa iyi geleceğine inanılır. Dolunun kesilmesi için avluya bıçak, sacayağı atılır. İlk dolu yağdığında adı Mehmet olan çocuk ya da anasının ilk oğlu doluyu bıçakla ikiye ayırır (Durdu, 2004: 8-9).

Ebemkuşağı (eleğim-sağma) birçok yerlerde Fatma Ananın kuşağı diye adlandırılır; onun altından geçenin, kızsaa oğlan, oğlansa kız olacağına inanılır (Boratav, 1997: 46).

Martın 22'sinden (eski martın dokuzundan) başlayarak bir haftanın günlerinden birini seçip, o gün havanın güzel olup olmadığına göre bütün yılın uğurlu, hayırlı ya da uğursuz, kötü olacağını yorumlama işlemi de baharın ilk günlerinin bir çeşit fal aracı olarak kullanılabileceği inancına dayanır (Boratav, 1997: 46).

Yılın belli mevsimleriyle ilgili kimi inanışlarda aylar canlı varlıklar gibi düşünülmüştür. Bir inanışa göre, nisan gelince sıcağa kavuşup da martla alay eden koca karıya mart kızmış, şubattan bir gün almış; soğuk, fırtına geri gelmiş, koca karı da küstahlığının cezasını bulmuş. Mart içinde havayı yeniden kışa çeviren bir güne "koca karı fırtınası" denmesinin sebebi bu imiş. Anadolu'da yaygın, bir türlü şakaya dönüşmüş eski bir âdet de, eski martın birinde "mart içeri pire dışarı" (ya da "mart bize pire size") sözlerini söyleyerek, evin tozlu eşyalarını başkalarının evine doğru silkelemek, ocaktan alınan külleri, önce davranarak, komşunun kapısına yığmaktır; bu işlemin, bütün yıl boyunca evi pireden, tozdan, pislikten koruyacağına inanılır (Boratav, 1997: 46). Martın birinci günü eve dışarıdan kimsenin girmesine izin verilmez, dışarıdan biri girse buzağların, kuzuların öleceğine inanılır (Durdu, 2004: 9).

Kastamonu'da da sam rüzgârı (bahar yelleri) estiği zaman dereye gidip yıkanılmaz, yıkanıldığı zaman vücudun "alaş" olacağına inanılıyor. Bu sayılı günlerde demir borudan geçen sudan yıkanılır. Bu aylarda güneş sıcaklığıyla ısınmış sudan yıkanılmayıp, dereye veya denize giren boynuna çivi asar. Bazıları bu günlerde bir hafta süreyle bahçe bile sulamazlar (Abdülkadiroğlu, 1997: 171).

2.Canlı Varlıklarla İlgili İnanışlar

Canlı varlıklarla ilgili inanışlar grubuna kadınlar-erkekler-çocuklar ile ilgili inanışları alabiliriz.

İnsanın ilk yaradılışı ile ilgili halk arasında birçok inanış olduğu gibi yaradılışın varlıklarından biri olan insan üzerine de birçok inanış vardır. Bunların birçoğu gene İslâm dini öğretilerine uyar. İnsan yaratılmışların en şerefliisidir; ona bütün melekler secde etmişlerdir vb. Bununla birlikte bazı

inançlar, halkın düşüncesinde, dini niteliklerini genişletip zenginleştirmişlerdir (Boratav, 1997: 25).

Astroloji bilgilerine dayanan, her insanın gökte bir yıldızının olduğu inanışının yanı sıra, vücudun çeşitli parçalarının, yönlerinin, iç ve dış uzuvlarının nitelikleri, onlarla beden ve ruh güçlerinin, yeteneklerinin ilişkileri üzerine düşünceler de eski hekimlik, anatomi, fizyoloji, ruhbilim bilgilerinden serpintilerdir, bunlar zamanla inanç biçimini almıştır. Örneğin eli büyük olan bahtlı olur. Eli soğuk olanın kalbi sıcak olur. Bilek damarlarını sıkınca kabaran cömerttir. Kulağı uzun olan uzun ömürlü olur. Yine bazı inanışlar da, insan vücudunun bir kısmına yapılan işlemin tüm vücudu etkilemesi esasına dayanır. Örneğin; kesilen tırnağı herhangi bir yere atmak iyi değildir; ona basanlardan kötülük gelir. Baştan dökülen ya da kesilen saçlar sokağa atılırsa, atanın başı ağrır. İnsan uzuvlarındaki değişikliklerinde bir çeşit haber verme belirtisi olduğuna inanılır. Örneğin; kulağı çınlayan kişi uzak bir yerde kendisinden söz edildiğine inanır. Sağ kulağı kızaran kişi, birinin kendinden iyilikle, sol kulağı kızarırsa, kötülükle söz ettiğini anlar. Burun kaşınması keder geleceğine işaretir (Boratav, 1997: 25). Vücuttaki sakatlıklar boyda, saç ve göz renklerinde, sakal ve bıyıkta alışılmış ölçülere uymazlıklar, bu özellikleri taşıyan kişiler hakkında bazı yargılara yol açar. Örneğin; körlerin, topalların uğursuz, çok kısa boyluların, köselerin fitneci olduğuna, gök gözlülerin bakışından zarar geleceğine inanılır (Boratav, 1997:27).

Erkeğe tanınan hakların kadına tanınmaması, onun doğuştan eksik ve türlü olumsuz nitelikleri özünde taşıyan bir varlık sayılması babaerkil kuralları benimsemiş toplumların sürdürdükleri bir görüştür ve bu görüşün üzerine kadınla ilgili birçok inanış oluşmuştur. Evrenin yaratılışı ile ilgili inanışlarda bile Tanrı erkeği (Adem'i) topraktan yaratıp can vermişken, kadını (Havva'yı) Adem'in ege kemiğinden yaratmıştır. Eski bir Türk efsanesinde de ısı yeterince olmadığından kadının tam pişmeden canlanmış olduğu anlatılır ki bu da kadının kusurlu kalmış, erkeğe göre eksik bir yaratık olduğunu belirten bir düşüncedir (Boratav, 1997:29).

XVI. yy.'da derlenen ve daha önceki dönemlerde yürürlükte olan yargıları kapsadığı düşünülebilecek bir atasözü kitabına (Risâle min kelimât-ı Oğuznâme) kadınla ilgili birçok inanışın yansımış olduğu görülür. Oradaki yargıları kısaca özetlemek gerekirse: Kadına güvenilmez, o fitneci, hilekar, müzevidir; şehvet eğilimlerine direnme gücünden yoksundur; onun değeri güzelliğinde ve gençliğindedir; görevi erkeğin sözünden çıkmamak ve ona çocuk yetiştirmektir (Boratav,1997:29.30).

Kadının "ay-başı" (adet görme, kirlilik) halinin her ay birkaç gün sürmesi onun "dokunulmaz, uğur ve bereketi kaçırıcı" bir nitelikte sayılmasına yol açmıştır. Kirli olup olmayacağı kesin olarak bilinemeyeceği için genel olarak kadına rastlamak bir uğursuzluk sayılır (Boratav,1997: 30). Kadının yolda erkeğin önünü kesmesi uğursuzluk olarak düşünülür. Bir ka-

dın iki erkeğin arasından geçerse çocuğu olmaz. Bir adam iki kadının arasından geçerse sözü geçmez. Bir erkek iki kız arasından geçerse köse olur. Ava gidecek kişinin önünden bir kadın geçerse erkeğin o gün avlanamayacağına inanılır, bunun için o kişi ava gitmekten vazgeçer. Yarım çay içen kadının dul kalacağına inanılır (Durdu, 2004: 9).

Kadınlarla ilgili inancı aslında “doğum” törenlerinde de görmekteyiz. Kadının hamileliği sırasında yaşadıkları, loğusalığı dönemlerinde birçok inanış görülmektedir. Kadının hamileliğine ve doğumuna bağlı olarak bu dönemlerde çocuk ile ilgili inanışları da görebilmekteyiz. Çocuğun cinsiyetinin tespiti, çocuğun doğumu, kırkı, ad koyma vb. ile ilgili birçok inanış yer almaktadır ki bu inanışlara geçiş dönemlerinde (doğum-evlenme-ölüm) yer vermiştik.

Genç-yaşlı, küçük-büyük, ata-ana-çocuk ilişkilerine dayanan birçok inanış yer almaktadır. Örneğin;

-Söz ulunun, su küçüğün.

-Ataların sözü Kur'an'a girmez, Kur'an yanında yelik yelik yelişir.

-Kocanın kuvveti dilinde, yiğidin kuvveti belinde.

-Kocaların tohumu çürük olur.

-Ananın ilenci candan değildir.

-Atanın ilenci tez yetişir; akıllı olan atası ile nice atıştır (Boratav, 1997:31-32).

3.Cansız Varlıklarla İlgili İnanışlar

Canlı yaratıklar gibi cansız varlıklar da halkın geleneğinde, törenlerinde olumlu veya olumsuz yargılarla değerlendirilmiş, derecelenmiştir. Kimine, kut ve uğur taşıdığı inancı ile saygı gösterilir; kimi, uğursuz ya da pis sayılıp çekinme ve tiksime konusu olur; kimi ise olumlu veya olumsuz bir değer taşımayan nesneler kümesinde kalır. Çift değerli olanlar, yerine göre olumlu ya da olumsuz sayılanlar da vardır (Boratav, 1997: 64).

İnsan ve hayvan vücudunun dışarı attığı maddeler: Sidik, pislik, tükürük, sümük, her çeşit hayvan gübresi; bulaşık suları; yenmesi haram hayvanların etleri, dinin yasak ettiği içkiler. Domuz eti haram olduğu için ona dokunan her nesne de kirlenmiş sayılır. Köpeğin dokunduğu şeyler için de aynı kural yürürlüktedir (Boratav, 1997: 64).

Ekmek, besinler arasında en çok saygı gören nesnedir. Onu yere atmamak, yerde görünce kaldırıp öptükten sonra ayak basmayacak bir yere koymak gerekir. Ekmek ve her çeşit yiyecek baş açık yenmez; suyu da baş açık içmek günah sayılır. Keza ayakta yemek, içmek de iyi sayılmaz: “Şey-

tan çeker, götürür; yenilenden, içilenden vücuda fayda gelmez” denir (Boratav,1997: 64).

Ekmek ve besinler üzerine yemin edilir; bu yeminler birer sözlü anlatım kalıbı niteliğini almıştır: “ekmek çarpsın”, “şu nimet gözüme, dizime dursun” gibi. Bunlar, kişinin karşındakini sözlerine inandırmak istediği zaman kullandığı günlük deyimler olmuştur. Bu sözlerden, ekmekte ve Tanrıdan insana “nimet” olarak verilmiş her türlü besin maddesinde, bir bilinç ve olağanüstü güç bulunduğu anlamı çıkarılabilir. Tuzun da özel bir yeri vardır besinler arasında: Bir kişiye, geçmişte görülen iyiliklerin karşılığı borçluluk ve bağlılık anlatılmak istendiği zaman “tuz ve ekmek hakkı”ndan söz edilir; geleneklere bağlı kimseler sofrada, bir lokma ekmek üstüne serpiyen tuzu tatmadan yemeğe başlamazlar; bu, ekmeğe ve tuza bir tür saygı gösterisidir. İftar sofrasında zeytin, Ramazan aylarında hurma özel bir anlam taşır. Bunlar, Muhammed Peygamberin memleketinde yetişen, Kur’an’da sözü geçen yiyeceklerdir (Boratav,1997: 64, 65).

Yerde, üstü yazılı bir kâğıt görüldüğü zaman, ekmek gibi, kaldırılıp çiğnenmeyecek bir yere konmalıdır, çünkü, her yazılı kâğıtta Allah’ın adını meydana getiren harfler vardır. Kur’an ayrı bir saygı konusudur: Onu göbekten aşağı tutmamak, oturulan yere koymamak, her ele alışta öpüp alına götürmek gerekir. En etkili yemin Kur’an üzerine el basarak edildir (Boratav,1997: 65).

Ateşte, sadece yakıcı değil aynı zamanda pislikleri giderici bir güç bulunduğu düşünülür. Hastalıktan korunma için girilen birçok “arınma işlemleri”nde ateşten yararlanırlar (Boratav,1997: 65). Ateşe tükürmek, ateşe sövmek, ateşe tırnak atmak, su dökmek uğursuzluk getirir. Ateş yanan yere cinler girmez; ateş sönünce cinler, periler ocak başına toplanır. Sabah ve akşam vakitlerinde evden dışarı ateş verilmez. Ateşin çıkardığı ses, ateşi yakan kişi hakkında dedikodu yapıldığına işarettir. Akşam ateşle oynayan çocuk gece altına işer. Hastalanan hayvanlar ise ateşten geçirilir (Durdu, 2004: 4).

Ateş çok önceden sönse dahi külün yanında yatılmaz. Külde cin ve şeytanın oynak yaptığına inanılır. Külün üstüne su dökülmez, işenmez. Hayvan ve insan pisliğinin üstüne kül dökülmez. Gece kül dökülmez, evin bereketi kaçır ve yine gece külün yanından geçilmez, üstünden atlanmaz, şeytan gelir (Durdu, 2004: 4).

Demirin kutlu bir madde olarak saygı ve korku konusu olması da birçok inanışlarda izlerini bırakmıştır. Kaşgarlı Mahmud, kılıçla yapılan andlarda demirin insanlardan öğ alma yeteneğine işaret ediyor ve sözlerine : “Çünkü demiri ulu tutarlar” yorumunu ekliyorlar. Demirden yapılmış makas gibi aletlerin elden ele verilmeyip, yere konulduktan sonra alınması gerektiği inanışı da demirde büyüklük bir nitelik bulunduğu düşüncesiyle ilgili olmalıdır (Boratav,1997: 65).

Belki de bakır çalığında korunmak için kapları kalaylama gerekliliğinden daha genel bir düşünceye varılarak, kalayın da arındırıcı bir niteliği olduğuna inanılır. Köpeklerin yaladığı kapları kalaylamak gerektiği inancı buradan doğmuş olmalıdır. Ama, hafif derecede “pislenme”lerde aracı sudur. “Akar su pis tutmaz” sözünde de belirtildiği gibi, temizleyici maddenin, pis, murdar şeyleri alıp götürmesi şarttır. Kirliliğin derecesine göre suyun ölçüsünü artırmada, üç kere, beş kere, yedi kere, kırk kere yıkamak suretiyle “şartlanma”larda da, suyun arındırma gücüyle ilgili bir inanç bulunsa gerektir (Boratav, 1997: 66).

Toprak, ayak altına alınmanın, çiğnenmenin, hor görünmenin simgesidir. “Başa toprak saçma” bir yas davranışıdır. Ağıt yapan kadınlar, hareketlerine ya da sözlerine bu anlamı vermekle ölenin ardından ölme onun için kendilerini kurban etme dileğini bildirmek isterler (Boratav, 1997: 66).

Yenmesi, içilmesi haram nesnelerin uğursuzlukları dinin yasakları ile açıklanır. Vücudun attığı şeylerin olumsuzluklarını, onların vücuda zararlı sayılmalarında aramak gerekir. Bunların toplandığı yerlerde, bulaşık suyu birikintileri, çöplük, gusülhane, abdesthane, vb. olağanüstü zararlı varlıkların mekan tuttuklarına inanılır, oralara uğrarken türlü tedbirlere başvurmaya unutmamak gerekir (Boratav, 1997: 66, 67).

4. Hayvanlarla İlgili İnanışlar

Hayvanlar da bitkiler gibi kendilerinden yararlanma bakımından değerlendirilirler ve yaradılışları ve dönüşümlerini açıklayan efsanelere ve inanışlara konu olurlar. Hayvanlar, bitkilerden farklı olarak halkın geleneklerinde yenmesinde bir sakınca olmayanlarla, yenmesi hatta dokunulması günah, rastlanması uğursuzluk getirici sayılanlar olmak üzere kümelenirler (Boratav, 1997:56).

İslam dininin kesin olarak yemeyi yasak ettiği hayvan domuzdur ve bu yasak halkın davranışlarına da derinliğine işlemiştir. Şarap ve diğer sarhoş edici içkiler din kurallarınca yasak edildiği halde onlara gösterilen hoşgörülülük domuz etine gösterilmez. Genel olarak, ev ve av hayvanlarından, memeli, ot yiyen ve geviş getirenler yenilir kümesine girer. Müslüman olan ve Anadolu Türkleriyle ırk, dil ve gelenek ortaklıkları bulunan Orta Asyalı göçebe ya da yarı-göçebe toplumlar (Kırgızlar, Kazaklar vd.) at eti yemeyi hiçbir zaman yasaklamamışlardır. Kimi hayvanlar, örneğin; kurbağa, kaplumbağa, kirpi, midye, istiridye vb. üzerine dini bir yargı olmadığı halde halkın göreneklerinde zaman zaman din adamlarının da yürüttüğü hükümlerin etkisiyle, yenilmesi hoş görülme hayvanlar olarak görülmüşlerdir. Bununla birlikte, bunlardan birçoğunun hastalıklarda sağaltma, tılsım, büyü gibi işlemlerde de kullanıldığı görülmektedir (Boratav, 1997:56).

Alevi-Kızılbaş topluluklarıncı domuz gibi kesin yasağa uğramış bir başka hayvan tavşandır. Tavşan uğursuz ve yenilmez sayılan bir hayvandır

ve bu durum türlü türlü sebeplerle açıklanmaktadır. Tavşan sadece Alevi toplumunda değil, Sünnilerde de uğursuz bir hayvan olarak sayılmaktadır. Yola çıktığında tavşana rastlayan biri, yolculuğu süresince birçok güçlülere uğrayacağına inanır (Boratav, 1997:56, 57). Örneğin; Kastamonu'da tavşan beslemek uğursuzluk olarak kabul edilir. Hamile kadınlar tavşana bakmazlar (Abdülkadiroğlu,1997:166). Tekirdağ'da da evde tavşan beslemenin yoksulluk getireceğine inanılır. Yine bir insanın önünden tavşan geçmesi uğursuzluk olarak kabul edilir (Artun,1978:257).

Bazı hayvanların ise kutlu olduğuna inanılır. Soylarını bir dişi kurtla bir delikanlının birleşmesine çıkaran eski Türkler, bu hayvanı kapalı kaldıkları dağların arasından çıkmalarına yardım ettiği için kutlu sayarlar. Kurdun bu niteliği, Anadolu halkının inançlarında da yer almıştır. Örneğin; Afyon bölgesindeki bir anlatmaya göre, Kurtuluş Savaşının son safhalarında, o tarafta bulunan kumandanlardan birine bir kurt kılavuzluk etmiştir (Boratav, 1997:57).

Kastamonu'da ise develer mübarek sayılır ve sabrın sembolü olarak görülür (Abdülkadiroğlu,1997:166). Kuşlardan turna kutlu sayılır. Halk şiirlerinde uzakta bulunanlara haber götürmesi, onlardan haber getirmesi ile ünlüdür. Alevi inancına göre turna sesini Hazret-i Ali'den almıştır (Boratav, 1997:59). Yine, kurban olacak hayvanların incitilmemesine özellikle özen gösterilir. Kastamonu'da sırt ve alınlarına kına yakılır (Abdülkadiroğlu, 1997:166). Tekirdağ'da da koç ve koyun kutsal sayılır. Koyun meleğe benzetilir ve koyun dövülürse ahrette hakkını alacağına inanılır (Artun,1978: 257).

Hayvanlar ile ilgili birçok inanış yer almaktadır ve efsanelerde de bu inanışlarla ilgili açıklamalara rastlanır. Örneğin; kırlangıcın kuyruğunun çatal olması üzerine Trabzon'da şu efsane anlatılır: Nuh'un gemisi delinmiş. Deliği tortop olarak yılan tıkamış. Buna karşılık istediği yaratığın etinden yeme izni dilemiş. En lezzetli eti arama işi arıya verilmiş. Arı tüm yaratıkları bir bir tattıktan sonra "En lezzetli et insan eti" diyecekmiş. İnsanları korumak için kırlangıç, arının dilini ısırması. Yılan da kızmış, kırlangıcın kuyruğunu yırtmış (Boratav, 1997:61).

Hayvanlarla ilgili bazı inanışları şöylece sıralayabiliriz:

akrep:

Rüyada akrep görmek iyidir.

arı:

Arının sokmasının vücuda sağlık vereceğine inanılır. Arıya ve karnıcaya basılmaz, ezilip öldürülmez. Bu hayvanların adlarının Kur'an'da geçmesi adeta onları yüceltir.

baykuş:

Baykuşun ötüşü uğursuzluk sayılır, damında öttüğü evden ölü çıkar. Yanan bir odun alınarak baykuşa atılmalıdır.

deve:

Bir kişi devenin altından geçerse uzun ömürlü olur.

domuz:

Domuz ismi kullanılmaz, mecbur kalınırsa “dağda gezen” diye söz edilir. Domuz kötülüğün, pisliğin simgesidir.

eşek arısı:

Eşek arısı birini sokarsa, musalla taşında da beklermiş.

horoz:

Horozun gece yarısına kadar ötmesi uğursuzluk sayılır. Horozların yeryüzündeki meleklerin seslerini duyarak öttüğüne inanılır. Vakitsiz öterse havanın değişeceği düşünülür. Şeytanın horoz sesinden kaçtığına inanıldığından, her evde bir horoz beslenmesinin yararlı olduğuna inanılır. Horoz öttüğünde yağmur yağar.

gelincik:

Gelincik, bir eve gelirse uğur getirir. Gelinciğe zarar verilirse evde huzursuzluk olur.

geyik:

Geyik saflık, masumiyet simgesidir.

gelin kadın:

Gelin kadın öldürülürse, evden bir kişi veya hayvan ölür.

güvercin:

Evde güvercin beslemek uğursuzluk getirir. Kumru, güvercin ve kırlangıç gibi kuşların vurulması günah sayılır. Güvercinlerin cennetteki huri kızları olduklarına inanılır.

karga:

Karga evin damına veya yakınına konarak öterse haber gelir. Karga öttüğü zaman kar yağacağına inanılır.

karınca:

Karıncalar ahrette insanlara su taşırmış, öldürmek günahıdır.

kedi:

Kedi, yüzünü ne tarafa doğru silerse rüzgar o yönden eser. Kedi öldürmek günahıdır. Günah ancak cami yaptırılarak affedilir. Kedi, yüzünü yalayınca misafir gelir. Kedi yalanınca yağmur yağar. Kediler eve sokulmalarına rağmen nankörlük edip ahrette insanları kötülermiş. Bir kişi gerdeğe girmeden önce yanlışlıkla kediye basarsa başarısız olur. Kedi ile aynı yerde yatmak doğru değildir. Kedi, insanın ruhunu çalar, ömrünü kısaltır. Kediye Hz. Muhammet sıvazladığına bu nedenle hiçbir zaman sırt üstü düşmeyeceğine inanılır.

keklik:

Keklik görülmesi uğursuzluktur.

kelebek:

Kelebek yakalamak iyi değildir. Tuttuktan sonra eziyet etmeyip azad edene kıyamette şefaathçi olurmuş.

kırlangıç:

Kırlangıç yuvasını bozanın yuvası bozulur.

koç:

Kutsal olduğuna inanılır.

koyun:

Koyun meleğe benzetilir. Kuzular satılınca kadar yabancıya gösterilmez. Kesilen kurbanın kemikleri kırılmaz, kanı ve kemikleri gömülür. Yörükler koyunu pırlı hayvan kabul ederler, çok kutlu sayarlar. Ayrıca çobanlığı da uğurlu sayarlar (Cin, 2004).

köpek:

Köpek havaya doğru ulursa kendine, yere doğru ulursa sahibinin başına bir iş gelir. Çoban köpeği uluyunca, kurt ölüsünün olduğuna inanılır. Ezan okunurken, köpeğin uluması iyiye yorulmaz. Köpekler eve sokulmasına rağmen ahrette sahibini övermiş. Köpeğin uluması zelzeleyi haber verir. Köpek ulursa cenaze çıkarmış.

leylek:

Leylek bacaya konarsa o evde bebek doğar. Leyleği havada gören gezer, karada gören evinde oturur. Leylek öldürmek günahıdır.

maymun:

Hareketlilik, zindelik ve çabuk bıkmaya sembolüdür.

inek:

İnek doğurunca eve ağır bir şey alınır ya da ağır bir şey kaldırılırsa ineğin sütü kesilir. İnek ilk yavrusunu doğurduğu zaman onun “ağız” ı (ilk sütü) evden çıkarılmaz, aksi halde ineğin sütü kesilir. Sütün içerisine kömür atılıp öyle verilir. İneğin sütü yere sağılırsa hayvan hastalanır.

öküz:

Eskiden dünyanın sarı öküzün boynuzları arasında olduğuna, boynuzlarını sallayınca deprem olacağına inanılmış.

örümcek:

Örümcek gece yerinden kımıldatılmaz. Akşama yakın saatlerden itibaren gece ağları bozulmaz . Kutsal gün ve gecelerde örneğin Cuma namazı vaktinde örümceğe ilişilmez. Örümcek sarkınca misafir gelir.

saksağan:

Saksağan ötüşü hayırlı haber işaretidir. Saksağan çılgılla öterse kötü haber işaretidir. Bir insanın önünden saksağan geçerse mektup gelir.

serçe:

Serçe bir camın kenarına konarsa misafir gelir.

sığır:

Gün battıktan sonra bir evden diğer bir eve süt verilmez, verilirse o sığırdan bir hastalık çıkar. Bir sığır hastalandığı zaman kuyruğuna çeşitli iplikler bağlanırsa hastalığın geçeceğine inanılır. İlk yaylaya çıkışta sığırların ortasından bir yabancı geçerse sığırlar hamile kalmaz, doğum yapamazlar.

tilki:

Yolda tilkinin görülmesi veya kesip geçmesi hayırlı ve uğurlu bir iş alamettir (Cin, 2004).

turna:

Turna görülürse kışın şiddetli geçeceğine inanılır.

yarasa:

Yarasa gece öterse cenaze çıkarmış.

yılan:

Yılan , yıldız görmeden ölmez. Yılan ateşte yakılırsa yağmur yağar. Yolda insanın önünden yılan geçerse işlerin rast gideceğine inanılır. Yılan öldürülüp suya atılırsa ve yılan suda kaybolursa yağmur yağar ve durmaz, seller olur (Abdülkadiroğlu, 1997: 166-168; Artun, 1978: 243 ; Durdu, 2004: 2-4; Yardımcı, 1999: 368).

Günlere Ait İnanmalar

Pazartesi: Soğan, biber, tütün vb. acı şeyler hiç kimseye verilmez.

Salı: Salı günü iyi sayılmaz. Göç yapılmaz.

Perşembe: Çamaşır yıkanmaz.

Cuma: Çamaşır yıkanmaz. İkindiye kadar kül atılmaz. Akşamları kimseye bir şey verilmez.

Arife günü çamaşır yıkanmaz. Banyo yapılmaz.

5. Uğur, Bereket

Uğur (veya oğur) kelimesinin anlam gelişimi başlı başına bir inceleme konusu olabilir. Türk dilinin en eski sözlüğünde, Kaşgarlı Mahmud'un kitabında ona "vakit, zaman", "bir işte vakit ve fırsat", "karşılık", "uğur, bereket", "devlet" anlamları verilmiş. Kelime bu anlamlardan bir bölümünü, "mutluluk", "bereket" anlamlarını, günümüzde de taşımaktadır; onunla yapılmış kimi deyimleri Kaşgarlı'nın çağındaki anlamlarıyla kullanırız. Oğur olmak "yol hayırlı ve uğurlu olmak" kavramı "uğurlar olsun" deyiminde yer alır. Öte yandan oğurlug olmak deyimine Kaşgarlı "sırasında ve yerinde olmak" anlamını veriyor; biz uğurlu olsun deyimini, çokluk, hayırlı, uğurlu olsun biçiminde "mutlu olsun", "mutluluk getirsin" yerinde kullanırız. Kaşgarlı'nın "vaktinde ve yerinde yapılan iş diye anlamlandırdığı oğurlug iş (uğurlu iş) deyimini biz "mutluluk, iyilik, hayır getiren iş" yerinde kullanırız; uğurlu eşya, uğurlu çocuk, uğurlu ev deyimlerimizde de aynı anlam vardır (Boratav, 1997:94). Uğur kelimesi dilimizde, bir de "yol" ve "hizmet" anlamlarını kazanmıştır. Padişah uğruna, din uğruna, vatan uğruna vb. deyimlerinde olduğu gibi. Yolcuya, uğurun açık olsun denildiğinde, uğur, bir bakıma "yol" anlamına da geliyor (Boratav, 1997:94).

Bütün bu açıklamalardan çıkaracağımız sonuç: Uğur, bir nesnenin, bir kişinin, bir hayvanın, bir işin, bir zamanın, bir yerin özündeki iyiliği, mutluluğu, bereketi, kolaylığı, kısacası olumlu niteliği ve gücüdür. Halkın inanış ve işlemlerindeki bütün davranışlar, zamanlar, yönler, çevresindeki nesneler, kişiler, hayvanlar uğurlu ve uğursuz diye kümelenmiştir. Uğurlu olanları yeğlemek, uğursuz olanlardan kaçınmak veya onlardan gelecek olumsuzlukları giderme yöntemlerini gözetmek gerektir (Boratav, 1997:94).

Uğur kavramı, özellikle "elde edilen ürünlerde bolluk" ve "iyi, faydalı şeylerin, mal, para ve yiyeceğin artması" anlamlarını taşıyan "bereket" kavramı ile birleşerek veya örtüşerek, tabiat yasalarını etkileme ve böylece daha bol ve bereketli ürün sağlama amacı taşıyan halk inançları, kültürümüzdeki bir çok uygulama ve işlemin ortaya çıkış ve süreklilik nedenidir. Bu tür işlemlere örnek olarak ürünün bereketli olması için tarlaya tohum atmadan abdest alıp iki rekât namaz kılınması ve "kurdunan, kuşunan, eşinen,

dostunan yemeyi nasib eyle" diyerek tohumun saçılması veya yazın ilk buğday ürünü tarladan gelince, hemen öğütülüp yoğurulan hamurla halka biçiminde çörek pişirilip sokak çeşmesinin musluğuna bırakanın evinde su gibi bol ve her şeyin bereketli olacağı inancı verilebilir. Aynı şekilde daha önceki konularımızda gördüğümüz Hidrellez ve koç katımı gibi bayramların da temelini bereket ve bolluk kavramlarına bağlı inançlar oluşturmaktadır. Bereket, uğur ve bolluk kavramlarına olduğu kadar onların olumsuz ve karşıtları konumundaki kavramsallaştırmalarla da ilişkili olan büyü de bu bağlamda etkili olduğu düşünülen pratik ve uygulamalar arasındadır (Çobanoğlu, 2009, C.3: 1093-1111)

"Bereket versin" dileği, verilen bir şeye karşılık alanın verene söylediği sözdür; "Tanrı kesene, malına bereket versin", yani "paranı, mallarını artırsın" demek olur. Yemek yiyenlere rastlandığı zaman söylenen "bereketli olsun" sözünün asıl anlamı da "yiyeceğiniz eksik olmasın", "yiyecekten yoksun olmayın"dır. Anlaşıyor ki bereket kelimesi, bir de iyi, faydalı şeylerin, mal, para ve yiyeceğin artışı anlamına geliyor (Boratav, 1997:94).

Tabiat yasalarını etkileme işlemlerinin birçoğu, bu anlamları ile bereketi sağlamak amacını güder; onun için de bu kelimeye o işlemler sırasında sık sık rastlanır. Bu türden işlemlere bir iki örnek verelim: Ürünün bereketli olması için, tohum atmadan abdest alıp iki rekat namaz kılarlar, sonra: "Kurdunan, kuşunan, eşinen, dostunan yemeyi nasib eyle." deyip tohum saçarlar (Yazılıkaya/Afyon). Yazın ilk buğday ürünü tarladan gelince, hemen öğütülüp yoğurulan hamurdan halka biçiminde çörek pişirilip sokak çeşmesinin musluğuna bırakılır. Bunu yapanın evinde bereketin su gibi akancağına inanılır (Balıkesir) (Boratav, 1997:95).

En köklü ve yaygın inançlardan biri, Hızır'ın bereket sağlayıcı gücü üzerine olanlardır. Bütün ermiş kişiler de bereket sağlama yeteneğindedirler. "Ocaklı"lardan da bereket umulur (Boratav, 1997:96).

Kıbrıs'ta, tavuk, yumurta, maya gibi temel gıda maddeleri evin bereketi sayılır. Bu sebeple yeni evliler eve girmeden önce evlerine yakınları tarafından tavuk, yumurta ve maya bırakılır. Bu şekilde bereketin hiç eksilmeyeceğine inanılır (Bağışkan, 1997: 21).

Anadolu'da bereket inancı ile ilgili birçok uygulamanın yapıldığını görmekteyiz. Örneğin; Tunceli'de kapı eşiklerine nal çakmak veya geyik boynuzu asmakla bereketin artacağına, tüm kötü gözlerden sakınılacağına inanılır. İzmir'de belirli zamanlarda kadınlar toplanarak 40 çeşit yiyecekten oluşan "Zekeriya Sofrası", "Güllü Yasin Sofrası", "Acele Bacı Sofrası", "40 Yasin Sofrası", "Halil İbrahim Sofrası" hazırlarlar. Böylece bereketin olacağına inanılır. Artvin'de yılın bereketli ve uğurlu geçmesi için yılbaşında eve bir koç sokulup dolaştırılıp çıkarılır (Kalafat, 1996:42). Dışarıya maya verilirse ekmek kırıntıları yere atılır ve ayakla çiğnenirse evin bereketinin kaç-

cağına inanılır. Ekmek bıçakla kesilirse de evin bereketi kaçır (Durdu, 2004: 7).

6. Büyü

İslamiyet öncesi büyü kültürünün yeryüzündeki belli başlı merkezlerinden Orta Asyada, Şamanizm olarak bilinen büyü din karışımı inanç sistemi, aynı zamanda Türk kültürünün de ana kaynaklarından birisidir. Orta Asya'dan Anadolu'ya geçmiş ve günümüze kadar farklı mistik uygulamalar içinde varlığını korumuştur.

Büyü, iyi ve kötü sonuç almak için tabiat öğelerini, yasalarını etkileyerek, bu olayların olağan düzenlerini değiştirmek için girilen işlemlerin tamamına verilen addır. Bu anlamı ile kelimenin kavramı genişlemiş oluyor; deyim Fransızca'daki magic kelimesinin bilim dilindeki kullanışını karşılıyor. Halk dilinde büyü daha dar bir alanda kalan işlemler için kullanılır: Bir kimseyi sevdiğinden soğutmak, düşmanını hasta düşürmek veya öldürmek için yapılan "kötü büyü", bir kişide karısına karşı sevgi uyandırmak veya evine bağlılık sağlamak için yapılan "olumlu büyü" (muhabbet tılsımı) gibi. Bu türden etkilenmelerin öteki tipleri geçerli oldukları yerlere, şartlara, amaçlarına ve uzmanları olup olmadığına göre halk geleneğinde çeşitli adlar alırlar (Boratav, 1997: 106).

Büyüler iyi ve kötü olmak üzere ikiye ayrılır. İyi, olumlu büyüler hastalıktan kurtulma, ara düzeltmek, kurt ağzı bağlamak, aşk ve muhabbet, çalınan eşyayı bulmak, loğusanın sütünü arttırmak, çocuk sahibi olmak, nazarı önlemek vb. diye sıralanabilir. Kötü, olumsuz büyüler ise düşmanlık, kıskançlık ara açmak, kısmet bağlamak, istemediği birisine varmasını sağlamak, gerdek gecesi damadı bağlamak vb. diye sıralanabilir. İnanışa göre büyü yapılan kişi uysallaşır, avareleşir, ne yaptığını bilemez (Boratav, 1997: 108).

Kötü büyülerden korunmak için alınması gereken tedbirler vardır ki bu tedbirler ayrıca yapılması ihtimali olan büyülere karşı bir ön tedbir niteliğindedir.

Büyüden korunma ve ön tedbir yolları (Boratav, 1997: 111-113):

- Değirmenin dolabından sıçrayan su ile yıkanıp, abdest almak.
- Denizaşırı bir yere gitmek ya da ırmak, çay, nehir gibi küçük yahut büyük akarsu üzerinden geçmek.
- Çeşitli tütsülerle :
- a) Yedi dükkân süprüntüsü, leylek tersi, maydanoz tohumu ile
- b) Kaş, kirpik ve vücuttaki başka kıllar yakılarak

c) Yedi kapı eşiğinden kesilmiş tahta parçaları yakarak tütsülemek veya evi tütsülemek.

- Evin içindeki kapıların eşiklerine ardıç katranı ile haç işareti yapmak.

- Kahvenin üzerine kırlangıç pisliği ekerek büyüye uğrayan kişiye içirmek.

- Malta pamuğu ile kırk bir düğüm yapmak; düğümlerden her biri üzerine “Nas ve Felak” sureleri okunduktan sonra düğümleri çözmek; pamuğu bir bardak suyun içine koyduktan sonra büyü olduğu inanan kişiye içirmek.

Kötü büyülerin etkisinden kurtulmak için karşı

büyüye başvurmamak:

Büyü ile ilgili uygulamalara büyüyle ilgili inanışları örnek verebiliriz. Bu inanışlar ve uygulamalar şu şekildedir (Artun,1978: 37):

- Kızın kaçması için yapılan büyüde muska kızın geçeceği yola konur.

- Bir kişi evine, eşine, çocuklarını bağlı değilse “sıcaklık büyü” yapılır.

- Bir kişinin evine, eşine çocuklarını bağlılığını bozmak için “soğukluk büyü” yapılır.

- İyilik ve kötülük büyü için meyve okutulup büyü yapılan kimseye yedirilir.

- Kişinin her yönden kötülüğü istenirse kilit büyü yapılır. Kilit okunarak kilitlenir kuyuya atılır. Bu kilit bulunmadan büyü bozulmaz.

- İyilik ve kötülük büyü için sabun ve fasulye okunarak bir bardak suya atılır. Büyüyü ancak yapan bozar.

- Büyü muskasının üstünden ilk geçen büyüye tutulur.

- İyilik ve kötülük büyü için elbise okutulup büyü yapıldığı giydirilir.

- Düşmanlık büyüünde muska, büyü yapılan kişinin geçtiği yola gömülür. Muska topraktan çıkmadan büyü bozulmaz.

- İyilik ve kötülük büyü için banyo suyuna muska atılır.

- Yapılan büyü bulunursa bozulması için suya atılır. Deniz veya nehir üzerinden geçirilse büyü bozulur. Gelin çeyizleri bu nedenle su üzerinden geçirilir.

- Aşk büyüğü için kırmızı biber fırına atılır. Biber yandıkça, büyü yapılan aşkla yanar.

- Hastalık ve ölüm büyüğü için 41 toplu iğne sabuna batırılarak okunur. Sabun kuyuya atılır. Sabun eridikçe büyü yapılan erir. Sabun tamamen eriyince ölür. Büyünün bozulması için sabun kuyudan çıkarılmalıdır.

- Genç kızları, kaçırmak için şeker okutulup yedirilir.

- Çalınan eşyayı bulmak için büyü yapılır.

- Kırdan kalan hayvanları kurt yemesin diye kurt ağzına bağlama büyüğü yapılır.

- Korku atmak için kurşun dökülür.

- Saç büyüğünde büyü yapılan çok kötü olur.

Her büyüğün tarifini yapan "reçete"de aşağı yukarı şu bilgilerin bulunması gerekir (Boratav, 1997: 111-113):

A) Konusu (sevgi, soğutma vb.).

B) Etkilenecek kişi veya kişiler.

C) Etkileyici madde.

D) İşlemin zamanı (gün, saat).

E) İşlemin tekrarlanma sayısı.

7.Nazar, Nazarlık

Bakış anlamındaki Arapça nazar kelimesi, Türkçede kimi insanların bakışlarındaki zararlı güç ve bu nitelikleriyle, bir kişiye, bir hayvana ya da bir nesneye bakmakla, canlı üzerinde hastalık, sakatlık, ölüm, nesne üzerinde sakatlanma, kırılma gibi olumsuz bir etkinin meydana gelmesi anlamını almıştır. Herhangi bir zararlı olay, böyle bir sebebe yüklendiği zaman "nazar değdi" deyimini kullanılır: Örneğin; sapaşğlam bir çocuk hasta olunca, bir aile içinde veya iki dost arasında bağlılık, düzen bozulunca vd. "Kem söze uğradı" deyimini de aynı anlama gelir. Açık, çiğ mavi gözlerde nazar gücü olduğu sanılır ve herhalde bu ilkeye dayanılarak mavi gözlülerin kötü niyetli, kıskanç, başkalarına zarar vermekten hoşlanan kimseler olduklarına inanılır, bu, gerçeklere aykırı olsa bile. Kıskançlık duygusunun nazara yol açacağı inancı da yaygındır. Nazara uğramaya en elverişli kimseler çocuklarla, güzellikleri, hünerleri herkesin hayranlığını uyandırmış kişilerdir; çünkü çocuklar zayıf mahlûklardır, çabuk etkilenebilirler; güzeller, hünerliler, mutlu-

lar da insanların kıskançlık duygularını kamçılar. Bu kötü duygular göz yolu ile hedefi etkiler ve sakatlar. Nazara uğrama sadece insanlara özgü bir olay değildir: Mal, mülk, hayvanlar (özellikle at, inek gibi büyükbaş hayvanlar), evler de nazara uğrayabilir. Durup dururken hastalanan veya sakatlanan at, sütü azaliveren inek, bereketli beklendiği halde kıt elde edilen yıllık mahsul vb. için de "nazara geldi", "nazara uğradı" yargısı verildiği olağandır. Hatta aile içindeki düzen, iki dost arasındaki sevgi bağı gibi başarı ile yürütülen bir iş de nazara uğrama sonucunda bozulabilir. Halk içinde bazı kişilerin, sebebi bilinmeyen olağanüstü ölçüde "nazar" güçleri olduğuna inanılır: Bakışı ile bir atı yüz, iki yüz, üç yüz metreden "çatlatabileceği"ni ileri süren ve bunu ispatlayan kimseler üzerine hikâyeler anlatılır. Nazar, kıskançlık gibi olumsuz duygulardan gelebileceği gibi, özellikle kişinin yakınlarının fazla hayranlık ve sevgi duygularından da gelebilir; bu türlü nazardan en çok çocuklar etkilenirler; onun içindir ki ananın, babanın çocuğuna fazla düşkünlüğü iyi sayılmaz (Boratav, 1997:103-104).

Türk halk kültüründe nazar inancı, kimi insanların bakışlarındaki zararlı güç ve bu nitelikleriyle, bir kişiye bir hayvana ya da bir nesneye bakmakla, canlı üzerinde hastalık, sakatlık, ölüm, nesne üzerinde sakatlanma, kırılma gibi olumsuzluk bir etkinin meydana gelmesi anlamı taşır. Herhangi bir zararlı olay böyle bir nedene bağlandığı zaman "nazar değdi" deyi mi kullanılır; "kem göze uğradı" deyi mi de aynı anlama gelir. Özellikle, açık, çiğ mavi, yeşil renkli gözlerde nazar gücünün çok daha yoğun olduğu sanılır. Kıskançlık duygusunun nazara yol açacağı inancı da yaygındır (Çobanoğlu, 2009, C.3:1093-1111)

Nazar, halk arasında göz değme , göze gelme, nazara gelme, nazara uğrama olarak tanımlanır. Nazar halk inanışlarında çok yaygındır. Nazardan korunmak için çeşitli işlemler yapılır Bunların başında nazarlık gelir.

Nazarlık, koruma ve korunma amaçlıdır. Bu objelerin yalnızca biçimleri değil, yapıldıkları maddeler ve renkleri de önemlidir. Bu maddelerin özünde gizli bir kuvvetin varlığı olduğuna inanılır. Tabiattaki birtakım objelerden korkan insan felaketleri ve mutlulukları bu objelerin içinde sanarak onlardan yararlanmak istemiştir.

Nazardan ilk akla gelen korunma çaresi zarar görmesi ihtimali olan kişiyi "kem gözler"den kaçırmaktır. Bu kuralın aşırı uygulanmasının örneklerini masallarda buluruz: Padişahın çocuğu (çoğu kez kızı) o kadar güzeldir ki nazar değmesinden korkulur; yıllarca kimseye gösterilmeden, bir köşkte tek başına yaşamak zorunda bırakılır. Çok sıhhatli ve güzel çocuklar, hatta kırkı geçtikten sonra da, mümkün olduğunca nazarı dokunacağı kestirilen kimselere gösterilmemeye çalışılır (Boratav, 1997:105).

Nazara karşı çocukları koruma araçları arasında en yaygını nazarlıktır. Bu nesne, çoğu kez sadece bir mavi boncuktur. Kimi nazarlıklarda, büyücek bir boncuğun üstünde bir göz resmi olur. Nazarlıkların daha gelişmiş

biçimleri, altından ya da gümüşten yapılmış maşallahlardır. Bunlar aynı zamanda süs görevini de görürler. En basit, yapılıp takılması en kolay nazarlıklar: Ufak bir şap parçası, çitlembik ağacının kabuğu, yeşil kahve danesi, kurt dişi, küçücük kaplumbağa yavrusunun veya deniz hayvanlarının kabukları gibi nesnelerdir (Boratav, 1997:105).

Nazarlıklar pasif büyü araçlarıdır. Nazar degecek gözden gözle korunmak amaçlandığından nazar boncuklarının çoğu göz şeklindedir. Günümüzde süs eşyası olarak takılarak estetik anlamda majik özlü uğurluklar şeklini almıştır. Halk kültüründe de sihirsel öğeler taşıdığına inanılan nazarlıklar genellikle göz boncukları şeklindedir. Göz boncuklarına inanılır, kullanımında zararı yoktur. Kişinin kendi kendine telkin etmesi yoluyla yarar da sağlar.

Nazar değme ile ilgili inanışlar: 1) Nazar değme 2) Nazardan korunma 3) Nazarı uzaklaştırma başlıkları altında toplanabilir.

Nazarlık, bir yönüyle kötü gözlerin ve kıskançlık duygularının sebep olabileceği hastalıklardan, sakatlıklardan koruyucu niteliğiyle, muskanın işini görür. Ama adından da anlaşılacağı üzere onun asıl görevi kötü gözlerden korumadır. Kıskançlık duygusu ile yüklü ya da kötü niyetli bir bakışın etkisi düşünülerek, etkin olduğuna inanılan, bu yüzden de en çok kaçınılan bakışlar gök gözlülerinkilerdir. Nazarlık olarak kullanılan başlıca şu maddeler de vardır: göz biçiminde oldukları için iğde çekirdeği, kurt aşığı, şap. Bu nesnelerin, zararlı bakışları kendi üzerlerine çekecekleri ve böylece taşıyanları koruyacakları düşünülür. "Kötü gözün bakışı ile şap erirmiş" inanışı nazar boncuklarının mavi, yani "kötü göz"le aynı renkte olması bu düşünceyi açıklayıcı olgulardır.

Boncuk, küçük hayvan kabukları gibi nazarlık değerinde nesnelerden, insanlar gibi hayvanları da korumaları beklenir. Çağımızda otomobil, kamyon, otobüs gibi taşıtlara da, motorları hayvanların işini gördüğü için, nazarlıklar takılıyor.

Çocukların beşiklerine veya omuzlarına takılmak üzere, yakınlarının hediye ettikleri, altın veya gümüşten "maşallah"lar, muska ile nazarlık arası koruyucu nesnelerin süse dönüşmüş biçimleri sayılabilir. "Maşallah" yazısı, bezekli biçimlerde, evlerin kapılarına da aynı düşünce ile konulur. Bahçelere dikilen at başı, ev kapılarına çakılan at nalı da birer nazarlık görevi yüklenmişlerdir.

Birçok yerde doğumu kolaylaştırmak için başvuru olan büyüklük işlemlerde Fatma Ana eli ya da Meryem Ana eli denilen bir bitki kullanılıyor. Aynı adı taşıyan ve el biçiminde, madenden yapılmış nesneler nazarlık olarak kullanılır. Beş parmağı açılmış el resminin nazara karşı bir korunma aracı olması dünya üstünde çok yaygın bir gelenektir. Memleketimizin kimi bölgelerindeki köy evlerinin duvarlarında aşı boyası ile basılmış el resimleri

görülür. Aynı resimlere Anadolu'nun tarih öncesi çağlarından kalma yapı artıklarında da rastlanıyor. Bu el resimleri ile, kötü gözden korumak için girilen işlemler sırasında, zarar verecek kimse karşıda duruyormuş gibi, eli ileriye doğru uzatarak söylenen "elem tere fiş, kem gözlere şiş", "beş parmağım gözüne" sözlerinin karşılaştırılması bir anlam kazanır. Bu el hareketleri, kötülük getirmesi ihtimali olan gözleri oyma tehdidi ile korkutmanın ve eli nazara uğrayacak kimse ile zarar verecek kişinin bakışı arasına bir engel olarak koymanın anlatımları olmalıdır.

Nazar değmesi sonucu olarak hastalanan, zayıflayan çocuk veya büyük kimse uzmanına okutulur. Nazarın zararlarını gidermenin etkin yollarından biri de tütsü veya kurşun dökmektir. Üzerlik yakma da tütsüler kümesine girer; nazara karşı çok sık kullanılan bir tekniktir (Boratav, 1997:105).

Adana/Feke'de nazara büyük ölçüde inanılması konusunda, nazarın çeşitli hadislerde ve ayetlerde yer aldığına işaret etmek gerekir. Nazar İslâmiyet kaynaklı olmasına rağmen nazara karşı yapılan uygulamalar büyük ölçüde dini gelenek içerisinde yer almayan büyüsel uygulamalardır (Karakas, 2005:202).

Yörükler nazara inanırlar. Nazar değmesin diye gök renkli boncuk taşırlar ya da kara çalıyı iç çamaşırlarına takarlar. Nazar değmesin diye üzerlik otunun tohumu yakılır. Tütsünün altına girilir.

Nazar, hastalık için yapılan tılsımlarla kurşun dökme, kömür söndürme ve üzerlik yakma gibi kocakarı tedavilerine "*urasa*" denir. Urasa gruplarına giren halk ilaçlarından bazıları şunlardır: Nazarın zararlarını gidermek için tütsü ya da kurşun dökme, üzerlik tohumlarını ateşe atarak nazar değen kişiye dumanını koklatma Urazaların Türkçe olarak okunan iyi dilek ve duaların ismine "*sanaka*" denir (Boratav, 1997: 105).

Nazarla ilgili inanışlara bakarak nazar, nazar değmesi ve nazardan korunma ile ilgili fikir sahibi olabiliriz.

1- Nazar Değme İle İlgili İnanışlardan Örnekler

- Başın ağrması, belin ağrması, midenin bulanması gözlerin sulanması, kırıkların nemlenmesi nazar belirtisidir.

- Bir kişi beğendiği birine, bir şeye Maşallah demezse nazar değer.

- Uzun saçlı, güzel gözlülere daha çok nazar değer.

- Dili burnuna gelen kişinin nazarı değer.

- Sarışın insanların nazarı değer.

- Siyah gözlerden nazar değmez.

- Yeni elbiseler giydirilen çocuğa nazar değer.

- Bir kadın çocuğunu sütten kesip, tekrar süt verirse o çocuğun büyüyünce nazarı değermiş.

Çamaşır ipinin üçgen biçiminde bağlanmasıyla nazara uğranılacağına inanılır.

Kadınlar ekmek pişirip sacı indirdikleri zaman üstüne kül atarlar. Kül atılmazsa cin ve şeytanların da ekmek pişireceklerine, unun bereketinin gideceğine ve nazara uğranacağına inanılır (Artun, 1998:248; Yardımcı, 1999: 367).

2- Nazardan Korunma İle İlgili İnanışlardan Örnekler

-Yüze is sürülür.

- Güzel bir çocuğa, kıza nazar değmesin diye, herkes üstünden bir iplik parçası alıp onun üzerine bırakır.

- Kapiya nal çakılır.

- Çocukların omuzlarına göztaşı asılır.

- Eve başaktan nazarlık asılır.

- Küçük çocuk nazar olmasın diye saç telleri kapatılır.

- Devamlı nazar değen çocuğa göz boncuğu ve muska asılır.

- Bir kimsenin nazarı değişorsa, karşısındakine bakmadan önce buruna ve yere bakmalıdır.

- Ürüne nazar değmesin diye bir sırığa hayvan kafatası asılır.

- Güzel, akıllı, gösterişli çocukların omuzlarına yedi delikli mavi boncuk takılır.

- Evlerin giriş kapılarına çeşitli hayvan kemikleri asılır.

- Evlerin içinde üzerlikten örülmüş süs eşyaları bulundurulur.

- Gözünün değmesinden şüphe edilen kimsenin elbisesinden bir parça kesilir, ayakkabısı delinir ya da o kimseyi üzecek bir zarar verilir.

- Birisi hakkında “iyi olmuş, şişmanlamış, çok büyümüş” gibi sözler söylenirken “maşallah” demeden konuşulursa sözü söyleyen kişi giderken bastığı yer bıçakla çizilirse nazarın önleneyeğine inanılır.

- Nazarı değeceğine inanılan kişinin saçından bir tel koparılsa nazardan korunacağına inanılır.

- Çukurova'nın pek çok yerleşim yerinde çaltı ağacının nazarı engelleyeceğine inanıldığından çobanlar değneğini , çiftçiler de övendere denilen çubuklarını çaltı ağacından yaparlar.

- Nazarının degeceğinden şüphe edilen kimseyi görünce Allah'ın ismi anılırsa nazar değmeyeceğine inanılır (Artun, 1978:248; Küçük, 1987:246; Yardımcı, 1999: 366).

3- Nazarı Uzaklaştırma İle İlgili İnanışlardan Örnekler

- Nazar değdiği zaman kurşun döktürülür.
- Yaşlı kimselere nazar duası okutulur. Nazar duası okunurken, nazarın değdiği kimse esner. Bu da nazar değdiğinin belirtisidir.
- Uzaklaşmayan nazar için üç ayrı kişiye dua okuturlar. Yine geçmezse 7 yerde nazar duası okutulur.
- Nazarı degen kişi bulunmazsa nazar geçmez. Nazarı degen kişi bulunup üzerine örtülür. Nazarın uzaklaşması sağlanır. Yoksa nazar degen çatlarmış.
- Nazarı degen kişinin üzerinden iplik alınıp tütsü yapılır.
- 41 çörek otu toplanıp omuza asılır.
- Ateşte tuz çatlatılır.
- Okunmuş ekmek ve tuz köpeklere verilir
- Çörek otu tuzla karıştırılıp ateşe atılır.
- Nazar deyen kişi suya kor ateş atılıp buğusuna tutulur.
- Nas, İhlas, Felak sureleri okunur (Artun, 1978: 248 ; Küçük, 1987: 247).

8. İnanç Merkezleriyle (Yatırlar-Ziyaret) İlgili İnanışlar:

Orta Asya'dan gelip Anadolu ve Rumeli'ye yerleşen Türkler, buraya kendi kültürlerini taşıdı. Anadolu coğrafyası birçok uygarlığın, din ve inanç sistemlerinin bulunduğu kültürlerin ortak kaynağı olmuştur. Türkler, Anadolu'ya gelince İslamiyet ve Anadolu kültürüyle tanışmıştır. Türk halk kültürü, günlük hayatın uygulama ve değer yargılarıyla yeni bir içerik ve nitelik kazanmıştır. İslamiyet öncesi atalar kültü, tabiat kültleri, gök tanrı kültü ve Şamanlık gibi eski inançlar yeni inanç örgüsü altında devam etti (Ocak, 2000:53). Anadolu, geçmiş zaman içinde çok sayıda kültürün doğurganlığını yapmış topluluklara yurt olmuştur. Bu kültürel miras, Anadolu'ya gelen topluluklara aktarılmıştır. Bu kültür alışverişi sonunda kültür sürekli bir birleşimin ürünü olarak değişimini sürdürmüştür (Erginer, 1997:137).

Kültür değerleri Türk kültürünün tarih içindeki görünümünün değişmesi ve gelişmesine paralel olarak bir değişim ve gelişim içinde olmuş-

tur. İnanç merkezlerine bağlı kültür değerleri, yaşayan kültür topluluğunun dünya görüşüne ve değerler sistemine göre şekillenir (Artun, 2000: 40).

Tarihsel süreçte, her kültürde olduğu gibi Türk kültürünü belirleyen değer norm, sosyal kontrol öğeleri ve formlar değişikliğe uğramıştır. Birçok kültik ve ritüel özlü işlemin ve pratiğin uygulanmasını gerektiren ölü kültü çeşitli bölgelerde yerel özellikler göstermekle birlikte ana çizgisi bakımından aynıdır. Her yörenin kendi inanç, görenek, estetik ve sosyo-ekonomik anlayış ve değerlerine göre değişebilen ama hepsinin özünde insan olan bir takım inanma ve pratikler vardır. Toplumca inanılan bu doğrultudaki her tür inanma ve pratik bu etkinliklerin içindedir.

İnsanlar geçmişle gelecek arasında bir bağlantı kurmaya çalışmışlardır. Anadolu insanı kendilerine yurt kuran ve seçkin kişileri sonsuza değin yaşatmak, hem de kendi hayatlarını onlarla paylaşmak için bazı mekanlara kutsiyet vermişlerdir. Ayrıca buraları emanet duygusuyla koruyarak ziyaret etmek suretiyle onlara karşı olan vefa borçlarını ödemeye çalışmışlardır. Halen ziyaret edilmekte olan bu makamlardan bazılarının eski inanç ve kültürlerden izler taşıması durumu büyük ölçüde değiştirmemiştir. Bunların ötesinde bazı efsane ve menkabelerle süslenen ziyaret olgusu yörenin kültürel ve dini değerleriyle de zenginleştirilmiştir.

Din bilimcilerin “kitaplı dinler” olarak ifade ettiği semavi dinler, eski dinlerin ve inançların etkisinden kurtulamamışlardır. Türkler Müslümanlığa eski inançlarını da taşıdılar. Türkler İslamiyeti kendi inançlarıyla harman edip yeni bir sentez oluşturdular. Araştırmacılara göre Türkler arasında İslamiyeti, dini sufice yorumlayan, halkın benimseyeceği biçimde ifade eden ve halkın eski inançları ile yeni dini kaynaştıran “sufiler” olmuştur.

İslamiyet’in kabulünden sonra atalar kültü Türkler arasında veli kültürünün oluşmasında etkili rol oynamıştır. İslamiyette ölüden medet umma yoktur. Veli kültü ve türbesinin etrafında oluşan birtakım inanma ve pratikler pagan kültürüyle ilgisinden dolayı yasaklanmasına rağmen günümüze kadar varlığını sürdürerek bir mezarlık kültürü oluşturmuştur (Erginer, 1997:211; Ocak, 1992:10; Ocak, 1984:3-23).

Evliyalar, velayet derecesine ulaşmış kişilerdir. Kimi zaman tayy-ı mekân (bir anda uzak mesafelere gitme), tayy-ı zaman (bir anda birkaç yerde bulunma), su üstünde yürüme, kalp okuma vd. gibi üstün özelliklere sahiptir. İslam inancına göre buna "keramet sahibi olma hali" adı verilir.

Halk, evliyalarn yattığı mezar, hazire, yatır, türbe, zaviye, tekke, dergah vb. yerlere gidip dua eder. Veliden; hastalıklardan kurtulma, iş bulma, kısmet açma gibi çeşitli konularda yardım istenebilir. Dua edip de istekte bulunanın mutlaka bunu inanarak yapması gerekir, aksi takdirde istediğin gerçekleşmeyeceğine inanılır. Ziyaretlerde dua okunur, ata ruhlarından yardım dilenilir. Ziyaret suyundan medet umulur. Bazı durumlarda atalar kül-

tüyle su kültü, tepe kültü ve taş kültü birleşir. Türklerin İslamiyeti kabul etmesinden sonra da halkın yatırlara gitmesi üzerine bu durum “Allah’ın sevgili kulları olan ve Allah’a sözü ve nazı geçebilen evliyanın yardımını dilemek” şeklinde açıklanmaya çalışılmıştır (Eröz, 1992:10). Kutsal kabul edilen yerlerden alınan taş, toprak, su gibi nesneler dokunmak, üzerinde taşımak, içmek, üzerine dökmek şeklinde aracı olarak kullanılmaktadır. Bu yerlerden psikolojik rahatsızlıklar için de şifa aranır (Kalafat, 1997:36; Başar, 1972:159).

Anadolu’da inanç merkezlerinde bilinmeyen bir zamanda ermişliği onaylanmış kişiler öldükten sonra da sosyal açıdan yaşatılmaktadır. Onları bir anlamda ölümsüzleştiren şey genellikle kendilerine atfedilen olağanüstü manevi güçten öte onlara olan ilginin sürekliliği ve doğrudan ya da dolaylı bir biçimde gerçekleştirilen ritüellerin karakteristik bir özelliği olan tekrardır.

İnanç merkezlerinde eskiye oranla düşük yoğunlukta da olsa sorun ve sıkıntıların çözümünde büyüsel olarak nitelenebilecek pratiklere baş vurulduğu görülmektedir. Bu inanç merkezlerindeki yatırı ziyaretleri, evliyalardan medet umma, adak adama, ağaçlara çaput bağlama vd. pratikler din adamları tarafından hoş görülmemesine rağmen sürmektedir. Günümüzde yatırı ve ziyaretlerin çoğu ile ilgili yazılı ve güvenilir sözlü bilgi toplama kaynakları yoktur. İnanç merkezleri adına bağlanan bazı erenlerin tarihi kişilikleri yok olmuş, yaptığı varsayılan kerametleri onlara ad olmuştur. Bazı inanç merkezleri de ilk kaynağından yola çıkarak, değişerek yeni kimlik, inanç ve pratikler kazanmıştır.

Birçok inanç ve bunların etrafında oluşmuş uygulamaların belirlenip ortaya konması ritüel olarak adlandıracağımız olguların Anadolu’da aldığı şekli tespit etmemizi sağlayacaktır. Ayrıca ritüellerin iç dinamiği, çalışma prensipleri ortaya çıkacaktır. İnançların çok katı, çok kuvvetli yaptırım gücü vardır. İnançlar gerek inanç sistemi içinde, gerek dinsel, gerekse toplumsal yönüyle birtakım işlevler üstlenmiştir. Genel biçimiyle kökleri insanlık tarihi kadar eski görünen bu kuruma bağlı ritüeller toplumlarca canlı tutulmuş, belirli zaman ve aralıkla tekrarlanmış, böylece dirençli, sürekli bir yapıya kavuşmuştur (Artun, 2001:460).

Uygulanan inanç ve pratikler kültürün doğası ve kültürel değişim ve gelişim gereği erozyona uğraması gerekirken modernleşmeye başlayarak yeniden biçimlenmiştir. İnanç merkezleri, sosyo-ekonomik değişmeye bağlı olarak pratik değişimlerine uğrayarak hayatiyetini sürdürmektedir. Geleneğe ve bağdaştırmacı uyarlamacılığa dayalı yerel-yöresel inanç ve kültürel değişim ve gelişim sürecinin yoğun ve yaygın etkisi altındaki halk inançları karşısında bireysel tepkiler ortaya çıkmaya başlamış, bireyler doğru İslâm’ı belirleme konusunda arayışlara girmeye başlamışlardır. Dinsel geleneğin ve önderlerin otoritesini kaybetmeye başlaması üzerine, İslâmi kökenli olma-

yan pratiklere karşı neler yapılması gerektiği konusunda bireysel arayışlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu pratiklerin İslâm'dan ayıklanması yerine inanç merkezlerinde pratikler yeniden şekillenerek yeni işlevler kazanmaya başlamıştır. Kültürel değişim ve gelişim gereği bazı inanç merkezlerinin pratikleri çağa uydurulmuştur. Bunlar geleneğe karşı gelme dinamiğine özgün bir örnek teşkil etmektedir.

Erenleri toplumun diğer bireylerinden farklılaştıran özelliklerindeki beceri, yetenek, bilgi, hayırseverlik, dindarlık vd. gibi kişisel özelliklerin yanı sıra ölümlerinden sonra toplum tarafından bir kısmına atfedilmiş özellikler de olabilir. Hatta çoğu kez söz konusu inanç merkezi mekanların boş olduğundan bile söz edilir. Ama günümüz insanı bu mekanları kutsal saymıştır. Onlara bu statünün verilmesinin altındaki gerçek, bireysel beklentilerinin gerçekleşme umudu ve doğa üstünden gelebileceği düşünülen olumsuz etki korkusudur. İstenileni elde etmek için ereni anma, onun gönlünü alma, kutsama, kutsanma amaçlanır. Bu uygulamalar bireyi yaşamının sınırlarının ötesine taşır.

İnanç merkezlerinin geleneksel kültürü ve sosyal yaşamı hareketlendirmede payları vardır. İnanç merkezleriyle dilek ve adakla sosyal yardımlaşma, paylaşma ve dayanışma gelişir. Gelenekler sürer, inançlar tazelenir, dinsel ağırlıklı toplumsal birliktelik düşüncesi pekişir.

Geleneksel dinsel günümüzde yeniden yapılanarak varlığını sürdürmektedir. Türkler, Avrupa ve Asya kıtalarına yayılmış dört bin yıllık bir tarihe sahip dünyanın en eski ve devamlı milletlerinden biridir. Orta Asya'daki ata yurtta ve buradan çevreye sürekli göçler sonucu dünyaya yayılmış bulunan Türklerin İslamiyet'i kabul etmeden önceki dönemleri üzerine yapılan araştırmalarda ne yazık ki pek az yazılı malzeme bulunmuştur. İnanç merkezleri günümüzde Türk kültür tarihinin kaynağı olmaları yönüyle yeniden ele alınmalıdır. Buralardan elde edilen yeni malzemeler Türklerin günümüz inançlarının temeli olan eski inançlar dünyasına yeni bir kapı açacaktır.

İnanç merkezlerinin Türk kültür ve toplum hayatında önemi büyüktür. Türklerin İslamiyet öncesi dini, tarihi, kültür ve toplum hayatıyla ilgili dünya görüşleri ve hayata bakışları konusunda ip uçları verir. Türkiye'de geleneksel değerler ve pratikler, yeni biçimlenmelerle modernleşerek varlığını sürdürmektedir. Anadolu'nun zengin inançlarla beslenmesi eski dönemlerden günümüze çok zengin bir inanç, değerler ve pratikleri bünyesinde yaşatmıştır. Bu bir tür halk inançları denilen "senkreist" (bağlaştırmacı) dinseliktir (Atay, 2000:47).

Yatırlara Ziyaretlere Gidip Dilek Dileme Adak Adama

Yatır ve ziyaretler halk tarafından kutsal olarak görülmekte ve bunlardan yardım umulmaktadır. Yöredeki ziyaretler genellikle tepelik yerlerde

karşımıza çıkmaktadır. Bu yerlerin tepelerde yani yüksek yerlerde olmaları, oralarda yatan kişilere duyulan saygıyla ve bu kişilerin yücelikleri konusundaki inanışla açıklanabilir. İslâmiyet'ten önceki atalar kültürünün bugün bu ziyaret yerlerinde velî tipi olarak devam ettiğini görmekteyiz. İslâmiyet'ten önceki atalara kurban sunma ve onların üstün güçlerinden yardım dileme pratikleri İslâmiyet'ten sonra bazı ufak değişikliklerle velî kültü olarak karşımıza çıkmaktadır. Atalar kültürüne İslâmiyet ile birlikte dua etme, namaz kılma, Kur'an okuma gibi öğeler eklenmiştir. Bu İslâmî motiflere rağmen atalar kültü büyük oranda kendini korumuştur.

Yatır, ziyaret ve kutsal sayılan mezarlara gidiş nedenleri şunlardır:

1) Çocuk sahibi olmak, doğan çocuğun ölmesini önlemek, yaramaz çocukları ıslah etmek, konuşmayan çocukların dilini açtırmak.

2) Evlenemeyen kızların kısmetini açmak

3) Rızık artırma dileği

4) Kayıp eşyayı bulmak

5) Kötü alışkanlıklardan kurtulmak

6) Şirinlik dileği (Kısmet açma)

7) Askerden sağ salım dönme dileği

8) Yeni bir işe başlamadan kutsal zatın, duasını, rızasını alma.

9) Doğal afetlerden korunmak.

Yatır, ziyaret ve kutsal sayılan mezarlarda süren pratikler şunlardır:

1) Adak kurbanı kesmek, kanını alna sürmek.

2) Türbe, mezar, ağaç ve çalılara çaput bağlamak.

3) Kutsal sayılan sudan içmek, yıkamak, para atmak.

4) Adağın gerçekleşmesinden sonra yiyecek dağıtmak.

5) Türbeye havlu, seccade, halı, tesbih, baş örtüsü, takke, ibrik, para bırakmak vd.

6) Türbede secdeye kapanmak, gece uyumak.

7) Belli hastalıkları sağalttığına inanılan yatırlarda şifa dilemek.

Ziyarete dilekte bulunan kişi, dileği yerine gelirse adak adar. Adak kurbanı olarak genellikle koç, horoz kesilir. Hastalıktan kurtulan, dileği yerine gelen ziyaretçiler kurbanı getirerek ziyarette keserler. Kimileri, kurbanı fakirlere et olarak dağıtmakta, kimileri de yemek yaparak dağıtmaktadır. Kurbanın dışında Kur'an, mevlit okutma, günlük, mum yakma, ziyarete yeşil örtü, bayrak örtme, halı, kilim, seccade, havlu, baş örtüsü getirme, helva yapip

dağıtma, fakirlere yiyecek giyecek dağıtma, şeker, aşure dağıtma, tabak, tence-re, çaydanlık, çay, şeker ve ziyaret bakıcısına para verme şeklinde de adaklar adanmaktadır (Artun, 2001:460).

Önemli bir adak da belirli bir süre saç uzatılması şeklinde gerçekleştirilir. Çocuğu olmayan aileler, Derviş Hoca Ziyaretinde çocuk sahibi olmayı diler ve çocukları olması halinde, yedi yaşına gelene kadar çocuğun saçını uzatmayı, yedi yaşına gelince ziyarete kurbanla gelip saçın ve kurbanın kesileceğini adar. Çocuğun kesilen saçları ziyarete buralılır. Dileği yerine gelenler ziyaretin bakımını tamirini yaparlar(Artun, 2001:460).

Ziyaretlerdeki dileklerin ve adakların niteliklerinde önemli değişiklikler gözlenmektedir. Eskiden kısmet açmak, çocuk sahibi olmak ya da hastalıktan kurtulmak için gidilen ziyaretlerden şimdi üniversiteyi kazanmak, kariyer yapmak için dilekte bulunuluyor. Zaman değiştikçe adaklar da değişiyor. Şeker dağıtmak, kurban kesmek gibi adakların yerini, ziyarete buzdolabı, klima gibi bağışlar yapmak alıyor (Artun, 2001:460).

Bu inançlardan birkaç örnek verelim.

Afşin'deki Dede bab (devbaba) Türbesinde bir gece yatanların bütün ağır hastalıklarının tedavi olacağına inanılır. Ulu kabirlerin yanında, kapısının önünde yatarak şifa beklemek inancı Güney Azerbaycan Türklerinde de vardır. Özellikle büyük imamların ve imamzadelerin türbelerinin önünde hastalar şifa umuduyla yatırılır (Kalafat, 1998: 242).

Malatya'nın Yazıhan İlçesine bağlı Korucuk köyünde bulunan Korucuk Hasan Basri Türbesine halk, ruhsal rahatsızlıkların iyileşmesi, çocuk sahibi olmak, kısmet, bereket, bolluk, adaklarının yerine gelmesi vb. amaçlarla gitmektedir. Ziyarete getirilen hasta, türbenin içine yatırılır, uyuması beklenir. Uyandıktan sonra, rüyasında Hasan Basri'yi görmüşse rüyası anlatılır ve rüyasından yorumlar çıkarılmaya çalışılır. Ruhsal rahatsızlığı olan hasta uyandığında ağlarsa iyileşeceğine, gülüp kahkahalar atarsa iyileşemeyeceğine yorumlanır. Yine sağlık, bolluk-bereket işlerinin olması, rast gitmesi, çocuk isteği gibi dilekleri olanlar türbenin dışında bulunan bir taşta, yerden aldıkları küçük çakıl taşlarını dilekte bulunarak yapıştırmaya çalışırlar. İnanişâ göre, dilek gerçekleşecekse taş yapışmış (Şahin, 2000:659-667).

Adana'da Süleyman Efendi Ziyaretindeki suyun boğaz hastalıklarını tedavi ettiğine, sandukanın yanındaki taşın da sırt ağrılarına iyi geldiğine inanıldığı için ziyaret suyu içilir, taş ağrıyan yer sürtülür. Burada taş kültürünün öne çıktığını görüyoruz. Bu işlem ata, ulu kişiye bedenle temastır (Artun, 2001:460).

9. Rüya

Düş, gerçekleşmesi imkansız durum, hayal ve gerçekleşmesi beklenen ve istenen şey, umut olarak açıklanmıştır. Rüya ilk çağlardan bu yana insanı meşgul eden bir konudur. Tüm semavî dinlerde rüyanın önemli bir yeri vardır (Albayrak, 2004, 450).

Halk, rüyasında gördüklerinin etrafında da inanışlar oluşturmuştur. Halk, rüyasında gördüklerinden anlamlar çıkarıp geleceğe dair yorumlar yapar. Rüya yeşil ve beyaz renkler görünce sevinilir, siyah renkte ise üzüntü duyulur. Rüya yılan gören kişinin düşmanından kötülük göreceğine inanılır. Rüya iplik görünce yola gidileceğine inanılır. Rüya kız çocuğu görmek kötü haber, erkek çocuğu görmek iyi haber duyulacağına işaret eder. Yine rüya ağlayanın sevineceğine inanılır.

10. Fal

Kökü ve başlangıçtaki ilk anlamı belli olmayan fal Arapça bir kelimedir. Kutadgu Bilig’te de iyi talih, baht, uğur kavramlarını ifade etmek için fal kelimesinin kullanıldığı görülür. Olayların, durumların hayra yorumlanmasının dışındaki her türlü fal İslamiyet’te çeşitli ayet ve hadislerle yasaklanmıştır (İ. A, C IV: 449).

Günümüzde fal, insanın, gelecekte olabilecek olaylar hakkında bilgi sahibi olmak ve öğrendiğini sandığı kaderini istediği yönde değiştirmek, kötülöklere karşı tedbir almak, böylece merak, teselli ve ümit duygularına cevap vermek veya sadece oyalanıp vakit geçirmek maksadıyla çeşitli yollara başvurusu ile bunun sonucunda elde ettiği netice ve anlamlarını içine alacak şekilde kullanılmaktadır (Duvarcı, 1993:1).

Fal konusunda inanç ve pratikler kesintisiz günümüzde de devam etmektedir. Fal, geniş anlamıyla yorum tekniklerini de içine alır. Müjde böceği uçurma, niyet kuyusuna bakma, düşü yorma vb. işlemler de birer çeşit fal sayılabilir. Daha dar ve yaygın anlamıyla falı, özel teknikleri, gereçleri ve uzmanları olan “yorumlama bilgisi” olarak tanımlayabiliriz. Kişi kendi geleceğini, yakınlarından birinin sağlık durumunu, uzakta olan birinin halini öğrenme, çaldırdığı veya yitirdiği değerli bir nesneyi bulma kaygısı gibi önemli hallerde, kendi imkânlarıyla elde edemediği bilgiyi sağlamak için falcıya(bakıcıya) başvurur (Boratav, 1973:122).

Bu anlamı ile “fal” (bakıcılık)lar, tekniklerine, uzmanlıklarının niteliklerine, kullanılan gereçlere ya da yorumlanması beklenen olaylara göre çeşitli biçimlerde kümelenebilirler. Türkiye’de en geçerli fal çeşitlerini gereçlere göre öteki niteliklerini de kısaca belirterek kümeleyebiliriz.

Suya bakma:

Bakıcı, bir kabin içine konmuş suyun içine bakar veya bir başkasına baktırır; çok defa bu “medyum”lar bir çocuktur. Medyum söylenmesi gerekli “davet” sözlerini tekrarlayarak cinleri çağırır ve onlardan sormak istediği şeyleri sorar: hastalığın sebebi, tedavi yolu, vb. Bakıcı, sorularının karşılığını suyun üzerinde beliren çizgiler, yazılar, hayallerden elde ettiğini ileri sürer. Bu yöntemi kullanan bakıcılara, cindar veya cinci de derler. Cinciler erkek de kadın da olabilirler (Boratav, 1997:101).

Aynaya bakma:

Şamanların, yitiklerden haber almak için kullandıkları gereçlerden biri de aynadır. Bunu, Türkiye bakıcıları, bildiğimize göre, suyun düz ve aydınlık yüzü gibi kullanıyorlar; yani, bakma kuralı her iki teknikte aynıdır. Cindar, çağırdığı cinlere, aynada istediği kişileri ve olayları yansıtmasını buyurur. İstanbul’da geçen yüzyılın sonları ile bu yüzyılın başlarında bu teknikle çalışan, aslı Rumelili ünlü bir bakıcı kadın varmış (Boratav, 1997:101).

Kurşun, köz ve tütsü:

Bu üç teknik de cincilik türüne girer; bakıcı, çağırdığı cinlerden istediği bilgileri alır. Tütsüde de, suda ve aynada olduğu gibi, kişilerin yüzlerinin, vücutlarının belirdiğine, bakıcının bunları gördüğüne inanılır. Kurşunla ve közle bakıcılıkta ise, bu maddelerin yani köz veya erimiş kurşunun, suya atılması ile aldıkları şekiller yorumlanır. Aynı zamanda o maddelerin suya atılmasıyla, eşikte veya hastanın üstünde duran, hastalığın sebebi sayılan, kötü varlıkları ürkütmek, korkutmak, kaçırmak amacı güdülür. Demek ki, hem fal hem de hastalığı sağaltma işlemleri bir arada yürütülmüştür.

Tütsü yoluyla hastalığın sebebini keşfetme tekniğinin en ünlü uzmanları Arap adıyla gösterilen zencilerdi. Bunlar içinde de daha çok kadınlardı. Hastalığın sebebini öğrenme ve hastalığı sağaltma yöntemleri epey uzun ve çapraşık işlemleri gerektirirdi. Godya adını alan bakıcı ve yardımcıları, tütsülenme sonunda cezbeyle gelirler, “boruları” veya “babaları tutar”, evden dışarı – sokaklara, kırlara- çıkıp uzunca bir zaman dolaşarak cinleri toplarlardı, sonra tütsü başına gelip cinlerden diledikleri şeyleri sorup öğrenirlerdi. Bir hastanın iyileşmesi dilendiğine göre hasta da tütsülenirdi. Godyaların tütsüledikleri hasta kendisi de godya niteliğini kazanmış olurdu. Yani, hastalıkların sebebini tütsü yoluyla öğrenme ve hastayı sağaltma gücü, tütsü tekniğiyle cinleri çağırma uzmanlığı zencilere özgü değildir. Bu “ocak” olma yani ya atadan, anadan ya da yabancidan “el alma” işlemi ve töreni sonunda edinilen bir yetenektir. Kürek kemiği, kahve, iskambil, bakla fallarında hastalığı, kötülüğü giderme söz konusu değildir. Bu tekniklerle bakıcı sadece baktıranın “hâl” ya da geleceği ile ilgili olarak öğrenmek istediklerini bildirir (Boratav, 1997:101).

Kürek kemiği:

Bu fal İstanbul'da tanınmıyor. Anadolu'nun özellikle koyuncu çevrelerinde rastlanıyor buna. Türk çobanları gibi, Rum ve Arnavut çobanların, Kafkas asıllı Çerkeslerin ve Anadolu Kürtlerinin de bu tekniği kullandıklarını belirten bilgiler derlenmiştir. Kürek kemiği ile ilgili fala şöyle bakılır: Belli birtakım yöntemlere uyularak çıkartılan kürek kemiği etlerinden arınır. Ateşte kızdırılır ve üzerinde beliren çizgilerden bakıcı yorumlarını yapar. Bu teknik, Orta Asya Türk kavimleri arasında yaygındır. Bu başka milletlerde de bilinen ve uygulanan bir tekniktir. Arapça birçok risalede de bu falın kuralları yazılıp yayımlanmıştır (Boratav, 1997:101).

Kahve falı:

Falina baktırmak isteyen kimse, kahvesini içtikten sonra fincanı ters kapayıp soğumasını bekler. Fincanın dibinde telvenin gösterdiği şekilleri bakıcı yorumlar.

İskambil falı:

Her kâğıdın karşıladığı bir kişi (fala baktıran, onun yakınları, dostları, düşmanları vb.) veya bir durum (hastalık, sıkıntı, sevinç, vb.), beklenen bir nesne (para, mektup, vb.) düşünülmüştür. Bakıcı iskambilleri karıştırdıktan sonra açarak dizer; belli anlamları olan kâğıtların yan yana gelip gelmediklerine, yakınlıklarına, uzaklıklarına göre yorumlar çıkarır.

Bakla falı:

Çoğunlukla Çingene kadınlarının uzmanlığında bir tekniktir. Bu fala kırk bir tane kuru baklanın arasına karıştırılan bir kömür, bir şeker, bir kaya tuzu parçası, bir küçük para ile bakılır. Baklalar ile öteki nesnelerin her biri bir kişiye ya da bir duruma karşılık sayılır. Bakıcı bunları üç kere yere serper. Baklalardan ve öteki nesnelerden her birinin yan yana ya da birbirinden uzak, yakın duruşlarına göre yorumlarını söyler (Boratav, 1997:101).

Çay falı:

Çaydanlıktan bardağa dökülen çayın içindeki otlara göre netice çıkarılır. Çay içinde çay otları varsa bu misafir, mektup, telefon vb. geleceğine işarettir. Otların şekline göre gelecek olanın uzun-kısa, kadın-erkek olacağı; bardağın içindeki durumuna göre de uzak, yakın veya gelmek üzere olduğu belirtilir (Küçük, 1987: 447).

El falı:

Elin içindeki çizgilere bakılarak insanın kaç yıl yaşayacağı, başından hangi olayların geçeceğine dair bilgiler verilir (Küçük, 1987: 448).

Tesbih falı:

99'luk tesbih, taneleri birbiri üzerine gelecek şekilde yere bırakılır. Tesbihin keşişmiş olan iki noktası arasında kalan taneler, tek veya çift gelmesi niyetine göre sayılır ve niyetlenen sayıya uygun gelirse işin olacağına, tersi olursa olmayacağına inanılır (Küçük, 1987: 448).

11. Adak

Adak, herhangi bir konuda Allah'ın yardımını istemek amacıyla başvurulmuş dini bir davranış olup, pek çok dinde görülen bir uygulamadır. Türkçe "adak" kelimesinin Arapça karşılığı olan "nezr" sözlükte "insanın yerine getirmeyi kendisine borç kıldığı, vaad ettiği şey" manasına gelmektedir (İ.A, 1988:337).

Eski Şamanist Türklerde de suyu kutsama, ağaca bez bağlama, yatırırları ziyaret etme ve kurban kesme gibi adaklara rastlanmaktadır. Bir dilek sahibinin dileğinin yerine gelmesi halinde veya ata ruhları için kesilen kurban, Orta Asya Türkleri "ıdnuk" veya "ıdu" derlerdi. Kutlu, mübarek anlamına gelen bu kelime, Türkiye Türkçesinde adak şeklini almıştır. Kurban ve adak için seçilen hayvanlara Türk hayatında "ıduk" denilirdi. Adak için seçilen ıduk hayvanının yükü kırılmaz, yüke koşulmaz, sütü sağılmaz, başıboş bırakılırdı. Bugün Anadolu'da adaklar para vermek, mum dikmek ve dağıtmak, horoz, tavuk, koyun, keçi, sığır ve hatta deve kurban etmek suretiyle yapıldığı gibi, Yasin okumak, hatim indirmek, mevlüt okutmak, nafil namaz kılmak gibi şeylerle de yapılmaktadır. Bir kısım adak yerleri halk hekimliğinin vazgeçilmez unsurlarıdır. Özellikle ruh ve sinir hastaları buralarda stresten kurtulurlar. Yine strese dayalı kısırlıkta çocuksuz kadınların çocuk sahibi oldukları görülmüştür (Özen, 1996:22).

Adak yerleri, çeşitli dileklerin gerçekleşmesi için gidilen kutsal yerlerdir. Kutsal mekânlar, yatır mezarları veya türbeler olduğu gibi yer-su inancına bağlı kutsal alanlar da olabilir. Kutsal su gözleri, kutsal dağlar, ağaçlar, kayalar, taş yığınları, çalı toplulukları birer kutsal alandır. Bunlar yüzlerce yıllık bir inancın eski Türk inançlarının zamanımızdaki kalıntılarıdır (Özen, 1996:22).

Halk arasında adak ve ziyaretler, çocuğu olmak, yaşamak, yürümek, bir hastalıktan kurtulmak, bir felaketi hayırlısıyla atlatmak, bir işe girmek, kısmet açmak, borçtan kurtulmak, yağmur yağdırmak, askerde bulunan birinin sağ salim dönmesi, çocuğun konuşması, çocuğun huzursuzluğunun giderilmesini sağlamak, neşelenmek, yaz mevsimini, bereketi kutlamak, boşanmak, beladan kurtulmak, aile saadetini sağlamak vb. amaçlar için yapılmaktadır. Adak ve ziyaretler İslam dinine ters düştüğü için din tarafından yasaklanmış olmasına rağmen, Allah rızası için yapılması ve etkisinin hala sürdürülmesi nedeniyle halk arasında yaygın olarak yapılmaktadır (Şanlıer, 1997:414).

Adaklar ve ziyaretler, adamak suretiyle murat yerine geldikten, dilek, istek olduktan sonra yerine getirildiği gibi bazen de dilekle beraber veya ondan hemen sonra (dileğin gerçekleşmesini beklemeden) yapılmaktadır. Zira adak ve ziyaret adayan kişiler, adağı veya ziyareti yerine getirmeyi kendisi için çok önemli bir ödev olarak tanımakta, gecikme halinde acı ve üzüntü duymaktadır (Şanlıer, 1997:415).

Amasya'da türbelere adak adanmakta ve türbelerde kurban kesilmektedir. Anadolu'nun birçok yerinde rastlanan türbe adağı, Marmara Ereğlisi'nde de vardır. Adana'da çocuğu olmayanların, içki müptelası olanların, kekemelerin hacda kesilmiş kurbanın etini yemeleri halinde sorunlarının halledileceğine inanılır. Adak kurbanları çoğu kere özel yerlerde kesilir (Kalafat, 1996:55).

12. Kurban

Kurban, dinsel ya da kutsal amaçlarla sembolik bir sununun yok edilmesine dayanan bir eylemdir. Kurban, yiyecek veya içecek türünden olan kurban objesini sunmak, teklif etmekten ibaret olabilir. Kurban, bugün veya gelecekte Tanrı'nın lütfunu kazanmak için ona sunulan bir hediyedir. Kefaret teorisi, kurbanı, işlenmiş bir suç veya günah karşılığı, bu suçun veya günahın kefareti için doğaüstü güce, onun gönlünü almak amacıyla, kurbanının ölümü sembolize edecek hayvanları kurban etmesine dayandırır. Kutsallaşma teorisi, kurbanı, kurbanıların kurban hilesi ile kutsallığa ulaşması olarak kabul eder. Yiyeceği, içeceği paylaşma, birlikte yeme teorisi, kurbanı, Tanrının sembolik olarak birlikte paylaşarak yenmesi biçiminde yorumlar (Erginer, 1997:18).

Kurban sözcüğü, İslamiyetin Türkler arasında yayılmaya başladığı IX-X. yy.'larda yazılan kaynaklarda görülmektedir. Kurban olgusunun İslamiyet öncesi Türk boylarında hangi sözcükle karşılandığı hakkında araştırmacılar ortak bir görüşe varamamışlardır. Araştırmacılar, kurban için İslamiyet öncesi Türk boylarında "taylga, yağışlık tapıg, toluu, tayılga, hayılga, tayı, azr tayı, kudayı, kereh" karşılıklarının kullanıldığını belirtiyorlar (Erginer, 1997: 16).

Mehmet Eröz, kurban kelimesinin kutlu, mübarek anlamına gelen "ıdnuk" veya "ıdu" kelimesinden türemiş olduğunu belirtmesine rağmen Abdülkadir İnan "kurban kavramını eski Türklerin hangi kelime ile ifade ettiklerini kesin olarak bilemiyoruz demektedir. Sedat Veyis Örnek, ilkel dinlerde ibadetin ana unsuru olarak kurbanı görmektedir (Özen, 1996:21).

Eski Türk boylarında ant törenlerinde, cenaze törenlerinde, düğünlerde bir başarının kazanılmasında, evlat sahibi olma isteğinde, hastalıklardan kurtulma adına ve kurtulduktan sonra, kötülüklerden korunmada, mal mülk sahibi olmak isteğinde ve başka durumlarda doğaüstü güçlere, bunların bulunduğu kabul edilen yerlerde kurban sunulmaktadır (Erginer, 1997:132).

Eski Türk boylarındaki doğaüstü güçler, genellikle ruh ve Tanrı kavramları içeriğinde ele alınan tasarımlardı. Gök, yer, su, ateş, ağaç, dağ ve ata ruhları doğaüstülüğe sahip olarak kabul edilirdi. Kimileri kaprisli ve düşman, kimileri sevecen ve dost olan bu güçlerin belirli zaman ve yerlerde gönüllerinin hoş edilmesi gerektiğine inanılırdı. Bunu yapmanın yolu da, çeşitli ritüellerle onların gereksinim duyduklarına inanılan şeyleri onlara vermek, yalvarıp yakarak gönüllerini hoş tutmak ve onlar adına kan akıtmak, yani kurban sunmaktır (Erginer, 1997:132).

Eski Türk boylarında kurban, temelde “Ben vereyim, sen de bana ver” ilkesiyle işlerlik kazanmaktadır; ancak Türk boylarındaki tüm kurbanlarda amacın bu olduğunu söylemek yanlış olur. Hediye verme ve teşekkür etme, ritüellerin önemli bir parçasıdır. Bu boylarda ister animistik, ister totemistik, isterse şamanistik esaslı olsun kurban toplumsal yönüyle toplum birliğine süreklilik kazandırıcı, dayanışmayı artırıcı, tinsel yapıyı güçlendiricidir. Kuşaklar arasında bağ kurma işlevlerini yerine getirmektedir (Erginer, 1997:132).

Türk dünyasında iki türlü kurban olduğu görülür : a) Kanlı kurban b) Kansız kurban.

a. Kanlı Kurban:

Toplumlarca, yaşattığı gücü, canı oluşturduğuna inanılan insan veya hayvan vücudundaki kanın doğaüstü güç adına akıtılması olayıdır. Kanın akıtılması olayı evrensel biçimleriyle, kan taşıyan kurban objesinin kesilmesiyle olabileceği gibi herhangi bir yerinin kesilmesi, kulak memesi, parmak boğumu, deri, adale gibi küçük bir parçanın koparılması veya bir damarın delinmesi gibi işlemlerle de gerçekleştirilebilmektedir (Erginer, 1997:139).

Çeşitli kurban sunma motifleri yer almaktadır. Bunlar (Erginer, 1997:142-150):

- a) İstenilen şeyi elde etmek için sunulan kurbanlar (İstek kurbanları)
- b) Elde edilen şeye teşekkür için sunulan kurbanlar (Şükür ya da adak kurbanları).
- c) Doğaüstü güç ya da güçlerle barışıklığı sürdürmeye dayalı kurbanlar.
- d) Bir günahı, bir kusuru bağışlatmak için sunulan kurbanlar (Kefaret kurbanları).
- e) İlk ürününden, ilk avdan vb. yüce varlığa sunulan kurbanlar (Hak kurbanı): Bu kurban Anadolu’da görülmüyor.
- f) Gruplararası ilişki, akika kurbanı ve törenlik şölenlik kurbanlar.
- g) Ölü için kurban sunma.

Anadolu'da en yaygın görülen kanlı kurban ritüeli İslami kökenli olup, dinsel buyruktan kaynaklanandır. Bu ritüelde kurban olarak sunulacak hayvanın belirli özelliklere sahip olması aranmaktadır. Anadolu'da Kurban Bayramı dışındaki kanlı kurban uygulamalarının dinsel bir boyutu yoktur. Bunlar bütünüyle halk tarafından din ile ilişkilendirilmiş, değişik neden ve kökenli taklide dayalı ritüellerdir (Erginer, 1997:146-152).

b. Kansız Kurban:

Kansız kurbana "saçı" da denir. Süt, kırmızı, içki ve diğer yiyecek ve içeceklerin kutlu yerlere serpilmesine "saçı" denir (Eröz, 1979:212). Türk düğünlerinin her aşamasında saçı vardır. Sadece düğünlerde değil, çocuk dünyaya gelince, ilk dişi çıkınca, ilk defa tıraş olunca çocuğun ailesi saçı yapar. Ölen kişinin ailesi ölenin ruhu için saçılar yapar. Saçı giderek sadaka ile aynı olmuştur (Kalafat, 1995:111). Yatırlara, ulu ağaçlara bağlanan bezler de kansız kurban yerine geçer, birer saçı sayılır. Hunlar zamanından günümüze kadar, Orta Asya dağlarından, Anadolu ve Rumeli dağ ve köylerine kadar bu gelenek tüm canlılığı ile yaşamaktadır (Eröz, 1979:212).

İslamlik öncesi ve kısmen sonrası, Türk topluluklarının kanlı kurbanlarının aslında birer kansız kurban olduğu görüşü yer almaktadır. Bazı Türk boylarının kurban kanını akıtmadıkları biliniyor. Altaylılar ve diğer Türk boyları kurbanı kesmeyip, boğarlardı. Bunu, hayvanın ağzını, burnunu tıkayıp yaparlardı. Örneğin; Dede Korkut'ta ve Manas Destanı'nda "ak boz atın boğazlanıp, ölü aşının verilmesinden bahsedilir (Eröz, 1979:213).

13. Yağmur Duası

Yağmur yağdırmak için yapılan törenler ve buna bağlı âdetler çok eskilere dayanır. Yağmur, ilkellerden bugüne insanlık tarihinde çok önem taşır. Gökten inen bereket olarak nitelenen yağmur, kutsal bir nitelik kazanmıştır. Yağmur dualarının kökeninde kutsallık yatar. Doğayla barışık olma dileği birtakım ibadetler ve ritlerle tamamlanır. İnanç insana özgü bir fenomendir (Artun, 2000: 40-59).

İslamiyet öncesi Türk kültüründe de yağmur yağdırma törenlerinin yapıldığını biliyoruz. Duanın İslamî kelime olmasından yola çıkılarak yağmur duasının İslamiyet sonrası oluşmuş bir adet olduğunu savunan araştırmacılara katılmamız olanaksızdır (Acıpayamlı,1965: 3-4). Günümüzde yağmur yağdırma törenlerine İslamiyet öncesi Orta Asya kültüründe de var olan Anadolu'da İslami renge bürünmüş bir âdet diyebiliriz (Artun, 2000: 40-59).

Dini ayinlerden amaç, insanı Tanrıyla yakınlaşacağı kutsal bir alana çekmektir. Ayinler inananların kutsal bir atmosfere girmesini sağlayan kurallar ve törensel davranışların bütünüdür. Yağmur duası bir istek duasıdır, arkaik ve geleneksel toplulukların tanınması, mitosların ritüel davranışlarla ve insan topluluklarının hayatını yöneten kurumlarla ilişkisini göstererek

bunların önemini ve anlamını ortaya koymuştur. Mitos, inanılması gereken bir hikaye olarak algılanır, bu da ritlerin doğmasına neden olur. Mitoslar insanla dünya arasındaki bütünlüğün sezgisidir (Artun, 2000: 40-59).

İslami renge bürünmüş yağmur dualarının temeli Kur'an'a değil, hadise dayanır. Bütün İslami ülkelerde ortak özellikler vardır; ama törenin yapısını, yağmur duasının yapıldığı ülkenin yapısı belirler. Bunlara yerel adetler de katılınca her yörede farklılıkların görülmesi doğaldır (Başgöz, 1986:13).

Yağmur duası benzetme sihriyle, yağmur taklidiyle, sihrisel öğeler kullanılan bir tür yağmur yağdırma büyüdür. İslamiyet sonrası yağmur duaları eyleminin dış görünüşü değişmiş İslami öğelerle İslami kimlik kazanmıştır (Ünver, 1952:577; İnan, 1987:9; İnan, 1995:160; Sencer, 1974:61; Hassan, 1986:134). Yağmur duasıyla Türklerin eski köklü inançlarından biri olan atalar kültü arasında bir bağ vardır. Atalar kültü ataların takdisine dayanır. Atanın öldükten sonra ruhunun birtakım üstün güçlerle donanacağı ve bu sayede yardım edeceği inancı vardır. Ataların eşyaları ve mezarları kutsal kabul edilip ruhlarına kurban sunulurdu. İslamiyetin kabulünden sonra atalar kültü Türkler arasında veli kültünün oluşumunda etkili rol oynamıştır. Üstün ruhlarla donanmış insan tipi Müslümanlıkla bağdaşmıştır (Ocak, 1992:10).

Bu kültü bağli olarak örneğin Adana'da geciken yağmurların yağmasını sağlamak, kıtlığı, kuraklığı önlemek için yağmur yağdırma kerametleri olduğuna inanılan "Boğa Dede, Bulut Dede ve Tosun Dede" ziyaretlerine gidilip yağmur duası yapılır, kurban kesilir (Artun, 2000: 40-59).

Hava şartları ile ilgili yurdumuzda en çok rastlanan, mevsimi gelip de düşmesi geciken yağmurları sağlamak ve böylece kuraklığı, kıtlığı önlemek için girilen işlemlerdir. Bu törenleri iki yönüyle incelemek gerekir.

a) Büyüklerin katıldığı "yağmur duaları" ile bunlara bağli büyüyük ayrıntılar.

b) Çağımızda çocuk gelenekleri arasında yer alan, oyunumsu törenler. Bu sonuçlar da eski "ciddi" törenlerin kalıntıları olmalıdır (Artun, 2000: 40-59; Boratav, 1997: 138).

a.Büyüklerin Katıldıkları Yağmur Yağdırma Törenleri:

Yağmur Dualarının Ana Çizgileri (Boratav, 1997:139):

1) Çok sayıda çakıl taşlarının her biri üzerine kısa dualar okunur ve bunlar torba içinde suya daldırılır. Taşların sayısı yerine göre değişik olur. En az 41 taş, en çok 70 ya da 75 bin taş olduğu hakkında bilgiler derlenmiştir. Taş sayısı binleri, on binleri geçtiği zaman çakıl taşlarının toplanması ve duaların okunması işi birçok kimseler arasında paylaşılır. Yağmurun yeterin-

ce yağdığı kestirilince taşlar sudan çıkarılır. Bir tek taşın bile suya düşmesine dikkat edilmelidir. Çakıllar suda kalırsa yağmurun dinmeyeceğine, tufan halini alacağına inanılır.

2) Küçük çocukların da katıldığı kalabalıkla ilahiler okuyarak, genellikle şehir dışında yüksek bir yerde, bir yatacın yakınında dua töreni düzenlenir. Yakarış sırasında elbiseler ters giyilir; eller, parmaklar aşağıya, yere doğru çevrilerek havaya kaldırılır. Ellerin böyle tutulması yağmurun gökten yere inişini hatırlatmak, dilekleri daha kesin belirlendirmek içindir.

3) Ortaklaşa hazırlanan bir "hayır aş" dua yerinde fukaraya dağıtılır ve hep birlikte yenilir. Kimi masallarda rastladığımız bir motif, bir bakıma bu geleneğe bağlıdır. Padişah gece vakti kapı kapı dolaşır, kimseye belli etmeden halkın düşüncelerini, kaygılarını öğrenmek ister. Hâllerinden yakınan fakir fukaranın yerlerini öğrenir, onları sevindirmek suretiyle memleketin kuraklık afetine uğramasını önleyeceğine inanır. Yağmur duası töreni sırasında verilen hayır aş da, bu yoldan, Tanrıyı hoşnut etmek amacını belirtiyor.

4)Yine Tanrının çaresizlere acımasını sağlamak için, analarından ayrı bırakılan kuzular meletilir, buzağılar böğürtülür, emzikli çocuklar ağlatılır, böylelikle Tanrıya toprağın da, süttен yoksun kalmış yavrular gibi, su dilediği anlatılmak istenir.

Bu işlemler, bütün ayrıntıları ile her yerde tam olarak uygulanmaz. En çok rastlananlar dua ve ilahilerle, taş okuma öğeleridir. Törenler sırasında toplu olarak çağrılan yağmur ilahileri, halk şiirinin özel bir çeşidini meydana getirir. Cönklerde bunlardan örneklere rastlanır (Boratav, 1997:139 - 140).

Yağmur yağdırma amacı ile girilen, daha az yaygın işlemler şunlardır: Yılan öldürüldükten sonra, karnı göğse doğru gelecek biçimde toprağa gömülür yahut ağaca asılır (Balıkesir). Kuru at kafasını (Tokat), ölü kafasını (Hasankale), mezar taşını yahut tabutu (Of), suya daldırırlar; suyun değirmenden çıkıp köpürerek döküldüğü yere iki delikanlıyı atarlar (Isparta). Anasının ilki ve teki olan çocuğu elbiseleriyle bir çeşme yalağına batırıp çıkarırlar (Kütahya). Bütün bu işlemler kurban ritlerinin, şakaya, oyuna dönüşmüş kalıntılarıdır (Boratav, 1997:141).

b. Çocukların Katıldıkları Yağmur Yağdırma Törenleri

Bunlar, günümüzde çocukların geleneklerinde yer alır. Başlıca nitelikleri, diğer işlemlerden birçoğunda olduğu gibi, bir tür büyü işi görmeleri, benzetme yoluyla tabiat şartlarını etkilemeyi amaç edinmeleridir. Ana çizgileriyle tören şöyle geçer: Yerine göre kepçe-kadın, çömçe-gelin, yağmur gelini diye adlanan bir kuklayı çocuklar törene özgü tekerlemeler söyleyerek kapı kapı dolaştırırlar. Kadınlar evlerden bu kuklanın başına su dökerler ve çocuklara da yiyecek şeyler yahut yemek yapılacak maddeler verirler. Kimi yerlerde kukla yerine, acayip kıyafete bürünmüş bir çocuk gezdirilir. Evler-

den dökülen su ile bu çocuk ıslatılır. Çocuklar topladıkları erzakla bir sofraya hazırlayıp toplu olarak yemek yerler (Boratav, 1997:141).

Türk yağmur yağdırma törenlerinde Orta Asya kültüründen izler buluyoruz. Elbiselerin ters giyilmesi, yağmur yağdırma temsilleri, yağmur taşları ve yada taşı bağlantısı, çocukların ağlatılması, hayvan kafatası ve iskeletlerinin toplanması, toplu yemek adetleri, İslamiyet'te olmayan eski kültür izleri bizi Orta Asya yağmur yağdırma törenlerine kadar götürüyor.

Türk yağmur dualarında suya taş atma ögesiyle Orta Asya Türklerinin yağmur taşı arasında bir bağ vardır. Çin ve Arap kaynaklarında yada taşı ile ilgili epeyce bilgi buluyoruz (Boratav, 1993, İsl. Ans, C.5:1222-1223).

Yağmur yağdırma törenleri, ekonomik nedenler dışında toplu iş görme, toplu yeme, birlikte hareket etme vb. yönleri dolayısıyla sosyal bir fonksiyona sahiptir. Törene halk inanarak katılır. Her ritüelde olduğu gibi törenin genel bir çatısı ve iş bölümü vardır, kurallara herkes uyar.

Törenin Ortadoğu ve Asya'da görülen ortak bir yapısı vardır. Çocukların yaptığı törenlerde adeta yağmur tanrısının simgesi olarak niteleyebileceğimiz bir bebek vardır (Başgöz,1986:13). Bu canlı veya yapma olabilir. Bazı yörelerde bereketi temsil eden gelin ve kadın simgesinin öne çıktığı görülür. Çomçalı gelin, gelin vb. yapma veya canlı simgenin ev ev dolaştırılmasında çocuklar evlerden yiyecek toplarlar. Buna yağmur gezmesi adı da verilir. Tören yağmur yağma dileği olduğu için gezdirilen simgeye su dökülür. Canlı simgelerde genellikle bir öksüz çocuk seçilir. Vücudu dallarla sarılır, üzerine su dökülür. Trakya ve Balkanlarda da „dedule“ adı verilen bu adete rastlıyoruz. Ters kürk giydirilen ve dallarla sarılarak ısıtılan simgeyle yağmur yağdırma törenleri yapılır (Artun, 1992:10).

Türk yağmur yağdırma törenleri dışındaki İslam dünyasında ve Avrupa'da görülen yağmur yağdırma amaçlı özel giydirilmiş kişi veya kuklalar ev ev dolaştırılır. Bunların üzerlerine gezdikleri evlerde su dökerler. Araştırmacılar bugünkü yağmur dualarının kökeninin çok eski yağmur dualarının günümüze gelmiş şekli olduğunu, eski ön Asya kavimlerinde, Hindistan'da ve Japonya'da bu tür törenlerin yapıldığını biliyorlar. İstanbul'da Kurban Bayramı günü yağmur yağacağına dair olan halk inancı yağmur yağdırma için kurban kesilen çağlardan kalıntıdır (Boratav, 1993, İsl. Ans, C.5:1222-1223). Halk arasında kurban kanını yağmur temizler inancı vardır.

Bu yörede yağmur duası törenlerine bir eşeğin süslenerek götürülmesi, tekerlemeler söylenerek ev ev dolaşılıp evlerden eşeğe su dökülmesi ilginç ve az rastlanan bir örnektir (And, 1988:52).

Doğanın yağmur yağdırma işlevini yenilememe kaygısı insanları kuru geçen zamanlarda büyü yoluyla törenler düzenleyerek yağmur yağdırma

yollarını aramaya itmiştir. Yağmur yağdırmak için yapılan törenler her ülkenin kültürüyle biçimlenmiştir.

14. Formülistik Sayılar

Türk kültüründe sayılar çok önemlidir. Bunların büyük bir bölümü dini inanmalardan kaynaklanmaktadır. Bazı sayıların kültürümüzdeki işlevi İslamiyet öncesi sosyal hayatımıza dayanmaktadır.

İslam dininde bazı sayılar kutsal özellikler taşır. Bir, üç, dört, beş, yedi, dokuz, oniki, kırk vb. sayıların dini bakımdan çeşitli anlamları bulunmaktadır. Kutsal özellik taşıyan bu sayıların anlamları vardır. Geleneksel kültürümüzde sayılar üzerine kurulan inançların kaynakları hem İslam dinine hem de Orta Asya yaşayışına ve Şamanizm'e dayanmaktadır.

Bir Sayısı

İslam dininde bir sayısı Allah'ı ifade eder. Allah birdir ve tektir.

Üç Sayısı

Halk kültüründe en çok kullanılan sayı üçtür. Şamanizm, yukarıdaki semayı önce üç kat olarak tasavvur etmiştir. Oğuzun sağ kolu üç oktan oluştuğu için, yukarıdaki semanın üç oktan olması tabiidir. Yakut'taki ateşin üç çeşitten olmasının sebebi de, kâinatın üç bölümden meydana gelmesi yüzündendir. Eski Türk efsanelerinde üç sayısına çeşitli motiflerde rastlanmaktadır. Türklere göre insan evrenin üç önemli varlığından biri olarak kabul edilir. Türk mitolojisinde de ilahlar, Gök tanrı, Yer Sular ve Yağız yer olmak üzere üçe ayrılır.

Oğuz menkıbesine göre Oğuz Han üç gün annesinin sütünü emmemiş, annesi üç gece gördüğü rüya sonucu kendisine söylenen şekilde hareket etmiştir. Oğuz'un iki eşinden üçer tane oğlu olmuştur. İlk eşinden olan çocukları Gökhan, Dağhan, Denizhan Bozoklar'ı ikinci eşinden olan Günhan, Ayhan, Yıldızhan da Üçoklar'ı oluşturmuştur. Göç destanının İran rivayetinde Boğu Han'a Tanrı tarafından verilmiş üç karga bulunmaktadır. Bu kargalar memleketin her yerinde olup bitenden hakana haber vermişlerdir. Manas destanında da üç sayısının ön planda olduğu görülür. Dede Korkut hikâyelerinde de üç sayısının 43 defa yer aldığı görülmektedir.

Yedi Sayısı

Yedi sayısı Orta Asya'daki Türk boylarından günümüze kadar Türk halk inançları ile günlük yaşamlarında en çok sözü edilen sayılardandır. Yedi sayısı Anadolu'da ve bütün Türk boylarında kutsal sayılmaktadır.

Dokuz Sayısı

Türklerde kutsal sayılan sayılardan biri de dokuzdur. Bu sayıya geleneksel kültürümüzün her aşamasında rastlamak mümkündür. Altay

Yaratılış Destanına göre Tanrı yerden “dokuz dallı” bir ağaç bitirerek her dalın altında bir insan yaratmıştır. Bunlar dokuz insan cinsinin ataları olmuştur. Bu dokuz insana “dokuz dede” de denir. Manas destanında sık sık rastladığımız dokuz sayısı Dede Korkut’ta da “doğduğunda dokuz erkek deve kestiğim oğul”, “dokuz bazlam ile bir kilo yoğurt”, “dokuz çoban” gibi ifadelerde görülmektedir.

Kırk Sayısı

Türkler tarafından, ilk çağlardan bu yana kırk sayısının kutsallığına inanılmaktadır. İslamiyette de Kur’an’dan bu yana önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Örneğin kırk Erbain Kur’an’da 48 kere geçmektedir (Yardımcı, 1999:33). Bu sayı geleneksel kültürümüzde de değişik biçimlerde görülmektedir. Bunlar şu şekilde belirlenebilir. Doğumdan sonra kırk gün içinde bulunan anne ve bebeğe “kırk” denir. Kırk çıkması anne ve bebek için önemli bir olay kabul edilir. İnaniş’a göre çocuk ayaklarını basmazsa ve gelişmezse buna “kırk bastı” denir. Kırk çocuğun elbise ve bezlerinin suyunun dışarı atılmayacağına inanılır.

Dede korkut hikâyelerinde de her kahramanın yanında 40 arkadaş vardır. Köroğlu destanında da 40 arkadaş motifine rastlanır. Kırgızların Manas destanında, Başbuğ Alp’in yanında devamlı 40 yiğit görmekteyiz. Kırgızların menşei adlı efsanede “kırk kız kardeş büyüdü su içerek hamile kalıyor. Kırk oğlan ve kız doğuruyor. Onlar birbirleriyle evlenerek evlat bırakıyor ve şimdiki Kırgız kavmi şekilleniyor.” diye rivayet olunmaktadır (Sakim, 1988:267).

15. Diğer İnanişlar, İnanmalar ve Bunlara Bağlı Pratikler

1. Tuz Ekmek Hakkı

Bu uygulamayla ateşe atılan tuz ve ekmek ocak iyesine verilen bir saçıdır. “Tuz ekmek hakkı”nın Türk halk inançlarında önemli bir yeri vardır. Baş ağrıyan kişinin başının etrafında tuz veya ekmek gezdirilir, ateşe atılır (Yalın, 1997: 62).

2. Ateş

Aladağ Yörüklerinde ocakta ateş yanarken (hıss) diye bir ses çıkarsa ev halkının iyilikle yad edildiği, bereket temenni edildiğine inanılır. Bu inanç ocak iyesi ile kurulan iletişim ve onun mutlu edilmesine verilen önemi göstermektedir (Kalafat, 1994: 184). Ateşe hürmet çoktur. Ateş için şöyle dua etmek Türkmen adetlerindendir. “Ey Allah bizi nurdan, nardan ayırma” (Cin, 2004).

3. Ocak

Yörede ocaklı olarak adlandırılan kişiler bize İslamiyet öncesindeki Şamanları hatırlatmaktadır. Eski Türklerde şamanların hastalıkları sağaltma

güçleri olduğuna inanılırdı. Şamanlar bu güçlerini genellikle büyüsel işlemler ile kullanırlardı. Ocaklı kişiler geçmişte şamanların yerine getirdiği sağaltma işlevini yerine getirmektedir. Muska yazma ve okuma türünden işlemler de İslâmî motifleri simgelemektedir (Karakaş, 2005).

Yörüklerde ocak inanışı vardır. Kızıldere’de bir ocak vardır. Zehirli yılan soktuğunda gidilir. Ocaklık elle devredilir. Büyüye, tılsıma inanılmaz; fakat ocağa gidilir. Bazı hastalıkların yalnızca yatırlara, ocaklara gidince iyileştiğine inanılır. “kızıl yörük” ve “yılancık” diye bilinen ayakta veya kolda görülen bir hastalıkta mutlaka ocağa gidilir. Bu olay perşembe günleri yapılır. Dua ile efsunlanmış bıçak batırılıp kan akıtılarak hastalığın kaybolacağına inanılır (Cin, 2004).

4. Safer Ayı

Türkmenlerde bir yılın son sayısı altı olursa o sene uğursuz kabul edilir. 12 Arabi ayının 11’i hayırlı ve uğurludur. Yalnız bu aylardan “safer” ayı uğursuz bir ay sayılır. Bu ayda kurban veya tavuk boğazlamak adettir. Hatta safer ayında her aile reisi, “safer geldi, iğnenize sahip olun” diye uyarır. Bu ayda insanın evinden bir şey kaybolursa veya bir şey gereksiz yere harcanırsa veya bir kaza meydana gelirse o yedi sene uğuru dönmez diye bir inanç vardır (Yalgin, 1997: 60).

5. Tahtaya Vurma

İstenmeyen bir olay duyulduğunda tahtaya üç kere vurulması kötülükten korunmak, kötü ruhların duymasını önlemek amacıyla yönelik eski bir inanıştır.

6. Tütsüleme – Üzerlik Tüttürme

Tütsüleme, üzerlik tüttürme gibi eski Türklerdeki ateşin temizleyicilik ve koruyuculuk işlevine günümüzde de inanılmaktadır. Tütsüleme inancı, üzerlik tüttürme âdeti Tarsus’ta olduğu gibi Harput, Eskişehir, Doğu Anadolu ve Güney Azerbaycan’da da vardır (Cin, 2004)

7. Saçı Saçma

Anadolu’nun hemen her yerinde olduğu gibi Adana ve çevresindeki geleneksel düğünlerde de gelin oğlan evine geldiği zaman başından, buğday arpa, kuru üzüm, şeker ve bozuk para atılmaktadır. Serpilen buğday, para ve arpa ile gelinin yeni evine bereket getirmesi, kısmetinin bol olması, çocuklarının olması; üzüm ve şeker ile gelinin yeni evinde ağız tadının iyi olması; para ile de gelin ve damadın zengin olmaları amaçlanır. Bu saçıyı; çoğu kez kayıvalide ya da aile büyüğü bir kadın, gelinin arabası üstüne ya da indikten sonra başı üzerine serper (Başçetinçelik, 1998).

8. Güneş ve Ayı Kutsama

Anadolu'da güneşin ve ayın ilk görülmesi sırasında ya da ay hilal-ken niyaz eder, dua eder, kutsarlar. Bunlar İslamda yoktur. Eski Türk inancı olan Göktanı (Kök-tengri) inancından kaynaklanmaktadır. Akarsuların, kaynakların, göllerin, bazı ağaçların kutsal sayılması onların kesilmemesi doğa inançlarından kalmadır.

9. Eşiğin Kutsallığı

Kapıdan içeri girilirken eşiğe basılmaması eski Türk inançlarından kalma bir inanıştır. Eşik saygın ve kutsaldır. Din büyüklerinin yattığı yatırlar ziyaret edilirken eşikleri niyaz edilir, o kapıdan şefaata beklenir. Anadolu'da evlenip yeni evine giren gelin, yeni evine (yeni hayata) girerken evin eşiğini niyaz eder.

Eski Türklerde evin eşiğine basmama, oturmama ve su dökmeme vd. inançları da vardır. Eşik kutsaldır, çünkü bir ocağın tütmesi ana baba ve diğer hane fertleri ile mümkündür. Ocağın tütmesi demek, mutlu yaşayış demektir bu da ancak karı kocanın birbirine karşı saygı ve sevgisi ile mümkündür. Şamanlık inancına göre de karı - koca ruhunun ongunu veya töz'ü bu eşiğin altında gömülüdür. Bu nedenle ocağın devamına hürmetle eşiğe basılmaz oturulmaz su dökülmez.

10. Hayvan Desenleri

Şamanın yılan, akrep, çıyan, kunduz vd. yabani - zararlı hayvan şekilleri çizerek onları kaçıracağına inanılırdı. Türkmen köylerinde dokunan halı, kilim üzerindeki akrep, yılan, kırkayak gibi hayvan resimlerinin zararlı olan resimdeki hayvanları kaçıracaklarına inanılır.

11. Mum Yakma

Mum yakılması ve ateş yakılması eski Türk inançlarındanıdır. Bunun kökeni ateşin kutsal sayıldığı döneme dayanır. Ateşe, suya, taş, türbeye dua edilmesi buralardan medet umulması eski inançlardan kalmadır. Anadolu'da yatır, türbe, dergah, kutsal taşlar, mezar vd. ziyaretlere gidilir.

12. Dolu Kesme

Doluyu dindirmek için bir anne, ilk çocuğunun eline en büyük dolu parçasını verir, "Anamın ilkiyim, dağda gezen tilkiyim" dedirttikten sonra bıçakla dolu parçasını kestirir. Doluyu dindirmek için havaya bir demir parçası atılır.

13. Bez, Çaput Bağlama

Anadolu'da yatırlara, bazı ağaçlara ve kutsal sayılan yerlere bez ve ya çaput bağlamak, bu yolla adakta bulunmak inancı sürmektedir. Bu inanç-

ların kökeni eski Türklerin çaput bağlanması yoluyla dilek dileyerek adak adaması kansız kurban sayılan inançlarına dayanır.

Kutsal yerlerdeki ağaçlara bez bağlama âdeti, geniş bölgelere yayılmış çok eski bir inanıştır. Eski Türklerde nasıl yerle göğü birleştiren bir kazık, bir direk veya kutsal ve efsanevi bir ağaç varsa, örneğin Başkurt Türklerinde de her kabilenin, orman içinde kutsal bir ağacı vardı. O ağacın üzerinde de aynı kabilenin tözü sayılan bir kuş tünerdi. (Dalgıntekin, 1995).

Tarsus yöresinde Kaplan Dede, Arıklı, Yedi Kardeşler ve Eshab-ı Kehf çocuğu olmayan kadınların ziyaret ettiği ziyaret ve türbelerdir. Kadınlar buralarda dua ederek bu insanların yüzü suyu hürmetine Allah'tan bir çocukları olmasını dilerler. Bu duaların yanı sıra yatır ya da yanındaki ağaçlara bez bağlandığı da olur (Dalgıntekin, 1995).

Dinsel nitelikte olanlar içerisinde kutsal sayılan yerleri ziyaret etme, oraların suyundan içme, toprağını elleme, türbelerine, ağaçlarına bez bağlama, kurban kesme başta gelen davranış biçimleridir (Cin, 2004).

ON İKİNCİ BÖLÜM

OYUN - ÇOCUK OYUNLARI – HALK OYUNLARI

A. OYUN

1. Oyun Nedir?

Oyun, “1. Zaman geçirmeye yarayan, belli kuralları olan eğlence. 2. Kumar. 3. Şaşkınlık uyandırıcı hüner. 4. Tiyatro veya sinemada sanatçının rolünü yorumlama biçimi. 5. Müzik eşliğinde yapılan hareketlerin bütünü 6. sahne veya mikrofonda oynamak için hazırlanmış eser, temsil, piyes. 7. Bedence ve kafaca yetenekleri geliştirmek amacıyla yapılan, çevikliğe dayanan her türlü yarışma 8. Hile, düzen, desise, entrika 9. (güreşte) Hasını yenmek için yapılan her türlü biçimlerde şaşırtıcı hareket 10. (teniste) Taraflardan birinin dört sayı kazanmasıyla elde edilen sonuç.” (T.S. C.2, 1998: 1711) anlamlarında kullanılmaktadır.

Dilimizde oyun kelimesinin kazandığı anlamlarla birlikte çok geniş bir birleşik kelime, deyim ve atasözleri dağarcığı meydana gelmiştir. Oyuna çıkmak, oyuna gelmek, oyuna getirmek, oyun bozmak, oyun oynamak, oyun almak, oyun vermek, oyun yapmak deyimleri ile oyun alanı, oyunbozan, oyun ebesi, oyun kurucu, oyun sahası, oyun havası, orta oyunu, çocuk oyunu, fincan oyunu, gölge oyunu, kelime oyunu, köy oyunu, lades oyunu, misket oyunu, yüzük oyunu ve halka oyunu gibi konumuzla doğrudan veya dolaylı alakalı birleşik sözler dilimizdeki oyunla alakalı anlatımlardan bazılarıdır (Çelik, 2009: 13-22).

Oyun üzerine pek çok açıklama yapılmıştır. Kimi bunu bir boşalma, kimi enerji fazlasını atma, kimi çocukların büyürken acıyı hissetmemeleri için bir fizyolojik etki, kimi de taklit içgüdüsünün doygunluğunu sağlamak olarak tanımlamışlardır. Bir kurama göre oyun, genç insanın ya da hayvanın ileriki yaşamının gerektirdiği uğraş ve eylemlere bir hazırlıktır (And, 1974: 14).

Oyun, insanın nesnel dünyası ile öznel dünyası arasında bir köprüdür. Çünkü günlük yaşamda nesnelin gerçekliği tartışılmaz. Düş; gerçekliğin, nesnelliğin karşıtlığı olarak görülür. Düşler ancak oyunda gerçek olur. Bu nedenle oyun düşle gerçeğin uzlaşması, nesnelle öznelin hesaplaşmasıdır. Bu yüzden insan gerçeğinde hem nesnel hem de düşsel gerçekler vardır. Nesnele dayanabilmek için insan, düşsele sığınır, düşsele kapılıp gitmemek için de nesnel olana tutunur. İnsanın gerçekleri, nesnel olduğu kadar düşsel-

dir. Nesnel gerçeklerde; kişiler, kurallar, koşullar bellidir. Birey, nesnel koşulları değiştiremez, onlara uymak zorundadır (Güvenç, 1994:17).

İlkel dönemlerde yaşamış olan bütün toplumların yaşayış biçimlerine bir göz atıldığında, araştırmacılar, o toplulukların kültürlerinden önce oyun oynama hazzı oluşturdıklarını ortaya çıkarırlar. Çünkü oyunlar çeşitli kültür biçimlerinin ortaya çıkmasında çok etkin bir rol oynamışlardır. Ortaya çıkan bütün toplumların kültürlerine bakıldığında kültürü oluşturan, dil, mitos ve ritüellerin kökeninde hep oyun oynama içgüdüğü karşımıza çıkmaktadır (Şener, 1998:11). Oyun, üzerlerine çeşitli görevler yüklendiğinde ritüelistik ya da törensel bir hava alır.

“İlk insanoglunun taklidi av oyunları ve ayinlerle ilgilidir. Bir hayvanı taklit etmek, dilin haberleşmeye yeterli olmadığı çağlarda, avdan dönüşte arkadaşlarına anlatabilmek içindir. Bu, zamanla avın ayrılmaz bir bölümü oldu. Avcılar ya avlayacakları hayvanın kürkünü giyip onu taklit ederek yanına ürkütmeden yaklaşma fırsatı buluyorlar ya da taklitçi büyüye başvurarak bir başka hayvanın taklidini yapıyor ve böylece bu hayvanın avcılık yeteneklerinin kendilerine geçeceğine inanıyorlardı. Burada açıkça belli olduğu gibi, kimliğini gizlemek, örtmek yerine, başlıca amaçları büyüdür. Avcılarına yaklaşıırken türkü söylerler, maskenin büyüyle hayvanı vuracaklarını belli ederler. Kutsal temsil simgesel bir gerçekleştirme, bir mistizimdir. Sözlü anlatımı zor olan birtakım duygular, burada güzel, gerçek ve kutsal bir biçime bürünmektedir. Tapınmaya katılanlar, eylemin yüce duyguların somutlaştırılmasında onlara yardımcı olduğunu düşünmektedirler. Bu eylemin gösteri yoluyla gerçekleşmesi, törenin oyunusal içerik taşıdığını ortaya koymaktadır. Güncel olarak saptanan bir mekanın sınırları içerisinde, bir bayram gibi, neşe ve özgürlük içerisinde oynanmaktadır.

Oyunlar, taşıdıkları inanç sistemine ve içinden çıktıkları toplumun kültürel yapısına göre farklı özellikler gösterirler. İlkellerdeki oyunun özünü av, savaş ve doğa olayları oluştururken, günümüzde oynanan oyunların içeriğinin figür ve anlam bakımından giderek zenginleştiğini görmekteyiz (Habl, 1926:16, Akt. Erseven, 1996:73).

Tarihin ilk dönemlerinden bugüne kadar insanlar benzer şekillerde oyunlar oynamaktadırlar. Oyun toplumun bütün üyeleri tarafından zevk almak amacıyla gerçekleştirilen gönüllü bir etkinliktir. Türk dünyasında oyun kavramını ifade etmek için eskiden olduğu gibi, günümüzde de "oyun" kavramı kullanılmaktadır. Oğuz Kağan Destanı'nda, Manas Destanı'nda, Divan ü Lügat- it Türk'te Kutadgu Bilig'de, Volga Bulgar Kitabeleri'nde, Dede Korkut Kitabı'nda, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde "oyun" kelimesinin varlığı, oyun kavramının Türk kültür tarihi açısından eskiliğini ortaya koymaktadır (Özdemir, 2006: 21).

Oyunun tarihsel süreci kutsallıktan, eğlenceye doğru akan bir görünümüdür. Dolayısıyla, bu akış en eski kaynaklarından en yeni konumuna

kadar incelemek gerekmektedir. Özellikle Anadolu gibi uygarlıklara beşiklik etmiş toprakların kültür ürünlerini anlayıp anlamlandırabilmek bu geriye doğru bakışı zorunlu kılmaktadır.

Ritüeller (törenler); bu uygulamanın yapıldığı anlar ve yerlerdir. Ritüellerin uygulanışları sırasında en çok başvurulan araçlardan birisi ise oyundur. Oyun (dans) arkaik dünyanın manevi yaratımları olarak günümüze değin ulaşmıştır. Huizinga kültürün oyun biçiminde doğduğunu ve kültürün en başından beri oynanan bir şey olduğunu, oyun özellikleri taşıdığını iddia eder. Bir kültürün gelişiminde, oyun ile oyun olmayan arasında kökenden beri varolduğu varsayılan ilişki değişime uğrar. Kültür doğal olarak oyunusal unsuru yavaş yavaş arka plana iter. Bu unsur büyük bir bölümü itibariyle kutsal alan tarafından çözülür. Oyun bireyin ya da grubun hayat düzeyini yükseltmeye ne kadar yatkınsa o ölçüde kültür haline dönüşür. Temelinde oyun olan ve oyunusal nitelikler taşıyan insan eylemleri kültürel bir olgu, inanç ve gelenek biçimine gelir.

Anadolu oyunları, Türklerin ilk yurdu olan Orta Asya' dan Anadolu' ya uzanan, çizgi üzerinde, birçok etkileşime ve değişime uğramıştır. Anadolu'da oynanan oyunları incelediğimizde, zengin kültürün etkilerini kolaylıkla görebiliriz. Türkler, Orta Asya' dan kalkıp Anadolu'ya uzanırken ilk kültürleri olan Orta Asya kültürü, buna şamanlık da diyebiliriz, üzerine İslam kültürünü de eklemişler ve buna Anadolu'daki daha önceki medeniyetlerin kültürleri ile de karışarak ortak bir kimlik oluşturmuşlardır (Erseven, 1996:74). Öyleyse, bu bilgilerden yola çıkarak, insanoğlunun varolduğu günden bu yana farklı "amaç"lara, farklı "öz"lere ve "form"lara sahip olsa da "oyun" oynadığını kabul etmek kaçınılmazdır.

Türkiye'de oyun kavramı işlevsel açıdan tanımlanmıştır. Çocuk eğitimi ve gelişimi, çocuk ruh sağlığı ve psikoloji açısından tanımlanmıştır. Bu tanımlar oyunun ne olduğundan çok niçin ve nasıl kullanılacağı ile ilgilidir. Bu tanımlardan bazıları şunlardır: Oyun çocuğu hayata hazırlayan en önemli pedagojik araçlardan biridir.

Türk halkbilimi alanında çalışan araştırmacı ve derleyiciler de oyunu psikolog ve pedagoğlardan farklı şekilde tanımlamamıştır. Batı'da oyunun antropolojinin bir alt dalı olarak "oyun antropoloji" si adı altında gelişmesine karşın, ülkemizde gereken ilgiyi görmemesi, oyunun kültürel açıdan halkbilimciler tarafından tanımlanmasını engellemiş olabilir. Türk halk dansları sahasındaki araştırmalarıyla tanınan Eroğlu, "İnsan ve Oyun" adlı kitabında oyunu kültürel açıdan şöyle tanımlar: İnsanda içgüdüsel- biyolojik olarak mevcut olan, din ve büyü ile ilgili bazı töre ve törenlere dayanan; toplumların kültür yapısına göre şekillenen ve toplumdan topluma farklılıklar gösteren; yer ve zaman bakımından günlük hayattan farklı, isteğe bağlı, hür hareketlerdir (Özdemir, 2006:31).

Oyunun, alan, zaman, kurallar ve amaç olmak üzere dört temel ögesi vardır. Oyunun niteliğinin anlaşılabilmesi için bu dört temel ögeyi ele almak gerekir.

a. Alan:

Oyunların hepsi, sınırları belirlenmiş bir alanda oynanır. Oyun için belirlenen alanlarla, kutsal alanlar arasında ilgi çekici benzerlikler bulunmaktadır. Örneğin; belirlenmiş kutsal alanlardan biri çemberdir. Çocuk oyunlarında da çemberin bir kutsallığı vardır. Yere çember çizilerek oynanan kovalamaca oyunlarında çemberin içine girmemesi gereken oyuncular giremezler. Çember içine kendini korumak için giren oyuncuya, ebe ve diğer oyuncular çember içine giremedikleri için dokunamazlar. Alan ve alanın kuralları kesindir.

b. Zaman :

Oyunun sonuna kadar oynanması oyunun zamanını belirlemektedir. Her oyunun kendine özgü bir zamanı vardır.

c. Kurallar:

Her oyun alanının içinde kendine özgü bir düzen vardır. Bu düzene oyuna katılanların hepsi uymak zorundadır. Bu kurallarla özel oyun alanları ve oyun zamanları, yani ritimler, düzenler oluşur ve bunlar zaman içerisinde formüle edilerek kuralları belirginleştirir. Oyunun kurallarına uyulmazsa oyun oynanamaz. Oyunun kurallarına uyulmaması sonucunda başa geleceklere katlanmak oyunun doğal bir parçasıdır.

Çocukların kendi aralarında oynadıkları oyunlarda kurallara uyulması çok önemlidir. Çocuklar kurallara uymayanları hem “mızıkçı”, “oyun bozan” diye adlandırırlar hem de oyunlarına almayarak cezalandırırlar.

d. Amaç:

Oyunda amaç yenmektir. Oyunda yenmenin nasıl olacağını belirleyen kurallar olduğundan aslında amaç ile kurallar birbiriyle bağlantılıdır (Cengiz, 1997: 58-60).

Bizim kümeleme sistemimizin ana kuralları şöylece özetlenir (Cengiz, 1997: 58-60): Her oyunda, oyun süresince, oyuncunun veya oyuncuların davranışları ve başarıları işler içinde en belirgin, en baskın olanı oyuna temel niteliğini verir.

Oyunların kümelenmesini sağlayan belirli etkenler bulunmaktadır. Bu etkenlere bağlı olarak kümelendirme yollarına gidilebilir. Bu belirleyici ilkeleri şöyle belirtebiliriz:

2. Oyunların Sınıflandırılması

I. Çocuklara Özgü Oyunlar

Oyunlar yakından incelenince bu davranışların tümünün üç büyük kategoriye ayrıldığı görülür:

A) Büyüklerin çocuklar için çıkardığı oyunlar.

B) Çocukların söz oyunları.

C) Takım halinde, danslı, türkülü oyunlar ve basit taklit oyunları.

Bu bölümdeki oyunların en önemli özelliği, bu oyunların sadece çocuklara özgü olmalarıdır. Çocuklara özgü oyunların bir kısmını büyükler küçükler için oynarlar. Bu oyunların seyircisi tek çocuk, aktörü onun yakınlarından bir büyüğü, anası, babası, ablası olur. Çocuklara özgü oyunların bir kısmını ise çocuğun tek başına ya da arkadaşları ile oynadığı oyunlar oluştur (Boratav, 1997: 237).

Büyüklerin küçükler için çıkardıkları oyunlar çeşitlilik gösterirler. Sırf çocuğu eğlendirmek için tekerlemeler söylenerek oynanan oyunlarda çocuğun boynu gıdıklanır veya çocuğu eğlendirecek sözler ve hareketlerle ona yürümeyi, konuşmayı, kendi vücudunu, çevresindeki eşyaları öğretmek amaçlanır (Boratav, 1997: 237).

Çocukların, büyüklerin katkısı olmadan oynadıkları sadece kendilerine özgü oyunların bir kısmı söz oyunlarıdır, bir kısmı ise daha karmaşık, gelişmiş, söz ögesine hareketler, danslar, seyirlik küçük sahneler de katılan, çoğu karşılıklı takımlar halinde oynanan oyunlardır (Boratav, 1997: 238).

II. Talih, Kumar, Fal, Niyet Oyunları, Büyülük ve Törelük Oyunlar

Talih oyunları iki gruba ayrılır. Birincisinde talih veya kader oyunlarından birine veya oyuna katılan takımlardan birine üstünlük gösterir. İkinci grupta ise kumar oyunları yer alır ki oyunculardan veya takımlardan biri gerçek veya saymaca değerinde nesneler kazanır. Fal-niyet oyunlarında sadece, akıldan geçirilen bir olgunun gerçek olup olmadığını anlama, kesin bilinmeyen bir şeyi öğrenme, gelecekte haber alabilme amacı vardır. Örneğin; papatyanın yaprakları ile yapılan niyet veya “ya şundadır, ya bunda...” tekerlemesini söyleyerek saklanan bir şeyi bulma bu gruptaki oyunları temsil eder. Mevsimlik törenlerde, bayramlarda, kandillerde ve Ramazanda çocukların düzenledikleri kimi törenler oyun niteliği gösterir ki bunları büyüklerin ciddi eylemlerinin, çocuk topluluklarına inerek oynanmış çeşitlenmeleri kabul edebiliriz (Boratav, 1997: 239).

Büyüklerin, hocaların da katılması ile dualar ve ilahiler okuyarak düzenledikleri “yağmur duası” törenlerinin yanında, çocukların “çömçe gelin” ya da “gode gode” diye adlandırdıkları gösteriler, tören ve oyun arası

uygulamalardır; çocuklar onları bir oyun havası içinde gülerek, eğlenerek yürütürler. Bu uygulamalar da öteki ciddi törenler gibi gizledikleri inanç ve araç bakımından büyüklük bir tören sayılırlar. “çiğdem pilavı”, “betnem” gibi, çocuk bayramı diye ifade edilen çocuk bayramlarındaki gösteriler oyun görünümlüdürler. Örneğin; betnem gününde yumurta tokuşturmak bir tür kumar oyunudur, yumurtası sağlam çıkan çocuk kırdığı yumurtaları kazanacaktır (Boratav, 1997: 240).

III. Beceri ve Güç Oyunları

- A) Asıl beceri oyunları.
- B) Utmalı (yutmalı - kazanmalı) beceri oyunları.
- C) Jimnastikli ve ritmik oyunlar.
- D) Asıl güç oyunları.
- E) Güç ve beceri karmaşıkli oyunları.

Asıl çocuk oyunlarını ellerin ve parmakların becerisi ile başarılanlar (beş-taş, kazık atmaca, topaç döndürme, çember çevirme), ayakların becerisi ile üstünlüğü, sayı kazanmayı sağlayanlar (çizgi, pabuç, sektirme), süratli zihin ve hareket tepkileri isteyenler (tura oyunları) oluşturur. Utmalı oyunlarda da ellerin becerisi ve nişan alma yeteneği ön plana çıkar. Jimnastik ve ritmik oyunlar ise akrobatlık, cambazlık hünerleri isteyen, ritmik hareketlerden, dengeli duruşlardan, sallanmalardan meydana gelen oyunlardır. Asıl güç oyunlarını ise ağır nesneleri kaldırma veya fırlatma, güreş, kol ve bacak gücünü deneme (kol büküşme), itme-devirme, ip çekişme, uzun ve yüksek atlamalar, basit yapılı koşular, güldürücü yarışmalar (çuval yarışı, yumurta yarışı) oluşturur. Güç ve beceri karışık oyunların sayısı ise oldukça fazladır. Bu oyunlar taş ve değnek gibi nesneleri top, gülle gibi oyun araçlarını uzakta bir noktaya erişirme ya da nişana değdirme amaçlı oyunlardır (Boratav, 1997: 241-242).

IV. Zekâ Oyunları

- A) Aldatma, yutturmaca oyunları.
- B) Bellek gücü, düşünme çevikliği, sezinleme oyunları.
- C) Saklamaca ve saklambaç oyunları.
- D) Çizgili oyunlar.
- E) Başkaca zekâ oyunları.

Zeka oyunlarının temelinde vücut gücü yerine, zeka ve bellek gücü, atik-tetik kavrama, oyunun gerektirdiği bilgilerden ve hasmının bilgisizliğinden yararlanma yetenekleri vardır (Boratav, 1997: 244).

V. Katışumlu Oyunlar

Katışumlu oyunlar için yapısı basit olmayan ve birden fazla oyun grubunun özelliklerini gösteren oyunları örnek verebiliriz. Bu oyunların yapısı basit değildir, karmaşıktır. Örneğin; iskambil oyununda kartların dağıtılması kadere, şansa dayalı olduğundan bu oyunları talih oyunları gibi düşünssek de oyuncunun eline gelecek kağıtlara ve karşısındakinin alacağı tedbirlere göre oyunu yönetme gücü ve becerisini düşünssek bu yönüyle bu oyunu zeka oyunlarından biri gibi düşünebiliriz. Bu yüzden iskambil oyunu iki farklı oyun grubunun da özelliklerine sahip olduğu için katışumlu bir oyundur (Boratav, 1997: 245).

B. ÇOCUK OYUNLARI

1. Çocuk Kimdir?

“Kaynaklar çocuğu iki yaşından ergenlik çağına kadar süren büyüme dönemi içinde bulunan insan yavrusu” veya “henüz erinlik dönemine erişmemiş kız veya erkek” yahut “bebeklik çağı ile ergenlik arasındaki gelişme döneminde bulunan insan” olarak tanımlamaktadır” (Oğuzkan, 1997:11). Çocuk kelimesi, çeşitli meslek gruplarına göre farklı tanımlamaya tabi tutulmuştur. Bir tıp uzmanı çocuğu biyolojik bir varlık olarak görür ve onu “küçük insan” terimi ile açıklamaya çalışır. Haksız da sayılmaz. Çünkü o çocuğa sadece beden fonksiyonları açısından bakmaktadır. Bunun aksine pedagog ise çocuğu daha geniş bir perspektiften ele almakta, onun sadece et ve kemikten ibaret olmadığına, aynı zamanda ruhi bir yönünün olduğuna vurgu yapmaktadır. Bir çocuk edebiyatı araştırmacısı ise çocuk ve edebiyat ilişkisi üzerine tanımı bina edecektir (Çelik, 2009: 13-22). “İnsanın büyüme ve gelişme özellikleriyle ilgili biyolojik ve psikolojik araştırmalar “bebeklik” ile “ergenlik” (ilk gençlik) çağıları arasında yer alan çocukluk çağıının genellikle,

- a) İlk çocukluk çağı
- b) İkinci çocukluk çağı
- c) Son çocukluk çağı

olmak üzere üç alt bölüme ayrılabilceğini göstermektedir.” (Oğuzkan, 1997: 11).

İlk çocukluk çağı 2 yaşından çocuğun okula başlayacağı yaşa kadar olan zamanı ifade eder. Bu çağda çocuk oyun ile tanışır ve oyun çağı içine girer. Çocuk ilköğretimin ilk kısmında ikinci çocukluk çağını yaşar. Bu çağda sosyalleşen çocuğun oyun dağarcığı genişler. Artık yeni oyunlar oynamaya ve sorumluluk duygusunu öğrenmeye başlar. Son çocukluk çağı ise ilköğ-

retimin ikinci kısmında yaşanır. Bu dönemde ise çocuk erinlik dönemini yaşadığı için yaşına uygun oyunlar oynamaya başlar.

Çocuk, içerisinde yaşadığı toplumun bir bireyi, ait olduğu toplumun var olagelmış ve olacak olan bütün değer yargıları, kültürü ve inanışlarının bir parçasıdır. Bu sosyal varlıklar ve değerler bütünü'nün bir parçası olan çocuk da toplumun diğer grupları gibi kendine has bir dünya kuracaktır. Bu dünyada elbette eğlence de yer alacaktır. Geleneksel anlamda çocukların tek eğlencesi ise çocuk oyunlarıdır (Çelik, 2009: 13-22).

Oyun, Türkçemizde geniş anlamli bir deyimdir. "Oyuna getirmek", "Karaman'ın koyunu sonra çıkar oyunu" sözlerindeki "hile", "düzen" anlamları bir yana, deyim tiyatro, kukla, karagöz, orta oyunu gibi seyirlik gösteriler için de kullanılır. Oyunun bir de "dans" anlamı da var. Son olarak da çocukların ve daha az ölçüde büyüklerin, günlük geçim didinmelerinden ayırabildikleri boş zamanlarında, herhangi bir üretim çabasını ya da başka çeşitten bir hizmeti zorunlu kılmadan, sadece eğlenme yolu ile dinlenmelerini sağlayan eylemlerdir. Bunlar: Cirit, güreş, horoz döğüşü, saklambaç, bilye, topaç, aşık vd.dir (Boratav, 1997: 232).

Bu son türdeki oyunlar zengin bir çeşitlilik gösterirler. Bu oyunları birinci türdeki oyunlardan ayıran en önemli özellik seyirci gerektirmemele-ridir; seyircisi olan oyunlarda bile (güreş, horoz döğüşü gibi), seyirciler taraf tutmak suretiyle oyuna katılmış gibidir. Bazı oyunlar, oyuncunun vücut gücünü ve becerisini denemesine ve karşısındakiyle bu yönden yarışmasına dayanırken bazı oyunlar da taraflardan her birinin zeka üstünlüğü ile hasmını alt etme çabasına dayanır. Bazı oyunlarda ise başarı veya başarısızlık, kazanma veya yitirme sadece kadere kalmıştır: "Tek mi, çift mi?", "Yazı mı, tura mı?" oyunları gibi son gruptaki oyunlardan beklenen, güzel şeyler yaratma, ahenkli hareketler başarma gibi estetik duyguları okşama veya şaka, alay, gülme, güldürme yolu ile eğlenme, eğlendirmedir (Boratav, 1997: 232).

Oyun, çocuğun yemek yemesi, uyuması, okulda ve evde ders saatleri dışında hemen hemen bütün yaşamını kapsar; arkadaşı ile itişip kakışması, tek başına bahçenin bir başından bir başına koşması, merdiven tırabzanlarından kayması birer "oyun"dur. Çocuğun oyunu, bu kadar geniş anlamı ile çocuk psikolojisinin konusudur. Halkbilimi oyunu bu kadar geniş bir çerçeve içinde incelemeyecektir. Geleneklerin oluşum ve dönüşümlerini konu edindiğine göre o, oyunlardan da bu nitelikte olanlarını kendi araştırma alanlarına alacaktır. Bunun için bizim inceleme alanımız da poker, tenis, futbol gibi kökenleri ne olursa olsun, bugün kuralları katılaşılmış, oluşumları ve dönüşümleri sona ermiş, yerli geleneklerle bağları kopmuş oyunlar yer almaya-caktır (Boratav, 1997:233).

Oyunlar, onları araştırma ve inceleme konusu olarak ele alan uzmanların gözettikleri amaçlara göre, farklı kurallara uyularak kümelenebilir. Oyunu çocuk eğitimi, çocuk psikolojisi açısından inceleyecek olan uzman,

oyunlar arasından, her çeşidiyle yalnız çocuklara özgü olanları seçecek ve çocuğun vücut, zeka ve zihin güçlerinin gelişmesinde oyunun etkisini göz önünde tutarak onları kümeleyecektir. Toplumbilimci için insanların toplum içinde dinlenme ve eğlenme aracı olarak giriştikleri bütün eylemler oyun çerçevesi içine girer: At yarışları, sinema, tiyatro, dağcılık, dans, sirk ve panayır eğlenceleri vd.dir (Boratav, 1997: 233).

2. Çocuk Oyunları

Kümelememizin birinci bölümündeki oyunları ötekilerden ayıran nitelik, bunların sadece çocuklara özgü olmalarıdır. Öteki bölümlerdeki oyunlardan ise çocukların da, büyüklerin de oynadıkları vardır.

Gene çocuklara özgü olmakla beraber, onların kendi aralarında (büyüklerin katkısı olmadan) oynadıkları oyunlara gelince: Bunların bir bölümü sadece söz oyunlarıdır. İkinci bir bölüm, yapıları daha karmaşık, daha gelişmiş, söz ögesine hareketler, danslar, seyirlik küçük sahneler de katılan, çoğu karşılıklı takımlar halinde oynanan oyunlardır. Bazılarında ezgiler de yer alır: "Üşüdüm, üşüdüm...", "Aç kapıyı bezirgân başı..." oyunlarında olduğu gibi.

İçinde yaşadığımız yüzyılın ikinci yarısında çocuk ve çocuk oyunları, bilim ve sanat adamlarının en önde gelen çalışma konuları arasında yer almaya başladı. Çocuk oyunlarına önce eğitimciler eğildiler. Oyunların sadece bir eğlenme aracı olmadığını, çocuğa gelecek yaşantısında lâzım olacak her türlü bilgi ve becerileri kazandırmada hazırlık niteliği taşıdığını onlar keşfettiler. Daha sonraları, dilleri, dinleri, töreleri, törenleri ve inançları sürdürdüğü de anlaşılan çocuk oyunlarına sosyal bilimciler, etnologlar ve halkbilimciler önem verdiler. Şairler çocuk tekerlemelerinden yararlanmaya, ressamlar çocuk resimlerindeki korkusuz ve içtenlikle işlenmiş konulardaki renk cümbüşlerine el atmaya, müzikologlar, müzisyenler çocuk melodilerini incelemeye başladılar. Özetlemek gerekirse, bilim ve sanat adamları çocuk oyunlarında, hayatta lâzım olacak tüm bilgi, beceri ve sanat olaylarının birer örneğinin bulunacağına inanarak onları incelemeye koyuldular (Evliyaoğlu; Baykurt, 1988: 185).

Çocuk oyunları ifadesi oldukça geniş bir kavramdır. Oyunlar çocuğun eğitilmesine ve sosyalleşmesine yardım eder. Geleneksel veya folklorik diyebileceğimiz çocuk oyunları kuşaktan kuşağa coğrafyadan coğrafyaya aktararak günümüze kadar gelmiştir (Çelik, 2009: 13-22). Evcilik oyunu, esir alma, ölüm inançları, yarışma ve zanaat gibi çok önemli toplumsal olayları ele alan ve yaşatan çocuk oyunlarının, şimdiye kadar yapılan derlemelere dayanılarak, sınıflandırmaları yapılmıştır. Çocuk oyunlarının sınıflandırılmasında oyunların değişik açılardan gösterdikleri özellikler ölçüt olarak ele alınabilir. Çocuk oyunları ile ilgili bir sınıflandırma örneği verebiliriz.

A. Ezgilerine Göre Çocuk Oyunları

- 1) Türkülü oyunlar
- 2) Ezgili oyunlar
- 3) Düz oyunlar

B. Çocukların Yaşlarına Göre Çocuk Oyunları

- 1) 5-7 Yaşlar Arasındaki Çocuk Oyunları
- 2) 8-12 Yaşlar Arasındaki Çocuk Oyunları
- 3) 13-15 yaşlar Arasındaki Çocuk Oyunları

C. Oynandığı Yere Göre Çocuk Oyunları

- 1) Şehir ve Kasabalarda Oynanan Çocuk Oyunları
- 2) Köylü ve Dağlıların Çocuk Oyunları
- 3) Oymaklardaki Çocuk Oyunları (Evliyaoğlu; Baykurt, 1988: 185).

Çocuk oyunları aynı zamanda oynama zamanlarına, oyun yerine, oynayanların cinsiyetine ve kullanılan araç-gereçlere göre de sınıflandırılabilir.

Günümüzün yaşam koşulları, teknolojik gelişmeler insanlara oyun için zaman bırakmasa da, oyun çocukların yaşamının önemli bir parçası olmaya devam etmektedir. Çocuk oyunları, çocukların vazgeçilmez eğlencelelerinden biridir. Gerçi günümüzde eğlence araçlarının değişmesi, iletişim araçlarının gelişmesi sonucu çocuk oyunları, nitelik değiştirmiş; hatta eskisi gibi oynanmaz olmuşsa da çocuk oyunları hâlâ okullarda, yoksul kenar semt çocukları arasında varlığını sürdürmektedir.

Çocuk oyun kavramı ile ilk kez kendi kendine yaptığı bilinçsiz hareketler yoluyla tanışır. Daha sonra anne, baba ve diğer yakınlarının kendine yaptıkları hareketler, sevgi gösterileriyle artık tek başına değil çevresindekiyle oynamaya başlar. Bu oyun şekli onun okul dönemine kadar devam eder. Çocuk okula başladıktan sonra artık yeni bir çevreye girer. Çevresinin değişmesi ve bilinçlenmesiyle beraber çocuğun oyun dağarcığı da gelişmeye başlar. Çocuk bu yeni katıldığı sosyal grup ile beraber sosyalleşmeye başlar. Bu şekilde birçok arkadaşı olur ve arkadaşlar arasındaki paylaşım sonucu, birliktelik ile yeni oyunlar öğrenmeye başlar.

Çocukların oyun oynamasında etkili olan bazı faktörler vardır. Bu faktörler: yaşadıkları çevre, mevsim, boş zamanlarının durumu gibidir. Çocuklar şehirde daha çok mahalle arkadaşlarıyla birleşebildikleri zaman oyun oynayabilirler. Kırsal kesimde ise çocuğa daha çok bir iş gücü olarak bakılır. Bundan dolayı çocuk çocukluğunu yaşamadan çalışmak zorunda bırakılır.

Yine her oyun her mevsimde oynanmaz çünkü bazı oyunların oynanabilmesi için hava şartlarının da uygun olmaları gerekir. Örneğin “Bodi Bodi” oyunu yağmur yağdırmak için oynanır. Yine “Kovalamaç” açık havalarda oynanır. Çocukların okula gitmeleri onların oyun vakitlerini kısıtlar. Artık oyun boş vakitlerde oynanmaya başlanır.

Anlatım Biçimleri

Çocuk oyunlarının koşulan kalıplaşmış tekerlemesi veya uyaklı sözler, önceden belirlenmiş hareketler (jimnastik veya ritmik niteliğinde), ezgiler, dramatik sahneler, geometrik çizgiler veya biçimler, beceri isteyen jestler, davranışlar, güç gösterileri, törelilik anlatımlı hareketler, sözlerdir.

Oyunun Amaçları ve İşlevleri

Çocuk oyunlarının amaç ve işlevleri vardır. Doğrudan doğruya oyunun birer kesimi de olabilir. Bunlar sayışmalarda, oyundaki rollerin bölüşümünde belli bir görevi alacak kişinin seçilmesi ya da belli rolleri almayacakların çıkarılması; bilinmeyi, gizli olanı keşfetme, sözde büyüklük güçlere başvurma, sanat zevkinin tadılması, yergi, yarışma, başarıları üstün olanın seçilmesi vd. sıralanabilir.

Oyunun Yararlandığı Maddeler, Oyunun Yeri,

Zamanı, Oyunun Araçları

Oyuncaklar, oyunun dayanağı olan tabiat öğeleri; toprak, su, kar, buz, hava. Oyunun yeri: Açık hava, kapalı yer. Oyunun zamanı, mevsimi, yılı, ayı, haftanın belli günleri, günün belirli zamanları.

Oyunun Kişileri

Oyuncuların yaşı, cinsiyeti, sayısı, oyunda yer alışları ve sayılarının bölüşülmesi; tek başına oynanan oyunlar, iki kişi ile oynananlar, toplu oyunlar, karşılıklı kümelerle oynananlar (Boratav, 1997: 236).

Oyunun Çocuğun Eğitimindeki Yeri

Çocuk oyunları çocuğun kişiliğinin gelişmesinde önemli bir yere sahip olduğu gibi onun eğitiminde de kullanılan önemli bir araçtır. Eğitimciler özellikle ilköğretime yeni başlayan çocuklara temel bazı bilgileri öğretirken oyunun çocuktaki etkisinden yararlanırlar. Çünkü ilköğretime yeni başlayan çocuğun dikkatini bir konu etrafında tutabilme süresi çok sınırlıdır. Bu süre 5-10 dakika olabiliyor. Ancak oyun ile bu süreyi uzatabilmek mümkün olur. Oyun ile öğretilen bilgiler daha kalıcıdır. Eğitim ile çocuğa olumlu, kalıcı davranışlar öğretiminde yine oyundan yararlanılabilir.

Çocuklar, arkadaşları ile oyun oynamaya başladığı zaman toplumsal ilişkileri de öğrenmeye başlar. Oyun sırasında çocuğun üzerine düşen bir rol

vardır. Amacı rolünü en iyi şekilde yerine getirmektir. Rolü gereği sorumluluk duygusunu üstlenir. Sorumluluğunu yerine getirmediği vakit oyundan çıkarılmayla karşı karşıya kalır. Böylece hatasının karşılığında bu hatanın karşılıksız kalmayacağını anlar.

C.HALK OYUNLARI

Halk oyunlarının kökeni ilk insana kadar uzanır ve büyüye dayanır. Ava çıkmadan önce yapılan toplu dans, topluluğun güven duygusunu artırıyordu. Bu, ona avına karşı üstünlük duygusu veriyordu. Bu ilkel oyunlarda oyuncular ellerini çırparak, ayaklarını yere vurarak bir ahenk buluyordu. İlkel insanların topluluk halinde yaşaması ve kendilerini yöneten birtakım sihirli güçlere tapmaya başlaması ilk dansın doğuşuna neden oldu (Artun, 1992: 4).

İlk insan duygularını, düşüncelerini anlatabilmek için doğada bulunan canlıları çeşitli mimik ve hareketlerle taklit ederek anlatmaya çalışmıştır. Bu mimik ve hareketler zaman içinde seyirlik oyun niteliği kazanmıştır. Halk oyunlarının eskiliği tarih öncesine kadar dayanmaktadır. İnsan doğadan çeşitli şekillerde etkilenmiştir ve bu etkilenmelerini oyun ve inanç öğelerine katmıştır. İlkel av törenlerinde görülen büyü, maske ve dansla gelişen oyun veya doğumda, erginleme törenlerinde, evlenmede ve ölümdede dinsel ve büyüsel özlü danslar aslında halk oyunlarının ilkel insanla başladığı görüşünü desteklemektedir (Çakır, 1987: 76).

İlk insan, önceleri doğa içinde seslerle ve hareketlerle karşılaştı. Sonraları bu sesleri ve hareketleri taklit etti. Ses ve hareketin birleşmesinden oyun çıktı. İlk insandan başlayarak günümüze gelen oyun, halk kültürünün zengin bir yönünü oluşturur. Danslar dini, törensel niteliklerini kaybederek ilk anlamını yitirince günümüzde ortaya çıkışını açıklayamayacağımız soyut danslar haline gelmişlerdir (Artun, 1992: 4).

Oyunun zevk veren, oynanmasını sürekli kılan en önemli yönü ise, gündelik yaşamdan başka bir dünya olmasıdır. Gündelik yaşamın dışındaki bu dünya, oyun adına belli sınırlardan oluşmakta, belli alanlarda oynanmaktadır (Huizinga,1995:24-28). Zevk verici olması, özgür, isteğe bağlı, ancak belli kurallar çerçevesinde gerçekleşmesi oyunun canlılar arasında yaygın olarak benimsenmesini sağlamaktadır. Birçok oyunun çok katı kuralları olmasına karşın insanlar oynamaya devam etmektedir. İnsanları oynamaya yönelten etkenler salt zevk ya da özgürce hareket etme isteğinden oluşmamaktadır. Bunların yanı sıra diğer önemli etken oyunun kutsal, mitsel kökeninin bulunmasıdır. Çünkü insanlar daima var oluşu, o kutsal anı canlı tutmak, o günleri yeniden yaşamak için törenler düzenlemektedir. Bu törenlerde oyun aracılığıyla duygu ve düşünceler gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Kutsal oyun zamanla değişerek, dönüşerek bugünkü konumuna gelmiş

bulunmaktadır. Toplamların üretim biçimlerine paralel olarak gelişen kültürel yapıları, o toplumsal yapıya uygun oyun biçimini de oluşturmaktadır.

Halk oyunları, oyun ve estetik ilişkisini en iyi boyutlarda yansıtan oyun türlerinden bir tanesidir. Estetik, insanların kendilerini ifade etme biçimleriyle birleştğinde, bunu sağlayıcı öge olarak halk oyunları ortaya çıkmaktadır.

Türk halk oyunlarının oluşumunda insanımızın tutumu ve davranışları önemli bir etkidir. Kavgalar, savaşlar, hasat, vahşi hayvanlardan korunma, arazi anlaşmazlıkları, barış bunlardan halk oyunlarına yansıyan birkaçıdır. Bu tutum ve davranışlar esnasında ihtiyaç duyulan kılıç, kalkan, bıçak, kama, tüfek, fişek, orak, tırpan, sopa gibi araçlar da halk oyunları oynanırken kullanılan malzemelerdir (Albayrak, 2004: 237-238).

Türk halk oyunlarından tek kişiyle oynananlar çok azdır, iki kişinin karşılıklı oynadığı oyunlarda ise coşku, heyecan, övünme, yiğitlik kendini hemen belli eder. Türk halk oyunlarının esasını üçten başlamak üzere dört, beş, altı, yedi, sekiz veya daha fazla kişiden oluşan dizilerle oynanan oyunlar oluşturur (Albayrak, 2004: 237-238).

Toplumsal yaşamın değişmez öğeleri olan çeşitli töre ve törenlere katılanlar, coşku, sevinç ve paylaşımı halk oyunları aracılığıyla yansıtmaktadır. İnsan yaşamının en önemli aşamaları olan sünnet, düğün gibi geçiş dönemi törenleri ile Türk toplumuna özgü olan asker gönderme gelenekleri halk oyunları ile kutlanmaktadır. Toplumsal yaşamın her döneminde farklı bir biçimde insanların yaşamında yer alan halk oyunları, toplumsal bütünlüğü sağlamaya katkıda bulunmaktadır.

Halk oyunları doğuştan bir geliştirme güdüsü, yarışma isteğidir. Halk oyunlarını seyredirken, yurdumuzun değişik yörelerinde yaşayan insanların örf, âdet ve geleneklerini, duygu ve düşüncelerini, inanışlarını ifade ettiğini görüyoruz Halk oyunları bu özellikleriyle o milletin karakterini yansıtır (Artun, 1992: 4-5).

İnsanlar kendi varlıklarına ve tabiattaki tüm varlıklara yakınlık göstermiş onlara değer vermişlerdir. Bu nedenle tabiatı, duygularını anlatırken canlı bir motif olarak kullanmıştır. Bu yüzden ilk insanların çeşitli varlıkları taklit etmesiyle ortaya çıkmaya başlayan oyunların başında hayvan taklitleri gelmektedir. İnsan bulunduğu yerin havasına göre giyinecek, arazinin durumuna göre hareket edecek, çevresindekini yiyecek ve ekonomik durumuna göre onlardan yararlanacaktır. Örneğin; avcının ava çıkmadan önce avlayacağı hayvanın hareketlerini taklit eden oyunlar yaparak onu etkilemeye çalışmasında insanın doğayla bütünleşmesini görebiliriz. İlkellerden gelen bu tür taklidi oyunlar, aktararak günümüze kadar gelmiştir. Halk oyunlarımızın karakteri incelendiğinde Şamanizmin etkilerini görmek mümkündür.

Özellikle hayvan ögesi birçok yöremizin oyunlarında konu edilmiştir (Çakır, 1987:76-77).

Sanat ve bilimin çakıştığı noktada ilginç bir örnek olan halk oyunları, toplumsal yaşamda çeşitli görevler üstlenmektedir. Toplumsal sistemi oluşturan çeşitli kültürel öğeler bulunmaktadır. Sistemin bütünlüğü öğelerin bir araya gelmesi ile oluşmaktadır.

Halk oyunları da toplumsal sistemde, kültürel yapının bir parçası olarak işlevselliğini sürdürmektedir. Toplumsallaşma sürecinde, töre ve törenlerin ayrılmaz parçalarından biri de halk oyunlarıdır. Halk oyunları toplumsallaşmaya yardımcı olmakta, bireylerin tören gereksinimini gidermektedir. Ait olma güdüsünün doyurulmasına, bireylerin yaklaşarak, kaynaşmasına yardımcı olmaktadır (Sümbül, 1994: 5-25).

Halk oyunları sosyal yapı içerisinde birey-birey, birey-toplum iletişimine katkıda bulunmaktadır. Geleneksel değerlerin hakim olduğu kapalı toplumlarda halk oyunları, başka öğelerle birlikte iletişim ve eğitim amaçlı kullanılmaktadır. Halk oyunları aracılığıyla çeşitli toplumsal değerler yeni kuşaklara aktarılmaktadır (Sümbül, 1994:3-15).

Eğlence gereksinimi, bireysel ve toplumsal olarak ikincil güdülerin doyurumu sırasında gündeme gelmektedir. Halk oyunlarının, eğlence ortamlarında, müzik-oyun bağlamında önemli işlevler üstlendiği görülmektedir.

Spencer ve Durkheim'a göre toplumsal sisteme hizmet etmeyen, başka bir deyimle yapı içerisinde işlevi bulunmayan bir parça sistem tarafından yok edilmektedir. Bu yaklaşımdan hareketle ve diğer işlevsel görüşlerde göz önünde bulundurulduğunda halk oyunları, birincil ve ikincil işlevleri ile Türk toplumsal yaşamındaki yerini sürdürmektedir (Sümbül, 1994:3-15).

Halk oyunları yerleşik, kapalı toplumların ürünüdür. Bölgesel büyük farklılıklar göstermektedir. Söz gelimi, kalabalık doğu toplumlarında oyunlar, oyunun formundan çok oyun alanı (toprak) ile ilgilidirler. Doğulu oyuncular çoğu kez çıplak ayakla, diz çökerek, hatta oturarak oynamaktadırlar. Vurgulamalar bedeninin üst kısmında yoğunlaşmakta ve bu bölgede kadınlar erkeklerden ayrı oynamaktadırlar. Batı toplumlarında halk oyunları; sosyal dansların ve balenin kaynaklarını oluşturmaktadır. Endüstrileşen batıda, sosyal danslar ve diğer eğlence içerikli danslar halkoyunlarının yerini almıştır. 20. yy halk oyunları, yeniden canlanarak popülist bir ilgi alanı olmuştur. Bazı hükümetler halk oyunları gruplarını destekleyerek, ulusal kalitini korunmasını sağlamaktadırlar.

1. Halk Oyunlarının Günümüze Gelişi

Halk oyunlarımızın günümüze kadar gelişinde etken olan olayları iki dönemde incelemek yerinde olacaktır. Birinci dönemi Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın 1900'de yazdığı "Raks" adlı makalesiyle başlatabiliriz. Bu makale

günümüzde hâlâ önemini korumaktadır. Selim Sırrı Tarcan'ın çeşitli zeybek figürlerini bir araya getirerek oluşturduğu Tarcan Zeybeği'ni öğrencilere öğretmesi ve sahneye koyması ve daha sonra Atatürk'ün huzurunda 14 Ekim 1925 yılında İzmir Kız Öğretmen Okulu öğrencileriyle oynaması Türk halk oyunları için bir dönüm noktası olmuştur. Yine 1926 yılında İstanbul Belediyesi Konservatuvarı'nda düzenlenen "Halk Müziği Derleme Gezileri" ile halk oyunları konusunda ilk derleme çalışması yapılmıştır. 1929 yılında Trabzon, Rize, Erzincan, Erzurum illerinin halk oyunları filmle saptandı. Bu önemli bir olaydır; çünkü 1968 yılına kadar halk oyunlarımız filmle tespit edilememiştir. Bu dönemin en önemli olaylarından biri de Atatürk'ün 19 Şubat 1932 yılında kurduğu "Halk Evleri"dir. O zamana kadar yapılan çalışmalar dağınık bir biçimdeyken, halk evlerinin kurulmasıyla beraber halk oyunlarımız belli bir disipline alındı ve teorik çalışmalara başlandı. Bu çalışmalar bütün illere yayıldı. Her ilde halk oyunları ile ilgili topluluklar kuruldu ve derlemeler yapıldı. Bu dönemin diğer önemli bir olayı da 1935 yılında Atatürk'ün huzurunda İstanbul'da Türkiye'de düzenlenen ilk uluslararası halk oyunları festivali olan "Beylerbeyi Balkan Festivali"nin yapılmasıdır. Ayrıca ülkemizde yayın hayatını en uzun süre devam ettiren halk kültürü dergisi olma özelliğini taşıyan Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, 1949'da yayın hayatına girmiştir (Çakır, 2001:72, 74).

Halk oyunlarımızın gelişimindeki ikinci dönemi ise 1955 yılında Yapı ve Kredi Bankası tarafından kurulan Türk Halk Oyunlarını Yaşatma ve Yayma Tesisi'nden başlatıp günümüze kadar getirebiliriz. 1951 yılında halk evlerinin kapanmasıyla halk evleri sahipsiz kalmış ve dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır; ancak 1955 yılında Yapı ve Kredi Bankası'nın kurduğu tesisle halk oyunlarını yaşatmak amaçlanmıştır. Bu kuruluş sayesinde 14 yıllık çalışma sonucunda binlerce halk oyunu yerinde görülmüş, yazılı ve görsel malzemeler elde edilmiştir. Bu dönemde halk oyunları topluluklarımız uluslararası festivallere katılmaya başlamıştır. 1966 yılında Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde *Milli Folklor* Enstitüsü kurulmuştur ve bu suretle halk kültürü çalışmaları ilk kez devlet tarafından ele alınmıştır. Üniversitelerimizde bu enstitünün kurulmasıyla beraber halkbilim kürsüleri kurulmuş ve konuya hizmet edecek birçok genç bilim adamı ve uzman yetiştirmiştir. 1984 yılında İTÜ'de Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı'nda Türk Halk Oyunları Bölümü açılmıştır. Daha sonraları Ege Üniversitesi'nde, Gaziantep Üniversitesi'nde, Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı, Türk Halk Oyunları Bölümü kurulmuştur ve halk oyunlarımız böylece üniversitelerimizin bünyesine girmiştir (Çakır, 2001: 72-75).

2. Halk Oyunlarının Konusu

Halk oyunlarımızda genellikle insan-tabiat, insan-hayvan, toplumsal ilişkiler ve üretim ilişkilerinin konu edildiği görülmektedir. Anadolu insanı coğrafi şartlardan etkilenmiş ve oyunlarında yağmur-kar-dolu olaylarını,

deniz veya göl ile ilgili yaşantılarını, mücadelelerini, sevdiği yaylalarını, dağlarını, ovalarını konu eder. Bazen coğrafi yer adını halk oyununa ad olarak verir. Yaylaya göç olayının bıraktığı derin izleri oyunlarında sergilemektedir. Coğrafi şartlar ya da tabiat olaylarının dışında gökkuşağının yedi renginden olan ana renkler kırmızı, yeşil ve mavi halk oyunlarımızda da kullanılmaktadır. Göğün rengini kıyafetlerine-oyununa-kilime yansıtmıştır. Yine sebze, çiçek, ağaç ve meyve adlarından benzetmeler halk oyunlarımızda sıkça kullanılmaktadır (Şenol, 1992:312).

Halk oyunlarımızda yer alan diğer bir konu ise insan-hayvan ilişkidir. Yabani yaşam süren bir kartal, kurt, tilki ya da dağ keçisi halk oyunlarında sergilenmektedir. Hayvanlardaki renklerden de yararlanılmış, ördekbaşı, turnagözü, sülün yeşili denmiştir. Yine sarı bülbül, sarı karınca, mor koyun, çift beyaz güvercin, kara tavuk, kara bit, alı turna gibi örneklerde de görüldüğü gibi hayvanlardan bazı örnekler renkleriyle halk oyunlarımızda yer almıştır (Şenol, 1992:313).

Halk oyunlarımızın bir başka önemli özelliği de, yapılarındaki malzemeyi etkileyen olaylar bakımından tarih belgeleri gibi değer taşımalarıdır, hatta çoğu zaman tarihin gözünden kaçan olayları dile getirirler. Örneğin; bar oyunları, halay, zeybek, seymen oyunları, musikileriyle de bir savaş ve kahramanlık olayını ya da kıtlık, bereket, bir afet, bir facia, büyük bir aşkı anlatan ve canlandıran adeta tarih belgeleridir. Birçok halk oyunumuz, şenlik unsuru olarak birtakım adet, gelenek ve inançlara bağlı bir düzene girmiş, toplumun yaşama şartlarına göre biçim ve anlam kazanmıştır. Örneğin Bursa'nın kılıç-kalkan oyunu ordu hayatından ve savaş usullerinden sembolize edilmiştir. İnebolu'nun çardak oyunu, gemici hayatından oyunlaştırılmıştır. Urfa'nın kımıl halayı tahıl ürünlerine musallat olan bir böcek mücadeleyi anlatan bir oyundur (Ataman, 1987:41).

Halk oyunlarımızda hayvan motiflerinin işlendiğini görmekteyiz. Hayvan motifinin halk oyunlarımıza dağılımına bakıldığında 53 ilimizde 184 adet hayvan oyununun oynandığı görülmektedir. Yine 14 ilimizde ise, hayvan adlı oyunların oynandığı görülür. Hayvan motifli oyunların genel özelliklerine baktığımızda oyuncular genelde birbirlerini tutmadan oynamakta ve hayvan taklidi oyunlarımızın çoğunda çökme figürü görülmektedir. Bazı yörelerimizde el çırpma, dönme, yere çökme figürü vardır. Yine oynanan oyunların çoğunda herhangi bir araç kullanılmaz (İzmir; Ötme Bülbül, Aydın; At Bağladım, Ankara; Mor Koyun...). Hayvan motifli oyunlarda kadınların genelde evcil hayvanları ve kuşları kedi, güvercin, keklik, turna, ördek vb. taklit ettikleri, erkeklerin ise daha ziyade yırtıcı hayvanları, büyükbaş hayvanları ve kuşları taklit ettikleri görülmektedir. Hayvan motifli halk oyunlarımız geçmişten günümüze kadar canlılığını sürdürmüştür. Oyunların öykülerinde ise insan-hayvan ilişkileri vurgulanmaktadır. Bu da hayvancılık yapan toplumlarda da bu tip halk oyunlarının olabileceğini göstermektedir (Çakır, 1987:81-84).

3.Halk Oyunlarının Bölümlemesi

Halk oyunlarının ortaya çıkış koşullarını ve günümüz toplumundaki yerini kısaca belirledikten sonra, bu dansların yansıttıkları zengin kültür öğelerine, sunuşlarına, bölgelerine, belirli ortak özelliklerine göre bölümlemesinden söz edebiliriz.

Halk oyunlarının kümelendirilmesinde bir yol olarak bölgesel dağılışı ele alınabilir. Çünkü Anadolu'da kimi dans dalları bölgelere de adını vermektedir. Örneğin Ege, Batı Anadolu Zeybek Bölgesi; Orta ve Güney Anadolu Halay Bölgesi; Doğu Karadeniz Horon Bölgesi; Doğu Anadolu Bar Bölgesi; Trakya Hora Bölgesi adını almaktadır. Bu tür kümelendirmeyi kesin çizgilerle belirlemenin güçlüğü vardır. Öncelikle dansların bölgeler arasındaki geçişleri göz ardı edilemez. Sözelgeşi halay ele alındığında Orta Anadolu'nun dışında Doğu' da, Kuzey' de ya da başka bölgelerde de rastlamak olanağı vardır. Dansların değişik nedenlerle bir bölgeden ötekine geçişleri sonucu bir dansı salt bir bölgeye özgü saymamız da olanaksızlaşır. Bu koşula bağlı kalarak halk danslarının bölgesel tür özelliğine göre dağılımını kümelendirebiliriz:

Zeybek: Aydın, İzmir , Muğla, Denizli, Bilecik, Eskişehir , Kütahya, Çanakkale, Kastamonu, Uşak, Manisa, Balıkesir, Burdur

Halay: Bitlis, Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Malatya, Kahramanmaraş, Gaziantep, Erzurum, Erzincan, Sivas, Mardin, Muş, Yozgat, Çorum, Adana, Ankara, Siirt, Hatay, Tokat, Şanlıurfa

Horon: Trabzon, Samsun, Artvin, Ordu, Rize

Bar: Erzurum, Kars, Ağrı, Artvin, Gümüşhane, Bayburt, Erzincan

Hora: Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale

Karşılama: Edirne, Tekirdağ, Kırklareli, İzmit, Adapazarı, Çanakkale, Bursa, Bilecik

Kaşık: Eskişehir, Afyon, Kütahya, Bilecik, Kırşehir, Konya, Mer-sin, Antalya, Bolu, Bursa

Bengi: Balıkesir, Manisa, Bursa, Çanakkale (İnternette hazırlayan Dr. Turhan Baraz)

Anadolu halk danslarının büyük bir bölümü taklitli, dramatik yapılı danslardır. Bu nitelikli danslar doğa olaylarını, günlük yaşamı, kadın erkek ilişkilerini, vuruşmaları, hayvanları taklide dayanır.

Halk oyunlarımızın ortalama bir hesaba göre % 10'u bar, % 30'u halay, % 15'i zeybek ve seymen oyunları, % 8'i horon ve sallama, % 7'si hora ve karşılama, % 17'si kaşıklı, zilli ve çeşitli kırk oyunlar ile köçek oyunları, % 9'u taklidi oyunlar, köy seyirlik oyunları ve iş hayatı ile ilgili oyunlar, % 4'ü davullu, çomaklı, silahlı, ateşli ve çeşitli araçlarla oynanan sportif oyunlardır. Bütün bu oyunların yaklaşık olarak % 60'ı erkekler tarafından, % 30'u kadınlar tarafından, % 10'u ise erkek-kadın birlikte oynanan oyunlardır (Ataman, 1987: 41, 42).

4. Halk Oyunlarının Özellikleri

Halk oyunları, yalnız bizde değil, bütün milletlerin günlük hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Kaynaklar incelendiğinde oyunun yalnız dinsel törenlerden toplum ve kişi hayatına girmekle kalmadığı, sanatın ve kültürün yaratıcısı olarak görev yaptığı görülecektir (Ay, 1990: 85).

Halk oyunları bölge bölge zengin karakterler göstermektedir. Oyunların ezgi, ritm, hareket, estetik, kıyafet, mizansen, jest ve mimikleri değişiktir. Bununla birlikte halk oyunlarımızın en önemli özellikleri şunlardır:

- a) Halk oyunlarımız doğal ve içten geldiği gibi oynanır; zorlama yapmacıklık yoktur.
- b) Oyunlarımızın bazılarında görülen sertlik aslında kıvraklık, hızlık ve dinamikliktir.
- c) Oyunlarımızda hareket, ritm ve ezgi bir bütün halindedir. Bundan dolayı oyunlar canlı, heyecan verici ve etkileyicidir.
- d) Oyuncu, duyarlılığını oyuna olduğu gibi katar.
- e) Toplu oyunların müzikleri genellikle vokal ya da enstrümantaldır. Bazı oyunlar sadece türkölü oynanır ki bu oyunların çoğu kadın oyunlarıdır (Ay, 1990: 85-87).

5. Halk Oyunlarının İşlevleri

Halk oyunları toplumsal yaşamda çeşitli işlevlere sahiptir. Bu işlevleri Muzaffer Sümbül Halk Oyunlarının İşlevleri adlı makalesinde toplumsal, iletişim, eğitim ve eğlence (Bkz. Sümbül, 1995) olmak üzere dört temel başlık altında incelemiştir.

a. Halk Oyunlarının Toplumsal İşlevi

Oyunun en önemli özelliği; onun toplumsal işlevinden kaynaklanmaktadır. Oyunların bugün çeşitli alanlardaki çağcıl işlevleri bulunmaktadır. İşlevi süren oyun değişerek, yeni görevler üstlenerek, farklı doyumlar sağlamaktadır.

Halk oyunlarının serimlendiği törenler; düğün, sünnet, bayramlar (ulusal ve dini), asker yollama ve karşılama, gençlik toplantıları, dini amaçlı toplantılar, açılışlar, siyasal amaçlı toplantılar gibi çeşitli töre ve törensel uygulamalardır. Bu uygulama alanlarında oyunun iki boyutu ön plana çıkmaktadır. Bunlar; oyunun toplumsal işlevleri ve bireysel işlevleridir. Bu töre ve törenlerin hepsi özünde bireysel olan ancak içerisinde yaşanan toplumla bütünleşmeyi sağlayıcı birer ögeyi oluşturmaktadır. Özellikle geçiş dönemi uygulamalarıyla bireyin değişen toplumsal statüsünün toplumla paylaşım ve duyurusu söz konusu olamamaktadır. Bu değişim sürecini paylaşımıyla içinde yaşanan toplumla bütünleşme sağlanmaktadır. Halk oyunlarının oynanış zamanı açısından işlevleri bireysel ve toplumsal boyutlu olduğu görülmektedir.

Halk oyunları toplumsal yapı içerisinde bulunan tören gereksinimini karşılamaktadır. Geçmiş toplumlarda dinsel ve yıl içerisinde belli törenler yapılmaktaydı. Bunların çoğu, ulusal ve dinsel bayramlar, karnavallar, şenlikler gibi yeni oluşumlarla farklılaşarak sürmektedir. Bu törenlerde yer almayı tüm insanlar istemekte, çünkü burada bulunan bireylerin ait olmak güdülleri doyurulmaktadır. Ait olma duygusunun doymu ile oluşan; sevinç ve mutluluk gibi hoş duygularla toplumsal uyumu yaşamaktadırlar. Bir arada yaşamının getirdiği olağan sonuç olarak oluşan törenlerin çeşitli toplumsal işlevleri bulunmaktadır.

Törenler, dayanışmayı pekiştirmekte, bireylerin kendilerini ifade ederek doyumunu sağlamakta, yaşamın tek düzelikten kurtulmasına katkıda bulunmaktadır. Tören gereksinimlerinin doymunda halk oyunları önemli işlevler üstlenmektedir. Dolayısıyla tören gereksinimlerinden elde edilen doyumların benzerleri halk oyunlarından da elde edilmektedir. Toplumsal dayanışma ve sağaltım halk oyunlarının toplumsal işlevlerini oluşturmaktadır.

Toplumların tören gereksiniminin giderilmesi amacıyla çeşitli şenlikler düzenlenmektedir. Şenlikler her toplumda geleneksel uygulamalar arasında yer almaktaydı. Bu şenlikler aracılığı ile oynanan oyunların yanı sıra, saygı, gösteriş, konuk ağırlama, ziyafetler, armağanlar, bilimsel tartışmalar gibi değişik konularla kültürel oluşuma katkıda bulunmaktaydı (Nutku, 1972:1). Şu anda yerel olarak düzenlenen festivaller ve çeşitli özel günler buna örnek olarak verilebilir. Bütün bu edimler toplumsal anlamda bir arada bulunma, dolayısıyla tören gereksinimlerini doyurucu niteliktedir. Bu türden etkinlikler ise halk oyunları aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle

halk oyunları toplumsal dayanışmayı sağlamaktadır. Halk oyunlarının özellikle şu anda toplumlarda yaşanan çeşitli sorunlar nedeniyle birbirinden uzaklaşan insanları birbirine yakınlaştıran bir işlevi bulunmaktadır. Oyuna katılım farklı sosyal kültürel yapılardan bir araya gelerek oluşturulan toplumların dayanışmasını sağlamakta çok önemli işlevler üstlenmektedir Aynı toplum içerisinde yaşayan bireyler ekonomik, toplumsal, eğitim ve kültürel farklılık, etnik ve dinsel nedenlerle birbirlerinden farklılaşmaktadır. Bu farklılaşma ya da ayrılık, topluluğu oluşturan bireyler arasında; kuşku, hoşlanmama ve güvensizliklere neden olmaktadır. Dolayısı ile komşuluk ve grup bağları zayıflamaktadır. İşte, özellikle geleneksel töre ve törenlerde grup halinde oynanılan halk oyunlarının bu olumsuzlukları giderici ve toplumsal dayanışmayı sağlayıcı bir işlevi bulunmaktadır. Düğün, asker yollama, yerel ve ulusal özel günler, çeşitli başarıların kutlanması amacı ile düzenlenen toplantılar; oyuna katılımı dolayısı ile dayanışmayı sağlamaktadır. Çünkü oyun sırasında etnik köken, ekonomik ve toplumsal statü gözardı edilmekte, bir işçi ile patronu kol kola aynı oyunu oynayabilmektedir. Böylece sağlanan yakınlaşma ile dayanışma ve toplumsal uyum gelişmekte, toplumsal bütünlük ve birlik gerçekleşmektedir.

Halk oyunlarının toplumsal işlevlerinden bir diğeri ise sağaltımdır. Çocuklar, gençler ve yetişkinler oyun aracılığı ile çeşitli duygu ve düşüncelerini dışa vurmaktadır. Bireyler, toplumsal olarak uyulması gereken zorunluluklar nedeni ile açıkça ifade edilemeyen düşüncelerini halk oyunları aracılığı ile yansıtmaktadır. Söz gelimi, çeşitli nedenlerle oluşan kızgınlığını karşıya yansıtamayan birey bunu oyun sırasında çıkarılan, çoğu zaman anlamsız sözcükler kullanarak, hel, of, puf, hı, ah gibi sesler ve çeşitli mimikler ile dışa vurarak yansıtmaktadırlar. Halk oyunlarının oynanışı sırasında bu seslerin yanı sıra, anlamlı; belli düşünce ve duyguları yansıtan bağırımlar da bulunmaktadır (Sümbül, 1995). Böylelikle bireyler halk oyunlarının ruhsal alanda sağaltıcı işlevinden yararlanmaktadır. Sağaltım işlevi bireylerin bilinçaltı hareketliliğini sağlaması bakımından önemlidir. Çünkü, oyun, bilinçaltı gerilimleri gidermekte ve bireyin bastırılmış duygu ve düşüncelerinin dışa vurumunu sağlamaktadır. Gerilimin giderilmesi ile elde edilen içsel huzur ve bunun yansıması olan hoşnutluk duygusu içerisinde olan birey bu konumunu oyun yardımı ile sağlamaktadır.

Ait olduğu toplumun diğer bireyleri ile bu duygu ve düşüncelerini paylaşmaktadır. Elde edilen bu paylaşım ile birey-toplum uyumu sağlanmaktadır. Bu uyuma ulaşmada ise oyun bir iletişim işlevi yüklenmektedir.

Toplumsal yaşamın bir parçası olan halk oyunları, bireylerin yaratımlarının toplumsallaşmasıyla oluşmaktadır. Toplumsal uyum, birey-toplum iletişiminin zorunluluğunu getirmektedir. Halk oyunları bireysel ve toplumsal işlevleri ile uyumun sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Gerek toplumsal, gerekse eğitim, iletişim ve eğlence anlamlarında halk oyunlarının işlevleri bulunmaktadır. Halk oyunlarının icrası sırasında bu işlevler oluşmaktadır.

Dolayısıyla, anlatılamayan sevgiler, kızgınlıklar, karşı tarafa yansıtılmakta, içinde yaşanan toplumun değerleri öğretilmektedir.

b. Halk Oyunlarının İletişim İşlevi

Sosyal yapı içerisinde iletişim, bireyler arası etkileşim ilişkisinin temel ögesi olarak birey-birey, birey-toplum ve toplum-toplum iletişimini gerçekleştirmektedir. Birey toplum bağlamında; iletişimin etkinlik derecesine göre birey topluma katılmakta ve bağlanmaktadır. İletişim; bireyler arasında bilgi alıp vermek amacıyla oluşturulan bir ilişkiler sistemi olarak tanımlanmaktadır (Erdoğan,1991:278). Bireyin ait olduğu toplumla bütünleşmesi ise ancak etkin bir iletişimle sağlanmaktadır.

Bir sosyal yapı içerisinde iletişim sistemi oldukça önemlidir. Çünkü iletişim insanların belli bir yapı içerisinde anlaşmaları için gerekli olan köprü konumunda bulunmaktadır. İletişimin sağlanabilmesi için bir kaynak, ileti ve bir veya birden fazla alıcılara iletilerin iletilmesinin yeterli olduğunu düşünmek doğru olmayacaktır. Çünkü iletişim; gönderenin istediği davranışın alıcı tarafından gösterilmesi halinde tamamlanmaktadır. Ait olunan toplumsal sistemin uyumu ve/veya uyumsuzluğu bu iletişim sürecinin etkinliğiyle doğru orantılı olarak görülmektedir (Erdoğan, 1991: 279).

c.Halk Oyunlarının Eğitim İşlevi

Eğitim, insan yaratımlarının oluşumunu sağlayan en etkin yoldur. İnsanlar yüzyıllarca, öğrenip edindikleri bilgilerini sonraki kuşaklara aktararak gelişimi sağlamaktadır. Hemen hemen her konuda eğitim alarak bilgi ve becerilerinin artırımı için çalışmaktadır. Geleneksel toplumlarda okuma yazma oranının düşük olması sebebiyle yazılı kaynaklara dayalı bilgi ediniminden çok sözel anlatımdan yararlanılarak bireysel ve toplumsal eğitim gerçekleşmektedir. Tarihsel, toplumsal, ekonomik konuların ussal süzgeçten geçerek bunun gerçekleşmesi toplumsal iletişimin etkinliğini de ön plana çıkarmaktadır. Özünde iletişim ve eğitim birbirinden ayrıtırlamayacak kadar iç içe kavramlar olmakla beraber, buradaki ayrım konunun daha da anlaşılabilir kılınması amacıyla, ayrıntılı irdelenmesini yapabilmek amacıyla konmaktadır.

Eski toplumlarda olduğu gibi günümüzde de oyunun önemli bir işlevi eğitim alanında görülmektedir. Öğrenciler, oyunlu öğretimlerde konuya daha fazla ilgi duymakta, ayrıca oyun yolu ile öğrendiklerini belleklerinde daha iyi tutabilmektedir. Bunların yanı sıra oyunlarla eleştirel düşünce ve karar verme yetileri de gelişmektedir.

“Eğitim oyun tekniği yardımı ile ilgi çekici nitelik kazanır, yeni kelimelerin öğretilmesi, hatalı çalışma alışkanlıklarının düzeltilmesi, akılda tutma oranının ve süresinin uzatılması sağlanabilir. Bu tekniğin uygulanışı

diğer tekniklere oranla daha çok dikkat, yaratıcılık, hayal gücü, esprî yeteneği ve sentez gücü gerektirir.” (Bilen, 1996:148).

Canlıların en belirgin özelliği, oyunu sevmeleridir. Bu nedenle insan ve diğer canlılarda oyun ve rol yapma yaşamsal bir gereksinimdir. Çünkü bu edimler kişileri yaşama hazırlayan bir etkinliktir. Dolayısıyla insanların sağlıklı ve mutlu olmaları için onlara oyun oynama fırsatı tanımak gerekmektedir. İnsanların prensipler edinerek yaşamlarını sürdürmelerinde ve kişilerin eğitiminde oyunun önemli etkinliği bulunmaktadır. Bireylerin içgüdülerinin baskı altına alınmadan işlenmesi, doyurulması, becerilerin kazanılması ise eğitim ile olanaklıdır. Sosyalleşme ve toplumsal normların bireylere benimsetilmesi ise bu eğitim sürecinin sonunda elde edilebilecektir. Eğitim; bireylerin kültürlenmelerini, toplumsallaşmalarını ve üretkenleşmelerini sağlamaktadır.

d. Halk Oyunlarının Eğlence İşlevi

İnsanı yönlendiren iki temel güdü bulunmaktadır. Bunlardan ilki birincil güdüler, ikincisi ise sosyal güdülerdir (Morgan, 1991: 199-210). Bu güdüler aklıtan ait olma duygusuna kadar çok çeşitlidir. Bunların doyurulması ise bu temel dürtüler doğrultusunda oluşmaktadır. Birincil güdüler fizyolojik öğeleri içermektedir. İkincil güdüler ise bireyin daha çok kültürel gereksinimini doyuran, sosyal güdülerden oluşmaktadır. Oyun ise ikincil güdüler kapsamında ele alınabilmekte, birincil gereksinimlerini doyummuş olan bireylerin ikincil gereksinimlerinin de doyurulması gereği ortaya çıkmaktadır. Sosyal güdüler kapsamında ele alınabilen halk oyunları, bireylerin sosyal doyurumuna ilişkin iyi bir örnek oluşturmaktadır. Söz gelimi, Adana ve çevresinde yaşayan, daha çok tarımsal geçim biçimine sahip Çukurova insanı, eğlenceye sıcak bakmaktadır. Çeşitli nedenlerle bir araya gelerek, içkili ortamlar ile eğlenceye yönelik gereksinimlerini karşılamaktadırlar. Bu eğlence ortamının en önemli öğelerinden biri ise halk oyunlarıdır.

Halk oyunları bireylerin sosyal güdüleri kapsamında ele alınabilecek, eğlence gereksinimini karşılamaktadır. Halk oyunlarının oynandığı ortamlar diğer öğelerin yanısıra eğlenceye yöneliktir. Oyuncular ve izleyiciler, oyun ortamında bir araya gelmektedir. Oynayanın bedensel devinimden aldığı zevk, ezgi ve ritmin büyüleyici etkisi ile doruğa çıkmaktadır. İnsan bedeninin devinimi ile oluşan estetik, oyunu izleyenlere de en az oynayanlar kadar zevk vermektedir.

Halk oyunlarının eğlendirici yönü, diğer öğeler ile ayrı zamanlarda gerçekleşmemekte, eğitim, iletişim ve toplumsal işlevleri birarada gerçekleşmektedir. Oynanan oyun, bazen bir işleve, bazen ise tamamına hizmet etmektedir. Çoğu zaman oyunların işlevlerini birbirinden ayırtırmak bile olanaklı olmamaktadır.

Düğün, bayram, asker yollama, siyasal toplantılar halk oyunlarının oynandığı ve eğlencelerin düzenlendiği ortamları oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra sahnede sergilenen halk oyunları yarışmalar ve çeşitli gösteriler de halk oyunlarının oynayan ve izleyeni ile eğlendiği ortamları oluşturmaktadır.

6. Halk Oyunlarındaki Değişim

Halk oyunlarının otantikliği konusunu yorumlayıp netleştirmek gerekir. Bir zaman kesitinden alınan örnek veya derlemenin bir geleneğin bütün özelliklerini yansıtamayacağı bir gerçektir. Kültür, doğası gereği değişkendir. Gelenek zaman boyutunda bir başka geleneğe dönüşecektir. Her folklor ürünü belli bir kültür içinde oluşmuş ve canlılığını sürdürmektedir. Folklor, geçmişteki bir kültür döneminden günümüze gelmiş bir kalıp değildir. Yaşayan bir kültür topluluğunun bugünkü gereksinimlerini karşılayan bir sosyal kurumdur (Artun, 1992:5).

Halk oyunlarının, icrasından, giysisinden müziğine varıncaya kadar otantikliği bozulmasın, motifleriyle, renkleriyle yerli özellikleriyle devam etsin endişesi vardır. Bu halk oyunlarının doğası gereği olanaksızdır. Tarihi açıdan da statik folklor görüşü mümkün değildir. Türkiye folkloru çok büyük bir birikimdir. Bütün tarih boyunca günümüze gelen folklor ürünlerimizin üzerinde bir Türk tabakası vardır ki önemli olan da budur. Yoksa giyside, dansın figürlerinde tarih boyunca gelmiş uygarlıkların katkılarını inkar etmek söz konusu değildir (Artun, 1992:5).

Halk oyunları bozulmadan, değiştirilmeden derlenmelidir. Oyuncu icrada, düzenlemede, oyunun özünü bozmadan değişiklikler, birleşmeler yapıyorsa, bağdaştırıyorsa bu bir folklor olayıdır. Folklor doğurgan olmalıdır. Köyde bir oyuncu oyuna yeteneği derecesinde yeni figürler katarsa bunun sakıncası yoktur. Değişiklikler aydın kişiler tarafından yapıldığı zaman bu bir bozulma, kaynakları bulandırmaz; ama halk bunu kendi duygusu, görgüsüyle yaparsa folklorun içine girer (Artun, 1992:5).

Kuralların tutucu çerçevesine karşın, icracı aynı zamanda oldukça geniş bir uygulama serbestisine sahiptir. Üslup değişebilir, olayın gerçekleştiği yer ve zamanı belirleyen sosyal değişiklikler geleneksel anlatmaya yeni bir boyut kazandıracaktır. Hatta verilen toplumsal ders kökünden değişikliğe uğrayacaktır (Artun, 1992:5).

Dinsel Oyunlar ve Dernek Dansları

Türk kültürünü oluşturan öğelerden biri İslam kültürüdür. Türkler Anadolu'ya geldiklerinde İslamiyet'i henüz kabul etmişlerdi. İslam dini de puta taparlık ve çok tanrılı dinleri yok etmeye çalışan Hristiyanlık gibi dansları yasaklama yoluna gitmiştir. Bunun yanı sıra resim ve heykel de yasaklanmıştır (And, 1983:8).

Yalnızca İslamiyet'in değil, İslam ülkelerinin kültürlerinin de Türk kültürüne etkisi olmuştur. Bu etki, resim, heykel ve tiyatro açısından baktığımızda oldukça olumsuzdur. İslamiyet'e göre Tanrı, bütün varlıkları yoktan var eder. Bu varlıkların tümü gelip geçicidir. Oysa Tanrı, ölümsüz ve sonsuzdur. Tanrının gibi bir yaratıcılık etkinliği olan ve canlı varlıkların benzetmecelerini, kişileştirmelerini yapan resim, heykel ve tiyatro gibi sanat dallarının bu dinde yeri yoktur. Dramatik anlayışta önemli yer tutan insanın Tanrıyla çatışması, ona baş kaldırması ya da istem ile ödev arasındaki çatışma İslâmî yaşam görüşüne aykırıdır. Ayrıca, İslamiyet kadına da pek çok sınırlama getirmiştir. Diğer taraftan, bazı ileri görüşlü din adamları verdikleri fetvalarla, birtakım koşullarla tiyatroya izin vermişlerdir (And, 1983:8).

1. Taziye

İslamiyet'in tiyatro ve dansa olumsuz yaklaşımı iki uygulamanın doğmasına yol açmıştır, taziye ve sema. Taziyeler, Hristiyan dramasının acı çekme (*passion*: İncil'de Hz. İsa'nın acı çektiği bölümler) oyunlarına benzetilmektedir. Bunların kökeni din öncesi döneme uzanmaktadır (Erseven, 1996:79).

Ay yılına göre Muharrem, ilk aydır, ayrı bir önemi olan, Ruz-i Katl, Yevm-i Aşure de denilen aşure ise bu ayın onuncu günüdür. Taziye ise, Muharrem ve Aşure ile ilgili mitos ve söylencelerle, yine bununla ilgili olarak yapılan ritüellerin bir araya gelmesinden ortaya çıkan dramdır (And, 1974:49).

Taziye aslında bir yaz ritüelidir. Temmuz/Adonis ritüellerine dayanır. Orada, Siyavaş, Darir, Zohrab, Cemşid ve İsfendiyar gibi genç yaşta öldürülen kahramanlara yapılan yas ritüellerinden geçerek Kerbela şehitlerine uzanır (And, 1983:45).

Taziye, Şiilerin Kerbela olayıyla ilgili olarak genellikle Muharrem ayında düzenledikleri yas niteliğindeki seyirlik oyundur. İran, Azerbaycan, Doğu Anadolu, Hindistan gibi birbirinden ayrı bölgelerde Kerbela olayları farklı gösterilerle anılır. Törene katılanlar bazen çok şiddetli ve kanlı dövünme biçimleriyle yaslarını ifade ederler. Ağıt okuyan bir şairin (Ravzahan), erkek çocuklardan oluşmuş bir koronun ve çalgıcıların katıldığı temsiller de bu ayınlar arasında yer alır. Muharrem ayında üç-dört saat süren bu temsillere izleyiciler de dövünerek katılır. Sahnede masklara, silahlara, bayraklara hatta şehitlerin kesik başlarına yer verilir. Temsillerde iyiler (Hüseyin, ailesi ve çevresi) ile kötülerin (Halife, Yezit ve çevresi) karşıtlığı gösterilir. Diğer taraftan, taziyeler içinde yalnızca üzücü olaylar değil, zaman zaman gülünç sahnelere de yer verilir. Ancak bunlar düşman taraf üzerinedir (And, 1983:45-46).

Kökenini bir yaz ritüelinden alan ve dünyanın farklı bölgelerinde uygulanagelmekte olan Muharrem ayı törenleri birçok ögesiyle benzerlik

göstermektedir. Dansların, oyuncuların uyum ve eşgüdümlü oluşu, tartımlı ve ritmik hareketlerin yapılması, müzik ve sesin varlığı ve kimi yerlerde boyanın kullanılması gibi öğelerden dolayı ilkelerin ritüelleriyle benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz.

2. Sema

Semalar da tıpkı diğer danslar gibi yasaklara karşı dinsel bir kılık değiştirme ile eskiden beri yaşayan, İslam öncesi halkın özbeöz kendi danslarıdır. Kadınli erkekli oynama gereksiniminden ortaya çıkmıştır. Günümüzde, sadece Mevlevi Semaları'nın kaldığı semalar aslında, Türklerin İslamiyet öncesi de sahip oldukları ancak çeşitli nedenlerle nitelik değiştiren danslardır. XIV. yüzyılın sonlarına kadar semalar, mecliste ilahi okuyanlarla birlikte, vecde gelen insanların, şiirler okuyup naralar atarak secde etmeleri biçiminde gerçekleşmiştir. İlk mutasavvıflar zamanından beri sema sürekli tartışma konusu olmuştur. Bunun tasavvuf eğitimi için gerekli olduğunu vurgulayan mutasavvıflara, din adamları haram olduğunu öne sürerek karşı çıkmışlardır. Mutasavvıflar her insanın semaya ehil olmadığını belirtmişlerdir. "Mevlevi Seması", Mevlevihanelerin ortasındaki topluca namaz kılınan yuvarlak meydanlarda yapılmaktadır. Buraya "Semahane" ya da "Tevhidhane" gibi adlar verilmektedir. Mevlevi ayini sırasında sema eden dervişlere "Semazen" denilmektedir. Semazenlerden biri ise, sema etmekten çok aralarında dolaşarak uyumu, ahengi ve dengeli dağılmalarını sağlamaya çalışmaktadır (AB, Sema, C, 19, 1988:227).

3. Samah (Semah)

Sema ile Samah arasındaki en belirgin fark, semanın Mevlevilerce yapılan ve kuralları daha çok Mevlana'dan sonra belirlenmiş töresel bir dinsel tören içinde yapılan oyun olmasıdır (Bozkurt, 1995:20).

Tarikatların, sema ve çeşitli zikirlerinin yanında Anadolu'da Alevi toplumlarda sema, samah, zamah vb. gibi çeşitli söylenişlerde, çoğunlukla kadınli erkekli oynanan danslar oldukça yaygındır. Samahlar, kapalı yerlerde yapılan Ayin-i Cem'lerde oynanır. Alevi inancına göre Kırklar Meclisi'ni temsil eden Ayin-i Cem' e ancak çağrılı olanlar katılabilir. Ayrıca, Alevi olmak, evli olmak, karı-koca birlikte katılmak ve düşkün olmamak da gereklidir. Cemler düzenleniş amacına göre, küçük muhabbet, büyük muhabbet olarak ikiye ayrılır. Küçük muhabbetlerde samah, toplantının sonuna doğru, büyük muhabbetlerde ise toplantı süresince zaman zaman oynanır (And, 1974:190).

Samah, kadın-erkek birlikte oynanır. Bu, doğa ile insanın zorunlu uyumundan kaynaklanır. Ayrıca, göçebe bir toplumun dinsel bir oyunu olması nedeni ile de kadın-erkek birlikteliğine olanak tanımaktadır (Bozkurt, 1995:25). Samah oyunları üç bölümden oluşur:

a) *Ağırlama*: Kadın ve erkek ortaya çıkınca kol ve ayaklarını müziğin tartımına (ritm) uydurarak iki ileri bir geri giderler. Erkeklerin kolları dirsekten bükük, kadınlarınki omuzdan açık olarak tartıma uyar.

b) *Yürütme*: Oyuncular halka biçiminde arka arkaya yürürler ve gittikçe hızlanırlar.

c) *Dönme*: Yürüme gittikçe hızlanır ve bir anda kadınlar sağdan sola hızlı dönmeye başlarlar, erkekler kolları ile kadınları sarar gibi yaparlar, ayakları ile tartım vururlar, kimi yerde tek ayak, kiminde çift ayakla olur. Kadınlar da kollarını havada döndürürler. Yaş gözetilmeksizin üç kadın ve üç erkek oynar. Bir kadın, bir erkek sıralanır. Baş hep erkektir. Çıkanlar dedenin elini öperler, sıraya girerler. Sonra kadınlar erkeklerin ayağına niyaz ederler. Ağırlama kollar dirsekten kalkık, ayaklar iki ileri bir geridir. Türkü ve sazın değişmesiyle yürürler, giderek hızlanırlar. Bu “yelleme” dir. Burada kadınlar sağdan sola dönerlerken, erkekler sarma hareketi yaparlar (And, 1974:192-193). Samahta oyuncular hiç bir zaman birbirlerine değmezler. Oyunda estetik olmayan hiçbir figür yoktur. Asil, kibar, zarif ve ince bir oyundur (And, 1974:190). Dönme sırasında dedenin bulunduğu yere ya da dedeye kesinlikle sırt dönülmez, her dönüş dedeye sırt dönmeyecek şekilde ayarlanır.

Semahın başlangıcında ezgi yavaş çalınır. Buna koşut olarak kollar yavaş yavaş kaldırılıp indirilir. İki dize söylendikten sonra “Şah, Şah!” diye tempo tutulur. O zaman yavaş dönüşler de başlar. Bundan sonra semahın hızlı bölümü gelir. Hızlı bölüm aşağıda örneğini vereceğimiz deyiş ile yapılır. Bu deyiş on kıtadan oluşan uzun bir deyiştir. İlk beş dörtlük hızlı, ikinci beş dörtlük yeldirme olarak oynanır. Böylece semah üç evreli bir oyun/danstır. Yavaş, hızlı ve yeldirme bölümlerinden oluşur (Bozkurt, 1990:209).

Semahın bitiminde baba dua yapar. Semah eden erkekler ve sonra kadınlar babaya niyaz ederler. Daha sonra semahçı kadınlar, semahçı erkeklerle niyaz ederler. Kuşaklar çözülür ve kadınlar erkeklerin elini öperler. Kadınlar ve erkekler birbirlerine değmeden sarılır gibi yaparak birbirlerini kutlarlar. Bu kutlama işi yapılırken sazcılar da Genç Abdal’dan bir deyiş çalıp söylerler (Bozkurt, 1990:209). Baba Bektaşilikte, dede ise Alevilikte şeyhe verilen addır.

7. Köçeklik

Halk oyunları başlığı altında ele alınması gereken bir başka konu da “köçeklik”tir. Eğlencelerde ve şenliklerde kadın kıyafetine girerek, kadın görünümünde ve müzik eşliğinde oyun oynayan ya da raks (dans) eden genç erkekler “köçek”, köçeğin yaptığı bu dans etme eylemine ise “köçeklik” denir. Özellikle İslam ülkelerinde (Pakistan, Afganistan) rastlanan bu kültür bir dönem eğlence kültürümüze damgasını vurmuştur. İslamiyet’in kabulün-

den önce eğlencelerde kadın erkek birlikteyken; İslamiyet'in kabulüyle eğlence değeri ayrı ayrı yaşamaya başlanmıştır. Bu ayrılık özellikle erkeklerin arasında yapılan eğlencelerde taklit ile kapatılmaya başlanmış, daha sonra gelişerek devam etmiştir. Osmanlı imparatorluğu döneminde saraya ve konaklara kadar girmiş, alemlerin, içkili toplantıların vazgeçilmez eğlencelelerinden olmuştur (Altuntaş, 1997:35).

Kaynaklar, köçeklerin en parlak dönemini yaşadığı Osmanlıların zamanında, genelde azınlıklar ve gayrimüslimlerden seçildiğini ifade etmektedir (Sakızlı, Rum, Çingene, Yunanlı, Arap, Ermeni vd.). 7-8 yaşlarında kabiliyetli, güzel ve düzgün yapıya sahip erkek çocuklar seçilerek özel meşkhanelere, yani eğitim merkezlerine alınarak müzik ve ritm, zil vurma, dönme gibi oyunlarında temel olan konularda yetiştirilir. Köçekler ellerine taktıkları "çar-pare" ile çalınan parçanın usulünü vurarak oynarlardı. Ünlü köçekler, raksları kadar çar-pare vuruşları ile de meşhurdur (Altuntaş, 1997:275).

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUTFAK KÜLTÜRÜ

İnsanoğlu, ilkçağlardan beri yaşamak ve çevresindekileri yaşatmak için sürekli besin kaynağı aramak zorunda kalmıştır. İnsan ilk dönemlerinde avcılık, toplayıcılık yapmışsa da belirli bir evrim sonucu hayvanları evcilleştirmeyi, yabani bitkileri yetiştirmeyi başarmıştır. Ateşin bulunmasıyla üretim biçiminde büyük bir değişme olmuş, buna bağlı olarak yemek türleri ve pişirme biçimleri sürekli gelişmiştir (Ögel, 1982:15).

Bir toplumun beslenme kültürü, yaşama biçimiyle doğrudan ilgilidir. Yaşama biçiminin değişmesi beslenme kültürünün de değişmesine neden olur. İlk çağlardan bu yana yiyeceklerini yetiştirmeyi öğrenen insanoğlu onları saklamayı, pişirerek daha lezzetli bir hale getirmeyi öğrendi (Baysal, Merdal, Taşçı, Sacır, Başoğlu, 1983:1-5). İnsanın beslenme ile ilgili davranış ve uygulamaları tarım, ekonomi, coğrafya, dini inançlar, demografi, eğitim vb. çeşitli faktörlerin etkisiyle oluşur, gelişir (Baysal, 1987:102).

Mutfak, Arapça “matbah” kelimesinin bozulmuş şeklidir ve “pişirilen yer, pişirme yeri” anlamına gelmektedir. Bu kelime dilimize girmeden önce Türkler mutfak için “aşlık”, “aş evi”, “aş taamı”, “aş ocağı” gibi kelimeleri Uygurlar zamanından beri kullanılmaktadır. Aslında geleneksel Türk mutfağı bahçe içinde ve genellikle eve bitişik; ama evin dışında bir yere yapılırdı. Bu usul, bugün Anadolu’da hâlâ görülebilmektedir (Kut, 2002:215).

Mutfak kültürü, beslenmeyi sağlayan yemek, yiyecek, içecek türleri ve bunların hazırlanma, pişirilme, saklanma ve tüketilme sürecini; buna bağlı mekan ve ekipmanı, yeme-içme geleneği ile bu çerçevede gelişen inanış ve uygulamalardan oluşan bir bütünlüğü ve kendine özgü bir kültürel yapıyı ifade eder. Türkiye’nin coğrafi konumu, tarihsel süreç içinde kurulan uygarlıklar, iki büyük imparatorluğun yeme-içme geleneğine getirdiği yeni açılımlar, Türk mutfak kültüründeki çeşitliliği sağlamıştır. Türkiye’de yerel mutfakların özgün etkilerini de içinde barındıran köklü ve çok yönlü bir mutfak kültürü yaşamaktadır.

Orta Asya’da et ve mayalanmış süt ürünleri ile biçimlenen beslenme sistemi, Anadolu’ya bu etkileri taşıırken; Mezopotamya’da gelişen tarıma bağlı olarak tahıl, Ege ve Akdeniz etkisiyle sebze ve meyve türleri ile çeşitlenen ve günümüze yansıyan Anadolu mutfağını biçimlendirdi. Bizans, Or-

tadoğu, Avrupa ve Güney Akdeniz mutfaklarının etkileşimi imparatorluğun ulaştığı geniş alanda sürekli bir alışveriş çerçevesinde biçimlendi.

Eski Türklerin yaşamı tarıma ve hayvancılığa bağlıydı. Türkler, Orta Asya'da tarım koşulları uygunsuz hale gelince batı ve güneye göç etmişlerdi. Yeni yurtlarında doğal ortamlarında yetişen hayvan ve bitkilerden yararlanmanın yanı sıra yöre koşullarına uygun olanları yetiştirip, işleyip saklamışlardır.

İnsanların beslenmesi bir yanıyla organik diğer yanıyla da kültürel bir olgudur. Bilindiği gibi kültürler pek çok nedene bağlı olarak Türk Halkbilgisi Derneği'nin yayımladığı halkbilimi kadrosu içinde "Gıdaya Dair Halkbilgisi" başlığı altında yer alan geleneksel mutfakla ilgili çalışmalar Atatürk Dönemi'nde çok yaygın değildir. Ancak bu dönemde ortaya çıkan çalışmaların daha sonraki dönemlerde gelişecek olan geleneksel Türk mutfağı araştırmalarının öncü ve genel niteliklerini ele verici özellikler taşıyan çalışmalar olduğu söylenebilir (Çobanoğlu, 2009, C.3:1057)

Türk mutfağı uygarlık içinde özel bir yere sahiptir. Türkler farklı coğrafyalarda çeşitli devletler ve uygarlıklar kurmuşlar, değişik inanç sistemlerini kabul etmişlerdir. Yeni yerleştikleri, yurt tuttukları coğrafyanın bitki örtüsünden yararlanarak yeni yemekler yapmayı öğrenmişlerdir (Koşay-Ülkücan, 1961:547). Divanü Lügati't-Türk'te yer verilen yemek ve içecekler bize Türklerin Orta Asya mutfak kültürü hakkında bilgi vermektedir (Altıntaş, 1984:3).

Eski Türklerin yetiştirip yedikleri hayvanların başında koyun, keçi ve sığır gelirdi. Bu hayvanların etlerinin yanı sıra sütlerinden de yararlandılar. Etler, tandır adı verilen toprak kuyuda veya ateş üstünde pişirilirdi. Ayrıca sonbaharda kestikleri hayvanları yağı ile birlikte pişirdikten sonra küplere doldurup kış için sakarlardı. Süt ve mamüllerini çeşitli şekilde yiyecek olarak kullandılar.

Asya'dan Anadolu'ya gelen Türk boyları eski uygarlıkların mayalandığı Anadolu'ya Uzak Doğu'da oluşan zengin mutfak kültürünü taşıdılar. Göç yollarındaki ülkelerinin mutfak kültürüyle mutfaklarını zenginleştirdiler (Aras, 2000:7-21). Yüzyıllar boyu Anadolu ve Rumeli'de gelişen Türk mutfak ve yemek töreleri Asya'nın tarihsel birikimiyle oluştu, gelişti ve ünlendi. Yeni coğrafya bütün mal varlıklarını Türklere sundu. Anadolu iklimindeki farklı sebzeler ve meyveler mutfak kültürünü zenginleştirdi. Türkiye coğrafyasındaki farklı iklim kuşakları özde aynı olsa da yöre mutfaklarının farklı oluşumuna neden oldu.

Orta Asya yemek kültüründen, zengin Osmanlı ve Selçuklu mutfakından dünyaca ünlü Türk mutfağı ortaya çıkmıştır. Bu zenginliğin bir yönü bol çeşitli yemeklerdir (Yaman, 1989:465). Türkler yeni yurtlarında Orta Asya'da bulunmayan birçok yiyecek ve yemek geleneğiyle tanıştılar.

Saray yaşamı Türk mutfağını zenginleştirmiştir. Hayvani yağlar dışında zeytinyağı Türk mutfağına girmeye başlamıştır. Özellikle saray mutfağı ile saray kültürü zenginleşmiştir. Bal ve pekmezin yerini yavaş yavaş şeker almaya başlamıştır. Bugün Türk mutfak kültüründe çeşitli yörelerde pişirilen yemekler arasında çok eski, geçmişe dayalı geleneksel örneklerin dışında Anadolu'da şekillenmiş yemekler de vardır (Köksal, 1982:128-129). Tarihsel birikim ve çeşitlilik, coğrafya ve kültür değişikliği Türk mutfağını olumlu etkilemiştir (Arlı,1982:20). Türk mutfağı Anadolu'da şekillenmiştir. Günümüzde birçok yemek unutulmaya yüz tutarken, birçok yemeğimiz de bütün yörelere yayılıp geleneksel olmaktan çıkmıştır (Üçer, 1982:3).

Selçuklu dönemi (Köymen, 1982:35-45) ve 9. yüzyıl Türk mutfağı ile ilgili (Genç, 1982:57-68) araştırmalar bize bugünkü yemeklerle eski Türk mutfağı hakkında karşılaştırma yapma olanağı verecektir. Türk toplumu ve ona bağlı olarak Türk kültürü, Tanzimat döneminde yoğunlaşıp artan bir hızla büyük bir değişme sürecini yaşamaktadır. Batı kültürü etkisiyle bütün geleneksel kültür kurumları gibi Türk mutfağı da hızlı bir değişime girmiştir. Kökeni Orta Asya'ya dayalı İslami kültür öğeleriyle beslenmiş mutfak hızla değişerek asıl karakterini kaybedecek duruma gelmiştir. Yemeğe girecek malzemeyi coğrafi öğeler belirlediğine göre Türk yemeklerinin de çeşitli bölgelerde farklılıklar göstermesi doğaldır (Toygaz, 1982:153-180).

Yakın zamana kadar yerel mutfak araştırmaları yapılmadığı için Türk mutfağı olarak yalnızca İstanbul mutfağı biliniyordu (Halıcı, 1983:3). Osmanlı döneminde kışlalarda, tekke ve dergahlarda, loncalarda, medreselerde ve sarayda yenilen toplu yemekler Türk mutfağının zenginleşmesini sağlamıştır (Doğanbey, 1989:127).

Dünyanın en önemli üç mutfağı Çin, Fransız, Türk mutfağıdır (Kut, 2002:215). Türk kültürünün yeme içme kültürüne aktardığı üretkenlik ve yaratıcılık Türk mutfağının dünyanın belli başlı mutfakları arasında yer almasını sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'un ünlü saray ve konak mutfaklarının, dört bir yandan akan en kaliteli gıda malzemesinin yanı sıra, Türk mutfak sanatının tüm inceliklerini taşıyan yönü ise tartışılmaz. İstanbul mutfağının Türk aşçılık sanatının en gözde ve nadide örneklerini sunduğu açıktır. Ama bu, Anadolu'nun birçok merkezinde değerli yerel mutfakların varlığının göz ardı edilmesi de demek değildir.

Bizans'ın ardından, çok daha güçlü, zengin devlet yönetimi, giderek artan refah, Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni başkentini dünyanın ilk metropolüne dönüştürürken, ülkenin her yöresinden insanlar gibi, gıda malzemelelerinin her türü, en değerlisi ve en iyisi buraya yığılmıştır. İpek Yolu ve Baharat Yolu, yüzyıllarca Osmanlı'nın denetimi altında kalmıştır. Akdeniz ve Karadeniz'in malları büyük bir uluslararası ticaret merkezi olan İstanbul'a akar.

İstanbul mutfağı, Anadolu mutfağı ayrımı yapaydır; özenli ve zengin mutfak vardır, ya da özensiz ve çeşidi az, İstanbul'da olsun Anadolu'da olsun. Ancak, klasik anlamıyla "İstanbul mutfağı"; çok uluslu, çok dinli ve hoşgörülü Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde ve komşularında uygulanan lezzetli mutfakların en ince noktalarından da büyük bir ustalıklı, engin görgü ve becerisiyle, tek kelimeyle hayal gücüyle, yararlanmasını bilmiştir. Üç kıtaya yayılan Osmanlı İmparatorluğu'nun zenginliği elbette sofrada da kendine özgü bir imparatorluk görkeminde ulaştı.

Türk mutfağının başlıca özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

- a) Türk beslenmesinde ana yiyecek maddesi ekmektir.
- b) Türk mutfağında yemek çeşitleri oldukça fazla olmakla birlikte hamur işleri başta gelir.
- c) Çok tanınmış çeşitler kebablar olmakla birlikte et yemeklerinden yahni denen sulu yemek çeşitleri çoğunluktadır.
- d) Pek çok sebze çeşidi vardır. Sebzelerin etle birlikte soğanlı, domatesli ya da salçalı pişirilmesi yaygındır.
- e) Çoğunlukla yemeklere konan soğan, et, salça ve sebzeler su konmadan önce yağda kavrulur.
- f) Sebzeler suda haşlanıp etin yanında garnitür olarak genellikle kullanılmaz.
- g) Soğan hemen hemen bütün yemeklerin baş malzemesidir. Yağda kavrulur ya da çiğ olarak salatada kullanılır.
- h) Kendi kendine yetişen ot, mantar ve köklerden özellikle kırsal yörelerde geniş ölçüde yararlanılır.
- i) Türk mutfağında yağa çok önem verilir. Sütten elde edilen yağlarla iç ya da kaymak yağı hemen hemen her yörede yemeklerde kullanılır. Zeytinyağı ise daha çok Batı Anadolu mutfağında görülür.
- j) Köftelerde ve sebze yemeklerinde ve çorbalarda bulgurun yeri önemlidir.
- k) Türk mutfağında yemeklerin meyve ya da meyve kurusuyla tatlandırıldığına, çoğu kez bu meyvelerin yağla pişirilip yemek olarak tüketildiğine tanık olunur.
- l) Yemeklerde oldukça fazla miktarda baharat kullanılır; ama kullanılan baharat çeşitlerinin sayısı azdır. En çok kullanılan baharat kırmızı biberdir. Sebzelerden sivri biber, yeşil, kırmızı, taze ve kuru halde acılık kazandırmak amacıyla yemeklere eklenmektedir.

m) Maydanoz, dereotu gibi besin değeri yüksek olan otlar da pek çok yemekte kullanılır. Salata, çorba ve yemeklerde yaş ve kuru nane tüketilir.

n) Yoğurdun Türk sofrasındaki yeri çok önemlidir. Yemeklerin üzerine sade veya sarımsaklı olarak dökülür.

o) Türk yemeklerinin lezzeti görünüşünden daha önemli olduğundan süslemeye pek değer verilmez.

p) Sos servisi pek yoktur. En yaygın sos, yağda kavrulmuş domates-tir.

r) Yemeklerin az tuzlu pişirilmediği görülür.

s) Tatlılarda tatlandırıcı olarak pekmez de kullanılır (Arlı, 1982: 31).

Türk yemekleri başka toplumlardan etkilendiği gibi onları da etkilemiştir. Anadolu'daki yemekler, kap kakak, yemişler, bitkiler, araçlar sadece Anadolu insanının özel bir buluşu değildir, komşu uluslardan da etkilenme olmuştur. Komşuluk ilişkileri sayesinde birçok yemek türü, yemiş türü, içki türü gelmiş ve bunların çoğu Anadolu insanınca benimsenmiştir. Araştırmacılar yemeklerimizin çoğunun Hristiyan inançlarının Anadolu'da yayılmaya başladığı dönemden çok önce eskiçağda var olduğunu belirtiyorlar. Anadolu mutfakı eskiçağdan günümüze kadar sürekli bir gelişme göstermiştir ve tür bakımından çoğalmıştır (Tezcan, 1982:121).

Araştırmacılar Türk mutfakının Asya'dan çok az etkilendiğini belirtirler. Bu etkilenme daha çok kebab, yoğurt, süt gibi alanlarda söz konusu olmaktadır. Asya Türklerinin yemek yapma bilgileri yok denecek kadar azdı. Bugün Anadolu'da ekmek yapımında kullanılan bitkilerin Hititlerce bilindiği kaydediliyor. Örneğin; Hititler fasulyeyi biliyordu. Ayrıca bugün Anadolu'da kullanılan yiyeceklerin adlarının Asya Türkçesinde yer almadığı belirtilmektedir (Tezcan, 1982:121).

Anadolu mutfak kültürü, yüzyılların deneyimlerinden süzülerek biçimlenmiş kuşaktan kuşağa aktarılan bir değerdir. Anadolu mutfak kültürünün şekillenmesinde, Anadolu'nun tarihi ve kültürel mirasının önemli bir rolü vardır. İç göçler nedeniyle konar göçer, köy, kasaba kültürü ve dış göçler nedeniyle kültürler taşınmıştır. Bu olgu da Anadolu mutfak kültürüne zenginlik ve çeşitlilik kazandırmıştır (Artun, 2003:425-461).

Değişim ve etkileşim nedeniyle Anadolu mutfakının bir bölümü unutulmaya yüz tutmuştur. Geleneksel yemeklerin bir bölümü nadiren yapılıyor. Bu yemeklerin yapılışını bilenler yavaş yavaş azalıyor. Yemeklerin bir bölümü de anılarda kaldı. Anadolu kadınının mutfak konusunda tutucu olması, binlerce yılda oluşan bu kültürün günümüze gelmesini sağlamıştır. Hayvancılık yakın zamana kadar temel geçim kaynağıydı. Tarım, buğday,

hububata bağılı ekonomi Anadolu mutfağının oluşmasında önemli etkenlerdir (Artun, 2003:425-461).

1. Mutfak Araç ve Gereçleri, Kullanılışları

Türk mutfağında malzemelerine göre başta madeni kaplar olmak üzere cam, ahşap, taş, pişmiş toprak, deri ve çeşitli bitkilerden kaplar üretilmiş ve kullanılmıştır. Bu kaplar kullanıldıkları yerlere göre değişik büyüklükte; üretildikleri şehirlere göre değişik formlarda tasarlanmışlardır (Koz, 2003: 402).

Türk mutfağında geçmişte kullanılan madeni kapların hemen hemen hepsini bakır kaplar oluşturmaktadır. Temini ve kolay biçimlendirilişi, sağlıklı kullanımı bakımından bakır her zaman tercih edilen mutfakın temel malzemesi olmuştur. Bakır kaplar üzerinde yapılan değişik çalışmalar sonunda şu kap türleri belirlenmiştir: Bakraç, güğüm, havan, ibrik, kazan, kepece, lenger, sahan, sefertası, sini, tas, tava, tencere, tepsi ve diğer kaplar (Koz, 2003: 402). Bu madeni kapların yanı sıra, muhtelif malzemeden yapılmış fiçılar, küpler, çuvallar, torbalar, kutular, terekler, dolaplar, zahire sandıkları, el değirmenleri, süt ve su güğümleri, yayıklar, tuluklar, kaseler, kavanozlar, bardaklar, muhtelif ölçekler, kaşıklar, bıçaklar, sofrta örtüleri, peşkirler, tutacaklar, nihaleler gibi kap, eşya ve araç gereçler mutfaklarda kullanılmıştır (Koz, 2003: 402).

Bugünkü teknoloji sayesinde modern mutfak ve çeşitli pişirme aygıtlarına gelinceye kadar (gazlı, elektrikli fırınlar, kısa dalga fırınlar gibi) Türklerin mutfağında tandır, fırın, maltız ve kuzine gibi sabit veya seyyar çeşitli pişirme araçları bulunmaktaydı. Ayrıca ısınma amacıyla kullanılan mangallardan kahve ve kestane yapmada, ayva ve patates gömmede hatta sıcak küllünden “külice” denilen çörek yapmada bile faydalanılırdı (Kut, 2002: 215).

Pişirme araçları olan tandır, topraktan yapılmış, tepesi açık ve altta küllü ayırabilen yeri bulunan bir kuyu gibidir. Odun tandırın içinde yakılır ve odunun dumanı bitip tandır kızınca doğrudan et veya toprak kap (güveç) içinde yemek sarkıtılır, tepesi kapatılarak yemek pişirilir. Tandırın kenarlarına mayalı hamur yapıştırılarak ekmek de pişirilebilir. Kuzine ise altında odun ateşinin yakıldığı onun üzerinde fırın gibi yeri ve yüzeyde ocak yeri bulunan basit bir ocaklı fırın gibidir. Yakılan odunun veya kömürün dumanı boru aracılığıyla bacaya verilir. Hem ısıtma hem de pişirme aracı olarak kullanıldığı için açık ocak veya tandırdan enerji ekonomisi yönünden daha iyidir (Baysal, Merdol, Taşçı, Sacır, Başoğlu, 1993: 14).

Mutfak eşyaları eskiden genellikle pişmiş toprak, porselen, bakır, gümüş, pirinç, çinko, demir gibi maddelerden yapılmıştı. Günümüzde ise bu araçlar çağdaş teknolojinin imkanları doğrultusunda modern ve kullanışlı hale getirilmiştir. Bunlar artık plastik alüminyum, çelik gibi temizlenmesi kolay, porselen, cam gibi malzemelerden yapılmaktadır (Tekin, 1993: 92).

Yemekler çoğunlukla sulu olduğundan kaşık başlıca yemek aracıdır. Son yıllarda çatal ve bıçak hemen hemen her evde bulunmaktadır. Kırsal kesimde tek kaptaki yemek yeme alışkanlığı hâlâ devam ettiğinden dolayı “sini” (kalaylı bakırdan yapılmış tepsi) en önemli mutfak aracıdır. Metal siniler yemek masası yerine kullanılmaktadır (Baysal, Merdol, Taşçı, Sacır, Başoğlu, 1993: 15).

2. Sofra Gelenek ve Görenekleri

Eski Türklerde sofraya “tergi” denirdi. Yemek kırıntılarının yere dökülmemesi için odanın ortasına “sofra örtüsü” denilen bir örtü serilirdi. Onun üzerine 40 cm. yükseklikte bir altlık yerleştirilir, onun üzerine de sini konurdu. Sofraya büyükler bağdaş kurarak, kadınlar ve gençler de genellikle dizüstü otururlar. Yemek ister kaşıkla, ister yufka ile olsun genellikle sağ elle yenirdi. Yemeğe besmele ile “Allah’ın adı” ile başlanır, sofradaki büyük başlamadan küçükler yemeğe başlamazdı (Baysal, Merdol, Sacır, Başoğlu, 1993: 4).

Selçuklular döneminde iki öğün yemek vardı. Kuşluk yemeği başta gelirdi. Yemek zamanı, evlerde yiyeceklerin kalkma ve evden çıkma saatlerine göre değişirdi. Öğle yemeği olmayacağından daha çok tok tutacak ve miktarı çokça bir hamur yemeği de ilave edilirdi. Öğleyin acıkılırsa şerbetlere, ayrına, meyveye başvurulur; fakat yemek yenmezdi. Akşam yemekleri ise mum ışığından başka aydınlatma aracı olmadığından güneş batmadan önce yenirdi (Ünver, 1982: 2).

Selçukluların en güzel geleneklerinden biri de köy odaları misafir-perverliğidir. Bu büyükçe bir oda ve tuvaletten ibarettir. Odaya halılar serilir ve yer minderleri, ufak halılar ile oda donatılır, oralarda oturulur. Misafir, orada yakınlarından biri yoksa bile misafir edilebilirdi (Ünver, 1982: 3).

Türkler İslami kurallara göre yemek yemeye özen göstermişlerdir. Yemekten önce ve sonra el yıkamak, yanında yemek yiyen kişinin yemeğine ve ağzına bakmamak, öksürmek ve aksırmak gerektiğinde yüzünü yemek sofrasından çevirmek, ağzında lokma varken konuşmamak, yemek yerken biri geldiğinde onu mutlaka yemeğe davet etmek, yemek aynı kaptaki yenildiği için yemeğin ortasından veya iyi yerinden değil kendi önündeki kısmından yemek, çok yemek yememek gibi sofraya geleneği Türklerde çok yaygındır (Kut, 2002: 216).

Sofrada tıka basa yemek ayıp sayılırdı ve Peygamberimizin “Sofradan doymadan kalkınız.” sözünü hemen hemen her Müslüman bilirdi. Az yemekle ilgili “Az yiyen melek olur / Çok yiyen helak olur.” ve “Az yiyen her gün yer / Çok yiyen bir gün yer.” gibi özdeyişler de az yemenin faziletlerini vurgulamaktaydı (Kut, 2002: 216).

Sofrada artık bırakılması uygun görülmez. Tabakta yemek bırakıldığına “Arkandan ağlar.” denmesi, Türk geleneğinde yemek israfının ne denli olumsuz kabul edildiğini açıklayan bir örnektir (Baysal, Merdol, Taşçı, Sacır, Başoğlu, 1993:5). Geleneksel davranışlardan birisi de yemeğin çabuk yenmesidir. Kırsal kesimde, yemeği çabuk yiyip sofradan kalkmak benimsenen bir davranıştır. Eskiden çocuklara sofrada “Adam olacak kişi sofrada yemek yiyişinden belli olur.” denirdi. Bunda yemeği çabuk yiyen çocuğun içinde de becerikli ve başarılı olacağı inancı vardır (Tezcan, 1982: 123).

XIV. yüzyıl şairlerinden Şeyhoğlu Sadrettin Mustafa “Hurşidname” adlı mesnevisinde Türklerin sofa adabı ile ilgili olarak üç geleneğe yer verir. Bunlar; yemek boyunca sohbet edilmemesi, kaşık kullanılması ve sofa kalktıktan sonra yani herkes doyduktan sonra yemek duasının edilmesidir. Bu üç gelenek çok eski zamanlara kadar gitmektedir (Kut, 2002: 217).

Orta Asya’dan günümüze kadar Türklerde üç çeşit sofa devamlılığını sürdürmüştür. Bu sofa çeşitleri şunlardır:

a) Aile Sofrası: Aile sofrasının merkezi babadır. Sofrada büyükler varsa baba onları sağına ve soluna alır. Genelde yemeği anne dağıtır. Yemeğe eller yıkanarak oturulur. Yemeğe baba besmele çekerek başlar ve “Afiyet olsun” ya da “Yarasın” diyerek sofrayı açar. Aile sofrası günümüzde devam etmekte ve aile birliği açısından önemini korumaktadır.

b) Misafir Sofrası: Türk mutfak kültüründe misafir her zaman önem taşımıştır, bu yüzden misafir sofralarına büyük önem verilmiştir. Orta Asya’dan günümüze kadar misafirlerin ağırlandığı çeşitli sofralar kurulmuş ve günün özelliğine göre ikramlarda bulunulmuştur. Günümüzde de ailenin ekonomik durumuna göre misafir sofraları en mükemmel olacak şekilde düzenlenmektedir.

c) Toplu sofralar: Bu sofralar asker ocağında, imarethanelerde, tekke ve dergahlarda, kervansaraylarda, hanlarda, yatılı okullarda düzenlenmektedir. Toplu sofa düzeni günümüzde kurum-kuruluşlarda devam etmektedir (Ersoy, 2002: 228).

Kış Hazırlıkları

Kış hazırlıklarına önem verilir. Haziran, Temmuz, Ağustos aylarında avlularda büyük kazanlar içinde buğday kaynatılır, damlara çekilir kurutulur. Buğday kurutulduktan sonra değirmenlerde kırdırılır, bulgur yapılır. Değirmenden gelen buğday bezler üzerine serilir savrulur. Bulgur savrulduktan sonra altta kalana ‘setik’ adı verilir, o malzeme setikli ekmek yapmakta kullanılır. Çuvallara konan bulgur kurtlanmaması için tuzlanır. Yine aynı aylarda domates salçası yapılır. Domatesler yıkanır, büyük bir kazana doldurulur. Yumuşayınca kadar güneşte bırakılır. Sonra suyu sıkılır, bez torbalarda süzülür, tuzlanır, güneşte kurutulur. Dolmalık patlıcan oyulur, ipe dizilerek kurutulur.

Üzüm zamanı bidonlarda ve küplerde sirke kurulus. Üzümler şirahanelerde çiğnenir, sırası çıkarılır, pekmez kaynatılır. Mayıs ve haziran aylarında bağ yaprağından salamura yapılır. Bidonlara kışlık peynir basılır. Ağustos ayında olgun incirler toplanır, dörde bölünür, güneşte kurutulur, reçeli yapılır. Yazın bamyalar, ipe dizilir, kurutulur. Ayrıca salamurası ve konservesi yapılır. Tarhana yapılır. Kışlık nişasta çıkarılır, çeşitli turşular kurulus.

Anadolu mutfağı hazırlanması el becerisi ve zaman isteyen lezzetli ve zahmetli bir mutfağı sahiptir. Son yıllarda yapılmaya başlanan seracılık bir çok sebze ve meyvenin yetiştirilmesi, farklı kültürlerden insanların bir arada yaşaması mutfakın çeşitlenmesini sağlamıştır. Her mevsim kadınlar ekmek saçıında yufka ekmekler pişirirler, kışın tandırlara tandır ekmeği vururlar.

3. Yiyecek Türleri ve Yapılışları

Genel olarak tahıl, çeşitli sebze ve bir miktar etle sulu olarak hazırlanan yemek türleri, çorbalar, zeytin yağlılar ve hamur işleri ve kendiliğinden yetişen otlarla hazırlanan yemeklerden oluşan Türk mutfağı; pekmez, yoğurt, bulgur vb. gibi kendine özgü sağlıklı yiyecek türlerini de ortaya çıkarmıştır. Türk mutfakındaki bu zenginlik damak tadına uygunluk yönünden olduğu kadar birçok yemek ve yiyecek türü ile sağlıklı ve dengeli beslenmeye ve vejetaryen mutfakına kaynaklık edebilecek niteliktedir.

Ülkemizde yemek yeme alışkanlıkları tarihsel olarak bölgesel hatta köy, kent gibi yerleşme birimlerine göre de değişiklik göstermektedir. Bu farklılıklara rağmen toplumumuzda yine de bu konuda ortak özellikler söz konusudur. Anadolu yemeklerinin genellikle bitkilerden, etlerden ve hamurdan olmak üzere üç kaynaktan oluştuğunu görmekteyiz. Bunların çoğu eski çağdan itibaren kullanılmıştır. Bir ülkenin yemek yapımında kullanılan araç gereçlerin niteliği, sayısı, türü, düzenlenişi, pişirilen maddenin kendisi, pişiriliş biçimi, besinlerin doğadan olduğu gibi elde edilip yenip yenmediği gibi hususlar o ülkenin uygarlık düzeyi ve yaşam zevki hakkında bir fikir verebilir. Kısacası, mutfak bir uygarlık belirtisidir. Türkler çeşitli uygarlık aşamalarında çeşitli yemekler yapmışlardır ve her uygarlık aşaması bugünkü yemek yeme alışkanlıklarını etkilemiştir (Tezcan, 1982:113-114).

Türk kavimlerinin çoğunluğunda ve göçebelerin gıdasında bitkiler önemli değildi. Eski Türklerin temel gıdası koyun eti ve süt ürünleri olmuştur. Tarımsal ekonomik yapıda hububatlar, Türk yiyeceklerinin çoğunluğunu oluşturur. Kuru fasulye, nohut, bulgur pilavı, özellikle kırsal kesimin en popüler yiyecekleridir (Tezcan, 1982:115). Türk mutfakında önemli yer tutan kurubaklagilli, bulgurlu, sebzeli ve zeytinyağlı yemekler çağımızın önemli sağlık sorunları olan kan yağlarının denetiminde, bağırsak hastalıklarından,

şeker hastalığından korunmada yararlı olarak kabul edilmektedir (Baysal; Merdol; Taşçı; Sacır; Başoğlu; 1993:8).

Avrupa ve Amerikan kültürlerinin aksine, Türklerde daha çok sulu olarak pişirilen yemekler yenir. Sebzelerin ve hububatın çoğu, kıymalı, kuşbaşı etli, soğanlı olarak su ile pişirilip yenir. Bundan dolayı çorbanın çok zengin çeşitlerini Türkler geliştirmiştir. Kırsal kesimde çorba kahvaltı olarak bile günümüzde hâlâ tercih edilmektedir (Tezcan, 1982:115).

Türk mutfağının en önemli yiyecek türlerinin başında et ve et yemekleri gelmektedir. Et kızartılarak, kavrulmuş ve haşlanarak çeşitli biçimlerde yenir (Kut, 2002:218). Sığır, koyun, kuzu, keçi, tavuk eti en çok yenen hayvanlar arasındadır. Bütün bunlardan yapılan kebablar Türk yiyecekleri arasındadır. Döner kebab, şiş kebab tüm dünyaya tanıtılmış kebab türleriyken; yörelere göre köfteler, etli pideler ve çeşitli kebablar değişik türde yapılmaktadır. Yine pastırma, sucuk, kurutulmuş et, et tozu, işkembe çorbası, paça, kelle gibi yemekler de Türklerin göçebe hayatlarına uygun biçimde oluşturulmuş yemeklerdir. Göçebe toplumlar hayvancılıkla geçindikleri için hayvanın her tarafını değerlendirmekte uzmanlaşmışlardır. Oğuzlarda bugünkü koyun kellesi gibi “at kellesi” de vardır (Tezcan, 1982:117-118).

Sebzeler, Türk mutfağına sonradan girmiş olmalarına karşın, günümüzde yemeklerin bileşiminde geniş biçimde yer almaktadır. Sebzeler, yemeklerde genellikle küçük parça et ve kıyma ile birlikte yer almaktadırlar. Kıyma veya pirinç (ya da bulgur) ile yapılan sebze dolmaları ve sarmaları, karnıyark, musakka ve oturtmalar günümüzde sıklıkla hazırlanan yemeklerdir. Küçük parça et ve sebze karışımı yemekler “kebab” (patlıcan kebabı, çiftlik kebabı, orman kebabı vb.) ya da sadece “etli sebze yemeği” (etli taze fasulye, etli patates vb.) gibi adlarla anılmaktadır. (Baysal; Merdol; Taşçı; Sacır; Başoğlu, 1993:10).

Lahana, pırasa, ıspanak, patates, enginar, bamya, bakla, fasulye, patlıcan gibi sebzelerin de yemekleri vazgeçilmezler arasında yer almaktadır. Patates, kış sebzelerinin başında yer almakla birlikte yazın da sofralarımızdan eksik olmaz. Enginar ve enginarlı bakla da en lezzetli Türk yemeklerindendir. Enginar, türlü hastalıklara deva olarak bilinen, vitamin ve içindeki madenler bakımından şeker hastalığı için faydalı olan, ekilmesi ve yetiştirilmesi kolay bir sebzedir. Enginar ve bakla zeytinyağlı pişirilip yenilir (Koz, 2003:258-262).

Patlıcan ise Türk mutfağının en önemli sebzelerindendir. Patlıcan, Türk mutfak kültüründe “sebzelerin şahı” ve “fakir eti” olarak tanımlanır. Patlıcanın ülkemizde turşusundan reçeline kadar yaklaşık 200 çeşit yemeği yapılmaktadır. Patlıcanın, bademli patlıcan çorbası, patlıcan böreği, zeytinyağlı patlıcanlı pilav, patlıcanlı saray yumurtası, patlıcan mücveri, patlıcan oturtma, karnıyark, bulgurlu patlıcan dolması, tahinli patlıcan salatası vb. gibi birçok yemeği vardır (Koz, 2003:341-355).

Türklerin yiyeceklerinde tarımsal ekonomik bir yapının göstergesi olarak hamur işi yiyeceklerin oldukça yaygın olduğunu görürüz. Bunların başında yoğurtlu, yağlı ve etli olarak yapılan “mantı” gelir ki en sevilen hamur işi yiyecekler arasındadır (Tezcan, 1982:116-117). Börek de hamur işi yiyeceklerin en önemlisidir. Türklerin geleneğinde fakir olsun zengin olsun, köylü olsun şehirli olsun misafir çağrıldığında öncelikle börek sofradaki yerini alır.

Basılı ilk yemek kitabı Melceü't-Tabbâhîn'de çok çeşitli börek tarifleri vardır: Tam yufka böreği, puf böreği, su böreği, sakız böreği, tavuk böreği, kol böreği, kapak böreği, Türk böreği, sac böreği, soğan böreği, ince börek, fincan böreği, âdi lokum, tatar böreği vb. gibi. Börek bazı evlerde tatil günlerinin vazgeçilmezi arasında yer alan geleneksel bir yemektir. Börek, ayran, çay gibi içeceklerle tüketilen ve bu içeceklerle ayrılmaz bir ikili oluşturan bir yiyecektir (Kut, 2002:218).

Tarımsal ekonomiye dayalı bir başka yiyecek türü de ekmektir. Türklerdeki başlıca köy ekmeği tipleri; yufka, ev ekmeği, sac ekmeği, iki sac arası ekmeği, mayalı tepsi ekmeği, tandır ekmeği, taşlı fırın ekmeği, ekşili ekmek, ebelemektir. Ekmek benzeri yiyecekler ise mısır ekmeği, cadi, pide, bazlama, gözleme, cızlama, kete, çörek, kurabiyedir (Tezcan, 1982:116).

Yiyecekler içinde ayrı bir yere sahip olanlardan biri de çorbalaradır. Çorbalar çok çeşitlidir ve sadece günlük ev yemeklerinde değil ziyafetlerde de misafirlere sunulan mükellef bir sofranın ilk yemeği çorbadır. Ayrıca Ramazan ayında da iftar sofralarında muhakkak çorba bulunur (Kut, 2002:218).

Besin değeri yüksek olan tarhanadan yapılan tarhana çorbası en yaygın çorba çeşidiyken bunun yanında yoğurtlu çorba, un çorbası, mercimek ve pirinç çorbaları Türk mutfağının en çok tüketilen çorba çeşitleridir (Tezcan, 1982:116).

İşkembe, düğün çorbası, mercimekli hamur çorbası da çorba çeşitleri içinde yer almaktadır (Kut, 2002:219). Buğday unu, çeşitli çorbaların yapımında esas malzeme ve yardımcı, koyulaştırıcı malzeme olarak kullanılır. Un çorbası, düğün çorbası, hamur çorbası, kesme çorba gibi çorbalarda esas malzemeyken mercimek çorbası, yağla çorbası gibi çorbalarda koyulaştırıcı olarak kullanılır (Baysal; Merdol; Taşçı; Sacır; Başoğlu, 1993:8).

Hamur tatlıları, sütlü tatlılar, undan veya irmikten yapılan helva türü tatlılar Türklerin en sevdiği tatlılar arasında yer almaktadır (Kut, 2002:219). Bölgelere göre değişmekle birlikte pekmez, lokum, baklava, kadayıf, kabak tatlısı, helva, şekerleme gibi tatlılar Anadolu'nun hemen her tarafında yaygın tatlılardır (Tezcan, 1982:119).

Buğday unu ve irmiği, tahin helvası dışındaki helvaların ve hamur tatlılarının da esas malzemesidir. Helvalar, un veya irmiğin yağla kavrulup

şeker veya pekmez eklenmesiyle yapılırken, baklava türü tatlılar, unun hamur yapılıp ince açıldıktan sonra ceviz, fındık, fıstık, kaymak gibi yiyeceklerle doldurulup şekerli şurup eklenmesiyle elde edilir. Türk tatlılarında tatlandırıcı olarak pekmez, bal ve şeker kullanılır (Baysal; Merdol; Taşçı; Sacır; Başoğlu, 1993: 9).

4. İçecek Türleri ve Yapılışları

Türklerin içeceklerini, içecek ve meşrubatlar ile içkiler diye iki ana gruba ayırarak değerlendirebiliriz.

Türklerde içecek deyince akla ilk gelen sudur. Su, kutsal niteliktedir ve özellikle yemekte çok içilir. Ev dışında mahallelerde çeşme geleneği de Türklerin suya verdikleri önemi yansıtır. Türk kahvesi, çay, ayran, şıra, limonata, şerbet çeşitli şuruplar, boza, salep de sevilen içecekler, meşrubatlardır. Oğuzlarda bile boza yapılıyordu (Tezcan, 1982:120). Şekerin suda çözülmesiyle ortaya çıkan mayanın koyusuna şurup, sulusuna da şerbet denilir ki Türk içecekleri arasında özel bir yeri vardır. Türkler çok çeşitli şerbet türleri yaratmışlardır. İstanbul'a gelen yabancı seyyahlar bile bu şerbetlerin görünüş, tat ve kokularına hayran kalmışlardır. 1960'lı yıllara kadar böğürtlen, çilek, kızılıçık, kayısı, ağaç çileği, mandalina, portakal, şeftali, turunç, vişne, gül, amber, fulya çiçeği, menekşe, yasemin çiçeği, muhabbet çiçeği, zambak, demirhindi, keçiboynuzu, antepfıstığı şerbetleri çok popülerdi (Koz, 2003:967,970,974).

Eski Türklerin geleneksel içkisi kımızdı. Kımız, kısrak sütünden yapılan süt rengine kekremsi bir içecektir. Tadı az olgunlaşmış kızılıçık gibidir. Bu içki tamamen Türklerin buluşudur (Tezcan, 1982: 120). Türkler darıdan da bir çeşit şarap yaparlardı. Bunu kımızla karıştırırlardı. Bu karışımda oluşan içkiye tarasun denirdi (Eren, 1990: 28). Alkollü içki olarak rakı ve şarap da geleneksel Türk içkileridir. İçki içerken sofranın zengin oluşuna dikkat edilir. Bu durum da meze kültürünün oluşmasına etki etmiştir. Çeşitli baharatlı yiyecekler, kavun, peynir, zeytinyağlı yiyecekler, ızgaralar ve kuru yemişler meze olarak içki sofralarında kullanılır (Tezcan, 1982: 120).

5. Belirli Gün ve Törenlerde Yenilip İçilenler ve Yapılışları

Türklerin törenlerini dinsel, toplumsal ve kişisel törenler başlıkları altında toplayabiliriz. Bu törenlerde yemek yeme, ziyafet verme iç içedir. Bu törenlerle birlikte bu törenlere özgü bir mutfak ve yiyecek, içecek çeşidi ortaya çıkmıştır. İnsanın beslenmeyle ilgili davranış ve uygulamaları çeşitli faktörlerin etkisiyle oluşur, gelişir. Bir yemek sistemine özellik kazandıran başlıca öğeler yemekte kullanılan malzemeler ve yemeğin yapılış biçimi kadar yapılma nedenidir (Artun, 2003:425-461).

Törenler, inançlar, inanmalar ve bunlara bağlı pratikler yaşamda önemli bir yer tutar. Bu özel günlerde yapılan yiyecekleri ve içilen içecekleri bu özel günleri sınıflandırarak anlatmak daha iyi olacaktır.

a. Doğum Âdet ve İnanmalarıyla İlgili Yemekler, İçecekler:

Doğum bir mutlu olay olarak karşılanarak etrafında da bir yemek kültürünün oluşmasına sebep olmuştur. Doğum öncesinde çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar bir kese balın içine bulabildikleri bütün fındık, fıstık, badem vb. çerezleri koyarak macun haline getirirler, haşlanmış deve dili doğranarak macuna karıştırarak yerler. Yeni doğum yapmış kadının sütü bol olsun diye yağ yakılır, içine pekmez dökülür ve üzerine kırmızı biber ekilerek yapılan yağlı ballı kadına yedirilir. Loğusa kadına ciğer salatası yedirilir. Yakı adı verilen ve yağ, şeker veya bal ile pekmez karışımı bir bulamaç ile kavrulmuş ve dövülmüş, şeker eklenmiş buğday da loğusa kadına yedirilir (Artun, 2003:425-461).

b. Evlenme Âdet ve İnanmalarıyla İlgili Yemekler, İçecekler:

Evlenmenin ilk aşaması olan söz kesiminde, iki aile arasında tatlılık olması ve bu hayırlı işin ağız tadı ile sonlandırılması amacıyla şerbet içilmesi yaygın bir gelenektir. Yine tatlı, kahve, lokum, şeker ikram edilmesi de yaygın bir gelenektir. Denizli’de sıcak şerbet ikram edilirken İzmir’de gül şerbeti de ikram edilir. Bazı yörelerimizde söz pilavı, yumurta yemeği, kadayıf, meyve gibi yöresel bazı yemekler de yenmektedir. Bu tatlılık isteğinin nişan döneminde de sürdüğü görülmektedir (Nahya, 1982:194).

Gelin hamamında ise çörek, börek türleri, yalancı dolmalar, kebab, haşhaşlı pide, helva vb. yemekler ikram edilmektedir (Nahya, 1982:194).

Kına gecesinde yemek ikramının ağır bastığı görülür. Bu yemekler; pilav, et yemekleri, nohutlu hamur çorbası, peksimet, haşhaşlı pide; tatlılar ise lokma, koz helva, zerde, sütlaç, helvadır. Ağız tatlılığı için bazı yörelerimizde şeker ikram edilirken bazı yörelerimizde de fındık, fıstık, meyve ikram edilir (Nahya, 1982:194).

Düğünde ise en yaygın görülen yemekler; pirinç pilavı, et, fasulye, patates, bamya, börek, dolma çeşitleridir. Tatlı olarak ise zerde, hoşaf, baklava, helva, sütlaç ikram edilir (Nahya, 1982:195). Örneğin; Konya’da düğün yemeği olarak; düğün çorbası (yoğurtlu), etli pilav, ırmik helvası, bamya, düğün pilavı, zerde ve hoşaf ikram edilir (Parlatır, 1990:193, 194). Adana’da ise düğünden önce düğün ekmeği pişirilir. Düğün gününde ise yüksük çorbası, ekşili köfte, etli döğme pilavı, etli kuru fasulye, bulgur pilavı veya pirinç pilavı, pathıcan dolması, lahana ve yaprak sarması yapılır. Düğün geleneğinde düğünün üçüncü günü olan duvak gününde ise gelin tatan adı verilen bir çeşit mantı pişirilir (Artun, 2003:425-461).

c. Ölüm Âdet ve İnanmalarıyla İlgili Yemekler:

Eski Türklerden günümüze kadar gelen ölünün gömüldüğü gün mezarlıktan dönenlere ölü evinde yemek verme pratiği günümüzde hâlâ devam etmektedir. Örneğin; Adana ve çevresinde kazma kürek yemeği veya kazma takırtısı adı verilen bu yemek toplu bir şekilde ölünün ruhu için yenilmektedir. Ölü evinde verilen yemeği genellikle komşular getirirler. Bazen durumu iyi olan ev sahibi koyun veya davar keser ve bununla yemekler yapılır. Genellikle pilav ve hoşaf pişirilmektedir. Ölümün ertesindeki yedinci, kırkinci ve elliikinci günlerde yemek yapılır. Ölü evinde üçüncü gün ölü helvası yapılır ve başsağlığı için gelenlere ikram edilir (Artun, 2003:425-461).

d. Dini Bayramlar ve Özel Günlerle İlgili Yemekler:

Ramazan bayramında mutlaka şeker ve tatlı ikram edilir. Kahve ise yaygın bir ikram içeceğidir. Bayram süresince yenmek üzere yapılan yemekler şunlardır; tavuk veya hindi dolması, suyuna çorba ve pilav, güveç, etli nohut, buğday, et fasulye karışımı yapılan keşkek, çeşitli börekler vd. Misafire ikram edilmek ve evde yenmek üzere de çok çeşitli tatlılar yapılmaktadır. Aydın ve Muğla'da kalburabastı tatlısı bazı yörelerimizde hurma tatlısı olarak bilinmektedir. Baklava, kadayıf, un kurabiyesi ise şeker bayramında yapılan diğer tatlılardır (Nahya, 1982:190).

Kurban bayramında ise esas olarak kurban etinden yemekler yapılmaktadır. Kurban etinden ilk gün kavurma yapmak yaygın bir gelenektir. Bununla birlikte Gaziantep'te mumbar dolması özellikle yapılan bir yemektir (Nahya,1982:190). Adana'da ise Kurban Bayramının birinci gününde et haşlaması yapılır, yanına pirinç veya bulgur pilavı yapılır. Yine namaz çorbası adı verilen et suyu ve doğmeden yapılan çorba da Kurban bayramında yapılmaktadır.

Ramazan çevresinde gelişen mutfak kültürümüzün önemli bir bölümünü Ramazan hazırlıkları oluşturur. Eski Ramazanlarda iftar ve sahurda yenilecek yemeklerin malzemesi ucuz ve bol bulunduğu mevsimlerde Ramazan ayı için özel olarak hazırlanır ya da saklanırdı. Geleneksel mutfagımızda başlı başına bir zenginlik gösteren Ramazan hazırlıkları şunlardır: Pastırma, sucuk, kavurma vb. et mamulleri, yeşil fasulye, patlıcan, kırmızı biber kurutmaları, çeşitli turşular, peynir, yağ türleri, başta tarhana olmak üzere çorbalıklar, reçel, pestil ve marmelat çeşitleri, vişne, zerdali, erik vb. hoşafıklar, bulgur, erişte, pirinç ve makarnalar, domates ve biber salçaları, kuru yufkalar vb. ekmek çeşitleri hazırlanır (Koz, 2003: 178).

Çoğu yöremizde kandillerde tatlı türlerinden bazıları yapıp dağıtılmaktadır. Lokum ya da lokma denen tatlı her yörede kandillerde yapılmakta ve konu komşuya dağıtılmaktadır. Helva da lokma kadar yaygın bir dağıtım tatlısıdır. Her kandilde tatlı dağıtımı yapıldığı gibi bazı yörelerimizde ilk kandilde tatlı yapıldıysa 2. ve 3. kandillerde bir şey yapılmaz ya da o kandile

has gelenekleri varsa o uygulanır. Örneğin; Miraç kandili 2. kandildir. İzmir ve Denizli'de bu kandilde süt dağıtılmaktadır (Nahya, 1982: 191).

e. Mevsimlik Bayramlar ve Özel Günlerde Yapılan Yemekler:

Mevsimlik bayramlar denince aklımıza Hıdrellez, Nevruz (Sultan Nevruz), kiraz bayramı, yoğurt bayramı, koç katımı, çiğdem eğlenceleri gibi mevsimlik ve törensel boyutu olan bayramlar gelmektedir. Bu mevsimlik bayramların da kendine özgü bir yemek kültürü bulunmaktadır.

Hıdrellezde kırlara gidip eğlenildiği, oynandığı için genel olarak kıra kolay taşınacak yemekler yapılmaktadır. Marul salatası, haşlanmış yumurta, yaprak dolması, bükme, çörek, börek, tahinli katmer, kavurga, kavut haşılı, gözleme yemek çeşitlerindendir. Bazı yemeklerimizde kırdaki hayvan kesildiği etinden kavurma ve etli bulgur pilavı pişirilip yendiği görülmektedir (Nahya, 1982: 192). Hıdrellezde yapılan yemekler ilden ile, bölgeden bölgeye değişir. Örneğin, Sivas'ta nohutlu ekmek, ıspanaklı-nohutlu börek, madımak, dolma, haşlanmış yumurta yapılırken; Şanlıurfa'da çiğ köfte, bastık, çerez çeşitleri, un helvası, yaprak sarması, peynirli helva yapılmakta, yenilmektedir (Toygar, 1990: 71).

Nevruz (Sultan Nevruz) kutlamalarında çeşitli yemekler yenir. Sivas ve Denizli'de nevrüz günü "sin" harfiyle başlayan yiyeceklerin yenmesi âdettir. Bunlar; süt, simit, susamlı yiyecekler, soğan, sarımsak, salatalık, sucuk, su vb.'dir. Sivas'ta bu yiyeceklerin 7 türlü olmasına dikkat edilir. Bugün yeşil yiyeceklerin de yenmesi tercih edilmektedir (Nahya, 1982: 192). Kiraz bahçesinde eğlenceler, sohbetler yapılır. Bahçe sahibi konuklarına çömlek kebabı, etli pilav ikram eder. Yemeğin ortasında tatlı yenir ve üzerine tekrar pilav yenmektedir (Nahya, 1982: 192).

Kuzuların memeden kesildiği, koyunların ilk kez sayıldığı gün yoğurt bayramı kutlamaları yapılmaktadır. Sağılan ilk süttten ya yoğurt yapılır ya da o süt dağıtılır. Sürü sahipleri akraba, konu komşuyu alıp kırlara çıkar, kuzu, tavuk ya da hindi kesilir. Pilav, zerde, şerbet yapılır. İlk yoğurtla birlikte yenir. Mardin'de hedik yapılır ve çocuklara dağıtılır (Nahya, 1982: 193).

İlin ayın âhır töreni, Kars'ta yeni yıla girilen gece olarak kabul edilir. Bu gece Dileme köyünde ocağın 13. gecesine rastlar. Kutlamaya geleceklerle ikram edilmek üzere sütlaç pişirilir. Sütlaçın yanı sıra tuzlu olan "tuzlu glik" ya da "tuzlu kilik" denen bir çörek de yapıp yenir (Nahya, 1982: 193).

Koç katımı, hayvancılıkla uğraşan tüm yörelerimizde görülebilen yaygın bir gelenektir. Koç katan sürü sahipleri pide, hedik, kavurga, baklava yapar, şekerleme ve meyve alırlar. Gücü yetenler kurban keser, etini bütün olarak kazanda pişirirler ve gelen misafirlere pişen etten ikram ederler. Ma-

latya'da iki yufka arasına et konarak saçta kömbe pişirilip dağıtılmaktadır (Nahya, 1992: 193).

Çiğdem eğlenceleri çocuklar tarafından yapılan mevsimlik eğlencedir. Çocuklar kırlara gidip çiğdem toplarlar. Bir çocuğun evinde bulgur pilavı pişirilir ve pişen pilavın içine çiğdemın sarı çiçekleri ve kök yumruları da konur. Çocuklar pişen pilavı kırdaki yerler (Nahya, 1982: 193).

f. Yağmur Duası İçin Yapılan Yemekler:

Yağmur duası için gerekli geleneksel işlemler yerine getirildikten sonra, kesilen hayvanların etiyle kazanlarda pişirilen pilavlar duaya katılanlar tarafından yenir. Pilav genellikle bulgurdan yapılır. Koyun ya da kuzu eti haşlanır ya da kızartılarak pilavla beraber yenir. Çocukların yaptığı yağmur duasında ise maniler söylenerek toplanan yağ, un ve bulgurla çocuklara bulgur pilavı yağlı çörek yapıp verilir (Nahya, 1982: 195)

Denebilir ki özel günlerde yenen yemekler genellikle yendiği günlerin anlamlarını ifade etmektedirler. Yenmesiyle varılmak istenen amaç için araç olarak kullanılmaktadırlar. Örneğin; tatlı yenerek tatlı ve iyi bir sona ulaşılması isteği vardır. O günün ayrıcalığı olduğu da yemeklerin ağır ve zengin olmasıyla belirtilmeye çalışılmıştır. Ayrıca özel günün kutlandığı yer de yemeklerin çeşidini etkilemektedir (Nahya, 1982: 196).

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GIYİM - KUŞAM KÜLTÜRÜ

1. GIYİM - KUŞAM KÜLTÜRÜ

Giyim kuşam, insanoğlunun kültürel gelişim ve yaşam sürecinde kökeninde koruma amaçlı olmasına karşın, gelişim sürecinde geniş kültürel işlevler yüklenmiş bir olgudur. Ekolojik koşulların, toplumsal ve kişisel değer yargılarının, törelerin, kültürel ve ekonomik koşulların biçimlendirdiği önemli bir kültürel öge, aynı zamanda da kültürün bir taşıyıcısıdır (Erden, 1998: 6).

Giyim insanın bedenini örten giysi, aksesuar, makyaj ve bunları kullanma biçimidir. Giyim, coğrafi koşullar, cinsiyet, yaşam tarzı ve kültür etkisi ile tarih boyu değişime uğramıştır. Kültür geleneksel giyim tarzına da yansımış, hiyerarşik yapı, ekonomik durum, toplumsal statü, meslekler ve uğraşı alanları giyim tarzını belirleyici olmuştur (Türkoğlu, 2002: 22).

Birer kültürel öge olan giyim, onları üreten insanları ve toplumlarını belli boyutlarda özgün kimlikleriyle tanıtmaya yarayan görsel objelerin başında yer almaktadır. Giyim kültürü karmaşık bir yapıya sahip olup tüm boyutlarıyla tanıyıp tanıtmaya başlı başına bir uzmanlık alanıdır. Sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için farklı disiplinlerin bir arada çalıştığı ekip çalışması gereklidir (Erden, 1998: 362).

İnsanların geçirdiği kültürel süreçte toplumlara göre farklı nitelikler kazanan giyim geleneği günümüzde toplumsal farklılıkları ortadan kaldıran, ortak nitelikleri olan tek tipe doğru dönüşmeye başlamıştır. Sanayinin gelişmesiyle el dokumalarının yerini fabrikasyon üretimler almıştır. Dokumanın her düğümündeki, her nakıştaki halk estetiğinin şaheseri olan ürünler yerini makineye bırakmıştır. Günümüzde az da olsa geleneksel giyim-kuşam kültürünü sürdüren topluluklar vardır. Bunlar son örneklerdir. Halk oyunları ekiplerini birçoğunun giydikleri yöreyi yansıtan giyimlerle ilgili araştırmalar, yarışma kazanma kaygısıyla özünden sapmıştır (Artun, 2008: 48).

Giyim kuşam kültürünü belirlerken şehir şehir ayırım yapmak zordur. Geçmişte aynı kültürü yaşamış, Anadolu'nun pek çok yöresine yayılmış boyların giyim kültürlerinin büyük ölçüde benzer olması doğaldır. Ancak yörelerde yapılan giysi kültürleri araştırmalarının birlikte değerlendirilmesi

sonucu Anadolu giyim kuşam kültürü değerlendirmesi yapılabilir. Türkiye giyim-kuşam geleneğinin, illerin coğrafi yapısı ile sosyo-ekonomik yapılarına göre şekillendiği görülür. Yörede yaşayan Türkmen oymaklarının kültürel yapıları birbirine çok yakın olup küçük kültürel farklılıklar göstermektedir (Artun, 2008: 49).

Bazı yörelerde geleneksel giysiler şehirlere uzak merkezlerde ve köylerde hâlâ giymekle birlikte birçok yörede özel günlerde bile giyilmektedir. Hatta atadan anadan kalma diye nitelenip kız çeyizi olarak saklanan hazine değerindeki çeyizler modası geçmiş olarak nitelenerek kızlar tarafından yeni açılan evlere götürülmemektedir (Artun, 2008: 48).

Taş, metal, ağaç, kemik, kumaş, cam gibi temel maddelerin yanı sıra, artık malzemelerden de elde edilen birçok takı güçlü bir kültürel birikimin geçmişten günümüze yansıyan örnekleridir. Geleneksel giyim-kuşamı bütünleyen takı kullanma ve süslenme geleneği geleneksel yaşamı sürdüren toplumlarda günümüzde hala devam etmektedir.

Anadolu'da, özellikle düğün törenleri sırasında gözlemlenen takı kullanma ve süslenme geleneği, bu törenler sırasında kişilerin önem sırasına ve törenin önemine göre değişmektedir. Bir genç kızın evlenmeden önce süslenmesi hoş karşılanmaz; ancak evden çıkacağı gün geçmişte daha çok nazar incancına bağlı olarak, günümüzde ise güzel görünme amaçlı süs yapılmaktadır (Artun, 2008: 49).

Süslenme ve takı kullanma geleneği kadınların yanı sıra çocuk ve yetişkin erkeklerde de görülen bir olgudur. Günümüzde unutulmuş ve unutulmaya yüz tutmuş geleneklerimize rağmen takı kullanma, süslenme son günlerde ilgi gören otantik moda kavramıyla bütünleşerek devam etmektedir.

İş ve özel gün giysileri farklılıklar içerir. Düğün yapılan gelin başı ile gerdek sonrası yapılan başlık farklıdır. Köylerden kasaba pazarına gelindiğinde, kimin köyden olduğu giysilerden anlaşılır. Kırsal yaşamda kadın dışı kapalıdır. Kendi toplumunun yaşam biçiminde geleneklerine göre giyinir. Süslenme gereksinimlerini gelenekte gördüğü ne ise, o şekilde karşılar. Çocuk giysileri de cinsiyete bağlı olarak belirli bir yaşa kadar özen taşır. Kırsal yaşamda kadınlar zamanlarının büyük bir bölümünü çalışarak geçirdikleri için günlük yaşam ve iş giysileri farklılık gösterir. Özel gün giysileri ve başlıklar düğünler vb. nedeniyle görülür. Anadolu'da bir genç kızın sözlenmesiyle yapılan "baş düzeni" sosyal statüsünü belirler ve evlilik, olgunluk, yaşlılık dönemlerinde bu önemini kesintisiz korur (Artun, 2008: 49).

Giyimler, koruma işlevleri kişilik ve statü belirlemelerinin dışında yaşanan toplumun değerlerini yansıtan birer sembol olmuşlardır. Giyim kültürü insanlık tarihinin gelişim belgeleridir. Anadolu'da giyim kuşam kültürüne baktığımızda belirli kümeleri görürüz. Bunlar;

1. Kırsal yörelerde geleneksel giyim kültürünün yaşatıldığı çevreler.
2. Büyük şehirlerde oluşan modern giyim kültürü çevreleri.
3. Köy ve kasabalarda modern giyim kültürüyle geleneksel giyim kültürünün iç içe yaşadığı çevreler.
4. Törenlerde yaşatılmaya çalışılan geleneksel giyim kültürü çevreleri.
5. Toplulukların özelliklerini yaşatmaya çalışan diğer giyim kültürü çevreleri.

Kırsal kesimde geleneksel giyim kuşam sürerken kent merkezlerinde geleneksel giyim kuşamla modern giyim kuşam birlikte sürdürülür. Bazen de geleneksel giyim modern giyimle birlikte, şalvar üzerine tişört giyme örneğinde olduğu gibi, karma giyimler biçiminde görülmeye başlamıştır (Artun, 2008: 49).

Çok önceki devirlerde insanın kendi toplumunda, sosyal statüsünü belirleyen ve giymek zorunda olduğu giyimi vardır. Aslında bu bir zorunluluktan çok geleneğin insanlara sunmuş olduğu bir yaşama biçimi anlayışıdır. Geleneksel öğeler içeren bir giyim kuşam örneği bize, ait olduğu toplulukla ilgili pek çok bilgi sunabilir.

Tarih içinde giyim kültürü incelendiğinde her toplumun yaşadığı coğrafya, yaşam biçimi, günlük uğraşları, değerleri, giyilen giysilerin biçim ve çeşidini, bunlara ek olarak takı-aksesuar ve makyaj biçimlerini etkilediği görülmüştür. Anadolu'da kadınların başlığa sargı sarıp bağlaması evlilik işareti idi. Başını bağlama anlamının buradan geldiği kabul edilmektedir.

Anadolu, coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca Asya, Avrupa, Afrika, Mısır ve Mezopotamya kültür yollarının kesiştiği bir merkez olmuştur. Orta Asya'dan Anadolu'ya 9. yüzyıldan itibaren girmeye başlayan Oğuz, Türkmen boyları Anadolu'yu yurt tutarak Anadolu'nun bu günkü kültürel temellerini atmışlardır. Anadolu kültüründe egemen kültür Türk kültürüdür. Toplulukların giyim kuşam kültürleri bu kültürün taşıdığı toplumların değer yargıları, inançları, töreleri, gelenek ve görenekleri, ekonomik yapıları, estetik ve sanatsal özellikleri vd. hakkında bilgi verir. Giyim kuşam kültürü obje, renk ve biçimin oluşturduğu karmaşık bir yapıya sahiptir (Erden, 1998: 6).

Giyim kuşamlar bütün özellikleriyle bir kültür ve sanat olayıdır. Anadolu insanının, manevi dünyasını yansıtan biçim ve motiflerle bezeli giyimler, aynı zamanda onların törelerine bağlı kalmalarına da yardım etmiştir. Orta Asya'dan gelip Anadolu'yu yurt tutan Türklerin giyim kuşam geleneği Anadolu yerli giyim kuşam geleneğiyle yoğrularak şekillenmiştir. Anadolu Türk giyim kuşam geleneği, malzemesi, biçimi ve bezemesiyle Türk halk kültürünün zengin kaynaklarından biridir.

Türklerin giyim kültürü de tarih boyunca değişimler kaydetmiştir. Türk toplumu, Orta Asya göçebe toplumunda kadın erkek benzer giysileri giyerdi. Türkler Anadolu'ya ayak bastıktan sonra da geleneksel giyim biçimlerini devam ettirmişler; ancak karşılıklı kültür alış verişiyle yeni coğrafyada hem etkilenmişler hem de etkilemişlerdir. Türklerin Orta Asya'da kullanmakta oldukları ve Anadolu'ya göç ettikten sonrada kullandıkları deri ve astragan başlıklar haclı seferleri ile Avrupa'ya taşınarak yayılmıştır. Öte yandan Orta Asya step toplumunun geliştirdiği pantolon da Türklerin Avrupa'ya taşıdığı bir giysi olarak bilinir.

Türkmen giyimi bir atlı göçebe giyimidir. Bu tarz geleneksel giysiyle, ata rahat binilir. Bir yerden başka bir yere uzun yürüyüşlerle göçler yapılabilir. Evde tarlada, dağda, ovada çalışılabilir. Doğa koşullarına karşı korunma olanağı sağlanabilir. Her türlü ihtiyaç kolaylıkla giderilebilir (Tansuğ, 1984:536).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde kadın ve erkekler, toplumsal statülerine ve dinlerine göre giyinmekteydiler. Üç kıtaya yayılmış olan imparatorluk sınırları içindeki halklar kendi yaşam biçimlerini ve giyim tarzlarını sürdürmeye devam etmişlerdir.

Türk giyim kuşam kültürü kalitesi, motif zenginliği, canlılık ve zerafeti ile Anadolu insanının yaşam biçimini ve dünya görüşünü büyük ölçüde yansıtır. Geleneksel yaşamda her kuşak kendinden önceki kuşağı izleyerek bu giyim-kuşam anlayışını, günümüze taşır. Giyim-kuşam anlayışında zamana göre değişim olabilir. Bu malzemede, işçilikte, yaşanan günün modalarından etkilenme gözlemlenmektedir. İnsanın giyinme isteği ve arzusu tarih süresi içinde çeşitli değişiklikler göstermiştir ve her devirde değişime uğramıştır. Bu değişiklik daima sosyal hayatın değişmesiyle paralel olarak gelişmiş ve değişmiştir. Düğüne, bayram yerine, devlet dairesine giden bir insanın giyimiyle günlük ve iş giyimi arasında farklılıklar vardır. Türk insanı özel günlerde giydiği giysinin adına "**ellik**"; çalışırken, günlük giydikleri giyimlere de "**günlük**" demişlerdir.

Kadınlara ait giyim kuşam her zaman erkeklere göre daha fazla çeşitlilik gösterir. Anadolu'da kadın giyimi, bedenine ve ayağına giydikleri, bunların bezemeleri ve takıları ile oluşan bir bütündür. Kadın bu bütün içinde, gelenekleri ve toplumdaki yerine göre, neyi, nerede, ne zaman, nasıl giyeceğini, yaşayarak öğrenir. Böylece giyim kuşam geleneği kuşaklar arasında yaşatılır. Bununla birlikte tarih, coğrafya, ekonomik ve sosyal durum gibi farklılıkların, doğal olarak kıyafet hayatını da etkilemiş, yörelere özgü, tarzların oluşmasında rol oynamıştır.

Anadolu giysi kültürü kültürel süreç içerisinde her yönüyle birlik aynılık özellikleri gösterir. Anadolu giysi kültürü farklı kültürlerdeki giysi kültürüyle kaynaşarak Anadolulaşmıştır. Geçiş dönemlerindeki (doğum, evlenme, ölüm) giysi kültürü yörelere göre az çok farklılık göstermekle birlikte

ana çizgileriyle benzerlik gösterir. Bu dönemde giysilere yüklenen inanç boyutu da aynıdır. Bunlar giysilerde renklerin seçimi, bağlanması, ağıt törenlerinde başörtüsünün yere atılıp ağıt söylenmesi, ölen kişinin giysisinin bir parçasının (soyka) ele alınarak ağıt söylenmesi gibi giysilerle kurulan ortak inanç, ritüel bağları olması gibi ortaklıklardır.

2. KADIN GIYSİLERİ

Takılar ve Süsler

Süslenme, süs ve takı kullanma; ilk çağlarda bir inanca dayalı olarak veya süslenme gereksinimi nedeniyle ortaya çıkmış ve gelenekselleşerek günümüze kadar gelmiştir. Her topluluk kendi örf, âdet, görenekleri doğrultusunda yaşadıkları coğrafi çevreden temin edebildikleri doğal malzemelerle tasarladıkları takılar geleneklerle de bütünleşip, sembolik anlamlar yüklenerek günümüze ulaşmışlardır.

Düğün törenleri sırasında gözlemlenen takı kullanma ve süslenme geleneği bu törenler sırasında kişilerin önem sırasına ve törenin önemine göre değişmektedir. Bir genç kızın evlenmeden önce süslenmesi hoş karşılanmaz, ancak evden çıkacağı gün geçmişte daha çok nazar inancına bağlı olarak günümüzde ise güzel görünme amaçlı süs yapılmaktadır.

Şehir merkezleri ve köyler arasında, giyim-kuşamda, farklılıklar gözlenmektedir. Son yıllara gelinceye kadar, yaşlılarda ve gençlerde, giyim-kuşamda büyük bir fark yok iken; bugün bu fark, daha belirgin durumdadır. Yaşlı erkek ve kadınlar, daha çok gelenek ve göreneklere bağlı, giyim kuşamı korumakta, gençler ise, modern kıyafetler giymektedir.

Başlıklar

Başlıklar geleneksel giyimin tamamlayıcı bir unsuru ve kadının süsüdür. Kadın, başında taşıdığı süsü ile çevresine sosyal durumunu ve ekonomik gücünü gösterir. Genç kız başlığı, yeni evli kadın başlığı, gelin başlığı, çocuklu kadın başlığı, oğlu askere gitmiş ana başlığı ve nine başlıklarının her biri ayrı ayrı özellikler gösterir. Başlıklar, bölgelere ve giyenin durumuna göre, ister altın, gümüş veya boncuklarla süslenmiş olsun, ister kız başı, ister gelin başı, ister yeni evli kadın başı ya da dul veya yaşlı kadın başı olarak düzenlensin hepsinde esasta birlik vardır. Başa önce bir fes veya takke giyilir. Buna genelde "Arakçın" ve "Terlik" denir. Her ikisi de teri emici anlamında kullanılmaktadır. Başlıklar terlik üzerine çeşitli örtüler örtülüp bağlanarak ve takılarla süslenerek yapılır (Kırzioğlu, 1992: 134).

altın;

Nişanlı kızlar alınlarına Gazi, yanaklarına altın köşe, Mahmudiye altınları takarlar ve bunların uçlarına da yine gazi altınları eklerlerdi. Bunlar-

dan başka çok zaman kulakların üstüne gelen döğmelerin altından üzerleri maşallah yazılı levhalar sarkıtılır (Yalman (Yalgın), 1993:359).

taç;

Yürük kadınları arasında iki türlü başlık vardır. Bu başlıklara taç adı verilir. Bu taçlar başın kalıbına göre ve tepelik şeklinde som gümüşten yapılır (Yalman(Yalgın), 1993: 358).

tozak

Baş takılan süstür. Güneyde Türkmenlerin kız ve gelinleri tavuk tüylerini boyayarak başlarına takarlar, bunun ismine “tozak” derler (Yalman (Yalgın), 1993: 143).

zilib;

Fesler giyilmeden önce saçlar örülür, beliklenir ve alın üzeri kesilerek kırkma meydana gelir. Kırkmadan başka kadınların kulak önüne doğru inen bir uzunluk görülür ki bunun ismine “zilib” denir (Yalman(Yalgın), 1993: 359).

Baş Giyilenler

sırma fes

Gümüş sırma fes de denir. Fesin etrafı gümüş sim iplikle işlenmiştir. Fesin üzerinde tepelik denen gümüş takı bulunmaktadır. Gümüş fesin alın kısmı açık kalacak şekilde beyaz renkli yazma “oyalı yağlık” ile fesin üstünden çene altına çapraz gelecek şekilde bağlanır (Erkoçak-Gizlice, 2003: 126).

püsküllü başlık;

Kızlar başlarına fes ve boncuktan yapılmış 15 cm uzunluğunda püsküllü bir başlık kullanırlardı ve bu başlığın üzerine kırmızı renkte bir de yağlık bağlanırdı (Yalman(Yalgın), 1993: 229).

fes;

Kızların başlarındaki fesler üç türdür: a) Kırmızı bezden dikilmiş takkeler. b) Etrafı kesilerek küçültülmüş bere büyüklüğündeki âdi fesler. c) Keçeden dövülerek yapılmış ve sıfır numara kalıba çekilmiş, üzeri sırma ile işlenmiş, boz renkte keçe külahlardır (Yalman(Yalgın), 1993: 116).

heril yağlık;

Herilden dokunmuş ince ipek başörtüsü (Erkoçak-Gizlice, 2003: 126).

baş örtüsü;

Toroslar'ın Aladağ bölgesinde kızların başında örtü bulunmaz. Başa örtü örtmek evli, yani gelin nişanlı olmaya işarettir (Yalman (Yalgın), 1993:116).

gömlek;

Genellikle ipekten ya da pamuklu beyaz veya beyaz zemin üzerine küçük çiçek motiflerinden dokunmuş kumaşlardan yapılır. Yakasızdır ve boyun kısımları kanaviçe işi ile işlenmiştir. Kolları uzun ve düğmesizdir. Geniş kollu ve kol kenarları oyali bir çeşit zıbındır (Yalman (Yalgın), 1993: 356).

fermene;

Kolsuz bir yelek (Yalman (Yalgın), 1993: 13).

cemedan;

Fermenenin altına giyilen kısa kollu, önü kapalı bir çeşit yelek (Yalman (Yalgın), 1993: 13).

cepken;

Genellikle mavi başta olmak üzere bordo, sarı, yeşil renk kadifeden dikilmiştir. Kolları dirsek altına kadar uzundur. Dağ kolu köylerinde cepken kolları bileklere incek şekilde uzundur. Boyu bel hizasındadır. Etekleri hafif yuvarlaktır. Ön açık kendinden bağ ya da ağaçtan yapılmış tek düğmelidir.

Cepkenlerin kol ağzlarından başlamak üzere yarıya kadar çeşitli motiflerle heril denen ipek böceği ipliği ile işlenmiştir. Yakaları, etekleri ve sırt kısımları çeşitli motiflerle işlenmiştir. Cepken kadifenin dışında kaba kumaşlardan ve basmadan da yapılmaktadır. Basma cepkenlerin kolları uzundur ve günlük çalışma esnasında giyilmektedir (Erkoçak- Gizlice, 2003:128).

iç yelek;

Gömleğin üstüne giyilen mintan ve ona benzer bir giyecektir.

üç etek;

Üç parça şeklinde yapıldığından adına üç etek denmektedir. Ön iki eteği arka eteğinden kısadır. Ön etekler bele sokularak giyilir. Eteğin kumaşı basma veya "gutnu"dur. Satenden de yapılmaktadır.

sırma cepkenli kostüm;

İç gömleğinin üzerine giyilen kolsuz bir kıyafettir.

önlük;

Genel olarak krem veya kreme yakın sarı renkli kumaşlardan yapılır. Etekleri pileli, pile üzeri Kanaviçe işi ile işlemelidir. Bel kısmı uçkurludur. Uçkur üç eteğin tam tersi arkadan bağlanır.

Tarabulus kuşak;

Üç etek ve önlük başlandıktan sonra bele bağlanan kuşaktır. İpeksi bir kumaştır. Katlanarak bele bağlanır.

şalvar;

Beli ve ayak ağızları lastikli, peyki kısa dikilmiştir. İnce ve parlak üst giysi renklerine uygun, ya da ipeksi kumaşlardan yapılır. Tuman da denmektedir.

mavi dalama;

Arkası uzun, önü kısa bir çeşit şalvarın ismidir.

kolçak;

Omuz ve enseden geçen bir çift (iş zamanlarında kullanılan) ikişerli kolluklardır.

dizlik;

Bol ve paçaları düşük bir çeşit şalvardır.

çorap-çizme;

Elde işlenmiş çeşitli renk ve desenlerde yünden yapılabilirdiği gibi sade beyaz yünden de işlenmektedir Türkmenlerde çoraplar genellikle yün ipliğinden örülmüştür. Pamuktan örülenleri de vardır. Desenler çok zengin ve güzeldir (Tansuğ, 1984: 539).

yemeni;

Altı ham manda derisinden üzeri işlenmiş inek derisinden yapılmış, kırmızı ya da iyah renkte bir tür ayakkabıdır.

jestler;

Beyaz mendil, para kesesi, kama

edik;

Kadınlar, ayaklarına “küllu şeftali” isminde narçiçeği rengine edik giyerlerdi

kemer;

Nişanlı kızlar, nişanlanırken bellerine gümüşten saçaklı tas kemer takarlar (Yalman (Yalın), 1993: 229).

kırmızı / mor çuha pantolon;

Gelinler nişanlılar gibi giyinirlerdi. Gelin oldukları üzerlerine giydikleri kaytanla kırmızı veya mor çuha paltodan belli olurdu (Yalman (Yalgın),1993:13).

3. ERKEK KIYAFETLERİ

Başa Giyilenler

terlik-börk:

Börk başa giyilen bir başlıktır.

keçe külah;

Kışlık kıyafetlerle birlikte giyilen bir kıyafettir. Koni şeklinde keçe-den yapıldığından adına keçe külah denmektedir. Koni şeklinde keçenin uçları geriye kıvrılarak giyilir ve üzerine kefiye bağlanır.

kefiye;

Püsküllü terlik (börk) ve keçe külah üzerine bağlanan, çeşitli renklere boyanmış ince poşidir. Renkleri genellikle sarı, siyah, yeşil ve kırmızıdır.

siyah ve kahverengi poşi;

İpek dokuma, oldukça ince bir kumaştır. Ebatları 90x90 (halk arasında devirme) ölçüsündedir. Köşeden köşeye katlanarak 10 cm genişliğinde bir bant haline getirilerek keçe külahın başa gelen kıvrılmış kısmına bağlanarak kullanılmaktadır.

Üste Giyilenler

aba;

En belirgin ortak giyimlerden biri, aba adı verilen ve yünden yapılan, kolları dirsekte, boyu uyluk hizasında olan giyimdir.

sırma aba (boz aba);

Dokuması doğal koyun yünündendir. Koyunun boyanmamış yünü kirli beyaz görünümündedir.

sırma cepken;

Genel olarak koyu renk aba, dokunmuş kumaşlardan yapılır. Kollarının uzunluğu dirseğe kadar uzun, önü aba gibi açık, kol ve yaka ile sırta gelen kısımları motiflerle işlemeli olduğundan sırma cepken denilmektedir.

işlik

Bir tür gömlektir. Pamuklu veya ipek kumaştan yapılan, beyaz ve beyaz üzeri gri, küçük ve sık çizgili desen şeklinde yapılmıştır. Yakasız

olabildiği gibi sıfır yaka da yapılabilir. Kolları uzun, kol ağzları salma olabileceği gibi düğmeli de olmaktadır. İşliğin aba ya da cepken altından giyildiğinde görünen yaka kısımları çeşitli motiflerle işlemelidir.

şalvar;

Tırılık denen bir tür pamuklu dokumadan yapılmaktadır. Tırılık, ıstar denilen el tezgâhlarında dokunmaktadır. Iygısı da, çözgüsü de pamukludur. Ancak tırılık kumaş günümüzde üretilmediğinden yerini “tırpanı bez”, “terikoton” ve çeşitli pamuklu ve yün kumaşlarından da yapılmaktadır.

Tarabulus kuşak;

90x90 ölçülerinde bir çeşit ipeksi kumaştan yapılmıştır. İki kenarı püsküllüdür. Rengi sade beyaz, kahverengi, siyah olabildiği gibi karışık, çizgili desenli de olmaktadır. Renklerin karışımı gök kuşağını andırmaktadır.

para kesesi;

Kese, renkli ipek iplerden örülmüş tabanı dar, ortasına doğru genişleyip ağzına doğru paralel uzanır bir şekilde olan küçük bir torba ağzı iki taraftan büzülür ve bağlanır.

yün çorap;

Koyunun boyanmamış, genellikle güz yünü denen kirli beyaz, yününden elle işlenerek kullanılan bir çoraptır.

yemeni;

Ortak diğer kıyafet de yemenilerdir. Yemeniler yapı ve dikim modeli itibarı ve hammadde olarak ortak; ancak renk itibarıyla farklıdır.

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

GÜNÜMÜZDE KÜLTÜREL DEĞİŞİM – GELİŞİMLE YENİDEN

YAPILANAN HALKBİLİMİNE GENEL BAKIŞ

1.KIRSAL HALKBİLİMİNDEN KENT HALKBİLİMİNE GEÇİŞ

XIX. yüzyılda, Batı Avrupa'da başlayan halkbilimi araştırmalarının dinamik yüzünü, "ilkel", "yerel" veya "ulusal" olarak nitelendirilen sözlü kültür konuları oluştırdı.

Türkiye halkbilimi araştırmalarının "kırsal" yüzünü desteklemiş, böylece kentte yapılan halkbilimi araştırmalarında bile köyün izleri sürdürülmüştür. Bu anlayışın günümüzde de korunduğu Türk üniversitelerinde halkbilimi veya halk edebiyatı kürsülerinde yapılmakta olan tez ve diğer çalışmalarda kolaylıkla görülmektedir (Oğuz, 2001:46-49). Yüzyılımızda köylü nüfusun hızla eriyerek kentlileşmesi, halkbilimciler tarafından önceleri alanın daraldığı şeklinde yorumlanmış, daha sonraları ise "kent folkloru" kavramı üretilerek ve bu yönde çalışmalar yapılarak, halkbilimi disiplinine yeni bir açılım ve ivme kazandırılmıştır (Oğuz, 2001:46-49).

Türk kentlerinin kuruluş ve gelişmeleri, mahalle, sokak, ev ve bahçeleri, dinî, resmi ve sivil kurum, yapı ve bunlara bağlı törenler, sosyal statü ve etnik köklere göre yerleşmeler, eğitim yöntem ve kurumları, eğlence biçim ve mekanları, sanat ve zanaat üretimleri gibi toplumsal dokuyu belirleyen ve halkbilimi alanına giren bütün unsurlar dikkate alınarak ve geçirilen tarihsel ve kültürel süreçler izlenerek incelenmelidir (Oğuz, 2001:46-49). Kentte oluşan her türlü kültürel olgu, halkbiliminin inceleme veya yararlanma alanına girecektir. Halkbilimi çalışmaları kentlere doğru kaydırılırken, kır ve köy temelinde ve kültürel üretim ve iletişimlerini "yazısız" ortamlarda oluşturanların geleneklerinin yanında, kent temelinde ve "yazılı" ortamlarda oluşan gelenekler ve buna bağlı olarak, halkbiliminin doğduğu dönemde aşırı önemsenerek adeta tek çalışma alanı haline getirilen kır kökenli "dilden kulağa" hitap eden sözel ürünlerin yanında, kentin "elden göze" hitap eden son derece sanatsal halkbilimi ürünleri de halkbiliminin inceleme alanına katılacaktır (Oğuz, 2001:46-49).

Baş döndürücü iletişim ve ulaşım imkanlarıyla dünyanın hızla yeni bir biçim aldığı, ekonomik, siyasal ve kültürel küreselleşmenin bölgesel nitelikli de olsa kurumsallaştığı günümüz dünyasında, halkbilimcilerin iki yüzyıl önceki kaygılarını günümüzde olduğu gibi sürdürmek ne mümkündür ne de gereklidir (Oğuz, 2001:46-49).

Kültürden kültüre, ülkeden ülkeye "blok" halinde kültürel aktarımların yaşandığı günümüzde, kültürün sürekliliğinin "korunarak" değil "yayılarak" sağlanabileceği, aksi durumunda yerel kültürlerin yok olma sürecine gireceği olgusu karşısında, halkbilimcilerinin araştırma yöntem ve stratejilerini yeniden gözden geçirmeleri ve halkbiliminin inceleme alanına giren Türk kültür ürünlerini, insanlığın evriminin basamaklarını oluşturmaya çalışan bilimlere ham malzeme veren ilkel kültürler kategorisinde çalışmak yerine, kültür verimlerini yerelden ulusala ulusaldan küresele kazandırma süreçlerine hizmet edecek biçimde araştırmaları gerekmektedir (Oğuz, 2001:46-49).

Kent geleneğinin bilimsel derinlik ve stratejik gereklilik çerçevesinde yeniden değerlendirilmesi ve yerelin ulusala ulusalın küresele kazandırılması bakımından kentsel verimlerin kırsal ve köysel verimlere göre daha "küreselleşebilir" nitelikte olma özelliklerinden yararlanılmalıdır (Oğuz, 2001:46-49).

2.HALK KÜLTÜRÜ VE KÜRESELLEŞME OLGUSU

Küreselleşme kavramının Batı dillerindeki karşılığı; bir şeyi dünya ölçeğinde kılma, dünyaya mal etme düşüncesidir. Küreselleşme; bizde olanı dünyaya vermek, başkasında olanı almaktır. Dünyanın kültürel değişim ve küreselleşme sürecinde bazı ülkelerin kültür değerleri yoğun bir biçimde küreselleşirken bazı ülkelerin kültür değerleri daha az küreselleşeceği için değişeceği, yok olacağı söylenebilir. Dünyada küreselleşmenin kültürel "tek-tipleşme" biçiminde gerçekleşip gerçekleşmeyeceği varsayımı tartışılmaktadır (Oğuz, 200:5-8).

Dünya küreselleşme sürecine girmiştir. Küreselleşmeyle, farklı kültürlerden insanları bir araya getirecek ortak bir paydaya doğru gidiş başlamıştır. Bu da halk kültürleri için tehlike çanlarının çalınmasıdır; küreselleşme olgusu kültürel değişim ve gelişime bağlı halk kültürünün doğal akışını hızlandırıp aşındırmaya başlamıştır (Kongar,1997:3). Kültürümüzde küreselleşmenin bugün ekonomi, teknoloji, her tür iletişim, yönetim, hukuk, üretim, tüketim, sosyal yapı, sosyal ilişkiler, kültürel kimlik gibi kültürün kapsadığı hemen hemen her alanda yoğun bir biçimde hissedildiği görülüyor. Küreselleşmenin, ekonomik açıdan dış ve iç ticaret hukukunda, taşımacılıkta, malın üretimleriyle başlayıp talebinden arzına kadar uzanan boyutta, teknolojik yönüyle yaşamın hemen hemen her alanında, iletişim yönüyle basın, yayın,

radio, televizyondan, faks ve cep telefonuna internetten, wapa uzanan her alanda birtakım kalıpları zorladığı ve hatta yıktığı göz ardı edilemez. Antropolojik verilere dayanarak küreselleşmenin etkisinin ilk etapta kentlerde yaşayanlar üzerinde olacağını, kırsal alanda yaşayanların bu etkilenmeyi daha geç algılayacakları düşünülürken, sürecin ilk hedefinin doğrudan kırsal olduğu görülür. Aslında etnolojik bir yaklaşımla küreselleşme; sahip olunan kültürün her tür direnişini kırabilecek, engel tanımaz bir güçle kendisine yön veren egemen veya emperyalist güçlerin ya da ülkelerin güdümünde olan çok hızlı, bu nedenle de şaşırtıcı ve gelenekseli alt üst eden kültür değişmesi sürecidir (Erginer, 2002: 132).

Sanayileşme, iletişim toplumlarını etkilemiş, hızlı kültürel değişim ve gelişime neden olmuş, yaşama biçiminin değişmesinin yanı sıra, bir kültür şokuyla karşı karşıya bırakmıştır. Küreselleşme etkisiyle halk kültürünün halkla bağları zayıflayıp kendi kaynaklarının yanı sıra yabancı kaynaklarla beslenmeye başlamıştır. Toplumdaki bireyler kendi özgün kültürlerinde bulamadıkları ve göremedikleri birey olma keyfini dünya kültüründe bulmakta ve kendilerini bu kültürle özdeşleştirmektedirler. Televizyon ve fiber-optik teknolojilerinin yanı sıra uydu aracılığıyla bütün dünyaya her konuda anında seslenme olanağı bulunmaktadır. Küreselleşme, siyasal, ekonomik ve kültürel olmak üzere üç boyutu olan bir kavramdır. Küreselleşmenin kültürel ayağı, birbirinden farklı hatta biri ötekine zıt iki ayrı sonuca işaret eder. Birinci sonuç “mikro milliyetçilik” biçiminde ortaya çıkmıştır. Küreselleşme, en küçük bir kültürel farklılığı bile uygulayarak elektronik medya aracılığı ile bunu tüm dünya kamuoyunun dikkatine sunan ayrıca siyasal açıdan, kültürel farklılıkların korunması ilkesini demokratik hak ve özgürlükler alanının ayrılmaz bir parçası olarak gören bir anlayışı yaygınlaştırmaktadır. Küreselleşmenin kültürel ayağının ikinci sonucu, özellikle tüketici davranışını etkileyerek dünya çapında kültürel bir örnekliğin önünü açmış olmasıdır. Küreselleşme bir süreç, bir olgudur. İyiliği ya da kötülüğü belki tartışılabilir; ama kaçınılmazlığı ortadadır. Küreselleşmenin sonuçlarını iyi kestirmek ve ona göre davranmak gerekmektedir (Kongar, 1997: 3).

Her şeyden önce bilmemiz gereken nokta, küreselleşmenin karşı konulmazlığıdır. Küreselleşme ile başa çıkmak için hedefe doğru, amacı gözden kaçırmadan gitmelidir. Küreselleşme karşısında savunulacak olan hedef nedir? Bireylerin kültürel kimlikleri, onlar üzerinde bağlayıcı olduğu oranda bireysel özgürlükleri sınırlandırmakta; ama aynı ölçüde bir kimlik kartı işlevini de yerine getirmektedir. Kültürel kimlik ile bireysel özgürlük arasında, bireyin tutum ve davranışlarının farklılıklarına izin verilen bir alan olmalıdır. Dayatmacı bir kültürel kimlik anlayışıyla, bireyin “bireysel özgürlükler alanı” önemli ölçüde sınırlandırılmış olur. Bu durumda birey salt kültürel kimlik doğrultusunda hareket edeceğinden diğer kültürel kimliklerle etkileşimi olumsuz olacaktır. Kültürel kimliği savunan birey, aynı toplum içinde yaşa-

dığı öteki kimlik sahiplerine de hoşgörü ile bakma eğilimindedir. Çözüm; farklılıkları zenginleştirerek bütünlüğü korumaktır (Kongar,1997: 5). Küreselleşme toplumların yapılarında büyük dönüşümleri ve değişimleri gerçekleştirebilir. Kültür, sosyal hayat, yerel değer, inanç ve gelenek alanları küreselleşme sonucu büyük tehdit altındadır. Küreselleşme yeni öğelerle beraber, yeninin gözde olduğu yeni yaşama biçimini ve alışkanlıkları da beraberinde getirmektedir. Küreselleşme pek çok yönden gelenekten, kültürden, geçmişten kopmaları ve kırılmaları birlikte getirmektedir. Küreselleşme tek boyutlu bir süreç değildir. Küreselleşme birbirine bağlı olan ve birbirini destekleyici ilişki içerisindeki olgular bütünüdür (Ersoy, 2002: 151).

Küreselleşme; sahip olunan kültürün her tür direnişini kırabilecek, engel tanımaz bir güçle kendisine yön veren egemen veya emperyalist güçlerin ya da ülkelerin güdümünde olan çok hızlı, bu nedenle de şaşırtıcı ve gelenekselsi alt üst eden kültür değişmesi sürecidir (Erginer, 2002: 132).

Küreselleşmenin en çok hissedildiği alanlardan birisi kültür alanı iken, iletişim ve ulaşım kaynaklarını elinde tutan devletlerin kültürleri baskın duruma geçebilmektedir. Küreselleşme her kültürden bir çok değeri ortadan kaldırmaktadır; ancak kültürel erozyon, küresel dinamikleri ellerinde bulunduramayan ülkelerin kültürlerinde olmaktadır.

Hızlı küreselleşme olgusu gelecekte bir çok kültürü yok edecektir. Yerelin ulusala, ulusalın küresele kazandırılması ve bilimsel bilginin küreselleştirilmesi süreçlerine dikkat çekilmelidir. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı bir sonuç olarak, yerelleştirilerek korunan değil, genelleştirilerek yayılan kültür değerlerinin yaşamaya devam ettiği görülmüştür. Kültürün küreselleştirilmesi, ulusal kalıtı olarak adlandırılan seçilmiş yerel kültür değerlerinin bütün insanlığın ortak değerleri haline getirilmesidir. Kültür, ulusları birbirlerine yakınlaştırmakta, insanların barış ve hoşgörü içinde yaşamalarının temelini oluşturmaktadır.

Toplumsal gelişim, bireylerin istek ve beklentilerinde değişim, bilgi birikiminin artması sonucu güne uyum sağlayacak etkin ve mutlu bireylerin yetişmesiyle bireylere kazandırılması gereken temel becerilerinin yanı sıra ulusal değerlerin, ulusal kültürün korunması gerekliliği kendini göstermeye başlamıştır. Küreselleşme karşısında büyük bir tehlike içinde olan ulusal kültür ve değerler irdelenip kültür ve eğitim politikalarının tekrar gözden geçirilmesi, programların yeniden geliştirilmesi ve yapılması gerçeğini gündeme getirmiştir.

Bilişim düşüncesinin yaygınlaşması ve bilgisayar kullanımının artması beraberinde anlayış değişimini de getirmektedir. Bilgi teknolojilerindeki hızlı değişime ayak uydurmak gerektiği düşüncesi değişimi bir kültür olgusu olarak bilişim bilincinin merkezine yerleştirmiştir.

Bir toplum hangi uygarlık düzeyinde bulunursa bulunsun, çevresindeki gündelik yaşantıyı ve sıradanlıkları değiştiren, kendi dünyasına farklı bir pencere açan popüler kültürden kendinden bir parça bulmaktadır. Tarihi mirasımız, çiçeklenerek büyüyen, can bulan bize ait tüm zenginlikler, güzellikler hepimizindir. Bunlar aynı zamanda insanlığın da ortak malıdır. Halk kültürü ürünlerinin uluslararası ilişkilerde kullanılması kültürel mirasın yaşatılıp evrensel kültüre kazandırılmasına katkı sağlayacaktır.

3.KÜRESELLEŞME VE ULUSAL MİRAS

Günümüzde, "uluslaşma" çağına damgasını vuran "yerelin genelleştirilmesi" romantizmi, yerini yavaş yavaş "genelin yerelleştirilmesi" olgusuna bırakıyor. Bu arada, kültürel tek-tipleşme biçiminde küreselleşmeden daha etkin biçimde, "bölgesel küreselleşme" veya "küreselleşme halkaları" diye adlandırabileceğimiz bir ekonomik, politik ve kültürel olgu ortaya çıkmaktadır (Oğuz, 2001:5-8).

Türklerin içinde bulunduğu küreselleşme halkasına kısaca "Türk dünyası" denilebilir. Bu dünyanın çeşitli renklere ve özelliklere sahip kültürel birikiminin bölgesel küreselleşmeye "uzlaş" içinde katılımı için bilimsel düşünce üretilmesi ve "ulusal kalıt" kavramının tanımlanması gerekmektedir. Türk kültür varlığının bölgesel küreselleşmesinde önemli bir yönlendirme ögesi olan halkbilimi ürünlerine değer verilmelidir. Bu ürünler, "ilkel" kültürlerin araştırılmasında kullanılan yöntemler yerine, "ulusal kalıt" kavramı etrafında birleştirilerek ve yeni işlevler yüklenerek incelenmelidir (Oğuz, 2001:5-8).

Gerek bir kültürün kendi iç dinamikleri içindeki değişim süreçlerinde, gerekse küresel kültüre ulusaldan katkı sağlama aşamalarında kültürün her unsurunun geleceğe "yaşatılarak" aktarılmasının mümkün ve gerekli olmadığı görülmüştür. Ulusal kültürlerin yaşatılması, korunması veya değersizlerden ayıklanması konularını, toptan küreselleşme veya küreselleşme halkaları oluşturma açısından yoğun bir tartışma alanına çevirdi. Ulusal kalıtın "ulusal kimliği oluşturan, destekleyen, açıklayan gösteren maddi ve manevi bütün unsurlar"dan oluştuğunu söyleyebiliriz. Dünyada tartışılan ve bizim de tartışmamız gereken soru, bu tanımın içine giren unsurların neler olduğu ve girmeyenlerin geleceğinin ne olacağıdır.

Kültürün tarihsel değişim süreç ve biçimlerini izlemek açısından "kültürel her varlık", ilke olarak ulusal kalıt kavramı içine alınmalıdır. Öte yandan, bu ilke doğrultusunda ulusal kalıtın korunması, yaşatılması ve yaygınlaştırılması sorunsalı üzerinde düşünce yürütmek gerektiği zaman da "uygulanamaz" bir ilkenin varlığı ile karşı karşıya kalıyoruz. Geçmişe ait her ulusal kalıt korunacaksa yeniyi nasıl ve nerede inşa edeceğiz sorusu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu soru doğal olarak beraberinde estetik ölçüleri

yani "seçici" davranma zorunluluğunu getiriyor. Seçici davranma kavramı ile artık "göreceli bir yaklaşım" alanına girmiş oluyoruz (Oğuz, 2001:5-8).

Bu konuyu "küreselleşme halkaları" veya "bölgesel küreselleşme" kavramları etrafında Türk dünyası ve halkbilimi ürünleri üzerinde somutlaştıran tartışalım. Batı kültürü etrafındaki "toptan küreselleşme" diyebileceğimiz dünyanın tek-tipleşmesinin, uzun ve dolambaçlı yollarının kestirilmez belirsizliğinin yanında, yakın gelecekte, bölgesel kültürel paralelliklerin ivme kazandırdığı bölgesel ekonomik birliklerin, kültürel küreselleşme halkaları oluşturacağı varsayımı, toptan küreselleşme kuramından daha gerçekleşebilir olarak görölmektedir. Bu küreselleşme halkalarından birisini de "Türk dünyası" olarak nitelediğimiz Türk soylular, akrabaları ve Osmanlı coğrafyasının Türkiye ile küreselleşmesi olası halklarının oluşturabileceği öngörülebilir (Oğuz, 2001:5-8).

Bir ulusun veya ülkenin kültürel kimliğini oluşturan, tanımlayan, destekleyen veya gösteren, bir ulus veya ülkenin "diğer" veya "öteki" olarak gördüğü uluslar veya ülkeler karşısındaki farklılığını ve varlığını belgeleyen, kültür tanımlamasının içine giren bütün ulusal yaratıları, kazanımları ve maddesel varlıkları "ulusal kalıt" kavramının kapsamı içinde görebiliriz. "Kültürün küreselleşmesi" konusunda Türkiye'nin duruşunu belirleyecek bilimsel açılımlar ve bu çerçevede kurumsallaşma gerçekleşmemiştir (Oğuz,2002:5-10).

Küreselleşme olgusu el sanatlarını da etkilemektedir. Türkiye'de el sanatları konusundaki kurumlaşmaları "derleme", "araştırma", "öğretme", "üretme" ve "pazarlama" merkezli olarak beş ana grupta inceleyebiliriz. Türk el sanatlarının akademik düzlemde araştırılmasında her türlü el sanatını ortaya çıkarmak için "bilimsel" yaklaşım ne kadar gerekli ise, ulusalın küresele kazandırılmasında "imgesel" yaklaşım o derece gereklidir. Kültürler arası etkileşim düzleminde, kavramsal etkileşimin sınırlı bir entelektüel grup içinde gerçekleştiği, buna karşılık, sözel kültürel dokuda ulusal kalıt aktarmalarının imgeler, motifler, kalıplar aracılığı ile yapıldığı, kültürden kültüre bakışı yansıtan "yaratılmış imajlar" dikkate alındığında daha iyi değerlendirilecektir (Öztürk,1997:21). Bu nedenle, el sanatlarının müze dışı gereksinimler için üretiminde, ticari işlevsellik ve imgesellik vurgusunu dikkate alan planlamalar yapılmalıdır. Ulusal kalıt küresele olduğu gibi sunmak, hiçbir şeyi sunamamak demektir. Kültürden kültüre sözel doku içinde aktarılanların imgeler ve simgeler olduğu kuramı kabul edilirse, el sanatlarının küreselleştirilmesinde de seçici bir planlama yapmanın ve binlerce obje sunumu yerine, iyi hazırlanmış sınırlı objeyi sunmanın etkin bir küreselleştirme denemesi olabileceği varsayılabilir (Oğuz, 2002: 5-10).

Küreselleşme olgusu kültürel değişim ve gelişime bağlı halk kültürünün doğal akışını hızlandırıp aşındırmaya başlamıştır. Küreselleşme etkisiyle halk kültürünün halkla bağları zayıflayıp kendi kaynaklarının yanı sıra

yabancı kaynaklarla beslenmeye başlamıştır. Küreselleşmenin en çok hissedildiği alanlardan birisi kültür alanı iken, iletişim ve ulaşım kaynaklarını elinde tutan devletlerin kültürleri çok rahat bir şekilde baskın duruma geçebilmektedir.

Küreselleşme süreci, kültürel mirası tek düzeleştirirken yeni bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığı ile bu mirasın yayılmasını sağlayarak korunmaya değer bir dijital miras da yaratabilir. Bu nedenle küreselleşme tüm insanlar için ortak bir referans dizisinin ortaya çıkmasını olanaklı kılarak, başkalarının daha iyi anlaşılmasına ve çeşitliliğe saygı duyulmasına yol açacak dayanışma değerlerini ve hoş görüyü teşvik edecektir.

Küreselleşme etkisine giren toplumlar kendi kültürlerini çağa uygun bir biçimde geliştirip geleneksel kaynaklardan aldıklarını çağdaş sentezlerle geliştirmek zorundadır. Kültürler arası özümsemenin ve alışverişin geleceği, bireyler ve toplumlar arasındaki yakınlaşmada ve birlikteliktir; ortak düşüncelerle birbirini anlayıştadır. Bu ortaklaşmada elbette birçok kültürel farklar ortaya çıkacaktır; ama işte bu farklar kültürler arası sentezleri ortaya çıkartacaktır. Kendi geleneksel kaynaklarımız çıkış noktasıysa, diğer kültürlerle olan alışverişimiz de geleceğimizdir. Kültürel değişimde, evrenselliğini göstermek adına o kültürün sınırlarını aşma düşüncesi yatar.

Kültürel mirasın çok boyutlu ifadesi bir yandan insanların ve insan topluluklarının kültürel kimliklerinin ana kaynaklarından bir bölümünü oluştururken, öte yandan da tüm insanlığın paylaştığı ortak bir servettir. Bu mirasın kökleri yerel tarihlerin ve doğal çevrelerin derinliklerine uzanır ve diğer öğelerin yanı sıra, bir o kadar çeşitli dünya görüşünü yansıtan çok sayıda dilde ifade bulur.

Kültürün küreselleştirilmesi, ulusal kalıt olarak adlandırılan seçilmiş yerel kültür değerlerinin bütün insanlığın ortak değerleri haline getirilmesi-dur. Seçilmiş yerel kültür değerleri bütün insanlığın ortak malı haline getirilebilir mi? Böyle bir bölgesel mitin ve buna dayalı ritüelin din ve kültür duvarlarını aşarak küreselleşmesi, bu mitin yapısından kaynaklanan küreselleşebilirlik özelliğinin değil, iyi kurgulanmış çağdaştırma stratejisinin eseri-dur.

Turizmin canlı olduğu bölgeler başta olmak üzere, bütün şehirlerin eski yerleşim yerlerinde, ülkede ulusal kalıt olarak tanımlanan her türlü kültür değerinin belli bir disiplin, üslup ve merkezî bir yönlendirme ile nasıl el sanatına ve hediyeelik eşyaya dönüştüğüne tanık olunmaktadır. Eski şehirlerin tarihsel dokusu içinde yüzlerce dükkânda üretilen ve satışa sunulan ürünlerin kullanılan malzeme ve tür bakımından inanılmaz zenginliğinin yanında, her birinin kültür varlığı olduğunu vurgulayan yerel kimlik ve bu kimlik çevresinde oluşturulan tekbiçimlilik, ulusal kalıtın küresele kazandırılmasıdır.

Büyük bir bölümü bilimsel ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle ortaya çıkan kültürel değişimler, öncelikle yerel, kökleşmiş geleneklerin toplum içindeki işlevlerinin zayıflamasına ve yerlerinin sarsılmasına neden olmuştur. Gelenekteki bu çözülme, yöre insanının önce dünyayı algılayış ve yorumlayışında, daha sonra da kültürün bilhassa gösterim bölümünde etkisini göstermiştir (Özdemir, 2001:119-129).

Türkiye'deki dramatik köy seyirlik oyunları, sosyo-kültürel bağlamdaki değişmelerin etkisiyle icracılarını, icra ortamlarını ve işlevlerini yitirmektedir. Bu gerçek, dramatik köy seyirlik oyunlarının canlandırılması gibi romantik yaklaşımla ortadan kaldırılamaz. Kültür, geçmiş ve gelecekteki unsurlarıyla bir bütündür. Bugünkü veya gelecekteki kültürel unsurların geçmiştekilerden daha değerli olacağını ya da aksini düşünmek, bilimsel bir yaklaşımın göstergesi olamaz. Değişme veya yok olma, yaşamın esasını oluşturur. Bu bağlamda her türlü kültürel unsur da değişecek veya yok olacaktır. Bilim adamının hedefi, geçmişi inceleyerek bugünü açıklamak/ yorumlamak ve gelecekle ilgili öngörüler oluşturmaktır. Bu amacın gerçekleşmesinde kullanılacak malzemenin tarihinden çok, araştırma konusu için işlevi ve anlamı daha önemlidir. Dramatik köy seyirlik oyunlarımız da bu yaklaşımla değerlendirilmelidir (Özdemir, 2001:119-129).

Kültürel değişim ve gelişimle yok olma veya marjinalleşme tehlikesiyle karşı karşıya olan halk kültürü geleneği kültürel mirasının, korunması ve aktarılması için yoğun çabalar gerekmektedir. Kuşkusuz korunacak geleneğin, en azından, "çağdaş evrensel değerlere, insan haklarına saygılı olması", bunlarla çatışmaması gerekiyor

4. KÜRESELLEŞME OLGUSUYLA MİTLERİN YOK OLMASI

Bir örnek üzerine kalıplaşmış davranışlar ve töreler bütünü ile nesne ve eylem simgeleri yöntemi olarak tanımlanan (And 1985:52) ritüel, söz simgeleri yöntemi olan mitosla birleşerek dramı yaratmıştır. Ritüelin, inanç ve eylem olmak üzere iki boyutu bulunmakta ve her iki boyutu da, oluşan gelenek tarafından denetlenmektedir. Ritüelin görünmeyen/soyut yanını oluşturan inançlar, insanın tabiatla olan mücadelesinden doğmuştur. İnsanoğlu, hükmedemediği canlı veya cansız varlıklar/olgular karşısında birtakım inançlar yaratmıştır. İnanç zamanla, tapınmayı, daha sonra da kut-töreni beraberinde getirmiştir (Özdemir, 2001:119-129).

Aynı şekilde, bilimsel ve teknolojik gelişmeler bağlamında kırsal bölge insanının yaşam tarzı ve üretim biçimi değişmiştir. Bu durumda işlevselliğini yitiren ve dolayısıyla talep edilmeyen, başta ritüeller olmak üzere geleneksel kültürün çeşitli unsurları ya biçim-amaç değiştirmiş ya da yok olmuştur. İşlevini yitiren bu tür ritüeller ve ritüelistik oyunlar, eğlence ortamlarının birer aracı olarak bir süre daha yaşadıktan sonra, eğlence araçla-

rı/ortamlarındaki gelişmenin ve çeşitlenmenin doğal sonucu olarak toplumda meydana gelen talep değişikliğinin de etkisiyle yok olmuşlardır (Özdemir, 2001:119-129).

Öcal Oğuz bu konuda görüşlerini şöylece sıralıyor:

“Ulusal kalıtın ulus olarak kimliğimizi oluşturan ve tanımlayan temeller olduğu ve ulusal kalıtın korunmasının çağdaşlaştırma ve ulusaldan küresele doğru yayma ile mümkün olabileceği gerçeği, değerlerini küreselleştiren kültürler dikkate alındığında daha iyi gözlenebilir. Ulusal kalıtın toplumu bir araya getiren en belirgin unsurları arasında mitler ve bunlardan kaynaklanan ritüeller ilk sıralarda yer almaktadır. Mitler ve dinsel inançlardan kaynaklanan toplumsal törenler olarak insanlığın ritüellere olan ihtiyacının değişmezliği, uygarlık düzeyi bakımından öne geçmiş toplumlarda gözlenmiştir”.

“Kültür araştırmaları ve çağdaş dünyanın elde ettiği deneyimler göstermiştir ki, bir toplum hangi uygarlık seviyesinde bulunursa bulunsun, çevresindeki gündelik yaşıntıyı ve sıradanlıkları değiştiren, insanı olağanüstü varlık ve unsurlarla tanıştıran, gizemli bir atmosfer yaratan mitik ve ritüelistik dünyadan kopamamaktadırlar”.

“Ulusal kalıtın küreselleştirilmesi düşüncesiyle Türk mitlerinin çağdaşlaştırılması hedeflenmediği için yerel mit ve kültürlerden kaynaklanan çağdaş ritüeller yaratılamaması nedeniyle Batıya yönelen Türk toplumunun arkaik dönemlerinden ve Doğu kültürlerinden kaynaklanan ritüelleri yok olmaktadır”.

“Gelecekte Doğu kültürlerinin yerel renklerini ve bir ulusun ulus olarak tanımlanmasını sağlayan "ulusal kalıt" unsurlarını yok edebilecek ve onları Batı kültürü içinde erimeye itebilecek sonuçlar doğurması tehlikesi bulunmaktadır”.

“Kökene hangi kültüre dayanırsa dayansın Türk kültür hayatında zemin tutmuş ve toplumsal uzlaşa temelinde benimsenmiş mit ve ritüelleri yaşatmak, çağdaşlaştırarak küresele kazandırmak ve mit yoksullaşması ve bunun doğal sonucu olarak öteki kültürlerin mitlerini benimseme olgusu karşısında yeni ve yaratıcı çözümler aramak gerektiği gerçeği, unutulmamalıdır.

“Dünyayı saran "çağdaş ritüeller", çağdaş insanın hayatını ve ihtiyaçlarını göz önüne alan ve uygulanabilir hale getirilen, büyük oranda Batı Hristiyan toplumunun sosyal olaylarından ve dinsel tarihinden kaynaklanan ritüellerdir. Batı mit ve ritüellerini tüketim toplumu yaratma ülküsü doğrultusunda yaymaya çalışmaları, genelde Doğunun, özelde Türk topluluklarının mit yoksullaşmasına neden olmaktadır.

“Toplumların yeni mitler yaratması ve bunları toplumsal uzlaşa ve katılımı ritüelistik uygulamalara dönüştürmesi kolay değildir. Türk halkbi-

limi araştırmacıları, dünya mitoloji çalışmalarını yakından izlemeli ve mitler üzerine daha fazla eğilmelidir. Bu arada eski mitlerin varlığını belgelemeye ve arşivlemeye yönelik "durum tespiti" tarzında yapılması gereken geleneksel çalışmaların üzerine mit çözümleme yöntemleri eklenmelidir. Bu birikime paralel olarak, çağdaş toplumun mit ihtiyacını karşılamaya yönelik düşünceler üretmeli ve çağın sanatsal ürün üretim imkânlarını ve tüketim kanallarını göz önüne alarak mitleri çağdaşlaştırma ve güncelleştirme stratejileri geliştirmelidir" (Oğuz, 2002:5-9).

5. HALK KÜLTÜRÜ, BİLİŞİM VE KÜRESELLEŞME OLGUSU

Bilişim, "İnsanların teknik, ekonomik ve toplumsal alanlardaki iletişiminde kullandığı ve bilimin dayanağı olan bilginin, özellikle elektronik makineler aracılığıyla, düzenli ve akılcı biçimde işlenmesi bilimi, informatik" olarak tanımlanmaktadır (TS, 1998, C.1: 294).

Bilgi ve bilişim kavramlarının topluma mal olmaya başlaması, toplumun düşünüş dinamiklerini de doğal olarak etkilemektedir. Bugün isteyen herkes düşüncelerini sanal ortamda açıklayabilmekte, tartışma grupları oluşturabilmektedir. Dünyanın bir ucundan diğerine anında görüntülü, yazılı, sesli haberleşme sağlanabilmektedir. Kısacası bilişim ve bilgisayar teknolojileri geliştikçe kültürel değişim hızlanmakta, bu değişimi yöneten düşünce biçimleri kendini bu ortamda oluşturmaktadır. Web teknolojileri ile toplumun ne düşündüğü anında ölçülebilmekte, yani toplumun nabızı tutulabilmektedir.

Günümüz dünyası, bir bilim ve teknoloji dünyasıdır. Bilgi patlaması, bilimsel ve teknolojik alanda kaydedilen hızlı değişme ve gelişmeler nedeniyle günümüz, bilişim çağı olarak kabul edilmektedir. Küreselleşme sonucunda neredeyse uluslar arasındaki sınırlar kaybolmuş, bilgiye ulaşmanın yanı sıra halk kültürünü etkileyebilecek olumsuz olgulara ulaşmak kolay hale gelmiştir. Bireylerin iletişim ve etkileşim gereksinimleri boyut değişmiştir, geleneksel değerler hızla kaybolmaya başlamıştır.

19. yüzyılda bilimsel bir kimliğe bürünmeye başlayan halkbilim çalışmaları başladığında yerelin genelleşmesi düşüncesi egemen oldu. Günümüzde gerek ulusal, gerekse küresel kültürde tersine bir hareketlenme ile bütün dünyayı saran küreselleşme olgusuyla genelin yerelleşmesi yani dünya kültüründe ortak paydada birleşme süreci yaşanmaya başladı. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçen toplumumuz, bugün artık bilgi ve iletişim toplumuna geçiş aşamasındadır. Sanayi ve tarımın gelişmesi, ulaşım ve teknolojinin getirdiği yenilikler, iletişim halk kültürünü etkilemektedir.

6. SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS

Somut olmayan kültürel miras kültürel çeşitliliğin aynasıdır. Uygarlıkları oluşturan yüzyıllar boyu birikmiş somut olmayan kültürler ve miraslar korunmalı sahiplenilmeli. Somut olmayan kültürel miras çağdaş evrensel değerlere, insan haklarına saygılı olmalı, bunlarla çatışmamalı. Bunun için yüzlerce değil binlerce yıl önce oluşmuş ve özellikle dinsel anlam ve yaptırım kazanarak kemikleşmiş pek çok geleneğin dikkatle ele alınması gerekiyor.

Somut olmayan kültürel mirasın çok boyutlu ifadesi bir yandan insanların ve insan topluluklarının kültürel kimliklerinin ana kaynaklarından bir kısmını oluştururken, öte yandan da tüm insanlığın paylaştığı ortak bir servettir. Bu mirasın kökleri yerel tarihlerin ve doğal çevrelerin derinliklerine uzanır ve diğer öğelerin yanı sıra, bir o kadar çeşitli dünya görüşünü yansıtan çok sayıda dilde ifade bulur.

Somut olmayan kültürel miras, her düzeydeki bireylerin ve insan topluluklarının değerler ve ahlak standartları aracılığı ile dünyayı kavrayış şekillerini ifade etmelerine olanak veren bir dizi yaşayan ve sürekli olarak yeniden yaratılan yol ve yöntemlerden, bilgiden ve ifade yollarından oluşur. Somut olmayan kültürel miras, insan toplulukları arasında bir ait olma ve devamlılık yaratır ve bu nedenle de yaratıcılığın ve kültürel yaratının ana öğelerinden biri olarak kabul edilir. Bu açıdan bakıldığında, kültürel mirasa, somut olan ve olmayan kültürel miras arasındaki dinamik bağları ve bunların birbirleri ile olan yoğun alışverişini dikkate alan kapsamlı bir yaklaşımın geçerli kılınması gerekmektedir.

Çatışmalar, aşırı ticarileşme, denetimsiz kentleşme veya kırsal alanlardaki çöküntü nedeniyle, yok olma veya marjinalleşme tehlikeleri ile karşı karşıya olan somut olmayan kültürel mirasın son derece kırılgan oluşu, hükümetlerin somut olmayan kültürel mirasın hangi kapsam içinde ifade edildiği ve yayıldığını dikkate alan kararlı eylemlerini gerekli kılmaktadır. Küreselleşme süreci, bir yandan somut olmayan kültürel mirasın tek düzeleşmesini ciddi bir tehdide dönüştürürken. Öte yandan da ağırlıklı olarak yeni bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığı ile bu mirasın yayılmasını olanaklı kılabilir ve böylelikle korunmaya değer bir dijital miras da yaratabilir. Bu nedenle küreselleşme tüm insanlar için ortak bir referans dizisinin ortaya çıkmasını olanaklı kılarak; başkalarının daha iyi anlaşılmasına ve çeşitliliğe saygı duyulmasına yol açacak dayanışma değerlerini ve hoşgörüyü teşvik edebilir.

Kalkınmanın temellerinin oluşturulması, somut olmayan kültürel mirasın barındırdığı değer ve uygulamaların zenginleştirilmesine dayalı çok yönlü bir kalkınma vizyonunun doğmasını gerektirmektedir.

Yaşam verdiği kültürel çeşitlilik gibi, sürdürülebilir kalkınma ve barışın garantisidir. Bilgi ve eğitim boyutuna ağırlık vererek, somut olmayan

kültürel mirasın saptanması, korunması, teşviki ve aktarılmasını hedef alan politikalar geliştirilmelidir. Kültür, ulusları birbirlerine yakınlaştırmakta, insanların barış ve hoşgörü içinde yaşamalarının temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle, insanlığın kültür birikimi içinde önemli yer tutan "Somut Olmayan Kültürel Miras" konusunun uluslar arası toplumun dikkatine sunulması ve insanlığın bu değerli hazinesine gereken ilginin gösterilmesi özel bir önem taşımaktadır.

Toplumların yaşam biçimlerini belirleyen öyküler, destanlar, kuşaktan kuşağa, dilden dile aktarılan ve kültürel zenginliğin temelini oluşturan, "Somut Olmayan Kültürel Miras" konusuna eğilecek olmaları, dünya halklarının bu zenginliklere verdikleri önemi belirgin bir biçimde ortaya koymaktadır. Kültürel değerlere sahip çıkılması sağlıklı bir sürdürülebilir gelişmenin temellerinin pekiştirilmesi bakımından vazgeçilmez bir ögeyi oluşturmaktadır. Kültürel zenginlik, yaratıcılığı beraberinde getirmekte, yaratıcılık da sağlıklı ekonomik ve toplumsal gelişmeyi desteklemektedir.

Kültürel çeşitliliğimizin aynasını oluşturan ve kısaca somut olmayan kültürel miras olarak adlandırılan mirasın korunması gereksinimine dikkat çekecek adımlar zamanında atılmadır. Sözlü kültür, insanların belleğinin bütün toplumlarda yaşamasının ön koşuludur. Ancak böylelikle uygarlıklar kültürü korunabilir. Kültürü korumak için bilmek lazımdır. İnsanların iletişimi dilledir. Dillerin yerini hiçbir şey alamaz. Her yıl onlarca dil kayboluyor. Onun için dilleri mutlaka korumalıyız. Dünyada bugün uygarlık olarak nitelediğimiz değerler bütünü, insanlığın ulaştığı düzeyi göstermektedir. Bu değerlerin oluşmasında toplumların birbiriyle etkileşim içinde olan kültürlerin de kuşkusuz büyük katkısı bulunmaktadır. Dünyamızın bu kültürel zenginliğinin ve çeşitliliğinin korunup geliştirilmesini sağlamak hepimize düşen bir görevdir.

Kuşkusuz korunacak geleneğin, en azından, "çağdaş evrensel değerlere, insan haklarına saygılı olması", bunlarla çatışmaması gerekiyor. Bunun için yüzlerce değil binlerce yıl önce oluşmuş ve özellikle dinsel anlam ve yaptırım kazanarak kemikleşmiş pek çok geleneğin dikkatle ele alınması gerekiyor. Kız çocuklarının sünnet edilmesi ya da evlilik dışı ilişki kuran kadının taşlanarak öldürülmesi geleneğinin korunmasını savunmak düşünülemez.

Somut olmayan kültürel mirasın korunması ve aktarılması esas olarak bu mirasla ilgili olan aktörlerin bu konudaki niyetlerine ve etkin müdahalesine bağlıdır. Bu sürecin sürdürülebilir kılınması için, hükümetlere tüm ilgili tarafların demokratik katılımını sağlamaya olanak verecek önlemleri alma görevi düşmektedir.

7. HALK KÜLTÜRÜ ÜRÜNLERİNİN GELECEK KUŞAKLARA TAŞINMASI VE MÜZELENMESİ

Halk kültürü geleneği, insanların ve insan topluluklarının kültürel kimliklerinin ana kaynaklarından bir bölümünü oluştururken, öte yandan da tüm insanlığın paylaştığı ortak bir mirastır. Bu mirasın kökleri yerel tarihlerin ve doğal çevrelerin derinliklerine uzanır. Halk kültürü kültürel çeşitliliğin korunması için gerekli temel öğelerden biridir. Sözlü kültür, insanların belleginin bütün toplumlarda yaşamasının ön koşuludur. Ancak böylelikle uygarlıklar kültürü korunabilir. Kültürel miras, yaşam verdiği kültürel çeşitlilik gibi, sürdürülebilir kalkınma ve barışın garantisidir.

Halk kültürü geleneği, her düzeydeki bireylerin ve insan topluluklarının değerleri ve ahlak standartları aracılığı ile dünyayı kavrayış biçimlerini anlatmaya olanak veren bir dizi yaşayan ve sürekli olarak yeniden yaratılan yol ve yöntemlerden, bilgidен ve anlatım yollarından oluşur. Anlatı geleneği, insan toplulukları arasında bir ait olma ve devamlılık yaratır ve bu nedenle de yaratıcılığın ve kültürel yaratının ana öğelerinden biri olarak kabul edilir. Kültürel mirasla, anlatı geleneği arasında dinamik bağ vardır.

Küreselleşme süreci, kültürel mirası tekdüzeleştirirken yeni bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığı ile bu mirasın yayılmasını sağlataarak korumaya değer bir dijital miras da yaratabilir. Bu nedenle küreselleşme tüm insanlar için ortak bir referans dizisinin ortaya çıkmasını olanaklı kılarak, başkalarının daha iyi anlaşılmasına ve çeşitliliğe saygı duyulmasına yol açacak dayanışma değerlerini ve hoşgörüyü teşvik edebilir. Kültür, ulusları birbirlerine yakınlaştırmakta, insanların barış ve hoşgörü içinde yaşamalarının temelini oluşturmaktadır.

Toplumların yaşam biçimlerini belirleyen öğelerden biri olan halk kültürü geleneği kuşaktan kuşağa, dilden dile aktarılır ve kültürel zenginliğin temelini oluşturur. Kültürel değerlere sahip çıkılması sağlıklı bir sürdürülebilir gelişmenin temellerinin pekiştirilmesi bakımından vazgeçilmezdir. Kültürel zenginlik, yaratıcılığı beraberinde getirmekte, yaratıcılık da sağlıklı ekonomik ve toplumsal gelişmeyi desteklemektedir.

Dünyada bugün uygarlık olarak nitelediğimiz değerlerin bütünü, insanlığın ulaştığı düzeyi göstermektedir. Bu değerlerin oluşmasında toplumların, birbiriyle etkileşim içinde olan kültürlerinin de kuşkusuz büyük katkısı bulunmaktadır. Dünyamızın bu kültürel zenginliğinin ve çeşitliliğinin korunup geliştirilmesini sağlamak bir görevdir.

Kültürel değişim ve gelişimle yok olma veya marjinalleşme tehlikesiyle karşı karşıya olan halk kültürü geleneği kültürel mirasının korunması ve aktarılması için yoğun çabalar gerekmektedir. Kuşkusuz korunacak geleneğin, en azından, "çağdaş evrensel değerlere, insan haklarına saygılı

olması", bunlarla çatışmaması gerekiyor. Bunun için yüzlerce değil, binlerce yıl önce oluşmuş ve özellikle dinsel anlam ve yaptırım kazanarak kemikleşmiş pek çok geleneğin dikkatle ele alınması gerekiyor. Küreselleşme etkisine giren toplumlar kendi kültürlerini çağa uygun bir biçimde geliştirip geleneksel kaynaklardan aldıklarını çağdaş sentezlerle geliştirmek zorundadır.

Kültürler arası özümsemenin ve alışverişin geleceği, bireyler ve toplumlar arasındaki yakınlaşmada ve birlikteliktir; ortak düşüncelerle birbirini anlayıştadır. Bu ortaklaşmada elbette birçok kültürel farklar ortaya çıkacaktır. Ama işte bu farklar kültürler arası sentezleri ortaya çıkartacaktır. Kendi geleneksel kaynaklarımız çıkış noktasıysa, diğer kültürlerle olan alışverişimiz de geleceğimizdir. Kültürel değişimde, evrenselliğini göstermek adına o kültürün sınırlarını aşma düşüncesi yatar.

Halk kültürü ürünleri küreselleşmeyle birlikte hızla değişmeye, hatta yok olmaya başlamıştır. Halk kültürü mirası olan bu ürünlerin yeni kuşaklara aktarılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Halk kültürü ve halk edebiyatı ürünleri Türk ruhunun ve dünyaya bakışının en çok yansıtıldığı ürünlerdir.

Halk kültürü ürünleri mirası korumaya alınarak gelecek kuşaklara aktarılmalıdır. Bilgi ve eğitim boyutuna ağırlık verilerek, halk kültürü geleneği kültürel mirasınin saptanması, korunması, teşviki ve aktarılmasını hedef alan politikalar geliştirilmelidir.

Halk edebiyatı ürünlerimizin koruma altına alınması, yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılması hususunda da günümüz gençliğinin gerektiği şekilde bilinçlendirilebilmesi için konunun uzmanlarına ve eğitimcilere büyük görevler düşmektedir. Geçmiş kuşakların aldığı kararlar gelecek kuşakları doğrudan etkilemektedir. Halk kültürü geleneği mirasının korunması ve gelecekteki kuşaklara sunulması amacına yönelik çabalar desteklenmelidir.

8. HALKBİLİMİ ve ÇAĞDAŞ MÜZECİLİK

Geçmişin kültür değerlerini belirli bir düzen içerisinde korumak ve sergilemek için oluşturulan açık ve kapalı ortamlara müze denilmektedir. Günümüzde müzeler; kültür varlıkları ile ilgili taşınır taşınmaz tüm yapı, eşya, belge, anıt ve kalıntıları tespit ve tescil etmek, korunmalarını sağlamak, bunları değerlendirerek insanlığın hizmetine sunmak gibi işlevlerle donatılmıştır. İster binlerce yıl, isterse yüz yıl öncesine dayansın, belirli bir uzunluğa sahip geçmiş olan, kaybolmaya yüz tutmuş pek çok konudaki eserler müzelerde korunmakta ve insanların görüşüne sunulmaktadır. Bilime, sanata ve sosyal yaşama yönelik çeşitli amaçlar taşıyan, toplumun gelişmesi ve eğitilmesi için vazgeçilmez olan müzeler; devletler, kurumlar hatta kişiler tarafından kurulup geliştirilmektedir.

Dünyada başta gelişmiş batılı ülkeler olmak üzere, daha önceden oluşturulan etnografya müzeleri, yerlerini halkbilim müzelerine bırakmıştır. "Uygulamalı Halk Kültürü Müzeciliği" diye tanımlayabileceğimiz yeni bir müzecilik anlayışı, bu ve benzeri çalışmaların sağladığı düşünce ortamında gelişmiştir. Türkiye gerek halkbilimi ürünlerinin araştırılması ve sergilenmesi, gerekse yeniden üretilerek sosyal dokuya, kültür turizmne ve ekonomiye kazandırılması süreçlerini içine alan ve halk hayatının bütün ürün ve unsurlarıyla uygulamalı veya sinevizyon vb. canlandırma teknikleriyle "teatral" bir ortamda gösterimini hedefleyen bu yeni müzecilik anlayışı bakımından da gelişmiş ülkelerin çok gerisinde kalmış olup, bu alandaki boşluğu doldurmaya yönelik akademik ve idari çabalar, sonuca ulaşamamıştır (Oğuz, 2002: 11-75).

Müzeler geçmiş ile geleceği birbirine bağlayan, yaşanan gün içinde denge unsurunu sağlayan kurumlardır. Açık hava müzeleri bu konumda daha da önemli bir yere sahiptir. Bu müzeler geçmişte nasıl bir toplum olduğumuzu, kim olduğumuzu göstermek bakımından birincil öneme sahiptir (Demir, 2001: 99-116). Müzeciliğin, objelerin korunması ve antik değer açısından en risksiz alanlarından biri olarak halkbilim müzeciliği, gösterimi hedefleyen uygulamaları, halk kültürünü canlandırmada kullandığı teknikler ve yerinde üretim gibi yapılaşmalarıyla "edilgen ziyaretçi" yerine "katılımcı ziyaretçi" profilini geliştirerek, her alanda edilgen olmaktan sıkılan çağdaş insanın bu yöndeki ihtiyaçlarına ve meraklarına da cevap verebilecektir (Oğuz, 2002: 11-75).

Halkbilim müzeleri sınırlandırılmış zaman dilimleri ve konularına göre düzenlenebilir. Göktürklerden Osmanlıya, Osmanlıdan günümüze tamamen Anadolu Türk yaşamının kültürel çizgilerinin sergileneceği bir yapı da olabilir. Burada sınırlandırılmış konu doğrultusunda Göktürk Kitabeleri, Orhun-Yenisey Yazıtlarının orijinallerine uygun yapıları, göçebe hayatı zihinlerde canlandırmaya yardımcı olacak kaya resimleri, duvar resimleri, freskleri, küçük bir çadır şehir, tarım kültürünü gösterecek tarla, tarla yaşamı, tarımda kullanılan hayvanlar, araç ve gereçler, mabetler, Osmanlı çeşmeleri, Türk halı sanatını örnekleyen dokuma tezgahları, çoban hayatı, Anadolu'da çobanın önemi, Osmanlı saray hayatı, Türk kültürünün örneklendirileceği kapasitesi büyük bir ya da birkaç lokanta, Anadolu köy hayatını sergileyen toprak ev, yayla evi, ağaç çatma ev, çatma samanlık, ambar, ağıl, ahır, köy fırını, kagır köy evi, serender, taş ev, tuğla ev, konak yaşamının gösterildiği bir konak, bağ evi, köy kahvesi, köy camisi, köy mezarlığı, köy çeşmesi, kuyusu, oluğu, kümesçilik, çeşitli zanaat ve meslek sahiplerinin işlerini icra ettikleri dükkanlar ve daha fazlasının elbette ki ilave edilebileceği bir müzede her şey orijinaline, zamanına uygun bir şekilde gösterime sunulmalıdır (Demir, 2001: 99-116).

Anadolu'nun çok zengin tarihi geçmişine ve bu geçmişin bize bıraktığı kültürel değerlere karşılık, müzecilik faaliyetleri ülkemizde ciddi anlam-

da 19. yüzyılda ele alınmaya başlanmış, bu alanda bilimsel çalışmalar ise Cumhuriyet'in ilanından sonra hız kazanmıştır. Milli kültürümüzün sergilendiği müzelerin çoğalması ve yurt çapında yaygınlaşması ise 1920'li yıllardan itibaren Atatürk'ün bu konuya verdiği önemin sonucudur.

Kültürlerin somut olmayan alanına; diller, dinler, gelenekler, görenekler, töreler, ardından; anonim halk edebiyatının sözlü ürünleri, seyirlik oyunlar, ritüeller, mitler vd. girer. Soyut kültür ve mirası da korumaya alınması gereken uluslar arası bir konudur. Bilgi ve eğitim boyutuna ağırlık vererek, somut olmayan kültürel mirasın saptanması, korunması, teşviki ve aktarılmasını hedef alan politikalar geliştirilmelidir. Somut olmayan kültürel miras, kültürel çeşitliliğin aynasıdır.

Uygarlıkları oluşturan yüzyıllar boyu birikmiş somut olmayan kültürler ve miraslar korunmalı, sahiplenilmelidir. Somut olmayan kültürel miras, çağdaş evrensel değerlere, insan haklarına saygılı olmalı, bunlarla çatışmamalıdır.

Kültürel mirasın korunması ve aktarılması, esas olarak bu mirasla ilgili olan aktörlerin bu konudaki niyetlerine ve etkin müdahalesine bağlıdır. Bu sürecin sürdürülebilir kılınması için, hükümetlere tüm ilgili tarafların demokratik katılımını sağlamaya olanak verecek önlemleri almak görevi düşmektedir.

Çatışmalar, aşırı ticarileşme, denetimsiz kentleşme veya kırsal alanlardaki çöküntü nedeniyle, yok olma veya marjinalleşme tehlikeleri ile karşı karşıya olan somut olmayan kültürel mirasın son derece kırılgan oluşu, hükümetlerin kültürel mirasın hangi kapsam içinde ifade edildiği ve yayıldığını dikkate alan kararlı eylemlerini gerekli kılmaktadır.

Kalkınmanın temellerinin oluşturulması, somut olmayan kültürel mirasın barındırdığı değer ve uygulamaların zenginleştirilmesine dayalı, çok yönlü bir kalkınma vizyonunun doğmasını gerektirmektedir.

Bilgi ve eğitim boyutuna ağırlık vererek, somut olmayan kültürel mirasın saptanması, korunması, teşviki ve aktarılmasını hedef alan politikalar geliştirilmelidir. Kültür, ulusları birbirlerine yakınlaştırmakta, insanların barış ve hoşgörü içinde yaşamalarının temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle, insanlığın kültür birikimi içinde önemli yer tutan "Somut Olmayan Kültürel Miras" konusunun uluslar arası toplumun dikkatine sunulması ve insanlığın bu değerli hazinesine gereken ilginin gösterilmesi özel bir önem taşımaktadır.

Toplumların yaşam biçimlerini belirleyen öyküler, destanlar, kuşaktan kuşağa, dilden dile aktarılan ve kültürel zenginliğin temelini oluşturan kültürel mirastır.

Kültürel çeşitliliğimizin aynasını oluşturan ve kısaca kültürel miras olarak adlandırılan mirasın korunması gereksinimine dikkat çekecek adımlar

zamanında atılmadır. Sözlü kültür, insanların belleğinin bütün toplumlarda yaşamasının ön koşuludur. Ancak böylelikle medeniyetler kültürü korunabilir. Korumak için bilmek lazımdır. İnsanların iletişimi dilledir. Dünyada bugün uygarlık olarak nitelediğimiz değerler bütünü, insanlığın ulaştığı düzeyi göstermektedir. Bu değerlerin oluşmasında toplumların birbiriyle etkileşim içinde olan kültürlerinin de kuşkusuz büyük katkısı bulunmaktadır. Dünyamızın bu kültürel zenginliğinin ve çeşitliliğinin korunup geliştirilmesini sağlamak hepimize düşen bir görevdir.

Kültürel miraslarımızın müzelenmesi konusundaki görüşlerimizi şöylece sıralayabiliriz:

1. Arşivleme, müzeleme, bilimsel yayın yapma, dondurmaya yönelik korumadır. Geliştirme kuşaktan kuşağa aktarımını sağlama, eğitim ve öğretim kurumlarında ve medyada yaşamasını ve toplumda değer kazanmasını sağlamadır. Eğitim ve öğretim kurumlarında ve medyada “Geçmiş biliyorsanız kendinizi geleceğe hazırlayabilirsiniz” düşüncesi işlenmelidir.

2. Kültürel mirasın açık hava müze teşhirlerinde (sergileme) görsel açıdan yeterli olması aranır. Bu nedenle müzeleme ve sergileme, uzmanlarca yapılmalıdır.

3. Geçmişle bugünü birleştiren değerler topluca bir açık hava müzesinde sergilenmelidir. Kültürel mirasın doğal ortamı genellikle köy ortamı olduğu için örnek bir Türk köyü kurulmalıdır.

4. Eğer seyirlik oyunlar sergileniyorsa oyunları oynayan oyuncuların mankenlerine oyun giysileri giydirilmeli, oyunun doğal ortamı hazırlanmalıdır.

5. Halk kültürü geleneği sergilenirken elektronik panolardan (bilboard) yararlanılabilir. Panoda sunumu yapılan nesneyle ilgili film gösterisi yer alabilir.

6. Açık hava müzesinin rehber kitabı, broşür, afiş, plan, etkinlik programları hazırlanmalı ve kaynak yayınlar sergilenmelidir.

7. Halk kültürü geleneği ürünlerini sergileyerek halk kültürü ürünleri, küreselleşmenin tek biçimleştirme tehlikesine karşı korunmalıdır.

8. Günümüz internet teknolojilerinin kazandığı ivmede müzenin sanal bir örneğinin olması kaçınılmazdır. Bunun için gerekli bilgisayar ve yazılım alt yapısı gereksinimi karşılayacak biçimde oluşturulmalıdır. Yapılacak sitede fotoğraflar, gerekirse video görüntüleri yer almalı, kataloglar içinde sergilenen ürünlerle ilgili bilgiye kolayca ulaşabilmek için bir arama motoru da konulmalıdır. Sitenin ara yüzü görsel olarak ilgi çekici olmalı, dikkati dağıtmayacak, konuya odaklı bir ana sayfa hazırlanmalıdır.

9. Halk kültürü ürünlerini tanıtmak için sanal ortamda yapılacak bir müzede web kameraları aracılığıyla canlı yayın yapılabilir. Sanal ortamda,

geniş bir açık hava müzesi içinde bir alanda yapılabileceği gibi her bir ürün için ayrı birer müze sitesi yapılabilir. Bunlar arasındaki bağlantılar, gönderimler kendi içinde kurulabilir.

10. Sanal ortamda bugüne kadar yapılan yayınların sergilendiği bir sanal kitap müzesi de açılabilir. Bu gerçek ortamlar için de geçerli bir durumdur.

Türkiye, kendi yerel ve ulusal renklerini araştırmak ve yorumlamak, bu özellikleriyle yeryüzünde var olmaya devam etmek ve bu özelliklerini "pazarlayarak" bir gelir kalemi oluşturmak istiyorsa, kuramsal düzlemde halkbiliminin gelecekteki önemini ve ulusal kalıtın küresele sunulmasının gereğini iyi kavramak, uygulama düzleminde ise, bunun için gerekli olan kurumlaşmaları gerçekleştirmelidir (Oğuz, 2002: 11-75).

9. HALK KÜLTÜRÜ VE KÜLTÜRLERARASI İLETİŞİM

İletişim, en genel tanımıyla anlam aktarımıdır ve diğer insanların algılayabildikleri ve yorumlayarak anlam çıkarabildikleri, istemli ya da istem dışı bütün davranışları içerir. Hiç kimse "iletişimde bulunmuyorum" diyemez. Kültür ve iletişim birbirlerinden ayrılmaz iki kavramdır. Kültürler arası iletişim farklı kültürlerle mensup bireyler ya da gruplar arasında gerçekleşen iletişim faaliyetleridir. Kültürler arası iletişim makro düzeyde etnik gruplar, uluslar ve ülkeler arasındaki iletişim faaliyetlerini inceler (Kartarı, 1990: 20).

Birçok ulusal devletin sınırları içinde farklı kültürel ve etnik köken- de insanlar bir arada yaşamaktadır. Ekonomik ve siyasal nedenlerle yapılan göçler, kitle turizmi ve ekonomik-siyasal birliklerin yaygınlaşması da farklı kültürlerden insanların birbirleriyle karşılaşmaları olasılığını artırmış ve bu karşılaşmaların sosyal sonuçları çağdaş toplumun problemleri olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde birçok disiplin, kültürler arası iletişim sorunlarıyla ilgilenmektedir (Kartarı, 1990: 21).

İletişim bilimiyle halkbilimi arasındaki ilişki halkbilimciler tarafından henüz soruşturulmamıştır. Bu iki disiplin arasındaki bağlantıyı belirleme çalışmaları ve tartışmaları sürmektedir. Halkbilimiyle iletişim bilimi arasında vazgeçilmez bir ilişki bulunmaktadır. Bu bağlantının ortaya konulabilmesi için yazılı, görsel-işitsel ortam, araç ve alanlarının toplamının ifadesi olan medyanın halkbilim öğeleri açısından taranması ve tahlil edilmesi gerekmektedir (Özdemir, 2001:87).

Halk kültürü ürünleri hayatın bütününde yer alan ulusal kültür öğeleri olarak her an karşımıza çıkmaktadır. 20. yüzyılda sanayileşme sonucunda ürünlerin pazarlanabilmesi için reklam olgusu bütün dünyada insanların hayatına girmiştir. İnsanları pazarlanan ürünleri almaya ikna etmek için

hedef kitlenin değerleri ve kabulleri daima öncelikle tespit edilmekte ve reklam kampanyası buna göre düzenlenmektedir (Günay,1996:3-12).

William Baskom, halkbilimin dört işlevini şöylece sıralar: 1. Hoşça zaman geçirme ve eğlenme sağlar. 2. Toplumdaki değerlere, kabullere, kurumlara ve törelere destek verir. 3. Kültürü gelecek kuşaklara taşıması yönüyle eğiticidir. 4. Baskılardan kurtulma mekanizmasıdır (Baskom: 1963, Akt. Günay, 1985:3). Günümüzde halkbilimin her alanda kullanıldığını görüyoruz.

Reklam, sanayileşmenin beraberinde getirdiği seri üretim teknolojilerinin ürünlerini pazarlamada kolaylık sağlaması bakımından önemli bir araç olarak görülmüş 19. yüzyılın sonlarından itibaren sektör olma yolunda gelişimini sürdürmüştür. Reklamlar için başlangıçta matbaa teknolojisiinden yararlanılmış, daha sonra radyoda televizyonda ve internette kullanım alanı bulunarak geniş kitleler üzerinde etkili olma olanağı bulmuştur (Boyraz, 2001:94).

Reklam sektörü de hedef kitlenin kültür kodlarına kültürel ve zihinsel alt yapısına göre reklamlar hazırlamaya başlamıştır. Reklam sektörü bellekte kolaylıkla tutulabilen slogan olabilen halk kültürünün kalıp söyleyişlerine yönelmişlerdir. Sunulan ürünle hedef kitle kültürü özdeşleştirilerek ürünle kitle birleştirilmiştir. Reklam sektöründe bilmeceler, maniler, tekerlemeler vd. halk kültürü ürünleri halkın eğilimleri dikkate alınarak sunulmaktadır.

Halk kültürü ürünlerine reklamlarda metin olarak veya ürünün öyküsünde yer verilerek hedef kitlenin beğenisi etkilenecek, mal pazarlamasında kullanılmaktadır. Burada yaşanan ortak kültürün kolektif bilinçaltına seslenilmektedir. Bu halk kültürünün doğasında vardır. Halk kültürünün işlevleri kimi zaman otomatik olarak devreye girer.

10. HALK KÜLTÜRÜ - MEDYA İLİŞKİSİ

Medya çok büyük topluluklara, bu toplulukların bireyleri arasında fark gözetmeksizin hitap eden iletişim araçlarıdır. Kitle iletişim araçları gerçekte basını, radyoyu, televizyonu, sinemayı ve birtakım yeni iletişim teknolojilerinin ürünlerini kapsar. Medya günümüzde toplumsal yaşamla bütünleşmiştir. Medya kamuoyunu dilediği gibi yönlendirebilecek güçtedir. Bir sektör haline gelmiş olan medya, içindeki büyük gücün farkına varan yatırımcıların ilgi odağı olmasının ötesinde büyük yatırımların yapıldığı bir sektör haline gelmiştir. Çok geniş kitlelere yazılı, görsel-işitsel ortam ve araçlarla ulaşır olması kamuoyu üzerindeki etkisini de o denli artırmıştır.

Kitle iletişim araçları arasında etkisi en çok tartışılan televizyondur. Kimilerine göre televizyon insanların dünyasını bir örnekletiren, onları sahip oldukları değer yargılarından uzaklaştırıp ahlak dışılığa, şiddete, tüke-

time, tek boyutlu düşünmeye iten araçtır. Kimilerine göre de televizyon sayesinde insanlar dünyada olup bitenlerden haberdar olur, izlerken eğlenir, eğlenirken öğrenir. Teknolojinin diğer alanlarında kaydedilen gelişmelerle yer ve zaman kavramları anlamını yitirmiş, gündelik hayatın kazandığı ivme insanı değiştirmiş, değer yargıları alt üst olmuştur.

Günümüzde sosyologlar, psikologlar, televizyonun toplumun belli başlı kültürel değerlerinde yozlaşmaya, insanın özellikle de çocukların mantıksal ve akılcı yetilerinde bozulmaya yol açabileceğinden kaygılanıyorlar. Ama televizyon bir hayal makinesi olarak izleyicileri kendine bağımlı hale getirmektedir. Televizyon programları arasında artan rekabet eğlence programlarının ortaya çıkmasına ve zaten az olan kültür ve haber içerikli programların azalmasına neden olmaktadır.

Modernite içinde yer alan popüler medya, yalnızca geleneğin yaratma, kullanma, iletme ve tüketim gibi her aşamasında rol oynamakla kalmaz, aynı zamanda, halkbiliminin bir parçası olma konumuna yerleşir.

Halkbilimi içinde "geleneksel" olarak nitelendirilen kavramın popüler medyada karşımıza çıkması ülkemizde çok eskiye dayanan bir olgu değildir. Popüler medyanın kültüre ve özellikle halk kültürüne girmiş olması, dikkatlerin popüler-geleneksel kavramsallaştırmasına yönelmesinde büyük ölçüde etkili olmuştur. Halkbilimi olarak adlandırdığımız kavram, popüler medya sayesinde bütün topluma işlemektedir. Buna halkbilimi denmesinin nedeni sadece modern tüketicilerin ihtiyaçlarına uyması için eski formların değiştirilmesi değildir. Halkbilimi malzemeleri, gözlerimizin önünde bir çiçek gibi açarak ve kendini yeniden üreterek, daha güçlü bir şekilde, daha fazla otorite ve prestijle donanmış olarak yeni formlar şeklinde karşımıza çıkar (Degh, 1994:1).

Günümüzde popüler medya işlediği konular yönüyle eskiden hikayenin yaptığı görevi üstlenen bir anlatı olarak göze çarpmaktadır. Sinema, sözlü geleneklerini modernite içinde "yeniden canlandırmaya" çalışan masalın Ortaçağ'da yüklendiği göreve benzer bir görev üstlenmiştir. Masal anaları, sinemada yönetmenlere ve artistlere dönüşmüş ve bir anlatıyı sunmak üzere karşımıza geçmişlerdir. İşte böyle bir çerçeve içinde, seyirciye verilen mesaj, bir hikâye ya da masal anlatıcısının verdiği mesaja neredeyse eşdeğer bir konuma yerleşir (Birkalan, 2000:47-53).

Medya sektörü, küreselleşme olgusu da dikkate alınarak ülke yönetimleri üzerinde biçimlendirici, yönlendirici bir güç olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Medya içinde bulunduğu kültürden etkilenir, yerleşik bir kültürel çerçeve içinde yeni bir kültürel çerçeve oluşturur. Medya bir taraftan ortak kültür unsurlarının daha geniş kitlelerce ve daha etkin bir şekilde paylaşılmasını sağlarken, diğer yandan izleyicilerine/okurlarına sürekli yerli/yabancı unsurlar sunarak kültürel yapıda çözümlere neden olmaktadır. Medya gerçek kültürün çeşitli yönlerini yeniden yaratarak, değiştirerek ve

şekillendirerek kullanmaktadır. Medya, bu işlem sırasında kendi mantığı doğrultusunda seçtiği kültürün çeşitli unsurlarını, kendi bütününe yaratma sürecinde birleştirerek yine kendi formatıyla sunmaktadır (Özdemir, 2001: 119-129).

Halkbilimiyle iletişim bilimi arasında vazgeçilmez bir ilişki bulunmaktadır. Bu bağlantının ortaya konulabilmesi için yazılı, görsel-işitsel ortam, araç ve alanlarının toplamının ifadesi olan medyanın, halkbilim öğeleri açısından taranması ve tahlil edilmesi gerekmektedir.

Halk kültürü unsurları sözlü kültür ortamının ürünüdür. Sözlü kültür ortamının ürünü olan unsurların ve ona benzetilerek yapılmış diğer yapıların matbaa teknolojisinin doruğa ulaştırdığı yazılı kültür ortamının ardından gelen elektronik çağın icatlarından olan televizyon reklamlarında kullanılması, elektronik çağın söylendiği gibi (Ong 1995:15) ikincil sözlü kültür ortamı olduğunu göstermektedir. Türkiye'deki televizyon izleyicisi de yazılı kültür ortamına geç geçtiğinden ve daha bu ortamı iyice özümsemeden ikincil sözlü kültür ortamının icatlarıyla karşı karşıya bırakıldığından ve karşılaştığı bu yeni ortam da ona kalıp sözlerle seslendiğinden eski kültürel unsurlarla tekrar yüz yüze gelmiştir (Boyras, 1999:19-26).

Halk kültürü ürünleri hayatın bütününde yer alan ulusal kültür öğeleri olarak her an karşımıza çıkmaktadır. 20. yüzyılda sanayileşme sonucunda ürünlerin pazarlanabilmesi için reklam olgusu bütün dünyada insanların hayatına girmiştir. İnsanları, pazarlanan ürünleri almaya ikna etmek için hedef kitlenin değerleri ve kabulleri daima öncelikle tespit edilmekte ve reklam kampanyası buna göre düzenlenmektedir .

Medyada kullanılan halk kültürü içerikli program ve reklamların, halk kültürü ürünlerini gelecek kuşaklara taşıma ve aktarma, değerlere, kabullere, kurumlara ve törelere destek verme ve eğlendirme işlevleri vardır. Halk kültürü birikimi her milletin bilincinde ve bilinçaltında yaşar. Kültür öğeleriyle örülü reklamlar tüketiciyi etkiler ve ürünün gerekliliğine inandırır.

Türkiye'de reklamlar halk ilişkileri yönünden incelenmemiştir. Ürünü pazarlamada genellikle hedef kitle olarak orta sınıf seçilmektedir. Orta sınıf söz konusu olduğunda halk kültürü ürünleri değer ve kabulleri de büyük ölçüde reklam kampanyalarında kullanılmaktadır.

Halk kültürü ürünlerine reklamlarda metin olarak veya ürünün öyküsünde yer verilerek hedef kitlenin beğenisi etkilenecek, mal pazarlamasında kullanılmaktadır. Burada yaşanan ortak kültürün kolektif bilinçaltına seslenilmektedir. Bu halk kültürünün doğasında vardır. Halk kültürünün işlevleri kimi zaman otomatik olarak devreye girer.

Küreselleşmenin ve medyanın olumsuz etkilerinden yakınmak yerine maddi ve manevi halk kültürü değerlerinin, ülke bütünlüğü ve uluslar arası ortamda tanıtılması açısından konunun uzmanlarınca belirlenmiş kültür

politikaları üretilmelidir. Günümüzde kültür varlıklarının taşınmasında bilgi çağı çerçevesinde medya önem kazanmıştır.

Gelenek, şimdiki zamanda yer alan bir olgu, geçmişten gelen bir güç ile geleceğin yaratılması olayıdır (Glassie, 1995: 395). Geçmiş ve gelecek uzantıları dışında, gelenek dinamik bir güçtür.

Gelenek kuşaktan kuşağa aktarılmaz, değişime açık uygulayıcısıyla her uygulamada yeniden şekillenir, her seferinde yeniden yaşar. İnsanlar; geleneği her uygulamada yeniden yaratılırlar, kullanılırlar, iletirler ve tüketirler. Modern çağda gelenekselin anlaşılmasında belirli sınırların, sözlü, yazılı, kişisel, grupsal ve elektronik, birbiri içinde girift hale geldiğini düşünürsek, gelenek ve değişimin artık tek boyutlu değil, birden fazla boyutta irdelenmesi gerektiğini de görürüz. Yaşayan güçlü gelenekler, modern çağda da, elbette bir ölçüde değişerek, ama özünü ve felsefesini yitirmeden karşımızda duracaktır. Geleneği bir süreç olarak algılırsak, işte o zaman, hem eskiyi hem de yeniyi anlayabiliriz (Birkalan, 2000: 47-53).

Geleneksel halk kahramanları, hikâyeler, masallar, çeşitli anlatılar vb. belirli değişim süreçleri içinde yeniden yapılanarak yeni kimlikle karşımıza çıkarlar. Değişen ve ilerleyen teknolojiye rağmen, değişmeyen birçok şeyin varlığını görürüz. Medyada yaratılan tipler halk geleneğinde yaratılan bir "sosyal prestij" uzantısıdır. Filmlerde karakter olarak canlandırılan halk kahramanları, teorik olarak aynı platformda bulunan ama aslında varolan iki değişik dünya arasında gidip gelmektedir. Bu, bir yanda gerçek ve fantastik dünya; bir yanda da zengin- güçlü dünyası ile fakir-zayıfın dünyasıdır. Varolan bu dinamik hem tiplerin ulaşmasını hem de sevilmesini sağlayan en önemli faktörlerden biri olmuştur. Halk kültürünün eski kahramanları modern zamanda yeniden yaratılmaya ve seilmeye devam ediyor. Artık gelenekler sadece kuşaktan kuşağa aktarılmıyor; geleneksel malzemenin iletilmesinde gözümüze farklı araçlar çarpıyor. Modern zaman içinde gelenek, eskiden düşünülen "değişmez" niteliğini yitiriyor. Gelenekteki akışkanlığın insanlar tarafından, bilinçle ve istekle yaratılması onu değişime açıyor. Ancak değişmeyen nokta halk tarafından yaratılan felsefe ve dünya görüşü ile sosyal olaylara verilen bir tepkidir (Birkalan, 2000: 47-53).

Medya - maddi manevi halk kültürü değerlerinin kaçınılmaz ilişkisini irdelediğimizde bu olgunun üç boyutu olduğu görülmektedir. 1. Medyanın olumsuz etkisi 2. Medyanın olumlu etkisi 3. Medyadan yararlanma.

Medyanın Halk Kültürü Üzerinde Olumsuz Etkisi:

Medya, genel anlamda kültür, özel anlamda geleneksel kültür değişmelerinde etkindir. Medya içinde bulunduğu kültürden etkilenir. Bu etkileniş yerleşik kültürel çerçeveden yeni bir kültürel çerçeveye geçiştir. Medya geleneksel kültür öğelerini kendi formatıyla sunarak değişikliğe uğratar. Diğer bir anlatımla içinde bulunduğu kültürden farklı bir kültür oluşturur.

Medyanın iletişim boyutuna baktığımızda dünyadaki değişimi, yeni-yi aktarırken yabancı kültürü de taşır. Bütün kitlelere iletişim sağladığı için bir örnek kültür oluşur. Yabancı kültürü aktarırken geleneksel kültürün çözülme sürecini hızlandırır. Medya geleneksel kültürü dilediği gibi değiştirerek, şekillendirerek adeta yeniden yaratarak kullanır. Geniş kitleleri etkilediği için iyi kullanılmadığı zaman geleneksel kültüre zarar verir.

Medyanın Halk Kültürü Üzerindeki Olumlu Etkisi

Medya, geleneksel kültür öğelerini geniş kitlelere taşıyarak kültürün yayılmasına kökleşmesine hizmet eder. Maddi ve manevi halk kültürü değerlerini taşıyarak yabancı kültürlerle karşı geleneksel kültür etrafında halkı birleştirerek içte, ülke bütünlüğünün sağlanmasına dışta ülkenin dünyada tanıtılmasına hizmet eder.

Medya doğru kullanıldığında yararlıdır. Medya geleneksel kültüre sahip çıkmalıdır. Bu nedenle ülkenin kültür politikalarına zarar vermemesi için duyarlı olmalıdır. Yasakçı anlayışla ekran zaptiyeliği ile kültür yozlaşması önlenemez. Kültür konularında danışman görüşlerine bağlı kalınması bu konuda duyarlı olunması yanlışları en aza indirecektir.

Medyadaki kültür programlarında konunun uzmanlarının oluru alınmalıdır. Çeşitli konulardaki paket programlarla, yazılı kaynaklarla medya desteklenmelidir. Ulusal kimliğin korunmasında, gelecek kuşaklara taşınmasında, ülke bütünlüğünün sağlanmasında, ülkemizin tanıtılmasında, önemli roller üstlenebilecek medyanın, devletin kültür, eğitim politikaları doğrultusunda yayın yapması sağlanmalıdır.

11. KÜLTÜR VARLIKLARININ ULUSLARARASI ORTAMDA TANITILMASINDA MEDYADAN YARARLANMA

Halk kültürü sözlü, yazılı kültür ortamlarının yanı sıra elektronik kültür ortamlarında yayılır hale gelmiştir. Gelenek sosyo-kültürel yapı içinde ancak yeni işlevler kazanarak var olan işlevlerini koruyarak yaşayabilir. Kültürün tarihsel süreç ve biçimlenmesinde kültürel her varlık ulusal mirastır. Bu da beraberinde seçici olmamız gerekliliğini gündeme getirir. Her eskiyi koruma çabası yeniyi almayı engeller (Oğuz, 2001:5).

Türkiye’de kültürel değişim gereği yaşama biçiminin değişmesi pek çok eski gelenekleri ve görenekleri de değişime uğratmaktadır. Yakın bir gelecekte farklı yörelerimizde otantik geleneksel nitelikleriyle üretilmekte olan halk kültürü ürünlerini, bunlara bağlı inanç, davranış ve değer yargılarının değişmesiyle bulamayacağız. Bugün geç kalmış sayılmayız. Toplumumuz her ne kadar hızlı bir kültürel değişimle karşı karşıya kalsa da eski ile yeni iç içe yaşamaktadır. Anadolu kültürünün otantik örneklerinin uzmanlar

tarafından belirlenip halk kültürü müzelerinde saklanıp gelecek kuşaklara aktarılması zaman kaybetmeden hayata geçirilmesi gereken bir borçtur.

Bu hızlı değişim ve gelişim beraberinde ne yapmalıyız sorusunu da getirmektedir. Milli kültürün biçimlenmesinde, halk kültürünün önemi büyüktür. Türk halk kültürünü ülkeye ve dünyaya tanıtmaya çalışmaları kültür politikaları doğrultusunda yapılmalıdır. Kültür politikaları, günümüzün ve geleceğin kültür yapısının belirlenmesinde kültürel mirasın korunması ve tanıtılmasında etkin rol oynar. Kültür politikaları belirlenirken millilik çağdaşlık, demokratiklik, evrensellik ilkelerinden taviz verilemez.

Yıllardır göz ardı edilen ulusal kültür ve değerler çerçevesinde kaynağını halk kültüründen alan ürünlere medyada eğitim programlarında yer verilmelidir. Halk kültürü ürünleri küreselleşmeyle birlikte hızla değişmeye, hatta yok olmaya başlamıştır. Halk kültürü mirası olan bu ürünlerin medyadaki eğitim programlarında yer alarak gelecek kuşaklara aktarılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra eğitim programları içinde nasıl ve hangi yöntemlerle verilmesi gerektiği sorularına yanıt aramak gerekmektedir.

İletişim eskiden yalnız haberleşme kesimiyle sınırlıyken şimdi işlemlere, kültüre hatta aileye kadar her alana girmiştir. Günümüzde iletişim denilince çok dalı karmaşık bir ağ akla gelmektedir. İletişimin çeşitleri karşı karşıya getirdiği insan sayısına göre belirlenmiştir. Noktadan noktaya iletişim telefon, noktadan kitleye iletişim radyo, televizyon, yazılı iletişim ise gazete, dergi vd.dir. İletişim sistemleri her geçen gün artınca bütün iletişim sistemlerini içine alan kitle iletişim araçları anlamına gelen “medya” terimi türetilmiştir.

İnsanların boş zamanları, çalışma sürelerinin azalması, izinlerin artması, insan ömrünün uzaması nedeniyle sürekli olarak artmıştır. İşten artan zamanın büyük bölümü hoş zaman geçirecek uğraşlarla doldurulmaktadır. Pek çok ülkede boş zamanı değerlendirme araçları arasında ilk sırayı kitle iletişim araçları ve özellikle televizyon almıştır. Günümüzde insanların işte geçirdikleri zamandan daha çok zamanlarını radyo dinleyerek, televizyon izleyerek geçirdikleri söylenebilir. Kitle iletişim araçları bir etkileme aracı olarak algılanmış, yönetimler bunların içeriğini denetleme kaygısı duymuşlardır (Meadel, 1994:502).

12. HALK KÜLTÜRÜNÜN ÜLKE TANITIMINA KATKISI

Tanıtmaya, bir ülkenin kamuoyunda olumlu bir imaj yaratmak amacıyla çeşitli iletişim tekniklerinden yararlanarak açık, sürekli ve yoğun şekilde yürütülen bilgilendirme faaliyetleridir (Hacıoğlu, 1992:125). Dış tanıtım ülke hakkında olumlu bir imaj oluşturmak, varsa yanlış düşünce ve önyargıları ortadan kaldırmak, bütün bunların sonucunda da bir ölçüde de olsa ekono-

mik kazanç sağlamak amacıyla reklam, halkla ilişkiler, propaganda ve enformasyon gibi yöntemler kullanarak, hedef kitlelere yöneltilen aydınlatıcı faaliyetler olarak tanımlanmaktadır.

Dünya genelinde uluslararası diyalogların temelinde kültür ilişkileri önemli bir yer tutmaktadır. Ulusların birbirlerini yakından tanımaları arzusu çerçevesinde soruna bakıldığında kültürel değerlerin özellikle halk kültürünün, ön plana çıktığı görülmektedir. Zengin halk kültürü değerleri belirlenmiş kültür politikaları doğrultusunda uluslararası alanda ülkelerin tanıtımında kullanılmaktadır.

Kültür, bireyin toplumun bir üyesi olarak iletişim kurmasına, belirli davranışları ve olayları yorumlamasına ve değerlendirmesine yardımcı olan değerler, fikirler ve semboller dizisidir. Kültür, insanların yarattığı değer sisteminin ahlak, sanat, sembol, inanç, gelenek ve göreneklerin karışımı olarak tanımlanır. Bu sınıflandırmalar ulusal, dinsel, tarihsel, coğrafi vb. olabildiği gibi; genel kültür, halk kültürü gibi sınıflandırmalar olabilmektedir.

Son yıllarda bu iletişim araçlarında gerçekleşen olağanüstü hızlı gelişim ve etkinleşme hala bütün hızıyla sürüyor. Bunun nerede duracağını kestirmekse çok güç. Bu iletişim devriminin insan ve toplum yaşamı üzerinde doğuracağı sonuçlar da henüz yeterince kestirilebilmiş değildir.

Halk kültürü, bir bölgedeki kültür ürünlerinin tümüdür. Toplumun sosyo-ekonomik dinamiklerini ortaya çıkartmakta, milletin kültür birliğini sağlamaktadır. Temel özelliklerinden biri de yerelliktir. Bireysel yaşantının toplumsallaşmış örnekleri olan halk kültürü ürünleri, çeşitli düzeylerde iletişim sağlama işlevini de yerine getirir. Milletleri diğer kültürlerden ayıran kültürel özelliklerin esası halk kültürüdür.

Dünyada bütün ülkeler artan seyahat olanaklarını değerlendirmek ve turist çekebilmek için kendilerini tanıtmak amacıyla kullandıkları reklam araçlarında halk kültürü öğelerini sık sık kullanmaktadırlar. Turisti eğlendirmenin en iyi yolu halk kültürünün eğlence biçimlerini sunmak olmaktadır. Turiste halk kültürünün bir parçası olan mutfak ürünleri sunulmaktadır. Turist, ülkesine dönerken hediyelik alışverişini halk el sanatlarından yapmaktadır. Böylelikle turizm alanında halk kültürü ürünlerinin büyük bir sektör oluşturduğu söylenebilir. Bu da ekonomik kazancı arttırmak amacıyla medyanın halk kültürü ürünlerini kullanmasını gerektirmektedir.

Medya gücüyle halk kültürünü kullanarak uluslararası alanlarda yeni ilişkiler kurulabilir. Son yıllarda halk kültürü öğelerinin içerisinde yer alan ve aynı zamanda güçlü görsel ve işitsel özellikleri gereği, gösterim ve sahneleme olanaklarının çokluğu nedeniyle halk dansları toplulukları ya da dans gösterilerinde halk dansları adımlarını kullanan topluluklar ulusların tanıtımında önemli rol oynuyorlar.

Dünyanın sınırlarının küçüldüğü ve tek pazar haline geldiği bir ortamda pazarlama çabalarının halk kültürü ve değerleri ile yakından ilişkili bir hale geldiği söylenebilir. Pazar alanının bir mal/hizmet ve bilgi için alışveriş alanı olduğu kadar, kültürel etkileşim ve değişim yeri olduğu gerçeğinin farkına varılmıştır.

Küreselleşmeyle kültürel çeşitlilik tek biçime doğru giderken bir yandan da yerel kültürlerle ilgi ve merak artmıştır. Bu ilgi yeni stratejik yapılanmalar ortaya çıkarmış, özellikle turizm ve ülke tanıtımlarında yerel kültür zenginliği, tanıtım amaçlı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Halk kültürünün nitelikleri, kültür çevreleri yeterince bilinmediği için turizm sektöründe, Türk kültürünün tanıtımında büyük yanlışlıklara düşülmektedir. Bu durum binlerce yılda oluşan kültüre yarardan çok zarar vermektedir. Anadolu kültürüyle ilgili araştırmalara baş vurulmadan kulaktan dolma bilgilerle günü kurtaran, “turist nasıl olsa bilmez” yanlış anlayışıyla sözde tanıtımlara sık sık rastlıyoruz. Hediyelik eşya satışlarında asıyla ilgisi olmayan, Türk kültürünü yansıtmayan örnekler her geçen gün artmaktadır.

Dış tanıtım Türkiye açısından özellikle büyük önem taşımaktadır. Türkiye son on beş yıllık dönem içerisinde turizm sektöründe çok büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Bu ilerlemeyi gerçekleştirebilmek için gerek altyapı gerekse üstyapı alanlarında çok büyük harcamalar yapılmış, girişimcilere önemli miktarlarda teşvikler verilmiş ve kolaylıklar sağlanmıştır. Bu dönemde yapılan harcamaların önemli bir bölümünü de dış tanıtım harcamaları oluşturmuştur. Türkiye hem tarihten gelen ve belirli çevrelerde hala varlığını koruyan yanlış ve olumsuz imajını düzeltebilmek, pek çok kişi ve kuruluş tarafından aleyhine yürütülen kampanyaların etkinliğini azaltabilmek hem de kendi değerlerini, hedeflerini, ilkelerini, insanının pek çok insanda bulunmayan olumlu özelliklerini anlatabilmek amacıyla dış tanıtım faaliyetlerinde bulunmuştur ve bulunmaktadır. Bu çalışma dahilinde dış tanıtım kavramı teorik olarak belirli açılardan ele alınmış ve Türkiye’nin dış tanıtım faaliyetleri nedeniyle yapmış olduğu harcamaların etkinliği de ölçülmeye çalışılmıştır.

Turizm talebi konusunda yapılan birçok araştırmada dış tanıtım önemli bir değişken olarak saptanmıştır. Reklam ve propaganda gibi araçlardan yararlanılarak gerçekleştirilen dış tanıtımın talep üzerindeki en önemli etkisi, bir turistik bölge ya da ülke konusunda tüketiciyi haberdar etmesi ya da tüketiciye bilgi vermesidir. Bu faktörün mevcut turizm talebini artırmaya yönelik etkisi olacağı gibi, potansiyel talebi de harekete geçirme gücü vardır. Potansiyel turistleri efektif turistler haline getirme amacı güden, bir ülkenin veya bölgenin turizm değerleri hakkında bilgi vererek görmeye ikna edecek nitelikteki çalışmalara, gayretlere turizm propagandası adı verilir.

Başlıca tanıtım araçları, dış tanıtımın yürütülmesi sırasında kullanılan reklam, propaganda, halkla ilişkiler ve enformasyon faaliyetleridir. Reklam, firmanın ya da aracı kullanan örgütün hedeflenen kitlelere, alıcılara, inandırıcı haberleşmeyi yaydığı önemli faaliyetlerden birisidir. Reklam, açık firma adı altında, ücretli araçlar yolu ile yönetilen, kişisel olmayan haberleşme biçimlerinden oluşur (Kotler 1984 : 322).

Halkla ilişkiler, temas halinde bulunulan muhtelif kitlelerle iyi ilişkilerin kurulması, kamuoyunda olumlu bir imajın oluşturulması, uygun olmayan dedikodu, söylenti, olayların ortadan kaldırılması faaliyetidir (Kotler,1994:508). Halkla ilişkiler ürünler, insanlar, mekanlar, fikirler, faaliyetler, organizasyonlar ve hatta toplumlar ile ilgili olarak kullanılabilir. Ülkeler halkla ilişkileri daha fazla turist ve yabancı yatırımcı çekmek, uluslararası destek sağlamak amacı ile kullanırlar.

Kültür Bakanlığı, Türkiye'nin tarihi ve kültürel değerlerinin tanıtılması amacı ile, bu değerlerin yurt dışında sergilenmesine yönelik olarak, yurt dışında sergiler düzenlemekte, bünyesinde bulunan sanatçıların yurt dışında gerçekleştirdikleri temsillerle ülkenin tanıtımına olumlu yönde katkıda bulunmaktadır. Ülkenin imajı ve bu imajı olumlu yönde geliştirecek tanıtma faaliyetleri Türkiye'ye yönelik turizm talebini etkileyen önemli bir unsur olarak nitelendirilebilir. Ülke tanıtımına yönelik çabaların etkili olması, ülkeye yönelik turizm talebinin artmasına neden olacaktır.

Araştırmalara dayanmayan, ticari amaçlarla günü kurtarmaya dayanan halk kültürü tanıtımları yarardan çok zarar getirecektir. Bugün halk kültürünün uluslar arası ilişkilerde değerlendirilmesinde sorunlar vardır. Konu görmezden gelinip, gerekli araştırmalar yapılmamıştır. Konunun çözümü için halk kültürünün gönüllü taşıyıcıları olan iyi niyetli derlemecilerin bireysel gayret ve çabaları yetmemektedir.

Mutfak kültürü, halk oyunları, şenlikler ve eğlenceler, el sanatları, giyim kuşam, müzik, maddi kültür, mevsimlik törenler: Hidrellez ve Nevruz, yaylacılık, seyirlik oyunlar, cirit, yağlı güreş, inanç merkezleri, Karagöz ve Hacivat, âşıklık geleneği ve âşık atışmaları, deve güreşi, horoz dövüşü, konar-göçer kültür, halk mimarisi, ritüel ve dinsel içerikli törenler, alternatif tıp vd. uluslar arası ilişkilerde kullanılabilir.

Halk kültürü değerlerinin uluslar arası ilişkilerde nasıl kullanılacağı göz ardı edilmiştir. Halk kültürünün tanıtılması politikalarında geç kalındığı için bir çok hatalara düşülmüştür. Halk kültürüne zarar veren uygulamalar denetlenip önlenmelidir.

Bu çağda ulaşım ve iletişim dünyayı daha küçülttü, insanları birbirine yaklaştırdı. Küresel işbirliği insanlık için birlikte çalışıp birlikte yaşama nedeni olmalıdır. Bunun yolu uluslar arası diyalog ve işbirliğinden geçer. Tarihi miras, kültür, tüm zenginlikler, güzellikler hepimizindir. Bunlar aynı

zamanda insanlığın da ortak malıdır. Halk kültürü ürünlerin uluslararası ilişkilerde kullanılması kültürel mirasın yaşatılıp evrensel kültüre kazandırılmasına katkı sağlayacaktır.

13. HALK KÜLTÜRÜ VE TURİZM

İnsanoğlunun yaradılışında var olan görme ve öğrenme isteği, ekonomik, kültürel etkenlerle eski çağlardan bu yana bazı insanları seyahate zorlamıştır. Zamanla bütün dünya insanlarını etkileyen turizm olgusu bu gün çok büyük boyutlara ulaşmış ve endüstri haline dönüşmüştür. Bir ülkenin halk kültürüyle turizmi arasında olmazsa olmaz bir bağ vardır.

Türkiye’de son elli yıldan bu yana gelişmekte olan turizm sektörü günümüzün en önemli sektörlerinden biri haline gelmiştir. Dünyadaki toplumsal ve ekonomik gelişmeye paralel olarak kişisel gelir düzeyinin yükselmesi, ulaşım araçlarının hız ve kapasite olarak artış göstermesi, enformasyon ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi, çalışma süresinin azalması, ücretli tatillerin artması, turizm gelişimini etkileyen faktörler arasında yer almaktadır.

Türkiye turizminde, planlı döneme değin, açık seçik bir politika saptanmamıştır. Türkiye’de turizmi geliştirecek birçok atılımlar yapılmış, turizmin döviz kazandırıcı özelliği, üzerinde en çok durulan hedef olmuştur. Turizmin geleceğini güvence altına alabilmek için, konuyu çok boyutlu ele alıp, turizm türlerini göz önüne alarak, doğal görünümün, kültürel varlıkların, toplumsal yapının bütünleşerek kesintisiz bir gelişme içinde olmasının önemi üzerinde durulmalıdır.

Türk halk kültürünün turizm açısından değerlendirilmesi daha çok tatil amaçlı gezilerde, kültürel amaçlı sanatsal, dinsel, bilimsel toplantılar, kongreler, spor amaçlı etkinlikler ve turistik tesislerde öne çıkmaktadır.

Binlerce yıllık geçmişi olan Anadolu, turizm için büyük bir potansiyel olan antik kalıntılara, doğal güzelliklere, yaz ve kış aylarında çok yönlü sportif aktivitelere olanak sağlayan denizlere, dağlara sahiptir. Türkiye coğrafi konumu, sahip olduğu doğal, kültürel ve tarihi zenginliklerinin değerlendirilmesi sonucunda ülke ölçeğinde konulan turizm stratejileriyle gelişerek dünyanın sayılı turizm ülkelerinden biri olmuştur. Kültürel değerlerin turizm açısından nasıl kullanılacağı konusu gündeme gelmiştir.

Türkiye’ye gelen turistlerle ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında azımsanmayacak sayıda turistin kültürel değerleri görmek için geldiği anlaşılmaktadır. Turizme arkeolojik miras, doğal güzellikler, tarihi mirasın dışında kültürel değerler kaynaklık eder. Bu değerler turizm sektörü aracılığıyla, kültürün özünü bozmadan en doğru şekilde verilmelidir.

Hediyelik eşya satışlarında, halk kültürünü yansıtan örnekler her geçen gün artmaktadır. Her toplumun kendine özgü bir mutfak kültürü vardır.

Türkiye çok zengin bir mutfağa sahiptir. Anadolu'nun sahiplik yaptığı birçok uygarlığın yemek kültürleri de Türk mutfağını beslemiştir. Turist, gittiği ülkenin her tür zenginliğini merak ederken mutfağını da tanımak isteyecektir.

Türkiye halk oyunları yönüyle çok zengindir. Bu oyunlar turizm sektöründe değerlendirilmelidir. Turizmle halk oyunlarının iki temel ilişkisi bulunmaktadır. Bunlar yurt dışı festival vd. gösterilerle yurt içi turistlere yönelik gösterilerdir. Bazı dernekler de ciddi çalışmalarla ülkemizi, kültürümüzü çok iyi temsil ederek tanıtmaktadır. Bir çok yörede özgün Türk mutfağı tanıtılacak yerde batı mutfağıyla turist ağırlanması düşündürücüdür.

Otel gösterilerinde halk oyunlarının sunulması, tanıtım sağlaması yönüyle Türk kültürüne ve turizmine hizmet etmektedir. Bazı turistik tesislerde kurulan ekipler, kültürel yapıyı yansıtacak güzel sahneleme tekniklerine uygun mizansenler düzenlemekte ve sunular gerçekleştirmektedir.

Halk kültürü geleneğini yansıtan "Türk geceleri" yapılmaktadır. Turizm firmaları, tur operatörleri, halk kültürü alanında çalışan akademisyenler ve uzmanlar, sahne tekniği uzmanları, dramaturglar, halk oyunları uzmanları ve müzik konusunda uzman olanlar bir araya gelerek gösterilerin nasıl olması gerektiği konusunda seminer çalışması yapıp örnek çalışmalar hazırlamalıdır. Turizm firmaları sezon açılmadan gelecek yılın çalışmalarını uzmanlara yaptırmalıdır. Her gösteri halk kültürüne uygun yapılmalıdır. Sunular, mekana, zamana, izleyici topluluğunun ilgi alanına, izleyicilerin özelliklerine göre yapılmalıdır.

Uygulamacılar folklor heyecanını halka tattırması, halk kültürünün gönüllü taşıyıcıları olmuşlardır. Kültür Bakanlığı turizmde değerlendirmek üzere bu konun uzmanlarına küçük kitaplar hazırlatmalıdır. Turizmde halk kültürü metinleri kitabı, konunun uzmanlarına yazdırılmalı veya Türkiye çapında yarışmalar açılarak turizm sektörüne materyal sağlanmalıdır. Bu konuda sektörde çalışanları eğitmek amacıyla çeşitli kurslar açılmalıdır. Türk kültürüne zarar veren uygulamalar il turizm ve kültür müdürlükleri kanalıyla denetlenip önlenmelidir. Ülkemizde pek çok halk oyunları dernekleri vardır. Otellerde sunulan oyunlar için belgeli ekip şartı aranmalıdır.

Türk folklorunun turizm amaçlı olarak değerlendirilebilecek etkinliklerini şöylece sıralayabiliriz:

1-Kız görme-kız isteme (tablo)

2-Kına yakma (gelin ağlatma-kına türküsü-gelin oynatma) (tablo)

3-Nişan(kadınlar arası-darbuka, tefle türkülerin söylenmesi, oynanması) (tablo)

4-Ahret dalının gezdirilmesi (tablo)

5-Damat tıraşı (erkeklerin oynaması: davul-zurna, ince çalgı) (tablo)

6-Köy düğünü (kuşak bağlama-takı-gelin uğurlama) (tablo)

(Halk oyunları sunuları doğal köy odası dekorlarıyla evlenme törenleri bütünlüğü içinde verilmelidir.)

7) Bilmece sorma geleneği (Seyircilere de sorulabilir. Bilmeyene eğlenceli ceza, bilene ödül)

8) Mani söyleme geleneği (mani atışması- seyircilere özel maniler-Hıdrellez niyet çömleği)

9- Türkü atma

10-Âşıklık geleneğinden örnekler ve atışma

11- Otantik sazlarla , otantik ezgiler (uzun hava-hoyrat-kaside)

12- Sıra gecesi ve çiğ köfte ikramı

13- Yörüklerin ayranla sıkma yapıp ikram etmesi

14- Otantik giysili aşlamacıların,şalgamcılarının, bozacıların ikramı

15- Bulgur çekme-yufka açma -(türkü örnekleriyle)

16- Cirit gösterileri

17-Yağlı güreş örneği

18- Köy seyirlik oyunları

19-Dinsel içerikli toplantılarda yer alan Sema, Semah gibi dini dansların eğlence ortamlarında sunulmasından kaçınmalı; bu tür danslar ancak kongre, sempozyum gibi bilimsel etkinliklerde uzman kişiler tarafından sergilenmelidir.

Türkiye’de kültürel değişim gereği yaşama biçiminin değişmesi pek çok eski gelenek ve göreneklere de değişime uğratmaktadır. Yakın bir gelecekte farklı yörelerimizde otantik geleneksel nitelikleriyle üretilmekte olan halk kültürü ürünlerini, bunlara bağlı inanç, davranış ve değer yargılarının değişmesiyle bulamayacağız. Bugün geç kalmış sayılmayız. Toplumumuz her ne kadar hızlı bir kültürel değişimle karşı karşıya kalsa da eski ile yeni iç içe yaşamaktadır. Anadolu kültürünün otantik örneklerinin uzmanlar tarafından belirlenip halk kültürü müzelerinde saklanıp gelecek kuşaklara aktarılması zaman kaybetmeden hayata geçirilmesi gereken bir borçtur.

14. POPÜLER TÜRK KÜLTÜRÜNÜN DÜNYAKÜLTÜRLERİNE ETKİSİ VE KATKISI

Kültür, bir toplumda meydana gelen değerler bütünüdür. İnsan yaşamının her yönünde beliren değerler zamanla farklı yönlerde bütünleşerek bir sistem olarak kültürü yansıtmaktadır. Kültürel yapılar genel olarak gelişmişliğin göstergesidir ve ilerlemenin ölçütü olan kültür ciddi olarak ele alınırsa aynı zamanda gelişme olanağı da sağlanmış olur. Bilinçsiz ve kendi kültürünü tanımayan bireylerin yaşadığı toplumlarda kültür düşmanlığı, bunalımlar yaşanmaktadır (Balıkçı, 1998: 106).

Bilişim düşüncesinin yaygınlaşması ve bilgisayar kullanımının artması beraberinde anlayış değişimini de getirmektedir. Bilgi teknolojilerindeki hızlı değişime ayak uydurmak gerektiği düşüncesi değişimi bir kültür ölgusu olarak bilişim bilincinin merkezine yerleştirmiştir.

Bir toplum hangi uygarlık düzeyinde bulunursa bulunsun, çevresindeki gündelik yaşantıyı ve sıradanlıkları değiştiren, kendi dünyasına farklı bir pencere açan popüler kültürden kendinden bir parça bulmaktadır. Tarihi mirasımız, çiçeklenerek büyüyen, can bulan bize ait tüm zenginlikler, güzellikler hepimizindir. Bunlar aynı zamanda insanlığın da ortak malıdır. Halk kültürü ürünlerinin uluslararası ilişkilerde kullanılması kültürel mirasın yaşatılıp evrensel kültüre kazandırılmasına katkı sağlayacaktır.

Kültürel mirasın çok boyutlu ifadesi bir yandan insanların ve insan topluluklarının kültürel kimliklerinin ana kaynaklarından bir bölümünü oluştururken, öte yandan da tüm insanlığın paylaştığı ortak bir servettir. Bu mirasın kökleri yerel tarihlerin ve doğal çevrelerin derinliklerine uzanır ve diğer öğelerin yanı sıra, bir o kadar çeşitli dünya görüşünü yansıtan çok sayıda dilde ifade bulur.

Çağımızın sanayi-kent toplumu koşullarında toplumlar arasındaki iletişim, büyük ölçüde basın, radyo, televizyon, internet, sinema, tiyatro kitle iletişim araçlarıyla sağlanmaktadır. Günümüzün gelişen toplumlarında modern teknolojinin de getirdiği olanaklarla kitle iletişim araçlarını üst düzeyde kullanan medyanın toplumu istediği gibi yönlendirme olanaklarına sahip bulunduğunu söylemek mümkündür.

Televizyon sadece teknolojik bir araç değil, toplumu değiştirme sürecinde yaygın olarak kullanılması sebebiyle, diğer iletişim araçlarından daha etkili bir araçtır. Televizyon, sosyal kimliğin şekillenmesinde önemli bir rol oynar. Bugün televizyon aracılığı ile yayılan popüler kültür, bir yandan geleneksel kültürü unuttururken, sanayileşmiş toplumların ürettiği kültürü, evrensellik adına güncelleştirerek, kültürel yapısı zayıf toplumların kültür-

rü haline getiriyor. Oysa kültür, bir toplumun dil, eğitim, âdet ve sanat gibi değerlerinden doğmuş, sonra da işlene işlene o toplumun hayat tarzı haline gelmiştir.

Yüzlerce yabancı televizyon yayınının seyredildiği, küreselleşmenin yaygınlaştığı günümüzde kendi değerlerini ve güzelliklerini koruyan, geliştiren bir toplum olmanın önemi çok büyüktür. Bu konuda Türk televizyonlarının ciddi bir strateji geliştirerek, bu alanda uluslararası rekabete dayanabilir hale gelmesi gerekmektedir. Türk toplumunun kimliğini koruyabilmesi, kendi kültür, sanat, tarih ve diline sahip çıkması, ancak bu şekilde mümkün olabilir.

Küreselleşme süreci, kültürel mirası tek düzeleştirirken yeni bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığı ile bu mirasın yayılmasını sağlayarak korunmaya değer bir dijital miras da yaratabilir. Bu nedenle küreselleşme tüm insanlar için ortak bir referans dizisinin ortaya çıkmasını olanaklı kılarak, başkalarının daha iyi anlaşılmasına ve çeşitliliğe saygı duyulmasına yol açacak dayanışma değerlerini ve hoş görüyü teşvik edecektir.

Küreselleşme etkisine giren toplumlar kendi kültürlerini çağa uygun bir biçimde geliştirip geleneksel kaynaklardan aldıklarını çağdaş sentezlerle geliştirmek zorundadır. Kültürler arası özümsemenin ve alışverişin geleceği, bireyler ve toplumlar arasındaki yakınlaşmada ve birlikteliktir; ortak düşüncelerle birbirini anlayıştadır. Bu ortaklaşmada elbette birçok kültürel farklar ortaya çıkacaktır; ama işte bu fark kültürler arası sentezleri ortaya çıkartacaktır. Kendi geleneksel kaynaklarımız çıkış noktasıysa, diğer kültürlerle olan alışverişimiz de geleceğimizdir. Kültürel değişimde, evrenselliğini göstermek adına o kültürün sınırlarını aşma düşüncesi yatar.

Küreselleşmenin en çok hissedildiği alanlardan birisi kültür alanı iken, iletişim ve ulaşım kaynaklarını elinde tutan devletlerin kültürleri baskın duruma geçebilmektedir. Küreselleşme her kültürden bir çok değeri ortadan kaldırmaktadır; ancak kültürel erozyon, küresel dinamikleri ellerinde bulunduramayan ülkelerin kültürlerinde olmaktadır. Hızlı küreselleşme olgusu gelecekte birçok kültürü yok edecektir. Yerelin ulusala ulusala küresele kazandırılması ve bilimsel bilginin kiteselleştirilmesi süreçlerine dikkat çekilmelidir. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı bir sonuç olarak, yerelleştirilerek korunan değil, genelleştirilerek yayılan kültür değerlerinin yaşamaya devam ettiği görülmüştür. Kültürün küreselleştirilmesi, ulusal kalıt olarak adlandırılan seçilmiş yerel kültür değerlerinin bütün insanlığın ortak değerleri haline getirilmesidir. Kültür, ulusları birbirlerine yakınlaştırmakta, insanların barış ve hoşgörü içinde yaşamalarının temelini oluşturmaktadır.

Çağımızda teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte, kitle iletişim araçlarının, bireysel ve sosyal hayatımızdaki yeri ve önemi artmıştır. Bu durum, gelişmiş ülkelerin, kitle iletişim araçlarını ele geçirme isteğini kamçulamıştır; çünkü kitle iletişim araçları, bir yandan geleneksel kültürlerde deði-

şikliklere neden olurken, bir yandan da medya kültürünün, egemen bir kültür haline gelmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Bu yeni kültürün adı, popüler kültürdür. Kitle iletişim araçlarının hızla gelişmesi sayesinde, her yerde ve herkes için hazır olan bu kültür, sınır tanımayan küresel dünya kültürüne dönüşmektedir. Bu bakımdan televizyon aracılığı ile yayılan kültür, popüler kültürün en yaygın türüdür.

"Folklor" terimi gibi "popüler kültür" terimi de bilimsel bir çalışma alanının adı olarak kullanılmaktadır. Popüler kültür çalışmaları toplumda çok geniş bir yayılıma sahip anlamlı biçimlerin bilimsel açıdan araştırılmasıdır. Söz konusu materyal televizyon, film, basın ve kayıt gibi kitle iletişim araçlarının ürünlerini içerir; ama bunlarla sınırlandırılmaz. Popüler materyal; materyalin yaratıldığı, yayınlandığı ve kullanıldığı toplumsal ve kültürel bağlam içinde estetik açıdan da bütüncül bir yaklaşımla araştırılmalıdır. Popüler kültür, dinamik toplumsal ilişkilerin parçası olarak da yorumlanmalıdır. Bu çaba sırasında da insan ve toplum bilimlerinin yöntemleri kullanılmaktadır (Santino, 1997: S.12:21-26).

Folk kültür, endüstri dönemi öncesindeki, toplumsal tabakalar arasında önemli farklılıkların olmadığı ve bu yüzden üreticilerle tüketiciler arasında yakın ilişkilerin söz konusu olduğu toplumlara aittir. Endüstriyel kapitalizmin gelişmesiyle folk kültürüne dayalı yaşam yapılarının yıkılmasıyla, toplumsal farklılıklar ortaya çıkmıştır. Folk kültür, kültürel yapıda günlük yaşamda ve dinsel-büyüsel inançlarda çok etkilidir. Üretim üreticilerin öz kaynaklarıyla yapılmasıyla birlikte, daha çok anonim üretilere rastlanılmaktadır. Türkiye'de dışa kapalı yerleşim merkezleri bulunduğu için, folk kültürü kısmen de olsa devam etmektedir; ancak dışa yarı açık ya da açık yerleşim birimlerinde gelişim çabalarının etkileri görülmektedir (Kara, 1997: 87- 90).

Folk kültürünün kaynaklık ettiği, zaman içerisinde ise kent yaşamının etkisiyle popüler kültürle biçimlenmeye başlayan arabesk kültür, geleneklerin değişiminde kent yaşamının, ekonominin, toplumsal ilişkilerin etkilerini incelemeye olanak tanıyacak bir yapısının olmasından dolayı, ayrıca halkın yaratıcı, kültürü biçimleyici, yönlendirici gücünün bir göstergesi olması açısından, halkbilimi araştırmalarında önemlidir. Kitle kültürlerine ve popüler kültüre rağmen arabesk kültür, Türkiye'ye özgü olup, popüler kültürün aslında, ait olduğu toplum bireylerince biçimlenebileceğini göstermektedir. Popüler kültür kimi zaman bir başkaldırı, kimi zaman da yazgıya boyun eğmeye dönüşebiliyor. Popüler kültür hayatın içinde sınırları marjinal bir alan olmaktan çıkarak yaygınlaşarak merkezileşti. Popüler kültürün öne çıkışı hayatın değişmesiyle ilgilidir. Popüler kültür şehirden endüstrileşmeden ileri teknolojiyen, elektronikten beslenmektedir. Popüler kültür ve onu var eden bu dinamiklerden bağımsız olamayan hayatımız da ona kayıtsız kalamıyor. Popüler kültür değişen hayat değerleriyle kimi zaman bayağılaşıyor. Artık popüler kültür aşağılanmıyor. Burada insanların bastırılmış duygularını,

örtük özelemlerini, arzularını, öfkelerini görüyoruz. Popüler kültürde bayağılık, sıradanlıkla yaşanan kültür arasındaki ince çizgiye dikkat etmek gerekir (Kara, 1997: 87- 90).

Kültürel değerlerin aktarımındaki popüler kültür, genelde varoşların ya da folk kültüründen kopmuş halkın kültürü olarak görülmektedir. Popüler kültür yalnızca varoşlarla sınırlanan bir kültürel yapı değil, aynı zamanda belli davranış kalıplarına da addır. Popüler kültür aslında onu hazırlayıp sunanları da etkiler. Rolü günden güne artan kitle iletişim araçları, yüksek ve aşağı tabakalar arasındaki kültürel ilişkileri, etkili bir şekilde değiştirerek popüler grupların oluşmasına neden olmaktadır. Bu kültür yüksek kültürden izler taşımakla birlikte; folk inançlarını, yöresel geleneklerdeki pratikleri ve nesneleri, politik ve ticari merkezlerde ortaya çıkmış pratikleri ve nesneleri de içermektedir. Kitle kültürüyle de etkileşimde olduğu için, aktarımında dolaylı olarak teknolojiye de faydalanılmaktadır. Hatta, folk ve yüksek kültürleri yıpratığına inanılan endüstri, popüler kültürün ön koşulu olarak kabul edilmektedir (Kara, 1997: 87- 90).

Hızla yaygınlaşıp benimsenen popüler ve arabesk kültür bir taban hareketidir. Arabesk kültür, seçkin olmaya, aşağıdan yukarıya bir kültür hareketlenmesidir. 1950'lerden sonraki kentsel gelişmelerin bir ürünü olan arabesk kültürün temsilcisi olan müziğin kitlelerce dinlenip kasetlerinin alınmasıyla kitlesel kültürel biçimlenme oluşmuştur (Özbek, 1994:25).

Popüler ve arabesk kültürler, kaynaklarından biri olan folk kültürüne ait bireyleri olduğu kadar, biçimlenmelerine neden olan kentte yaşayan bireyleri de etkilemektedir (Kara, 1997:41-45). Popüler kültürü en iyi vurgulayan arabesk kültür, kente taşınmış köy kültürü değildir. Kent kültürünün bireylerinin sosyo-psikolojik özelliklerinin bir göstergesi olarak oluşmuş bir kültürel yapıdır. Popüler kültür ortamının bireyleri benzer yaşam biçimini paylaşmalarıyla bir kitle oluşturmaktadırlar.

Arabesk farklı bir çevrede kimlik ve statü edinme isteğidir. Arabesk hayatın her alanına sokulmaya başlamıştır. Arabesk büyük şehirlerin kenar mahallelerinde tutunma savaşı veren insanların yaşama biçimlerinden kesitler sunar. Arabesk, çağa ayak uyduramamış eski şehir yaşama biçimiyle, günümüz geleneklerini temsil eder. Arabesk yalnızca bir kültüre değil, aynı zamanda toplumun her tabakasında görülebilen bazı davranış kalıplarına da ad olmuştur. Arabesk yaşamımızın her noktasına yerleşmiştir. Günümüzde otantik halk geleneklerinin metropollere veya seçkin kültüre taşınması ya da kitle kültürünün köy insanların gündelik yaşamlarında da etkili olmaktadır.

Halk oldukça popüler kültür yeni boyutuyla sürecektir. Bu kültürlerin, net sınırları çizilemez. Birbirlerinden belirgin ayrılmış özellikleri yoktur. Kent yaşamının, endüstriyel gelişimin hızla toplumun her kesiminde etkili olmaya başlaması, insanlar arasında benzer kültürel özelliklerin görül-

mesine neden olmaktadır. Seçilmiş popüler kültür değerleri bütün insanlığın ortak malı haline getirilebilir mi? Böyle bir popüler kültürün bölgesel kültür duvarlarını aşarak küreselleşmesi, bu mitin yapısından kaynaklanması kadar iyi kurgulanmış çağdaştırma stratejisinin eseridir.

Değişen ve ilerleyen teknolojiye rağmen, değişmeyen birçok şeyin varlığını görürüz. Bunlardan biri de popüler kültürdür. Popüler kültür ulus olarak kimliğimizi oluşturan ve tanımlayan temellerden biridir. Popüler kültürü karşı çıkma reddetme yerine bir ulusal kültür ögesi olarak ulusalda küresele doğru yayma çabası içinde olmalıyız. Yıllarca arabesk popüler kültüre konan tavır günümüzde yumuşamıştır. Hatta geniş kitleler içinde kendine yer bulmaya başlamıştır. Popüler kültürün toplumları bir araya getiren en belirgin kültürlerden biri olduğu gözlenmiştir. Popüler kültür halkın ihtiyacından kaynaklanmıştır.

Yeni uygarlık anlayışı toplumda ciddi bir sinerjiye yol açmıştır. Uygarlık herhangi bir topluma ait değildir. Aksine insanlığın ortak malıdır. Uygarlığın gelmiş olduğu şu anki durum Avrupa'nın insanlık tarihinde çok küçük bir süre olan birkaç yüzyıllık katkısıyla açıklanamaz. Uygarlık, Türklerin ve diğer gelişmekte olan ülkelerin de yapımına katıldığı ortak bir süreçtir.

Türk kültür hayatında yer tutmuş ve toplumca benimsenmiş kültür öğelerini yaşatarak, çağdaştıracak, küreselleştirerek küresel dünyada yer alması için çaba göstermek zorundayız. Marka yaratma stratejileri geliştirmek durumundayız.

Kültürler arası etkileşim düzleminde, kavramsal etkileşimin sınırlı bir entelektüel grup içinde gerçekleştiği, buna karşılık, sözel kültürel dokuda ulusal kalıt aktarmalarının imgeler, motifler, kalıplar aracılığı ile yapıldığı, kültürden kültüre bakışı yansıtan "yaratılmış imajlar" dikkate alındığında daha iyi değerlendirilecektir (Öztürk,1999:21). Bu nedenle, sunulacak üründe, ticari işlevsellik ve imgesellik vurgusunu dikkate alan planlamalar yapılmalıdır. Ulusal kalıtı küresele olduğu gibi sunmak, hiçbir şeyi sunmamak demektir.

Modern toplumlarda tüketimi zorunluluk haline getirilen popüler kültür, uyandırılmış taleplere göre biçimlendirilir. Popüler kültür, bu yönü ile medyatiktir. Bütün bunların nedeni, televizyonların popüler kültür öğelerinin en büyük pazarlayıcısı olmasıdır.

Popüler kültür, kitle kültürü, arabeski, dolmuş müziği, gazetesi, dergisi, radyosu, televizyonu, sineması, oyunu, oyuncağı, özleryleri, sevgileri, nefretleri, umutları, hırsları, heyecanları, neyi sevip neyi sevmedikleri (modası), kitle halinde ticari amaçlarla ve statükoyu koruma ve arzu edilen şekilde yön verme çabaları çerçevesi içinde döner durur. Popüler kültür sadece belli malları, kullanışları, etkinlikleri popüler yapmaz, bunlarla birlikte ge-

len, bunlarla iç içe olan belli dünya görüşleri ve düşünüş biçimlerini de popülerleştirme çalışır.

Popüler kültürün dünya kültürlerine etki edip katkı sağlaması için yapılması gerekenleri şöylece sıralayabiliriz.

Popüler kültür ait olduğu toplumda biçimlenir ve endüstrileşme, teknoloji ve elektronikten beslenir. Bu nedenle dünya kültürüne katkı sağlaması için kitle iletişim araçlarından yararlanılmalıdır. Popüler kültür, dinamik toplumsal iletişim ilişkilerinin bir parçası alttan üste kültür hareketlenmesidir. Bu nedenle etkisi göz ardı edilmemelidir. Bu kültüre yozlaşma olarak yaklaşmamalıdır. Öncelikte ülke kamuoyuna bu anlatılmalıdır. Medya, stratejileri yanlış anlattığı gibi çarpık oluşumları körüklemektedir.

Bilişim ve bilgisayar teknolojileri geliştikçe kültürel değişim hızlanmaktadır. Küreselleşmeden yakınma yerine onun yayılma yöntemleri kullanılarak seçilmiş popüler kültür öğeleri önce yurt içinde yaygınlaştırılıp küreselleşmenin kültürü etkilemesinden korunmalıdır.

Küreselleşmenin dünya kültürünü tek tip haline getirmesi olgusuna karşı seçilmiş popüler kültür öğelerinin işlenip önce yurt içinde sonra da dünya kültürüne sunulması gerekir. Kültüre yabancılaşmayı önlemenin tek yolu ulusal halk kültürü değerlerine sahip çıkmaktır. Markalaşmada ticari kaygılarla yabancılaşma yerine yerli öğelere yer verilmelidir. İçte ve dışta hedef kitle halk olduğu zaman ona ulaşma onu etkileme yolu popüler kültürden geçer.

Türkiye’de popüler kültürle ilgili inceleme alanı epey zengindir. Dünya ekonomik düzeninin baskısı altında hızla gelişmektedir. Özellikle iletişim teknolojisi, ürünleri, onların getirdiği popüler kültür ve ülkemizin her köşesinde süregelen her yörenin popüler kültürleri incelemeye değerdir.

Örneğin en eski, sürekli ve yaygın olan halk kültürü öğelerinden hanlar, kervansaraylar, kahvehaneler \ kıraathaneler, şehirlerde bir zamanlar yaygın olan fakat gittikçe yok olmaya yüz tutan mahalle, komşuluk, Tanrı misafirliği, davullu zurnalı köy düğünleri, görücülük; meyhaneler, piknikler, oyunlar, türbeler, mum yakmalar, hamam, köy ve köylü ve buna benzer seçilmiş popüler kültür değerlerini ele alıp işleyerek bütün insanlığın ortak malı yapma çabası içinde olmalıyız.

15. HALK KÜLTÜRÜ VE ALTERNATİF TIP

Günümüzde hemen hemen her iletişim aracında konunun uzmanı olmayan kişilerin her geçen gün artan boyutta alternatif tıpla ilgili yayınlarına rastlanmaktadır. Bu da beraberinde birçok sorunu getirmektedir. Halk sağlığı uzmanlarınca ele alınmadığında sağlığa zarar verecek durumlar ortaya çıkmaktadır.

Medya, alternatif tıbbi gazetelerin hafta sonu eklerini doldurmak ve televizyonda program yapmak için kullanılmaktadır. Burada yaşanan ortak kültürün kolektif bilinçaltına seslenilmektedir (Günay, 1996:3-12).

Halk hekimliği, binlerce yılın bilgi birikimi olan geleneksel anlayıştır. Çağdaş tıp, bu uygulamalara tamamen karşı çıkmış, kesin deneyimlerle bilinen, birçok halk ilacını, "kocakarı ilacı" diye küçük görmüştür. Bir taraf modern tıbbi her şey görürken, diğer taraf da halk hekimliğinin geleneksel yöntemleriyle, tabiat hazinesinden elde edilmiş ilaçlarla çalışanlar da, zaman zaman modern tıbbın gelişmelerini ve ulaştığı düzeyi görmezden gelmiştir. Bilimi, doğruları belirleyen bir metot olarak kabul edenlerin yanı sıra sağlık ve tedavide, alternatif tıbbın kabulünde artış görülmektedir.

Özellikle son 10 yıl içinde tıp dünyasındaki gelişmeler, yeni tedavi yöntemleri, yeni ilaçlar, alternatif tıp, doktorların yeni başarıları, hastane teknolojilerinde gelişmelerle ilgili yazılar, makaleler büyük bir ilgiyle okunuyor. Sağlık haberleri, çok geniş olmasa da medyada vazgeçilmez bir yere sahiptir. Bir hastalığın nedeninin ve çaresinin bulunduğu dair haberlerin tamamına yakını dış basından derlenmektedir. Bu haberleri gerçekten ciddiye alan okurlar vardır. Bir zaman sonra mucize yöntemin zararlı olduğu haberi yazılabilmektedir. Medya duyarlı olmazsa, bu tür haberleri sağlık editörüne inceletmeden yayınlarsa halk bundan zarar görecektir. Bazı sansasyonel medya kuruluşları / organları olaya magazinzel boyutta yaklaşarak tiraj arttırmak pahasına halk sağlığına zarar vermektedir.

Medya ve internet ortamında belki pek çoğu iyi niyetli alternatif tıp köşeleri bulabiliriz. Bunları incelediğimizde birbirini tutmayan, bilimsel araştırmalara dayanmayan halk hekimliği bilgilerine de rastlamaktayız. Medya doğru kullanıldığında yararlıdır. Sağlık konularında danışman görüşlerine bağlı kalınması bu konuda duyarlı olunması yanlışları en aza indirecektir. İlk çağlardan başlayarak her şeyin insanların gereksinimlerinden doğduğu düşünülecek olursa, halk ilaçlarının da, tarihin çok eski devirlerden beri kullanıldığı fikri yanlış olmaz. Bu ilaçlara duyulan gereksinim günümüze kadar gelmiştir.

Atalarımız birçok acı deneylerden sonra, bitkileri yararlı ve zehirli diye iki bölüme ayırmış, önceleri tuzak veya ok zehiri olarak kullanılan bitkileri, tedavi amacıyla kullanmaya başlamışlardır. Anadolu, on üç bine yakın bitki çeşidiyle dünyanın en zengin bitki florasına sahip yerleşim yerlerinden biridir. Tarih boyunca tüm uygarlıklar bu zenginlikten yararlanmayı bilmişlerdir. Günümüzden uzun yıllar önce yaşamış insanların kullandığı bitkilerle tedavi yöntemi günümüzde de hâlâ dolaylı ya da doğrudan kullanılmaktadır.

Günümüzde bazı gelenek ve göreneklerin hâlâ sürmesi ülkemizde tıbbi folklorun yerleşip yayılmasında etkili olmuştur. Bugün tıbbın geliştiğini, eski halk ilaçlarının kullanılışının azaldığını düşünssek bile gelenek ve göreneklere bağlı kimseler, deneyimli yaşlılardan ve çerçilerden yararlan-

maya devam etmektedirler. Ayrıca bilimsel hekimlik gelişirken tıp folkloru da gelişmiştir. Bu nedenle halk bilgileri her geçen gün unutulmayıp aksine bu bilgilere daha yenileri ilave edilmiştir. Hekimlerle temasa geçme zorluğu ile karşılaşan halk, kendi bilgilerini uygulamaya devam etmektedir. Bugün Anadolu'da birçok hastalığın halk ilaçları ile tedavi edildiği görülmektedir.

Yöredeki insanlar, kendileri için faydalı olduğuna inandıkları bitkileri almak için çerçiye gitmektedirler. Bazı insanların daha hastalığın ilk aşamasında yani doktora başvurmadan çerçiye gittiği görülmektedir. Bazı insanlar ise doktora gidip tedavi gördükten sonra bu tedavinin sonuçsuz kaldığı yani doktorların ve ilaçların dertlerine çare bulamadığı durumlarda, son bir umut olarak çerçiye gitmektedirler. Bunun yanı sıra ekonomik nedenler yani doktor ücretlerinin ve ilaçların pahalı oluşu nedeniyle çaresizlik yüzünden çerçiye başvurulduğu görülmektedir.

Çoğu tıp doktoru olmayan alternatif tıpçılar Amerika ve Avrupa'da rehabilitasyon kliniklerini kurmuş ve yayın organlarını çıkarmaya başlamıştır. Alternatif tıp aslında tedavi ve koruyucu amaçlı birçok yöntemi kapsayan bir kavramdır. Artık bitki özlü karışımlar, akupunktur, telkinin her türlü-sü, masaj, vitaminler, elektrik veya özel aletli uygulamalar, su (hidroterapi) ve benzeri pek çok yöntem alternatif tıbbın bir parçası olmuştur. Özellikle akademik tıbbın çaresini pek bulamadığı hastalıklarda alternatif tıba başvurulmaktadır.

Alternatif tıbbın sosyolojik tarafı bilimsel boyutundan çok ileridedir. Akademisyenler alternatif tıp yöntemlerini tamamen "bilimdışı", sonuçları belirsiz ve kullanılan ilaçları hastalara zarar verebilecek özelliklere sahip buluyorlar. Ayrıca yararlı olabileceği kuşkulu olan bu yaklaşımlar çok pahalıdır. En akla yakın görünen akupunktur bile 30 yıldır bilimsel bir yörüngeye oturtulamadı.

Alternatif tıp yöntemlerini bilimsel normlara uydurarak test etmek imkansızdır. Böyle bir deneysel model yoktur. Alternatif tıbbın standartları yoktur, tekniklerin uygulamaları değişken, tedaviye hastaların verdiği yanıtlar farklıdır. Eldeki yöntemlerle alternatif tıbbın bilimsel temeli kurulamıyor ama kimi olaylarda işe yarıyor. Bu nedenlerle bilim dünyası şimdilerde, alternatif tıpla yapılan tedavileri test edebilecek uygun yöntem arayışlarına girmiştir. Alternatif tıpçıların ameliyat yöntemleri kullanılmaya ve ilaçları tedaviye sokulmaya başlanmıştır. Alternatif yöntemler yaygınlaştıkça en iyiler ön plana çıkacak ve belli bir standardizasyon sağlanacak. Büyük hasta gruplarına hitap eden merkezler de kurulmaya başlandı.

Alternatif tıp istismara son derece uygun bir alandır. Televizyon, gazete reklamlarında etik olarak tıbbın reklamını yapmak yasak olsa da her türlü hastalığa iyi gelen yöntemleri önerenler her geçen gün artmaktadır.

Medyada alternatif tıp sayfalarını dolaştığımızda her çeşit hastalığa çözüm önerenler var. Geleneksel sağaltma yöntemlerinin yanı sıra Uzak Doğu kültürüne özgü yöntemler de öneriliyor. Bilim dünyasının bu konuyla ilgili olduğunu artan yayınlardan öğreniyoruz. Bu yöntemlerden uygun olanlarını modern tıbbı entegre etmek için çalışmalar sürüyor.

Türkiye’de böyle bir umutla ziyaretçi akınına en çok uğrayan yerler, türbe ve yatırlardır. Son yıllarda İstanbul’da kilise ve ayazmalara medyanın sayfa sayfa haber yapmasıyla pek çok Müslüman da gidiyor. Her kilisenin belirli ayın ve ayazma günleri de var. Bu günlerde insanlar şifalı olduğuna inandıkları sulardan içmek, hastalıklarına çare bulmak, dilek tutmak ve dua etmek için kiliseleri dolduruyor. Bazı kiliselerde ise hastalar için özel dualar yapılıyor. İstanbul’da insanların hangi kiliseleri, hangi umutlarla ziyaret ettiğini yine medyadan öğreniyoruz:.

Tıbbî sorunların çözümü de yaygın olarak yatırlarda aranmaktadır. Bunda hastalık teşhis ve tedavi ücretlerinin yükselmesi ve gelir seviyesindeki düşüş de etkili olmaktadır. Özellikle kırsal kesimde yaşayanlar, masraflarının yanı sıra çektikleri sıkıntılar, muayene ve tedavi günlerinin çok ileri tarihlere verilmesi gibi nedenlerle alternatif tıp yanında yatır ziyaretlerine yöneliyorlar. Maddi durumu ve kültür düzeyi yüksek kişilerde de bu farklı gerekçelerle benzer yönelişler gözlenmektedir.

1990’lı yıllarda kurumsallaşmış alternatif tıp tedavi metotları da gelişmeye başladı. Birtakım otlar, bu otlarla yapılan haplar, vitaminler, egzotik yapraklar ortaya çıktı. Alternatif tıpçıların iddiaları öylesine müthiş ki insanlar etkileniyorlar. Tabi doktorların büyük bölümü bu konuda tavrını sert koyuyor ve alternatif tıbbın insanların korkuları üzerine inşa edilen bir hayal olduğunu da söylüyor. Ama insanlar yine de bir umuttur diyerek bu sektörde de büyük paralar harcıyorlar. Artık deneyimli doktorlar gazetelerde sağlık köşelerini yönetmelidir.

Yatır ziyaretlerindeki artışta medyadaki özendirici yayınlar da çok etkili olmaktadır. Yatırlar, dinsel inanç merkezleriyle ilgili özendirici yayınlar ve buraların dertlere çare bulunan mekanlar olarak yansıtılması son derece sakıncalıdır. Bu konuda özellikle medyanın daha sorumlu davranması ve çağdaş tıptan yana tavır sergilemesi gereklidir.

Sağlık konusunda haber verirken son derece dikkatli olmak gerekiyor. Çünkü bu konu kadar insanları bire bir, doğrudan ilgilendiren başka haber türü yoktur. Şifa bulamayan hasta hastalığıyla ilgili gazetede mucize tedavi diye bir haber okursa dünyası değişir. Ancak bir süre sonra bu mucize tedavinin denenmekte olduğu anlaşıldığında hastanın dünyası yıkılır. Satış izni olmayan mucizevi ilaç olarak tanıtılan bitkilerle ilgili haberler genellikle bunları pazarlayan şirketlerin dünya çapında kurdukları halkla ilişkiler ağı tarafından yayılır. Çıkara dayalı kurulan yanlış bilgilendirme ağı içinde neyin doğru neyin yanlış olduğunu bilmek de hemen hemen olanaksızdır.

Medya konuya umutla yaklaşmakta, duyduğu şeylerin doğru olmasını umut etmekte ve bu yüzden de bilimsel nüansları yakalayamadığı bir konuda manipülasyona daha da yatkın hale gelmektedir.

Medya, insanların çaresizlik duygusundan yararlanmaya çalışanların ekmeğine yağ sürerek, ilginç haber yayınlama kaygısıyla insanların umutsuzluklarından medet umar duruma düşmektedir. Alternatif tıp yöntemleri halka zarar verebilir. Medya sağlığın ancak sağlık uzmanlarınca yönlendirilebileceği düşüncesini taşımadan sansasyon nitelikli haberlerle gündem oluşturmaya çalışıyor. Tıbbın şifa bulamadığı hastalıklarda alternatif tıp yöntemleri medya tarafından bilinçsizce yayınlanmaktadır. Bu durum hastaları ve yakınlarını çaresizlik duygusuna sokmaktadır. Günümüzde alternatif tıp konusunda yazılar yazmak moda ama medyadaki bu türden yayınlar insanlara boş yere umut dağıtıp, onların duygularını sömürüyor. Umutsuz insanlara deneylerden, testlerden geçmemiş maddeyi ilaçmış gibi sunmak sorumsuzluktur. Bilindiği gibi üzerinde araştırmalar süren maddeye ilaç denilmez, denebilmesi için tam dört fazlı bir araştırmadan geçmesi gerekiyor

Ulusal sağlığın korunmasında, önemli roller üstlenebilecek medyanın, devletin sağlık politikaları doğrultusunda yayın yapması sağlanmalıdır. Medyadaki kültür programlarında konunun uzmanlarının oluru alınmalıdır. Çeşitli konulardaki paket programlarla, yazılı kaynaklarla medya desteklenmelidir.

Temel tıp etiğine ait bağlayıcı bir düzenlemeye gereksinim vardır. Bütün bu sorunları ülke düzeyinde çözümlemek üzere, kural koyucu ve denetleyici bir kurulun oluşturulmasına büyük bir gereksinim vardır. Alternatif tıp uygulayan hekimlere yasal yaptırımların uygulanması, ticari amaçlarla bilinen ya da gerçek dışı sansasyonel tedavi haberlerinin medyada yer alması, tıbbi değeri olmayan tedavilerin bir umut olarak sunulması, ilaç sanayi kuruluşlarının etkisi ile bazı tedavi sonuçlarının abartılı şekilde medyada verilmesi engellenmelidir.

Alternatif tıbbi savunan bir kısım insanlar, bu objektif deliller ve sorgulama metotları yerine, sadece hastaya olan faydayı ve onun düşüncelerini ölçü kabul ederler. Fakat bu yaklaşım suiistimale açıktır. Geçmişte kalan, tamamen deneme-yanılma usulüyle gelişmiş, fakat kullanıla kullanıla artık herkesin bildiği faydalı halk ilaçları ve değişik tedavi yöntemleri modern tıbbın ışığında yeniden incelenmelidir.

Hangi yayın türü aracılığıyla yapılırsa yapılsın sonuçta bu iş “haber-cilik”tir. Amaç haber vermek olunca da, ister hekim ya da sağlık alanından gelen birisi olalım, istersek yayın ve iletişim alanından olalım öncelikle “haber”in ve “haberciliğin” kural ve ilkelerine uyma zorunluluğu vardır. Çünkü eksik, yanlış ve doğru sunulmamış haberlerin yaşam, can ve sağlık derdinde olan insanlar açısından bir tür “umut tacirliğine” dönüşeceği gözden uzak tutulmamalıdır.

16. SÖZLÜ YAZILI ELEKTRONİK KÜLTÜR ORTAMLARI

İnsanlık tarihinin yaşadığı üç kültürel süreç olan "sözlü, yazılı ve elektronik kültür ortamı", milletlerin ihtiyaçlarına göre gelişen, değişen dinamik yapının göstergeleridir. Yazılı ve elektronik kültür ortamını analiz etmede, sözlü kültür ortamı ve ürünleri önemli görevler üstlenmektedir. Sözel kültür döneminde temeli atılan o dönem teknolojisi, kültürel ve teknik ilerlemelere paralel olarak gelişim göstermiş ve "ikinci sözlü kültür" çağı olan elektronik kültür ortamının zeminini hazırlamıştır. Sözlü kültürde kalıplarla oluşturulan anlatım biçimleri, yazılı ve elektronik kültür ortamında benzer amaçla, farklı formatlarda ele alınmışlardır. "Modern insanın zihinsel etkinliğini biçimlendiren ve güçlendiren teknoloji olan yazı", aslında, matbaa ve bilgisayarla beraber, sözün teknolojik görünümüdür. Reklam metinlerinde, şarkı sözlerinde, dizi ve filmlerde yer alan atasözü, deyiş, mani, bilmece vb. halk anlatımına ait unsurların 31. yüzyıl teknolojisinin donanımıyla farklı renk ve görüntüler hâlinde sunumu, sözelliğin teknolojiyle, paradoks gibi görünen uyumunun elektronik ortamdaki kullanımıdır (Eker, 2006: 615-624).

Kendi kurduğu sınırsız teknolojik uygarlığın içinde, barınma, beslenme gibi temel ihtiyaçlardan edebî ve estetik zevklere kadar hayatın her safhasında teknolojiden faydalanan insan, her şeye rağmen ruhsal ve tinsel eksikliklerini giderme kaygısı taşımaktadır. Teknolojik gelişmelerin kalabalığında "yalnız" yaşayan bireylerin mutsuzluğu ve huzursuzluğu, sağlıksız kuşakların habercisidir. Hızına ayak uydurulamayacak gelişme ve değişmelerin yaşandığı yüzyılımızda, toplumdaki kimi kişi ve grupların çağdaşlaşmayı yanlış algılamaları ve yaşamaları, kültürel parçalanmayı beraberinde getirmektedir. En üst düzey teknik donanımın mutlu edemediği sosyal bir varlık olan insan, ait olduğu kültürün "bize biz olduğumuzu" hatırlatan geleneksel unsurlarını kullanarak "aitlik" duygusunu yaşar. Aidiyet, ortak kültürel değerleri kullanma yönüyle bireyi, aynı toplumun üyesi olma hazzına ulaştırır. Üyesi bulunduğu kültürü paylaşmanın, aynı değerleri yaşama ve yaşatmanın verdiği bilinçaltı sorumluluk ve mutluluk, sosyal varlık olan insanı manevi haz duymaya yönlendirir. Mutluluğun beraberinde getirdiği aile ve iş hayatındaki başarılar, günümüz Batı toplumlarını, kaybolan manevi değerlerin eksikliğiyle yaşanan kimlik ve kişilik problemini gidermek için, yeni değerler arama zorunluluğuna yöneltmiştir (Eker, 2006: 615-624)

Kitle iletişim araçları tarafından, hedef kitleye verilmek istenen mesajın ulaştırılmasında, "gelenekselin pazarlandığı" bir platformda, "gelenegin aktarıldığı" halkbiliminin dallarından olan halk edebiyatıyla, "gelenegi oluşturan" bireyleri kültürel doku analizine tabi tutarak sosyal değişme ve gelişmelerin sentezi gözler önüne serilmektedir. Türk insanının

edebî ve estetik zevkinin, algılama ve tasarım gücünün göstergesi olan halk edebiyatı ürünleri, geleneği geleceğe aktaran en etkili kültürel yapı taşlarıdır (Eker, 2006: 615-624).

ON ALTINCI BÖLÜM

HALK KÜLTÜRÜNÜ KÜMELEME KILAVUZU VE ALAN ARAŞTIRMASI DERLEME SORU ÖRNEKLERİ

A. HAGEM HALK KÜLTÜRÜNÜ KÜMELEME KILAVUZU

A. Genel konular:

- A 100 Millî Folklor Araştırma Dairesi (MİFAD)(HAGEM) yazışmaları
- A 200 Türkiye'deki folklor kuruluşları
- A 300 Yurt dışındaki folklor kuruluşları
- A 400 Folklorcuların biyografileri (hayat hikâyeleri, özgeçmişleri)
- A 500 Yerleşme yerleri ile ilgili bilgiler
- A 600 Kaynak kişilerle ilgili bilgiler
- A 700 Folklor atlasları

B. Dil - Anlatım:

- B 100 Halk etimolojisi
- B 200 Ad verme (onomastik)
- B 300 Ağızlar
- B 400 Kelime hazinesi (vocabulary)
- B 500 Bedenî hareketler dışında anlatım, haberleşme
- B 700 Değişik konuşmalar, çağırımlar

C. Âşık - Tekke Edebiyatı:

- C 100 Âşık - Tekke Edebiyatı'nın özellikleri
- C 200 Türler
- C 300 Âşık - Tekke Edebiyatı şairleri ve eserleri

D. Anlatmalar:

- D 100 Destanlar
- D 200 Efsaneler
- D 300 Evliya menkabeleri
- D 400 Halk hikâyeleri
- D 500 Masallar
- D 600 Fıkralar

E. Anonim Şiirler:

- E 100 Destanlar
- E 200 Türküler
- E 300 Mâniler
- E 400 Tekerlemeler

G Kalıplaşmış Sözler:

- G 100 Atasözleri
- G 200 Deyimler
- G 300 Ölçülü sözler
- G 400 Bilmeceler
- G 500 Dualar (dilekler)
- G 600 Beddualar (ilenmeler, ilençler)
- G 700 Yeminler
- G 800 Selâmlar
- G 900 Küfürler, argo sözler
- G 1000 Tekerlemeler
- G 1100 Okşamalıklar
- G 1200 Nasihatlar
- G 1300 Satıcı sözleri
- G 1400 Hitaplar, çağrılar

H Dayanışma, Yardımlaşma ve Eğitim Kurumları:

- H 100 Ahilik
- H 200 Efe, Seymen kuruluşları
- H 300 Dinî kuruluşlar (tarikatlere)
- H 400 İmece
- H 500 Komşuluk, misafırperverlik
- H 600 Zekât, hayır işleri
- H 700 Vakıflar

I. Hayatın Dönüm Noktalarıyla İlgili Gelenek ve Görenekler:

- I 100 Doğum
- I 200 Çocukluk çağı
- I 300 Sünnet
- I 400 Evlenme
- I 500 Askere, gurbete uğurlama ve karşılama
- I 600 Hacı uğurlama ve karşılama
- I 700 Ölüm
- I 800 Günlük hayatla ilgili gelenek ve görenekler

İ. Halk Bilgisi:

- İ 100 Halk hekimliği (tıbbı)

- İ 200 Halk veterinerliği (baytarlığı)
- İ 300 Halk meteorolojisi
- İ 400 Halk takvimi
- İ 500 Halk hukuku
- İ 600 Halk matematiği
- İ 700 Halk botanigi (bitki bilimi)
- İ 800 Halk zoolojisi (hayvan bilimi)
- İ 900 Halk ekonomisi
- İ 1000 Halk taşıtları, taşıma teknikleri

J. Bayramlar, Törenler, Kutlamalar:

- J 100 Dinî bayramlar
- J 200 Millî bayramlar
- J 300 Kandiller
- J 400 Kutsal aylar, günler
- J 500 Hidrellez
- J 600 Nevruz

K. İnanışlar:

- K 100 Tabiat olaylarıyla ilgili inanışlar
- K 200 Canlı varlıklarla ilgili inanışlar
- K 300 Cansız varlıklarla ilgili inanışlar
- K 400 Dinî inanışlar
- K 500 Nazar - nazarlık
- K 600 Yaturlarla, ziyaret yerleriyle ilgili inanışlar
- K 700 Rüya. fal
- K 800 Büyü
- K 900 Yağmur duası
- K 1000 Kurban, adak
- K 1100 Uğur, bereket

L. Halk Tiyatrosu:

- L 100 Gölge oyunu
- L 200 Orta oyunu
- L 300 Meddahlık
- L 400 Kukla
- L 500 Köy seyirlik oyunları

O. Oyun - Eğlence - Spor:

- O 100 Çocuk oyunları
- O 200 Büyüklerin oyunları, eğlenceleri
- O 300 Geleneksel sporlar
- O 400 Oyuncaklar, eğlence ve spor araç ve gereçleri

P. Halk Oyunları (Dansları):

- P 100 Oyunların doğuş hikâyeleri
- P 200 Oyunların çeşitleri
- P 300 Oyunlarda giyim - kuşam, süslenme
- P 400 Oyunlarda çalgılar, müzik
- P 500 Oyunların figürlerle anlatımı

R. Halk Müziği:

- R 100 Halk müziğinin özellikleri
- R 200 Türler
- R 300 Halk çalgıları

S. Giyim - Kuşam, Süslenme:

- S 100 Çocuk giyimi
- S 200 Erkek giyimi
- S 300 Kadın giyimi
- S 400 Günlük giyim
- S 500 Törenlerle ilgili giyim
- S 600 Mesleklerle ve yaş gruplarına göre giyim
- S 700 Süslenme

T. Halk Sanatları ve Zanaatları:

- T 100 Yapım tekniklerine göre el sanatları
- T 200 Hammaddelerine göre el sanatları
- T 300 Meslekler
- T 400 Halk resmi

U. Halk Mimarîsi:

- U 100 Konut çeşitleri
- U 200 Hayata yardımcı yapılar
- U 300 Yapı teknikleri
- U 400 Halk mimarları, yapı ustaları
- U 500 Konutlarda ve yardımcı yapılarda bölümler, süsleme
- U 600 Konutlarda ve yardımcı yapılarda aydınlanma, ısınma
- U 700 Konutların döşenmesi, kullanımı ve ev eşyaları

V. Halk Mutfağı:

- V 100 Yiyecek türleri ve yapıları
- V 200 İçecek türleri ve yapıları
- V 300 Belirli gün ve törenlerde yenilip içilenler ve yapıları
- V 400 Yiyecek ve içeceklerin korunması
- V 500 Mutfak araç ve gereçleri, kullanılışları

V

V 600 Sofra gelenek ve görenekleri

Bu tasnif sisteminde, yeni konular aradaki harflere veya bölümlerin sonlarına yerleştirilebilmektedir. Kılavuzun motiflere, ayrıntılara kadar inen şekli HAGEM tarafından "*Halk Kültürü Belgeliği Kümeleme Kılavuzu*" adıyla (Ank., 2001, 174 s. HAGEM Yayınları: 319) yayımlanmıştır.

B. ARAŞTIRMA YAPILAN YER İLE İLGİLİ SORU ÖRNEKLERİ

Halkbilimi araştırmaları soruları hazırlanırken yıllardır yönettiğimiz tezler, Türkiye’de Üniversitelerde yapılan tezler, çeşitli kişi, kurum ve kuruluşların yaptığı çalışmalar taranmıştır. Ayrıca Kültür bakanlığı MİFAD ve HAGEM araştırmalarından, Pertev Naili Boratav’ın, Sedat Veyis Örnek’in, Nail Tan’ın, Metin Ekici’nin çalışmalarından yararlanılmıştır. Araştırma soruları daha da detaylandırılabilir. Ancak genel çizgileri belirleyecek sorularla yetinildi.

ARAŞTIRMA ALANI

- Araştırma yerine bu adın verililiş nedeni?
- Coğrafi özellikleri nelerdir?
- Tarihî özellikleri nelerdir?

DİL-ANLATIM

Lakaplar, Adlar (Ad Verme):

- Lakaplar ne gibi olaylara ve özelliklere göre verilmektedir?
- Günlerin, ayların, haftaların vb. adları nelerdir?
- Hayvanlara ne gibi adlar veriliyor?
- Bitkilere ne gibi adlar veriliyor?
- Köy, ilçe, şehir, dağ, ova, ırmak, göl vb. yerlere verilen adlar nelerdir?

Dua (Alkış), Beddua (Kargış), Yemin-Okşamalık:

- Hangi hallerde hangi dua, beddua, yemin ve okşamalıklar söylenir?
- İnsanlar, çocukları, hayvanları severken hangi sözleri kullanırlar?

Selâmlar:

- Bu sözler ne zaman ve kimlere söylenir? Selâmın çeşitleri nelerdir?

Çağrılar, hitaplar:

- İnsanlara yaşlarına, cinsiyetlerine, medenî durumlarına ve mesleklerine göre hangi sözlerle hitap ediliyor?

Satıcı sözleri:

- Seyyar satıcılar, Pazar yeri satıcıları ve dükkanlarda satıcılar mallarını satabilmek için hangi sözleri söylerler?

Övme ve yermeler:

- İnsanlar, birbirlerini, hayvanları, bitkileri ve diğer varlıkları hangi sözlerle övmekte veya yermektedir?

Nasihatler:

- Nasihat amacıyla kimler kimlere hangi sözleri söylenmektedir?

Argo Sözler, Satıcı Sözleri, Meslekî Sözler:

- Bu sözler genellikle kimler arasında kullanılmaktadır? Nelerdir?
- İnsanlar; insanlar, hayvanlar, bitkiler için hangi argo sözleri söylemektedir?

Atasözleri ve deyimler:

- Yöredeki olaylardan kaynaklanan atasözü ve deyimler var mıdır? Anlamları nelerdir? Hikâyeleri nasıldır?

Öçülü sözler:

- Atasözü ve deyim kabul edilmediği hâlde, beyit ve dörtlüklerle, üçlüklerle düşünceleri anlatan sözler nelerdir?

Yeminler:

- Hangi olaylardan sonra ne gibi yeminler edilmektedir? Yemin edilen söz tutulmazsa ne yapılır?

ANLATMALAR

Destanlar:

- Yörede bir destan anlatma veya söyleme geleneği var mıdır? Yörede anlatılan destanlar nelerdir?
- Destanlar çok eskiden beri mi anlatılır yoksa yeni olmuş bir olay üzerine mi anlatılmaktadır?

Halk Hikâyeleri:

- Kimler halk hikâyesi anlatmaktadır? Hikâyeciliği meslek edinenler kimlerdir? Bunlara ne adı veriliyor? Kazançları nasıldır?
- Hikayeciler, hikâyeleri kimlerden, nerede, nasıl öğrenmişlerdir?
- Hikayeci taklit yapıyor mu? Sopa, mendil vb. kullanıyor mu?
- Hikâyede çalgı eşliğinde söylenen manzum bölümler olduğu takdirde hikayeci mi söylüyor, yardımcısı mı var?
- Yörede konusu sevgi, aşk, kahramanlık olan hangi halk hikâyeleri anlatılmaktadır?
- Hikâyeler; nerede, ne zaman ve kimlere anlatılmaktadır?
- Hikâye anlatılırken bir müzik aleti kullanır mı?
- Bu anlatmalarda yarıda kesme ve yeniden anlatmaya başlama nasıl olur?
- Anlatılan hikâyenin içinde türkölü kısımlar var mıdır? Varsa bu türküler nasıl söylenir?

Masallar:

- Masallar nerelerde, ne zaman, kimler tarafından anlatılır?
- Masal anlatıcısı masalı nerede, ne zaman ve kimden öğrenmiştir?
- Yörede anlatılan masallar hangileridir?
- Çevrede daha çok hangi masallar anlatılmaktadır?
- Çocuklar için anlatılan ayrı masallar var mıdır?
- Erkek veya kadın toplantılarında hem birlikte hem de ayrı ayrı bulunduğu zamanlarda anlatılan masallar var mıdır? Bu masalların ayrı bir özelliği bulunmakta mıdır? Nelerdir?
- Devamı sonraki günlerde anlatılan uzun masallar var mı? Bunlara ne ad veriliyor?

Fıkralar:

- Yörede Nasreddin Hoca, Bektaşî, Bekri Mustafa, İncili Çavuş, Behlül Dâna gibi tiplerle ilgili hangi fıkralar anlatılmaktadır?
- Şairler, yazarlar, devlet adamları, meslekler, okul, asker hayatıyla ilgili hangi fıkralar anlatılmaktadır?
- Yöreden kaynaklanan fıkralar var mı?
- Fıkraların belli yaş gruplarına göre bir dağılım yapılabilir mi?

Halk mektupları:

- Yörede mektuplara nasıl başlanıp, nasıl bitiriliyor?
- Mektuplara ne tür haberler yazılıyor? Mektuplarda mani yazılır, resim yapılır mı?
- Zarfın içine mektuptan başka neler konulur?
- Asker, mahkûm mektuplarında nelere dikkat edilir?
- Mektuplar genellikle kimlere yazdırılmaktadır? Mektubu yazana ve okuyana ne gibi sözler söylenmektedir?

Bilmeceler:

- Hangi bilmeceler sorulmaktadır?
- Ne zaman, nerelerde, kimler tarafından sorulup cevaplandırılmaktadır?
- Bilmeceler nasıl öğrenilmektedir? Bilmeceler yaratanlar var mı?
- Bilmeceleri doğru cevaplandıranlara mükâfat, yanlış cevaplandıranlara ceza veriliyor mu? Veriliyorsa, hangi mükâfat ve cezalar verilmektedir?
- Bilmeceler sorma, eğlence olarak mı kabul edilmektedir?

Efsaneler:

- Efsaneler nerede, ne zaman, kimler tarafından, nasıl anlatılmaktadır?
- Yörede dünyanın yaratılışı; insanların, hayvanların, bitkilerin var oluşlarıyla ilgili hangi efsaneler anlatılmaktadır?
- Tarihi olay ve kişilerle ilgili hangi destan ve efsaneler anlatılmaktadır?
- Peygamberler, din büyükleri, veliler ve yatırırlarla ilgili hangi menkıbeler, efsaneler anlatılmaktadır?
- Olağanüstü kişiler, varlıklar ve güçlerle ilgili hangi efsaneler anlatılmaktadır?

- Yer adlarıyla ilgili hangi efsaneler anlatılmaktadır?
- Çevrede bulunan dağların ve kayaların akarsuların, pınarların, göllerin, tarla, yol, çayırılık, otlak vb efsaneleri var mıdır? Nelerdir?
- Bulutların ve diğer meteorolojik olayların nasıl meydana geldiğini anlatan efsaneler var mıdır? Nelerdir?

ANONİM HALK EDEBİYATI NAZMI

Türküler:

- Çevrede türkü yakma ve söyleme geleneği var mıdır?
- Türkülere verilen başka adlar var mıdır?
- Türkü bir olay üzerine yakılmışsa olayın hikâyesi nasıldır?
- Türkü belli eğlence ve kutlama zamanlarında ve hangi işler yapılırken söyleniyor?
- Türkü adıyla halk arasında ezgiyle söylenen şiirlerin hangilerinin söyleneni belli, hangileri anonimdir?
- Yörede ağıt olarak hangi türküler söylenmektedir?
- Ağıt yakan var mı? Düğün türkülleri hangileridir? Düğünün hangi anında, kimler tarafından söyleniyor?

Ninniler:

- Ninniler ne zaman, kimler tarafından, kimlere söylenmektedir?
- Ninniler kimlerden, nasıl öğrenilmektedir?
- Yörede hangi ninniler söylenmektedir?
- Eğlence toplantılarında, kına gecelerinde, ninni söylenir mi?
- Dinî, kutsal olan ninniler söylenir mi? Söylenirse nelerdir?
- Bir hikâye içeren, ağıt türünden ninniler var mıdır? Nelerdir?

Maniler:

- Hangi tür maniler nerede, ne zaman, kimler tarafından, kimlere söylenmektedir?
- Söylenen maninin bir ezgisi var mıdır? Söyleniş yerleri değişik olursa başka bir makam veya ezgiyle söylendiği olur mu?
- Hidrellez ve kızların toplandığı geceler ve benzeri eğlencelerde hangi maniler söylenir? (Niyet, fal, yorum, sevgi, hasretlik, öğüt verici, yakıştırma manileri).
- Bekçilerin, davulcuların sokak satıcılarının, işçilerin söylediği maniler var mıdır?
- Çeşitli toplantılarda mani yarışmaları olur mu? Olursa sonuçta ödül veya ceza var mıdır?
- Düğün ve toplantılarda karşılıklı mani söyleyerek oyunlar sergilenir mi?
- Söylenen mânilere cevap olarak mâni söyleniyor mu?
- Mektuplarda hangi maniler kullanılıyor?

Manzum destanlar:

- Yörede hangi destanlar söylenmektedir?
- Destancılar, âşık mıdır? Yoksa yalnızca bu türde şiir yazmakla mı tanınmışlardır?
- Destanlar satılırken türkü biçiminde söylenerek mi satılmaktadır?
- Destanlara karşı halkın ilgisi nasıl olmaktadır? Destan satarak hayatını kazanan destancı var mıdır?
- Yangın, trafik kazası, cinayet, deprem gibi felâketler karşısında destan söyleyenler var mı?

Tekerlemeler:

- Tekerlemeler genelde nerelerde, ne zaman, kimler tarafından, söylenir?
- Masal anlatılırken hangi tekerlemeler söylenir?
- Bir masal kadar uzun tekerleme var mıdır?
- Yağmur yağdırmak için söylenen tekerlemeler var mıdır?
- Mevsimsel törenlerde söylenen tekerlemeler var mıdır?
- Oyuncu seçimi sırasında hangi tür tekerleme veya sayışmacalar söylenir?

ÂŞIK-TEKKE EDEBİYATI

Âşık-Tekke Edebiyatının Âşıkları ve Eserleri:

- Yörede geçmişte yaşamış veya hâlen yaşayan âşıkların adları, mahlasları, hayat hikâyeleri nelerdir?
- Bu şairlerin şiir söylemelerine, dillerinin çözülmesine hangi olaylar sebep olmuştur? Mahlaslara nasıl sahip olmuşlardır?
- Âşık, bir ustanın yanında yetişmişse, ustaları onları nasıl yetiştirmiştir?
- Âşıklar şiirlerini çalgı eşliğinde mi söylüyorlar, çalgısız mı?
- Âşık badeli âşık mıdır yoksa âşık oluşunda başka bir etken var mı? (Gurbet, hasretlik, ölüm, afet, vb.)
- Âşık badeli bir âşıksa; bade içme olayı nasıl gerçekleşmiştir? (pîr elinden bade içme, rüyasında üstat görme, güzele sevdalanma, er badesi, pîr dolusu vd.)
- Âşık deyişlerini sazla mı çalıp söylüyor yoksa saz çalmadan yazan veya söyleyen âşıklardan mı?
- Âşık irticalen (doğaçlama) çalıp söyleyebilmekte midir? Âşık kendi eserlerini herhangi bir deftere yazmış veya bantlara seslendirmiş midir?
- Âşık makamları hakkında neler bilmektedir?
- Âşıklık geleneğinde bazı olaylar ve terimler hakkında neler bilmektedir? (Ayak, saz asma, saz üstünde uyanma, meydan okuma, tapşırma, usta malı, âşık faslı, meydan şairi, meydan etmek, mat etmek vb.) Bu terimler ve olayların başka isimlerle anıldığı olur mu? Varsa nelerdir?

- Âşık; şenliklere, toplantılara, festivallere, yarışmalara ve buna benzer toplantılara katılmış mıdır? Katılmış olduğu bu tür toplantı veya yarışmalarda ödül almış mıdır? Almış ise hangi dalda, ne zaman ve nerede almıştır?
- Muamma ve karşılaşmalar hakkındaki bilgisi nedir? Karşılaşma ile ilgili yaygın olan terimler (bağlamak, ayak açmak, yol göstermek, ayak uydurmak, tekellüm, deyişme, leb değmez, saç, askı indirme, satranç, mat etme vb.) nelerdir?
- Halk şiiri türleri hakkında neler bilmektedir? Bu türlerin başka isimlerle anıldığı olur mu? Âşık çalıp söylediklerini nasıl isimlendirir?
- Halk hikâyesi ve hikâyeciliği konusunda bilgisi var mıdır?
- Şiirlerinin, deyişlerinin hikâyeleri var mı?
- Âşıklar dinî şiir söylüyorlarsa mezhep, tarikat inancıyla mı söylüyorlar? Dinî şiirlerin söylendiği törenler var mı? Varsa bu törenlerde âşıkların görevleri nelerdir?
- Âşıklar hangi olaylarda daha çok şiir söylüyorlar?
- Âşıklara halkın ilgisi nasıldır?

HAYATIN DÖNÜM NOKTALARIYLA İLGİLİ GELENEK-GÖRENEKLER

Doğumla İlgili Gelenek, Görenek, İnançlar:

Doğum Öncesi:

- Çocuğu olmayan kadına, erkeğe ne isim verilir?
- Hamile kalmak isteyen kadına uygulanan pratikler, inanışlar nelerdir?
- Çocuk sahibi olmak istemeyenler ne gibi uygulamalara başvurmaktadır?
- Kamında çocuk durmayan kadına yapılan uygulama ve inanışlar nelerdir?
- Doğacak çocuğun güzel olması için yapılan uygulama ve inanışlar nelerdir?
- Çocuğun fizik yapısını, huyunu olumlu ya da olumsuz yönde etkileyecek uygulamalar, kaçınmalar ve inanışlar nelerdir?
- Doğacak çocuğun cinsiyetini anlamak için yapılan uygulama ve inanışlar nelerdir?
- Doğacak çocuğun kız veya erkek olması isteniyorsa ne tür uygulamalar yapılır? İlgili inanışlar nelerdir?
- Aşırma nedir? Bu dönemle ilgili inanışlar, uygulama ve kaçınmalar nelerdir?
- Çocuğun ve annesinin yatağı nasıldır? (Beşik, höllük toprağı)
- Doğacak çocuğun erkek olması niçin istenir?

Doğum Sırası:

- Doğumu yaptıranlara (ön ebesi, art ebesi gibi) ne ad verilir?
- Doğum odası neresidir? Bu odada doğum için neler bulundurulur?
- Kimler doğum odasına alınır, kimler alınmaz?
- Çocuktan sonra gelen son'a ne ad verilir? Son'un gelmesi güçleşirse ne yapılır?
- Göbek kordonu nasıl kesilir? Göbeği kesildikten sonra çocuğa ne gibi geleneksel işlemler yapılır?
 - Yıkama
 - Tuzlama
 - Giydirme
- Doğum bitince anneye neler yapılır?
 - Temizleme
 - Giydirme
 - Höllük topraklı yatağa yatırma vb.

Doğum Sonrası:

- Yeni doğum yapmış kadına ne isim verilir?
- Doğum sonrası ağrısı olan kadına neler uygulanır? Niçin?
- Çocuğun doğumu babaya ve aileye kim tarafından müjdelenir?
- Çocuğu ilk defa kucağına alan kişi ne tür uygulamalar yapar? İlgili inanışlar nelerdir?
- Yeni doğan çocuğa ilk defa ne zaman süt verilir?
- Çocuğun adını kim seçer? Genellikle hangi adlar verilir? Niçin? Ad verme işleminde ne tür uygulamalar yerine getirilir? (Kulağına üç kez ezan okunması vb. gibi.)
- Çocuğu yaşamayanlar, bu doğan çocuklarının yaşaması için ne gibi adlar verirler?
- Bir daha çocuk istemeyenler son doğan çocuklarına ne gibi isimler verirler?
- Erkek çocuğu olmayanlar son doğan kızlarına, bundan sonra doğacak çocuğun erkek olması için ne gibi isimler koyarlar?
- Kız çocuğu olmayanlar son doğan erkek çocuklarına, bundan sonra doğacak çocuğun kız olması için ne gibi isimler koyarlar?
- Beşik töreni yapılır mı? Niçin, nasıl? Kimler davet edilir?
- Kırklama nasıl yapılır? Kırklamayı kimler yapar? Nerede yapılır?
- Kırklamada kullanılan su, eşya, ne gibi işlemlere tabi tutulur?
- Loğusa ve bebeği yalnız bırakmak zorunda kalınırsa ne gibi önlemler alınır?
- Loğusa ve bebek ilk defa ne zaman sokağa çıkarlar? Bu sokağa çıkışa bir ad verilir mi? (Kırk uçurma vb.) Gidilen yerlerde yapılan uygulama ve inanışlar nelerdir?
- Kırk basması inancı var mıdır? Kırk basmaması için ne gibi önlemler alınır? Kırk basması nasıl sağaltılır? Kimler sağaltmayı yapar? Kullanılan araç-gereç ve malzemeler nelerdir? Anlamları ve özellikleri?

- Al basmasına karşı ne gibi önlemler alınır? Al basması (al karısı) nasıl sağaltılır? Kimler sağaltır?
- Loğusanın sütü olmazsa çocuğa kimler süt verebilir? Loğusanın sütünün kesilmesine veya azalmasına neler sebep olmuştur?
- Gece çocuğun bezleri dışarıda bırakılır mı? Bırakılmazsa niçin?
- Doğduktan çok kısa zaman sonra ölen çocukla ilgili uygulamalar nelerdir?
- Doğum yaparken ölen kadınla ilgili uygulamalar nelerdir?
- Doğumdan sonra çocuğun yıkanmasıyla ilgili gelenekler nelerdir?
- Doğum yapan kadınla ilgili gelenekler nelerdir?
- İkiz çocuklar için ne gibi uygulamalar yapılır?
- Doğan çocuklar için kurban kesilir mi? Mevrit okutulur mu?
- Çocuk görmeyle ilgili gelenekler nelerdir?
- Kırk günden önce sokağa çıkmak mecburiyetinde kalan anne ve çocuk için ne gibi tedbirler alınır? İlk sokağa çıkışta kimin evine gidilir?
- Bir yıla kadar çocuğun beslenmesi nasıl yapılır?

Çocukluk Çağı:

- Beşik ya da salıncakla ilgili inanmalar ya da kaçınmalar nelerdir?
- Çocuğa takılan takılar nelerdir? Muska ve nazarlık takılır mı?
- 0-1 yaş arası çocukların davranışlarıyla ilgili inanışlar nelerdir? (Uykusunda gülmesi, ağlaması, bacağıının arasından bakması vb.)
- Tırmak kesilirken her hangi bir uygulama yapılır mı? Kız ve erkek çocuğunun saçı ilk defa ne zaman kesilir? Bu kesilen saçlar ne yapılır?
- Çocuğun ilk dişi çıktığında ne tür uygulamalar yapılır? İlgili inanışlar nelerdir? Diş çıkarması geciken çocuklara diş çıkarması için ne gibi işlemler yapılır? Çocuğun ilk dişi düştüğünde ne gibi işlemler yapılır?
- Çocuğun yürümesi gecikince ne gibi işlemler yapılır? (Ayak kösteğini kesme, duşak kesme vb.)
- Konuşması geciken (konuşamayan) çocuk konuşsun diye ne gibi işlemler yapılır? (Kuşun su içtiği kaptan su içirilmesi, dilin altındaki bağın kesilmesi vb.)
- Kız ve erkek çocuklar en çok hangi yaşa kadar birlikte oynarlar?

Sünnet:

- Sünnet hangi yaşlar arasında yapılır?
- Çocuğun yaşının tek veya çift sayılı olması gibi tercihler yapılır mı? Zorunlu değişiklikler olduğunda ne gibi değişiklikler yapılır? (Horoz kesilmesi ya da bir başka çocuğun birlikte sünnet ettirilmesi gibi)
- Sünnet en çok hangi mevsimde (ve aylarda) yapılır? Nedenleri nelerdir?
- Fakir ve öksüz çocukların sünneti nasıl yapılır?

- Çocuğun kirvesi nasıl seçilir? Kirve olarak kimler tercih edilir? Kirvenin sünnet öncesi, sırası ve sonrasındaki görevleri nelerdir? Sünnet sonrasında kirvenin çocuğun ailesindeki yeri nedir?
- Sünneti kim yapar? (Berber, fennî sünnetçi, sağlık memuru vb.)
- Sünnet töreni nasıl yapılır?
- Sünnet işleminin bitiminden sonra kesilen parça nereye bırakılır?
- Hediye ne şekilde ve ne zaman verilir?
- Kimlerden, hangi hediyelerin geldiğine dair bir liste tutulur mu?
- Çocuğun ilk ve sonraki günlerde bakımı nasıl yapılır?
- Sünnet sonrası gelenekleri nelerdir?
- Sünnette mevlit okutulur mu? Okutulursa gelenekleri nelerdir?
- Sünnetli çocukla ilgili inanışlar nelerdir?

Evlenme:

- Denişik (Değişik, berde; kızı ve oğlu bulunan bir ailenin kızı ve oğlu bulunan bir aileye kız alıp vermesi.) şeklinde evlenme var mıdır? Varsa neden?
- Kız kaçırma şeklinde evlenme var mıdır? İç güveysi şeklinde evlenme var mıdır? Tercih edilir mi?
- Beşik kertme şeklinde evlenme var mıdır?
- Yakın akraba ile evlilik tercih edilir mi?
- Erkek, kız, evlenme isteğini belirtir mi?
- Evlenemeyen kız ve erkeklerin kismetlerini (bahtını) açmak için yapılan uygulama ve inanışlar nelerdir?
- Alınacak gelin kızda, kız verilecek erkekte aranan nitelikler nelerdir?
- Kızın veya erkeğin seçilen eş ile ilgili görüşleri alınır mı?
- Kız görmeye kimler gider? Orada yapılan uygulamalar nelerdir?
- Seçilen kızın uğurlu olup olmadığını denemek için neler yapılır?
- Kız istemeye kimler gider? Kız istemenin, yörenizdeki adı nedir? İlk istenışte kız verilir mi?
- Kız istemeye gidenler kız evinde ne tür uygulamalar yapar?
- Söz kesmeye kimler gider? Söz kesmenin yöredeki adı nedir?
- Nişan; "büyük nişan"; "küçük nişan" diye ayrılır mı?
- Nişan masraflarını kim karşılar? (kız tarafı, oğlan tarafı.)
- Başlık, mehir ve ağırlık konusu ne zaman görüşülür?
- Kız evi çeyiz olarak ne hazırlar?
- Düğün tarihini saptamak için kimler, nerede bir araya gelirler? Bu toplantıda neler görüşülür?
- Urba düzmeye gidilir mi? Kimler gider? Neler alınır, parasını kim öder?
- Çağrı, davetiye ile mi yoksa bir hediye ile mi yapılır? Davetiye veya hediyein şekli, çağrılanın yakınlığına göre değişir mi?
- Komşuların bu hazırlıklara katkısı neler olabilir?

- Başlık dışında kız tarafına başka ne gibi armağanlar verilmektedir?
- Geline ailesi tarafından ne gibi çeyiz verilir?
- Çeyiz defteri, cüzdanı tutulur mu? Tutulursa nasıl?
- Damat traşıyla ilgili gelenekler nelerdir?
- Gelin, damat, sağdıç, kayınvalide, kayınpeder giyimleri düğünde nasıldır?
- Kız evinde kullanılacak aşlıkları kim karşılar?
- Oğlan evinde de düğün yemekleri yapılır mı? Bunlardan kız evine gönderilenler olur mu?
- Dinî nikah var mıdır? Varsa ne zaman kıyılır? Dinî nikahta kimler bulunur, kız nikahta bulunur mu? Bulunmazsa kimler vekalet eder? Vekalet nasıl alınır?
- Düğünde sağdıç var mıdır? Kimler sağdıç olarak seçilir? Sağdıçların görevleri nelerdir?
- Yengelik var mıdır? Kimler yenge olarak seçilir? (Gelin ve damat yengeleri) Yengelerin görevleri nelerdir?
- Düğünde bayraktar var mıdır? Kim bayraktar olabilir? Görevleri nelerdir?
- Düğüne dışarıdan gelen davetliler, hangi gün gelirler? Nasıl karşılanırlar? (Nerelerde yatıya kalırlar? Nasıl ağırlandırlar?)
- Düğünün yapıldığı günlerin özel adları var mıdır? Niçin bu adlar verilmiştir? (Kına, çeyiz, kız hamamı, gelin hamamı vb.)
- Düğünde geline neler armağan edilmektedir?
- Kına gecesi hangi gün yapılır? Kimler katılır? Yakılacak kınayı oğlan evi mi alır? Bu kınayı kız evine kimler getirir? Kına gecesi eğlenceleri nelerdir?
- Kınayı kim yakar? Gelinden başka kimlere kına yakılır? Niçin?
- Damada kına yakılır mı? Kim yakar? Damattan başka kimlere kına yakılır? Niçin?
- Kız çeyizi sergilenir mi?
- Gelin hamamı yapılır mı? Gelin hamamında neler yapılır?
- Güvey hamamı yapılır mı? Güvey hamamında neler yapılır?
- Gerdek odası ne zaman kim tarafından hazırlanır?
- Gelin alınacak günde, kız ve erkek evinde yapılan işlemler nelerdir? Kimler gelin almaya giderler? Nasıl? Gelin almaya gelenler kız evinin önünde ve içinde ne yaparlar? Nasıl karşılanırlar ve ağırlandırlar? Gelin alıcılara kız nasıl teslim edilir?
- Gelin, oğlan evine nasıl götürülür? Gelin, oğlan evinin kapısına gelince, içeriye girinceye kadar yapılan uygulamalar ve inanışlar nelerdir?
- Gelin görmeye gelir mi, gelenler ne yaparlar?
- Bu sırada damat ne yapar? Damat camiye götürülürse giderken ve orada neler yapılır? Camiden dönüştü, yolda ve evin önünde neler yapılır?

- Damat gerdeğe nasıl sokulur? Gerdek odasına girince (girer girmez) ne yapılır?
- Gerdek gecesinin ertesi günü oğlan evindeki uygulamalar nelerdir?
- Gelinle damat ilk defa kız tarafına ne zaman, nasıl giderler? Kız evinde ne gibi uygulamalar yapılır?
- Kız tarafı oğlan evine ne zaman gider? Nasıl eğlenirler?
- Gelin, evin içindeki herkesle konuşabilir mi? Söylemezlik âdeti var mıdır? Ne zamana kadar sürer? Nasıl son verilir?
- Kayınpederin ve kaynananın geline karşı tutumu nasıldır?
- Gelinin, kayınpederi ve kaynanasına karşı tutumu nasıldır?
- Damatla gelinin aile arasındaki davranışları nasıldır?
- Geleneklerde değişikliğe uğrayanlar var mı? Niçin, nasıl, ne zaman değişiklikler olmaya başladı?
- Gelinin kocası ölürse ne yapılır?
- Gelin ölürse ne yapılır?

Asker Uğurlama-Karşılama:

- Bir gencin askere gitmesi yaklaştığında:
 - Kendi evinde hazırlık olarak neler yapılır?
 - Fakir ve kimsesiz gençlerin askere gitmesi durumunda yardım yapılır mı?
- Askere gidecekler için yapılan eğlence ve toplantılar:
 - Askere gidecek kişiler bir toplantı veya gün düzenler mi?
- Askere uğurlama, vedalaşma:

Askere gidecek gençler arkadaşlarıyla ne zaman nasıl vedalaşır?

 - Uğurlama toplu halde mi yapılır? Ne gibi tören ve geleneksel davranışlarda bulunulur?
- Terhis:
 - Terhis olan kişinin dönüşünde evinde hazırlıklar ve karşılama töreni yapılır mı?Kurban kesilir ve mevlit okutulur mu?

Gurbete Uğurlama-Karşılama:

- Çevrenizde başlık parası kazanmak amacıyla gurbete giden var mı? Yakınlarının rızasını alır mı?
- Gurbete gidenler nasıl uğurlanır?

Ölüm:

Ölüm geleneklerini üç kısımda inceleyebiliriz:

- Ölüm öncesi gelenekleri
- Ölüm sırası gelenekleri
- Ölüm sonrası gelenekleri

Ölüm Öncesi Gelenekleri:

Ölümü Düşündüren Ön Belirtiler Nelerdir?

- Hayvanlarla ilgili ön belirtiler nelerdir?
- Ev, eşya ile ilgili ön belirtiler, inanmalar nelerdir?
- Gece evden dışarıya verilen yiyeceklerle ilgili inanışlar nelerdir?
- Göksel olaylarla ilgili ön belirtiler, inanmalar nelerdir?
- Düşle (rüya) ilgili ön belirtiler (inanmalar) nelerdir?
- Tabut, kazma, kürek, kazan ve cesetle ilgili ön belirtiler nelerdir?
- Hastada görülen ön belirtiler?

Ölümü Uzaklaştırma ve Kaçınma Önlemleri Nelerdir?

- Hayvanlarla, yiyeceklerle eşyayla, ölüyle, tabutla ilgili kaçınmalar nelerdir?

Ölüm Sırası Gelenekleri:

Bir Hastanın Öleceği Anlaşırsa:

- Hastanın yanında beklenir mi? Hastanın yanına din görevlisi çağırılır mı?
- Hastaya su verilir mi? Hastanın son dileği sorulur mu? Hastanın son nefesini verdiği nasıl anlaşılır?

Ölüm Sırasında Yapılan İşlemler:

- Ölünün gözleri neden kapatılır? Ölünün gözlerinin açık gitmesinin nedenleri hakkındaki inanmalar nelerdir?
- Ölünün çenesi neden bağlanır?
- Ölünün başı neden kibleye çevrilir?
- Ölüm olayının hemen ardından, ölünün üstündeki giysiler çıkarılır mı? Yoksa ölü yıkanana kadar giysileri içinde mi durur?
- Ölünün üstüne herhangi bir cisim konur mu? (Makas, demir, maşa) Neden?
- Ölünün bulunduğu odada ne gibi değişiklikler yapılır? (Pencerenin açılması, yatağın değiştirilmesi gibi)
- Ölünün başında hemen dini kurallar yerine getirilmeye başlanır mı?

Ölüm Sonrası Gelenekleri:

Ölünün Gömülmeye Hazırlanışı:

Yıkama:

- Ölüyü kimler yıkar? Özel olarak ölünün yıkandığı yer var mıdır? Yoksa nerede yıkanır? Ölü yıkanırken ölünün bedeninde herhangi bir işlem yapılır mı? Ölünün yıkama suyundan artan ne yapılır? Cesede ve kefene kokulu maddeler sürülür mü?

Kefenleme:

- Erkek ölü nasıl kefenlenir? Kadın ölü nasıl kefenlenir?

- Bir kimsenin ölmeden evvel kefen ve ölüm parasını hazırlama geleneği var mıdır?

Tabut:

- Ölü, kadın veya erkekse tabutun üstüne bunu belirten bir şey konur mu?
- Ölü, genç bir kız veya yeni gelinse tabutun üstüne neler örtülür?
- Ölü, çocuksa tabutun üstüne neler örtülür?
- Tabutun üstüne ölünün mesleğini belirten şeyler konur mu?

Ölünün Gömülmesi:

Mezar ve Mezarlık:

- Mezarın başına dikilen taşta, ölenin cinsi, mesleği, yaşı, neden öldüğünü belirten bir yazı veya işaret var mıdır?
- Mezarın herhangi bir yerine ağaç veya çiçek dikilir mi? Dikilirse neden?
- Ölüyle birlikte ölünün bazı kişisel eşyaları da mezara gömülür mü, gömülürse nelerdir, niçin gömülür?
- Ölünün gömüldüğünün gecesi mezar başında ateş yakma geleneği var mıdır? Varsa neden yapılmaktadır?
- Sabahleyin ölen kimse ne zaman gömülür?
- Öğleyin ölen kimse ne zaman gömülür?
- Akşam vakti ölen kimse ne zaman gömülür?
- Günün hangi vaktinde ölürsen ölsün, ölünün evinde bir gece bekletilmesi geleneği var mı? Neden?
- Ölü mezarlığa nasıl taşınır? Mezar kazmayla ilgili gelenekler nelerdir? Ölü mezara nasıl gömülür? Gömülme işlemi sırasında ne gibi dini işlemler yapılır?
- Yörede ölümler mutlaka mezarlığı mı gömülmektedir? Mezarlık dışında gömülmeler niçin ve nasıl olmaktadır? Mezarlıkta aynı ailenin fertleri yanyana mı gömülmektedir? Karı koca mezarları nasıl olmaktadır?

Ölünün Gömülmesinden Sonraki İşlemler:

- Ölü sahiplerinin evinde cenaze kalktıktan sonra neler yapılır?
- Cenazeye katılanlara ölü evinde yemek verilir mi?
- Ölünün yaşarken yerine getiremediği dini görevlerin karşılığını verme geleneği var mıdır?
- Devir işlemi nasıl yapılır?
- İskatı kimler, nasıl yapar?
- Ölünün gömüldüğü günün akşamı hatim duası yapılır mı?
- Ölünün giydiği şeyler ne yapılır?
- Başsağlığı ziyaretleri nasıl yapılır?
- Ölünün gömüldüğü akşam hatim duası yapılır mı? Yapılırsa nasıl yapılmaktadır?
- Mezar ilk defa, ne zaman ziyaret edilmektedir? Başka hangi zamanlarda mezar ziyaret edilmektedir? Mezar ziyaretlerinde neler yapılmaktadır?
- Mevlid ne zaman okutulur?

Yas:

- Yas tutma geleneği var mı? Varsa nasıl uygulanmaktadır? En çok kimler yas tutar? Yas tutarken yapmaktan kaçınılan davranışlar nelerdir?
- Ağıtçıların görevleri nelerdir?
- Yas ne zaman kalkmaktadır? İlk bayramda yaşlı ailenin durumu nasıl olur? Yas hamamı diye bir gelenek var mı?

Ölümle İlgili İnanmalar:

- Ölüm olayı hakkındaki inanmalar nelerdir?
- Ölünün ruhu hakkındaki inançlar nelerdir?
- Çocukluk çağında ölenler hakkındaki inanmalar nelerdir?
- Ölülerin adları geçtiğinde neler söylenmektedir?
- Vasiyetle ilgili gelenekler nelerdir?

HALK BİLGİSİ**Halk Hekimliği:**

* Hasta olduğunda ilk önce doktora, ocaklıya, yatıra vb. mı başvurulur?

* Başka yerlerde olmayıp da yaşadığınız yerde çok sık görülen hastalıklar var mıdır?

* Bazı hastalıkları "ayıp" diye açıklamaktan kaçınılır mı?

* Hastanızı tedavi için dedeye, yatıra, ziyarete vb. yerlere götürür müsünüz? Bu yerler nerededir? Adları nelerdir? Bu yerlere hastalıklar için mi gidilir? Bunların iyi gelmeyeceği/ iyi edemeyeceği hastalıklar var mıdır?

* Çevrenizde çeşitli tedaviler yapan (parpılayıcı, dalak kesici, yürek ölçücü, dağlayıcı, kırık- çıkıkçı, iğneci, muskacı, yerli ebe, bakıcı, okuyan, sünnetçi vb.) kimseler var mı, kimler? Çevrenizde bu tür uygulamaları yapan kişilere ne ad verilir?

• Muska yaptırır mısınız? Hangi hastalıklar için? Muskayı kim/ kimler yapar? Muskanın içinde ne olduğunu ve nasıl yapıldığını biliyor musunuz?

- Kurşun dökme, sülük koyma yoluyla yapılan tedaviler var mıdır? Bunlarla hangi tip hastalıklar tedavi edilir?
- Kırık- çıkıkçılar nasıl tedavi yaparlar? Bu tedavide kullanılan malzemeler nelerdir?
- Halk arasında daha çok hangi hastalıklar, doktora başvurmaksızın tedavi edilir?
- Hangi tür hastalıklar için kendiniz, evinizde ilaç yaparsınız? İlaç yapımında kullanılan malzemeler ve maddeler nelerdir? (İlacın adı, yapım malzemeleri, yapılış şekli, hangi hastalıklara iyi geldiği vd.)

- Çevrenizde şifalı sular var mıdır? Bu sulardan nasıl yararlanılır? Bu şifalı sular nelere iyi gelir?
- Bu gibi yerlerin yakınında herhangi bir ziyaret yeri var mıdır? Hastalıkların iyi olması için adak adanır, kurban kesilir mi? Şifa bulmak amacı ile gidilirse buralarda neler yapılır, ne kadar sürer?
- Yaşı geldiği halde yürüyemeyen, konuşamayan çocuğa neler yapılır?
- Nazar değdiği nasıl anlaşılır? Nazardan nasıl korunur?
- Nazar değen bir kişiye kurtulması için ne yapılır?
- Kurşun niye döktürülür? Kimler kurşun döker.

Hastalıkları Sağaltan Kişilere Yönelik Sorular:

- Tedavi işlemini kimden öğrendiniz? Ustanız hayatta mı? Yaptığınızı işten dolayı size bir ad verilir mi? (kırıkçı- çıkıkçı, afsuncu vb.)
- Tedavide kullandığınız ilaçları yazan bir kitabınız, defteriniz, dua kitabınız var mı? Hastalarınızı nerede tedavi edersiniz.
- Sizce "ocaklı" olmak ne demektir? Siz ocaklı mısınız?
- "El alma" ne demektir? Siz "el" aldınız mı? El alma işlemi nasıl yapılır? Kim el verir?
- Ocaklı olan, el almış olan bir kişi sadece bir tek hastalığı mı tedavi edebilir, yoksa birkaç hastalığı mı? Siz hangi hastalıkları tedavi edebiliyorsunuz?
- Tedavide neler kullanırsınız? Tedavinizde dua var mıdır? Tedavide kullandığınız ilaçları kendiniz mi yaparsınız? Hangi ilaçları ve hangi malzemeleri kullanarak, nasıl yaparsınız?
- Hangi hastalıklar için ilaç yaparsınız? İlaç yapımında kullandığınız malzemeleri nerelerden temin edersiniz?
- Hastalığın hayvan ya da herhangi bir bitkiye giydirilmesi, yani hastalığın insandan başka bir şeye giydirilmesinin, aktarılmasının ne demek olduğunu biliyor musunuz?

Halk Veterinerliği:

- Halk arasında hayvan hastalıklarını tedavi eden kişilere hangi adlar verilmektedir?
- Bu kişilerin özellikleri nelerdir?
- Hayvan hastalıkları nasıl teşhis edilmektedir? Hangi belirtiler, hangi hastalığın işareti kabul edilmektedir?
- Hayvan hastalıklarının tedavisinde kullanılan halk ilaçlarının tarifleri nelerdir? İlaçlardan her biri hangi hayvan hastalıklarının tedavisinde kullanılmaktadır?
- Dinî yollardan hayvan hastalıkları nasıl tedavi edilmektedir?
- Hayvanlardaki kırık ve çıkıklar nasıl tedavi edilmektedir?
- Hayvanlardaki yaralar nasıl tedavi edilmektedir?
- Hayvan doğumları nasıl yaptırılmaktadır?

- Hangi hastalıklarda hayvanın tedavisinden ümit kesilerek öldürülmektedir?
- Hayvan hastalıklarının sebepleri hakkındaki inanışlar nelerdir?
- Hasta hayvanların beslenmesi nasıl yapılmaktadır?
- Halk ne zaman veterinere gitmek ihtiyacını duymaktadır?
- Hayvan hastalıklarını tedavi edenler; nallama, kırkma işlerini de yapıyorlar mı?
- Çobanların hayvan hastalıkları hakkındaki bilgisi nedir? Hastalanan hayvanlara müdahale olarak neler yapıyorlar?

Halk Meteorolojisi:

- Yörede tabiat olaylarına bilinen adların dışında ne gibi adlar verilmektedir?
- Tabiat olaylarının sebepleri nasıl açıklanmaktadır?
- Kaç türlü yağmur, kar, dolu yağışı, rüzgâr esişi, şimşek çakışı, gök gürlemesi, bulut olduğu bilinmektedir?
- Hangi amaçlarla hava tahmini yapılmaktadır? Bir yıllık hava tahminleri nasıl yapılmaktadır?
- Yılın belli günleriyle ilgili hava tahminleri nelerdir?
- Gökteki cisimlere bakarak hava tahmini nasıl yapılmaktadır?
- Hayvanların hareketlerine bakılarak hava tahmini nasıl yapılmaktadır?
- Bitkilerin durumlarına bakarak hava tahmini nasıl yapılmaktadır?
- İnsanların davranışlarına ve organlarındaki ağnılara göre nasıl hava tahmini yapılmaktadır?
- Depremlerle ilgili tahminler nasıl yapılmaktadır?
- Güneş ve ay tutulması karşısında neler yapılmaktadır?
- Yağmur yağdırma veya yağmur ve dolu dindirmeyeyle ilgili gelenekler, inanışlar nelerdir?

Halk Takvimi:

- Bilinen adların dışında yıllara ve aylara ne gibi adlar verilmektedir? Sebepleri?
- Bir yıl kaç mevsim kabul edilmektedir? Mevsimlerin değişik adları, başlangıç ve bitiş tarihleri nelerdir?
- Yıllarla, mevsimlerle, aylarla, günlerle ilgili halk inanmaları nelerdir?
- Yılbaşı olarak hangi ay ve gün kabul edilmektedir? Yılbaşı için kutlama yapılıyor mu? Yapılıyorsa nasıl?
- Yılın belli günlerine hangi adlar veriliyor?
- Mevsimlerin, ayların, gece ve gündüzün nasıl meydana geldiğine inanılmaktadır?

- Gökteki ayın hareketlerine göre düzenlenmiş takvim hakkında neler bilinmektedir?
- Gökteki güneşin hareketlerine göre düzenlenmiş takvim hakkında neler bilinmektedir?
- Bir günün çeşitli bölümleri nasıl adlandırılmaktadır? Bu bölümler nasıl ayırt edilmektedir?
- Deprem, yangın vb. önemli olaylar halk takviminde nasıl yer alıyor?
- Kişilerin doğum tarihleri nerelere ve nasıl yazılmaktadır?

Halk Matematiği:

- Halk bilinen uzunluk ölçüleri dışında hangi uzunluk ölçülerini kullanmaktadır? Bunların adları, gerçek uzunlukları nelerdir?
- Tahıllar, ceviz, süt, yoğurt, vb. yiyecek ve içecekler nasıl ölçülmektedir? Ölçü araç ve gereçleri nelerdir?
- Halk mesafe tahminini nasıl yapmaktadır?
- Odunlar, kereste nasıl ölçülmektedir?
- Araziler nasıl ölçülmektedir?
- Çok ve az olan miktarlar hangi sözlerle anlatılmaktadır?

Halk Botaniği:

- Doğum sonrasında bebek adına ağaç dikme veya kavaklık kurma geleneği var mı?
- Bitkilerle ilgili inançlar nelerdir?

Halk Zoolojisi: (Hayvan Bilimi)

- Hayvanların öldürülmesi, öldürülmemesi konusundaki halk inanışları nelerdir?

BAYRAMLAR, TÖRENLER, KUTLAMALAR

Hıdrellez ve Nevruz:

- Hıdrellez ve nevrzun halk arasındaki adları nelerdir? Halk arasında hıdrellez ve nevrz âdetinin doğuşu hakkında bir rivayet var mıdır?
- Hıdrellez ve nevrz neden dolayı kutlanmaktadır?
- Hıdrellezin ve nevrzun gelişi neye göre anlaşılır? Hıdrellezin ve nevrzun gelişi ile ilgili olarak doğadaki değişiklikler takip edilir mi?
- Hıdrellez ve nevrz her yıl hangi tarihe rastlar? Bu tarih nereden kaynaklanmıştır?
- Hıdrellez ve nevrz hazırlıkları nelerdir? Ne zaman başlar?

- Hidrellez ve nevrüz eğlencelerinin yapıldığı belli bir yer var mıdır? Niçin bu yer seçilmiştir?
- Hidrellez ve nevrüz gecesi neler yapılır?
- Hidrellez ve nevrüz günü nelerden kaçınılır? Niçin?
- Hidrellezde ve nevrüzde erkekler, kadınlar ve çocuklar arasındaki başlıca eğlenceler nelerdir?
- Genç kızlar arasında niyet tutma, dilek çekme, mâni okuma âdeti var mıdır? Neler yapılmaktadır?
- Hidrellezde ve nevrüzde dinî törenler var mıdır?
- Hidrellezde ve nevrüzde oynanan oyunlar, özellikleri, oynanış şekilleri nasıldır?
- Hidrellezde ve nevrüzde şifa ve sağlık talebine yönelik inanç ve âdetler nelerdir?
- Hidrellezde ve nevrüzde bereket, bolluk ve uğura yönelik inanç ve âdetler nelerdir?
- Hidrellezde ve nevrüzde mal, mülk, servet talebine yönelik inanç ve âdetler nelerdir?
- Hidrellezde ve nevrüzde kısmet ve şans talebine yönelik inanç ve âdetler nelerdir?
- Hidrellez ve nevrüz günü ateş yakılır mı? Niçin? Bu sırada neler yapılır?
- Hidrellez ve nevrüz günü hangi yemekler yapılır?
- Hidrellez ve nevrüzle ilgili deyimler, atasözleri nelerdir?

Dinî Bayramlar:

- Dini bayramların hangi sebeplerle yapıldığına inanılmaktadır?
- Dinî bayramlar öncesi ne gibi hazırlıklar yapılmaktadır?
- Bayram namazıyla ilgili gelenekler, inanışlar nelerdir?
- Bayramlaşma nasıl yapılmaktadır? Bayramlaşmada neler ikram edilmekte, neler verilmektedir?
- Bayram hediyesi kimlere, nasıl verilmektedir?
- Kurban nasıl kesilir? Kimler kurban kesebilir? Kurban eti nasıl dağıtılır?
- Mezarlık ziyareti nasıl yapılır?
- Uzakta bulunan dost ve akrabalarla nasıl bayramlaşılır?
- Kandil gecelerinde uygulanan gelenekler nelerdir?

Törenler:

- Türbe bayramları hangi sebeplerle nasıl yapılmaktadır?
- Yayla bayramları hangi sebeplerle nasıl yapılmaktadır?

- Hacca gidenler nasıl uğurlanmaktadır?
- Hacdən dönenler nasıl karşılanmaktadır?
- Din ve tarikat büyüklerinin, doğum ve ölüm yıl dönümlerinde neler yapılmaktadır?
- Sıçan Günü'yle ilgili ne gibi gelenekler vardır?
- Okula başlama ve bitirmeyle ilgili gelenekler nelerdir?
- Bir mesleğe girmeyeyle ilgili törenler nasıl yapılmaktadır?
- Başka hangi kutlamalar ve törenler yapılmaktadır?

Günlük Hayatla İlgili Gelenek, Görenekler:

Günlük Hayat:

- Sabah genellikle (kış ve yaz aylarında) ne zaman kalkılır? Sabahleyin kalkınca öncelikle hangi işleri yaparsınız? (Ailenin bütün fertleri için sorulmalıdır.) Öğlenden akşama kadar hangi işleri yaparsınız?

Komşuluk:

- Daha çok kimlerle komşuluk yaparsınız? Komşuluk ilişkilerinde nelere dikkat edilir? Hangi konularda nasıl bir yardımlaşma yapılır? (Ödünç alıp verme, yardımda bulunma, kocası askere gitmiş komşu kadına yardım) Doğumda, evlenme ve sünnet düğününde, ölüm gibi olaylarda komşuluk hak ve sorumlulukları nelerdir?

Misafir – Misafir Ağırılama – Misafir Uğurlama:

- Misafir kime denir? Sizce kaç türlü misafir vardır? (Tanrı misafiri, zoraki misafir, kendi gelen misafir, davet edilen misafir vb.) Misafir kelimesinin yöre ağzındaki karşılığı nedir?
- Aynı yerleşim biriminden gelen akraba misafir nasıl ağırlanır? Dışarıdan gelen akraba misafir nasıl ağırlanır? (Yapılan ikramlar ve kalma süresi)
- Köy içinden gelen eş, dost nasıl ağırlanır? (Yapılan ikramlar ve kalma süresi)
- Dışarıdan gelen eş, dost nasıl ağırlanır? (Yapılan ikramlar ve kalma süresi)
- Ev içinde misafirin alındığı ayrı bir misafir odası var mıdır?
- Misafir için ayrılan odanın diğer odalardan farkı var mıdır?
- Misafir için ayrı bir oda yoksa, mevsime göre misafir kabul edilen odalar değişir mi? Neden?
- Bulunduğunuz yerde dışardan gelenlerin misafir edildiği köy odası veya kişilerce hayır kazanmak amacıyla misafir ağırlamak için yaptırılmış ev, oda var mıdır?
- Misafirlerin kalacağı köy odası ve özel olarak ayrılmış bir ev yoksa, çerçi, kalaycı, hayvan alım-satımı yapmak amacıyla gelen veya yolu

köye düşen ve orada geceleme zorunda kalan kişilerin yatacak yeri, yemek vb. ihtiyaçları kimler tarafından, nasıl karşılanır? (Muhtarın ağırlanması veya köyde herkesin sırayla ağırlanması, yemek göndermesi vb.)

- Yatılı misafirlerin uzun zaman kalması halinde gitmesi istendiğinde kendisine belli edilir mi? Ne şekilde belli edilir? Belli edilmez ise neden?
- Misafir giderken nasıl uğurlanır? Yolluk yardımı yapılır mı?
- Misafirin uğurlu veya uğursuzu var mıdır? Nasıl anlaşılır?
- Misafirlikle ilgili olarak (türkü, mani, atasözü, deyim vb.) söylenen iyi veya kötü sözler var mıdır?

Aile:

- Anne-baba ve çocuklardan oluşan aileler çoğunlukta mıdır?
- Anne-baba-çocukların, gelinlerin ve torunların birlikte oluşturduğu aileler çoğunlukta mıdır?
- Bu aile tiplerinden hangisi çoğalmakta hangisi azalmaktadır?
- Evlenen kişiler ayrı bir ev açar mı? Yoksa anne ve babasıyla aynı evde mi oturur?
- Anne ve babasıyla aynı evde oturan evli erkek çocuk ayrı ev açabilir mi?

Çocukların Eğitimi:

- Çocukların eğitiminde (okul dışı) babanın görevleri nelerdir? Kız ve erkek çocuklara göre değişir mi? Hangi alandaki iş eğitiminde babaya daha çok görev düşmektedir? Neden? Bu eğitim nasıl yapılmaktadır?
- Çocuk terbiyesinde sözle anlatımın dışında cezaya dayalı eğitim var mıdır?
- Çocuğun yaptığı kabahat ne olursa olsun nasıl cezalandırılır?
- Çocuklar hangi yaşta hangi işleri öğrenir ve yaparlar? (Kız çocuk için ayrı, erkek çocuk için ayrı)

Ailede İş Bölümü:

- Kadının ev bakımı ile ilgili görevleri nelerdir? Kadının tarla, bağ, bahçe ve hayvanlara ilişkin olarak yaptığı işler nelerdir? Bunların dışında kadının başka görevleri var mıdır?
- Erkeğin ev bakımı ile ilgili görevleri nelerdir? Erkeğin tarla, bağ, bahçe ve hayvanlara ilişkin olarak yaptığı işler nelerdir? Bunların dışında erkeğin başka görevleri var mıdır?

Ailede Karar Alma:

- Anne, baba, çocuk ve torunların bir evde oturduğu ailelerde önemli konularda kararlar nasıl verilir?
- Ailede kadının çocukların okula gönderilmesi, evlendirilmeleri, çalışmak üzere evden ayrılımlarında, tarla, bağ, bahçe vb. alım ve satımlarında fikri sorulur mu?
- Kaynana, kayınbabanın bulunduğu evde gelinin fikri sorulur mu? Hangi konularda?
- Babanın erkek evladın evi ve çocukları ile ilgili önemli kararlarda etkisi olur mu?
- Kaynananın erkek evladın evi ve çocukları ile ilgili önemli kararlarda etkisi olur mu?
- Akrabalara çocukların eğitimi, evlendirilmeleri ve çalışmaları ile ilgili kararlarda danışılır mı?

Aile İlişkileri:

- Kocanın ölümü halinde kadının hak ve görevlerinde ne gibi değişiklikler olabilir?
- Aynı evde birden fazla evli kardeş oturuyorsa gelinler arasında geçim nasıldır? Burada kaynananın düzeni muhafaza etmede rolü var mıdır?
- Kocası ölen bir kadın çocukları da varsa bu durumda koca evinin yanında mı kalır?
- Kocası ölen kadın baba evine dönerse çocuklarının durumu ne olur?
- Kocası askere giden kadın yalnız ise akraba ve komşuların ne gibi yardımları olur?

Çocuklar:

- Kız ve erkek çocuklar en çok hangi yaşa kadar beraber oynarlar?
- Çocuklar anne ve babalarıyla aynı odada yatarlar mı? Niçin? Hangi yaşa kadar?
- Çocukların ölünün yattığı odaya girmesine izin verilir mi?
- Çocuklarla ilgili diğer yasaklar nelerdir?

Toplantılar:

- Genç kızlar ve erkekler bir evde toplanarak sohbet edip eğlenirler mi? Erkekler arasında toplantılar yapılır mı? Ne zaman? Nerede? Nasıl? Neler yapılır?
- Kadınlar gece ya da gündüz bir evde toplanırlar mı? Burada neler yaparlar? (Sohbet, eğlence vb.)
- Eğlenmek üzere kırlara, subaşlarına, bahçelere gidilir mi? Kimler gider? Nasıl eğlenilir? (Hidrellez, Nevruz vb. hariç)
- Kadın erkek birlikte eğlenirler mi? Nasıl? Nerede? Ne zaman?

Halk Hukuku:

Miras:

- Ölmeden önce miras dağıtılır mı?
- Ölümden sonra miras dağıtımı nasıl olur?
- Vasiyetname yazılır mı? Ne gibi hususlar yer almaktadır? Sözlü olarak mirasın nasıl dağıtılacağı söylenir mi? Bu şekildeki dağıtım uygulanır mı?
- Miras dağıtımı ile ilgili herhangi bir şey belirtilmeden ölüm oldu ise miras nasıl dağıtılır?
- Miras olarak genellikle erkek ve kız evlada neler bırakılır?
- Evlatların dışında kimlere miras kalabilir? Neler miras kalmaktadır?
- Birden fazla eşi olan erkeğin ölümü sonucu bu eşlerin ve çocukların mirastan pay almaları ne şekilde olmaktadır?
- Evlat edinilen çocuğa miras bırakılır mı?
- Evlat edinilen çocukla öz evlatlar arasında miras dağıtımı farklı mıdır? Nasıl?
- Hiç çocuğu olmayanın mirası nasıl dağıtılmaktadır?

Kan Davası:

- Kan davası var mıdır? Hangi sorunlardan doğmuştur?
- Kan davası nasıl çözümlenmiştir? Kimler daha çok rol oynamıştır?
- Kan davasının sürdürülmesinde kimlerin rolü olmaktadır? Bunlar neler yapmaktadır?
- Çözümlenmede para ödenmesi bir sonuç verebilir mi? Kan davası olan ailelerden birinin bu yeri terk etmesi sorunu çözebilir mi? Bittiği sanılan kan davasının yeniden ortaya çıktığı görülmüş müdür?

Boşanma:

- Çevrede çok sık boşanma oluyor mu? Nedenleri?
- Boşanmaya mani olmak için kimler araya girerler? Neler yaparlar?
- Dinî nikahlı olanların boşanmaları nasıl olmaktadır?
- Boşanmayı isteyen taraf diğerini ikna edebilmek için herhangi bir şey verir mi? Boşanma gerçekleştiğinde başlık parasının iadesi söz konusu olabilir mi?
- Kocasından boşanan kadın nerede oturur? Toplumun boşanmış kadına karşı tutum ve davranışları nasıldır? Dul kadının davranışları kısıtlı mıdır?

Toplumsal İlişkiler:

- Ortak meradan yararlanma nasıl olur? Kuralları nelerdir? Yararlanmada çıkan anlaşmazlıklar neler olabilmektedir? Bu anlaşmazlıklar kimler tarafından nasıl giderilir?
- Yerleşim biriminin yaylası varsa, yaylanın kullanılmasında kurallar var mıdır? Nelerdir?
- Ormanlık bir yerleşim birimi ise, odun kesme hakkı nasıl tespit edilmiştir? (Kanunlar dışında, toplumun kendi kendine)
- Odun kesme kurallarına aykırı davranışlara karşı cezai uygulamalar var mıdır? (Mahkeme ve kanuni yollar dışında)
- Ortak çoban tutma yoluna gidilir mi? Çoban seçimini kimler nasıl yapar? (Çobanda aranan özellikler vb.)

Sonradan Kazanılan Akrabalıklar:

Kan Kardeşliği:

- Kimler kan kardeş olabilir? Kan kardeş olunacak kişide aranan özellikler nelerdir? Bir kızla erkek kan kardeş olabilir mi? Kan kardeş olabilmek için neler yapılır? Kan kardeşler arasındaki ilişkiler nasıldır? Kan kardeşler arasında evlilik olabilir mi? Kan kardeş olanların ailelerinin ilişkileri nasıldır?

Süt Annelik:

- Kimler süt anne olarak seçilir? Çocuk büyüdüğünde süt annesi ile ilişkileri nasıldır? Çocuğun süt anneye karşı ne gibi görevleri ve sorumlulukları vardır?
- Süt annenin emzirdiği çocuğa karşı ne gibi görev ve sorumlulukları vardır? Süt kardeşler arasındaki ilişki nasıldır? Hak ve sorumlulukları nelerdir?
- Süt kardeşlerin aileleri arasındaki ilişkiler nasıldır? Süt kardeşler arasında evlilik olabilir mi? Olmazsa niçin?

Ahret Kardeşliği:

- Kimler ahret kardeşi olabilir? Ahret kardeşi olmak için ne yapılır?
- Niçin ahret kardeşi olunur? Ahret kardeşliğinde yaş durumu önemli midir?
- Ahret kardeşleri arasındaki ilişkiler nasıldır?
- Bir erkek bir kadınla ahret kardeşi olabilir mi? Ahret kardeşlerinin aileleri arasındaki ilişkiler nasıldır?
- Ahret kardeşleri arasında evlilik olur mu?

Hemşehrlik:

- Hemşehrlik nedir? Önemli midir? Hemşehriler arasında dayanışma nasıldır? Üstünlük ve ayrıcalığı var mıdır?

İNANMALAR

- Adak, dilek yerleri nerelerdir?
- Ağaçla ilgili inanışlar nelerdir?
- Atalara bağlılık ve saygıyla ilgili inanışlar nelerdir?
- Ateşle ilgili inanışlar nelerdir?
- Aynayla ilgili inanışlar nelerdir?
- Ayazmalar, şifalı sular, kaplıcalar, içmelerle ilgili inanışlar nelerdir?
- Ayla ilgili inanışlar nelerdir?
- Hayvanlarla ilgili inanışlar nelerdir?
- Beddua ile ilgili inanışlar nelerdir?
- Bereket ve bollukla ilgili inanışlar nelerdir?
- Bitkilerle ve çiçeklerle ilgili inanışlar nelerdir?
- Büyü, tılsım ve büyücülükle ilgili inanışlar nelerdir?
- Cadı ve umacıyla ilgili inanışlar nelerdir?
- Camiler, mescitler gibi ibadet yerleri ile ilgili inanışlar nelerdir?
- Cinle ilgili inanışlar nelerdir?
- Dağlarla ilgili inanışlar nelerdir?
- Definecilikle ilgili inanışlar nelerdir?
- Demirle, çelikle ilgili inanışlar nelerdir?
- Devlerle ilgili inanışlar nelerdir?
- Dinî ve dinî olmayan savaşlarla ilgili inanışlar nelerdir?
- Ekmekle ilgili inanışlar nelerdir?
- Erenler ve evliyalarla ilgili inanışlar nelerdir?
- Fal ve falcılıkla ilgili inanışlar nelerdir?
- Horozun ötüşüyle ilgili inanışlar nelerdir?
- Hortlakla ilgili inanışlar nelerdir?
- Lokman Hekim'le ilgili inanışlar nelerdir?
- Mağaralarla ilgili inanışlar nelerdir?
- Mezar taşları, yazı ve resimleriyle ilgili inanışlar nelerdir?
- Muskalarla ilgili inanışlar nelerdir?
- Nazar, nazarlık ile ilgili inanışlar nelerdir?
- Renklerle ilgili inanışlar nelerdir?
- Sayılarla (1, 2, 3, 4, 7, 9, 40, 41 vs.) ilgili inanışlar nelerdir?
- Su ile ilgili inanışlar nelerdir?
- Taşla ilgili inanışlar nelerdir?
- Tuzla ilgili inanışlar nelerdir?

- Uğur ve uğursuzlukla ilgili inanışlar nelerdir?
- Yağmur duası, yağmur, dolu, poyrazla ilgili inanışlar nelerdir?

Evlerle İlgili İnanma ve Uygulamalar:

- Evden askere giden olursa ev süpürülür mü? Askere giden gencin annesi ne yapar? Dışarı çıkmadan uzun müddet evde kalmak zorunda mıdır?
- Evlere şeytan girmemesi için neler yapılır?
- Evde akrep, yılan ve tahta kurusu olmaması için neler yapılır?
- Evde uğurlu uğursuz sayılan yerler?
- Şeytan ve cin çarpmaması için neler yapılır?
- Yörede cinli, perili ve uğursuz sayılan evler var mıdır? Neden?
- Evlere nazar değmemesi için neler yapılır ve evin muhtelif yerlerine neler asılır?
- Yeni taşınılan bir evin uğurlu olup olmadığı nasıl anlaşılır?
- Yeni yapılan bir eve ilk girildiği sırada kurban kesilir mi? Bu kurbanın eti ne yapılır?

Dini İnanışlar:

Bayram:

- Ramazandan önce ne gibi hazırlıklar yapılır?
- Ramazan kandillerinde; dağıtılmak üzere ne tür yiyecekler yapılır?
- Arife günü yapılması sevap ya da günah olan iş ve davranışlar nelerdir?
- Arife günü yapılması uğurlu ya da uğursuz olan iş ve davranışlar nelerdir?
- Namazdan dönenler gelince ne yaparlar?
- Bayramlaşma için öncelikle kimlere gidilir? Herhangi bir şey götürülür mü?
- Bayramlaşmaya gelenlere neler ikram edilir? Bayramlaşmaya gelen çocuklara büyükleri el öpünce bir şey verirler mi?

Muharrem Ayı:

- Muharrem ayının geldiği nasıl bilinir?
- Muharrem ayında kaç gün oruç tutulur? Neleri yapmaktan kaçınılır?
- Muharreme özgü yiyecek ve içecekler nelerdir? (Aşure vb.)
- Muharrem'in 11. ve 12. günleri birleşik oruç tutulur mu? Bu oruca ne isim verilir?
- Muharrem orucu süresince kadınlar, erkekler, kadın-erkek bir arada, gençler (kız-erkek) arasında oruç bozulduktan sonra toplanılır mı? Neler yapılır?
- Muharrem'in 10. gününde matem tutulur mu? Matem olarak ne gibi uygulamalar yapılır?

Hac:

- Hacca gidecek kimseler evlerine, komşu ve akrabayı davet edip, yemek yedirir mi? Yoksa fakir kişilere yemek vermeyi mi tercih eder?
- Hacı adayı gitmeden önce mezarlığı ziyaret eder mi? Niçin?
- Hacı adayı evinde ziyaret edilip, hediye götürülür mü?
- Hacı adayı nasıl uğurlanır? Kimler uğurlamaya gelir?
- Hacı adayı gittikten sonra ailesine "Allah kavuştursun"a gidilir mi?
- Hacdən dönenler nerede, nasıl, kimler tarafından karşılanır?
- Hacı olan evde hacılığı belirleyen değişiklikler olur mu?
- Hacı ziyaretine kimler gider? Herhangi bir şey götürülür mü?
- Hacı ziyaretinde ne yapılır?
- Hacdən gelenler kimlere ne gibi hediyeler getirirler?
- And töreniyle ilgili inanışlar nelerdir?
- Baştan çevirip sadaka vermekle ilgili inanışlar nelerdir?
- Dokuzlamayla, kırklamayla ilgili inanışlar nelerdir?

Çocuk Oyunları:

- Çevrenizde hangi çocuk oyunlarını oynuyorsunuz? Bu oyunları kimden öğleniyorsunuz?
- Oyunları nerede oynuyorsunuz ? Bu oyunlar hangileridir?
- Eş seçimini nasıl yapıyorsunuz?
- Oyuna hangi kişinin veya grubun başlayacağını nasıl tespit ediyorsunuz?
- Ebe seçimi, eş seçimi ve oyuna kimin başlayacağını tespit ederken hangi tekerlemeleri söylüyorsunuz?
- Oyunlarda şarkı söylüyor musunuz?
- Oyunlarda hangi araçları kullanıyorsunuz?
- Oyun oynarken oyunu bozan kişilere ne ad verilir?
- Yalnız erkeklerin oynadığı oyunlar hangileridir?
- Yalnız kızların oynadığı oyunlar hangileridir?
- Kız erkek karışık oynanan oyunlar hangileridir?
- Oyun sonunda ceza veya mükafat var mı? Varsa nelerdir?
- Yağmur yağdırmak veya herhangi bir şeyi kutlamak için oyunlar oynuyor musunuz?
- Kıyafet değiştirerek oynadığınız oyunlar var mı?
- Oyunları nasıl oynadığınızı bütün olarak anlatır mısınız?
- Oda içinde oynadığınız oyunlara büyüklerin tutumu nasıl oluyor?
- Büyüklerin oynamanızı yasakladığı oyunlar var mı?
- Büyüklerle birlikte oynanan çocuk oyunları var mı?

Halk Oyunları:

- Oynanan oyunların adları nelerdir? Bu adların oynanan oyunla ilgisi nedir?
- Halk oyunu oynamak karşılığında yörede hangi terim kullanılmaktadır?
- Yörede oynanan oyunlar nasıl meydana gelmiştir? Varsa hikâyeleri neledir?
- Başka yöreden veya göç yoluyla getirilen oyunlar; ne zaman, kim tarafından ilk defa oynanmış ve öğretilmiştir?
- Dinî halk oyunları nerelerde, kimler tarafından hangi zamanlarda oynanmaktadır?
- Dinî halk oyunlarının kaynağı hakkında halkın düşünceleri nelerdir?
- Halk oyunları nasıl öğrenilmektedir?
- Belli törenlere, mesleklere, işlere özgü halk oyunları hangileridir?
- Oyunlara hangi çalgılar eşlik etmektedir?
- Ev içinde ve dışında, oyunlara eşlik eden çalgılarda değişiklik oluyor mu?
- Kadın toplantılarında çalgı, müzik ihtiyacı nasıl karşılanıyor?
- Çalgısız türkü eşliğinde oynanan halk oyunlarında türküyü oynayanlar da söylüyor mu, yoksa seyredenler mi söylüyor?
- Oyunlar hangi türküler eşliğinde oynanıyor?
- Söylenen türküyle oyunun konusu ve figürleri arasında bir ilişki var mı?
- Bir türküyle veya oyun havasıyla birden fazla oyun oynandığı oluyor mu?
- Oynanan oyunların belli figürleri nelerdir? Bu figürlerin adları, anlamları var mı?
- Herhangi bir kuralı olmayan serbest halk oyunları var mı? Varsa nelerdir?
- Oyunları kimler idare etmektedir? Oyunları idare eden kişilere ne denmektedir?
- Oyunlar kadın erkek birlikte mi oynanmaktadır? Cinsiyet ayrımına göre ayrı ayrı oynanan oyunlar hangileridir?
- Kadın ve erkek ayrı ayrı oynanıyorsa, bu takdirde oynanan oyunlarda ritim, figür, müzik bakımından ne gibi farklılıklar göze çarpmaktadır?
- Oyunlarda oyun ekibinin daire veya sıra şeklinde kesin bir diziliş şekli var mı? Dizilişe göre oyunculara hangi adlar veriliyor?
- Oyuncu sayısı için belli kurallar var mı? Varsa nelerdir?
- Oyuncuların birbirlerine tutunmaları gerekiyorsa ellerin, kolların durumu nasıl olmaktadır?
- Taklidi halk oyunları oynanıyor mu? Oynanıyorsa hangi varlıklar taklit edilmektedir?

- Oyunun bölümleri var mı? Varsa ne gibi adlar veriliyor? Bölümler arasında ne gibi farklılıklar görülmektedir?
- Oyun sırasında oyuncular neler bağırırmaktadır?
- Ateş etrafında oynanan oyunlar var mıdır?
- Yörede oyunları belli kişiler mi oynamaktadır, yoksa yediden yetmişe herkes oyunlara katılmakta mıdır?
- Oyunlar oynanırken özel kıyafet giyilmekte midir? Giyiliyorsa nasıl bir kıyafet giyilmektedir? Oyuncuların hepsinin üzerindeki kıyafet birbirine benzemektedir midir? Kadınların özel takılan, baş süslemeleri var mıdır?
- Oyunlarda özel kıyafetler giyiliyorsa, bu kıyafet ne zamandan beri giyilmektedir? Yörede yaygın bir kıyafet midir?
- Halk oyunları en çok nerelerde ve hangi olaylar sırasında oynanmaktadır?
- Oyunculuğu meslek edinmiş kişiler var mı? Varsa kazançları nasıldır?
- Davulcular gibi hem çalıp hem de oynayan çalgıcılar var mı ? Varsa bunların oyunları hangileridir? Figürleri nelerdir?

Halk Tiyatrosu

- Yerleşim biriminizde vakit geçirmek, düğün ve bayramlarda eğlenmek veya herhangi bir olayı kutlamak için eğlenceler yapar mısınız, oyun çıkarır mısınız?
- Bu eğlence ve oyunlara ne ad verirsiniz? Daha çok hangi mevsimde yaparsınız?
- Kışın yaptığınız eğlence ve oyunlar hangileridir?
- Kapalı yerde yapılan oyunların özellikleri nelerdir? Seyircileri kimlerdir?
- Açık alanda yapılan eğlence ve oyunlar hangileridir?
- Bu eğlence ve oyunlara kimler katılabilir?
- Açıkta yapılan eğlence ve oyunları herkes seyredebilir mi?
- İlkbaharda ve diğer zamanlarda bu tür eğlenceler ve oyunlar yapıyor musunuz? Yapıyorsanız adları nedir?
- Bu oyunları kimler organize eder, oyun oynama haberi çevreye nasıl duyurulur?
- Oyunlarda kimler, neyi, kimi canlandırırlar?
- Oyuncular daha önceden bir eğitime tabi tutulurlar mı?
- Oyunculara makyaj yapıyor mu? Yapılıyorsa neden ve nasıl yapıyor?
- Oyuncular kıyafet değiştirir mi? Değiştirirlerse neler giyiyorlar?
- Oyunda hayvan benzetmesi veya taklidi var mı? Varsa bu benzetmelerde makyaj ve kıyafetlerinde ne gibi değişiklikler oluyor? Oyundaki kişilerin görevleri nelerdir?

- Oyun sırasında seyirciler de oyuna girebiliyor mu? Giriyorlarsa nasıl? Daha çok rolleri ne oluyor?
- Oyun sırasında çalgı var mı? Varsa ne zaman hangi müziği çalarlar?
- Oyun boyunca yapılan konuşmalar nelerdir?

Gölge Oyunu:

- Yöredeki Karagözcüler kimlerdir? Hayat hikâyeleri nedir?
- Sanatı kimden, ne zaman, nasıl öğrenmişlerdir?
- Çırakları var mıdır? Varsa kimlerdir?
- Yardakları kimlerdir? Karagöz oynatabiliyorlar mı? Yardakların görevleri nelerdir?
- Repertuvarlarındaki oyunlar nelerdir? Oyunlarını ezbere mi oynatıyorlar, yoksa repertuvar defterine bakarak mı oynatıyorlar?
- Tasvirlerini kendileri mi yapıyorlar? Tasvirlerini kendileri yapanların kullandıkları teknik, araç ve gereçler nelerdir?
- Tasvir yapanlar, bu sanatı kimden, ne zaman, nasıl öğrenmişlerdir?
- Karagöz müziğini kendileri mi söylüyor, bant-plâk mı kullanıyorlar? Hangi şarkıları oyunlarında kullanıyorlar?
- Kendilerinin yarattıkları oyunlar, tasvir çeşitleri var mı?
- Sanatlarını nerelerde icra ediyorlar? Seyircileri kimlerdir?
- Kazanç durumları nasıldır?
- Oyun takımlarında hangi malzeme bulunmaktadır?

Orta Oyunu:

- Yöredeki orta oyunu sanatçıları kimlerdir? Hayat hikâyeleri nedir? (Ölü olanlar dahil)
- Sanatı kimden, ne zaman, nasıl öğrenmişlerdir?
- Çırakları var mıdır? Varsa kimlerdir?
- Hangi orta oyunları bilinmektedir? Bu oyunlarda hangi rollerde oynamışlardır?
- Roller ezberlenerek mi oynanmaktadır? Yoksa konuşmalar sahnede, meydanda mı yaratılmaktadır?
- Dekor ve kostüm olarak neler kullanılmaktadır?
- Müzik olarak hangi şarkı ve türküler kullanılmaktadır? Müzik topluluğunda hangi çalgılar vardır?
- Orta oyunları nerelerde, hangi zamanlarda, kimlerce temsil edilmektedir?
- Orta oyununda oyunu kim yönetmektedir?
- Bir orta oyunu kolunda hangi tür sanatçılara ihtiyaç duyulmaktadır?
- Orta oyunlarında en çok hangi tipler beğenilmekte, hangi esprilere gülünmektedir?

Kukla:

- Yörede hangi kukla sanatçıları vardır? Hayat hikâyeleri nedir? (Ölü olanlar dahil)
- Sanatı kimden, ne zaman, nasıl öğrenmişlerdir?
- Çırakları var mı? Varsa kimlerdir?
- Yardımcıları var mı? Varsa bunların görevleri nelerdir?
- Kuklacı hangi tür kukla oynamaktadır? Repertuvarındaki oyunlar nelerdir?
- Müzik kullanıyorsa hangi şarkı ve türküleri, oyun havalarını kullanmaktadır? Müziğini plâk veya banttan mı temin ediyor?
- Bebeklerini kendisi mi yapmaktadır? Başkasına yaptırıyorsa, yapanın mesleği, yaşı, öğrenim durumu, kukla yapmayı kimden öğrendiği sorulacaktır?
- Kuklalara hangi adlar verilmiştir? Bu adları kim vermiştir? Kuklalar hangi malzemeden, nasıl yapılmaktadır?
- Kukla ne zaman, nerelerde, kimlere oynatılmaktadır?
- En çok hangi oyunlar beğenilmektedir?
- Kuklacıların kazanç durumları nasıldır?

Meddahlık:

- Yörenizde meddah hikâyesi anlatan meddahlar var mı? Varsa hayat hikâyeleri? (Ölü olanlar dahil.)
- Meddahlığı kimden, ne zaman , nasıl öğrenmişlerdir?
- Çırakları varsa kimlerdir?
- Meddahlar hangi hikâyeleri anlatmaktadırlar? Bunları nasıl öğrenmişlerdir ?
- Hikâyeleri nerelerde, ne zaman, kimlere anlatmaktadırlar?
- Hikâye anlatırken hangi malzemeyi kullanıyorlar?
- Taklit yapıyorlar mı? Hangi tiplerin taklitlerini iyi yapıyorlar?
- En çok beğenilen halk hikâyeleri nelerdir?
- Genel olarak hikâyelere nasıl başlanıp nasıl bitiriliyor?
- Meddahın özel bir kıyafeti var mı?

Köy Seyirlik Oyunları:

- Yörenizde oyun çıkarmak, temsil, orta oyunu adlarıyla tiyatro benzeri oyunlar oynanıyor mu? Bu tür oyunların genel adı nedir?
- Oynanan oyunların adları, konuları, rolleri, olayların akış biçimleri hakkında neler bilinmektedir?
- Oynanan oyunların adları, konuları günlük hayattan mı seçilmiştir? Yoksa eski konular mıdır?
- Oyunu kim hazırlamaktadır? Oyunu hazırlama şekli nasıldır?

- Oyun oynama haberi çevreye nasıl yayılmaktadır?
- Oyunlar hangi zamanlarda, nerelerde, hangi amaçlarla oynanmaktadır? Oyun öncesine gibi hazırlıklar yapılmaktadır?
- Oyun yerini kim hazırlar? Oyun yerini hazırlayana ne ad verilmektedir?
- Oyunlarda rol dağıtımı nasıl yapılır? Kadın rolleri kimlere verilir? Kadınların da rol aldığı oyunlar var mı?
- Oyunlarda hangi özel kıyafetler kullanılmaktadır?
- Oyunlarda ne gibi makyaj yapılmaktadır? Makyaj malzemeleri nelerdir? Makyajı her oyuncu kendisi mi yapıyor?
- Oyun sırasında bir oyuncu çeşitli kıyafetlere giriyor mu?
- Oyunlarda dekor olarak hangi eşyalar kullanılmaktadır?
- Oyunlarda müzik kullanılmakta mıdır? Kullanılıyorsa nasıl temin edilmektedir?
- Konuşmaksızın işaretlerle oynanan oyunlar var mı? Varsa bunlara ne ad verilmektedir? Bu oyunların konuları nelerdir?
- Oyunların süreleri ne kadardır?
- Halk acıklı oyunları mı, güldürücü oyunları mı sevmektedir? Oyunculara nasıl tezahürat yapılıyor?
- Oyunları kimler seyrediyor? Kadınlar da seyredebiliyorlar mı?
- Kadınların kendi aralarında oynadıkları oyunlar var mı?
- Köy seyirlik oyunları kimlerden, nasıl öğrenilmektedir? Bu oyunların konularının, özetlerinin kaydedildiği defterler var mıdır?

Halk Mutfağı:

- Düğünlerde yemeklerin yapılması için aşçı mı tutulur, akraba kadınları mı yapar?
- Aşçı olarak tutulanların özellikleri nelerdir?
- Yemek yapmada kullanılan araç-gereç, kap kacak nelerdir? (Yöresel isimleri ve kullanıldığı yemekler)
- İçecek yapımında kullanılan kap ve araç-gereçler nelerdir?
- Sofrada (yemek yerken) kullanılan araç-gereç, kap kacak nelerdir?
- Yemekler ve içecekler hangi kaplarda ve nerede saklanır?
- Bu ocakta ekmek de yapılır mı? Ekmek yapımı için ayrı bir yer var mıdır? Buraya ne isim verilir?
- Ocakla ilgili inanışlar nelerdir?
- Ocakta odunların üzerinde tencerenin bulunduğu araçla (sacayağı) ilgili inanışlar ve sakınılan kullanma biçimleri nelerdir?
- Günde kaç öğün yemek yenmektedir? (Sabah, kuşluk, öğle, akşam, yatsılık, geber yat yemeği vb.)
- Sabah öğle, akşam yemeklerinde neler yenir?

- Dede, nine, evli oğulları ve torunlarının (geniş aile) bulunduğu evde herkes aynı sofraya mı oturur? Erkekler ayrı, kadınlar ve çocuklar ayrı sofralarda mı yerler? Önce kimler yemek yer?
- Yemeğe başlamadan önce sofraya dua okunur mu? Kim okur? İlk defa yemeğe kim başlar?
- Su isteyen iki kişiden önce hangisine su verilir? Niçin? Pişirilen ekmek türleri nelerdir? Nasıl hazırlanıp, pişirilir? (İsimleri, kullanılan malzemeler, yapılışının tarifi)
- Hangi sebze yemeklerini yaparsınız? Nasıl hazırlanıp pişirilir?
- Hayvansal ürünlerle yapılan yemekler nelerdir?
- Balık vb. deniz ürünleri ile pişirilen yemekler nelerdir? Nasıl pişirilir? (Yöresel ad ve tarifleri)
- Hangi yabani hayvanlar yakalanarak yemeği yapılır? Nasıl pişirilir? (Yöresel ad ve tarifleri)
- Hangi tahıl ürünleri yetiştirilir? Hepsini de yemek yapıp yenilir mi?
- Bu yemeklerde hangileri sade yağ, hangileri zeytinyağı ile pişirilir? Zeytinyağı kullanılıyorsa niçin? Sade yağ olarak neler kullanılır?
- Yabani otları toplayarak yaptığınız yemekler var mıdır?
- Hangi baharatları kullanırsınız? Hangi yemeklere koyarsınız? Yemeğe koku vermesi için hangi otları kullanırsınız? Hangi yemeklerde? Yemeğe renk vermek için ne kullanırsınız? Hangi yemeklerde?
- Hangi çorbaları pişirirsiniz? (Yöresel ad ve tarifleri)
- Hamur tatlılarınız hangileridir? Su ve süt tatlılarınız hangileridir? Meyve tatlılarınız hangileridir? Bunların dışında yaptığınız tatlılar var mıdır? (Yöresel ad ve tarifleri)
- Hangi salataları yaparsınız? (Yöresel ad ve tarifleri)
- Belirli günlerde özel olarak (yalnızca o güne has) yapılan yemekler var mıdır? Adları? Yapılışları
- Niçin bu yemekler yapılır? İlgili inanışlar nelerdir?
- Sütten yağ nasıl elde edilir? Saklamak üzere yağ nasıl elde edilir?
- Yoğurt nasıl yapılır? Nerede muhafaza edilir?
- Peynir nasıl yapılır? Peynir çeşitleri nelerdir? (Yöresel adları, yapılışları, muhafazaları, yenme zamanları yaz, kış, gündelik)
- Ayran nasıl yapılır? Nerede saklanır?
- Tahıllardan kış için hazırlanan yiyecekler nelerdir? Nasıl hazırlanır? Nerede, nasıl saklanır? (Bulgur, erişte, tarhana vb.)
- Sebzelerden kış için hazırlanan yiyecekler nelerdir? Nasıl hazırlanır? Nerede, nasıl saklanır?
- Meyveler kış için saklanır mı? Nasıl, neler hazırlanır? Nerede, nasıl saklanır? (Kurutma, pekmez, bulama, pestil vb.)

- Et kış için saklanır mı? Nasıl hazırlanır? Nerede, nasıl saklanır? (Kurutma, kavurma, pastırma, sucuk vb.)
- Yiyeceklerle ilgili kış hazırlıklarında imece yapılır mı? Hangilerinde, nasıl?
- Hangi reçelleri yaparsınız? Nasıl, nerede pişirirsiniz? Nasıl, nerede saklanır?
- Şerbet yapar mısınız? Nasıl pişirirsiniz, saklar mısınız?
- Hoşaf yapar mısınız? Nasıl?
- Kendi yaptığınız alkollü içecekler var mıdır? Nasıl yapılır?
- Loğusa için özel olarak yapılan yemekler var mıdır? Nasıl yapılır?
- Loğusaya niçin herkesin yediği yemekten yedirilmez?
- Yiyecek ve içeceklerinizde öncesine nazaran değişiklik oldu mu? Hangilerinde?
- Hastalara neler yedirilip içirilmektedir?
- Gebe kadınlara neler yedirilip içirilmektedir?
- Ölü yemeğinde neler bulunmaktadır?
- Kış için ne gibi yiyecek ve içecekler hazırlanmaktadır? Nasıl?
- Yabanî otlardan, mantarlardan, yabanî meyvelerden ne gibi yiyecekler yapılmaktadır? Tarifleri?
- Derleyici; kaynak kişinin bilgi ve sağlık durumuna göre bu sorulan çoğaltabilir veya azaltabilir. Cevabı netleştirmek için alt sorular sorabilir.

OYUN, EĞLENCE, SPORLA İLGİLİ SORULAR

Halk Sporları:

- Güreş nerelerde, ne zaman, kimler tarafından, hangi sebeplerle yapılmaktadır?
- Güreş çeşitleri nelerdir? Her güreş türünün kuralları nelerdir?
 - Güreşi kimler idare etmektedir? Güreşe nasıl başlanılmaktadır? Galip, nasıl ilân edilmektedir?
- Güreşte müzik kullanılmakta mıdır? Kullanılıyorsa hangi tür müzik kullanılmaktadır?
- Cazgırlar güreşçileri hangi sözlerle takdim etmektedir?
- Cirit nerelerde, ne zaman, hangi sebeplerle oynanmaktadır? Ciritin kuralları, gelenekleri nelerdir? Cirit atı, ciritçi nasıl yetiştirilmektedir?
- Rahvan at yarışları ne zaman, nasıl yapılmaktadır? Kuralları nelerdir?
- Yarış atları ve binicileri nasıl yetiştirilmektedir?
- Yörede modern okçuluk dışında, okçuluk sporu yapılmakta mıdır? Yapılıyorsa kuralları, gelenekleri nelerdir?

- Av hangi zamanda, ne gibi amaçlarla yapılmaktadır? Avcılıkla ilgili gelenekler nelerdir? Yörede ne tür av hayvanları avlanmaktadır? Avcılıkta kullanılan araç ve gereçler nelerdir?
- Hangi av fıkraları anlatılmaktadır?
- Avcıların çok yalan söylemesi konusunda halkın düşünceleri nelerdir?

DAYANIŞMA, YARDIMLAŞMA VE EĞİTİM KURUMLARIYLA İLGİLİ SORULAR

- Yörede Efe, Seymen kuruluşları var mı? Varsa bu kuruluşların gelenekleri nelerdir?
- Bu kuruluşların tarihî kaynakları hakkında neler bilinmektedir?
- Yörede Ahilikten kalma ne gibi gelenekler yaşamaktadır?
- İmece niçin ve nasıl yapılmaktadır?
- İmecede neler yenilmektedir?
- İmecede eğlence yapılıyorsa nasıl eğlenilmektedir?
- Adaklar kimlere, nasıl verilmektedir? Neler adak olmaktadır?
- Sadaka taşlarıyla ilgili gelenekler nelerdir?
- Vakıflar niçin, kimler tarafından kurulmaktadır? Yörede hangi vakıflar bulunmaktadır?
- Çeşme, köprü, cami, okul yapımı gibi hayır işleri kimler tarafından, hangi amaçlarla yapılmaktadır?
- Hayratların üzerine neler yazılmaktadır?

KAYNAKÇA

Abdulkadiroğlu, Abdülkerim (1987), *Bartın ve Çevresinde Dini Manevi Halk İnançları*, KTBMFAD Yayınları, Ankara.

....(1997), *Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Yazıları*, İstanbul.

Acıpayamlı, Orhan (1963), "İptidailerde Ölü Gömmeye İle İlgili Bazı Pratikler ve İzahları." Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, c.20, S. 3-4, 1962'den Ayrı Basım. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

...(1965), "Türkiye'de Yağmur Duası", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, c. XXII., Ankara.

...(1974), "Türkiye'de Bahar Bayramı Hıdrellez", *Antropoloji*, S.8.

...(1974), *Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

...(1976), "Türk Folklor Ürünü Yağmur Duasıyla İlgili Yapı ve Fonksiyon Sorunları", *1. Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara.

...(1978), *Halk Bilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara

...(1985), "Açık Hava Müzesinin Niteliği ve Fonksiyonu Ne Olmalıdır?," *Folklor Açık Hava Müzelerinin Türkiye'de Kurulma İmkanları Sempozyum Bildirileri*. İstanbul.

...(1989), "Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonsiyonel Yönden İncelenmesi", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Aça, Mehmet (2004), "Kaynaklar," *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.

Ağcalar, Aslı (2009), *Silifke Halk Kültürü Araştırması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Ağrı, Atilla (1994) *Erzurum Halk Oyunları ve Giysileri*. Ankara

Akbıyık, Yaşar, (1996), *Türk Devlet Geleneğinde Rüya Motifi* . T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.

Akkul, Veli (1959), "Karaman'ın İbralı Bucağında Düğün Adetleri", *TFA*, c.6, Yörük Matbaası, İstanbul.

Akman, Haşım (1994), "Televizyon", *Thema Larause*, Milliyet Yayınları, İstanbul.

Akyüz, Hayri (1957), “Şebinkarahisar Köylerinde Düğün ve Evlenme”, *TFA*, 4.Cilt, Yörük Matbaası, İstanbul.

Alangu, Tahir (1993), *Türkiye Folkloru El Kitabı*, Adam Yayınları, İstanbul.

Albayrak, Nurettin (2004), *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, LM Yayıncılık, İstanbul.

Alp, Münevver (1964), “Eski İstanbul’da Lohusalık ve Şerbeti”, *TFA*, c.9, S.183, Yörük Matbaası, İstanbul.

.....(1974),”İstanbul’da Eski Hıdırellezler”, *TFA*, S.299, Yörük Matbaası, İstanbul.

Altıntaş, Ayten (1984), “Divan ü Lügati’t Türk’teki Yemek ve Yiyecekler”, *Türk Folkloru*, c.6, S.60, İstanbul.

Altun, Işıl (2004), *Kandıra Türkmenlerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm*, Yayıncı Yayınları, Kocaeli.

.....(2008), Kocaeli Suadiye/Çepni Halk Kültürü, Doğukütüphanesi Yayınları, İstanbul.

Altıntaş, Yener (1997), “Kaybolmakta Olan Bir Kültür “Köçeklik”, *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence Seçkiyon Bildirileri*, HAGEM Yayınları, Ankara.

Amanoğlu, Ebulfekzulu (2000), “Nevruz Öncesi Hıdır Nebi Bayramı, Türk Dünyasında Nevruz”, *Üçüncü Uluslar Arası Bilgi Şoleni*, Ankara.

Ana Britannica (1989), Örf, c.17, Ana Yayıncılık, İstanbul.

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi (1989), Levirat Maddesi, c.14, Anayayıncılık Anonim Şirketi, İstanbul.

And, Metin (1974), *Oyun ve Bugü*, İş Bankası Kültür Yayınları 144, Sanat Dizisi: 17, Baha Matbaası, İstanbul.

.....(1975), “Ritüel Niteliği”, *TFA Yıllığı*, Ankara.

Anohin, A. V. (1940), “Altay Samanlığına Ait Maddeler”, Çev. A. İnan, *Makaleler ve İncelemeler 1*, Ankara.

Aras, Enver (2002), “Türklerde Hıdırellez Geleneği”, *Milli Folklor*, Feryal Matbaacılık, Ankara.

Arıcan, Saffet (1960), “Bafra’da Adlarla İlgili Gelenek ve İnanmalar”, *TFA*, c.6, İstanbul.

Arlı, Mine (1982), "Türk Mutfağına Genel Bir Bakış", *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Armağan, M. (1992), *Gelenek.*, Ağaç Yayınları, İstanbul.

Arsal, Sadri Maksudi, (1955), *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*. Çeltüt Basım evi. İstanbul.

Arseven, veysel (1955), "Kırşehir'de Evlenme ve Düğün Adetleri," *TFA*, c.3, Yörük Matbaası, İstanbul.

Arslan, Mustafa-Milay Köktürk (1999), "Halkbiliminde Teori ve Yöntem Arayışları", *Milli Folklor*, S.41, Feryal Matbaacılık, Ankara.

Artan, Gündüz (1958), "Kars'ın Göle İlçesinde Kız İsteme ve Nişan", *TFA*, c.5, Yörük Matbaası, İstanbul.

.....(1960), "Kars'ın Göle İlçesini İnanışlar," *TFA*, c.6, Yörük Matbaası, İstanbul.

.....(1962), "Gülнар'da Bazı İnanışlar", *TFA*, c.7, Yörük Matbaası, İstanbul.

.....(1968), "Sındırgı'da Çeşitli İnanışlar", *TFA*, c.11, Yörük Matbaası, İstanbul.

.....(1973), "Tire'de Çocuklarla İlgili İnanışlar", *TFA*, c.15, S.292, Yörük Matbaası, İstanbul.

Artun, Erman (1978), *Tekirdağ Folklor Araştırması*, Tem Ofset, İstanbul

.....(1983), *Tekirdağ Folklorundan Örnekler*, Taner Matbaası, Tekirdağ.

.....(1990), "Tekirdağ'da Hıdrellez Geleneği," *Halk Kültüründen Derlemeler 1990, Hıdrellez Özel Sayısı*, Ankara, s. 1-23

.....(1992), "Tekirdağ Ritüelleri ve Balkanlardaki Varyantları", *4. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

.....(1992), *Tekirdağ Çocuk Oyunları*, Trakya Doğuş Tesisleri, Tekirdağ.

.....(1992), *Tekirdağ Halk Oyunları Araştırması*, Trakya Doğuş Tesisleri, Tekirdağ

.....(1993), *Cemal Ritüeli ve Balkanlardaki Varyantları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

.....(1993), "Tekirdağ Adetlerinden "Bocuk Gecesi ve Sedenka," Türk Kültürü Araştırmaları, *Prof. Dr. Şükrü Elçin Armağanı* Yıl . 29/1-2 , Ankara.

.....(1995), "Adana Yağmur Yağdırma Törenleri ve Çomçalı Gelin", *Tuncer Gülensoy Armağanı*, s.154- 163.

.....(1995), "Adana Mutfak Kültüründe Ekmekler ve Hamurışı Yemekler, Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar", *Geleneksel Ekmekçilik, Hamur İş Yemekler*, Ankara

.....(1996), "Köy Seyirlik Oyunlarındaki Düğünlerde Gelin Güvey Motifinde Eski Kültür İzleri," 3. *Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri*, Ankara.

.....(1996), "Çukurova Yörüklerinin Gelenek ve Görenekleri Bunlardaki Eski Kültür İzleri," 1. *Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları , Sosyo – Kültürel Yapısı (Yörükler) Sempozyum Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

.....(1996), "Çukurova Üniversitesinde Halk Kültürü ile İlgili Yapılan Çalışmalar", 1. *Türk Halk Kültürü Folklor Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri* 1, KB Yay. Ankara.

.....(1998), "Tekirdağ Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri- Doğum Evlenme Ölüm"" ,*BİR Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 9-10, İstanbul.

.....(1998), *Tekirdağ Halk Kültürü Araştırmaları*, Tekirdağ Genç Yöneticiler ve İş Adamları Derneği Yayınları, Tekirdağ.

.....(1998), "Tekirdağ'da Batıl İnanışlar," *Tekirdağ Halk Kültürü Araştırmaları* 1 , Tekirdağ.

.....(1998), "Adana Yağmur Yağdırma Törenlerinde, Boğa Dede, Bulut Dede ve Tosun Dede Kültü," 1 . *Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalari Kongresi Bildirileri*, Ankara.

.....(1998), *Adana Mutfak Kültürü ve Adana Yemekleri*, ÇUKTOB Yayınları, Adana.

.....(1998), "Anadolu'da Halk Kültürü Ürünlerinin Oluşumuna Kültürel Değişim ve Gelişim Açısından Bakış", *Giresun Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Giresun , İstanbul.

.....(2000), "Türk Dünyasında Nevruz", *Uluslar Arası Türkistan Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, 25-27 Ekim 2000, Marmaris (Muğla Ün. – TİKA),

.....(2000), "Halk Kültürü ve Folklorun Türk Kültüründeki Yerine Kültürel Değişim ve Gelişim Açısından Bakış", *Adana Halk Kültürü*

Araştırmaları I, Epsilon Ofset, Adana.

.....(2000), *Türk Halk Kültüründe Nevruz, Uluslararası Nevruz Sempozyumu*, Karaganda, Kazakistan, Karaganda, 1999, s.21, Ankara.

.....(2000), *Adana Halk Kültürü Araştırmaları I*, Adana Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Adana.

.....(2000), “Adana’da Asker Uğurlama-Karşılama Törenleri Asker Ağrıtları, Türküleri, Şiirleri, Manileri”, *Milli Folklor*, c.6, Yıl: 12, S.47.

.....(2001), “Anadolu İnanç Önderlerini Besleyen Eski İnanç Sistemleri, Dinler, İnanışlar,” *Uluslar Arası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi Bildirileri*, Ankara.

.....(2001), “Adana’da Törenler, Adaklar, Özel Günlere Ait İnançlar, Pratikler ve Bunlara Bağlı MuTFAk Kültürü”, *MilliFolklor*, S.49, Feryal, Ankara.

.....(2001), “Adana Halk Hekimliğinde Atalar Kültü”, *Türk Kültürü*, S. 460, İstanbul.

.....(2001), “Türk Halk Kültürünün Balkanlardaki Rolü”, *Türk Kültürü*, S. 458, Ankara.

.....(2001), “Küreselleşmenin Geleneksel Türk Halk Kültürüne Etkisi “*VI.Milletlerarası Türk Halk Kültürü*”, İçel

.....(2002), “Adana’da İnanç Merkezleri ve Bunlara Bağlı Kültür Değerleri”, 23-28 Eylül 2002, Tarsus *Uluslararası İnanç Merkezleri Kongresi*, Mersin.

.....(2002), “Türk Folklorunun Turizm Açısından Değerlendirilmesi”, *Folklor Halkbilim Dergisi*, c.5, İstanbul.

.....(2002), “Küreselleşen Dünyada Güney Anadolu Halk Kültürünün Geleceği”, *GAP Çerçevesinde Halk Kültürü Sempozyumu*, Gaziantep

.....(2004), *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

.....(2004), *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

.....(2005), *Türk Halkbilimi*, Kitabevi, İstanbul.

.....“Çukurova Konar-Göçer Türkmenlerinin Halk Kültüründe Eski Türk İnançlarının İzleri.” ss.10. Türkoloji sitesi.[http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/artun konar gocer.pdf](http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/artun%20konar%20gocer.pdf) (10.05.2007),

Asan, Veli, (1995), “ İlerar ” Cem Dergisi, Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Vakfı. İstanbul.

Aslan, Ensar (2008), Türk Halk Edebiyatı, Maya Akademi Yayınları, Ankara.

Aslanoğlu, İbrahim (1972), “Divriği’de Düğün Âdetleri”, TFA, C.13, S.270, Ss. 6175 6178.

.....(1976), “Geçen Yüzyılda Folklorumuza Işık Tutan Kaynaklar”, I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Genel Konular, Ankara.

Atabek, F. (1946), Hızır İlyas Günü Efsanesi, İstanbul.

Ataman, Sadi Yaver (1987), “Folklor Araştırmaları Açısından Halk Oyunlarımıza Genel Bir Bakış ve Ateş Kültü ile İlgili Oyunlar”, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara.

.....(1992), Eski Türk Düğünleri, Ankara.

Avcı, A. Haydar (1988), Halkbilimi Araştırmaları I, Ankara.

.....(1993), Halkbilim Konuları ve Araştırma Yöntemleri, Ankara.

Avcıoğlu, Doğan (1995), Türklerin Tarihi, c.1, Tekin Yayınevi, İstanbul.

Avşar, Emin (1992), Halk Oyunlarında Tavir ve Yöre İlişkisi”, IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, III. Cilt, Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence, HAGEM Yayınları, Ankara.

Ay, Gökten (1990), Folklor Giriş, Pan Yayınları, İstanbul.

Aydın, Hamdi (1952), “Kütahya 'da İnanmalar”, TFA, c.2, Yörük matbaası, İstanbul.

Aydinoğlu, Gülali (1968), “Posof'ta Düğün Âdetleri”, TFA, c.11, S.221, Yörük Matbaası, İstanbul.

Azadovski, Mark (1992), “Sibirya'dan Bir Masal Anası.” Çev. İlhan Başgöz, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Bağ, Yaşar (1997), Türklerde ve Çerkezlerde İslâm Öncesi Kültür Din Tanrı, Çiviyazıları Yayıncılık, İstanbul.

Balaman, Ali Rıza (1973), Gelenekler, Töre ve Törenler, Betim Yayınları, İzmir.

Balıkçı, Gülsen (1998), “Seçim Propagandalarında ve Toplumsal Kalkınmada Halk Kültürünün Önemi”, *Folklor/Edebiyat*, S.16, Yeni Doğu Matbaası, Ankara.

Bardakoğlu, Ali, (2002), “ Kurban ” *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları. 26. Cilt. İstanbul.

Barthold, V. V. (1975), *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Ankara.

.....(1981), *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Hzr. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul.

Bascom, William (1963), “Four Funtion of Folklore” akt.(Günay.1985:3), *The Journal Of American Folklore* S.67

.....(2004), “Halkbilimi, Sözlü Sanat ve Kültür”, *Milli Folklor*, S.63, Feryal Matbaacılık, Ankara.

Basri, Hasan (1960), “Çarşamba ve Terme’de Adlarla İlgili Gelenek ve İnançlar”, *TFA*, c.6, S.135, Yörük Matbaası, İstanbul.

Başar, Zeki (1972), *Erzurum’da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları*, Ankara.

Başçetinçelik, Ayşe (2009), *Adana Halk Kültüründe Doğum-Evlenme-Ölüm*, Altın Koza Yayınları, Adana.

Başgöz, İlhan (1977), “Halk Edebiyatı ve Folklor”, *Milliyet Sanat Dergisi*. S. 216.

.....(1986), *Folklor Yazıları*, Adam Yayınları, İstanbul.

.....(1996), *Protesto: Folklorun Beşinci İşlevi (Fonksiyonu)*, Prof. Dr. Umay Günay Armağanı, Ankara

.....(1998), “Dede Korkut Destanında Epitetler”, (Çeviren: Nebi Özdemir), *Milli Folklor*. S. 37, Feryal Matbaacılık, Ankara.

Başoğlu, Sevil (1993), *Türk Mutfağından Örnekler*, Kültür Bakanlığı Hagem Yayınları, Ankara.

Başuğur, Emine (1998), *Küp Köyü Takvim ve Meteorolojisi, Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1996*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Batur, Muzaffer (1959), “Gölpazarı’nda Doğum Âdet ve İnanmaları”, *TFA*, c.6, S.121, Yörük Matbaası, İstanbul.

Bauman,Richard (2000), “Folklor”, Çev. Özkul Çobanoğlu, *Folklor/Edebiyat*, S. 24.

Baykurt, Şerif (1965), “Rumeli Köylerinde Bir Evlenme Düğünü”, *TFA*, c.9, Yörük Matbaası, İstanbul.

.....(1976), *Türkiye'de Folklor*, Kalite Matbaası, Ankara.

.....(1993), „Çukurova’da Türkmenler ve Halk Oyunları”, *Adana Valiliği-Çukurova Üniversitesi II. Uluslararası Karacaoğlan-Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu*, Bildiriler, Ç.Ü. Basımevi, Adana.

Bayraktar, İbrahim, (1992), *İslâm Ansiklopedisi*, “ Bayram ” Maddesi, İslâmî Dönem . TDV Yayınları. 5. Cilt. İstanbul.

Bedi, Nihat (1956), “Ay Hakkında İnanmalar”, *TFA*, S.88, Yörük Matbaası, İstanbul.

Ben Amos, Dan (2003, “Şartlar ve Çevre İçinde Folklorun Yeni Bir Tanımına Doğru”, Çev. Metin Ekici. *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, Milli Folklor Yayınları. S. 31, Ankara.

Beysanoğlu, Şevket (1974), “Diyarbakır'da Bazı Gelenek ve İnanışlar”, *TFA*, c.15, Yörük Matbaası, İstanbul.

Bilginer, Recep (1945), “Eskişehir'de Hıdrellez Adetleri”, *Halkevi Dergisi*, 85:11.

Bilir, F. Saadet; Bilir, F. Ali, (2007), *Orta Asya'dan Toroslara Gülnar, Din, Kültür, Toplumsal Yaşam* . Etik Yayınları. İstanbul.

Biray, Himmet, Kış (1998), “Doğu Karadeniz’de ve Kırgızistan’da Anlatılan “Geyik Ana” Efsanesi Üzerine Bir Deneme”, *Milli Folklor Dergisi*, S.40, C.5, Ankara.

Biray, Nergis (2000), “Hayvancılık Terimleri İle İlgili Bir Makale ve Bazı Küçükbaş Hayvancılık Terimlerimiz”, *Milli Folklor*, S.46, Feryal Matbaası, Ankara.

Birinci, Ali, (1997), “Mahalle Mektebine Başlama Merasimi ve Mektep İlâhileri”, *Mahalle Mektebi Hatıraları*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı. İstanbul.

Birkalan, Hande A. (2000), “Türkiye’de Halkbilimi ve Bazı Türk Halkbilimcileri”, *Folklor/Edebiyat* (Halkbilim Özel Sayısı), Başkent Matbaası, Ankara.

Bolulu, Osman (1956), “Reşadiye’de İnançlar”, *TFA*, c.4, Yörük Matbaası, İstanbul.

Boratav, Pertev Naili, (1982), *Folklor ve Edebiyat I-II*, Adam Yayınları, İstanbul.

.....(1984), *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

.....(2000), *Halk Edebiyatı Dersleri*, Yay. Hz. M. Sabri Koz, Türkiye E. ve T. Tarih Vakfı KB Yayını, Numune Matbaası., İstanbul.

Boyraz, Şeref (2001), "Halk Kültürü Unsurlarının Televizyon Reklamlarında Kullanılması", *Milli Folklor*, S.49. Feryal Matbaası, Ankara.

.....(2006), "Fal Kitabı" İstanbul, Kitabevi Yayınları.

Bozkurt, Nebi, (1992), "İslâm Ansiklopedisi, " Bayram " Maddesi, *Bayram Kutlamaları* ". TDV Yayınları. 5. Cilt. İstanbul.

Bozyiğit, Ali Esat (1995), "Bizde Âdet Böyledir", *Ürün Yayınları*, Ankara.

.....(1995), "Halk Kültürümüzde Keklik Motifi ve Çukurova'dan Örnekler", *Bizde Adet Böyledir*, Ürün Yayınları. Ankara.

Burke, Peter (1994), *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Çev. Mete Tuncay, S. 25 26, 92, 108, İstanbul.

Büyük Larousse (1988), "Âdet", c.1, *Gelişim Yayınları*, İstanbul.

Büyük Larousse (1988), "Çeyiz", c.2, *Gelişim Yayınları*, İstanbul.

Büyük Larousse (1988), "İskat", c.10, *Gelişim Yayınları*, İstanbul

Büyük Larousse (1988), "Âdet" Maddesi, c.1, *Gelişim Yayınları*, İstanbul.

Büyük Larousse (1990), "Örf", c.17, *Gelişim Yayınları*, İstanbul.

Cajkanovic, V. (1973), *Mit i Religija u Srba*, Beograd.

Can, Döndü (2010), Mersin Abdalları Halk Bilimi Araştırması, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Caunce, Stephen (2001), *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi* (Çev. B. Bülent Can Alper Yalçinkaya), İstanbul.

Cengiz, Serpil (1997) "Alan, Zaman, Kurallar ve Amaç Çerçevesinde Oyunun Neliği Üzerine" *Folklor Edebiyat*, S. II, c. II, İstanbul.

Champbell, Joseph (1992) *İlkel Mitoloji: Tanrının Maskeleri*, İmge Kitabevi, Ankara.

Cin, Firdevs (2004), *Ceyhan Yörüklerinde Halk Kültürü Araştırmaları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Cingöz, Meltem-E. Santur (1993), "Türkiye'de Hidrellez'de Uygulanan Bazı İnanç ve Adetlerle İlgili Bir Atlas Denemesi", *Türk Halk Kültürü Araştırmaları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Cohen, Anthony Paul (1999), *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, Dost Kitabevi, Ankara.

Çağınlar, Zekiye (1994), *Adana Yöresi Yatır Ziyaret ve Ocaklarla Bunlara Bağlı Anlatılan Efsaneler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Çağırır, Mustafa-Aytürk Durgun (1990), “Camın Halkbilimdeki Yeri”, *Folklor*, IV (40), 9, İstanbul.

Çakır, Ahmet (1987), “Türk Halk Oyunlarında Hayvan Motifleri Üzerine Bir Atlas Denemesi”, *III. Milletlerarai Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, III. Cilt, Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence, *Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları*, Ankara.

.....(1992), “Türk Halk Oyunlarının Temel Figürleri”. *IV.Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri* III.Cilt Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence ayırbasım Ankara

.....(2001), “Atatürk Döneminden Günümüze Türk Halk Oyunları Üzerine Bir Değerlendirme”, *I. Uluslararası Atatürk ve Türk Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, HAGEM Yayınları, Ankara.

Çakman, Zeki (1989), “Nazar Değme ve Tedavi Usulleri”, *Köz*, S. 3, İstanbul.

Çay, A. Haluk (1983), *Anadolu'da Türk Damgası*, Ankara.

.....(1990), *Hıdırellez Kültür Bahar Bayramı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

.....(1991), *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, S.119, Ankara.

Çelik, Ali (2001), “Afganistan’daki Hazara Türkleri İle Doğu Karadeniz Bölgesindeki Çepni Türkleri Arasında Yaşayan Halk İnanmaları Üzerine Bir Mukayese Denemesi”, *Milli Folklor*, S.50, Feryal Matbaacılık, Ankara.

Çetin, İsmet (1994), Çetin, İslam-Şengül, Celil-Çetin, İlahami-Kulaksız, Salih (hazırlayanlar): *Diyarbakır Halk Oyunları ve Giysileri*. Başbakanlık Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü yayın no:124 Ankara

.....(1997), *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

.....(2000), “Nevruz Kutlamalarında Ortak ve Benzer Pratikler”, *Uluslararası Nevruz Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Çevik, Doğanay (2001), *Türkiye’de Yaşayan Kazak Kırgız ve Özbeklerde Halk İnançları*, İstanbul.

Çıblak, Nilgün (2001), *İçel Tahtacıları Dini İnanışlar ve Dini Törenler, Halk Kültürü, Anonim Halk Edebiyatı*, Ç.Ü. Sos.B.Enst., Yayınlanmamış Dokt.Tezi, Adana

.....(2003), "Mersin Tahtacı Kültüründeki Terimler Üzerine Bir Deneme", *Folklor/Edebiyat*, S. 36, İstanbul.

Çınar, Ali Abbas (2007), *Akyaka Sözlü Tarihi ve Gökova Havzası Halk Kültürü*, Akyaka Belediyesi Yayınları, İzmir.

.....(2008), *Muğla Çocuk Folkloru*, Karaca Ofset, Muğla.

Çobanoğlu, Özkul (1997), "Türk Kozmolojisinde Değişme ve Süreklilik Dinamikleri Üzerine Tespitler", *Bir: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S.8, İstanbul.

.....(1998), "Sözlü Kompozisyon Teorisi ve Günümüz Halk Bilim Çalışmalarındaki Yeri", *Folkloristik*: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı (Ed. Ö. Çobanoğlu ve M. Özarslan), Ankara: Tdb Matbaası, 1998. Ss. 138 170.

.....(1998) "Uygulamalı Halk Bilimi ve Halk Hayatı Çalışmaları Açısından Gazimağusa Kültür Turizmi Üzerine Öneriler", *Gazimağusa Sempozyumu*, Kıbrıs.

.....(1999), *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihinin Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.

.....(2000), "Türk Dünyası Sosyo Kültürel Bağlamında Nevruz Bayramının Yapısal ve İşlevsel Bakımdan Halkbilimsel Çözümlemesi", *Uluslararası Nevruz Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

.....(2000), "Türk Mitolojisinde Kutsal Sabit Mekan Fikrinin Yaratılış Tipolojisi Üzerine Tespitler", *Uluslararası Türkistan Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla.

.....(2002), *Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihinin Giriş* . Akçağ Yayınları. Ankara.

Çolak, Faruk (2009), *Geleneksel Kayseri Çocuk Oyunları ve Halkbilimsel İncelemesi*, Kömen Yayınları, Konya.

Daifuku.H. (1962), *Müzeler ve Araştırma*, Unesco Bölge Semineri, ICOM Türkiye Mili Komitesi Yayınları S.45-49, İstanbul.

Dalgıntekin, Huri (1995), *Tarsus Âdet ve İnanmaları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, VII+180

Davis, Fred (1997), *Moda Kültür ve Kimlik* (Çev:Özden Ankan), YKY, İstanbul.

Dede, Abdurrahim), *Batı Trakya Folkloru*, Ankara.

.....(1996), "Artvin Yöresi Düğünlerinde Gelin Güvey Motifi", *III.Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı Kongresi Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Demir, Sema, (2007), " *Karanlıktan Aydınlığa, Kıştan Bahara Geçiş: Hıdırellez...* ". Makalesi. www.turkhalkbilimi.com

Demirsipahi, Cemil (1975), "Türk Halk Oyunları". *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, FolklorDizisi: 2, Ankara.

Dictionnaire Larousse (1993), *Moda*, c.5, Milliyet Yayınları, İstanbul.

Divitçioğlu, Sencer (1987), *Kök Türkler: Kut, Küç ve Ülög*, Ada Yayınları, İstanbul.

Dizdaroğlu, Hikmet (1976), « Bizde Folklor Konusunda İlk Yazı », *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*. C. 1, A.Ü. Basımevi, Ankara.

Doğan, Ahmet (2002), İslâmiyet'ten Önceki Türk İnancına Dair, *Türkler*, c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Doğanbey, Nurettin (1989), *Türk MuTFAk Kültürü*, II. Milletterası Yemek Kongresi, Ankara.

Dorson, Richard M. (1984),*Folklor Kuramları*, (Çev. Nermin Ulutaş), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 33, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.

Dulkadir, Hilmi (1993) "Yörükler", *İçel Kültür Dergisi*, Sayı. 29, Kasım 1993, Kültür Ofset Basımevi, Mersin.

Duman, S. Sırrı (1979), "Petekti Köyü Düğün Gelenekleri", *TFA*, c.18, Yörük Matbaası, İstanbul.

Dundes, Alan (2003a), "Halk Kimdir?", (Çev. Metin Ekici), *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, Milli Folklor Yayınları, Ankara.

.....(2003b), "Doku, Metin ve Konteks", (Çev. Metin Ekici), *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, Milli Folklor Yayınları, Ankara..

Duvarcı, Ayşe (1993), *Türkiye'de Falcılık Geleneği ile Bu Konuda İki Eser* Ankara, Ersa Matbaası.

Düzgün, Dilaver, (2005), *Milli Folklor Dergisi*, “ Türkiye ve Azerbaycan Sahalarında Uygulanan Savaş Geleneğinin Karşılaştırmalı Tahlili ”. 9. Cilt, Sayı: 65 Ankara.

Eberhard, W. (1942), *Çin'in Şimal Komşuları*, Çev. Nimet Uluğtuğ, Ankara.

Edith, Hamilton (1974), "Mitologya", (Çev. Ü. Tamer), *Varlık Yayınları*, İstanbul.

Eker, Gülin Öğüt; Metin Ekici, M. Öcal Oğuz, Nebi Özdemir (2003), *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, *Milli Folklor Yayınları*, Ankara.

.....(2009), *İnsan-Kültür-Mizah*, Grafiker Yayınları, Ankara.

Ekici, Metin (1998), "Halk Bilimi Çalışmalarında Metin (Text), Doku (Texture), Sosyal Çevre ve Şartlar İlişkisinin Önemi", *Milli Folklor Dergisi*, Sayı; 39, Feryal Matbaası, Ankara.

.....(2000), "Halk, Halkbilimi ve Halk Bilgisi Üzerine Bir Deneme", *Milli Folklor*, S.45, Feryal Matbaası, Ankara.

.....(2001), "The Birth Of Hero", *Milli Folklor Dergisi*, Sayı; 49, Feryal Matbaası, Ankara.

.....(2004), *Halk Bilgisi Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Geleneksel Yayınları, Ankara.

Ekici, Savaş (1996), "Gaziantep İslahiye İlçesi Düğün Adetleri Çerçevesinde Halk Müziği", *I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Elçin, Şükrü (1984), *Halk Edebiyatı Araştırmaları I-II*, Ankara.

Eliade, Mircea (1991) *Kutsal ve Dindışı*, (Çev. M.Kılıçbay), Gece Yayınları, Ankara.

.....(1993), *Mitlerin Özellikleri*, (Çev. S. Rifat), Simavi Yayınları, İstanbul.

.....(1994b), *Sözlü Yazın*, (Çev.M.Rifat S. Rifat), Kuram Dergisi, Eylül, S.68 72.

.....(1994a), *Ebedi Dönüş Mitosu*, (Çev. Ü. Altuğ), İmge Kitabevi, Ankara.

.....(1999) *Şamanizm*, {Çev. İ. Berkan}, İmge Kitabevi, Ankara.

Enhoş, Mustafa (1959), "İbradi'da Düğün Adetleri", *TFA*, c.6., No.124, Yörük Matbaası İstanbul.

Er, Piri (1994), *Türk Halk Kültüründen Derlemeler*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Erdek, Kenan (1977), *Halk Bilimi Arastırma Yöntemi*, ODTÜ Türk Halkbilimi Topulugu Yayınları, Ünal Matbaası., Ankara.

Erdem, Sargon, (1992), *İslâm Ansiklopedisi*, “ Bayram ” Maddesi, Etimolojisi . TDV Yayınları. 5. Cilt. İstanbul.

Erden, Atilla (1989), "Etnografya Müzelerimiz ve Müzelerin Eğitimdeki Rolü", *Eskişehir Valiliği I. Müzecilik Sempozyumu*, Eskişehir.

.....(1998), *Anadolu Giysi Kültürü*, Ankara, Dumat Ofset.

Erdoğan, Kutluay, (1993), *İnançlara Dayalı Kültler ve Alevi Ocakları*, İletişim Yayınları. İstanbul.

Erel, Nurettin (1946), *Hidrellez, İnan* (Yeni Seri), İstanbul.

Eren, Hasan (1990), "Eski Türk İçkileri", *Üçüncü Milletlerarası Yemek Kongresi*, Türkiye 7-12 Eylül, Konya Kültür ve Turizm Vakfı Yayınları, Renk Ofset, Ankara.

Eren, Naci (1979), "Yörük Göçü", *T.F.A.* 18-19/362 Eylül

Ergin, Muharrem (1969), *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul.

Erginer, Gürbüz (1989), "Müzecilikte Fonksiyonalizm", *Eskişehir Valiliği I. Müzecilik Sempozyumu*, Eskişehir.

.....(1997), *Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*, Yapı Kredi Yayınları, Ankara.

.....(2002), "Küreselleşme ve Geleneksel Kültür (Bilimsel Bulguların Anlamsızlaşması)", *VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Küreselleşme ve Geleneksel Kültür Sektör Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

.....(2005), "Kurbanla İlgili Antropolojik Kuramlar", *II. Halkbilim Sempozyumu*, Eskişehir, HAMER Yayınları.

Ergun, Metin (1996), “ Dağlarla İlgili Altay-Türk Efsaneleri,” *Milli Folklor*, c.4, S.31/32, Feryal Matbaacılık, Ankara.

.....(2000), “ Türk Ağaç Kültü İnancının Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansımaları,” *Milli Folklor*, c.6, S.47, Feryal Matbaacılık, Ankara.

Ergun, Pervin (2004), *Türk Kültründe Ağaç Kültü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Ergün, Mustafa, (1996), "II. Meşrûtiyet Devri'nde Eğitim Hareketleri", *Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme – Sıbyan Mektepleri Ocak Yayınları*. Ankara.

Erhat, Azra (1972), *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Erk, Zümrüt (1974), "Erenköy'de Evlenme Adetleri", *TFA*, c.15, Yörük Matbaası, İstanbul.

.....(1975), "Kuşçu Köyünde Evlenme Adetleri", *TFA*, c.16, Yörük Matbaası, İstanbul.

Erkoçak, Mehmet-Abdullah GİZLİCE (2003), "Osmaniye Folkloru", OFAD Kültür Yayınları-1, Osmaniye

Erkul, Ali (2002), "Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Eroğlu, Türker (1995), *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Halk Oyunları ve Bölgelerdeki Halayların Folklorik İncelenmesi*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi. Kayseri

Eroğlu, Türker ve diğerleri (2003), *Sakarya Halk Kültürü (Derleme Çalışması)*, Sakarya Valiliği, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Eroğlu, Erol (2008), *Prizren Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Eroz, Mehmet (1979), "Türk Boylarında Kansıız Kurban Geleneği", *Türk Kültürü*, S. 205 206, İstanbul.

.....(1991), *Yörükler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay. İstanbul.

Ersoy, Ruhi (2004), "Sözlü Kültür ve Sözlü Tarih İlişkisi Üzerine Bazı Görüşler", *Milli Folklor*, S.61, Feryal Matbaacılık, Ankara.

.....(2009), *Sözlü Tarih Folklor İlişkisi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Ersoy, Yasemin (2002), "Türk MuTFAk Kültürü", *Türkler*, c.4., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Erşangil, Meysun (1970), "Hıdrellez", *Folklor*, Mayıs -Temmuz S. 20.

Esin, Emel (1978), *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.

Eskicioğlu, Osman, (1996), "Hukuk ve İnsan Hakları," Kan Kardeşliği " Makalesi ". Anadolu Matbaacılık. İzmir.

Evliyaoğlu, Sait-S. Baykurt (1998), *Türk Halk Bilimi.*, Ofset Reproduksiyon Matbaacılık, (İkinci Baskı), Ankara.

Eyüboğlu, İsmet Zeki, (1998), “*Anadolu İnançlar*”. Toplumsal Dönüşüm Yayınları. İstanbul.

Feyizli, H.Tahsin, (1993), *İslamda ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç Kurban*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Fırlı, Ethem Ruhi (1996), *Türk Dünyası ve Halk Kültürü Üzerine Araştırmalar, İncelemeler* (Ali Abbas Çınar), Muğla.

Fischer, E. (1985), *Sanatın Gerekliği* (Çev. C. Çapan), V Yayınları, Ankara.

Freud, Sigmund (1971), *Totem ve Tabu*, (Çev. Niyazi Berkes), Remzi Kitabevi, İstanbul.

Genç, Resat (1982), "9. Yüzyılda Türk Mutfağı", *Türk Mutfağı, Sempozyumu Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

.....(1995), "Türk Tarihinde ve Kültüründe Nevruz", *Türk Kültüründe Nevruz Sempozyumu Bildirileri*, Ankara.

Gençtürk, İsmail Celal (1963), "Ankara Sorgun Köyü İnanmaları", *TFA*, c.8, S.167, Yörük Matbaası, İstanbul.

Gizlice, Abdullah-Suat Önal (2004), “Osmaniye Geleneksel Kıyafetlerinde Kadın ve Erkek Başlıkları”, *Karacaoğlan'dan – Bela Bartok'a Dadaloğlu'ndan –Âşık Feymani'ye Osmaniye Kültür Sanat ve Folklor Sempozyumu, Osmaniye*.

Goldstein, Kenneth (1977), *Sahada Folklor Derleme Metodları*, (Çev. Ahmet E. Uysal), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Göçmenoğlu, Kasım (1986), *Dini Gün ve Geceler*, İstanbul.

Gökalep, Ziya (1913), *Halk Medeniyeti I Başlangıç*, Halka Doğru Dergisi.

Gökbilgin, Tayyip;1957, "Rumeli'de Yörükler", *Tatarlar ve Evlad-I Fatihan*, Sayı.1-6, İstanbul.

Gökçe, Birsan (1978), *Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım*, Ankara.

Gözaydın, Nevzat (1978), "Folklor Sözcüğü Üzerine", *Türk Folklor Araştırmaları*. c. 18, S. 351, Yörük Matbaası, İstanbul.

Gumilev (1999), *Eski Türkler*, Çev. B. Ahsen Batur, İstanbul.

Güç, Ahmet, (2002), *İslâm Ansiklopedisi*, “Kurban” Maddesi, *İslâm'da Kurban*. TDV Yayınları. 26. Cilt. İstanbul.

Gülben, Zerrin (1964), "Ergani'de Düğün", *TFA*, c.9, S.185, Yörük matbaası, İstanbul.

Gülensoy, Tuncer (1994), "Türklerde Ad verme Geleneği ve Hektor", *Milli Folklor Dergisi*, S.22, Feryal Matbaası, Ankara.

Günay, Umay (1984), "Âşık Edebiyatında Rüya Motifinin Tipleri ve Tahlili", *Mehmet Kaplan'a Armağan*. İstanbul.

.....(1985), "Folklor Mahsullerinin Tabiatı", *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi*. Tebliğler, c. II, İstanbul.

.....(1986), *Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara.

.....(1995), "Ritüeller ve Hıdrellez", *Milli Folklor*, S:26, Feryal Matbaası, Ankara.

.....(1996), "Folklor, Reklam ve Tarhana", *Milli Folklor*, S.31, Feryal Matbaacılık, Ankara.

.....(1998), "Folklor Nedir ?", *1. Türk Folklor Araştırmaları*, Ankara.

.....(1999), "Osmanlı İmparatorluğu ve Türk Halk Kültürü", *Osmanlı Kültür ve Sanat* c.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Günay, Ünver-Harun Güngör (1998), *Türk Din Tarihi*, Laçın Yayınları, Kayseri.

Güngör, Harun (1996), "Türk Alevi Bektaşî İnançlarında Şamanlığın İzleri", *Erdem Dergisi*, Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı 1

.....(1998), *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kıvılcım Yayınları, Kayseri.

.....(2002), "Eski Türklerde Din ve Düşünce", *Türkler*, c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Güngör, Kemal (1957), "Anadolu'da Hızır Geleneği ve Hıdrellez Törenlerine Dair Bir İnceleme", *Türk Etnografya Dergisi*, S.1-2, Ankara.

Güngören, A. (1993), *Claude Levi Strauss ve Mitsel Düşüncenin Yapılan, Din ve Büyü*, Yol Yayınları, İstanbul.

Güran, Nural (1967), "Yeşilöz Köyünde Doğumla İlgili Gelenek ve İnançlar", *TFA*, c.11, Yörük Matbaası, İstanbul.

Gürsoy, Osman (1970), "Mesudiye'de Yorum, İnanç ve Anlamlar", *TFA*, c.13, Yörük Matbaası, İstanbul.

Güvenç, Bozkurt (1993), *Türk Kimliği*, Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

.....(1999), *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, Ankara.

Güzelbey, Cemil Cahit (1982), "Gaziantep'te Doğum ve Çocuğa

İlişkin Eski Töre ve İnançlar", *Türk Folkloru Araştırmaları* 1981/2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara.

György, Martin (1990) (çev.İsmail Doğan), "Halk Dansların İrdelenmesi ve Sistemizasyonu". *Macar Halk Bilimi VI. Cilt*, Macar Bilimler Akademisi Budapast

Hacıbekiroğlu, Erol (1992), *Van Yöresi Derlemesi*. Başbakanlık Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü yayın no:116, Ankara

Halıcı, Nevin (1983), *Akdeniz Bölgesi Yemekleri*, Konya.

Hançerlioğlu Orhan (1975), *İnanç Sözlüğü*, İstanbul.

.....(1993), *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi , II. Basım, İstanbul.

Harisson, Molly (1962), *Eğitim ve Müzeler*, Unesco Bölge Semineri ICOM Türkiye Mili Komitesi Yayınları, İstanbul.

Hassan, Ümit (1986), *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*, Ankara.

Honko, Lauri (2000), "Halk Anlatısı Araştırma Metodları ve Bu Metodların Durumu ve Geleceği", (Çev. Prof. Dr. İsmail Görkem), *Millî Folklor*, S.45, Feryal Matbaacılık, Ankara.

İlgaz, Kadriye (1956), "İstanbul'da Doğum ve Çocukla İlgili Âdet ve İnanmalar", *TFA*, c.3, S.84, Yörük Matbaası, İstanbul.

İnan, Abdulkadir (1954), *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara.

.....(1959), "Türlü Törenlerde Ters Giyinme Adeti", *Türk Folkloru Araştırmaları*, Yıl: 10, c.5, S. 116, İstanbul.

.....(1976), *Eski Türk Dini*, İstanbul.

.....(1987), *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara.

.....(1995), *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, T.T.K. Yayınları, Ankara.

İslam Ansiklopedisi (1943), Faruk Sümer, "Oğuz Maddesi", İstanbul

İslam Ansiklopedisi (1993), "Fal" maddesi, C.IV, İstanbul, MEB Yayınları.

İşık, Haşim Sekip (1975), "Kız Erkek İlişkileri, Nişan ve Düğün", *TFA*, c.16, Yörük Matbaası, İstanbul.

İbrayev, Şakir (1996), "Kazak Folkorunda Nevruz", *Nevruz ve Renkler*, Ankara.

İvgin, Hayrettin (1996), *Türk Halk Bilimi ve Halk Edebiyatı'nda Görüşler*, Akar Ofset, Ankara.

.....(2000), "Ad verme Geleneği Afyonkarahisar'daki Uygulamalar", *V. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Afyon Belediyesi Yayınları, Afyonkarahisar.

Jayson, Heda (1998), "Metin ve Folklor Bağlamı İndekslemeye Karşı", *Milli Folklor*, S.39, Feryal Matbaacılık, Ankara.

Kafesoğlu, İbrahim (1996), *Türk Milli Kültürü* . Boğaziçi Yayınları. İstanbul.

.....(2002), "Eski Türk Dini", *Türkler*, c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

.....(2002), *Türkler Ansiklopedisi*, " Türklerde Millet Kavramı, " Kan Akrabalığı " Maddesi ". Yeni Türkiye Yayınları. Ankara. 5. Cilt.

Kalafat, Yaşar (1994), "Orta Toroslar ve Makedonya Yörükleri Halk İnanışları Karşılaştırmaları", *Türk Dünyası Folklor Dergisi*, S.24, İstanbul.

.....(1995), *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.

.....(1996), *İslamiyet ve Türk Halk İnançları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

.....(1997), *Anadolu Halk Sufizmi, Zazalar, Kirmançlar ve Türkmenler*, İstanbul.

.....(1997), "Yenigün/Nevruz ve Döneme Bağlı Merasimlerde Bereket Motifi", *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Nevruz Özel Sayısı*, S.39, İstanbul.

.....(1998), *Kuzey Azerbaycan-Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Eski Türk Dini İzleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

.....(1999), "Anadolu ve Yakın Çevresi Türk Halk İnançlarında Ölüm veya Halk İnançlarımıza Göre Yatır Ziyareti", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu*, İstanbul.

.....(1999), "Türkmen Dünyasında Karşılaştırmalı Halk İnançları Çerçevesinde Karakeçili Türkmenleri", *Türk Kültüründe Karakeçililer Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri*, AKM Yayınları, Ankara.

Kalkanoğlu, Mehmet (1953), "Türkmen Köylerinde Düğün", *TFA*, c.3, S.66, Yörük Matbaası, İstanbul.

.....(1954), "Şarkışla Düğünlerinde Gelenek ve Görenekler", *TFA*, c.3, Yörük Matbaası, İstanbul.

Kara, Çiğdem (1997), "Halk Bilimi ve Folk Popüler Kitle Seçkin Kültürleri", *Folklor/Edebiyat*, S.9, İstanbul.

Kara, Ruhi (1995), "Erzincan Dügünlerinde Gelin-Güvey Motifi," *III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Karabaş, Seyfi (1981), *Bütüncül Türk Budunbilimine Doğru*, ODTÜ Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.

Karadağ, Metin (1989), *Halkbilimine Giriş*, Bursa.

Karadağ, Nurhan (1978), *Köy Seyirlik Oyunları*, Ankara.

Karaduman, Mehmet (1962), "Çanakkale Köylerinde Kız İsteme ve Dügün" *TFA*, c.7, Yörük Matbaası, İstanbul.

Karakaş, Ayhan (2005), *Fekke Halk Kültürü Araştırması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Karaman, Ramazan, (1999), *Milli Folklor Dergisi*, " Türkiye’de Nevruz Kutlamaları " Makalesi ". Feryal Matbaacılık. 5. Cilt. İstanbul.

Karaörs, Metin (1995), "Kırım Tatar Türklerinde Bir Efsane Kızırlez", *Türk Kültürü*, S:385.

Karataş, H. Cemal (1968), "Artvin ve Kars'ta Bazı İnanış ve Âdetler", *TFA*, c.11, S.228, Yörük Matbaası, İstanbul.

Karatayev, Olcabay (1995), *Kırgız Tarihi ve Nevruz*, Ankara.

Kartal, Numan (1990), "İnegöl'de Hıdrellez Âdetleri, Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1990", *Hıdrellez Özel Sayısı*, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, Neyir Matbaası, Ankara.

.....(1998), *İnegöl Folkloru*, Köseleciler Kitap- Kırtasiye, İnegöl

Kartarı, Asker (1988), "Halk Oyunlarının Sahnelenmesine Kuramsal Bir Yaklaşım ve Türkiye'deki Uygulamaların Karşılaştırılmalı Eleştirisi". *Türk Halk Oyunlarının Sahnelenmesinde Karşılaşılan Problemler Sempozyumu Bildirileri.*, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay.: 102" "Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 25, Ankara

.....(1999), "Kültürlerarası İletişim ve Bir Araştırma Projesi", *Folklor/Edebiyat*, S.17, Yeni Doğu Matbaası, Ankara.

Kaya, Doğan (1994), *Sivas'ta Âşıklık Geleneği ve Âşık Ruhsatı* . Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları. Sivas.

.....(1996), "Düğünlerimizle İlgili Terimler ve Bunların Fonksiyonel Özellikleri", *III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı Kongresi Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

.....(2002), *Halkbilim Araştırmaları*, Kitabevi, İstanbul.

.....(2010), *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Kaya, Hüsamettin-GÜRAY, Çetin (1993), *Elazığ Halk Oyunlarının Karakteristik Özellikleri*, Başbakanlık Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü yayın no:122", Ankara

Kaya, Muharrem (2001), "Eski Türk İnanışlarının Türkiye'deki Halk Hekimliğindeki İzleri", *Folklor/Edebiyat*, C.7, S.25, İstanbul.

Kayacan, İsa (1978), "Yozgat Düğünlerinde Gelenekler", *TFA*, c.18, Yörük Matbaası, İstanbul.

Kayalı, Nejla (2010), *Mersin Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Kazmaz, Süleyman (1983), "Köy Tiyatrosu", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara.

Ketre, Melek (1994), "Adana Halk Kültüründe Askeri Uğurlama ve Askeri Karşılama Geleneği", *III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni*, Adana.

Kılıç, Abdullah (1998), *Isparta Halk Kültüründen Örnekler*, HA-GEM Yayınları, Ankara.

.....(2001), "Isparta Yöresi Halk İnançları", *Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri*, Evrak Yayınları, Ankara.

Kılıçkiran, Mazlum Nusret (1976), "Kilis Düğün Geleneklerinde Cille", *TFA*, c.16, Yörük Matbaası, İstanbul.

Kırbıyık, Asım (1992), "Baytarlık", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.5, TDV Yayınları, İstanbul.

Kırzioğlu, Neriman Görgünay (1992), *Anadolu'da Geleneksel Kadın Başlıkları*, 4. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, 5. Cilt,- Maddi Kültür-Kültür Bakanlığı HKAG Yayınları, Ankara.

Kirişcioğlu, M. Fatih (1995), "Sahalarda Bayram Bayramı", *Milli Folklor*, S.25, Feryal Matbaacılık, Ankara.

Koca, Gülseren (2001), "İstanbuldaki Adak Yerleri", *Folklor Halkbilim Dergisi*, C.5, S.49.

Koca, Salim (1990), “ Türk Kültürünün Temelleri I, “ İslâm Öncesi Türklerde Bayramlar ve Festivaller ” Makalesi ”. II. Cilt. İstanbul.

Koca, Salim (2002), "Eski Türklerde Bayram ve Festivaller", *Türkler*, c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Kocasavaş, Yıldız (2002), "Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Âdetleri", *Türkler*, c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Koçbay, Süleyman (1962), *Bütün Köyler İçin İnceleme ve Folklor Araştırma Anahtarı*, Tuğrul Matbaası., Niğde.

Kongar, Emre (1993), *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Evrim Matbaası, İstanbul.

.....(1997), "Küreselleşme ve Kültürel Farklılıklar Çerçevesinde Ulusal Kültür", www.kongar.org/makaleler.

Korum, Oğuz; "Alanya'da Yayla Göçü", *Alanya I. Tarih ve Kültür Semineri* (Bildiriler), Seçil Ofset.

Kostic, Petar (1972), *Poreklo i Znacenje Godisnjih Obicaja*, Beograd.

Koşay, Hâmit Zübeyir (1944), *Türkiye Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme*, Maarif Matbaası, Ankara.

.....(1956), "Türkiye Halkının Maddî Kültürüne Dair Araştırmalar"; *Çiftçilik, Lügatçe, Türk Etnografya Dergisi*, S.1.

.....(1961), *Anadolu Yemekleri ve Türk Mutfağı*, Ankara.

.....(1962), "Türk Halk Dilinde Yemek Adları", *Nemet Armağanı*, TTK. Basımevi, Ankara.

.....(1974), "Türkiye'de Açık Hava Halk Müzesi Nerede Kurulabilir?", *Makaleler İncelemeler*, Ayyıldız Matbaası S.156-173, Ankara.

.....(1974) "Yarının Türkiye Müzeleri", *Etnografya Folklor Dil ve Tarih Vd. Konularda Makaleler İncelemeler*, S.127-129, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

.....(1974), "Açık Hava Müzeleri ve Türkiye'de Açık Hava Halk Müzesini Kurma İmkanları", *Makaleler ve İncelemeler*, S.136-151, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

.....(1974), "Halk Müzeleri", *Makaleler-İncelemeler*, S.130-131, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

.....(1974), "Türkiye'de Etnografya Araştırmaları ve Ankara Etnografya Müzesi", *Makaleler-İncelemeler*, S.83-91, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

.....(1974), "Türkiye'de İlimler Müzesi Kurulmalıdır", *Makaleler- İncelemeler*, S.184-188, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

.....(1974), "Unesco ve Icom (Uluslar Arası Müzeler Konseyi)'nin Açık Hava Halk Müzeleri Kurulması Hakkında Direktifleri", *Makaleler-İncelemeler*, S.152-155, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

Koz, M. Sabri (1977), "Cönk", *TDEA*, c.2, Dergâh Yayınları, İstanbul.

.....(2003), *Yemek Kitabı*, Kitabevi, İstanbul.

Köksal, Orhan (1982), "Türk Halk Mutfağından Turistik Konaklama Yerlerinden Yararlanma", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara.

Köksel, Behiye, (2006), "Gaziantep Efsanelerinde Şekil Değiştirme Motifi Üzerine ''", www.turkoloji.cu.edu.tr

Köktan, Yavuz (2008), Gilan Türk Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Köktürk, Muhsin (1971), "Yozgat Köylerinde Nişan ve Düğün", *TFA*, c.13, Yörük Matbaası, İstanbul.

Köprülü, M. Fuat ,(1914), *Yeni Bir İlim: Halkiyat "Folk Lore."*, İkdâm Gazetesi.

Köymen, Mehmet Altay (1982), "Selçuklular Zamanının Beslenme Sistemi", *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Krohn, Kaarle John Krohn (1996), *Halk Bilimi Yöntemi*. Çev. Günseli İçöz, Yay. Haz. Prof. Dr. Fikret Türkmen. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kudat, Ayşe (1974), *Kirvelik*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

Kuhn, S. Thomas (1982), *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, (Çev. N. Kuyuş), Alan Yayınları, İstanbul.

Kuruoğlu, Stepan (1996), "Gagauzlarda İlk Yaz Bayramı", S.266, *Nevruz ve Renkler*, Ankara.

Kut, Günay (2002), "Türklerde Yemek Kültürü", *Türkler*, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Kutlu, M. Muhtar (1987), "Doğu Anadolu Göçer Topluluklarında Karaçadır", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, K.T.B. Yay., Başbakanlık Basımevi, Ankara.

.....(1987), *Şavaklı Türkmenlerinde Göçer Hayvancılık*, K.T.B. Mıfıad Yay., Sevinç Matbaası, Ankara.

..... (1992), "Yaşayan Bir Alt Kültür Geleneği-Anadolu Göçer Kültürü"-IV. *Milletlerarası Türk Halk Kültür Kongresi Bildirileri*, Kültür Bakanlığı, Feryal Matbaası, Ankara.

.....(2000), "Anadolu'da Nevruz Kutlamalarının Ritüel Niteliği", *Uluslar Arası Nevruz Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Kutlu, Mustafa (1990), "Nevruz", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. VII, Dergah Yayınları, İstanbul.

Kuyaş, Nilüfer (1982), Çevirmenin Sunuşu, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Alan Yayıncılık, İstanbul.

Kuzgun, Şaban (1993), *Hazar ve Karay Türkleri*, Ankara.

Malinowski, B. (1995), *İnsan ve Kültür*, (Çev. F. Gümüş), V Yayınları, Ankara.

.....(1998), *İlkel Toplum*, (Çev. H. Portakal), Öteki Yayınevi, Ankara.

Meadel, Cecile (1994), "İletişim Araçları", *Thema Larousse*, Millet Yayınları, İstanbul

Memişoğlu, Fikret (1952), "Harput'un Kına Geceleri", *TFA*, c.2, Yörük Matbaası, İstanbul.

Meydan Larousse, (1971), "İnanç", C.6, İstanbul

.....(1972), "Örf", c.9, Meydan Yayınları, İstanbul.

.....(1973), "Yörükler", Cilt. 12, İstanbul.

Muratoğlu, Malik (1996), "Nevruz ve Onun Özbek Halk Edebiyatında Terennüm Edilişi", *Nevruz ve Renkler*, Ankara.

Nahya, Zümrüt (1982), "Özel Gün Yemekleri", Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

.....(1987), "Kız İsteme ve Söz Kesme Gelenekleri Üzerine Bir Atlas Denemesi", III. *Milletlerarası Türk Folklor Kongresi*, c. IV, (Gelenek Görenek ve İnançlar), KBMFAD Yayınları, Ankara.

Nami, Hasan (1960), "Havza'da Adlarla İlgili Gelenekler", *TFA*, c.6, Yörük Matbaası, İstanbul.

Nazar, Khudai (1996), "Afganistan Türklerinde Nevruz Kutlamaları", *Nevruz ve Renkler*, Ankara.

Nerimanoglu, Kamil V. (1995), *Nevruz Geleneği ve Azerbaycan*, Ankara.

Nirun, Nihat-Cihat Özönder (1990), *Türk Sosyo Kültür Yapısı İçinde Âdetler, Örfler, Görenekler, Gelenekler, Milli Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler*, AKM Yayınları, Ankara.

Noyan, Bedri (1984), *Hıdırellez*, Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma Dergisi, İzmir.

Nuri, Mehmet (1961), "Bolu ve Dolaylarında Düğün", *TFA*, c.6, S.138, Yörük Matbaası, İstanbul.

Ocak, Ahmet Yaşar, (1983), *Bektaşî Menkabelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul

.....(1984), "Hıdırellez", *Çevren*, S.4, Priştine.

.....(1984), *Türk Halk İnanç ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri*, Ankara

.....(1992), *Menakıbnameler*, Ankara

.....(1998), "Hıdırellez", *İslâm Ansiklopedisi*, c.17, TDV Yayınları, İstanbul.

.....(2000), *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temleri*, İstanbul.

Oğultürk, Halil (1992), "Halk Oyunlarımız Ne Durumda", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, c.III, Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence, HAGEM Yayınları, Ankara.

Oğuz, M. Öcal (1997), "Türk Dünyası Folklorunda Yeni Yöntem Arayışları", *Millî Folklor*, S. 33, Feryal Matbaacılık, Ankara.

.....(1998), "Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Boğaç Han", *Millî Folklor*, S.40, Feryal Matbaacılık, Ankara.

.....(1999), "Lord Raglan'ın Kahraman Kalıbı ve Basat", *Millî Folklor*, S.41, Feryal Matbaacılık, Ankara.

.....(1999), "Türk Halkbilimi Çalışmalarında Eş Metin (Varyant) ve Benzer Metin (versiyon) Sorunu", *Millî Folklor*, S.42, Feryal Matbaacılık, Ankara.

.....(2000), *Türk Dünyası Halk Biliminde Yöntem Sorunları*, Akçağ Yayınları, Ankara.

.....(2001a), "Küreselleşme ve Ulusal Kalıt Kavramları Arasında Türk Halkbilimi", *Millî Folklor*, S.50, Feryal Matbaacılık, Ankara.

.....(2001b), "Eski Kentin Folkloru ve Türk Halkbilimi", *Millî Folklor*, S.52, Feryal Matbaacılık, Ankara.

.....(2002), *Küreselleşme ve Uygulamalı Halk Bilimi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

.....(2002), "Mit Yoksullaşması ve Bayram Dede Miti", *Millî Folklor*, S.53, Feryal Matbaacılık, Ankara.

.....(2003), "Halk Bilimi Çalışmalarının Yeni Dönemi: Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi", *Millî Folklor Dergisi*, S.60, Feryal Matbaacılık, Ankara.

.....(2004), *Araştırmaların Tarihi, Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.

Okay, Cüneyd (2002), "Âmin Alayları Maddesi, Son Dönem Osmanlı Toplumunda Çocuk (1850 – 1900) ". *Türkler Ansiklopedisi*,Yeni Türkiye Yayınları. Ankara. 14. Cilt.

Oktay, A. (1993), *Türkiye'de Popüler Kültür*, Şefik Matbaası, İstanbul.

Olrix, Axel (1994), "Halk Anlatılarının Epik Kuralları II", *Millî Folklor*. S. 24, Feryal Matbaacılık, Ankara.

Ong, J. Walter (1995), *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözüñ Teknolojileşmesi* (Çev. S. Banon), Metis Yayınları, İstanbul.

Oral, Ünver (1994), *Karagöz Perde Gazelleri*, Kültür Bakanlığı, Ankara.

Orta, Nedim (1972), "Van'da Düğün Adetleri", *TFA*, c.14, Yörük Matbaası, İstanbul.

Oy, Aydın .(1997), "Halkiyat", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.15, TDV Yayınları, İstanbul.

Oymak, İskender (2002), "Türkistan'da Zerdüştlüğün Yayılması ve Etkileri", *Türkler*, c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Ozankaya, Özer (1996), *Toplumbilim*, Cem Yayınları, İstanbul.

Öcal, Mustafa, (1991), "Âmin Alayı " *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayıncılık. İstanbul. 3. Cilt.

Ögel, Bahaddin (1971), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları I*, MEB Yayınları, İstanbul.

.....(1971), *Türk Mitolojisi*, İstanbul, MEB Yayınları.

.....(1982), "Türk Mutfağının Gelişmesi ve Türk Tarihi Gelenekleri", *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Basımevi,

Ankara.

.....(1984), *İslâmiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi I*, Ankara.

.....(1991), *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

.....(1993), *Türk Mitolojisi*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara.

Öğüt Eker, Gülin (2000), "Türk Düğün Geleneği İçinde Karakeçili Türk Düğününün

Ritüel Açından Değerlendirilmesi," *Milli Folklor*, c.6, S.46, Feryal Matbaacılık, Ankara.

Öksüzücü, Muhteşem (1962), "Eski İstanbul", *Yazın Başlangıcı Hıdırellez*, Sümer Bank Yayınları, İstanbul.

Önal, Naci, (2003), *Muğla Efsaneleri*. Muğla Üniversitesi Yayınları. Muğla.

Önder, Mehmet (1985), "Açık Hava Folklor Müzelerine Doğru", *Folklor Açık Hava Müzelerinin Türkiye'de Kurulma İmkanları Sempozyum Bildirileri*, Ankara.

Önder, Ali Rıza (1956), "Ürgüp Düğünlerinde Nahl", *TFA*, c.4, Yörük Matbaası, İstanbul.

.....(1974), "Türkiye'de Mitoloji Çalışmalarına Bir Bakış I", *Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

Öngel, Hasan Basri (1997), "Ritüel Kökenli ve Folklorik Özellikleri Bakımından Köçeklik Geleneğimiz", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence Seçkiyon Bildirileri*, HAGEM Yayınları, Ankara.

Ömek, Sedat Veyis (1979), *Anadolu Folklorunda Ölüm*, A.Ü. DTCF Yayınları, Ankara.

.....(1981), "Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, S. 174, Ankara.

.....(1988), *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Gerçek Yayınları, İstanbul.

.....(2000), *Türk Halk Bilimi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Öz, Hülya (2008), Mersin'deki Ziyaret Yerlerinin Halk Bilimi Açısından İncelenmesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Özbaş, Hasan (1962), "Yozgat'ta Yufka, Bazlama, Düğün Ekmeği", *TFA*, c.7, S.161, Yörük Matbaası, İstanbul.

.....(1962), "Yozgat'ta Yufka, Bazlama, Düğün Ekmeği", *TFA*, c.7, Yörük Matbaası, İstanbul.

.....(1968), "Yozgat'ta Günsalık", *TFA*, c.11, S.228, Yörük Matbaası, İstanbul.

Özbek, M. (1994), *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, Şefik Matbaası, İstanbul.

Özbudun, Sibel (1997), *Ayinden Törene: Siyasal İktidarı Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri*, İstanbul.

Özdemir, Halit (1985), "Artvin'de Düğün Âdetleri (Kız Göçürme Oğlan Everme)", *Türk Folkloru*, S.68, İstanbul.

Özdemir, Nebi (2001), "Halkbilimi, Kültürbilimi ve Medya", *Milli Folklor*, S.49, Feryal Matbaacılık, Ankara.

.....(2005), *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Özder, M. Adil (1967), "Doğum ve Çocuk Üstüne Gelenek ve İnançlar", *TFA*, c.10, S. 213, Yörük Matbaası, İstanbul.

.....(1981), *Türk Halk Biliminde Düğün Evlilik Akrabalık Terimleri Sözlüğü*, Ziya Gökalp Demeği Yayınları, Ankara.

Özdoğan, Cevdet (1971), "Sinop Köylerinde Düğün", *TFA*, c.13, S.267, Yörük Matbaası, İstanbul.

Özen, Kutlu (1996), *Sivas ve Divriği Yöresinde Eski Türk İnançlarına Bağlı Adak Yerleri*, Sivas, Dilek Matbaası.

Özhan, Mevlüt (1990), *Çocuk Oyunlarımız*, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara.

Özkan, İsa (1995), *Tatar ve Uygur Türklerinde Nevruz Bayramında Şiir Söyleme Geleneği*, Ankara.

Özkan, Rafet (2003), *Dinlerde Kurban Kültü*, Akçağ yayınları, Ankara

Öztekin, Zafer (1992), *Halk Dilinde Sağlık Değişleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.

Öztelli, Cahit (1951), "Zile'de Doğum ve Âdetleri", *TFA*, c.2, S.28, Yörük Matbaası, İstanbul.

Öztürk, İsmail (1999), "Türkiye'de El Hacılığının Araştırılmasında Değerlendirme Ölçütleri ve Halkbilimsel Bilgilerin Önemi", *Y.A.Y. 2000'li Yıllarda Türkiye'de Geleneksel Türk El Sanatlarının Sanatsal, Tasarımsal ve Ekonomik Boyutu Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı HAGEM Yayınları, Ankara.

Pala, İskender (1995), "Hızır", *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.

.....(1995), "Don Değiştirme", *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara

Parlatır, İsmail (1990), "Konya'nın Dağ Köylerinde Düğün Yemekleri", *Üçüncü Milletlerarası Yemek Kongresi*, Konya Kültür ve Turizm Vakfı Yayını, Renk Ofset, Ankara.

Pirverdioglu, Ahmet (2002), "Türklerde Yılbaşı ve Bahar Geleneği", *Türkler*, c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Polat, Şükrü (1953), "Suşehri Köylerinde Düğün", *TFA*, c.3, S.52, Yörük Matbaası, İstanbul.

Postman, Neil (1994), *Televizyon: Öldüren Eğlence*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Propp, V. (1985), *Masalın Biçimbilimi*. (Çev. M. ve S. Rifat), DFS Yayınları, İstanbul.

.....(1987), *Masalların Yapısı ve İncelenmesi*. (Çev. H. Gümüş), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

.....(1998), *Folklor, Teori ve Tarih*, (Çev. Necdet Hagül), Gülen Ofset, İstanbul.

Radloff, W. (1986), *Sibiry'a'dan Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Rahman, Abdulkerim (1996), *Uygur Folkloru*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Roux, Jean Poul (1994), *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (Çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul.

.....(1999), *Eski ve Orta Çağda Altay Türklerinde Ölüm*, (Çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul.

Saintyves, Paul (1951), *Folklor El Kitabı*, (Çev. Bilal Aziz Yanıkoglu), Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul.

Sakallı, Talat, (2007), “ Bayram, Bayram Namazları ” Makalesi.

Sakaoglu, Saim (1985), "Derleme ile İlgili İlk Anketler, İlk Geziler ve Derleme Bibliyografyası", *Türk Folklor Araştırmaları*. S. 1, İstanbul.

Santino, Jack (1997), "Popüler Kültür ve Folklor", *Folklor/Edebiyat*, S.12, İstanbul.

Santur, Alparslan (1996), "Norveç'te Bulunan Açık Hava Müzeleri ve Kısa Özellikleri", *Türk Halk Kültürü Araştırmaları*, S.67-89, Ankara.

.....(1998), "Açık Hava Müzelerine Bir Örnek Hadeland (Norveç) Halk Müzesi", *Türk Halk Kültürü Araştırmaları* S.49-58, Ankara.

.....(1999), "Norveç Örneğinde El Sanatlarının Gelişimi ve Değerlendirilmesinde Açık Hava Müzelerinin Önemi", *2000'li Yıllarda Türkiye'de Geleneksel Türk El Sanatlarının Sanatsal Tasarlaması ve Ekonomik Boyutu Sempozyumu Bildirileri*, S.245-249, İstanbul.

Santur, Meltem (1996), "İç Anadolu Bölgesinde Kız Evinden Oğlan Evine Getirme Sırasında Uygulanan Gelenekler", *III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı Kongresi Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Saygı, Osman (1965), "Kızılcahamam Folkloru", *TFA*, c.9, İstanbul.

Sencer, Muzaffer (1974), *Dinin Türk Toplumuna Etkileri*, İstanbul.

Sener, Cemal (1997), *Şamanizm*, AD Yayıncılık, İstanbul.

Sernikli, Güner (1975), "Folklor Sözcüğünün İsim Babası William John Thoms ve Athenaeum'daki Makalesi, *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı*, A.Ü. Basımevi, Ankara.

.....(1976), "Türkiye Halk Bilimi Alan Araştırmaları Üzerine İlk Düşünceler ve Uygulamalar", *Halkbilimi*, S. 4, İstanbul.

.....(1976), "Halk Bilimi Belgelikleri Üzerine Açıklamalı Kaynaklar", *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı*, A.Ü. Basımevi, Ankara.

Sevindik, Hüseyin (1996), "Akçaören ve Yeşilöz (Nevşehir) Köylerindeki Doğum Geleneklerinin Halkbilimsel Açından İncelenmesi", *I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Seyidoğlu, Bilge (1992), *Mitoloji Üzerine Araştırmalar*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

Seyidov, Mirali (1982), *Türk Boylarında Hızır İnanı I*, Azerbaycan..

Sezen, Lütfi, (1991), *Halk Edebiyatında Hamzanameler*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

.....(1992), "Türk Folklorunda Hıdrellez", *Millî Folklor*, S.14, Feryal Matbaası, Ankara.

.....(1993), *Erzurum Şehir Folkloru*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Sınayuç, Osman (1974), "Folklor Derlemelerinde Fotoğraf Makinası ve Kameranın Kullanımı", *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı Belleten*, A.Ü. Basımevi, Ankara.

Smidchens, Guntis (2000), "Folklorizmi Yeniden Değerlendirmek", *Folklor/Edebiyat*, S.24, İstanbul.

Soyal, Birsen (1955), "Konya Ereğlisinde Düğün Adetleri", *TFA*, c.4, Yörük Matbaası, İstanbul.

Soylu, Sıtkı (1973), "Mut Düğünlerinde Düğün Töre ve Süreleri", *TFA*, c.14, S.287, Yörük Matbaası, İstanbul.

.....(1987), "Taşeli Yöresi Düğün Gelenekleri ve Geleneği Oluşturan Sebepler", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi, c.IV, (Geleneğin Görenek ve İnancılar)*, KBMFAD Yayınları, Ankara.

Sunal, Ali Kemal (1998), *TV ve Sinemada Kemal Sunal Güldürüsü*, Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul.

Sümbül, Muzaffer (1995), *Adana Halk Oyunlarının Sistemik Analizi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara

Synder, Allegra Fuller (1988), "Level Of Event Patterns: A Theoretical Model and

Its Application to the Yaqui Easter Ceremonies", *International Council for Traditional Music 15th Symposium of the ICTM Study Group on Ethnochoreology Copenhagen, Denmark*

Şanlıer, Nevin – Suna Baykan (1997), "Ziyaret ve Adak Yerlerinde Kullanılan

Yiyecek Çeşitleri", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Maddi Kültür Sektörün Bildirileri*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Şener, Sevda (1993), *Oyundan Düşünceye*, Gündoğan Yayınları, Ankara.

.....(1998), *Tiyatronun Kaynağına İlişkin Kuramlar*, Gündoğan Yayınları, Ankara.

Şener, Cemal (1997), *Şamanizm*, AD Yayıncılık, İstanbul.

Şenol, Ahmet (1992), "Türk Halk Oyunları İçindeki Renk ve Rakam Motifi", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, c.III, Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence, HAGEM Yayınları, Ankara.

Şentürk, Ahmet (1971), "Malatya'da Kız Kaçırma", *TFA*, c.13, S.266, Yörük Matbaası, İstanbul.

Şışman, Bekir (2002), "Samsun Yöresinde Geçiş Dönemleriyle (Doğum, Sünnet, Evlilik ve Ölüm) İlgili Yaşayan Halk İnançları ve Bunlara Ait Uygulamalar", *Erdem Dergisi, Türk Halk Kültürü Özel Sayısı III*, c.13, S.39, Can Ofset, Ankara.

Tacemen, Ahmet (1995), *Bulgaristan Türkleri İnanışları veya Türk Kimliği*, Üçbilek Matbaası, Ankara.

Tahsin, Hasan (1969), "Samsun'da Adlarla İlgili İnanmalar", *TFA*, c.6, S.133, Yörük Matbaası, İstanbul.

Tan, Nail (1985), "Türkiye'de Bugünkü İmkanlarla Bir Folklor Açık Hava Nüzesi Nasıl Kurulabilir?", *Folklor Açık Hava Müzelerinin Türkiye'de Kurulma İmkanları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara

.....(2000), *Atatürk ve Türk Halk Kültürü*, Ekip Grafik, Ankara.

.....(2000), *Folklor (Halk Bilimi) Genel Bilgiler*, Artmedia, İstanbul.

Tankut, Gönül (1985), "Açık Hava Müzelerinin Planlanması Üzerine", *Folklor Açık Hava Müzelerinin Türkiye'de Kurulma İmkanları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara.

Tansuğ, Sabiha (1984), *Anadolu'da Geleneksel Türkmen Giyimi*", *Folklor ve Etnografya Araştırmaları*, Anadolu Sanat Yayınları, İstanbul.

.....(1988), *Geleneksel Giyimlerin Sahneye Uygulanması, Türk Halk Oyunlarının Sahnelenmesinde Karşılaşılan Problemler Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara.

Tanyol, Cahit (1970), *Sosyolojik Açudan Din, Ahlâk, Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*, İstanbul.

Tanyuğ, Hikmet, (1975), "Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar, " *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı*, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara.

.....(1980), *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.

Taylan, Ertuğrul (1977), "Çolaklı'da Doğumla İlgili Adet ve İnanmalar", *TFA*, c.17, Yörük Matbaası, İstanbul.

Tekin, Mehmet (1993), "18 ve 19. Yüzyıllarda Hatay'da Kullanılan Mutfak Eşyaları", *Hatay Mutfağı Sempozyumu*, Kültür Ofset Basımevi, Hatay.

Temren, Belkıs (1995), "Bektaşî Geleneklerinde Nevruz Kutlamaları: Kırklar Bayramı", *Folklor/Edebiyat*, S.3, İstanbul.

Tezcan, Mahmut (1982), "Türkler'de Yemek Yeme Alışkanlıkları ve Buna İlişkin Davranış Kalıpları", *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

.....(1996), *Kültürel Antropoloji*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

.....(1997), *Türk Coşkusunun Simgesi Nevruz*, Türk Dünyası, Ankara.

.....(1998), "Çocuk Nişanlılığı (Afyon Çayırbağ Köyü Örneği)", *Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1997*, HAGEM Yayınları, Ankara.

.....(2000), *Türk Ailesi Antropolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara.

Tezgel, Nurhan (1994), "Müzecilikte Eğitim Faaliyetleri", *T.C Deniz Müzesi Komutanlığı I, Müzecilik Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul.

Tipi, Mehmet Ali (1960), "Konya'nın Bozkır İlçesinde Kız İsteme, Nişan ve Düğün", *TFA*, c.6, Yörük Matbaası, İstanbul.

Toygar, Kâmil (1975), *Divânî Lügât İt Türk'te Giyim Kuşam ve Dokuma Sanatlarıyla İlgili Sözcükler*, Sümer Bank, İstanbul.

.....(1976), "Türk Folklor Arşivi Nasıl Kurulabilir?", *Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri*, Güven Matbaası, Ankara.

.....(1982), "Değişen Türk Mutfağı", *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

.....(1985), "Türkiye'de Folklor Açık Hava Müzeleri Nerelerde Kurulabilir?", *Folklor Açık Hava Müzelerinin Türkiye'de Kurulma İmkanları Sempozyum Bildirileri*, İstanbul.

.....(1990), "Türkiye'de Hıdrellez Çevresinde Oluşan Mutfak Kültürü", *Üçüncü Milletlerarası Yemek Kongresi, Kongre Kültür ve Turizm Vakfı Yayını, Renk Ofset*, Ankara.

Tuğrul, Mehmet (1973), "Mahmutgazi Köyünde Ölümle İlgili Gelenek ve İnanışlar", *TFA*, c.15, Yörük Matbaası, İstanbul.

Tuna, O. Nedim (1960), "Köktürk Yazıtlarında "Ölüm" Kavramı İle İlgili Kelimeler ve "Kergek Bol" Deyiminin İzahı", *VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, TDK Yayınları, Ankara.

Tural, Sadık Kemal (1994), *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler*, Ankara.

.....(1996), "Yeniden Nevruz, Nevruz ve Renkler", *Türk Dünyasında Nevruz Uluslar Arası Bilgi Şöleni*, Ankara.

Turan, Fatma Ahsen (2001), "Kayseri Dügün Adetleri," *Kayseri ve Yöresi Kültür*,

Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni Bildirileri, c.2, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yayınları, Kayseri.

Turan, Mustafa (1966), *Hıdır Ellez (Hızır İlyas)*, Kayseri.

.....(1998), "Tarihi Kaynaklar Işığında Nevruz'un Menşei Meselesi", *Milli Folklor*, S.37, Feryal Matbaası, Ankara.

Turan, Şerafettin (1994), *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınları, Ankara.

Turan, Ahmet (1990), "Hıdrellez: Kültür ve Bahar Bayramı", *Milli Folklor*, Feryal

Matbaacılık, Ankara.

Turan, Mustafa (1982), "Kars'ta Ölü ile İlgili Gelenekler", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, c.IV, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Turan, Metin (2009), *Kültür ve Edebiyatta Göç ve Göçmenlik Sempozyumu Bildirileri*, KIBATEK Yayınları, Ankara.

Turhan, Mümtaz (1987), *Kültür Değişmeleri*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul.

Türkmen, Fikret, (1971), "Âşık Kemalî de Öldü", *Türk Folklor Araştırmaları*. C.13,

İstanbul.

Tümer, Günay-Abdurrahman Küçük (1988), *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara.

Türk Diyanet Vakfı İslami Ansiklopedisi (1995), "Fal" maddesi, C.12, İstanbul.

Türk, Hüseyin (2002), "Divriği'de Koyunun Yüzü Geleneği", *Erdem Türk Halk Kültürü Özel Sayısı III*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.

Türkdoğan, Orhan (1977): *Türkiye'de Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları*, Dede Korkut Yayınları, İstanbul

.....(1983), *Milli Kültür, Modernleşme ve İslam* İstanbul.

.....(1989), *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, İstanbul.

Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Sözlüğü (2004), "Helva Sohbeti" maddesi, Ankara, AKM Yayınları.

Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Sözlüğü (2004), "Fal" maddesi, Ankara, AKM Yayınları.

Türkiye'de Halkbilimi Müzeciliği ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri (2003), Gazi Üniversitesi THBMER yayınları, Ankara.

Türkmen, Fikret, (1992), *Sahada Folklor Derleme Teknikleri*, E.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.

Türkoğlu, Sabahattin (2002), Tarih Boyunca Anadolu'da Giyim Kuşam, İstanbul.

Türkten, Nevzat (1996), "Kayseri Düğünlerinde Gelin ve Güveyin Seçimlerinde Dikkat Çekici Usuller", *III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı Kongresi Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Uçar, Müjgan (1976), "Anadolu Folklorunda Fadime Ana", *TFA Yıllığı*, KBMFAD Yayınları, Ankara.

Uğurlu, Serdar (2010), Gelenek ve Kimlik İlişkisi, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Uraz, Murat (1978), "Hıdırellez ve Hızır İle İlyas", *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı: 346, İstanbul.

.....(1994), *Türk Mitolojisi*, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul.

Uslu, Mustafa (1985) "Yozgat Folklorunda "Kekil Hamamı" Motifi", *Türk Folkloru*, İstanbul.

Uysal, Ahmet (1985), "Folklor Açık Hava Müzelerinin Kurulmasında Göz Önünde Bulundurulması Gereken Bazı İlkeler", *Folklor Açık Hava Müzelerinin Türkiye'de Kurulma İmkânları Sempozyum Bildirileri*, İstanbul.

Üçer, Müjgan (1982), *Sivas Halk Mutfağı*, Sivas.

Ülkütaşır, M. Şakir (1937), *Türkiye Etnografya ve Folklor Sözlüğü Üzerine Bir Kalem Tecrübesi*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul..

.....(1963), "Sinop ve Çevresinde Köy Düğünleri", *TFA*, c.8, S.165, Yörük Matbaası, İstanbul.

.....(1972), *Cumhuriyet'le Birlikte Türkiye'de Folklor ve Etnografya Çalışmaları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

Ünver, Süheyl (1952), *Yağmur Taşı Hakkında*, İstanbul.

.....(1982), "Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılarda Yemek Usulleri ve Vakitleri", *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Van Gennep, Arnold (1939), *Folklor*, (Çev. Pertev Naili Boratav), Ulus Basım, Ankara.

Varol, veli (1954), "Çumra'nın Alan Köyünde Düğün", *TFA*, c.3, S.64, Yörük Matbaası, İstanbul.

Veren, Ergün (2009), *Anadolu'da Halk Takvimi ve Halk Meteorolojisi*, Ergün Veren Yayını, Ankara.

Wensinck, A.J. (1964), "Hızır", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul.

Yakıcı, Ali (1991), "Hidrellez Geleneği'nin Türk Halk Şiirine Yansıması", *Milli Folklor*, Ankara.

Yaldızkaya, Ömer Faruk (2006), "Kına Ağrıtları", *Folklor /Edebiyat*, c.12, S.46,

Uluslar arası Eğitim-Öğretim Basın Yayın Limited Şirketi, Ankara.

Yalgın, Ali Rıza (1993), *Cenup'ta Türkmen Oymakları I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Yalman (Yalgın), Ali Rıza (1977), *Cenup'ta Türkmen Oymakları*, Haz: Sabahat Emir, Ankara Kültür Bakanlığı Yay., M.E.B. Basımevi, İstanbul.

Yaman, Renan (1989), "Türklerde Yemek Yeme Alışkanlıkları ve Buna İlişkin Davranış Kalıpları", *II.Milletlerarası Yemek Kongresi*, Ankara.

Yardımcı, Mehmet (1993), "Çukurova'da Ölümle İlgili İnanışlar Uygulamalar ve İskenderun Mezar Taşlarının Dili", *II. Uluslararası Karacaoğlan Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Adana Ofset, Adana.

.....(1993), *Halkbilim ve Edebiyat Yazıları*, Açıksöz Yayınları, Malatya.

.....(1999), *Türk Halk Bilimi ve Edebiyat Araştırmaları*, Ankara, Ürün Yayınları.

Yetişen, Rıza (1951), "Naldöken Tahtacıları, Nevruz ve Hidrellez", *TFA*, S.23, Yörük Matbaası, İstanbul.

.....(1973),"Çocuk Kırklama, Diş Buğdayı ve Duşak Kesme", *TFA*, c.15, Yörük Matbaası, İstanbul.

Yıldırım, Dursun (1983), *Türkiye'de Folklor Araştırmalarının Gelişme Devreleri, Şükrü Elçin Armağanı*, Meteksan Matbaası, Ankara.

.....(1985), *Sözlü Gelenek Kültürü, Gazi Üniversitesi Milli Gençlik Sempozyumu Bildirileri*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.

.....(1986), "Orta Asya Bozkırlarından Urumeli'ne: Türk Sözlü Şiir Sanatının Yayılması Üzerine", *III. Milletler Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C.II, Gazi Üniversitesi Basım Yayın Yüksekokulu Matbaası, Ankara.

.....(1998), "Türk Folklor Araştırmalarının Problemleri, Tarih Yazımı ve Sözlü Ortam Kaynakları", Türk Bitiği, Akçağ Yayınları, Ankara.

.....(1998), "Sözlü Kültür ve Folklor Kavramları Üzerine Düşünceler," Türk Bitiği, Akçağ Yayınları, Ankara.

Yıldız, Mehbuse (1968), "Ermenek Başyayla Kasabasında Ölüm ve Cenaze Törenleri", *TFA*, c.11, S.226, Yörük Matbaası, İstanbul.

Yılmaz, Özlem (2002), *Adana Yöresindeki Çerçiler*, Ç.Ü. F.E.F. T.D.E. Bölümü Basılmamış Bitirme Tezi, Adana.

Yılmaz, Bülent (1998), "Bilgi Toplumu: Eleştirel Bir Yaklaşım", H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi, c.15, Ankara.

Yılmaz, Halil (1972), "Lüleburgaz ve Çevresinde Düğün Törenleri", *TFA*, c.14, Yörük Matbaası, İstanbul.

Yılmaz, M. Ali (2005), *Aladağ Halk Kültürü Araştırması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Yılmaz, Şirin (1994), "Prof. Dr. Umay Günay, İlk Halk Bilim Çalışmaları Üzerine Bir Konuşma", *Milli Folklor*, S.22, Feryal Matbaası, Ankara.

KİŞİ ADLARI DİZİNİ

A

Ahmet Mithad Efendi, 18
Ahmet Vefik Paşa, 18
Albert Bates Lord, 83

B

Baba İlyas, 98, 120
Baron de Montesquieu, 12
Bernard de Fontenelle, 12
Bilge Kağan, 24, 109, 123
Borataş, iv
Böğü Han, 112

C

Carl G. Jung, 78, 79
Charles-Louis de Secondat, 12
Claude Levi-Strauss, 81
Cüveyni, 117

D

Dell Hymas, 85

E

Ebu Ali Hasan bin Süleyman Arslan, 24
Ebû Dülef, 10
Ebu Müslim, 95
Ebüzziya Tefik Bey, 18
Edib Ahmet bin Mahmut Yükneci, 24
Elliot Smith, 72
Erlik Han, 112
Evliya Çelebi, 17, 340

F

Friedrich Ludwig Jahn, 15
Friedrich Ratzel, 72

G

General Moltke, 17

H

Haçerlioğlu Orhan, 490
Hz. Ali, 129, 149, 232, 273, 482
Hz. Fatma, 273
Hz. Hasan, 273
Hz. Hüseyin, 273
Hz. Muhammed, 98, 118, 211, 257

İ

İbni Batuta, 10, 17
İbni Fazlan, 10
İbrahim Şinasi, 18

J

Jacob Sprenger, 12
Jean Baptiste Thiers, 11
Johann Gottfried von Herder, 13

K

Kaşgarlı Mahmud, 17, 24, 221, 232, 240,
250, 302, 308
Katip Çelebi, 17
Kül Bilge, 112
Kültigin, 24

L

Lady Montagu, 17
Lamartine, 17
Leo Frobenius, 72

M

Marco Polo, 10
Mevlâna Celalettin Rumî, 26
Molière, 18
Moyun Çur, 112

N

Namık Kemal, iii, 18

O

Ogier Ghiselin de Busbecq, 17
Oğuz Kağan, 91, 116, 340
Ohlmarks, 124
Otman Baba, 98

P

Pausanias, 10

T

Tonyukuk, 24, 111
To-Po Han, 100

Y

Yahya Paşa, 98
Yusuf Has Hacib, 17, 24

Z

Zahirüddin Muhammed Babur, 17
Ziya Gökalp, 19, 20, 96, 500
Ziya Paşa, 18

Prof. Dr. Erman ARTUN

Türk Halkbilimi

Bu kitapta Türk halkbiliminin kültürel değişim ve gelişim bakış açısıyla genel çerçevesi çizildikten sonra tanıtılması amaçlandı. Birinci bölümde; halkbilimine genel bakış, ikinci bölümde; halk edebiyatı ve halkbiliminin kaynakları, üçüncü bölümde; halkbiliminde bazı terim ve kavramlar, dördüncü bölümde; halkbilimi alan araştırma teknikleri, beşinci bölümde; halkbilimi kuram ve yöntemleri, altıncı bölümde; Anadolu halkbilimini besleyen İslâmiyet öncesi inanç sistemleri – öğretiler- dinler, yedinci bölümde; halk kültüründe sosyal normlar, yaptırımlar ve davranış türleri, sekizinci bölümde; halk kültüründe geçiş dönemleri (doğum-evlenme-ölüm), dokuzuncu bölümde; halk bilgisi, onuncu bölümde; bayramlar, törenler, kutlamalar, on birinci bölümde; inanışlar, on ikinci bölümde; oyun - çocuk oyunları – halk oyunları, on üçüncü bölümde; halk mutfağı kültürü, on dördüncü bölümde; giyim- kuşam kültürü, on beşinci bölümde; günümüzde kültürel değişim ve gelişimle yeniden yapılanan halkbilimine genel bakış, on altıncı bölümde; halk kültürünü kümeleme kılavuzu ve alan araştırması derleme soru örneklerine yer verildi.

